

અમદાવાદ-- સસ્ત્ર સ્મૃતિય મુદ્રણાલય "માં
ભિષ્મ અખંડાનંદના પ્રજાપતી મુદ્રિત

પ્રકાશકનું નિવેદન

આ “શુભસંગ્રહ ભાગ ૯ મો” ચાલુ વરસ સંવત ૧૯૯૬ નું “વિવિધ ગ્રંથમાળા”નું ત્રીજું પુસ્તક છે અને તેનો સળંગ ગ્રંથાંક ૩૩૩ થી ૩૩૫ છે.

આવા સંગ્રહોની ઉપયોગિતા વિષે આ અગાઉના ભાગોમાં એકથી વધુ વખત જણાવેલું છે; એટલે અત્રે માત્ર એટલું જ જણાવવાનું કે, આમાં સંગ્રહાયેલા લેખો વધુ ઉપયોગી થાય, એ માટે તેની પસંદગીમાં બનતી ઠાણજી રખાઈ છે.

આ સંસ્થા તરફનાં આવાં તેમજ બીજાં પુસ્તકોમાંના દરેકે-દરેક વિચાર સાથે આ સેવક સંમત છે; અથવા અસંમત છે એમ સમજવાનું નથી; તેમ તે વિષે લખાપટ્ટી કે વાદવિવાદ કરવાની આવશ્યકતા નથી. આ સેવકે મુખ્યત્વે એવું ધોરણ રાખેલું છે કે, મોનાની અલ્પ મતિ પ્રમાણે એકંદરે જે હિતાયક જણાય તે પ્રસિદ્ધ કરેલું. મોના અલ્પ કોઈને વધારે ગમવી, એાછી ગમવી અથવા ન ગમવી; તે વાત અહીંની રિયતિ, પ્રદતિ અને સમજાશક્તિ ઉપર આધાર મળે છે.

આ ઉપરાંત અહીં આપેલા આદ્ય ભાગોની પેઠે આ પુસ્તકમાં પણ એક જ લેખ સાથે એક લેખરત્ન નામ તથા જેમાંથી તે લેખ લેવાયો હોય તે સ્પષ્ટિકરણ નામ પણ અવનાં સુધી આપાયું છે. અત્રે તે તે

</

સ્વ૦ મોતીભાઈના જીવનનો એક પ્રસંગ

ધણાં વણાં પહેલાં જ્યારે સ્વર્ગસ્થ મોતીભાઈ પેટલાદમાં હાથરકૂશના મુખ્ય અધિકારી હતા તે વખતની વાત છે. એક મેળાવડા પ્રસંગે આ સેવકને તેમની સાથે ઓર્ડિંગના મકાનમાં મોટી રાત્રે સૂવાનો પ્રસંગ મળ્યો હતો. સુષ રણા પછી એવું બન્યું કે, એક કુરકુરિયાને એક ફતરાએ ગળામાંથી પકડ્યું. તેની ચીસો સાંભળીને મોતીભાઈ સાહેબ જાંઘમાંથી જાગી ઉઠ્યા. ચીસ સંભળાતી હતી એ દિશામાં ગયા અને પેલા કુરકુરિયાને મોતના પંજામાંથી છોડાવ્યું.

“મુસ્લિમ મદાત્માઓ”ના પુસ્તકમાં ‘તપસ્વી સુદિયાન સુરી’ બસરી ની પ્રાણીદયાનો નીચેનો પ્રસંગ વાંચવામાં આવતાં ઉપરની વાત યાદ આવી હતી.

“સુદિયાન સુરીને પ્રાણીમાત્ર ઉપર અત્યંત દયા હતી. એક વાર રસ્તે થઈ તેઓ જતા હતા, સાં પાંજરામાં પૂરેલા એક પંખીને તેમણે જોયું. એ પંખી પાંજરામાંથી બહાર નીકળવા પાંખો ફેરડાવતું હતું અને ચીસો પાડતું હતું. પંખીને જોતાંજ મહર્ષિને દયા થીપી. તેના માલિકને બોલાવી તેમણે એ પંખી વેચાતું લીધું અને પછી ત્યાંથીજ ઉડાડી મૂક્યું.”

—લિશ્તુ અખંડાનંદ

મહાકાવ્યો-રામાયણ ને મહાભારત

ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ મીમાંસાને, નીતિને અને સંસ્કારમય જીવનને લોકપ્રિય કરવાં એ મહાકાવ્યોનું કાર્ય હતું.

રામાયણ અને મહાભારત બન્ને મોટા પાયા ઉપર યોગ્યપણા અને કેટલું મહાન હેતુને સાધવા માટે રચાયેલા “દુનિદાસો” છે. જે મહાકવિઓએ એ દુનિદાસો આલેખ્યા તથા જોએએ એ મૂળ રચનામાં પાછળથી ઉમેરા કર્યાં, તેમનો હેતુ એક પ્રાચીન વાર્તા પડે એવી રીતે, ઉચિત ભાવે અને સુંદર રીતે કહેવાનો માત્ર

ન હતો. તેમ રસ અને અર્થના ભારથી લિંગ્ગયલી વિપુલતાવાળી-
અર્થથી ભરપૂર-કવિતા રચવી એ પણ તેમનો ઉદ્દેશ ન હતો. જે કે
એ અને કાંઈ તેમણે ભારે સદ્ગુણતાપૂર્વક સાધી બતાવ્યાં છે. તેમણે
પોતાની કૃતિઓ નિર્માણ કરી, તે “ વિશ્વકર્મા-શ્રવનના ઘડનાર
વિશ્વકર્મા ” તરીકેના પોતાના ધર્મના બાનપૂર્વક કરી છે. “ અગે સર્વન
કરનાર દ્રષ્ટા છીએ ” એવું તેઓ જાણતા હતા. રાષ્ટ્રીય ચિંતન,
રાષ્ટ્ર-ધર્મ, નીતિ અને સંસ્કારના અર્થધન રૂપેના તેઓ જાણતા હતા.

રામાયણ અને મહાભારતને સામાન્ય સાહિત્યના-નાના મર્યા-
દિત હેતુઓ સાધવા માટે લખાયેલાં મહાકાવ્યોનાં (જેવાં કે રઘુવંશ
વગેરે) કલાધારણો લાગુ કર્યાં નિરર્થક છે અને છતાં એ અને મહા-
કાવ્યોમાં ઝીણી ઝીણી વિગતોમાં તથા સમગ્ર અધ્યક્ષમાં મહાન
અને જનજન કથાનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યા છે. આ કાવ્યોનું
સ્થાપત્ય મોટું વિશાળ રાષ્ટ્રીય મહામંદિર જેવું છે. વાચકને એકથી
બીજા મોરડામાં લઈ જાય છે અને એક મોરડેથી બીજા મોરડે જતાં
પામે પામે પોતાના અપરિચેય, સંપૂર્ણ વિચારતરંગને મૂર્તરૂપે
આપતાં જાય છે. અર્થસ્મરક વનસ્પતિ, મુર્તિઓ તથા કોરી તૈયાર
કેલા શિલાલેખ પ્રત્યેક મોરડામાં આપણને લેવા મળે છે. કેવી
માનવમુક્તિ ! જાણે સમાન્ય માનવીની કદિ પામેલી પ્રત ! જાણે

અને પ્રગટ, વિગતોમાં પણ ધ્યાન ખેંચે તેવી અને અમરકારક છે. શૈલી અને ગતિ સરળ ને ઓજસભરી-મદાકાવ્યને લાયક છે. વસ્તુ રસિક અને શૈલી આબેહુજ હોવા ઉપરાંત એ મદાકાવ્યોમાં ઇતિહાસનું તત્ત્વ પણ રહેલું છે. સમગ્ર ભારતપ્રાવના ઇત્તવના-તેની સંસ્કૃતિના કેન્દ્રસ્થ વિચારોના અને આદર્શોના એ ઇતિહાસો છે.

મૌલિક તત્ત્વોમાં રામાયણ, મહાભારતને મળતું આવે છે. રામાયણની યોગ્યતામાં મહાભારત કરતાં સરળતા વિશેષ છે એટલું ખરું. રામાયણના રચનારનું માનસ વધારે સુકુમાર અને આદર્શીક લાગે છે. એનો આત્મા કાવ્ય-ભાવોની ઉભા અને રંગોના મુદ્દમ વાતાવરણમાં વધારે રમતો હશે. પાછળથી પ્રસિદ્ધ ભાગો ઉમેરાયલા છે; છતાં રામાયણ એક વ્યક્તિનું જ સર્જન લાગે છે. એના અયોગ્યતામાં રહેલ એકતા મહાભારત કરતાં ઓછી, વ્યાપ્ત અને વધારે વિશદ છે. રામાયણ રચનાર માનસમાં ખીમાંસા કે તર્કપ્રધાન 'ખુદ્ધિ' નહિ, પરંતુ વધારે વિશુદ્ધ કાવ્યમયતાનું અને કલામયતાનું પ્રાધાન્ય છે; એ માનસકલાકારનું વધારે અને રચયિતાનું (વિષ્ણુમોનું) ઓછું પાસું જતાવે છે. આખી કથા આરંભથી અંત સુધી એક સૂત્રમાં ગૂંથેલી છે અને વિષયોંતર બિલકુલ નથી. છતાં ખરે મદાકાવ્યોમાં દર્શનની વિશાળતા સમાન છે! વસ્તુની કલ્પનામાં મહાકાવ્યને લાયક મરુક-સમ વેગી ઉત્કૃષ્ટ અને બલ્યતા છે. બીજી બાજુ કાવ્યની રચનામાં મુદ્દમ વર્ણનનું ઐશ્વર્ય અને સમગ્ર કાવ્યમાં ટકી રહેલ વિપુલતા જણાય છે. મહાભારતમાં દેખાતી આયોજન શક્તિ, સમર્થ કાર્ય-સાધક કારીગરી તથા વિશાળોની વહેંચણીની રીત આર્થ રચયિતા-ઓની સ્થાપત્યકલામાં જે રેખાઓની બલ્યતા અને પ્રાલબ્ધ હોય છે તેનું રમરણ કરાવે છે. જ્યારે રામાયણમાં રહેલી રંગલીલાનું ઐશ્વર્ય, દિવ્યતા જેવું ગ્રીણી વિગતોનું કાર્ય આર્થવર્તની ચિત્ર-કલાના આત્માને અને તેની શૈલીને જાણે સાહિત્યમાં ન સર્જવતું હોય એમ લાગે છે!

રામાયણમાં આદર્શ માનવતા છે, નૈનિક ધર્મની અને સદા-ચારની દિવ્ય સુંદરતા છે. એમાં ધર્મના ઉપર રચાયેલી સંસ્કૃતિનું

આપણને દર્શન થાય છે. એમાં નૈનિક આદર્શશીલતાનો ખૂબ ઉન્નતગામી ભાવવેશ એધી તો ખૂબીથી રજૂ કરવામાં આવ્યો છે કે, તે માનવની રસવૃત્તિને આકર્ષે છે—અતિ સખળપણે આકર્ષે છે. બીજા બાબતુએ અવ્યવસ્થાની—અસંરક્ત અને લગભગ આધારહીન અહંતાની, માનવથી અતિ બળવાન શક્તિઓ, પોતાનું ધાર્યું કરવા માગે છે, અને દૂરતામાં રાગે છે.

માનવપ્રકૃતિ આ બે શક્તિઓને જીવંત કરીને તેમની પરસ્પર અથડામણ રામાયણમાં રજૂ કરે છે. અને દિવ્ય માનવના રાક્ષસના ઉપર વિજયી થાય છે.

ટાકિની ચા દેવી

(લેખક:—શ્રી. હિંમતલાલ રામશંકર અધ્યયર્થ)

પ્રિય વાચકો ! તમારામાં ગણને દિવસમાં એક બે કે ત્રણ વાર પાર મા દેવીનું ભાવબર્ધ પૂજન કરવાની ટેવ કે કૃત્રિમ દશે. તે માં પરત છે તેનો અને દરરોજ બહેલી આપણી આ પંચાનનની કાયાને આપણા રાદરોજ સં લાભ કે નુકસાન કરીએ છીએ તે આપણને આપણે આપણે વિચાર કરીએ.

ગોળ તથા દેરી ખાંડને તિલાંજલિ આપી નાના પ્રકારના અસંખ્ય રોગોને આપણાં બારણાં ડોકતા બોલાવીએ છીએ.

જેમ જેમ ચાના ડોઝ ને પૈસા ખર્ચી પીવાની પરખોતો વધારો થતો જાય છે, તેમ તેમ નવીન નવીન રોગો પણ ઉત્પન્ન થતા જાય છે ને તે રોગોને રોકવા તથા ચોનાના પેટનું બરબુપોષણ કરનાર વૈદ્યો ને ડોક્ટરોની સંખ્યામાં પણ વધારો થતો જાય છે. શહેરમાં નીકળાશું તો પૈસા ખર્ચી ચાનાં ચપણિયાં ચાટવાની પરખો, દવાના ડોઝો ને પડીકાં આપનારા વૈદ્યો ડોક્ટરોજ નગરે ગયે છે. જ્યાંસુધી હોટલો વધતી જાય છે ત્યાંસુધી રોગો પણ વધવાના છે અને તે રોગોને મટાડનાર વૈદ્યો ને ડોક્ટરોની પણ જરૂર છે.

ચા એ દંડા પ્રદેશનું તાગગી આપનાર પીણું છે. ત્યાં પણ નુકસાન તો કરે છેજ. દંડીમાં ક્ષણિક તાગગી આપવા સિવાય તેનામાં એક પણ શુભુ હોય તેમ મારું માનવું નથી. મારી દૃષ્ટિએ તો એ કુશુંચનો ખમનોજ લાગે છે.

બાહી થઇ હોય, સરદી થઇ હોય, માથું દુખતું હોય તો આપણા વડવાઓ કે જેમણે ચા દેવીનાં દર્શન કર્યાં નથી; તેઓ તજ, લવિંગ, સૂંદ, મરી, છુલસી નાખી છિંકાઓ બનાવી પીતા; તેથી તેમના શરીરના દરેક દોષો નાશ પામતા અને શરીર સારું થતું. અત્યારે આપણે બાળકોને ગળથુથીમાંજ (નાનપણમાં) ચા આપીએ છીએ તે ખરેખર ઝેરજ આપીએ છીએ. તેનાથી શરીરની નસેનસ કમજોર બની જાય છે ને બાળકો લોહી ચિનાનાં, રસકસ ચિનાનાં દાઢકાંના માળાજ અને છે, તેમનામાં નથી હોતી તાકાત કે નથી હોતી રફતિ. આપણે સરખામણી કરીએ કે, એક ચા પીનાર માતાને બાળક હોય ને એક ચા નહિ પીનાર માતાને બાળક હોય તેમાં કંઈ માતાનું બાળક બરાવદાર ને તાકાતવાળું હશે? સ્વાસ્થાવિકજ છે કે જે માતાને ચાનું વ્યસન નહિ હોય તે માતાનું બાળક હૃદયુષ્ઠ તાકાતવાળું હશે.

આપણા વડવાઓ બાળકને પ્રથમ ચાય, બેંસ કે બકરીનું દૂધ પીતાં અથવા તો ગરીબ માણસો તાણ હાથ પીતાં શીખવતા, ત્યારે જે બાળકો મોટાં થતાં તેની ઉંમર સો વરસની ગણાતી ને

તુલસી

(૧) તુલસી વિશે આપણે ઘણા ગુણગાન વાંચ્યાં છે, સાંભળ્યાં છે અને અનુભવ્યાં છે. તેને જદ્દન પવિત્ર હોય તરીકે આપણે આદર આપી, દરેક ઘરમાં વસાવવી એવી શાસ્ત્રની આગા છે. વળી દરેક ઘરનું મૃદાંગક્રમીએ સવારમાં રનાનાદિક કાર્ય કર્યા પછી તુલસીનું પૂજન કર અને તેની આસપાસ પ્રદક્ષિણા કરવી. તે ધાર્મિક કાર્ય તરીકે આપણું જીવનમાં વણી દેવામાં આવેલ છે, જેથી ધાર્મિકતાને લઇને ધર્મશુદ્ધિ હિંદુઓ જનવે-અનવે પશુ તેના સુંદર વાતાવરણનો અનેરો લાભ લીધી શકે. કેટલાક મનુષ્યો રસ્તાની બંને બાજુએ તુલસી વાં હોય, તે તે રસ્તા પર ચાલવાથી ગંગા-જમનામાં રનાન કર્યાનું પુણ્ય લેખે છે. આ બધું આયુર્વેદની દૃષ્ટિએ જોઇએ. આયુર્વેદ તુલસીને જંતુમ, જ્વરમ, કફનો નાશ કરનાર, જૂથ લગાડનાર, ઉષ્ણ, રચિકર વગેરે ઉચ્ચ ગુણો ધરાવતી વનસ્પતિ તરીકે વર્ણવે છે; પરંતુ હાલમાં છેલ્લી શોધથી જણાય છે કે, તુલસીની ગંધ એવી ઉષ્ણ છે કે, જ્યાં તુલસી હોય ત્યાં સૂર્ય આવતો નથી, તેથી તુલસીનો હોય વસાવનાર ધર આ લેવાનું કમલતથી જમીન જાય છે. વળી મેક્સિકોના દેશાવનાર મજબૂર પશુ તેની પાસે આવતા નથી. આપણે આ, કૃષ્ણ વગેરેમાં તેનો ધણી વાર ઉપયોગ કરીએ છીએ. તુલસી સાથે મરી આવતો ચાલ જ્વરનાશક તરીકે ધરમથુ ઉપાય થઇ ગયો છે. શક્તિ આપનાર ગુણ માટે તેની પ્રશંસા કરવાની જ રહેતી નથી, વગેરે જોતાં આપણે ચોક્કસ આપણા શાસ્ત્રકારોની આગાની મદદતા ગાયા સિવાય નજર રહી શકીએ. હું મારા હિંદુ ભાઈઓને લલિતમણ કરું છું કે, આપણા જમીનમાં આપણે નિરુપયોગી વિચારવતી હોડથી શોભા માનીએ છીએ, તે કરતાં તુલસીના હોડ જેવા અત્યુત્તમ હોડનો ઉપયોગ કરવાથી પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ રીતે ઘણા ફાયદા મેળવીશું.

('વૈદ્યકપતર' ના એક અંકમાંથી)

— अनुक्रमणिका —

क्रमांक	विषय	पृष्ठांक
१	आरती	१
२	भक्षारो श्रवणपथ उज्जयिनी	२
३	संत कैसे होते हैं ?	३
४	सप्तपदी	४
५	सण्डा सादण जोड़	५
६	स्वस्तिक	७
७	ओ जे महात्मा आया !	१४
८	समशेर तारी बोली पड़ी है !	१८
९	समशेरगुरु	१९
१०	व्यायाम भिक्षु भाषा !	२०
११	हानी क्या ?	२१
१२	भारतनो हंगामा भिड़त	२१
१३	हारीगर	२२
१४	भिलभगर	२३
१५	भिलभदी	२४
१६	हंगामेनी क्या	२५
१७	भिलारी	२६
१८	भिलभदी	२७
१९	भिलभदी	२८
२०	भिलभदी	२९
२१	भिलभदी	३०
२२	भिलभदी	३१
२३	भिलभदी	३२
२४	भिलभदी	३३
२५	भिलभदी	३४
२६	भिलभदी	३५
२७	भिलभदी	३६
२८	भिलभदी	३७
२९	भिलभदी	३८
३०	भिलभदी	३९

૨૬	બાળમનુર ...	૩૭
૨૭	દીપોત્સવી ...	૩૮
૨૮	પુસ્તકાલયને ...	૩૯
૨૯	મોક્ષનું બારું ...	૪૦
૩૦	પુસ્તકમાહાત્મ્ય ...	૪૧
૩૧	પુસ્તકો ...	૪૨
૩૨	પુસ્તકનાં બોજન ...	૪૩
૩૩	અમર ધામ ! ...	૪૪
૩૪	તારી સકે એ ચોપડી ...	૪૫
૩૫	આમંત્રણ ...	૪૬
૩૬	લાઘે ગરવા મંથો ...	૪૭
૩૭	જગદ્વંશ ! ...	૪૮
૩૮	વાચનસિદ્ધિ ...	૪૯
૩૯	શું શીખી આત્મા ? ...	૫૦
૪૦	આદેવીનાં લક્ષ ! ...	૫૧
૪૧	આધુનિક સાધુ ! ...	૫૨
૪૨	વેંગલુનો વરધોડો ! ...	૫૩
૪૩	તંત્રી ! ...	૫૪
૪૪	ધર્મના ધધાદારીઓનો વિનાશ. ...	૫૫
૪૫	ભલા ! જોગખી લેજો તમારા કામ, જાનિ કે દેશસેવકોને ! ...	૬૬
૪૬	મનનીય વિચારતરંગ ...	૬૭
૪૭	જહેર જીવનના એ રોગને નાબૂદ કરો ! ...	૭૧
૪૮	ભારતનાં કલંક ! ...	૭૭
૪૯	સ્વામી વિવેકાનંદજીની તવારીખનો એક સત્ય પ્રસંગ ...	૮૬
૫૦	ધર્મને નામે સંપત્તિ, સમય, શક્તિની ગરબાદી, સ્વાર્થ માટે કરેલી ક્રિયાઓ ફગતી નથી ! ...	૯૯
૫૧	બાવન લાખ બાવાઓ ...	૧૦૦
૨	મરૂત જીવવાની કળા ...	૧૦૧

૫૩	કુટો વિષે ક'ંઈક	૧૦૯
૫૪	અનામી યોદ્ધાઓ	૧૧૫
૫૫	દાન આપવાની રીતિ બદલો	૧૧૯
૫૬	મસ્તરામના દુયકા	૧૨૧
૫૭	સેવાની જરૂરિયાત	૧૨૨
૫૮	એક વેપારીની આગસેવા... ..	૧૨૮
૫૯	ભાવજીભાઈની વહી	૧૩૩
૬૦	એક ધનપતિનું નિખાલસ નિવેદન	૧૩૯
૬૧	આર્યલોકોનો દાન ધર્મ	૧૪૦
૬૨	તરણા ઓથે કુંગર	૧૪૫
૬૩	પાગલખાને કી સૈર	૧૪૯
૬૪	ભારત મેં બાલ-શિક્ષણ કા સમ્યા માર્ગ	૧૫૬
૬૫	સર ગંગારામ-ટ્રસ્ટ-સોસાયટીનો પરિચય	૧૬૪
૬૬	હિદારત આશ્રમ	૧૬૭
૬૭	બીડસેવા	૧૭૬
૬૮	ભારતીય કૃષિમાં કી સેવામેં ૪૫ વર્ષ... ..	૧૭૭
૬૯	આધ્યાત્મિક મંડળ	૧૮૧
૭૦	એક આદર્શ સંસ્થા-દયાળાબાગ... ..	૧૮૨
૭૧	કૃષિસંમિત	૧૮૯
૭૨	સેવા-કૃષક	૨૦૩
૭૩	ધારીતો 'સમજાગ'	૨૧૩
૭૪	આદર્શ કૃષકો... ..	૨૨૩
૭૫	'સમ' નું અર્થ, ગુણ	૨૩૩
૭૬	સેવાસંસ્થાની દલા	૨૩૮
૭૭	સેવાસંસ્થા સેવા સેવા	૨૪૮
૭૮	સેવા	૨૫૦
૭૯	સેવા સંસ્થા સેવા	૨૫૨
૮૦	સેવા સંસ્થા સેવા	૨૫૨
૮૧	સેવા સંસ્થા સેવા	૨૫૨

૧૩૯	ભોગ...	...	...	...	૫૨૩
૧૪૦	સમાજના ખરપરમાં	...	...	...	૫૨૬
૧૪૧	રસિવિજન માટે દડો પ્રકાશ	...	...	...	૫૨૮
૧૪૨	એક વિધવા છી આત્મકથા	...	...	...	૫૨૯
૧૪૩	સોરઠી રાણીઓનાં રદન!	...	...	...	૬૦૨
૧૪૪	વિધવાઓની કરુણ દશા'	...	...	...	૬૦૭
૧૪૫	નિરપરાધી વિધવા...	...	...	...	૬૧૨
૧૪૬	પદ્મોના પંક્તિમાં સપડાએલી શ્રાદ્ધજીવનની	...	...	...	૬૧૮
૧૪૭	નારીમલિમા	...	...	...	૬૨૬
૧૪૮	લક્ષ્મીનો નિવાસ	...	...	...	૬૨૭
૧૪૯	આકૃતિ પરથી લક્ષ્મીની જાણ	...	...	...	૬૨૮
૧૫૦	લોહવાણીએ લખેલી ચોમાસાની ઋતુ ચોપડી	...	...	...	૬૩૩
૧૫૧	કાલિયાવાડની કળદૂપ ધરા	...	...	...	૬૩૭
૧૫૨	મન એ શું છે?	...	...	...	૬૪૮
૧૫૩	પુનર્જન્મના પુરાવા	...	...	...	૬૫૭
૧૫૪	પુનર્જન્મ	...	...	...	૬૬૧
૧૫૫	ધેરાં વાદ્યોમાં ઝળૂકતા વિગુનના ચમકાર	...	...	...	૬૬૮
૧૫૬	વરસાદ લાવી ચકાચ છે...	...	...	...	૬૭૪
૧૫૭	વિવિધ રંગોની ઝવન પર અસર	...	...	...	૬૭૭
૧૫૮	શ્રૂંકવાની ખૂરી આદત...	...	...	...	૬૮૩
૧૫૯	જીવંતનો ઉપાસ	...	...	...	૬૮૮
૧૬૦	ચોમાસું જેસવાના ચમકારો	...	...	...	૬૯૧
૧૬૧	ફર્નિચર પાલીસ (ફેચ પાલીસ)	...	...	...	૬૯૫
૧૬૨	દુનિયાને કેમ બચાવશે?	...	...	...	૬૯૮
૧૬૩	અજાબી જુઓ	...	...	...	૬૯૯
૧૬૪	ગ્રાણીઓનો વરસાદ	...	...	...	૭૦૦
૧૬૫	ભારતીય શિક્ષાચાર	...	...	...	૭૦૦

વિષયવાર અનુક્રમણિકા

૧-૬૧૦થો

ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક
૧	આરતી	૧
૨	મદારો જીવનપંથ ઉગ્નળ	૨
૩	સંત કૃષ્ણે હોતે દે ?	૩
૪	સમપદી	૪
૫	સગપદા સાદળ એક	૬
૭	એ બે મહાત્મા આવ્યા !	૧૪
૮	સમશેર તારી ભોંટી પડી રે !	૧૮
૯	સગરગણુ	૧૯
૧૦	વ્યાયામમંદિર ખોલો !	૨૦
૧૧	કોની દયા ?	૨૧
૧૨	ભારતનો કંગાળ ખેડૂત	૨૨
૧૩	કારીગર	૨૨
૧૪	મિલમળદૂર	૨૩
૧૫	શ્રમજીવી	૨૪
૧૬	કંગાલોની કથા	૨૫
૧૭	ખેડારી	૨૬
૧૮	મનુષ્ય	૨૮
૧૯	બીમ્બા-શ્રમજીવી	૩૦
૨૦	સિદ્ધાર્થ મનુજીવારતે	૩૧
૨૧	મ. વા.	૩૨
૨૨	કલાવે બહુ ભારતનો !	૩૩
૨૩	એ બે કલાવે ભારત	૩૪
૨૪	રહેર કેરું ?	૩૬
૨૫	સિદ્ધાર્થ	૩૭
૨૬	સ. ગ. મ.	૩૮
૨૭	સિદ્ધાર્થ	૩૯
૨૮	સિદ્ધાર્થ	૪૦
૨૯	સિદ્ધાર્થ	૪૧
૩૦	સિદ્ધાર્થ	૪૨

૮૫	કિંદની ભયંકર દરિદ્રતા	...	...	૨૬૮
૮૬	સાખોનો વહીવટ કરનાર મિલમમૂર	...	...	૨૮૨
૮૭	શિક્ષણ અને સંસ્કાર દોષા છતાં કામ મળતું નથી	...	...	૨૮૫
૮૮	ત્યારે મુશ્કેલી મુનેભારીની મનામાં મળે છે	...	...	૨૮૨
૮૯	કચડાચેતો વચ્ચે કાનિ જંબે છે!	...	...	૨૮૫
૯૦	સંસ્કારના ઝોલા નીચે દંભપૂજન	...	...	૩૧૪
૯૧	સકમીના મધપૂડા...	...	...	૩૧૬
૯૨	"હું" નામ માગું છું"...	...	...	૩૪૬
૯૩	પૂંછપતિયોં કે પ્રતિ...	...	...	૪૬૮
૯૪	સતીની જીવંત વાણી	...	...	૫૧૨
૧૧૧	જીવનચૂનો ...	...	...	૫૧૭
૧૧૨	ત્રિપુટી ...	...	...	૫૬૬
૧૧૩	એક વિધવા કી આત્મકથા	...	...	૬૦૨
૧૧૪	સોરઠી રાણીઓનાં રક્ત	...	...	૬૦૭
૧૧૫	વિધવાઓની કરુણ દશા	...	...	૬૧૮
૧૧૬	પાણીના પંજામાં સપડાયેલી આજીવનપુત્રી	...	...	૭૦૧
૧૧૭	ભારતીય સિદ્ધાંત ...	...	...	...
૪-ચાર્તા, ચરિત્ર, નાટક કથાદિ				
૪૬	સ્વામીવિવેકાનંદજીની તવારીખનો એક સત્ય પ્રસંગ	...	...	૮૯
૫૪	અનામી ચોદાઓ...	...	...	૧૧૫
૫૬	માવજીભાઈની વહી	...	...	૧૩૩
૬૬	દેવારક આશ્રમ	...	...	૧૬૭
૭૭	ગરીબનું એકી કોણ ?	...	...	૨૪૮
૭૮	દિવાળી	...	...	૨૫૭
૮૩	મામડાની દાટડી	...	...	૨૪૩
૧૦૫	ભક્તવિગ્ન	...	...	૪૧૬
૧૨૬	પ્રેમચોખી શીમણિભાઈ સાચી	...	...	૫૨૫
૧૩૪	ધ્યાનનો મહાકવિ દાર્દ્રિય સિરામી	...	...	૫૬૫
૧૩૮	સતીનો પાનિયો	...	...	૫૮૧

૧૭૯	ભોગ ...	...	...	...	૫૬૩
૧૪૦	સમાજના અપરમા... ..	...	...	...	૫૬૬
૧૪૫	નિરપરાધી વિધવા	...	...	...	૬૧૨

૫-શિક્ષણ અને સેવા

૫૭	સેવાની જરૂરિયાત	...	...	...	૧૨૨
૫૮	એક વેપારીની આગસેવા	...	...	...	૧૨૮
૬૪	ભારત મેં બાલ-શિક્ષણ કા સચ્ચા માર્ગ ...	...	...	...	૧૫૬
૬૭	બીલસેવા	...	...	...	૧૭૬
૬૮	ભારતીય દૃષ્ટિએ છી સેવા મેં ૪૫ વર્ષ ...	...	...	...	૧૭૭
૭૨	સેવા-ઉપવન	...	...	...	૨૦૩
૧૧૩	શ્રીદશિબાબાજી કા બાંધ	...	...	...	૮૭૭

૬-કૃષિ (ખેતીવાડી)

૭૧	કૃષિસંબંધ	...	...	...	૧૬૬
૭૩	ધારીનો “ રામબાગ ”	...	...	...	૨૧૩
૮૮	પારિવારનો ખેડૂત	...	...	...	૩૦૮
૧૫૧	રાહિયાવાડની રાજકુમાર	...	...	...	૬૩૫

૭-વ્યવસાય

૭૫	રમણી વ્યવસાય	...	...	...	૨૩૭
૮૮	લાભાલ અને લાભરસતી	...	...	...	૨૭૬
૧૨૭	સારીરિત રામનો વ્યવસાય કાલાલ કીબજરકામરમણ ...	...	...	...	૫૨૬
૧૩૫	મલમલકાલાલ કીબજરકામરમણ	...	...	...	૫૩૦
૧૩૬	મલમલકાલાલ કીબજરકામરમણ	...	...	...	૫૩૮
૧૩૭	કાંકણાલી મળી વ્યવસાય	...	...	...	૬૮૩
૧૩૮	મલમલકાલાલ કીબજરકામરમણ	...	...	...	૬૮૮

૮-મહાન

૧૩૯	મલમલકાલાલ કીબજરકામરમણ	...	...	...	૬૮૯
૧૪૦	મલમલકાલાલ કીબજરકામરમણ	...	...	...	૬૯૦
૧૪૧	મલમલકાલાલ કીબજરકામરમણ	...	...	...	૬૯૧
૧૪૨	મલમલકાલાલ કીબજરકામરમણ	...	...	...	૬૯૨
૧૪૩	મલમલકાલાલ કીબજરકામરમણ	...	...	...	૬૯૩

૧૦	એક મનપાત્રનું નિષાગમ નિરૂદ્ધન	...	...	૧૪૬
૧૧	નરખા આર્થિક કૃત્રિમ	...	...	૧૪૭
૧૨	પાપાપાને જો મોર	...	...	૧૪૮
૧૩	ગર મંગાગમ દુષ્ટ અમાનવીનો પ્રતિભવ	...	...	૧૪૯
૧૪	આદર્શ કાન્ધારુ	...	...	૧૫૦
૧૫	નપાત્રની આમમાડી	...	...	૧૫૧
૧૬	એક નંદરની મમાંગર કથા	...	...	૧૫૨
૧૭	મોદરકાર કે મોનની કાર ?	...	...	૧૫૩
૧૮	પ્રેમદર્શન	...	...	૧૫૪
૧૯	પ્રેમવાચના	...	...	૧૫૫
૧૧૦	શાની દુઃખ છે ?	...	...	૧૫૬
૧૧૧	ઉત્તમ સત્તા	...	...	૧૫૭
૧૧૨	ઓળસ	...	...	૧૫૮
૧૧૩	ગર્ભમયુની કિંમત કેટલી અને દિવ્યમયુની કેટલી ?	...	...	૧૫૯
૧૧૪	પાન-મહોત્સવ	...	...	૧૬૦
૧૧૫	દેશવિજન માટે દુષ્ટ પ્રકાર	...	...	૧૬૧
૧૧૬	નારીમહિમા	...	...	૧૬૨
૧૧૭	લક્ષ્મીનો નિવાસ	...	...	૧૬૩
૧૧૮	આકૃતિ પરથી લક્ષણોની ભણ	...	...	૧૬૪
૧૧૯	લોકવાણીએ લખેલી ચોમાસાની મંત્રચોપડી	...	...	૧૬૫
૧૨૦	પુનર્જન્મના પુરાવા	...	...	૧૬૬
૧૨૧	ધેરાં વાદળોમાં જળકૃતા વિદ્યુતના ચમકાર	...	...	૧૬૭
૧૨૨	વરસાદ લાવી શકાય છે	...	...	૧૬૮
૧૨૩	વિવિધ રંગોની જીવન પર અસર	...	...	૧૬૯
૧૨૪	બિંધનો ઉપાય	...	...	૧૭૦
૧૨૫	ચોમાસું બેસવાના ચમત્કારો	...	...	૧૭૧
૧૨૬	ફર્નિચર પાલીસ (ફેચ પાલીસ)	...	...	૧૭૨
૧૨૭	ફળાને કેમ બચાવવો ?	...	...	૧૭૩
૧૨૮	પ્રાણીઓનો વરસાદ !	...	...	૧૭૪

[illegible]

૩૧૧	૨૧	ન	મં
૩૧૨	૨૧	મ્પોજન	મ્પોજન
૩૧૮	૧૧	શનિ	શનિ
૩૧૫	૨૧	જને	ન જને
૩૧૧	૪	તરૂનીગ	તરૂનીગ
૩૧૦	૨૩	અરૂ	અરૂ
૩૧૦	૨૫	પમ	૫૩
૩૮૩	૨૯	પૂપ	પૂપ
૩૯૫	૧૧	શારે	માટે
૪૦૮	૨૭	કુપિ	કુપિ
૪૩૮	૧૧	ધિરશયિન	ધિરશયિન
૪૮૨	૮	નાનારંગાવાયે	નાના રંગવાયે
૪૪૪	૧૪	ગધ	ગધે
૪૪૬	૧૬	ને તો	તો
૪૪૭	૩	જેપું	જેતો
૪૪૭	૨૦	દોમટ	પ્રમટ
૪૪૭	૨૪	નિજી	નજી
૪૫૧	૧૬	જરાધુઓથી	જરાધુઓથી
૪૫૩	૨૮-૨૫	બનાવવાળો	બનાવવાળો
૪૫૮	૨૫	સર્વ મૂતેમ્પુઃ	સર્વ મૂતેમ્પુઃ
૪૫૮	૨૮	પતંગ	પતંગ
૪૬૩	૧૬	ઓ	ઑ
૪૬૪	૨૯	ગીધ	ગીધ
૪૬૭	૭	મકયા	મકયા
૪૭૨	૧૭	પ્રભુનિ	પ્રભુનિ
૪૮૪	૧૭	સ્વ.	સ્વ.
૪૮૬	૧૯	મુધ	મુધ
૪૯૬	૫	દો	દો
૫૦૨	૮	મયિ	મયિ

[illegible]

शुभसंग्रह

भाग ९ सो

७१-आ र ती

जय जगदीश हरे, प्रभु ! जय जगदीश हरे;
 मायातीत, महेश्वर, मन-व्य-भुद्धि धरे. ७६.
 व्याधि, व्याधि, व्याधिरार, व्याधिरार. व्याधिरारि;
 व्याधिरार, व्याधिरार, व्याधिरार, व्याधिरार. (९)
 व्याधिरार, व्याधिरार, व्याधिरार, व्याधिरार, व्याधिरार;
 व्याधिरार, व्याधिरार, व्याधिरार, व्याधिरार, व्याधिरार. १२
 व्याधिरार, व्याधिरार, व्याधिरार, व्याधिरार, व्याधिरार;
 व्याधिरार, व्याधिरार, व्याधिरार, व्याधिरार, व्याधिरार. १३
 व्याधिरार, व्याधिरार, व्याधिरार, व्याधिरार, व्याधिरार;
 व्याधिरार, व्याधिरार, व्याधिरार, व्याधिरार, व्याधिरार. १४
 व्याधिरार, व्याधिरार, व्याधिरार, व्याधिरार, व्याधिरार;
 व्याधिरार, व्याधिरार, व्याधिरार, व्याधिरार, व्याधिरार. १५

રામ-કૃષ્ણ   કરુણામય   પ્રેમામૃતસાગર;
 મન-મોહન, મુરલીધર, નિત-નવ નટ-નાગર. (૬)
 સળ-વિધિ-હીન મલિનમતિ, હમ અતિ પાતકિનન;
 પ્રભુ-પદ-વિમુખ અભાગી કલિ-કલુષિત તન-મન. (૭)
 આશ્રય-દાન-દયાળું વ ! હમ સળકો દીન;
 પાપ તાપ હર હરિ ! સળ, નિજ-જન કર લીન. (૮)
 ('કલ્યાણ' માસિકના એક અંકમાંથી)

૨-મ્હારો જીવનપંથ ત્જાલ

પ્રેમજા ન્યોતિ ત્હારો દાખવી,
 મ્હારો જીવનપંથ ઉભાલ્ય. પ્રેમજા
 ફર પડ્યો નિજ પામથી હું; ને ઘેરે ઘન અંધાર,
 માર્ગ સૂઝે નવ ઘોર રજનીમાં, નિજ શિશુને સંભાલ્ય; પ્રેમજા ૧
 મ્હારો જીવનપંથ ઉભાલ્ય. પ્રેમજા ૧
 ડગમગતો પગરાખ્ય તું સ્થિર મુજ, ફર નજર છો ન જાય,
 ફર માર્ગ જોવા લોભ લગીર ન, એક ડગલું બસ થાય; પ્રેમજા ૨
 મ્હારે એક ડગલું બસ થાય. પ્રેમજા ૨
 આજ લગી રહ્યો ગર્વમાં હું; ને માર્ગી મદદ ન લગાર,
 આપબળે માર્ગ જોઈને ચાલવા, હામ ધરી મૂઢ બાળ; પ્રેમજા ૩
 હવે માથું તુજ આધાર. પ્રેમજા ૩
 ભભક લયો તેજથી હું લોભાયો, ને ભય છતાં ધર્યો ગર્વ;
 વીત્યાં વયોને લોખ્યાં સ્મરણથી, સ્ખલન ચયાંજે સર્વ; પ્રેમજા ૪
 મ્હારે આજયકી નવું પર્વ. પ્રેમજા ૪
 ત્હારા પ્રભાવે નિભાવ્યો મ્હને પ્રભુ! આજ લગી પ્રેમજોર,
 નિશ્ચે મ્હને તે સ્થિર પગલેથી, ચલવી મ્હોંચાડશે ઘેર. પ્રેમજા ૫
 દાખવી પ્રેમજા ન્યોતની સેર. પ્રેમજા ૫

સંત રાના જાનતે હેં, સંત ભોગ નદીં ચાહતે;
 સંત મિટાના જાનતે હેં, સંત માન નદીં ચાહતે.
 સંત જિજ્ઞાસા જાનતે હેં, સંત સ્વર્ગ નદીં ચાહતે;
 સંત મરના જાનતે હેં, સંત મોક્ષ નદીં ચાહતે.
 ('હાવાજ' માસિકના એક અંકમાંથી)

૭૪-સપ્તપદી

(લેખક:-શ્રી. લાલજી વિરેશ્વર જાનિ)

પુરુષવચન આપે છે:-

("સુરતાની વાડીના મીઠા મોરજા" એ રાગ)

શ્રી પ્રભુ આપો અમને નિત્યે સન્મતિ,
 લગ્ન ગ્રંથીનો સાક્ષી શ્રી જગદીશ જો;
 પ્રથમ પ્રતિજ્ઞા મારી, હે સહગામિની,
 અન્ન વસ્ત્રના ભયોં રહો ભંડાર જો.
 શ્રી વિષ્ણુ આપો તુજને શારીર સંપતિ,
 રોગ રહિત કાયા ને નિર્મળ મન જો;
 દ્વિતીયપદે આ વચન મહારું કામિની,
 લામિની રાખે પૂર્ણ ભરોંસો ચિત્ત જો.
 શક્તિ કમાવા આપો મુજને શ્રીહરી,
 પૂરણ કરશું ધન ધાન્યે તવ દેહ જો;
 તૃતીયપદે આ વચન મહારું પાળવા,
 શ્રી વિષ્ણુ આપો ધન સંપત્તિ પૂર્ણ જો.
 સ્નેહ પાત્ર તું એકજ હો પ્રભુચેશ્વરી,
 શ્રી વિષ્ણુ આપો તુજને સંતતિ સૌખ્ય જો;
 ચોથે પગલે વચન મહારું હે પ્રિયે,
 એક પત્નીવ્રત પાળીશ હું ધરી પ્રેમ જો.

નવ રસ નિધિ હો નિત્ય ગૃહે હૃદયેશ્વરી,
 ઠામધેનુ સમ ગાય લેંચ હો ઠાર ભે;
 રસ ળચ રાગો વિજળુ દ્વધ દહીં વડે,
 પંચમ પગલે પાળીશ મારું વેળુ ભે.
 પડ ઋતુઓ સુખ આપો તુજને હે પ્રિયે,
 સાનુકૂળ હો તુજને દેવીદેવ ભે;
 વરુણ ઇન્દ્ર ને મારક દેવ કૃપા કરો,
 છઠે પગલે સાચાં હો મુજ વેળુ ભે.
 મુજને સાનુકૂળ થવું તુજને ધટે,
 ઊંચા કુળનું એકજ આ એંધાણુ ભે;
 અનુસરજે મમવૃત્તિ પ્રેમેથી પ્રિયે,
 સમમ પગલે તો સિદ્ધિ તુંજ હાથ ભે.

કન્યા પ્રતિજ્ઞા લે છે:—

(રાગ દિપંગી)

સુખ દુઃખ ભાગીદાર થઈ હું આનધી,
 આપ યયા મુજ પ્રાણેશ્વર ભરધાર ભે;
 ત્યાં વસ્યો ત્યાં હુંય રહીશ સુખે સર્વે,
 સુખ સમયે મમ હૃદયનું હો આપ ભે.
 દુઃખની રક્ષા ને દુર વળ ભેદતા
 ભાવ પરી હું કરીશ નિઃશયિત નાશ ભે;
 મુજદુઃખમાં સંતોષી વિના મન વળે
 સમય અગાઉ સહીશ કરી વચનના ભે.
 મારા જીવન એ દરે જીવિત નાશી કરી
 મારા રૂડી સારસોરડીના મુ કાનડા ભે.
 જમણા પાંચાળ મુ રસીક ભાવે નાશી
 મુજ મિત્રતા ને મારા મન નિશાની.

મેં કહ્યું: "બધું દીકું."

(૩)

તારા ઝોરડાના ખુલેખુલામાં નાથ! મેં તને ઝોખ્યો. અનંત
શત્રુતામાં હું આયઝ્યો. તીરવ ને નિરપદ નિરસબંધના પડી હતી,
કાણું ઘોર અધારું; તું જઝ્યો ના.

હાલો નીચે મરી, લમણે દાય દમ બેટો. મારા મોં ઉપર તેજ
પાયરી દીપક અદ્રદાસ્ય કરી રહ્યો હતો. શિખા ઉપર બેઠક ને દાદક
હાર્ય દીકું.

હું સમજ્યો:—

અધકારમાં તું નથી, તેજમાં તું નથી; અધકાર અને તેજ
એ તો તારી પાંપણના પલકારા છે.

(૪)

નાથ! ત્યારે શું હું તને ઝોખખી સક્યોજ ના!
અજ્ઞાનતાને લીધે—હે સર્વવ્યાપી! તારાં દર્શનની કેટલી અમૂલ્ય
પળો મેં ગુમાવી દીધી છે?

વીજળી ચમકી ને મેં કહ્યું: "વાદળ અથકામાં."
પળોં હસ્યાં ને મેં કહ્યું: "પવન આવ્યો."

આજે મારી મૂર્ખતા ઉપર હું હસું છું ને રડું છું. તારાં
ઈંનની કેટલી અમૂલ્ય પળો મેં ગુમાવી!

(૫)

તારા સિવાય અમે-નાથ! ચેતનવિમૂતિહીણા છીએ.
સંસારના પદ ઉપર કંપતી-હોડતી અનેક કાર્યસરિતાઓ,
વિના નાથ! નિરંકુશ અને નિરાદર્શ બની છે. અંતર્બિંદુવિદોષા
નાથ! વિરાટમંચનમાં પડી અજ્ઞાની બન્યા છીએ, અંધ બન્યા છીએ,
ધૈર્ય જોઈ બેઠા છીએ ને વીરતા ગુમાવી રહ્યા છીએ; માયાની
સૂરે મર્કટની જેમ નાચીએ છીએ.

તારા સિવાય નાથ! અમે જીવતાં મુકદ્દાં છીએ.

(૬)

આકાશ નવલખ આંખે રુએ છે નાથ! તારા વિના.

(૭)

ગગનગામી કો દિમાચ્છાદિત ગિરિશૃંગે દેવ ! તારું મંદિર છે.
સેંકડો પૂજનરીઝો તારી દિવ્ય પ્રતિમાની આરતી ઉતારે છે.
ધોર ધંટારવ દિગન્તમાં વ્યાપી રહે છે. અભક્તો એ સાંભળે છે ને
દર્શપ્રિય માધુર્યથી વિવશ થઈ, ઝાઝળભર્યા, ગીનભર્યા, નૃતનદીભર્યા,
સતપાથે દોડે છે, યોગ્ય ગાજતા સુર વિભ્રમ પેદા કરે છે ને અભક્તો
નેને વશ થાય છે.

ધંટારવ ગાગે છે, પૂજનપુષ્પની સુરભિ આવે છે, દેવત્યની
જ્યોતથી કૂટનાં અન્વવાળાં દૂર દૂર દેખાય છે.

લોગી તેથી લોભાય છે, લલચાય છે ને તારા મંદિર પ્રતિ નાથ !
ઉતાવળા, હાંફતા, વિહવળ બની નાસે છે. તારા મંદિર આગળ આવે
છે ને સ્વર, સુરભિ અને તેજ શોધે છે.

તને નથી શોધતા ને તું નથી જડતો : તું નથી જડતો ને
તને નથી જડતું.

(૮)

ગગનગગન સામે લાગારીભર્યા લોગન પાધરી શા માટે અત્યુ-
ર્ભોક્તા પેર ?

હોય હોય ને મોઝ પ્રકાશ, મોઝ પ્રકાશ, જોવાથી રહતું નથી. અદ્વ-
તીય, અનિર્માનની કૃતિ મારી માનવ આપને વિરહ બતાવે છે. એ
વિરહને ભરતે પિંહરે મેણી એ લોગો અને આવે છે.

પિતા ! શા માટે દેવતાની આગળ તું આમ દેખે છે ?
પિતા ! તું મારી દેવતાને મોઝ પ્રકાશ અને મોઝ પ્રકાશ
ને આગળ આપને વિરહ બતાવે છે. વિરહનાં દર્શનને આગળ આપને
વિરહ બતાવે છે. વિરહનાં દર્શનને આગળ આપને વિરહ બતાવે છે.
વિરહનાં દર્શનને આગળ આપને વિરહ બતાવે છે.

શા માટે તું મારી દેવતાને મોઝ પ્રકાશ અને મોઝ પ્રકાશ

(૯)

શા માટે તું મારી દેવતાને મોઝ પ્રકાશ અને મોઝ પ્રકાશ
ને આગળ આપને વિરહ બતાવે છે. વિરહનાં દર્શનને આગળ આપને
વિરહ બતાવે છે. વિરહનાં દર્શનને આગળ આપને વિરહ બતાવે છે.

ગાંધી બેઠો. પિતા ! તારા ઉદાત્ત મીનપ્રાણને જનનજન હૃદયપાત્ર-
માં ત્રીશો ને લખિનાવરધાના મદનલક્ષ્મી બગનાં પ્રાણીઓ એ અમ-
તરસ ધૂંટડે ને ધૂંટડે પીઓ !
અંધારું આંખો ભરતું હતું. મેં દીવો લઈ ને તને શોધ્યો.
પિતા ! તારા અહુતુન વીણાવંત્રમાથી તારા મદન મીનના બનાદન મુર-
દિગ્ગંતમાં વ્યાપી રહ્યો !

(૧૦)

ઓ નવરંગી પુષ્પની મંદુર સુરભિ ! ઓ પંખીના મંદુર પ્રાણી !
ઓ નિર્ગંન વનની અમાપ મદનના ! ઓ ગિરિરામની ભવ્ય મંલી-
રતા ! ઓ સરિતાની રમ્ય શીતળતા ! ઓ સમુદ્રના કાલ્પભવ મર્ગન !
ઓ પ્રભુ !

(૧૧)

આકાશમાંથી અમુલ્યનાના સગમતા અંગાર વરસે છે ને વિષ-
મતાના વાયુની પ્રગળા ફૂંકો ફૂંકાય છે, ત્યારે દીનાનાથ ! તારી આશા-
એ હું નતમસ્તકે બેઠો છું.
અંગારથી હું ઘાઈ છું ને ફૂંકાથી હું વધારે સગમું છું ; તે
પણ નાથ ! હું અમૃતસંશ્વનની આશાએ હું બેઠો છું.

(૧૨)

જગત આત્માજ કરે છે.
નવરંગી વસ્ત્રો પહેરી, કો સહેલાણી અપસરાસમી ઉપા-
પતે વધને પધારે છે. સુર્વનારાયણનાં સોનેરી કિરણો ઓઢી
પગલાં ભરતાં દિવસ પધારે છે, સંક્રાંતિકાળની ગમગીની માંએ
સંખ્યા આવે છે ને કોઈ વખત રૂપેરી, તે કોઈ વખત કાળી
સજી રજની પધારે છે. શ્રવે પ્રવૃત્તિ માંડે છે ને સંકેતે છે.
આ ત્રિયાજ દલસોર વચ્ચે સાંત-પ્રયાંત, શ્વાસની કોઈ
છે. એ કોઈક તે ઘં-સર્વવ્યાપી દેવ ! તે ઘં.

(૧૩)

પિતા ! હું હાસ્ય છે : હું દરુણ છે.

ત્યારે અનેક આશાઓ એક આશામાં પરિણમે, અનેક લક્ષ્યો દેન્દ્રિત થઇને એકત્વ સાધે, પરિપુર્યો પરાન્વિત થાય; મુક્તિમાં સર્વ દેખાય ને સર્વમાં તું મૃતિમંત થાય, ત્યારે દેવ ! વિજયદ્વંદુભિ પાળવો તું પધારજો.

(१५)

419;—

(१५)

အစ်ကို ! ဟုတ် ?

[illegible]

1944-1945

(5)

the 1990s, the number of people in the world who are under 15 years of age is expected to increase by 1.5 billion, from 1.1 billion in 1990 to 2.6 billion in 2010. The number of people aged 65 and over is expected to increase by 1 billion, from 350 million in 1990 to 1.4 billion in 2010. The number of people aged 15-64 is expected to increase by 1.5 billion, from 2.5 billion in 1990 to 4.0 billion in 2010. The number of people aged 65 and over is expected to increase by 1 billion, from 350 million in 1990 to 1.4 billion in 2010. The number of people aged 15-64 is expected to increase by 1.5 billion, from 2.5 billion in 1990 to 4.0 billion in 2010.

સ્વર્ગનિરોધા મુજ્ઞ એકલગ્યા જીવનને કાળીચોર્યના સ્મરણના
ધોર સાગર સગવડી ન દેજે.

(૧૮)

તને તણને કાને પૂજું ?

હે પ્રભુ !

મારે હાથે થતાં તારાં પૂજન લાગ્યાનીનાં ન દો ! ઉપભોજની
આશાથી પ્રમદેસા સ્વાર્થના કાદવથી ખરડાયેલાં ન દો !
તારાં પૂજન પૂજન દો-આદરો' ને ઉદ્દેશે.

(૧૯)

વિશ્વપિતા ! તારી કરુણી મારી મનોભાવના દો ! તારી મનો-
ભાવના મારી કરુણી દો ! મારી મનોભાવના તારી કરુણી દો ! મારી
કરુણી તું દો-પિતા ! તું દો !

(૨૦)

અભિક્ષાપાઓનાં વાદળાં જવામાં છે અને અનેક આશાઓની
વીજળી, સફળતા-નિષ્ફળતાના મડમગડ કરતી સગમી ઊડે છે.
ભ્રમણાના વટોળ ચડે છે ને શમે છે, કર્મનો વરસાદ વરસે છે.

પણ આશાઓ અને અભિક્ષાપાઓ એક બને. અભિક્ષાપાઓ
મને ભ્રમિત કરે ના, આશાઓ મને માર્ગચ્યુત બનાવે ના. આશાઓ
અને અભિક્ષાપાઓનું એકત્વ સાધેલું સ્વરૂપ તારા પ્રતિ ગતિમાન દો !

(૨૧)

સર્વ દુન્દ્રિયો તારા પ્રતિ દોડે, સર્વ શક્તિઓ તને ભજે. અંગ-
નો અણુએ અણુ તારા પતિનપાવન નામનો ઘોષ કરે, ત્યારે ઓ
પિતા ! તું મારી પાસે આવજે. હું તારાં પૂજન કરીશ.

એ પહેલાં આવતો ના.

હું તને ઓળખી ચક્રીય નદિ ને જીવનની અમૂલ્ય સદાચુ સર્માં
તારાં પૂજન કરી ચક્રીય નદિ.

માટે પિતા !

તે પહેલાં તું આવતો ના.

(૨૨)

આ શી વિચિત્રતા છે ? નાથ !

શોધું છું સત્ય, તો જડે છે અસત્ય. શોધું છું દયા, તો જડે છે દુરતા. શોધું છું પ્રેમ, તો જડે છે દંભ.

(૨૩)

તિરસ્કારના વરસતા વરસાદમાંથી, અસત્યના અંધકારથી વીંટ-
ળાયેલા છું કુદરતના કંટકમય પથ ઉપર નિર્લેપ અને નિશ્ચલ રહી
આગળ વધું છું ત્યારે દયામય ! તારાં દર્શનની ઝાંખી થાય છે.

એ ઝાંખીમાં સત્યનો પ્રકાશ છે, દયાની સુરખી છે. પ્રેમનાં
બળ્ય ગાન છે.

ઓ સંગીતગય સૌરભભર્યા પ્રકાશ ! તું મને ઉગ્મળ !

(૨૪)

પ્રભાતના ઝોડા ફૂલ ! અખંડ, અવિનાશી અને અતુલ્ય એવા
બળ્ય સંનિપ્રેશના ઝોડા ફિરતા ! શા માટે દૂર ભ્રમો છે ? તારા
દરવરપર્યાથી હું ઘાઝીય એમ માને છે ? તારાં દર્શને હું ધરધરીય
એમ માને છું ? તારી તો હું પ્રતિદ્વા રહી રહ્યો છું. તારા વરદરવન-
માં આગ કેવી ? તારાં ઉદારક દર્શનમાં બળ કેવો ? પ્રભાતના ઝોડા ફૂલ !
આજ, અખંડ, અવિનાશી અને અતુલ્ય એવા બળ્ય સંનિપ્રેશના
ઝોડા ફિરતા ! હું તને વધાવું છું, સન્માનું છું.

તું મને સત્ય પાળીતા પ્રેશના આજ ન, એ તે તારી નથી.

(૨૫)

૭-૬ જો મહાત્મા આબ્યા !

(લેખક:-શ્રી. પંડિત ઉદયગંદ લાલગંદ)

કાં રડ તું લાડકવાયા ?

એ જો મહાત્મા આબ્યા !

ધ્રુવ૦

નભના શશિ-મંગલ-શુક, લય થયા પ્રભાત પ્રભામાં;
જો જાળ તું જાળ-રવિએ, જોયું આ વિશ્વપ્રભામાં.
ન્હાનાં ન્હાનાં પંખીને, લખી મંગલ આ જંગલમાં;
ઠાલતા તાડ પુલકિત થઈ, જુઓ એ ખુદ્દી હવામાં !

હવે એ જૂએ મરવાની,

ટાઢેથી છે ધૂજવાની;

થઈ ફર નિશા રૌરવની.

નવ પવન દેશમાં વાયા, એ જો મહાત્મા આબ્યા !

(૧)

કાં વ્યથાં વળગે જ્ઞાલા, હવે આવે દૂધ કયાંથી ?
ઢાણો નહિં એક મળ્યો છે, એ પૂરા ચાર દિવસથી !
ચિત્કાર મસ્ત હાથીનો, સંલગાય છે જોરથી.
ગાંધીજીના હરશનથી, ફરિ પણ જાતા ધીરજથી !

ગાંધીજીનું નામ રટીને,

જંગલના કંદ ખાઈને

ખાડાનાં પાણી પીને

આસામ અખિલ ફરી આબ્યા, એ જો મહાત્મા આબ્યા !

(૨)

આ તાડોમાંથી દીસે, એ લાગ્યો ધુમ્ર સંગાથે,
હશે એ માતા જાળકની, ગાઈ હાલરડું સુવાડે,

હશે કન્યાઓ પણ વધતી, વનવેલી જેમ લથકાતી;
હશે અકડીને નર ગાલે, મનમાં ઉમંગ લહરાતી !

જો મુક્ત ચિત્તથી હસતા,
ભરપૂર ઊંઘમાં સૂતા.
સુખસમય વ્યતીત છે કરતા

જો વેત છે ક્યાંના આવ્યા ? જો લે મહાત્મા આવ્યા !

(૩)

શું કહું. જાણ મુજ પ્યારા, ઘર-ગાર હતાં સૌ મારાં,
ન્યાં સુખી હતી જો છાયા, જળશક્તિ ડોની ન ચા'તા !
જાણાની મિટ્ટી-વાણીએ, સુખમય બનાવ્યા અમને,
પ્રેમે બતાવ્યા વેલવ, આ દરિદ્ર દંપતીને !

જો પાપી દલાલ આવ્યા !
હૃદયેશ્વરને ભરમાવ્યા !
તમને પણ બદળે દેનાવ્યા !

જાંઘાયા શુભાની-માયા, લે લે મહાત્મા આવ્યા !

(૪)

(૫)

વધીયઇલાયકજેબાગા,તેસ્થિતિમાંમુજકુંઝિયાની
તેદુષ્ટનામજાવાહો,કેપડીનમ્મરપાપીની!
સીધીસાદીનેકચરી,હા!હા!કળીજેકુંદની!
અધરાતેદ્વારપરઆવી,જેશુદ્ધલાયદીકરીની!

જેમજામનેપ્રિયનીસાથે,

તેવકવ્યથિતનયનોજે.

યઇસદાવિદાજેઅમથી

મોકલ્યાજઇઅન્દેશા,જેજેમહાત્માઆવ્યા!

(૬)

લાગીજઇઆગતનમાં,પીંજરેચેઅરબખ્ખરનાઃ
જેનિહંયનીગરદનને,દોડ્યાદબાવીદેવા.
પકડીનેખૂળરિખાવ્યા,કેતાંકંચેછેકાયા;
જેમારાસૌભાગ્યેશ્વર,લડીપડ્યા,સ્વર્ગમાંજાવા.

ઇચનેકદીજેજેડ,

મૂછોથીતરતજગાડું!

આન્યાયકેવોદેખાડું!

કહેતાંજેમપ્રાણશુભાવ્યા,જેજેમહાત્માઆવ્યા!

(૭)

રેમૂર્ખો!જેજોતોહતા,જસધર્મરાજકળિયુગ
નેતરથીરક્તતેમનું,વહુંભીંજવીઅંગભૂમિન
હેઆત્મઘાતકીલોકો!જેહતાઅંશઇશ્વર
સોનહિથયાહલરો,અપરાધઅનેકસદી
જેઘાવલાગેઇશ્વરને,

x કેસરી-સિંહ.

મૂર્છા આવી ઈશ્વરને.

એ દાગ લાગ્યા છે એને;

ત્યારે શુદ્ધિમાં આવ્યા—એ જો મહાત્મા આવ્યા !

(૮)

દીનોની મૂક તપસ્યા, જઈ પહોંચી છે એ નલ પર !

બુદ્ધિમોતું આસન મૂળ્યું, કંપ્યો ઇન્દ્ર પણ થર થર.

જે થયા પ્રભુને ખ્યારા, ગરીબોનાં બોર એઠાં;

તે ઠરણા—સાગર દોડ્યા, એ યજ્ઞ મૂર્તિને લાવ્યા.

આડંબર જેને હરામ,

છે સાદી ખાદીથી કામ.

ચંપલનું પણ નહિ નામ,

હઃખિયાની છત્ર-છાયા, જો એ મહાત્મા આવ્યા !

(૯)

એ જો મહાત્મા આવ્યા, સાંભળી સહુ મજદૂર;

તણ ગેતર હળને ફેંક્યાં, પાવડા દોઢાળી સત્વર.

રોટલી ચરધી સેકેલી, છોડી માતાઓ દોડી;

નિજ પગ ઉપર ઉછાળ્યા, સ્તન પાન દઈને છોડી.

એ મળ્યા ગળે આપસમાં.

આંહુની સતત વરષામાં;

તા' મગન લીધ્યાનામાં.

વસેલેય ન ગગન સમાયા. એ જો મહાત્મા આવ્યા !

શુભચંદ્ર-ભાગ ૬ માં

તે વિશ્વ-વિશાલ દૃશ્ય છે,
પતિતોનો પ્રિય આશ્રય છે;
દલિતોનો અટક અભય છે!

જ્યાંએ એની ધાયામાં, જો તું મહાત્મા આવ્યા !

(૧૧)

એ જો મહાત્મા આવ્યા, હવે બીજું શું કહું જોતા;
એનો જતાંજ આત્મા, મમ ગયો સ્વર્ગમાં જોતા.
તને ગાંધીજીને ડેવા, રહી ગઈ કાય આ જોતા;
હવે ગાંધીની સેનાનો, યા શૂર સિપાહી જોતા !
હ્યો, મારું આજીવનધન,
ગાંધીજી! તમને અર્પણ;
હ્યો સેવા અર્પણ મન તન.

રાખવા દીનની લગ્ન, જોએ મહાત્મા આવ્યા !
(' ચિત્રમય જગત 'ના એક અંકમાંથી)

૮-સમશેર તારી મોંઠી પડી રે !

લોહી પડી રે સમશેર, રાણાની તેગ લોહી પડી રે;
હીઠી મીરાંને ઠેર ઠેર, સમશેર તારી લોહી પડી રે.
લૂંટી શક્યો ન એનાં જીવન જો દાઝથી,
કાચો શુભરી બધા ઠેર, સમશેર તારી લોહી પડી રે.
જીતી શક્યો ન એનું દિલકું જો આજથી,
નિંદા વાવી તેં ઘેર ઘેર, સમશેર તારી લોહી પડી રે.
કાળી નિંદાનાં ફડાં કાઝળ આંજ કરી,
ઘેઘ ઘેઘ નાચી જો ઠેર ઠેર, સમશેર તારી લોહી પડી રે.
ઝેરના કટોરા તારા પી કરીને પાગલી,

પામી ગઢ પ્રભુતાની લે'ર, સમશેર તારી લોંઠી પડી રે.
 ખૂટી તલ્લીર સર્વ, જોંચી તલ્લવાર-ધાર,
 તૂટ્યો બેલાન બાર પેર, સમશેર તારી લોંઠી પડી રે.
 એકલડી લાળી ને લાળી આયુધહીન
 કરવા ઉઠ્યો તું જેર જેર, સમશેર તારી લોંઠી પડી રે.
 ઊલો શું મૂઠ હવે દેખી અણપાર રૂપ !
 અરણે નાખી દે સમશેર, સમશેર તારી લોંઠી પડી રે.
 'મા ! મા ! હે મા !' વદીને ઢાળી દે માથડાં
 માળી લે જનનીની મહેર, સમશેર તારી લોંઠી પડી રે.
 જુગ જુગથી અગમર બેઠી છે એની એ મીરાં
 એને છે ઇશ્વરની લેર, સમશેર તારી લોંઠી પડી રે.
 ('કૂલગાય'ના એક અંકમાંથી)

૭૯-સપરાંગણ

સપરાંગણ

(લેખક:-શ્રી. પુરુષોત્તમ ચૌહાણ)

બ્યાહરે સુદનાં હુંહલી વાણિયાં,
 બ્યાહરે સમરાંગણે, નિધાનો ફરકિયાં;
 બ્યાહરે વીર-હૃદય, ઉર્મિએ ઉઠકિયાં,
 ત્યાહરે બોલને ! ધાત તને આજ રેવો ! ૧
 વીરને હોય ના. મળે મહેલ તલ્લી,
 હોય ના બોલ ના. મળે મહેલ તલ્લી,
 રોડીને ફરક રે, હુકમતી ના રે.
 બ્યાહરે બોલને ! ધાત તને આજ રેવો ! ૨
 સોંપે-પાપ પાપનાં, પાપને પાપનાં
 રેવો રેવો રેવો રેવો રેવો રેવો

સમગ્રેર ને શર તળી ઝડીઓ વધાવતા.
 છવનની અમૂલ્ય પત્ર, મરણાન્તે માણતા. ૩
 સુદનો સુઅવસર, બાડ્યેજ સાંપડે,
 સાંપડ્યે ભૂલે તો, યોવનમાં પૂજ પડે;
 શક્તિના સંચારને, ઝંકારતો કુકાવને,
 ત્યાહરે જોલને ! ધાક તને આજ કેવો ? ૪
 એ મરણ નહિ, અમર-દીતિની વેલ એ,
 એ મરણ નહિ, છવનસંસ્કારની છાંય એ;
 અનેક હિંદબાળ, આરામચે એ છાંય તળે,
 ત્યાહરે જોલને ! ધાક તને આજ કેવો ? ૫

૧૦-વ્યાયામ મંદિરો खोलो

(લેખક:-શ્રી. મધુસૂદન રામચંદ્ર બટ)

('મંગલ મંદિરો ખોલો' નું એક પ્રતિ કાવ્ય)

વ્યાયામ મંદિરો ખોલો, ગામેગામ, વ્યાયામ મંદિરો ખોલો
 જયજય જનરંગજી ખોલો, ગામેગામ, વ્યાયામ મંદિરો ખોલો
 ખાલછવન અતિ વેગે વટાવ્યું, યોવન દ્વાર જિલો શિશુ લોળો,
 સ્નાયુ તેના ખીલવવાને, વ્યાયામ મંદિરો ખોલો, ગામેગામ,
 વ્યાયામ મંદિરો ખોલો
 નામ વ્યાયામનું તમ રટો નિરંતર, વૃદ્ધોસહ પ્રેમે ખોલો,
 સ્વરાજ્યાતુર થયું ભારત, ચેતન અમીરસ ઢાળો, ગામેગામ,
 વ્યાયામ મંદિરો ખોલો
 જયજય જનરંગજી ખોલો, ગામેગામ, વ્યાયામ મંદિરો ખોલો
 ('વ્યાયામ' માસિકના અંકમાંથી)

૧૧-કોની દવા ?

(લેખક:-શ્રી. ચંદ્રવદન બ્રહ્મભટ્ટ)

ગઝલ

તમે માંદા પડ્યા પહેલાં, જરા સૌ ચાલજો ચેતી,
અને આરોગ્યના માટે, દવા વ્યાયામની કરજો.
ખનો જો આળસુ જરીએ, અને સૂજે નહિ કાર્યો;
ચડાવા સ્ફૂર્તિ તનમનમાં, દવા વ્યાયામની કરજો.
ખને તમ દેહજો ઢીલો, શિથિલ થાયે બધાં અંગો;
પડાવા સ્નાયુ તનમનના, દવા વ્યાયામની કરજો.
અશક્તિ અંગમાં લાગે, હુકીમો આપતા દારુ;
ખરી શક્તિ કદી ઇચ્છા, દવા વ્યાયામની કરજો,
લાળીને જોખરી છીધી, તમારી જોખરી ભારી;
કરાવા બુદ્ધિની ભરતી, દવા વ્યાયામની કરજો.
ખને મુડદાં સમાં માનવ, દવા વ્યાયામની આપો;
ખને પ્રહાર્યર્થ દેહ એધી, દવા વ્યાયામની કરજો.

('વ્યાયામ' માસિકના એક અંકમાંથી)

૧૨-ભારતનો કંગાઝ ગ્રેહ

શુભસંબંધ-ભાગ ૯ મો .

કેટલું ખર્ચ થાય છે, તે વાચક નીચેના આંકડા પરથી જોઈ શકશે. જોરાઈ બાબત લાખ બાવામાં કેટલાક એવા છે કે, જે માત્ર સાદો કે કોઈ ગૃહસ્થને ત્યાં જઈ ચડી બિલાને નામે ભોજન મેળવી લે છે; ત્યાંથી માંડી મોટા મદિરામાં રાજભોગ અને સામગ્રીમાં જે કીમતી મિઠાનો ધરાવાય છે, તે સર્વનો સરેરાશ ખર્ચ ગણીએ તો માણસ દીઠ રોજ ચાર આનાનો ખર્ચ જોઈએ થાય. તે રીતે કુલ રૂ. ૧૩ લાખ ૨૫ હજાર રોજ ભોજનમાં જાય. માસીક ૩ કરોડ ૬૭ લાખ ૫૦ હજાર રૂપિયાનો ખર્ચ થાય. વાર્ષિક રૂ. ૪૭ કરોડ ૭૦ લાખ ભોજનમાં જાય છે.

મદિરા માત્ર એક રૂપિયાનું માણસ દીઠ કાપડ ગણીએ. જેમાં મદતોના કીમતી રેશમી વૂલન અને જરીના પોપાડોનો પણ સમાવેશ થાય છે. તે વર્ષે ૧૨ રૂ. ૬૦ માણસ દીઠ ખર્ચ ગણતાં રૂ. ૬ કરોડ ૨૪ લાખ કાપડમાં ખર્ચાય છે. ભાંગ, ગાંજ અને તંબાકુના વ્યસનમાં સાધુમદારાજોનો રોજનો સરેરાશ માત્ર એક આનો ગણતાં રૂપિયા ૧૦ કરોડ ૪૦ લાખ થાય એમ કલ.

				રૂપિયા
જોરાઈ	...	...	...	૪૭૭૦૦૦૦૦૦
પોપાડ	...	...	...	૬૨૪૦૦૦૦૦
વ્યસન	...	...	...	૧૦૪૦૦૦૦૦૦

કુલ ખર્ચ રૂ. ૬૪૩૪૦૦૦૦૦ થાય છે. આ તો માત્ર જીવનનો જરૂરી ખર્ચ મળ્યો છે જે યમક નારો છે. એથી વિશેષ તેમની જન્મતોના ઝંડા સાથે આખા હિં જન્મજી જાય છે. કેટલાક ધર્મગુરુઓ રૂપિયોમાં જાય છે. રજા જાય એ પછી પરિક્રમા અને વાત્રાને નામે પ્રગતના પ્રેક્ષાનો ફરે છે. તે બધું જરૂર કરતાં માત્ર જોરાઈ, પોપાડ અને નનો અનિવાર્ય ખર્ચ ગણતાં રૂ. ૬૪ કરોડ ૩૪ લાખ થાય છે. પ્રગતના ધર્મને નામે વેદાય છે. મદાન મદતો અમ

છે પણ તે પોતાના શ્વાર્થ ખાતર. ઉપદેશ આપે છે તે માત્ર પોતાની
આપદ સહીસલામત રાખવા માટે. દેવ-ધર્મને નામે અપાયલું કવ્યવ
સ્વર્ગ કામ લાગે છે, માટે અમને આપના રહેા. એથી વિશેષ એમને
ઉપદેશ મેલતા નથી. આ રીતે અમાણુ અને બળેલ આ વર્ગના તમામ
સભ્યો દેશને તદ્દન નિરુપયોગી છે. તે તેમનામાં પ્રચાર કરી તેમને
ક્રાંત્યવામાં આપે, તે તેમાંના ઘણાને સ્ત્રી-અધ્વાની વતંદણ મેલતી
નથી તેથી ધીર મનિક તરીકે તેઓ કામ લાગે. તે સ્ત્રીય સ્વ-
ચ્છમાં કદાચ લોપણ માફતે કાચંડા કરી આપે. બહુકમાં તેઓ
તે કોમનું સ્થાપુ કરી શકે. મોટેભાગે મદદરીએ વલય અને પોતાના અર્થ
વેચવા કલ્પના કરી એ તે કોમના કલ્પસભ્ય હ. ૧૪ મે ૧૯૩૬
માસ અને પ્રવન ઉપરથી ૧૪ મે ૧૯૩૬ થી ૧૬ મે ૧૯૩૬
એ રીતે ૨. ૧૪ મે ૧૯૩૬ના દેશને કાલે કામ.

There is no doubt that the

આપણને આશ્ચર્ય થયા વિના રહેતું નથી. અર્થશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ અને કરકસરના સિદ્ધાંતથી વિચાર કરતાં તેના મકાનમાં એટલી જિનખા-વસ્તુક વસ્તુઓનો સંગ્રહ દેખાય છે કે, આપણને એમ લાગે કે આવી મુશ્કેલીઓ અનુભવવાને બદલે તે મુશ્કેલી એટલી વસ્તુઓ વિના ચલાવી લીધું હોય તો હીક થાય.

હિચ્ચ વિચારો અને સાઈડ જીવન હમીકત એમ છે કે, હિચ્ચ વિચારો અને સાઈડ જીવનના સિદ્ધાંતો આપણે વિચારી દીધા છે અને આપણે આપણી પોતાની તેમજ આપણા કુટુંબીજનોની નિર્ણય આવશ્યકતાઓ એટલા બધા પ્રમાણમાં વધારી દીધેલી હોય છે કે, મને તેવી સારી આવકવાળા માનવીને પણ અમુક પ્રકારની તાણ વેડવી પડે છે.

અક્ષબત્ત, કેટલાંક કુટુંબોમાં એવા અપવાદો હોઈ શકે. તે કુટુંબની આવક તેની જોગમાં જોઈ જરૂરિયાતોને પહોંચી વળવા નેટલી પણ ન હોય. તેઓ મને તેટલી કરકસર કરે છતાં એ તેમની આવક અત્યંત અપૂરતી થઈ પડે છે, આવાં કુટુંબો માટે આપણે સકાનુભૂતિ થયા વિના રહેતી નથી અને એવાં કુટુંબો પ્રમાણ પસંદ જેઓ નરી આવશ્યકતાઓને ધોરણે કરકસરના સિદ્ધાંતો ખરેખર અમલ કરવા માગે છે, તેઓ જેમ જેમ પ્રયાસ કરતા જાય તેમ તેમ જણાયે કે, તેઓ ધણા જોગમાં જીવનનિર્વાહ ચલાવી શકે છે. તે એટલે સુધી કે હિચ્ચમાં સૌથી વધુ ખર્ચાળ મજાતા લાંડન શહેરમાં એક વિખ્યાત અર્થશાસ્ત્રીની મજૂરી પ્રમાણે એક માણસ દર માસે એક પાઉન્ડના ખર્ચાથી બહુજ આનંદપૂર્વક પોતાનું જીવન વિતાવી શકે છે.

વિનાખર્ચે જીવવાની કળા પરંતુ ખુદ હિચ્ચમાં અસંખ્ય સ્ત્રી-પુરોહિતો એવાં છે કે, જેમ જ-મથી તે મુશ્કેલી તેમને એક પણ પાઉન્ડ ખર્ચ કરવો પડે નથી કે એક પણ પાઉન્ડ કમાવી પડી નથી; છતાં તેમણે જીવન દરેક સમયે જોમરી હોય છે, દરેક પ્રકારના ખાનગી અનુભવો

કોઈ શ્રીમંત માણસનો બાળક મેળવે તેવી સુખસમગ્રમાં જન ગાળ્યું. આ બધા વખત દરમ્યાન પિતા તો બેકારજ દના અને અ-
મને જે જાહેર સંસ્થાઓ તરફથી મદદ મળતી ત્યાંથી અમારો નિર્વાહ
સુખરૂપે ચાલ્યા કરતો. કુટુંબનાં બાળકોમાં વધારો થતો ગયો તેમ તેમ
મદદ પણ વધતી ગઈ અને એક સ્વતંત્ર કામદાર કુટુંબ કરતાં પણ
અમારા બેકાર કુટુંબની આવક અને સુખસમગ્ર વધી ગયાં.

નોકરી કરવાનો જરૂર ન પડી

આ પ્રમાણે પંદર વર્ષ ગાળ્યા પછી મને નોકરી કરવાની જરૂર
પડી અને જરાક સંતાપ થયો કે, હવે મારે મહેનત કરવી પડશે. પણ
મારા દુર્ભાગ્યે કહો કે સદ્ભાગ્યે નોકરી પર જવાને પહેલેજ દિવસે
મને એક મોટર અકસ્માત ચલાવી મારા પગને ઇજા થઈ. ત્યાંથી મને
હોસ્પિટલમાં લઈ જવામાં આવ્યો. ત્યાં મહિનાઓ સુધી મેં ઉત્તમ
સારવારનો આનંદ ભોગવ્યો. આ ઇજાથી હું જરાક લંગડો બન્યો,
તેથી મને મોટરના મશિન તરફથી સારી જેવી રકમનો બહોલો આપ-
વામાં આવ્યો. હું હોસ્પિટલમાંથી છૂટ્યા પછી મને અપંગ મારેની
તાલીમશાળામાં ગોકલવામાં આવ્યો. ત્યાં ત્રણ વર્ષો મને એક
પાછનો પણ ખર્ચ થયો નહોતો. આ પછી હું ઘેર ગયો. પરંતુ ત્યાં
કોઈ જાહેર સંસ્થાના પ્રતિનિધિ કોઠરને મારી લંગડી સ્થિતિની
અબર પડતાં તેણે મારી ધારીરિક તપાસ કરી એવા નિર્ણય આવ્યો
કે, હું કોઈ પણ જાતનો નોકરી કરવાને પાત્ર નહોતો અને મને વળી
સુધી જાહેર ખર્ચે નિભાવવા લેખ્યું.

લોન્ડિપરલો અને સેનિરોન્ડિપરો

કોઠરના અભિગ્રાપ પ્રમાણે લખના જાણ્યો મારામાં થર કરી
મેં દના. જો કે બદારનો મારો દેખાવ તો તંદુરસ્ત દેખાતો. તેની
બસામણથી મેં અનેક વર્ષો આરોગ્યશૂદ્ધ, લોન્ડિપરલો અને સેનિરો-
રિવમોમાં ગાળ્યા. લાલમાં પણ હું લોન્ડિપરલો આનંદમાં દિવસો
માગી રહ્યો છું. માત્ર મને એક મિત્રાલેટ પીવાની છટ મળતી નથી.
કોઠરના અભિગ્રાપ પ્રમાણે તેથી મને હિયરમ ઘવાનો સંભવ છે. હવે
ચોક્કસ વખત પછી મને અડીથી કોઠવામાં આવશે તેના અને બીજા

છે. દારણુ કે બાલ્યાવસ્થાથીજ મદદ મેળવીને છુટ્યો હોવાથી હવે મારી ઘણીબરી સક્તિઓ ક્ષીણુ બની ગઈ છે અને કામની વાત સાંભળીને મને કંપ થાય છે. મારી તો એવી હજી છે, કે મરતાં સુધી મારે કામ પણ કરવું ન પડે અને હું મારી અનિમ ક્રિયાનો અર્થ પણ સ્વસ્થ તરફથી મેળવીશ. મારી આ દયાળુત્વ કિયતિ મારે કોણ જણાવવાર છે? અયબન, મારે કહેવું પડે છે, અસંખ્ય વારોર અને ધર્મોદા સંસ્થાઓ તરફથી જે અગ્રોચ્ચ અને તારામ વિના મદદ મળી શકે છે, તેજ સુગવડ માન અદ્યપતન મારે જણાવવાર છે."

યાને સંસ્કૃતિના પાદ ધીખવતો હતો, ત્યારે ભારતવર્ષમાં જ એ દેશ-
નમાં આવી હોય; તે ઉપરાંત અમુક સમજનશૂની બાજતો પણ
તેવામાં આવે છે, કે જે ત્યારે દુનિયામાં માત્ર મનુષ્યો નમાવરથા-
માં જ રતાં હતાં ત્યારે પણ મોઝૂદ હતી. ફંડ ઉધરાવવાની પ્રથા
ઉપર જણાવેલા સમયોમાંથી કયા સમયમાં પહેલવહેલી વ્યવહારમાં
દાખલ થઈ એ પ્રશ્ન વિશે વાદવિવાદ કરવો બહુ આનંદજનક કાર્ય
પડે એમ હું ધારું છું, પણ એના સંજ્ઞામાં હું અહીં લંબાણથી ચર્ચા
કરું તો આ લેખ બહુ લાંબો થઈને પુસ્તક જેવડો થઈ જાય. આવા
કરથી આ પ્રશ્નને વિદ્વાન ચાચીઓને સોંપી દઈ દું તો અત્રે માત્ર
એ પ્રયાત્ન આધુનિક રેખાચિત્ર આપવા મન કરું છું.

જેમ જેમ સમય અને સંજ્ઞા બદલાતા જાય તેમ તેમ આ
પ્રધાના સ્વરૂપમાં, તેના વિસ્તારમાં પણ ફેરફાર થતા જાય એ સદેજ
સમજાય તેવું છે. ઓગણીસમી સદીમાં રાવસાહેબ કે ખાનસાહેબનો
દસકાળ કોઈને મળે તોપણ આ પ્રથા અમલમાં ચૂકવાની જરૂર
જણાતી; એટલુંજ નહિ પણ એમાં સફળતા પણ મળતી. પણ હવે
તો આમાં નાનાં કારણોને લઈને કોઈ ફંડને જન્મ આપવો એ વિક-
કાર્ય થઈ પડ્યું છે. અલબત્ત, જન્મ આપનાર વ્યક્તિ ઉપરજ કે
ફંડનું સ્વરૂપ અને તેના આત્માનો આધાર છે એ કોઈએ બૂધી જ
નહોતો નહિ.

સાધારણ રીતે ત્યારે એક નેતાના હૃદયમાં અમુક પ્રકારની
અસ્વસ્થતા ઉત્પન્ન થાય છે, કઈ નવું કાર્ય માથે ઉપાડવાની તેને
ધમગ થાય છે, પોતાની પ્રસિદ્ધિનો પ્રકાશ જાંખો પડે તો જાય છે,
એવી દ્રેશનથી ત્યારે તેને એમ લાગી આવે છે કે, હવે એ પ્રસિ-
દ્ધિના પ્રકાશને કોઈ પણ રીતે 'ધામો' લગાડવાની જરૂર છે, ત્યારે
એ નેતા હાં તો એક દાવકો પત્ર પોતાના એકાદ વાગિત્રરૂપ મજાના
પત્રમાં પ્રસિદ્ધ કરે છે, કે હાં તો એક નાની સમાજી તરફ જુરમા-
દાર બાજણ આપે છે. આ ઉભય ક્રિયામાંથી અને તે ક્રિયા કરવાથી
"ફલાજા ફલાજા ફંડ"નો જન્મ થાય છે.
આવી રીતે જન્મ લેના ફંડનું કારણ શોધવાને મદ્યપ્રવાસ

કરશે પડતો નથી. કારણો તો દગલાખંધ મોજૂદજ હોય છે. 'દેવ-
સંકટ નિવારણ કંડ,' 'પાણીની અછતને લઈને પટેલ દુષ્ટાગ સંકટ
નિવારણ કંડ,' 'વિધવા વિવાદ કંડ,' 'વિધવા વિવાદ નિષેધ કંડ,'
એવાં એવાં નામવાળાં કંડોથી માંડીને મહાભાઈએ ઊંચું કરેલ એક
કેમકે કપિયાનું 'નિલક શ્વરાજ કંડ' વગેરે કંડોને વલ્લભ લેતાં
પણ વિલગ નથી જાગતાં અને પિરાટરવડેય ધારણ કરતાં પણ
પાર નથી જાગતાં. પણ આવાં કંડોના પ્રમાણમાં અદ્વત નાનાં કંડો
પણ આપણે દુનિયાની વાત નહિ કરતાં આપણી ગરવી અજાનનીવત
પાત કરીએ, તોપણ દગલાખંધી અંજ્યામાં દિગ્દશ કંડ, કંડ, કંડ, કંડ
'કંડ' નામજત કંડ આપણા-અનુષ્ઠાનો દેશમાં એવી કંડ, કંડ, કંડ

નાણાંની ગમે તેવી અછત હો, ભૂખમરો ગમે, તેવો સર્વત્ર વ્યાપી રહ્યો હોય, પણ 'ફંડ' એ કોઈ એવી આકર્ષક વસ્તુ છે કે, તેમાં-જે તેને જન્મ આપનાર વ્યક્તિ ખરેખર પ્રભાવશાળી હોય છે, તે કાષ્ઠપણુ દિવસ નાણાંબીડ હોતીજ નથી. એ ફંડની છાયામાં વિચરનાર મનુષ્યોને પોતાને પણ તે સુખે નાણાંની કિંમત હોતી નથી. આ નાણાં ઊભાં કરવાની યોજનાઓ હજારોની સંખ્યામાં ગણી શકાય. પણ જરા ઊંડું વિચારી જોતાં એની મુખ્ય રીત એ ત્રણથી વધુ હોતી નથી. દો-સરો, નાટકો, જાદુના પ્રયોગો, નાચ વગેરે બનાવી પ્રેક્ષકો પાસેથી નાણાં દલાવવાં એ મુખ્ય રીત અને એથી ઊનરતી તે માત્ર કોઈ પણ છાપખાનામાં પાવતીઓ છપાવી તે વડે નાણાં ઊભાં કરવાં તે બીજી રીત. ત્રીજી રીતમાં કોઈ પણ પાવતીની જરૂર નથી કે નથી જરૂર નાલ્યપ્રયોગની. તેમાં તે એક દાયગી લઈને કોઈ માણસ આગળ ધરવી એટલે પેલો માણસ એમાં પોતાની યુગ્મ-ચના કરતાં ધણું વધારે નાણું નાખવાનોજ.

ઉપરછલ્લી નગરે જોનાર માણસને એમજ લાગે કે, આટલી સહેલાઈથી આ નાણાંબીડના જમાનામાં નાણાં મેળેજ નહિ, પણ એવા માણસને 'ફંડ' ની સંસ્થાનો પ્રભાવ કેવો પ્રચંડ છે, એની ખબરજ નથી.

આવી રીતે અનેક બદાને નાણાં દલાવનાર-વ્યક્તિઓ ધાડપા-ડુંગો, ભૂંટારાઓ કે ચોરોના નામથી ઓગળ્યાની નથી, પણ તેઓ સ્વયંસેવકો અને સ્વયંસેવિકાઓ હોવાય છે ! આ સેવકો અને સેવિકાઓનાં નાક એવાં તીવ્ર હોય છે કે, કોઈ પણ ફંડનો જન્મ થાય કે તરત એકાદને દિવસમાં એમને તેની ખબર પડી જાય છે અને તરત તેઓ બીજા દામધંધો છોડી છોડે આ 'ફંડ'નું પાલન કરવા કદિ-બદ્ધ થઈ મેદાને પડી જાય છે.

આપણા દરેકના જીવનમાં આ સ્વયંસેવકો અને સેવિકાઓએ અમુક ભાગ લગવ્યોજ હશે. પરિણામે એ ચિચિત વગનું પૃથક્કરણ કરવાની ખામી આવરવકના રહેતી નથી. છતાં એક માટે અને સામાન્ય દાખલો અદો અરવાને નહિ ગણાય.

અસુક કુટુંબો જન્મ થયો. જે યુવતીઓ સામાન્ય રીતે મોટ-
કેમાંજ આપણી પાસેથી સહસ્રાબદ ચાલી જતી હોય અને આપણે
એને પાંચસો વાર લેખ દોય છતાં એમની સાથે આપણને આ જિંદ-
ગીમાં એક વેળા પણ મેલવાનો પ્રસંગ આવશે એવું આપણે સ્વ-
પ્રમાણ પણ કદી શકીએ નહિ, તેવી યુવતીઓ સ્વયંસેવિકાઓ તરીકે
રહે એ છે. આપણે સ્વસ્થતાથી, કોઈ અવાજે આપણી દીન પૂર્ણ-
કૃતિમાં મેદા દોઈએ, આપણા કુટુંબીજનો આપણી સામે વાતચીત
કરનાં હોય ત્યાં બહાર ધમધમ કરતી મોટર અવાજને કીર્તી એ અમે
ધેસ આકાશમાં પીંજીએ અમરની હોય તેવી મેચને મંદર હાલોને
પાંખાથી હિલતી હોય તેવી ગનિથી મોટરગાંથી પતંગને અમર કરતી
આપણા ધનના મોટલા વિષય સ્ત્રી અમે.

રિયામાં દસ વખત તો અમે તમને જોઈએ છીએ. તમે તો-મહેન
આવામાં ભાગજ લેતાં નથી? એમ કેમ વારુ? હવે ગાતાં નથી
આવડતું અને એ બધું તો જાણે સમજ્યાં! ત્યારે અમે બંધી જાડ-
રમન જેવી માનારીઓ છીએ એમ તમે માનો છો? એ તો પહે-
લેજ દિવસે તમારું નામ દીધેલું, ખરું કેની સુઝના! પણ ચારપાંચ
માણસોએ અમને કહ્યું કે, એ ભાગ નહિ લે અને તમે-ભાઈ! તમે
તો કામ કામ અને કામનીજ જૂમ માયાં કરો છો. હાડાકા! ત્યારે
પાંચ પાંચ રૂપિયા વાગી ચાર ટિકિટ ફાડું? ”

બસ, થઈ ચૂક્યું. વીસ રૂપિયામાં મહિનાનું મોદીનું બીજ ચૂક-
વાઈ હોય તે વીસ રૂપિયા આ વીજળીના ચન્દ ઉપર આપણે
ફેંક્યા! માયાત્રીક સાય, દિંમન રાખીને આપણે ના પાડીએ, પાંચ-
એક ટિકિટ ઉપર વાન આવે, આ બધું એટલું ત્વરાથી બની જાય
કે, આપણને વિચાર કરવાનો વખત પણ મળે નહિ અને એ વીજળી
પાછી આભમાં સમાઈ જાય-મોટર સડમકાટ એમને લઈને ચાલી
જાય ત્યારેજ આપણને ખબર પડે કે, પૈસો વાપરતાં પા કસાક
વિચાર કરીએ તેવા આપણે પાંચસાત રૂપિયાના ખાસમાં જીતરી
મયા છીએ! અસ્તુ.

ફંડના બે મુખ્ય પ્રકાર છે; એક અસ્પષ્ટી અને બીજો દીર્ઘ-
જીવી. બીજા પ્રકારના ફંડના આરંભમાં ઉપર વર્ણવેલ ઉત્સાહ,
તનમનાટ વગેરે તો પહેલા પ્રકારના જેવાંજ સાય છે, પણ પછી
તોફાન પછીના ચાત જલની પેઠે તેમાં ચાંનિ આવી જાય છે અને
અમુક સમય પછી તેનામાં મૃત્યુના જેવી સ્થિરતા અને નિઃશબ્દતા
આવી જાય છે. પહેલા પ્રકારના ફંડનો આરંભ જેવો તરિન, ચમ-
કાટવાનો, તેવાજ તેનો અંત પણ તરિનજ હોય છે. નેનજોનામાં
એ રવચસેવો અને સેવિકાઓ ક્યાં અદસ્ત થઈ ગયાં એ કદી યાદ
નથી. એ સમિતિઓ-ઉપસમિતિઓ-ઉપઉપસમિતિઓ વિદ્યાગ સામર-
પડે કે! નાની કિસિ સજીમર જીલ્લો એ સામરના ઉદરમાં સમા-
જાય તેમ કાળ જાયે ક્યાં અમાર્ધ જાય છે! અને છેવટે એ ‘ફંડ’

જન્મ આપનાર પ્રતાપી વ્યક્તિ, એકલ લિભેલ વડ પેટે બેચાર ક્ષણ પોતે બિલ્લી કહેલી સૃષ્ટિ પાછી વિરમી જાય છે તે ખિન્ન હૃદયે જોઈ રહે છે, ક્ષણભર મૌન સેવે છે અને પછી પાછા એના એજ અદ્ભુત મનીય હિસાબથી જીવન 'દંડ' ને જન્મ આપી તેની આસપાસ નવી સૃષ્ટિ રચવાના મહાપ્રયાસમાં ગૂંથાઈ જાય છે.

'દંડ'ની સંસ્થાનો આ સવિસ્તર દર્શિતાય નથી, પણ તેનું એક દંડ એવાચિત્ર છે. આપી દરજ્જા મને પોતાને એક હિન્દુનાં તેા રહેજા છે કે, આ અનર્કલિક શક્તિવાળી સંસ્થા જગતમાં ચોથી પહેલાં આજ વિશ્વ વ્યક્તિઓ સરખવી હશે ?

('હિન્દુવાસ' આરવાહિકના એક અધ્યકારથી)

૫૪-અનામી ચોદાઓ

વ્યવસ્થા કરવી, છપી રીતે સામગ્રીઓ/સ કસવવી ને વહેંચાવવી, તે બધું કામ કાકાનું. ખાસ પ્રસંગોએ પત્રિકા છપાવવાની જવાબદારી પણ કાકાજ લે. કાકા પણ પ્રેક્ષમાં જઈ તે છપાવી લાવી ચકાસે.

સદુથી અણુગણ રહેવાની તેમની સિદ્ધત જાણી. મિલનાં કપડાં પહેરે. માથે કાળા ટોપી સખીને નીકળે, વાનગીન દરવાની ટેવ થોડી ને તેમાંએ લડતને અંગે તો એ ભાગ્યેજ કાકાની સાથે બોલે.

એ રતનપોળમાં પરદેશી કાપડની દુકાન ચલાવતા. એ દુકાન પરથી કેટલાક જણના પરિચયથી લડતમાં પડ્યા, લડતમાં તેમણે સંપૂર્ણ ફાળો આપ્યો. લડતમાંના ધ્યાનને કારણે દુકાન આજે અડવાઈ મઠ છે, કાકા લગભગ બેઢાલ થઈ ગયા છે. તે આજે બીજાની દુકાન ઉપર બેસે છે.

૧૯૩૨ માં એકજ વાર તે પોલીસના સંઘ નીચે આવેલા. કલેક્ટરે બોલાવી પૂછપરછ કરેલી, પરંતુ તેમાંથી તે બચ્યા ને વળી પાછું કામ આરંભ્યું.

તે જેલમાં ગયા નથી. જેલમાં જવાનો મોકલ દતો, પણ તે જતો ક્યો છે. જેલના ડરના કારણે નહિ, પરંતુ કામને કારણે જેલમાં ગયા નથી. ખાદી પહેરતા નથી, સખા, સરસોમાં આવતા નથી, એ કારણે ધણા તેમને ઓળખતા નથી. એ કારણે તે મોટા નથી બન્યા.

કાકાને મૃત્યુ કામજ કરવું ગમે છે. પ્રસિદ્ધિનો મોહ જરાએ નથી. લડન પૂરી થયા પછી પોતાની દુકાન ચલાવ્યા કરે છે. “લડત થાય ત્યારે બોલાવજો, આપણું કામ સંભાળી લઈશું.”

આવી કનાગીરી ઉપર, ઠંડી કાર્પચકિત ઉપર આફરીન ન થવાય તો પછી શું થાય ? (‘નવસૌરાષ્ટ્ર’ ના એક અંકમાંથી)

મને મદદ કરવાનો વિચાર ન હોય તો નકામી મારી મરીજની મસ્કરી શું કરવા કરો છો ?”

વિદ્યાસાગરે તેનો વાંસો યાજ્ઞડી કહ્યું: “હું મસ્કરી નથી કરતો. હું ખરેખર પૂછું છું કે જો હું તને એક રૂપિયો આપું તો તું શું કરે ?”

છોકરાએ જવાબ દીધો: “હું એક આનાનું ખાવાનું લઉં અને ખાઈના પૈસાનાં રમકડાં લઈને જગરમાં વેચું અને એ રીતે જીવ્ય માગવાનું છોડી દઉં.”

“ફરી છાંઈની આગળ હાથ નહિ ધરું, એવી પ્રતિજ્ઞા લેવા તૈયાર છો ?”

“હા, ખાણુસાહેબ! પ્રતિજ્ઞા લેવા તૈયાર છું.”

તરતજ વિદ્યાસાગરે મજવામાં હાથ નાખ્યો અને રૂપિયો કાઢી છોકરાના હાથમાં મૂકી કહ્યું: “આ રૂપિયાથી તું કંઈ પણ કરી દે.”

પછી બીજા ચાર પૈસા આપી કહ્યું: “આનું ખાવાનું લેજો.”

છોકરાએ આભારમંત્રી આંખે એમના તરફ જોયું અને કહ્યું: “જગવાન આપનું લખું કરો.”

x x x x

આ વાતને પંદર વરસ વીતી ગયાં. વિદ્યાસાગર એક વખત એજ મહોત્સવામાં ઘૂમીને જતા હતા. એવામાં એક પ્રતિષ્ઠિત વેપારી તેમની પાસે હાથ જોડીને બિબો રજો. વિદ્યાસાગરે પૂછ્યું: “કેમ શોભે! શી આવા છે ?”

દુકાનદારે ખૂબ નમ્રતાથી ઉત્તર દીધો: “આ સામેજ સેવકની દુકાન છે. જરા ત્યાંસુધી આરવાની મહેરગાની કરો. મારે આપને કંઈક વાત કરવી છે.”

વિદ્યાસાગર કંઈ પણ બોલ્યા વિના તેની સાથે દુકાને ગયા અને ત્યાં આરામથી બેઠા એટલે પેલા દુકાનદારે કહ્યું: “મદારાજ! આપને માદ દર્શો કે, આજથી પંદર વરસ પહેલાં આપે એક મરીજ ભિખારીના છોકરાને એક રૂપિયો આપ્યો હતો અને સિખામણ દીધી હતી કે, પોતાના પગ હિપર બિમા રહેવાનો પ્રયત્ન કરજો.” (મનમુ)

તે જાણી કે, તેમાં સાબ લેનાર; બાળકો ખરા ગરીબ થઈ બાળે જ
જેવાનો મદદ.

હોરિપટલોમાં ખરા ગરીબ થઈને નીરજતા અર્થે રૂઢ: સુખ
વ્યતીત કરવાનું સાદરા કરવું કોમર છે. કારણ કે એમાં ખરા ગરી-
બોને રથાન નથી.

ગરીબોને નામે હોરિપટલો બલે ખુશી મૂકવામાં આવી હોય
છતાં તેમાં ગરીબોને રથાન મળે એવા સંભેમેને અમાર છે. એ
જાણના કોઈકે, પેલોને ઓછી પરવા હોય એમ તે સૌ કે.કે.ને
કળુપનું પડશે.

માનદ આપનારી સત્તા કે પછી સદાય કરનારા સદગુણો-
હોરિપટલોના જવાર પડતા રિપોર્ટોમાં દરદીની સંખ્યાના મેટા આંકમાં
વાંચી પોતાના તરફથી અપાતા ધનના ભોગની સજ્જતા માને તે જુદી
વાત છે; પરંતુ જે હેતુથી ધનનો ભોગ અપાયો હોય છે, તે હેતુ પાર
પશ્ચો છે કે કેમ તે જોવાની કામને પરવા પડી નથી.

આજે સાબ લેનારા કહેવાતા ગરીબો અને ખરા ગરીબો વચ્ચે
આસમાનજમીન જેટલું અંતર જણું છે; પરંતુ એ કાપડો કોઈક-
વાની દરકાર દાનદાતાઓને ક્યાંથી હોય? શા માટે હોય? કારણ કે
કીર્તિદાન અર્થે જે ભોગો અપાયા છે, તેને માટે તે કાંઈ કહેવાપણું.
રહેતું નથી.

જેઓ આજે સાબ લઈ રહ્યા છે, તેમને બલે સાબ મળે, પરંતુ
ખાસ ગરીબોને જે વ્યયિત રખાતા હોય તે તે હવ્વજા યોગ્ય તે ન લેખાય.

કાંઈ એમ પણ કહી શકશે કે, એરિટી-ધર્મદા હોરિપટલોમાં
ખરા ગરીબને રથાન નથી, એ વાત સાચી નથી. તેને એજ જવાન
છે કે દેવળો, મંદિરો કે હવેલીઓ જેવા ધર્મનાં રથાનોની આજુબા-
જુમાં જે ગિમ્મટો માયના કરી રહ્યા હોય છે કે મોટા જાહેર રસ્તાઓ
ઉપર જેઓ માયના કરતા માલુમ પડે છે, તેમના તરફ એકવાર દષ્ટિ
કરી એટલે જાણી કે ખરા ગરીબો-ખરા આજારીઓ-રોમથી રિખાતા
અનાથોના સમૂહની હોરિપટલોમાં સારવાર થાય છે કે રસ્તામાં જૂરે
હાલે રિખાઈ રિખાઈને હાથના કરણ સ્વરોથી કંઈકાંત કરી કરીને

નિંદગીનો અંત લાવે છે ? એવા ગરીબ રોગીઓ ઉપર દયા લાવનારાઓ ક્યાં છે ? એવા અનાથ રોગીઓનાં હૃદયની આગ યુઝાવનારાઓ કોણ છે ? એવા રોગથી રિખાતા અનાથોના નાથ હોવાનો દાવો ધરાવનારા ક્યાં છે ? કોણ છે ? કેટલા છે ? લાખોનાં દાન કરનારા કે એક સાથે અર્ધા કરોડનાં દાન કરનારાઓ તો ભારતભૂમિ ઉપર તમને મળી આવશે, પણ તેમાં એકાદ એવો દાનવીર છે ખરો કે જેમણે અનાથ રોગીઓને અર્થે ભોગ આપ્યા હોય, કે જેમનાં જીવન આજે પામર જીવજંતુથી પણ વધુ દયાજનક થઈ પડ્યાં છે ? જેઓ વરસોથી રોગના ભોગ બન્યા છે, જેમને નથી ગામ કે ઘર, નથી પહેરવા-ઓઢવા કપડાં કે નથી ખાવાપીવાને કોઈ સાધન, ત્યારે સ્વજનો-સગાં-સંબંધીઓ તો હોયજ ક્યાંથી ? માત્ર જિંચે ચાલ અને નીચે ધરતી. એ સિવાય જેમનું બીજું કોઈ નથી, એવા રોગીજ દારુણ વેદનાઓ સહી રહ્યા છે; તેમનાં કરુણ આક્રંદોનાં આન્દોલનોની અસર જેમના ઉપર થઈ હોય એવા દાનવીરોની કે એવા ઉપચારકોની કે એવી હોસ્પિટલોનીજ મુખ્ય જરૂર છે.

આજે એવી હોસ્પિટલોની જરૂર છે કે, જેમાં ખરા ગરીબ અનાથ રોગીઓને કોઈ પણ ભોગે પ્રથમ દાખલ કરાતા હોય અને કળજીવૂર્વક સારવાર થતી હોય.

એવા ડોક્ટર-વૈદ્યોની જરૂર છે કે, જેઓ ગરીબ-અનાથ રોગીઓની સારવાર કરવામાં ગૌરવ માનતા હોય.

એવી એંબ્યુલન્સ કારોની જરૂર છે કે જેઓ અનાથ રોગીઓને જ્યાં જુએ ત્યાંથી ઉપાડીને અનાથ રોગીઓની સારવાર કરનારી હોસ્પિટલોમાં પહોંચાડવાનું કામ કરે.

એવા સ્વયંસેવકોની જરૂર છે કે જેઓ અનાથ રોગીઓની શોધ કરીને એંબ્યુલન્સ કાર મારફતે હોસ્પિટલોમાં પહોંચાડવાનો યોગ્ય બંદોબસ્ત કરતા રહે.

એવા દાનવીરોની જરૂર છે કે, જેઓ ખરા અનાથ રોગીઓની સારવાર અર્થેજ ધનનો ભોગ આપવાને તૈયાર હોય.

ભારતવર્ષમાં ધનવાનો ઘણા છે; તેમ ધનનો ભોગ આપનારા

સ્થળોમાં ખરા અનાથ રોગીઓ રોગચાળા અને છે. અત્યંત ધનિયતાવાની ગંગાની જેમ મીરજમાં લાખોની સંખ્યામાં જિવારા અનાથ રોગીઓ જઈ લયંકર રોગમાંથી મુક્ત થઈ નવું જીવન પ્રાપ્ત કરી રહ્યા છે. કરોડોનાં દાન કરનારા આપણે ત્યાં ગોળૂદ છે, પણ માત્ર ગરીબોને માટેજ દાન કરનારા એ વિદેશી દીરલાની તરોલમાં મળી શકાય એવી વ્યક્તિ તો નહિજ સાંપડે.

વિલાસમાં દશવીસ લાખનું પાણી કરનારાનો દુનિયાને જરૂર નથી. પણ સમય અને ધનનો ભોગ આપી લગ્નરેતી સંખ્યામાં અનાથ-અપંગોની ઝૂંપડીમાં દોડી જઈ ગામે ગામ અને ઘરોઘર જઈને દુઃખી-ઓનાં દુઃખમાં ભાગ લઈ જીવનનું સાર્થક કરનારા સેવાભાવી યુવકોની દેશને જરૂર છે, કે જેઓ અનાથોની સેવાનેજ પ્રભુસેવા માને છે, ગરીબોની સેવામાંજ ગૌરવ માને છે, દીન જનોની સેવાનેજ દેવસેવા માને છે, અનાથોના નાથ બનવું એજ ધર્મ માને છે, પૈસાના પૂજારી નહિ બનવું એમાં પ્રતિષ્ઠા માને છે, કોઈ પણ ભોગે ગરીબોનાં દુઃખ દૂર કરવાં એજ જેમણે કર્તવ્ય માન્યું છે, એવા યુવકોની, ઉપચાર-કોની અને ધનિકોની દેશને મોટી જરૂર છે.

ભોગના આપનારા તો ઘણા છે પણ શુભ ભાવનાથી ભોગ આપનારનીજ જોટ છે. એટલેજ સાંભળીએ છીએ કે:

“પ્રભુ જેવું હતું તેવું ફરી ભારત બનાવી દે.”

પશુઓ માટે પાંજરાપોળ બંધાવી હોય છે, અરે વિદેશોમાં કાગડા, કૂતરાં અને જીંદરો માટે પણ અનેક રક્ષણનાં સાધનો છે. જ્યારે ભારતી જનતાઓનાં જીવન, રસ્તાઓ ઉપરના કાગડાકૂતરાંઓથી પણ અધમ કોટિનાં દેખાતાં નજરે પડે છે.

અપંગો! તમારે માટે નથી હોસ્પિટલો કે નથી ડોક્ટરો, નથી દવા કે નથી દયા.

“અંગ ગળેલ જળેલજ અંધા, ધારી શકે નહિ ધીરજ ધંધા.
તે જનના તન તાપ નિવારો, રે! ધનના ઘણી ધર્મ તમારો.”

(‘આયુર્વેદ રહસ્યાર્ક’માંથી)

૫૮-એક વેપારીની ગ્રામસેવા

(લેખક:-શ્રી. ચિદમ્બરજી દેસાઈ)

હોલેશ્વરમાં ઊનાળાની રમઝો પડી હતી. પરમામ ભખુના ગોધરાના એ વખતે વિદ્યાર્થીઓ મારી પાસે આવીને કહેવા લાગ્યા, "અમારે સેવા કરવાના હિદેયથી ગામડાં જોવાં છે. અમારાથી એકલા જીવ શકાય તેમ નથી, કેમકે ગામડાંનો અમને જરા પણ અનુભવ નથી. તમે સાથે આવો તો સારું." આમ કહેનાર વિદ્યાર્થીઓ ગોધરાના ગ્રામમાં આપના અનુભવમાં અને આ પહેલીજ વાર મગ્યા હતા. અમે ફરતા ફરતા ગોધરા તાલુકાના પૂર્વ ભાગના ગોરા નામના એક ગામે ગયા. ત્યાંના શેઠ ગુલામચંદ છગનલાલ ખેડૂતોને સરસુ અનાજ આપે છે એમ સાંભળેલું, એટલે પહેલેથી ખબર આપીને એમને ત્યાં જ ઊતર્યા. સાંકે વરસના આ ઠોસાનો દેખાવ, એમનો પહેરવેશ, એમની રીતભાત, એમની ચોખ્ખાઈ (અથવા તો એનો અભાવ) એમનું શિક્ષણ, એમની ભાષા ગામડાંનાં લોકો કરતાં સંસ્કારિતામાં જરાએ વધારામાં હોય એમ લાગતું નથી. એમની સાધારણ વાતચીતમાં મધુ કથુંજ આકર્ષણ નથી. છતાં જ્યારે એ પોતાના કામની વાત કરવા અડિપે, ત્યારે એમના અવાજમાં ગંભીર, એમની પ્રતિષ્ઠાવાળી આંખમાં તેજ અને એમના શબ્દોમાં આત્મવિશ્વાસ ચમકવા માટે છે. એમની કેટલીક વાતો સાંભળીને એમની સેવાની બધીજ હકીકત જાણવાની અમારી ઇચ્છા વધી. અમે એક આખો દિવસ ત્યાં રોકાયા. સોળ વરસ પહેલાં એમણે છપાવેલી એક પુસ્તિકા જોઈ. બીજી નાની મનિકાઓ જોઈ. ખેડૂતોને અનાજ આપતી વખતે કરવાનાં પત્રકોનાં ખાતાં જોયાં. ગામની આસપાસ ફરીને ખેતરોની સરસ વાડો જોઈ. બર ઊનાળામાં બીજાં સ્થળોએ પાણીનો છટોએ હોતો નથી, તેવાંજ સ્થળોએ અહીં-એસોને ખાખોચિયાંના કાદવમાં આરામ કરતી જોઈ. ચારપાંચ હાથ ખોદતાં ચોખ્ખું પાણી મળતું જોયું. એમની યોજનાથી કેટલા ખેડૂતોને લાભ થયો છે, તે સાંભળ્યું અને આદરપૂર્વક એમની રમ લીધી.

ન્યાં વસ્તીનો મોટોભાગ સુધરેલો અને શિક્ષિત છે. તેમજ ન્યાં પ્રમાણમાં પૈસાની વધારે છૂટ છે, ત્યાં જેતીમાં તથા સામાજિક રીત-રિવાજોમાં લોકો ધણા આગળ વધ્યા હોય તેમાં નવાઈ નહિ. પણ તદ્દન પછાત પ્રદેશમાં સાધનો તથા પૈસાની તંગીમાં ધગશવાળો એક માણસ પણ કેટલું કરી શકે છે, તે બતાવવા માટે શેઠ ગુલાબચંદ જોડે અમારે થયેલી વાતચીતનો સંવાદરૂપે સાર આ નીચે આપું છું.

સ.—ખીજ વેપારીઓમાં જેડૂતો વિષે લાગણી નથી તે તમારામાં કયાંથી ઉત્પન્ન થયું ?

જ.—મારો જન્મસિદ્ધ સંબંધ વડીલોપાન્નિત જેતી સાથે છે. ઓછામાં ઓછાં પાંત્રીસ વરસથી પચાસ ધરનાં જેડૂત ગામમાંજ હું રહું છું. છપ્પનિયાના દુકાળમાં જેડૂતો લાંબા તેમની સાથેજ વેપારીઓ પણ લાંબા અને ખીજે ઠેકાણે ચાલ્યા ગયા એવું મેં જોયું. સર્વ વેપારી ચીજનો ખરીદનાર આખરે જેડૂત છે. તે જો આપાદ હશે તોજ વેપારીનો વેપાર સારો ચાલશે અને વધારે નફો મળશે. તેનો થોડોધણો પણ બદલો જેડૂતને પાછો વાળી ઋણમુક્ત થવું અને પર-મેશ્વરના કૃપાપાત્ર થવું એ વેપારીઓની ફરજ છે, તેને બદલે આજે તો વેપારીઓ લૂંટજ ચલાવે છે, એ મેંજુ મારે ટાળવું હતું તેથીજ હું જેડૂતોને વિષે વિચાર કરતો થયો.

સ.—જેડૂતોનો પ્રશ્ન ક્યારથી હાથમાં લીધો ?

જ.—મારી અદારવરસની ઉંમરથી ત્રેપન વરસની ઉંમર સુધીના લાંબા ગાળા દરમિયાન મેં એજ કામ કર્યું છે, છતાં મને નિરાશાજ મળી હતી; પણ હમણાં ચારપાંચ વરસથી હીકીક કામ ચાલી રહ્યું છે.

સ.—કામની શરૂઆત તમે કેવી રીતે કરી ?

જ.—આ બાબતની જેતી બહુજ પ્રાથમિક દશામાં છે, તેથી જેતરને વાડો નથી. ટોરોનું છાણ ન્યાંત્યાં વેરાયેલું પડ્યું હોય છે. મેં વાડ, સડાવેલા ખાતરનો ઉકરો, —ખાણ; ડાંગરને માટે જિંજા પાળવાળા ક્યારડા, કૃષા અને ચાંચા વગેરે ઝાડો; આ પાંચ મુદ્માં લઈ મારી દુકાનના તમામ આસામીએ પાસેથી ફરજ લીધું. તેમના પગસીની માળા પડાવી આ

સોગન ખવડાવેના અને જોએ એ પ્રમાણે સુધારો કરના તેમનેજ ધીરતો. જેનોનું દગ્ગર ફેડવા માટે આટલું જમ્મ થશે એવું તે વખતે હું માનતો. પાછળથી એમના સામાજિક રીતરિવાજોમાં ધ્યાન આપવા વિના એમનો ઉદાર થવો મુશ્કેલ છે એમ લાગવાથી મેં તેમાં પણ ધ્યાન આપવા માંડ્યું.

સ.—તમારા હાથમાં બીજી કોઈ વ્યક્તિ કે સરવા તરફથી મદદ મળે છે ખરી ?

જ.—પહેલાં મારું કામ મહેત્રાલ રેટમાંજ ચાલતું હતું. ત્યાંના દાકેરસાહેબે શ. બસોના તીકમ-પાવડા અને અપાખ્યા અને તેથી આદરેલા કાર્યને વધારે વેગ મળ્યો. જેડૂતોના સુધારાની બેત્રણ પત્રિકાઓ મેં છપાવેલી, તેનો ફેલાવો મારા કાર્યક્ષેત્રની બહાર પાડોશનાં ગોધરા તાલુકાનાં ગામોમાં પણ થયો. પંચમહાલ જિલ્લા સોકલ બોર્ડનું ધ્યાન પણ તે તરફ ગયું અને તપાસ કર્યા પછી મારું કામ અસરકારક જણાવાથી એમણે પણ શ. બસોના તીકમ પાવડા અને અપાખ્યા. અને તેથી હમરો રૂપિયા ખરચીને ન કરાવી ચકાવ તેટલું ક્યારડા ફૂવા બનાવવાનું કામ તેટલાં ટૂંકાં સાધેનાથી સાધી ચકાયું. તાલુકાના એક તદ્દન અબજુ પણ ઉત્સાહી જેડૂતના હાથમાં મારી પત્રિકા ગઈ. તેણે મને શોધી કાઢ્યો અને ચોતાના માળાનાં ગામ-ડાંમાં એવા પ્રકારનું કામ ફેલાવ એ માટે એક સભા બરી મારા વિચાર સમજાવવાની માગણી કરી. મેં વાત તરતજ કબૂલ રાખી. આમ ધીરે ધીરે કામ વધતાં વધતાં આશરે દોઢ વરસ પહેલાં ગોધરા તાલુકામાં એક બેત્રીસુધારક મંડળ રચાયું છે. તેમાં બારેલા કામના (આ બાજુ ધણીખરી વરતી એમનીજ છે.) સારી લામવગવાળા આખરદાર અદાર ભાઈઓ સમાસદ તરીકે નોંધાયા છે. અમારી સાથે જોડાયેલા જેડૂતોના કામ ઉપર દેખરેખ રાખે, જોઈતાં સાધેનાની આપણેની ગોઠવણ કરે અને પ્રસંગે તેમને દોરે એવા એક કુશળ પ્રચારકની અમને જરૂર છે; કેમકે ગોધરા તાલુકો બહુ વિસ્તારવાળો છે.

સ.—અત્યાર સુધીમાં તમારા કાર્યથી આસપાસનાં કેટલાં ગા-

મહામાં કેટલા ખેડૂતોને લાભ થયો હશે તેના કંઈ ખ્યાલ આવી શકશે? અને જે લાભ થયો હોય તે કેટલી ટીક?

જ.—ચોક્કસ આંદોશની નીંધા નો મેં ગળ્યા નથી, જ્યાં લગભગ સોએક ગામના ખેડૂતોને લાભ થયો છે. જેમની પાસે દરેક પાણવા બદલ માળા કિંમતની સાથેનું એકદમની એકદમની મરજી તો પાર વિનાની એટલે આગર ત્રણચાર દરદરથી એકાદી નથી. જ્યાં દસપંદર દેવા નહોતા ત્યાં એક દરદર કિરોનું દેવા થયું છે; ડાંગરનો પાક નહિ જેવો હોય, ત્યાં દરદરની દરદર કિરોનું કચારીઓમાં તરેદવાર ડાંગર લાવ પાકે છે; અહિં નાનું દરદર ત્યાં તરેદવાર થઈ પાકે છે; આંખા જુદા દરદર ત્યાં આંખા એકાદીમાં એકાદી એક દરદર છે; અતરની અહિં કિરોનું નહોતો તે થવા લાગી છે. આ બધાથી ખેડૂતોની સ્થિતિ અત્યંત પુષ્કળ વધારો કરી શકાય છે. જેમને માળાના બદલમાં આજ સુધે આંખા રોજ મળવા લાગી છે એ મહેન્ટ મહેન્ટા બધાનાં માલ છે.

સ.—માળા બદલમાંને સાચાનું એકદમથી ખેડૂતોને ખેડૂતોના અથવા સુધારા કરવાની મહેન્ટ થયા બાબત એમ તમે માની છો?

જ.—એમ તો ખાસ ન કરેવાય. એમને મહેન્ટ કિંમત એકાદી આર્થિક લાભ પણ હું નેમને કરી આપના. ગામમાં દુકાન મારીને વેપાર કરતા તથા રખડતા વેપારીઓ દુનાયાની આગરે પાકે મહેન્ટ વળતે એક માણ અનાજનું ત્રણચાર દરદર લાભ દરદર કિરોનું અનાજ આપતા અને મોસમ વળતે (આમાય પડી) ને અનાજની કિંમત જ વચૂલ લેતા હોવાથી અને ખેડૂતોની પાસે જેવો પિલકલ નહિ હોવાથી ખેડૂતોને તેટલી કિંમતનું અનાજ આપવું પડતું; હાજર તરીકે એક મણ મહાધનો બગરલાય શ. એક હોય, ત્યારે એવા વેપારીઓ તે લાવ શ. ત્રણ કે એથી વધુ દરદરના અને મોસમ વળતે તે જ શાધનો લાવ ૮ થી ૧૨ આના જેટલો કિરોનું પણ દરદર આપવા મારે ખેડૂતને ૪ થી ૬ મણ અનાજ મેળવું પડે. બદલે ને મારી દુકાને એક માણનું મોસમ વળતે આજ નાજ (તે વખતના સરતા લાવ દુકાનમાં લેતા મણ

વાની પદ્ધતિ ચાલુ કરી. મોખરા તાલુકામાં મંડળ રથવાસ પછી આ કામ એટલું વધી પડ્યું કે, માટે મારો કુશનનો પચ્ચુલુ વેપાર બધે રાખવો પડ્યો. આવી રીતે આ એકમ વરમમાં ચાર થી પંચ દળર મળી અનાજ ઉધર મળ્યાથી જુદાથી વેપારીઓના પંચમાંથી પણ ખેડૂનો મુક્ત થયા છે. વગી નવગણના વખતમાં કાંઈ ખેડૂન પોતાની જમીનમાં કૂવો બગર કપારી બાધવાનું કામ કર કરે અને તેને પૈસાની જરૂર હોય તો, તેને બદલે તેટલો કિંમતનું અનાજ આપી તે તે કામો કરવાને ફાં ઉત્તેજન આપું છું. ચરઆનથી માંડીને આજ મુધી મારી મારફતે લાભ ઉઠાવનારા ખેડૂનોની સંખ્યા ત્રીમ દળરની તો દરેજ.

સ.—અગુકળ સંજોગો મળે તો ખેડૂનોના આર્થિક લાભની બીજી કાંઈ યોજના તમારા ખ્યાલમાં છે ?

જ.—હા. અનાજની બાબત હોટી રેતાં બીજી રીતે પણ ખેડૂનો હજી રખડના વેપારીઓના સાણસામાં સપડાયલાજ છે. કાખસા તરીકે ગાયો પાળવાનું ખેડૂનોએ બધું કર્યું છે, તેથી બગદની પ્રુકળ તાણ પડે છે. એટલે ખેતી માટે બગદો ખરીદવા ફરીથી તેઓ આ વેપારીઓના પંચમાં સપડાય છે અને જે બગદ રૂપિયા પંદર થી વીસ જેટલી કિંમતમાં સાધારણ રીતે મળી શકે તેજ બગદ ઉધર (મોસમ વખતે લેવાના કરારે) શ. પચામ—સાઠની કિંમતે લે છે. કા. સોસાવરીનું બ્યાજ ઓછું હોવા છતાં એની ઉધરાણીનો ત્રાસ બારે છે, તેથી આખરે લોકોને એનાથી લાભ થઈ શકતો નથી. ઉસડું ખેડૂનોના અસહ શાકુકારોએ એવા ખેડૂનોનો ત્યાગ કર્યો છે. એટલે કાંઈ પણ જરૂરને વખતે ખેડૂનો આ રખડતા વેપારીઓનુંજ ચરણ સોધીને પચાસથી—સાઠ ટકાને બ્યાજે પૈસા મેળવે છે. એ વસ્તુ મને હમેશાં અતિશય સાહે છે. પરંતુ મારી આર્થિક સ્થિતિ એટલી બધી સારી નહિ હોવાને લીધે હજી એ સવાલ મેં હાથમાં લીધો નથી. દરેક મોસમ વખતે ખાનગી સહકારી પદ્ધતિથી ઘર દાઠ મણુ બળ્લે મણુ અનાજ છુડું કાઢી ગામનો કાઠાર રથાવે, તેનો વડીલટ પોને નક્કી કરેલા પંચનાજ માણુસોને સોંપે અને લેવાદેવાની રીત મારા દિવાજ પ્રમાણે ચાલુ રાખે, તો જલ્દી દિવસે ખેડૂનો પોતાનાજ પગ પર બિબા રહી શકે તેમ છે. એ

એક વાર કચેરીમાં દાદાએ પ્રશ્ન કર્યો કે, કચ્છના હાકોર સંબંધ કરવા આવેલા તે પાછા કેમ ગયા ?

આ વખતે માવજીભાઈના વિરોધીને લાગ મળ્યો અને બોલ્યો કે દાદાજી, કચ્છના હાકોરને માવજીભાઈ મળ્યા હશે !

દાદા ગંભીરાઈથી બોલ્યા—એમ ? માવજીભાઈ એવા છે ?

વિરોધી કહે—ત્યારે આપ તેમને સારા સમજો છો ?

દાદાએ વિચાર કરીને તેના પર એક પગારદાર જસૂસ રાખ્યો. તે માવજીભાઈનો મિત્ર થયો, હમેશાં માવજીભાઈની દુકાને બેસે, કોઈ વાર માવજીભાઈ બહાર ગયા હોય તો જસૂસ એકલો દુકાને બેસે, માવજીભાઈ મૂર્ખાની વહી ખાનગી જોતા, જસૂસને તે વહીનો વહેમ આવ્યો. એક વાર પોતે એકલો દુકાને હતો, મૂર્ખાની વહી પણ બહાર પડેલી, લાગ મળવાથી તે જોવા લાગ્યો તો જમા બાજુમાં બધા મૂર્ખાઓનાં નામ. વિશેષમાં સૌથી પહેલું નામ દાદાનું હતું. આ બધી વાત જસૂસે દાદાને કહી, દાદાએ માવજીભાઈને વહી સહિત તેડાવ્યા. માવજીભાઈ વહી સાથે કચેરીમાં આવ્યા અને નીચે પ્રમાણે વાર્તાલાપ થયો.

દાદા—માવજીભાઈ, આ ગામમાં મૂર્ખા કેટલા ?

માવજીભાઈ—ઘણા.

દાદા—હું કેવો.

માવજીભાઈ—મૂર્ખાવહીમાં નંબર ૧

દાદા—કારણ ?

માવજીભાઈ—ગઈ સાલમાં આપે એક ઘોડો રૂ. ૨૦૦૦ નો એક પરદેશી સોદાગર પાસેથી લીધો છે ?

દાદા—હા, લીધો છે.

માવજીભાઈ—તે સોદાગરને રૂ. ૨૦૦૦ ખીજા આવેલા છે. જુઓ રાજકર્મને ચોપડે પાતું હતું, તે શાના ?

દાદા—ખીજે ઘોડો પહેલા જેવો લાવી આપવાના.

માવજીભાઈ—ખીજે ઘોડો તે લાવ્યો ?

દાદા—હજી સુધી લાવ્યો નથી.

ભારતમા—તે ક્યા મામનો રહીય, જાને કે.જી અને તેનું નામ ચોપડે લખ્યું છે ।

દાદા—ના. પણ મને વિશ્વાસ છે કે તે બીજાને યોગે લાગશે.

ભારતમા—ત્યારે તે સોદામર બીજાને યોગે લાગશે ત્યારે નં-બર પદેલામાં તેનું નામ લખીય અને આપનું નામ કાઢી નાખીય !

નં. ૨-ગોરનું ગોરવ

એક ગીગો કુંભાર હતો. તે યદાચાન હતો. બાદરવા માસમાં, કાર્તિક માસમાં અને ચૈત્ર માસમાં ત્રિપિંડી યાદ કરતો. તે દરેક સમયે ત્રણ ત્રણ બ્રાહ્મણ જમાડતો. એક વખત તેની ગધેડી બીમાર પડી. ગીગાની વડુએ માનવા માની કે જો ગધેડી સારી થશે તો એક બ્રાહ્મણ જમાડીય. ગધેડીને આરામ થયો, માનવા કૃણમૂન થઈ. બાહ્યે વિચાર ક્યો કે, બાદરવા માસમાં ત્રિપિંડી કરવાની છે, ત્રણ બ્રાહ્મણ જમાડવાના છે. સાથે ચોથો ગધેડીનો પણ જમાડીય.

દિવસો વીતવા લાગ્યા, બાદરવો આવ્યો. ગીગામાઘને ત્યાંથી ગોધૂમ લાવ્યા, યેલામાઘને ત્યાંથી ઘી લાવ્યા, પરચુરણ સામાન પ્રે-મજમાઘને ત્યાંથી લાવ્યા. ગીગા કુંભારને ઓચિંદ્ર કાઝે જવું પડ્યું, એટલે બાહ્યને બસામણ કરી કે, ત્રણ બ્રાહ્મણને જમાડી લેજે; હું મોડેથી આવીને જમીય. બાહ્યે તો તૈયારી કરી; પણ ચોથો ગધેડીનો જમાડવો છે તે ગીગાને કહેવું બૂલી ગઈ. ચાર બ્રાહ્મણને આ-મંત્રણ કર્યું. ૧-લકૃષ્ણ, ૨-પદ્મ, ૩-ચક્ર, અને ૪-સુદક્ષ-લાલ, એક ઓરડીમાં રસોઈ કરી. ધુમાડાનો પાર નહિ; લાકું બ-નાવ્યા; અડદની દાળ, ખીચડી અને બાટી વગેરે તૈયાર થયું. જ-મવાની તૈયારી થઈ અને ગીગો પણ આવ્યો. ગીગો ત્રણને આમ-ત્રણ દેવાનું કહીને ગયો હતો અને અહીં તો ચાર હતા. બાહ્યે પૂછ્યું કે, ત્રણના ચાર કેમ ? બાહ્યે કહે કે એક તો ગધેડીનો છે. ગીગો કહે, ગધેડીનો મારે જમાડવો નથી. માટે ગધેડીનો દોષ તેને રમ્મ આપ. બાહ્યે જાણ્યું કે ગીગો સમજશે નહિ, તેથી યુક્તિ કરી કે ત્રિપિંડીના ત્રણ તો કાલે જમાડીશું. આજ તો ચારે ગધેડીના પાંચ છે. ગીગો સમજ ગયો.

દૃષ્ટકા નં. ૩

પ્રમાણપત્રની સંપ્રવારી

મસ્તરામજી નો ખર્ચ કારિયાવારી; કારણ વાંચવાના કારણે. તા. ૨૯-૧-૬૪ નું મુજરાની પત્ર લખેને વાંચવા જેવા. ખાણના પ્રથમ દૃષ્ટિએ "સ્વીકાર અને સમાલોચના" આપ્યાં. જે કારણ તે વાંચ્યાં, ત્રીજા કારણમાં આંગણવાળા શાસ્ત્રી દેસાઈલાલ કામીરામની કરેલી સમાલોચના "શુદ્ધિપ્રદાન અગ્નિનંદન" અંકની નીકળી, તેમાં પણ ત્રીજા પેરેઆદ નીચે પ્રમાણે છે.

"આ ઉપરાંત ખીજે રવતંત્ર લેખ મુનીલાલ વર્ધમાન શાદનો છે. તેમણે કયા કયા સંલેખોમાં એ અને એ વિષય અને સંપત્તિ એટલે પહોળા અને સાદા (સાંકડા) ઉચ્ચારાય છે તેની શાસ્ત્રીય રીતે ચર્ચા કરી છે, જે લાપાત્રેખીઓને જરૂર ઉપદારક નીવડે તેવી છે."

ઉપરનો પેરેઆદ વાંચતાં મસ્તરામજીને એક વાત યાદ આવી. શાસ્ત્રીજીએ લાપાવિષયક પ્રમાણપત્ર આપ્યું, તેવીજ રીતે એક ધાર્મિક પ્રમાણપત્ર આપવા જેવો એક લેખ પ્રશ્નોત્તરરૂપે લખાયેલો માસિક 'જૈનધર્મ પ્રકાશ' વૈશાખ (પ્ર. દ્વિ.) અંક ખીજે વિ. સં. ૧૯૯૦ માં છે. પ્રશ્ન કરનાર શા. છગનલાલ વીરચંદ મદ્રાસ અને ઉત્તર દેનાર કુંવરજી (એકલું નામ છે) તેમાં પ્રશ્નોત્તર નીચે પ્રમાણે છે.

પ્રશ્ન—૬—સ્ત્રીના મુખચુંબનથી તિવિહાર પચ્ચખખાણમાં ભાંગો લાગે?

ઉત્તર—મુખચુંબન ચારે પ્રકારના આધારમાં ગણાતું નથી, તેથી ન લાગે; પરંતુ ઔવિહારને માટે વ્યવહારથી વર્જ્ય સમજવું.

ઉપરોક્ત પ્રશ્નોત્તરની સમાલોચના ધાર્મિક દૃષ્ટિએ શાસ્ત્રીજી કરે અને પ્રશ્નકાર તથા ઉત્તર કરનારને પ્રમાણપત્ર આપે તો ઠીક.

બલા શાસ્ત્રીજી, મસ્તરામ આગળ એક બોલીબાધ કરીને કાળાની દીકરી વર્ષ આઠની રમવા આવે છે. તે પણ જે વાત સમજે છે કે, મસ્તરામજી પહોળા ઉચ્ચારથી ન્યારે ગોળ મગાવે છે, ત્યારે ખાવાનો ગોળ શેલડીના રસનો બનેલો લાવે છે અને ન્યારે સાંકડા

૬૦-પૃથ્વી ધનપતિનું નિમ્વાલ્ય નિવેદન*

પાપથી ધન કમાઈને દાન કરવું એ પણ આપણે અપરાધન નથી. આપણે કામકળ એવો દેશ કે જે કેવળ ધર્મથી ધન પેદા કરેલો હોય. ધર્મથી દબનરૂપિયા કમાયલો પાંચ રૂપિયા દાન આપે તેના કરતાં અધર્મથી લાખો રૂપિયા કમાયલો ગમે તેટલું દાન આપે તે ઘણું ઓછું છે. ધન આપવાથી મનુષ્ય દેવલો નીચે પડે છે એનો તો મને બતઅનુભવ છે. તમે ગમે દાનવીર કલો પણ તમે સાચે એમ કેમ ન કહ્યું કે, “પાપથી કમાઈને દાન કરનાર દાનવીર!” તમે મને આશીર્વાદ આપો પણ એવા આશીર્વાદ આપો કે, ધન પેદા કરવામાં પાપને દૂર કરી ધર્મથી ધન પેદા કરવાની વૃત્તિ થાય.

સિમેન્ટના ઉદ્યોગથી હિંદના કરોડો રૂપિયા ખચ્યા હોય તો તેનું કારણ પણ હું નથી. ઉદ્યોગો તો મેં લાભને માટે કર્યા હતા. આટલું બધું કરી શકું એવો હું કોણ છું? ખાર વર્ષનો હતો ત્યારથી સદામાં પછો તે લગવાનની કૃપાથી પૈસા વધ્યા. હું સદાનો મોટો દાક્તર છું. કારણ કે મારાં છન્વીસ વર્ષ તો તેમાં ગયાં છે. એટલે હું તો એમ કહું છું કે, જે કોઈને મૃત્યુદંડથી પણ વધારે દંડ કરવો હોય તો સદાનો છંદ લગાડો. હું પ્રાર્થના કરું છું કે તમે તે બંધ કરો. મજૂરીથી કમાયલા પૈસામાંજ ખરી શાંતિ મળવાની છે. મજૂરીના પૈસાની જે કિંમત છે તે સદાના પૈસાની નથી. હિંદના લાભ તથા હિંદની સુંદરતા માટે તે પ્રવૃત્તિ બંધ થવી જોઈએ.

આત્યારે મજૂરી માટે જીવનનિર્વાહના ધોરણની વાત થાય છે તે સારી છે; પરંતુ હું માનું છું કે, હિંદ માટે જીવનનિર્વાહ સસ્તો બનાવવાની જરૂર છે. તમે મને જે માન આપો છો તે માટે હું આભાર માનું છું; પણ હું જાણું છું કે તમે મારી પાસે ધન છે

* ભારતના મશહૂર ઉદ્યોગપતિ શેઠ શ્રી. રામકૃષ્ણ દાલિ
એ અમદાવાદ ખાતે આપેલા ભાષણમાંથી.

દિવસે મંદિર બાંધવાની આપણા મનમાં દ્રશ્યતા આવડે. તેજ દિવસે આપણાં બધાં આદીદિક પાંખા નાટ થયે. (નર્મસિંહપુરાણ) આ પુરાણનો અનિશ્ચયોક્તિનો બાજ આગળના પ્રાચીન ઋષિઓની મંદિરોની મદત્તા ઢેટલી હતી એ દેખાશે:-મંદિરમાં મનિની સ્થાપના, સ્થાન ઢેલું દેલું બેઠાં. જમીનનો રંગ, સુગંધ, આકાર, મંદિરોનો રંગ વગેરે દેવા પ્રકારનાં દેવાં બેઠાં એ સર્વ સાધારણ નિયમો બેતાં એ ધણાજ ઉલ્લેખ છે.

॥ તત્તસ્ય ભવતિ શુભદા यस્ય ચ યસ્મિન્મનો રમતે ॥
(ચુદ્ધત્સંહિતા)

જે ઢેકાણે જેનું મન રમવાણ થાય છે, એજ એનું શુભ સ્થાન છે. માટી, દગડ, સોનું, ચાંદી, પિત્તળ, તાંબું વગેરે ધાતુમાંથી મૂર્તિઓ બનાવવાની રીત ગ્રંથોમાંથી આપણને બેવા મળે છે. તેમજ આર્યની એક વાત એવી છે કે, પારામાંથી મૂર્તિઓ બનાવવી. પારો એ પાણી જેવો પાતળો પદાર્થ હોવા છતાં એની મૂર્તિઓ કેવી રીતે બની શકશે એવી શંકા સ્વાભાવિક ઉદ્ભવે એમ છે. પરંતુ એ પારામાં વનસ્પતિઓના રસનું મંત્ર વડે મિશ્રણ કરવાથી પારો ઘટ થાય છે, એ બાબતની સંપૂર્ણ માહિતી માતૃકાભેદ તંત્રમાં આપેલી છે; વેદકાલીન વખતે મંદિરોમાં ઘણાજ વિક્ષાન, ધાર્મિક, પૂજ્ય અને સહ-ગુણી પૂજારીઓની નિમણૂક કરવામાં આવતી હતી અને એ માટે પ્રાચીન ઋષિઓએ પૂજારી વર્ગ પર ઘણા કડક નિબંધ લખ્યા હતા, જેથી કરી ધર્મની ખરેખરી જગતીનું શ્રેય પૂજારી વર્ગનેજ મળતું. ચાલુ પરિસ્થિતિમાં ઉત્તમોત્તમ ક્ષેત્રમાં ધર્મની લાવના જેવી જગૃત થવી જોઈએ તેવી નહિ થવાનું કારણ પૂજારીઓની અવનતિ છે. તેમને જોઈએ તેવું વર્તન કરવાનો અધિકાર ન હોતો તેમજ તે મંદિરોના માલકારી ન હતા, એવા પ્રાચીન ઋષિઓએ નિયમ કરી રાખ્યા હતા. દાનનો બીજો પ્રકાર:-સાર્વજનિક તલાવ, કૂવાઓ, જલાશયો વગેરે બાંધવાથી અનેક પ્રકારના યજ્ઞ કર્યાનું ક્ષણ મળે છે એમ આશ્વાયન ગ્રંથપરિશિષ્ટમાં લખેલું છે:-સાર્વજનિક તળાવો, કૂવાઓ,

જલાશયો બાંધવાથી દેવ, પિતૃ, મનુષ્યપ્રાણી અને ઈતર પ્રાણીઓ પણ સંતુષ્ટ થાય છે; તેમજ દુકાળમાં ખેતીચાડીને પાણીનો ધણોજ ઉપયોગ થઈ શકે છે. તેથી તળાવો બાંધવા માટે જે માણસ આપણી જગ્યા મહત્ત આપે તેની પણ ચોખ્ખતા મોટી છે અને તેમને વરુણ લોક પદપ્રાપ્ત થાય છે એમ (દિપાદિદાનલંકા ૭,૫૦૨)માં લખેલું છે.

દાનનો ત્રીજો પ્રકાર:-બામળગીયાઓ અને વૃક્ષોની લાડવડ કરવાનો છે. તાપમાં ઉતારુઓને વૃક્ષની છાયા ધણીજ ઉપયોગી થઈ પડે છે એ કહેલી સમજવા જેવી નથી. રસ્તાની આલુઆલુએ છાયામુક્ત વૃક્ષો લગાડવાથી મનુષ્યપ્રાણી આપણા પિતૃઓને પાપમાંથી છોડાવે છે એમ રકંદ પુરાણમાં લખેલું છે. પ્રાચીન મુનિઓને વૃક્ષ એ પુત્ર સમાનજ લાભતું હતું; એટલુંજ નહિ પણ વૃક્ષ અને પુત્રની વૃક્ષના કરતાં વૃક્ષજ શ્રેષ્ઠ છે. “દશ પુત્ર કરતાં પાંચજ વૃક્ષ વધારે સારા” કારણ વૃક્ષ પાન, ફૂલ, ફળ, તેમજ વૃક્ષનાં લાકડાંઓ રહેવા માટે ધર બાંધવામાં ઉપયોગી થઈ પડે છે, બાળવા માટે અતિશય ઉપયોગી થઈ પડે છે, તેથી વૃક્ષોનો નાશ કરવો એ એક પ્રકારની દિવસા છે, એમ પ્રાચીન ઋષિમુનિઓને લાગતું હતું. મહાભારતમાં બામળગીયામાં (૧) અશ્વત્થ (૨) નીલ (૩) ચંપક (૪) પેસર (૫) નારિયેળ વગેરે લગાડવાં એમ લખેલું છે અને રકંદપુરાણમાં (૧) અશ્વત્થ (૨) બીલીપત્ર (૩) વટવૃક્ષ (૪) અરોહ (૫) ધાત્રી વગેરેની લાડવડ કરવી એમ લખેલું છે. એકંદરે પ્રાચીનકાળમાં વૃક્ષોની કેટલી મહત્તા હતી એ જણાય છે. દાનનો ચોથો પ્રકાર અન્નદાનનો છે. પ્રાચીનકાળમાં ધાર્મિક લોકો પરકરમા કરનાર જિનારુ લોકો માટે ઠેકાણે ઠેકાણે ધર્મશાળાઓ સાથેજ અન્નક્ષેત્રો પણ રાખતા.

(‘ બાગ્યોદય ’ ના એક અંકમાંથી)

ગયા અને એક સવાર એવું ભગ્યું કે, જ્યારે તે ઇંગ્લેંડનો 'પ્રાઈમ મિનિસ્ટર' બન્યો. ઉઘમ, હિંમત અને ધીરજનો આ વિજય હતો !

વહાલા સહોદર !

આપણે ઈશ્વરની સર્વોચ્ચ કૃતિ છીએ. આ વિશ્વના મુકુટરૂપ છીએ. આપણે આપણા દરજ્જાને શોભે તેવું જીવી ખતાવવું જોઈએ.

કદીએ કંગાલિયતની વાતો નહિ કરીએ. પરાલવના વિચાર નહિ સેવીએ. જીવન એ તો યુદ્ધ છે. દુઃખોના પહાડો આપણી ઉપર પડી પડવાના; પણ તેથી શું ? ગભરાવાની, હિંમત હારી જવાની જરૂર નથી. નિયામરાના ઘોઘની જેમ આપણે આપણી મુશ્કેલીઓ પ્રતિ ધસવું જોઈએ. યાકી દુઃખવિહોણા જીવનની હું તો કલ્પનાજ નથી કરી શકતો. આપણે સિવાય તો કદાચ તને જીવવુંજ નહિ ગમે. મુખનો સ્વાદ સદાએ મીઠો નથી લાગતો. જીવનની સર્વદેશીય ખીલવણીને વાસ્તે તડકાજાંયાની અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે.

જો, પૃથ્વીનું હૃદય અનંત જીવનથી ધબકે છે. વિકાસને માટે સરિતાઓ ધપે છે. પ્રગતિને વાસ્તે પંખીઓ ભડે છે. ધરતીના રોડામાં ગમડવું એક નાવું ખીજ, તેજ અને જલ ભેગું થઈ વૃક્ષમાં ફેરવાવા યત્ન કરે છે. કળાઓનાં દલ પુષ્પોમાં બિઘડે છે. સૂર્ય દરરોજ નવ-જીવનની કથા કહેતો પૂર્વમાં પ્રકટે છે. જ્યારે સારુંએ વિશ્વ, નવચેતનના તરંગો જેવું, ઉત્થાન અને પ્રસ્થાનની સીડી ઉપર ચડે છે, ત્યારે આપણે નિર્જીવ રહીશું એ કેમ પાલવશે ?

આપણે જીવનની વસંતઋતુમાં છીએ. જીવાનીમાં વિરાટ સિદ્ધિઓના આરંભો અંકુરિત થાય છે. સ્વપ્નો મનના મહેલ છોડી રાજ્યક્ષેત્રમાં આવવા મથે છે. આપણે આપણી અમાપ શક્તિઓનો સ્પર્શ અનુભવીએ છીએ. દેદીપ્યમાન ભૂમિઓ અને મંતવ્યોમાં રમતા આપણે જીવનરમ્યોમાં ખૂસદો મારીએ છીએ. દિલગીરી તો દરેકની છે, મનુષ્ય જે જુદાવું છે, વદાવરથા કદી આવતીજ નથી.

વિદ્યાર્થી એ જાણતા છે અને કદરત તેને સહી શકે એમ નથી.

નવજન્ય, નવજિવન અને મેઘનદ્ય. તેમજ બીજાં ૫ મંત્રો જે
તપશ્ચર્યા આપણને સમ કાળ દ્વારા છે. જાનને ૧૫૫ અર્થો
આના પદ્ધતિને કાળ વાળ છે અને મેઘનદ્ય પ્રાણવેદી 'એમિ-
લન'ને પ્રત્યેક છે.

ગીર ક્રમાન :

નવન રામ અને નવન વિષ નાગી વાડ જુએ છે. તારી અપ-
ધામ અદ્યત્ત કિરનાઓ નેમના પાવડા અને ક્રેતાના સમ્યે તને મા
કરવાને ખડા છે. તેઓની આર્ય તારુ દ્વિત્વ અનુભવ અને પરી
શિષ્ય અને મહાઅમાત્ય પદનાં રાખ સેવીય તો કાઈ તેને અજ-
મ્ય નદિ લેખે. જરૂરોતર અને રિવડનમર્મે એ દેવદૂતની સારે
પરિગત સાધ્યો દનો.

ગેયકમાનોર્મા અને સુધાર્નોર્મા, પાંદડાંના અખડાટમાં અને
ચાલીઓના ચક્રગોર્મા, બાસકોના બોલમાં અને મરના માનવીની
આંખોમાં તને અદ્યત્તનનાનો સામર મર્મોતો જણ્યારી. કાપલના કંઠમાંથી
ઉદ્ધાસની અવિધવાણી દ્રવે છે. પુષ્પના ચહેરામાંથી સત્ત્વની ગીતા
સ્ફુરે છે. રસતાના પરિમિત દેશમાં સમ્યદાનદની વિવુત કંપે છે.

હજુએ સમય વહી ગયો નથી. સાચા જીવનની સરખાત કરવા
આ પડીજ, આજનો દિવસજ, એક મહાદાંકણું છે. કેન્દ્ર ૭૪ મે
વર્ષે અને વોલ્ટરે ૮૦ મે વર્ષે મહાન તત્ત્વમયો લખ્યા હતા અને
ટિટિયને ૬૮ મે વર્ષે તેનું એક ચિત્ર દોર્યું હતું.

વિમાન, કલમ કે હથોડો-ન્યાં હાક પડે ત્યાં દોડી જ અને
ત્યાં ધમિરના સપુત તરીકે તારો હક સાબિત કરી બતાવ. મહાનતાના
માર્ગોમાં કાંઠા હોય છે, માત્ર શત્રુનોજ માર્ગ મલમલે મળ્યો છે.
('યુવક' માસિકના માર્ચ '૩૮ ના અંકમાંથી)

❖ ૬૩-પાગલખાને કી સૈર ❖

(લેખક:-તરંગિત હૃદય)

ખરેલી હરિદ્વાર સે બહુત દૂર નહીં હૈ. વહાં કે પાગલખાને કી સૈર એક ખાર મૈને બી કી હૈ. ઇસકા કોઇ ચહ મતલબ ન સમજે કિ મેં બી કબી પાગલ હોકર વહાં ગયા થા. મેં તો સહી દિમાગ કે સાથ પાગલખાને કે દેખને, વહાં કી સૈર હી કરને ગયા થા. એક મેરે પરિચિત ભાઇ જેલ મેં પાગલ હો ગયે થે, અતઃ વે ચહાં કે માનસિક અસ્પતાલ-ચહ પાગલખાને કી સુન્દર નામ હૈ-મેં રખે ગયે થે, મુખ્યતઃ ઉન્હોં મિલને મેં વહાં ગયા થા.

વહાં મૈને બહુત અજબ-અજબ દશાયેં દેખીં. કોઇ પાગલ સે રહા થા, કોઇ કપડે કાઢ રહા થા, કોઇ જોર સે ઊટપટોંગ ચિલા રહા થા, કોઇ શ્લોક ગા રહા થા, તો કોઇ ઑંગરેજ બક રહા થા. એક પાગલ અકક કર કહતા થા, ‘મેં જાર્જ પંક્તમ હું, દેખતે નહીં મેં જાર્જ પંક્તમ હૂં.’ એક કહતા થા, ‘બિજલી, બિજલી, બિજલી, બિપર નીચે બિજલી, અરે બિજલી.’ એક હમેં દેખકર સ્વયમેવ કહને લગા, ‘તુમ મુઝે પાગલ કહતે હો. મેં પાગલ નહીં હું, તુમ પાગલ હો.’ એક હમસે પૂછતા થા. ‘કેસે સુન્દર બાગે બજ રહે હિં ? બોલો, બોલતે કયોં નહીં ? કુર્ કુર્ કુર્.’ હમારા વડ પરિચિત ભાઇ બી આંખેં બિપર ચઢાયે નયો-સે મેં ખડા થા, સામને એક ફસરા પાગલ વિકટ-હાસ્ય હાસ રહા થા.

પાગલોં કી હસિ અહલુત દુનિયા કે દેખકર મેગ દિમાગ બી અકરાને-સા લગા થા. જતને મેં પાગલખાને કે બન્દ હોને કા સમય હો ગયા સ્મોર મેં બાહર નિકલ આયા.

પરંતુ વખ સે મેં ઉત પાગલખાને સે બાહર નિકલ હું, તમ સે મેં કદ સારી દુનિયા હી એક અગ પાગલખાના દાખને લગી હૈ. મેં અજબ કરતા હૈ કિ મેં કેવલ પાગલખાને કી એક નન્દી

ઉન્હેં પાગલ સમજતે હૈં જો “પરમેશ્વર, પરમેશ્વર” પુકારતે હૈં
 ઔર પરમેશ્વર કે સિવાય અન્ય કુછ સાર વસ્તુ નહીં દેખતે; પર
 સર્વથા સારહીન વિનાશસ્વભાવા માયા કી મરુ-મરીચિકામેં અપને
 મટકને મેં કોઇ મૂર્ખતા વ ભ્રમ નહીં દેખતે.

ઇસી લિયે મેં કહતા હૂં કિ ઇસ દુનિયા કે પાગલખાને મેં જુરે
 અર્થોં મેં વસ્તુતઃ પાગલ વે-હી હૈં, જો દૂસરો કો પાગલ સમજતે હૈં
 પર અપને કો સયાના, ઔર અચ્છે પાગલ ઇસ પાગલખાને કે વે હૈં, જો
 સમજતે હૈં કિ “હમ સભી થોડે બહુત પાગલ હૈં, ઇસી લિયે ઇસ
 વિશાલ માનસિક અસ્પતાલ મેં ઇલાજ કે લિયે ભેજે ગયે હૈં, જ્યા
 હમ બિલકુલ દુરુસ્ત હો જાયેંગે તો યહાં સે મુક્ત કર દિયે જાયેંગે.”

અચ્છા તો આઝો. પાગલો ! આઝો, મેરે જબરદસ્ત પાગલ
 ભાઇયો ! આઝો. હમ બી એક સંગઠન બના કર, એક અખિલ-
 વિશ્વીય પાગલ-પરિપદ્ધ કાયમ કરકે, ઇસ પાગલ દુનિયા પર પ્રભુત્વ
 કરે. આજકલ સંગઠન કા હી જમાના હૈ. નહીં, મૈં ફિર ભૂલ રહા
 હૂં. ઇસ દુનિયા પર તો સદા સે હી પાગલોં કા રાજ્ય રહા હૈ ઔર
 સદા પાગલોં કા હી રાજ્ય રહેગા. જો જબરદસ્ત ઔર પક્ટ પાગલ
 હોતે હૈં, ઉન્હીં કી ઇસ દુનિયા મેં ચલતી હૈ. વે અપને પાગલપન
 મેં મતવાલે હો કર દુનિયા કો જિંધર ફેરતે હૈં, દુનિયા ઉધર હી
 સુંહ ઉઠાકર ચલ પડતી હૈ. યે દુનિયા કે સયાને લોગ-અપને કો
 સયાના સમજનેવાલે કચ્છે લોગ-બેશક ઇન્હેં પાગલ-પાગલ કહતે
 જતે હૈ, પર ઇન્હી કે પીછે ઘિસટતે આતે હૈં. ઇન કી બાતોં પર
 યે પ્રારંભ મેં હંસતે હૈ, ઇન્હેં અસંભવ, બિન-વ્યવહારી બતાતે હૈ.
 પર પીછે સે જ્યા યે પાગલરાજ બિના કિસી કી સુને અપની નાક કી
 સીધ મેં અપની ચાલ સે ચલતે હી જતે હૈં ઔર જહાં રાસ્તા નહીં
 હોતા, વહાં બી રાસ્તા બન જતા હૈ, સખ અસંભવ સંભવ હો જતા
 હૈ, તખ યે સયાને લોગ બી ઉસે હી વૈદ્ય-માર્ગ યા શાસ્ત્રાનુસારી કહને
 લગતે હૈં. ઇસ પ્રકાર સદા સે ઇસ દુનિયા મેં પાગલોં કા હી શાસન,
 પ્રભુત્વ ઔર આધિપત્ય હોતા રહા હૈ.

ઇસી તરહ ઇન પાગલોં કા સંગઠન બી પ્રાયઃ બનાયા હી

रहता है, अपने पापघपन का जल से लेने पर छल प्रकट होने
 है कि निकट, दूर, या भी लोगों को मेल भेदम पक्का करने
 है, और हन्दी की तरह भावने लगने है, हन्दी की भावने होने
 लगने है, और हन्दी पड़े मत पड़े है, जम हन्दी तरह गहरी
 रंग में जाया जारी सज्जन नैवार हो जाता है, सज्जन जाने-
 सन भजा हो जाता है, ये सज्जन कायम करने की गंगा भी फिर
 नदी करने, पर सज्जन जल गन्ता है, ये धर्म, शास्त्र, वैश्वधर्म,
 सौम्यतावाद आदि हिन्दी पुराने शब्दों के अक्षर में नहीं पड़े
 ये शब्द आभिर किसी समय में हन्दी पात्रों के दो दो अक्षरों
 होने हैं-ये तो केवल अपने पापघपन पर और अपने पाप जलने
 वामे पर भरोसा रखते हैं, और जोसे अक्षरों हैं, फिर जल सज्जन
 की गहरन दोनों है तो लोग स्वयं की हन्दी आगे तब छोड़ें हो
 गते हैं, सज्जन हो गते हैं, बोधो पापघराणों की गल!

आज-कल लोग गांधी के पापघपन से परेशान हैं, इसे जल
 सनक छानी है तो सारे हिन्दुस्तान में सत्याग्रह और सविनय
 अवज्ञा का शोर भजा कर देता है, और बाजों लोगों का लेव
 भिगवाता है, पिटाता है, और मरवाता है, पर किसी दिन सुने
 छेकर बिना किसी की सलाह बिधे, सत्याग्रह समेटने का सड़क
 सुना देता है, दिनरात रेल-मोटर में अडे हिरे, इसे अह-हम
 पैदा करने का भक्त सवार हो जाता है, इससे भादी का भक्त,
 स्वराज्य का भक्त, जाने का भक्त, और न-जाने क्या-क्या भक्त
 जमाग्रसिद्ध हैं, पर फिर भी जल तक वह जिन्दा है, इस पापघ-
 राज का पत्ता वह जूदा लारनवर्ग कभी नहीं छोड़ सकता, दुनिया
 में ऐसे-ऐसे पापघ सदा जन्मते रहे हैं, पापघ रामधिराज
 श्रीकृष्ण ने लोगों का जडे नाथ-नयाये, इसकी जीता अभी तक
 लोगों के सिर धिरा रदी है और न-जाने कब तक धिरानी रहेगी,
 पापघ पुरोयुक्त रामधर ने न केवल अपने समय के अयोध्या-
 वासियों का और बाजों जानकों का अपने पीछे पापघ कर रचा
 था, किन्तु आज भी इनका अरिज इनके बाजों दास जना रहा है-

ઇસ તરફ યુગ-યુગ મેં પાગલરાજ પૈદા હો-હોકર ઇસ પૃથ્વી કા પાલન કરતે રહે હૈ. બુદ્ધ, શંકર, કૃષ્ણ, આદિ બહુત સે પાગલ પૈદા હુએ હૈ. ઉનકા નામ મેં કહાં તક ગિનાજિં ?

અભી હાલ મેં દયાનંદ સ્વામી હુએ હૈં, જી-હોંને હજારો-લાખોં પાગલ આર્યસમાજ પૈદા કર દિયે હૈં; યદ્યપિ ઉનકા પાગલપન અખ ઉતરતા-સા જતા હૈ. જીન પ્રાતઃ પૂજનીય પાગલ-પુંગવ કા પ્રિય શિષ્ય મેં હં, ઉન મહાત્મા મુંશીરામ કા નામ મેં કેસે છોડ સકતા હં. ઉન્હોં કે પાગલપન કા પરિણામ કાંગડી કા ગુરુકુલ હૈ, યદ્યપિ ગુરુકુલ કે સંચાલક અખ દિનોંદિન સયાને હોતે જાતે હૈં. અભી કા એક પાગલ ચિત્તરંજનદાસ થા, જો કિ એક રાત મેં સખ કુજ ત્યાગ કર કંબલ ઓર ખદર કી ઘોતી પહિન કર નિકલ પડા થા. એવં રામકૃષ્ણ, રામતીર્થ, તિલક, લાજપતરાય આદિ બહુત-સે ઇસ દેશ મેં (તથા રુસો, માક્સ, ટોલ્સ્ટોય, લેનિન આદિ બહુત સે વિદેશોં મેં ભી) અચ્છે-અચ્છે પાગલ હુએ હૈં. ઉન સખકે નામ મેં યહાં કહાં તક સુનાઉંગા ? યદિ આપ સખ પાગલોં કી પૂરી નામાવલી જાનના આહેં, તો હમારે પુસ્તકાલય સે નિરંતર પ્રક્ટ હોનેવાલે પાગલ પુરાણ કે પત્રોં કા પલટિયે ઓર યદિ ઉનમેં અપના નામ ભી લિખાના આહેં, તો બેશક લિખવાઇયે, પકકે પાગલ બનકર શહીદી સ્થાહી. દ્વારા અપના નામ ભી અવશ્ય અંકિત કરાઇયે.

નામ લિખાને કી ખાત ઇસલિએ કહતા હં કિ યદ્યપિ અધૂરે ઓર ઠચ્છે પાગલોં સે યહ દુનિયા ભરી પડી હૈ, તો ભી પૂરે ઓર પકકે પાગલોં કી ઇસ દુનિયા મેં બડી કમી હૈ, પર ઈનકી માંગ બહુત અધિક હૈ. ઇસી લિયે અપને પાગલરામ ને તો સ્વામી શ્રદ્ધા-નંદ કે પાગલખાને સે સ્નાતક હો જાને કે બાદ એક પાગલખાના હો ખોલ દિયા હૈ. ઇસ પાગલખાને મેં-નહીં, માનસિક અસ્પતાલ મેં-કિસી કા પાગલપન હટાયા નહીં જાતા કિન્તુ ઉસે પાલાપોસા ઓર બંદાયા જાતા હૈ. યહાં એસા સોમરસ પિલાયા જાતા હૈ કિ અચ્છે-અચ્છે હોશવાલોં કી સખ દુનિયા કી હોશ હરિણ હો જાતી હૈ. વે ફિર દુનિયાદારી કે કામ કે નહીં રહતે. યહાં આકર દેખો, તો

हुये ही घिस संसार का संयावन करते हैं। तुम्हारे सोमरस को पीकर भरत
हुये ही गाते हैं कि “भोलो घस पृथ्वी को छटाकर मैं घघर रण
हं या उधर, मैंने अहुत सोम पिया है।*” तुम्हारे पीछे पागल हुये
ही अकड कर डहते हैं “मैं राम आदशाह हूँ” “आरों तरफ़ मैं
जो कुछ देखता हूँ घसका स्वाभी मैं ही हूँ” “अहं ब्रह्मास्मि”
“अहं वृक्षस्य रेखिवा” तुमसे पागलपन प्राप्त करने वाले ही
पूछते हैं, “देजो कैसा स्वर्गीय गान हो रहा है, हो रहा है न?”
वे ही समझते हैं कि ‘मैं सूर्य की किरणों पर चल सकता हूँ,
‘मैं यहीं पैदा अंगुली के अग्रभाग से यन्द्रमा को छू सकता हूँ’

और मैं यह भी जानता हूँ कि जिसे तुम पागल बनाते
हो, वही पागल बनता है। डर कोश नहीं बनता। घघर मैं भी
तुम्हारा ही पागल बनना चाहता हूँ। किसी और का नहीं। तो फिर
मुझे अपना पागल बनाने में तुम्हें क्या लियक है? मैं किसी के
पागलपन की नकल में पागल नहीं बनना चाहता। मैं कोश बना-
वटी पागलपन भी अपने में नहीं लाना चाहता। वह पागलपन
नहीं है, वह तो पूरा और पक्का सयानापन है। मैं तो सयमुय
पागल होना चाहता हूँ, हे पागलों के प्यारे! मैं सयमुय ही पागल
बनना चाहता हूँ। यदि तुम नहीं बनाओगे, तो मैं थूँडी पैदा
रहूँगा। अनन्त काल तक प्रतीक्षा करता रहूँगा, तपस्या करता
रहूँगा, पर मैं पागल तुम्हारा ही बनूँगा, तुम्हारे ही बनाये
बनूँगा। किसी और का पागल कभी नहीं बनूँगा, क्षण-भर के लिये
भी नहीं बनूँगा। जय बनूँगा तो तुम्हारा ही पागल बनूँगा,
तुम्हारा ही प्यारा पागल बनूँगा।

घस लिये हे पागल बनानेवाले! तुमने मुझे भी कभी अपना
पागलपन प्रदान कर देना। पर मैं छोटा-मोटा पागल नहीं बनना
चाहता। यदि मैं थोड़ा अहुत भी पागल न होता, तो तुम्हारी

* दन्ताहं पृथिवीमिमां निदधानीह वेह वा । कुयित्सोम-
रसपामिति ॥ ऋग्वेद-१०-११६-६.

प्रापना करने की कोशिशें। मुझे तो तुम परंपरागत ज्ञान, पारंपरिक ज्ञान, दा. ज्ञान, परंपरागत पारंपरिक ज्ञान है। मेरे मापक में ज्ञानवादी भाव आता न उठ सके, ज्ञानवादी कि मेरे प्रभाव में ज्ञान के क्षेत्रों-दलगत ज्ञान वाणी लोग परदे-दे। हर नायने लगे। भग्न तो हमी में है। ज्ञान, भग्न तो हमी में है। ज्ञाने दुधारी भग्न, दे पायलों के परम भावे, दुधारी भग्न, उर, उर, उर, उर.....!

(संस्मरण 'उर ना 'अलंकार' भासिकता अंकभाषी)

६४-भारत में बाल-शिक्षण का सच्चा मार्ग

(लेखक:-श्री. दुर्गाशय-दल, भाषी-सेवाश्रम)

(१) शिक्षा में युक्ति की आवश्यकता

जन्मों के आकाश ज्ञाना की भारत के स्वाधीन करना है। आज-कल जन्मों के दिनों में दासता का जहरीला बीज बोया जा रहा है। उसे शीघ्र ही रोक देना चाहिये। रोकी कमाने के ही जीवन का उद्देश्य अभ्युत्थान गुहाभी का बीज है।

जन्मों के दोष आने की उसके माता-पिता जहरी-से-जहरी रोकी कमाने की रोक पैदा करने के लिये जेयन हो जाते हैं। इसी ज्ञान से उसे सिखना-पढ़ना सिखाने की कोशिश करने हैं। यह शिक्षा नहीं है, घोषा है। इस घोषे में आकर बनी लोग काही रुपया भर्ष कर के अपने जन्मों के दिमाग में जन्मरहती किताबों का निष्कर्षा लोभ लाह देते हैं और गरीब की कृति नकल करने की कोशिश में जन्मरह हो जाते हैं। जन्मपन में चिन्तारशीलता और जन्मी भावना पैदा करना ही शिक्षा का लक्ष्य है। हिन्दुस्तान की वर्तमान गिरी दासता में जन्मों में सच्ची शिक्षा की अत्यन्त आवश्यकता है।

(२) शिक्षा का उद्देश

अनुपपन्न ■ विकास करना ■ शिक्षा का उद्देश्य है। रोकी

કમાના શિક્ષા કા કદાપિ લક્ષ્ય નહીં. પ્રાણીમાત્ર શરીર, મન ઓર બુદ્ધિ-ધન ત્રીન ઓળે કા લેકર ઉત્પન્ન હોતે હૈં. સંસાર કે સભી પ્રાણી સુખ ચાહતે હૈં. જિસકે મન મેં જૈસે સુખ કી ઇચ્છા હોતી હૈ, વહ અપને શરીર કા અપની બુદ્ધિ કે દારા વૈસે હી કામોં મેં લગાતા હૈ. મન સે હી મનુષ્ય ઓર પશુ કી પહિચાન કી જતી હૈ. પશુ કે મન મેં કેવલ ભૌતિક સુખ ભોગને કી ઇચ્છા હોતી હૈ. યહ ઇચ્છા મનુષ્ય મેં ભી હૈ. યદિ મનુષ્ય ઇસી ભૌતિક સુખ કા અપના લક્ષ્ય સમજ કર બુદ્ધિ કે દારા ઇસી કા પ્રાપ્ત કરને મેં લગા રહે, તો વહ અપને આપકો એક બુદ્ધિમાન પશુ બના સકતા હૈ, મનુષ્ય નહીં. પશુતા સે બચના હી મનુષ્યતા હૈ. અજ્ઞાન ઓર પશુતા એક હી બાત હૈ. અજ્ઞાન કા ન રહના હી જ્ઞાન હૈ. જૈસે જ્ઞાન કા પ્રાપ્ત કરના હી સચ્ચી શિક્ષા હૈ.

(૩) શિક્ષા કા સખસે બડા સાધન રુકાવટોં દૂર કરના હૈ

છોટે-બડે, અમીર-ગરીબ સભી કા શિક્ષા પ્રાપ્ત કરને કા અધિ-કાર હૈ ઓર ઇસે પાના ઉનકા કર્તવ્ય ભી હૈ. શિક્ષા પ્રાપ્ત કરને કી શક્તિ પ્રત્યેક મનુષ્ય મેં હૈ. પરંતુ મનુષ્ય કા ઇસ શક્તિ કા જ્ઞાન તબ તક નહીં હોતા, જબ તક કિ શિક્ષા કે માર્ગ કી સખ રુકાવટોં કા દૂર ન કર દિયા જાવે. આજકલ દેશ કા સારા હી વાતાવરણ અર્થાત્ ઘર-બહાર ચાલ-ચલન, રહન-સહન, સોચ-વિચાર આદિ સભી કુછ સચ્ચી શિક્ષા કે માર્ગ કી રુકાવટોં બની હુઈ હૈ. જૈસી પરિસ્થિતિ મેં આજ હિંદુસ્તાન મેં સચ્ચી શિક્ષા-પદ્ધતિ કા પ્રારંભ કરના એક ગંભીર એવં વિચારણીય સમસ્યા હૈ. જૈસા જો ભી ઢંગ હોગા, વહ અવશ્ય હી વર્તમાન પરિપાટી કે વિરુદ્ધ હોગા, તબ ભી ઉસકો દબના કે સાથ જરી કરના દેશહિન ચાહનેવાલે સમાજ કા કર્તવ્ય હૈ.

(૪) સહજ શિક્ષણ

પ્રકૃતિ જૈસે દવા, પાની ઓર ધૂપ આદિ સખ સાધન નનંદે પોતે કા પાલને કે કિયે જુટા દેતી હૈ, ઓર વે પોતે ઉસમેં સે અપની શક્તિ ઓર આવશ્યકતા કે અનુસાર અપના ભોજન લેકર રુદ્ધ હોતે જતે હૈ. ઉનંદે કોઈ પરિશ્રમ નહીં કરના પડતા. કીકે ઈસી

प्रकार सिद्ध है कि कर्तव्य है कि वह भी प्रेम-भावों से ही
पौदा पर किसी भी प्रकार का बोझ डाले बिना, प्रकृति की तरफ
पर प्रेम-भावों का मन कर प्रेम-भावों और अनुभवों के अ-
नुसार उसी मान का विचार करने दुखे इसके मन के पुष्ट करने
का प्रयत्न करें। अर्थात् कि सिद्ध करने के लिये इनके स्वभाव के
मुख्य जनों का ज्ञान लेना चाहिये।

(५) व्यक्तियों के स्वाभाविक गुण

(१) कामलता, (२) विनोद-प्रियता, (३) अनुकरणी-प्रियता,
(४) श्रम-प्रियता, (५) स्वयं-प्रियता तथा (६) मित्रता—ये व्यक्तियों के
स्वाभाविक गुण होते हैं।

सिद्ध है कि कर्तव्य है कि जासकों के इस प्रकार की सहायता
होता रहे कि जिससे वे उ गुण स्वाभाविक रीति से पुष्ट होने लगे।

(१) कामलता—कामलता की रक्षा करने से आने-सूझने
प्रेम, सरलता और निरद्वन्द्वता की उत्पत्ति होती है। जासकों की
कामलता पर जोड़ पड़ने से अर्थात् अंद-उपद, भार-पीठ आदि
उपायों से जासकों के मन में छिपटी किया उत्पन्न हो जाती है।
जिससे जासक में द्रव्य, मिथ्याचार (भ्रष्टाचार) अत्याचार करने
की प्रवृत्ति, लय और पराधीनता की कारणों उत्पन्न होने लगती
है, कि जो छुट नहीं है। इसलिये व्यक्तियों के साथ थोड़ी-सी भी
कठोरता करनी लाभ-प्रद नहीं है। जैसे कुम्हारी से चेद का नाश
हो जाता है, या जैसे नन्हा पौधा नाशून से ही मर जाता है;
इसी प्रकार व्यक्तियों की हृदय की कामल कभी अधभिन्नी रह जाती
है, या मुरझा जाती है व्यक्तियों के आत्म-विश्वासी तथा तीर बनाने
के लिये आवश्यक है कि उन्हें कभी भी उरमा या धमकाया न लगे।
हिन्दू इनके अच्छे कार्यों का ही सदा ज्ञाने का प्रयत्न किया लगे।

(२) विनोद-प्रियता—विनोद-प्रियता से व्यक्तियों के मन में
संतोष, आनंद और शान्ति की प्रवृत्ति पैदा होती है। इससे सत्य
असत्य का विचार करने की शक्ति का विकास होता है। व्यक्तियों की

વિનોદપ્રિયતા કો રોકતે સે ઉનકે હૃદય મેં ઉદાસીનતા બઢતી હૈ. ઉનકે સ્વભાવ મેં ચિડચિડાપન ઔર ક્રોધ આ જતા હૈ. અર્થાત રૂઝી હુઈ વિનોદ-પ્રિયતા બચ્ચોં કે મન મેં અનેક દુર્ગુણોં કો ઉત્પન્ન કર દેતી હૈ.

(૩) અનુકરણપ્રિયતા.—બચ્ચે અપને બડોં કો યા અપને પાસ રહનેવાલોં કો જૈસા વ્યવહાર કરતે હુએ દેખતે હૈં, વેસા હી વ્યવહાર સ્વયં બી કરના ચાહતે હૈં, અર્થાત વે અપની રુચિ કે (પસંદ કે) અનુસાર બનાના ચાહતે હૈં, ઇસી અનુકરણ-પ્રિયતા સે પૂર્ણતા કો પાને છી ઇચ્છા જાગ ઉઠતી હૈ. ઇસી લિયે શિક્ષક ઔર સંરક્ષક કા કર્તવ્ય હૈ કિ વહ અપને ખર્તાવ યા ખાતરીત સે કબી બી કમજોરી યા મિથ્યાચાર કા ઉદાહરણ બાલક કે સામને ન રકખે. બાલક કે સામને એક બી નિરર્થક યા અનુચિત ખાત ન કહેં. બાલક કો હંસાને કે લિયે જૂઠી-જૂઠી કહાનિયાં કબી ન સુનાની ચાહિયેં. બાલકોં છી પુસ્તકોં મેં “સત્ય કહ” “મત ડર” ઇત્યાદિ શિક્ષાત્રદ વાક્ય અધિક હોને ચાહિયેં. જૈસે વાક્યોં સે સત્ય ઔર નિર્ભયતા કી ભાવના પૈદા હોતી હૈ. યહ અત્યંત આવશ્યક હૈ કિ જાંચે લક્ષ્યવાલે શિક્ષકોં કે આચરણ કે અચ્છે ઉદાહરણ બચ્ચોં કે સામને રકખે જાય. ઇસ પ્રકાર ઉનકી અનુકરણ-પ્રિયતા કા પૂરા પૂરા લાભ ઉદા-હર ઉનહેં સં-માર્ગ પર ડાલ દેના ચાહિયે. યદિ અચ્છે વ્યવહાર કે ઉદાહરણ બાલકોં કે સામને ન રકખે જાયેંગે, તો વે ઇસી અનુકરણ-પ્રિયતા કે કારણ ખુરે રાસ્તે પર પડ જાવેંગે. જિન શિક્ષકોં કા આ-ચરણ સ્વયં અચ્છા નહીં હૈ, વે યદિ જાંચી-જાંચી ખાતેં બાલકોં કો સિખાતે રહેંગે, તો ઇસસે બાલકોં કે બી મિથ્યાચારી બન જાને છી પૂરા-પૂરા ડર હૈ. ઇસસે બચાને કે લિયે શિક્ષકોં કો અપના લક્ષ્ય રિપર દર લેના હોગા. ફિર ઉસ લક્ષ્ય સે બિરોધી કોઇ બી ખાત જોર કોઈ પદાર્થ બચ્ચોં કે સામને ન રખના હોગા. યહ ધ્યાન તો રખના હી ચાહિયે કિ બચ્ચે બાહરી અનુકરણ મેં ન પડકર, આદર્શ કે અનુગામી બનેં ઔર અચ્છે લાવોં કો પ્રદણ કરને કે અવકાશ હો જાવે.

(४) मंगलना—मंगलना रत्नेयुक्त है। गिन्त है। यह जन्मे में स्वभाव में होती है। जन्मे की मंगलना है। इसका इन्हें स्वभाव में नियत करे जो देने की प्ररति दानिस्त है। इस स्वभाव है। यदि स्वभाव मंगलना, तो जन्मे में नमोयुक्त मंगलना, या आचार्य उपम हो। स्वभाव मंगलना जन्मे की रमि है। मंगलना सार इन्हें प्रत्येक समय किसी न-किसी ऐसे काम में लगाने रदने आदिसे, स्वभावारी सिद्धा है। स्वभाव मंगलना में सदायक हो। जन्मे की मंगलना है। ऐसा उपयोग करने रदने से भावकों में सत्वगुण मंगलना और शुद्ध भव करने की शक्ति है। विकास होता है।

(५) स्वतन्त्रता—जन्मे के विचार और ज्ञेय की कोष है। नदी होती, पदी तो धनकी स्वतन्त्रता है। अभिप्राय है। जन्मे किसी भी नियम के या किसी भी पदार्थ के मोद में आना नदी आदते, उनकी दृष्टि में कोष भी जान असम्भव नदी होती। पदी धनमें अनन्त शक्ति की मजक पाछ जाती है। जन्मे में रदनेवाला ज्ञे स्वतन्त्र प्रेम है, पदी उनमें रदनेवाले परमात्मा का स्वभाव है। इस स्वतन्त्र प्रेम के जदाने के सिधे जन्मे में परमात्मा के सकारे से रदने की भावना के जो प्रयत्न से जदाना आदिसे, इन्हें यह सिधाना आदिसे कि धर्म के सकारे से असम्भव भी सम्भव हो जाता है। ज्ञे पदार्थ हमारी पुच्छ दृष्टि में असम्भव प्रतीत होता पदी पदार्थ धर्मरूपा होने पर सम्भव हो सकता है। ऐसी आधि स्वतन्त्रता की ओर ही जन्मे के जदाना आदिसे, इस स्वतन्त्रता में रुकावट आने से मनुष्य जन्म में इस जाता है। स्वतन्त्रता पर बार-बार मोद पहुँचते रदने से भावकों की आत्मशक्ति नष्ट हो जाती है। जैसे जन्मे के मनमें भय, निर्भरता और पराधीनता की भावनाये उत्पन्न होने लगती है।

(६) जिज्ञासा—जन्मे में ज्ञान की ल्यास स्वभाव से होती है। इस किसी नये पदार्थ के वे देखते हैं, किसी के विषय में कुछ कुछ मावूम कर लेना आदते हैं। जन्मे जन्म कोष भी प्रश्न करें तब शिक्षा का कर्तव्य है कि इसके प्रत्येक प्रश्न का उत्तर सतोषजनक

रीति से दृष्ट और उसके प्रश्न को साधारण समझ कर टाल न दें। अंतर्ने-उपटने से बच व्याकुल होकर युद्धिभ्रंश हो जाता है और बालकों की ज्ञान पिपासा शान्त हो जाती है। अपनी ज्ञान पिपासा को शान्त करने के लिये बालक उस शिक्षक से प्रश्न करते हैं, यदि वे ही शिक्षक उन्हें अंतर्ने-इष्टकारने लगे और बालकों के सच्चा न रह कर अंतर्ने-उपटने वाले बन जायेंगे, तो बालक प्रश्न करना छोड़ देंगे। यों दान-दाता और ज्ञानगुह्यता का सम्बन्ध छट जावेगा तथा ज्ञान-दान का जो हमारा लक्ष्य है, उसी लक्ष्य से हम द्युत हो जायेंगे। उपर के पांच गुण बालकों में अक्षुण्ण रहें, तो उनमें जिज्ञासा स्वभाव से बढ़ती जाती है; उपर के पांच गुण न रहें तो जिज्ञासा मर जाती है।

(६) बालकों में स्वाभाविक दोष

इन १० गुणों के अतिरिक्त छोटे-छोटे बालकों में तीन दोष भी पाये जाते हैं। शिक्षक का कर्तव्य है कि बालकों के इन दोषों में किसी भी प्रकार की सहायता न दें। इन दोषों का नष्ट कर देना शिक्षक का कर्तव्य है। यह जो दोष बच्चों के लिये अत्यन्त हानिकारक हैं, वे मुख्य दोष ये हैं—(१) रौना, (२) लड़ना और (३) शिकायत करना।

(१) रौना—इमजरी का सिद्ध है। अभिलषित पदार्थ के न मिलने से बच्चे रोया करते हैं, इसलिये जहाँ तक सम्भव हो रौने का कारण हल हो न देने दें। यदि किसी कारण बालक रौने लगे तो किसी पदार्थ का लावच देकर उनका रौने से रोकना ही नही है। क्योंकि लावच से उनका मन भिगड़ने लगता है। फिर तो वे रौने ही रौने को अपनी धम्मा पूरी करने का साधन बना लेते हैं। रौने की बच्चों को पालनी न करना चाहिये। वे कुछ देर तक रोकर अपने स्वार्थ की शान्त हो जाता करते हैं। ऐसा उनका स्वभाव है। ऐसे समय बच्चों को पाल करना तो रौने को रोकना नहीं है। बल्कि हमें रौने रोकना ही लेने देना चाहिये। रौने को रोकने के लक्ष्य के लक्ष्य को न देने दें। रौने से

सजने की क्षमता नीचे की जाती है। जगत् में वस्तु
 रूप कर उनका समग्र भाग्य असाध होने देना चाहिये, जिससे
 ने लक्ष्य का अनुभव प्राप्त कर सके। हाँ, धनना भान तो रचना
 की चाहिये कि किसी जगत् में सरीर पर धनना हो न पड़े,
 निमा भीषा आने में पूर्व की लक्ष्मणों का अवसर कर देना चाहिये।

(३) शिक्षण करना वह भी मानसिक निर्माण का विद्वत्
 है। अपने प्रतिपक्षी जगत् का दर्शन के सिद्ध तथा तीसरे शिक्षक
 का अपना तरङ्गार बनाने के सिद्ध शिक्षण का भाव आता है।
 जगत् तीसरा मनुष्य हो देने का नैपथ्य रहता है, तब ही शिक्षण
 की क्षमता उत्पन्न होती है। शिक्षण सुनने से शिक्षण करनेवाले के
 मन में पराधीनता की भावना और असत्य बोधने की क्षमता
 पैदा होती है। इसके साथ ही अपने मन में से स्वयं करने के
 स्वभाव नष्ट हो जाते हैं। शिक्षक का छात्रासीन रहकर निम्न जगत्
 पर ध्यान रचना चाहिये कि शिक्षण का क्या कार्य है और
 होय किसका है। किसी दूसरे भोज पर जातवीन के द्वारा अच्छी कदा-
 निर्या सुना कर इस होय का सुधारने का प्रयत्न करना चाहिये।

(७) ध्यान देने योग्य अन्य सात बातें

(१) शिक्षा का उपार्जन करने के सिद्ध अर्थात् जगत् के
 जवन का लक्ष्य स्थिर करवाने के सिद्ध विद्यार्थी का जो पैसा की
 भय नदी किया जाना चाहिये! शिक्षा से हमारा अभिप्राय है
 अक्षरदान से या किसी विषय के विशेषज्ञ बनने से नहीं है। इससे
 तो हम शिक्षा न कहकर ओके प्रकार की कला (कुशल) करना
 उचित समझते हैं।

(२) विद्यार्थी जगत् पाठशाळा में आवें, तब उन्हें घर से
 भावी होय आना चाहिये, तथा पाठशाळा में जतनी शिक्षा जना-
 वास प्रदत्त कर सके, उतनी लेकर भावी होय घर लौट जाना
 चाहिये। पौष्टियों के और पढ़ने के साधनों के जोर के नीचे विद्यार्थी
 के मन का हाना नष्ट चाहिये। शिक्षक का कर्तव्य है कि वह विद्यार्थी
 के मन और सरीर का दृष्टका रखने का पूरा पूरा प्रयत्न करे।

(૩) પ્રત્યેક શિક્ષક કા ઝૂંચા અનુભવ હે દિ ઉસને અપને વિદ્યાર્થી-જીવન મેં બહુત-સી દિવ્વલ જાતેં સીખી થી, જે ઉસકે જીવન મેં કબી લી કામ મેં નહીં આઇ. અજ શિક્ષક કે નાતે ઉસકા કર્તવ્ય હે દિ વદ વિદ્યાર્થી કા કાલજ, અનુપયોગી જાતેં ન સિખાકર કેવલ ઉપયોગી જાતેં સિખાવે.

(૪) દિસી પરીક્ષા કા પાસ કરાને કે લિજે જલ્દજાજી સે કેવલ લિખને-પઢને મેં ચતુર બના દેને કી નિર્જીવ ભાવના કી શિક્ષા નહીં હી જાતી આદિજે. વિદ્યાર્થી કે મન મેં લી પરીક્ષા ઓર જલ્દજાજી કે લિજે કાઇ લી મહત્ત્વ પૈદા નહીં કિયા જાના આદિજે.

(૫) બાલક કે સમય કા (ક) ભાષાજ્ઞાન (ચ) ઉચ્ચવિચાર તથા (ઙ) કર્મ ધન ત્રીન ભાગોં મેં જાંટ દેના આદિજે. અક્ષર શિક્ષા કે સાથ-સાથ ભાષાજ્ઞાન પ્રારંભ કિયા જાવે ઓર અપને વિચારોં કા પ્રકટ કરને કે લિજે તથા દુસરે કે વિચારો કા ગ્રહણ કરને કે ઉદ્દેશ્ય સે હી લિખના-પઢના સિખલાયા જાવે. મૌખિક ઇતિહાસ સુનાકર યા જ્ઞાતોલાપ કે દ્વારા બાલકોં કા ઉચ્ચ વિચાર દિજે જાવે. ઉચ્ચ વિચારોં કા વ્યવહાર મેં પરિણુત કરને કે લિજે કર્મ કરને કી જી શક્તિ કા જગાયા જાવે.

(૬) ઉપર કે ત્રીન વિભાગોં કે અનુકૂલ રામાયણ, ભગવદ્ગીતા, ઉપનિષદકથા આદિ ઉત્તમ ગ્રન્થ તથા ઉપદેશ-પ્રદ સચ્ચી કહાનિયોં કી પુસ્તકોં જિનમેં કિ મનુષ્ય કે જીવન કા લક્ષ્ય તથા માર્ગ અનુભવી લેખકોં યા અનુભવી ઉપદેશજ્ઞોં કે દ્વારા સ્પષ્ટ સમજાયા ગયા હો, શિક્ષક લોગ કેવલ અપને પાસ રજે.

(૭) સકાર્ષ, જેતી, સ્વાસ્થ્ય, ઉદ્યોગ-ધંધે, શિલ્પકલા ઓર ભજન કે સાધન બચ્ચોં કે ઉપયોગ કે લિજે ખિલોને કે રૂપ મેં છોટે-છોટે બનાકર રકજે જાવે ઓર જહાં તક હો સકે, સુલભ પ્રાકૃતિક ઉપાયોં સે હી શિક્ષા દેને કા પ્રયત્ન કિયા જાય. કાગજોં કે બદલે મેં પેટોં કે પત્તે દીવાર ઓર જમીન પર લિખના સિખાતે કે કામ મેં લાઇ જાવે ઓર કલમ-કે સ્થાન મેં સરકડે યા ઉસ જૈસી કાઇ

મોજ કામ મેં લાગા જાને, સ્વાહી કે પિંચે નાગાન જી રહી રસ કામ મેં લાગા જાને. નિરી, નામ ના ભેગ જી રાત્રે પ્રેર મેં લાની આદિયે.

હર એક રંગ ની મિત્રી મી સિખને મેં કામ આ સકતી દે
('અમર' માનિકના એક અંકમાંથી)

૬૫-સર ગંગારામ-ટ્રસ્ટ-સોસાયટીનો પરિચય

(ભેખક:-શ્રી. મનુભાઈ વૈષ, કુલપતિ, ગુરુકુલ શુભશામદ)
દમખાં દમખાં વિચિત્ર લમો થરા માંડયાં છે. અમુક પુત્ર
દાંમો આપસમાજના આશ્રય નીચે યાવ છે, તો અમુક વિધવ વિદ્ય
સદાયક સમા કરાવે છે. આ સમાજોને સર મંગારામ-ટ્રસ્ટની સદાય
દોષ છે. તો આ પ્રસ્તુત ભેખનો ઉદ્દેશ સર મંગારામનું દેશમાં જ
વન અને દરેક વિષે માદિની આપવાનો છે.

સર મંગારામનો જન્મ પંચગમમાં શેખપુરા જિલ્લામાં એક ગુરુ
દારમાં ૧૮૫૧ ની માસમાં થયો હતો. એમના પિતાનું નામ લાલા
દોસતરામ, જાતિ વેસ્થ. તેમના પિતા અમૃતસરની કોટમાં હસ્તેક્ષર
હતા. સર મંગારામે પ્રારંભિક શિક્ષણ અમૃતસરમાં લીધું. પછી લા-
હોરની સરકારી કોલેજમાં દાખલ થયા. અહીં શિક્ષણ પૂરું કરી,
૧૯૬૦ની એન્જિનિયરીંગ કોલેજમાં દાખલ થયા. ત્યાંથી માન સાધે.
ઉત્તીર્ણ થઈ ૧૮૭૩ માં પંચગમના પી. ડબ્લ્યુ. ડી. વિભાગમાં નિ-
યાયા. થોડા દિવસ પછી સરકારે ઉચ્ચ અભ્યાસ માટે તેમને વિદ્યા-
વત મોકલ્યા ત્યાંથી પાછા ફર્યા પછી લાહોરમાં એન્જિનિયર તરીકે
તેમની નિમણૂક થઈ. થોડી-થોડી હમારતો તેમણે જાંધી, લાહોર મુ-

* યા ચિરાગ કી સ્વાહી મેં થોડા જોઈ મિલાકર અથવા
બાદામ કે જલે દુધે છિલકાં કે પીસ કર ઉલમે જોઈ મિલાકર વિ-
ખના આદિયે. કચ્છી હરડ કે પાની મેં ડાઘ લોડે કે બાન મેં
પકાને સે જી સ્વાહી બન સકતી દે.

નિમિષાલિટીના આજન્મ તેઓ સભ્ય હતા.

તેમના પ્રભાવશાળી વ્યક્તિત્વને લીધે ૧૮૭૭ ના દિલ્લી દરબારની સંપૂર્ણ વ્યવસ્થા કરવાનું કામ તેમને સોંપાયું. ૧૮૮૪ માં સરકારે તેમને રાયબદાદુરનો ખિતાબ આપેલ. ૧૯૦૩ માં ફરીથી તત્કાલીન વાઇસરોય લોર્ડ કર્ઝને દિલ્લી દરબારની વ્યવસ્થા માટે ગંગારામને નીમ્યા. તેમના કામથી પ્રસન્ન થઇ સી. આઇ. ઇ. નો ઇલ્કાબ ગંગારામને આપ્યો. ૧૯૧૧ સુધી પતિયાળામાં મુખ્ય એન્જિનિયર તરીકે રહ્યા. ૧૯૧૧ માં ફરીથી દિલ્લી દરબારમાં એન્જિનિયર તરીકે તેમને ખોલાવવામાં આવ્યા અને આવળતે એમ. વી. એ. ની ઉપાધિ મળી. આ સમયે તેમણે એન્જિનિયરીંગ ઉપર એક મૌલિક તેમજ ગવેપણાપૂર્ણ ગ્રંથ લખ્યો તે આજે પણ પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે વાલે છે.

નોકરીમાંથી નિવૃત્ત થયા પછી ગંગારામ કૃષિ-પરાયણ બન્યા. તેમની પ્રબળ અલિલાપા હતી કે, યુરોપ-અમેરિકાનાં સાધનોદ્વારા ખેતીને ઉત્તમ બનાવવી. ગંગારામમાં ધૈર્ય, સાહસ, ઉત્સાહ અને ઈશ્વરદત્ત પ્રતિભા હતાં. તેમણે જમીન લઈ કૃષિ-કાર્ય શરૂ કર્યું. ૧૯૨૨માં સરકારે તેમને સર બનાવ્યા. ૧૯૨૫ માં ઉત્તર-વિભાગમાં ઇમ્પિરિયલ બેંકના અધ્યક્ષ-બન્યા, ૧૯૨૬ માં સરકારે એક ખેતીવાડી કમિશન નીમ્યું. સર ગંગારામ ૧૯૨૭માં કમિશન સાથે વિલાયત ગયા. ૧૦ મી જુલાઈએ તેમનું હૃદય બંધ પડી ગયું. તેમના સ્વર્ગવાસના સમાચારથી રાજ તેમજ પ્રજાને શોક થયો. ગાંધીજીએ “યંગ ઇન્ડિયા”માં નોંધ કરેલ. પંજાબના ગવર્નર સર માલ્કમ હેલીએ તો કહેલ છે કે, “વીરની માફક મેળવ્યું અને સંતની માફક વેયું.” સર ગંગારામના જ્યેષ્ઠ પુત્ર રાયબદાદુર સેવકરામ એસ. એલ. સી. તેમની સાથે વિલાયત ગયેલ અને તેમનાં અસ્થિકૂલ ગંગામાં નાખવા અહીં લાવેલ. સર ગંગારામ પોતાની પાછળ ત્રણ પુત્રો મૂકી ગયા છે.

ટ્રસ્ટની સ્થાપના

સર ગંગારામે પોતાના જીવનકાળમાં ત્રીસ લાખ રૂપિયાનું દાન કરી, એક ટ્રસ્ટ-સોસાયટી સ્થાપેલ. ૧૯૧૪ માં તે રજિસ્ટર્ડ થઈ.

ચાર દૈનિકો આવનાં દનાં. (૫) અસમર્થ-આશ્રમઃ અત્યંત વૃદ્ધ કે અશક્ત મનુષ્યોને અહીં ભોજન તેમજ વસ્ત્રો અપાય છે. (૬-૭) દુધાન તથા ગુરુદારઃ સ્ત્રીઓમાં દુનિતર પોષણ માટે દુધાન કાર્ય છે. (૮) સર ગંગારામ-ગર્હસ્થકુલઃ સર ગંગારામના સ્વર્ગવાસ પછી લાહોરમાં આ સંસ્થા તેમના પુત્રોએ ઉઘાડી છે. વ્યવસ્થા સરકારને સોંપી છે. સરકાર સંસ્થાઓ બંધ કરે તો ઇમારત વગેરે સામાન ટ્રસ્ટને પાછો મુપરત થાય, પ્રબંધ સમિતિઓમાં ટ્રસ્ટનો એક પ્રતિનિધિ તો હોય છેજ. (૯) દિંદુ વિધવાસદનઃ જે વિધવાઓ વિવાદ કરવા ન ઇચ્છતી હોય તેમને અહીં રાખવામાં આવે છે અને છવન-નિર્વાહ માટે દુનિતર સીખવવામાં આવે છે. ઘણી અધ્યાપિકાઓ થાય છે. (૧૦) હેલી-વ્યાપાર વિદ્યાલયઃ ૧૯૨૭માં વેપારના શિક્ષણ માટે સોળ હજાર રૂપિયાનું એક મકાન બંધાવી આપી સરકારને સોંપ્યું. (૧૧) કૃષિ-વિજ્ઞાનમાં શોધખોળ કરવા માટે પચીસ હજાર રૂપિયાની ઇન્સ્ટિટ્યુશન સર ગંગારામે પંજાબના વિશ્વવિદ્યાલયને આપી.

આ સર ગંગારામના ટ્રસ્ટનો ટૂંક સાર છે. મેં સાંલખ્યું છે તે પ્રમાણે તેમના ગર્હસ્થ-હાઇસ્કૂલના ટ્રસ્ટની એક શરત છે કે, કન્યાઓને “દાન” મેળવવા માટે બહાર ફેરવવી નહિ. ફરીથી કહું છું કે સર માલકમ હેલિએ યથાર્થ કહ્યું છે કે, “સર ગંગારામે એક સંતની માફક ધન પરોપકારમાં વેરી નાખ્યું.”

(‘આર્યપ્રકાશ’ના એક અંકમાંથી)

૭૬૬-ઉદ્ધારક આશ્રમ

(લેખકઃ-શ્રી. ચૂડામણિ એસ. ખી.)

“રૂપાણ! હવે તો ભૂખનું દુઃખ સહન થતું નથી.”

“શું કરીએ ? આપણી તે કંઈ દશા છે ? જમીન પથરાવાળી, અનાજ ખાર માસ ચાલે તેટલું પાકે પણ તેમાંથી મહેસૂલ ભરવામાં નય, બાકીનું ખી માટે આપણું હોય તેનું બમણું આપણું પડે ને

ખાવ મારે આપ્યું હોય તેનું મોં આપ્યું પડે એટલે તારા
જૂનમરો તે દોષનું."

"એ જૂનમરો તે તારા, પણ એની પાછળ દર વખતે તારા
પાછળ પળો છે એને પહોંચાડું નથી." આઠાસ સારે દીઠાએ
આંખો માંડી.

"એ કુશાગની મોઝાળ બહુ ભારી છે. ભાઈ! ખેતી ખડે પડે
એકજ જગત દેનો. એ જગત મારું રત્નને નેડી માંડ માંડ પૂરું કરે
દેનો, ત્યાં આ કુશાગ એ જગતને પણ ભરખી મરે."

"ભાઈ, દેને તે દર વખતે છે. મગાસની રાજ અને શાસના
પણ સ્વર્ગમાં થયા છે. આ તમે તે ખરેખરો જૂનમરો વેચાનો વરો
આપ્યો છે."

"પણ દીડા, તે સાંભળ્યું?"

"શું?"

"જેખનાભાઈ કહેતો દેનો, કે, દેવવદ(દાદોદ)માં ભગવાને આપણે
એક ઉદારક મોકલ્યો છે."

"એટલે?"

"આપણાં કુખો લાગવા માટે મુંબસથી એક મોટો માણસ
આપ્યો છે."

"કે મોણ?"

"સોકો એને બાબા દક્ષર....." રૂપાજી બોલતો બોલતો
ઉત્તર દિશા તરફ નેઝ રહ્યો: "દીડા, મોણ દોડવું આવે છે?"

"ચૂનકી લાગે છે."

"આમ દોડતી દોડતી કેમ આવતી હશે?"

"મોણ જાણે કેઈ ઉતાવળનું કામ હશે."

એટલામાં તે આસમરી ચૂનકી રૂપાજી અને દીડાભાઈ શરૂ
આવી પહોંચી.

"કેમ ચૂનકી?"

પોતાના માથા પર ચૂંચાઈ ગયેલું વેણીચૂંચન સરખું કરતાં
કરતાં ચૂનકી બોલી બીડી:

“હાલો, આવો છો ને ?”

“ક્યાં ?”

“ભીરાખેડી.”

“કેમ ?”

“તમને ખબર નથી ?”

“શાની ?”

“ઓલા બાબા ઠક્કરે ભીરાખેડી, ઝાલોદ, અને ભીમપુરીમાં આશ્રમો ખોલ્યા છે.”

“આશ્રમ એટલે ?” રૂપાણીએ ચૂનકી સામે મીટ માંડી.

“આખીએ દેહવદની ભીલવાડ જાણે છે ને તમે જાણતા થી ?”

“પણ તું શું જાણે છે એજ જાણાવને.” ટીટાભાઈએ સામે પ્રશ્ન કર્યો.

“હું તો વધુ શું જાણું ? પણ એટલું જાણું છું કે, ભગવાને આપણે માટે થોડા મનખ મોકલ્યા એને રહેવાનું થાણું.”

“તું જોઈ આવી ખરી ?”

“હું તો આજેજ જઈ છું, પણ મારો શીંગાભાઈ દેહવદ ખોલે હતો, એ બહુ ભારે વખાણ કરતો હતો કે રહેઠાણમાં તો મોટાં મનખાં રાત ને દિવસ આપણી ભીલવાડને માટે વિચાર કર્યાજ કરે છે. એક તો એ બાબા ઠક્કર પોતે અને બીજા મુંબઈના એક હેઠ બાબા શ્રીકાન્ત.”

“એ બાબા શ્રીકાન્ત કોણ છે ?”

“મુંબઈના લખપતિ હેઠ છે અને બાબા ઠક્કર સાથે ભીલવાડના ઉદ્ધારનું કામ કરે છે.”

“ઉદ્ધારનું કામ એટલે ?” રૂપાણીએ ચૂનકી કેટલું સમજી છે એ જાણવા પ્રશ્ન કર્યો.

“હવે હાલતું હોય તો હાલો. જે પૂછવું હોય તે શીંગાભાઈને પૂછજો.”

“પણ તું જેટલું સમજી છે એટલું તો કહે.”

“ જોને એ જણા આપને મોટી રીતે આપે છે એ જણા
 ૧૨મમ આપણને રાજ મોટી મજૂરી આપવા માટે ત્યાં ત્યાં
 કામ કરાવે છે. ”

“ મજૂરી આપવાના દોષવા (પેમા) ક્યાંથી આવે છે? ”

“ હવે છે કે એ જાણા કામ નહીં મોટા મનખ છે. એને કન-
 વાનો આપણા કામમાં ખાસતી મારે માટે તેમજ દોષવા આપે છે. ”

૧૯૧૬-૨૦ અને ૧૯૨૧-૨૨ ના વર્ષમાં હારી અને કાંઠે-
 રમાં ઉપરાઉપરી એ કુશળ પચા. અનિયમિત અને એકો વસ્ત્ર
 એ પંચમદાતાના આ પ્રદેશનું મોટામાં મોટું કુઃખ છે. કુશળ
 બીસોથી વધારાનો રજિષ્ટ્રમણી યુગ્મરાતનો આ નવઃપ્તિનો પ્રદેશ
 વાર આસમાની પ્રદાર ઝીંકી કુઃખથી રીરો દષ્ટિ થયો છે. એ પ્ર-
 સના બીસો જુએ મરે છતાં બીજા ભાગ્યેજ માટે છે. એમને જાણે
 ખબર મળી કે, કુશળમાંથી ઉમારચ માટે મીરાખેડીમાં મજૂરી મરે
 છે, ત્યારે દોળોટામાં એ તરફ જાય. ૨૫૫૭ અને ૨૬૫૫માં ૧
 મજૂરી કરી મકાનનાં રાખ-રોટલો મરે એ આશાએ યુનકી સાં
 મીરાખેડી તરફ ગયા.

(૨)

“ એકા જોખનામાધ, તમારા હોઠાઓને અણવા મોકલોને! ”

“ જુઓને બાબા, બાબે એવાં હોરાંજ ક્યાં છે? મોટા તો હજી
 ખેડવા મારી હાથે આવે, તેથી નાનો હજારમાં જાય ને તેનાથી નાનો
 અમુ બધાં કામે જાય એ ત્યારે થેર નાનાં હોરાં હાથે, એટલે ભલે
 એવું કાંઈ હોરજ ની મળે બાબા! ”

“ અરે ભલા માણસ, આમ કેમ બોલો છો? આ મધ્યમકર્મ,
 વીરામાર્ગ, ભાવજી, બદિયાભાષ બધાયના હોઠાઓ આવે અને તમે તો
 કાં કહો? તમને ભણવું એટલે સું એની ખબર છે ખરી! ”

“ જરૂર, જરૂર, ભણવું એટલે એની ચાર આંખો થવી, એટલું
 અમે ન સમજીએ એ કેમ બને? ”

“ સમજતા તો લાગે છે. ”

“બાબા, બધું સમજાવે, છીએ લણે એને બામુણ, ૧ હેઠ, ૨ મહેતા ૩
મગડુ ૪ કોઈ કનડી શકેજ નહિ.”

“ત્યારે છોકરાઓને મોકલોને; જુઓ રોઝમ, ઉંડાર, ચાક-
મા, કઠલા, ગુલખાર, મુણધા એવાં જંગલનાં ગામોમાં રહેનારા-
ના છોકરાઓ લણવા આવે છે અને તમેજ એ બાબતમાં ઢીલા
એ કેમ ચાલે?”

“બાબા, હું બધું સમજું છું. જેસાવાડાના બાબા વણીકરે
બધીએ સમજણ પાડી હતી. પણ બાબા, હું શું કરું?”

“કેમ એમાં કરવાનું શું છે? તમારા છોકરાઓને લણવા
કલો એટલે એનું જીવન સુધરશે?”

“પણ બાબા એક વાત પૂછું?”

“પૂછોને.”

“આ હોમરૂલિયા, આ ખાદીવાળા, આ બાબા ઠક્કર, આ
બાબા શ્રીકાન્ત, આ બાબા સુખદેવ, આ બાબા નાયક એ બધા
બધ મૂકી જંગલમાં અમારી હારે ટાલતડકામાં રહી આટલી બધી
હેનત શા માટે કરતા હશે?”

“જોખનાભાઈ! એમાં પૂછવાનું શું છે? એ તો સાવ ખુદ્દી
ત છે. તમારા દુઃખે દુઃખી થઈ તમને સહાય કરવા માટે એ લોકો
બધા અહીં રહે છે. તમે ભીલો એક સ્વમાનવાળા બહાદુર કામ છો.
મજાનતાને ભોગે અને શાહુકારોની ચૂસણનીતિને પરિણામે તમે હાલ-
વાલ થઈ ગયા છો. એમાંથી તમારો ઉદ્ધાર શી રીતે થાય એ
માટેના આ બધા પ્રયાસો છે.”

“ખરેખર, ભગવાન એ બધાનું ભણું કરે, અમે ગરીબો
એમના આ કામ માટે બદલો શું આપી શકીએ?” જોખનાભાઈની
બાંબોમાં ઝગઝગિયાં આવી ગયાં.

“જોખનાભાઈ, એ બધા ભાઈઓ બદલા માટે કંઈ આ કામ
કરતા નથી.”

“એ તો હું જાણું છું પણ દુકાનમાં મજૂરી આપી, ગરબાગ,

૧. બામુણ, ૨. ચાણિયો, ૩. તલાટી, ૪. પોલીસ.

નવામઃ. નેમાનઃ. માર્ગઃ. ભેદઃ. શુભમંદી એ બધાં ઠીને
બીજા ઠીના રવાના. જગતે ને બધાંવાની જગ્યાએ ફરી આવે,
રાખખંદિર બનાવ્યા એ જગતે નેદરે જોયને તે અને એ વિચાર
આવ્યા કરે છે કે, જમવાને આ જગતે સુખી માણસોને જમવું મોજ
મોકલાવા લાગે છે."

"તમારી એ વાત માયી છે. આ કામ બમવાનનું છે અને
બમવાન કરે છે."

"પણ બમવાનનું કામ કરનારા માણસો પણ મારે મન છે
જદુજ મોટા માણસો છે. અને વિચાર આવ્યા જ કરે છે કે, આ
સુખી માણસો અમારી માથે કુઝી થાય છે, તે એનો જાણો ભીલ-
વાલ એમને શું આપી શકશે?"

"મેં તમને કહ્યું ના કે એમાં જાણની વાત જ નથી. માર
તમે તમારા છોકરાઓને બધરા મોકલો એટલું જલ છે."
નેખનાભાઈને આ વાત મને જીતરી હોય એ રીતે પોતાની
મૂંપડીએ મથે. અને પોતાની સીને છોકરાઓને બધરા મોકલવા
માટે સમજાવી.

"હું ક્યાં ના કહ્યું છું? મેં તો એ ઉદારક આશ્રમની વાતો
સાંભળ્યા છે ત્યારથી અને તો એમ જ થયું છે કે, જમવાને આ લોકોને
આપણા ઉદાર માટે મોકલા છે એટલે આપણે તો એ કરે
એમ કરવું."

નેખનાભાઈની સી કબૂલ થય અને આ રીતે ભીલસેના-
મંડળની યાગામાં નેખનાભાઈના છોકરાઓ આવતા થયા.
બીલ કામના વિદ્યાર્થીઓ અન્ય કામના બુદ્ધિશાળી વિદ્યાર્થીઓ
સાથે દરિયાઈ કરી જાયો નંબર રાખી શકે છે. આજ સુધીમાં જ
બીલ યુવાનોએ મેટ્રિકની પરીક્ષા પસાર કરી છે, જેમાંનો એક મેન્ડ-
એટ થયો. અને એક અન્ડરમેન્યુએટ છે.

(૩)

"નેખનાભાઈ, રામરામ."

"બાબા રામરામ."

“હાં આગનું છે ના ?”

“હાં ?”

“તેજાવાળા.”

“કેમ ત્યાં છે ?”

“આખામાથનાં દર્શન કર્યા અને કેળવી કેળવ મળ્યા.”

તેજાવાળા અને સાંકડાનાં માથાઓનાં લેણ પડી મળ્યાનકરેને કિલે સેંદ્રી બીજા બીજાનાં ત્યાં આગે છે. એનાના કંઈક આખામાથનાં દર્શન કરે છે, તેમજ તેની અગત્ય માં ન પાયાની અવિરતા કરે છે. તેજાનાવાળાં પણ એ મળ્યા માનવમોનાં મેળામાં આવેલા.

આ વર્ષના વરસાદ દીક દીક મર્યા દત્તો. ધરતી લીલી થઈ એ સાથે ધરતીનું પાવણ ધારતો બીજાપણ પણ લીલા મર્યા દત્તો. સામાન્ય રીતે પંચમહાવનાં બીજા બેજાણ દાય લાંબી અને ચળવી મારે ધીવ પડેલાં મીઠરા તેવી લગોટી પાંદે છે. માથે કાળિયું આંધે છે અને શરીરે ધાનિયું એટલે છે. પણ મેળામાં ગય ત્યારે રોજ કરતાં કંઈક દીક કપડાં એના શરીરે લેાય છે.

આગતા રામનવમીના મેળામાં જુદા જુદા પ્રકારનાં લોકનૃત્યોની રમઝટ વળી દત્તી.

“હાં તેજનાવાળાં, દરાનું શું છે ?”

“દરાનું બીજું શું લેાય ? દરાને તો એ ગમે વળે દરામ કયો છે.”

“દરામ ?”

“હા. એ ખીજાથી આપણે પામ્યાલ મયા. વાન્ડીની લૂંટ કરતાં પણ દરાની યાટલી આપણે માટે બળકર નીવડી છે. આપણી લગોટીઓ કાઢીએ વેચાવી લેાય તો તે આ દરાએ, આપણાં શરીરનાં જોમ કાઢીએ ટાળ્યાં લેાય તો તે આ દરાએ ....”

“તેજનાવાળાં! વાન સાવ સાચી છે. આ વરસે મેળામાં જુવાનિયા તેજવાળા લાગે છે. એનું દારણ પણ એજ છે કે, ગમે વરસે હરો એ બધાએ દરામ કયો છે.”

“ભાઈ! એ બધાય ઉપકાર આ બીજાસેવામંડળના છે. એ બાબા દક્ષરે એ ઉદારક આશ્રમ દેવદની ધરતી પર નાખ્યો તે દિવસથી દરેક દરમ થયો છે અને આજે અમારા શરીર પર એ સીંધરાં પડેલાં રણાં છે. બાપી અમારી સંજોગોએ એ દરની દરમીમાં કપારની તબાહ મધ દોન અને આજે મકાઈનો શેર ભેટ મળે છે એ ભેટનાં પણ કાંઈ પડત.”

રામમંદિરમાં આરતી થઈ થઈ અને બીજા જુવાનિયાઓ દુધની રમઝડ હોડી પોતાના દૃષ્ટદેવ બાબાસાહેબને દર્શાવે દેખા.

(૪)

વેળીગૂંથળ અને હાથનાં આશ્રુજોની વિસિદ્ધતામાં શોભતી માસી, ચૂનકી, રગિયાતી, ધનકી, રતની, દુડી, વર્ષાઝગુમાં નાની નાની સરિનાઓ સાગરને મળવા દોડે એવી હિતાવશે એ બીજા કન્યાઓ પગમાં પાડતી આગળ વધી.

“ચૂનકી, દેવદમાં આજે મોટા મેળો છે. કહે છે કે દગ્ગરો બીસો ત્યાં આવશે.”

“આવેજ ના, મુંબઈ સરકારના મોટા મોટા પરધાન બાબા ખેર અને બાબા મોરારજી આવે છે. એવા ખબર મળીશોએ મને ત્યારથી આપ્યા છે, ત્યારથી હું તો દેવદ જવા માટે તકપાપક થઈ રહી છું.”

“પણ એ ભેટો બધા ભેગા થઈને શું કરવાના છે?”

“એટલી ખબર નથી?”

“ખબર હોય તો તને પૂછું શું કરવા?”

“તો જો આપણી બીજની હોડીઓ છે, એને બહુવા માટે ત્યાં માળે એક મોટા આશ્રમ ખુલ્લો મુકવાનો છે. એમાં હું અને ધનકી પણ થવાનાં છીએ.”

“હું ભાગ્યસાગી ખરી.”

“ભાગ્યસાગી તો ખરીજ ના, મુંબઈ સરકારના પરધાન ખા ખેરને હાથે જો આશ્રમ બિલકે એમાં બહુવું કોને ન મળે?”

“ અને મેં સાંભળ્યું છે કે, બાબા ઠક્કર ગામેગામ ઝાડવાં વવરાવે છે. ”

“ હા, એ માટે તો મુંબઈ સરકારના બીજા પરધાન બાબા મોરારજી આવ્યા છે અને આ વેરાન લાગતી આપણી ધરતીમાં ઝાડવાં ઝાડવાં થઈ જાય એનું મૂરત એને હાથે થશે. ”

“ ત્યારે તો છે બધું જોવા જેવું. ”

“ હા, આપણે માટે એ બધાએ દૂર દૂરથી આ નપાણિયા પ્રદેશમાં આવ્યા ત્યારથી આવું બધુંએ જોવાનું મળે છે. ”

“ પણ એને બધાને અહીં કાણ મોકલે છે ? ”

“ બાબારામ, બીજું કાણ ? ”

“ એ વાત ખરી; આપણા બાબારામની હવે આપણા પર મહેર છે, એટલેજ આવા ભણેલાગણેલા મોટા મનખ ભીલસેવામંડળ એવું નામ રાખીને ઠેરઠેર ઉદ્ધાર-આશ્રમ સ્થાપી આપણે કેમ સુખી થઈએ, માણસ તરીકે આખરૂંભરી રીતે કેમ જીવી શકીએ, એવા પ્રયાસ કરે છે. ”

હસતી, રમતી, જંગલના ફૂલ સમી નિર્દોષ ભીલ બાબાઓ દાહોદને આગણે આવી જિભી અને મુંબઈ સરકારના વડાપ્રધાન શ્રી-બાબાસાહેબ ખેર અને મહેસૂલી પ્રધાન શ્રીમોરારજી દેસાઈના સત્કારમાં જિલટેલી માનવ મેદનીમાં ભળી ગઈ.

x

x

x

x

મકાઈનાં રાખ અને રોટલા પણ જોને મળવા મુશ્કેલ થઈ પડ્યા હતા, ફાટીતૂટી લંગોટીઓ પહેરવાનાં ન્યાં ફાંફાં થઈ પડ્યાં હતાં, એવા દુષ્કાળ, ગરીબી, વ્યસનો અને અજ્ઞાનતામાં દ્રસાયલા સવાલાખ ભીલોની ધરતી પર આજે ભીલસેવામંડળ પ્રભુના આ-શીર્વાદરૂપ થઈ પડ્યું છે. આવા ગરીબોના અજ્ઞાન પ્રજ્ઞના ઉદ્ધારક આશ્રમોને આ યુગના યાત્રાસ્થાન જેવા ગણે એ દિવસની રાત્ર હવે વધુ વખત જોવી નહિ પડે. (‘શારદા’ માસિકના એક અંકમાંથી)

૭૬૭-મીલસેવા

(લેખક:-શ્રી. અ. વિ. દસર)

દેવમદ-પારિવા એ યુગરાતના વાચ્ય ખૂબામાં આવેલું એક નાનું દેશી રાજ્ય છે. એની મોટા ભાગની વસ્તી બીલ અને કોળા લોકોની છે. આ બન્ને કામના લોકો એ પ્રદેશના મૂળ વનની છે. તેઓ કુશળ ખેડૂનો નથી, પરંતુ આ ચાતિના કાગમાં એ કુખરાગ મુલકમાં સ્થિર વસવાટ કરી તેમણે એનીનો ધંધો સ્વીકાર્યો છે. બીલ-સેવામંડળ આ રાજ્યની નજીકમાંજ કામ કરી રહ્યું છે. સિદ્ધિ થઈના બીલોના આ સેવાકાર્યની અસર પડોશના રાજ્યના બીલોના સેવાકાર્ય ઉપર પણ થઈ છે. થોડા વરસથી આ રાજ્ય પણ પોતાના પ્રદેશના બીલ અને કોળા લોકોની કેળવણી માટે દીકરીક પ્રયાસ કરે છે. દાલ અદી બીલ અને કોળા લોકો માટે એક છાત્રાલય સ્થાપવામાં આવે છે. તેમાં બીલ અને કોળાના સૌ છોકરાઓને મફત રાખવાનો પ્રયત્ન છે, દાલ પિસ્તાગાસ છોકરાઓ તેનો લાભ લે છે. આ બધાને પાંચ પાંચની ટાળામાં વહેંચી નાખવામાં આવે છે. તેઓ પોતાનું રાંધે છે તથા ઘરનું બીજું બધું કામ જાતે કરે છે. તેમનો મુખ્ય ખોરાક મઠાઈ છે. આ ધાન્ય બહુ સોંધું હોવાથી તેમનો ખોરાકીખર્ચ માસિક બે રૂપિયા આડ આનાથી વધારે આવતો નથી. તેઓ છાત્રાલયને અંગેનાં ખેતરમાં ખેડ કરે છે તથા યુગરાતી કે અંગ્રેજી શાળામાં બહુવા જાય છે. કન્યાશાળામાં બહુતી આ બન્ને કોમની બાળાઓને પ્રોત્સાહન અર્થે શિષ્યવૃત્તિ આપવામાં આવે છે. આ રાજ્યનાં ગામડાંમાં આજ મુઘીમાં પિસ્તાગાસ શાળાઓ કાઢવામાં આવી છે અને દર વરસે પંદર નવી શાળાઓ વધારવામાં આવે છે. આ શાળાઓ મુખ્યત્વે બીલ અને કોળા જાતનાં ખેડૂતોનાં બાળકોને અર્થે કાઢવામાં આવી છે.

બાળકોની કેળવણીની આ સમવડો ઉપરાંત રાજ્ય તરફથી એક બેંક ચર કરવામાં આવી છે. આ બેંકમાં જયત નાણાં નાંક પણ ૧૭૬

का होती है कि कहीं मुझे कुछ तो नहीं हो सकता। मैं मरने को भी
मर्जना पता न था, व्यापार-वृत्तियों में मेरे विचारों में कुछ भी
पर्यवर्तन नहीं हुआ। इसने निश्चयात्मक रूपसे अपना दिव्य किंवा
तो कदाचित् प्रारम्भ ही है। इस अगम्य विषय में मैं निश्चयपूर्वक
नहीं, अतः उन्होंने कहा—“यह प्रश्न जो भविष्य में किसी-किसी
ललाट के अयाल से ही गहर विवेक उत्पन्न है, मैं व्यापक अपनी नद
भातृभूमि भारत को वापस लाने वाली काम करूँगी।”

जिस दिनसे मिस रीड को निश्चयात्मक रूपसे यह ज्ञान हो
गया कि मुझे कुछ हो गया है, उसी दिनसे उन्होंने प्रतिज्ञा कर
ली कि मेरा जीवन यस भारतीय कुष्ठियों की सेवा में ही व्यतीत होगा।
मिस मेरी रीडने अपनी प्रतिज्ञा का पूरा निष्ठादा है। अहमोदा से
५० मील की दूरी पर अन्धग नामक स्थान में उनसे जीवन के ४५ वर्ष
भारतीय कुष्ठियों की सेवा में ही व्यतीत हुये हैं।

यह दिन अन्धग के कुशाश्रम के प्रतिष्ठान में और मिस मेरी री-
डके जीवन में ही गिरमगरणीय है, जिस दिन पदसे-पदसे उन्होंने
अन्धग-आश्रम का काम अपने हाथ में लिया। पहले उन्होंने आश्र-
म के कुष्टी स्त्री-पुरुषों का जुलाया और ध्विज-प्रार्थना की। तत्पश्चात्
उन्होंने कहा—“ध्विजने मुझे ही यह राग देकर गानो मुझे आप
लोगों की सेवा के लिये आस तौरसे सुना है।” यह सुनकर कितने ही
कुष्टी स्त्री-पुरुषों की आंखों से आंसू टपाटप टपकने लगे। आपने कष्टों
का अयाल करके उनसे हृदय में इस गौरी भेभके प्रति जड़ी सदातु-
भूति उत्पन्न हुई। पर मेरी रीड उन मनुष्यों में नहीं है, जो
सण के सामने अपने दुःख का रोना रोया करते हैं। अंगरेजों में जो
कहावत है—‘सुख अपने पसन्द के काम करने में नहीं है, अतः जो
काम हमें करना पड़ता है, उसे पसन्द करने में है।’

मेरी रीड को यह कहावत बहुत प्रिय है, और इसी अनुसार
वे तन-मन से कुष्ठियों की सेवा में लग गये। उन्हें लिपना-पढ़ना
शिष्टाना, धावों की मलमल-पट्टी करना, शुश्रूषा करना और धर्मो-
पदेश देना—ये सण काम उन्हें ही करने पड़ते थे। धीरे-धीरे यह

एवन-मरिय वारनर में हम सभी मिले विलासप्रद प्रिये देना।
 मेरी रीति का जन्म सन् १८५५ में आदिषो में हुआ था।
 पर में आठ भाई-बहन थे। कुटुम्ब का आनन्दमय था। पर विष्णु-
 कर मेरी रीति अध्यापिका का काम करने लगी। इस वर्ष तक उन्हे नि-
 जरी सहायतापूर्वक बंद कर दिया। सन् १८८४ में मैथिलिस्ट मि-
 सन की ओरसे पादरी बनकर वे भारतवर्ष के विभिन्न स्थानों और
 कानपुर में जनाना मिशन के अधीन काम करने लगीं। कानपुर आ-
 कर वे जीभार पर मर्च और स्वास्थ्य-सुधार के विभिन्न विभाग-
 यों के पिथौरामद नामक स्थान को जनता पठा। वहां पर उन्हे कर्म मढ़ीने
 रचना पड़ा; पर ये मढ़ीने उन्हे निष्कर्ष की नदी गवाये। ध-
 र्मों वे दिन्दी पड़ती रही। ओक दिन वे यन्त्र के कुशाग्रमणी के
 देवने मछ थी। उस दिन उन्हे स्वप्न में दो बड़े भयावह नदी आय
 था कि उन्हे इस कुशाग्रम में अपने एवन का अधिकांश भाग व्य-
 तीन करना पड़ेगा! स्वास्थ्य होकर मेरी रीति कानपुर लौट आया और
 उन्हे निष्कर्ष और वर्ष तक वही पर कार्य किया। तत्पश्चात् उनका जवानी
 भीषण हो हो गछ! वहां लड़कियों के जोड़िये दाविस में उन्हे र-
 दाक का काम करना पड़ा। वहां उनका स्वास्थ्य फिर भराव हो गया
 और जनवरी सन् १८८० में वे छुटी लेकर अमेरिका की वापस
 लकी गछ। उन्हे आया था कि कुछ मढ़ीने घर पर विधायक करने के
 बाद वे भारतवर्ष को लौट आवेंगी।

अमेरिका पहुँचकर उनका तनियत और भी भराव हो गछ।
 डाक्टरों की दृष्टिवाया; पर किसीकी समझ में कुछ न आया। सीधे
 दाव ही ओक ठेकड़ी में उनको कुछ पुनर्वशी गुर दूध और मांस के
 उपर कान के पास कुछ जगह लाव-लाव-सी हो गछ। डाक्टरोंने
 ओपरेशन किया; पर उससे कुछ लाभ न हुआ। ओक दिन जन्म
 मिस रीति सिनसिनाती नामक स्थानमें विधायक कर रही थी, तो
 उन्हे निष्कर्ष के ओक पुनरावय से डाक्टरोंकी कुछ हिलावे मंजा ली
 और उनमें से कुछ-प्रकरण उन्हे निष्कर्षसे जन्त तक बंद गया।
 इसके बाद उन्हे निष्कर्ष अपने डाक्टरसे कहा:-“मुझे तो ऐसी

का होती है कि कहीं मुझे कुछ तो नहीं हो रहा।" डाक्टरको इस भर्जका पता न था, आपिर न्यूयार्कमें जोक विशेषज्ञ से इसकी जांच कराई गई। उसने निश्चयात्मक रूपसे जतला दिया कि हां, यह तो कोढ़का प्रारम्भ ही है। उस समय मिस मेरी रीड धनराशि नहीं, बल्कि इन्होंने कहा—“यह रोग भी धर्मरने किसी-न-किसी ललाछ के जयाल से ही मेरे लिये लेजा है। मैं आज अपनी नई मातृभूमि भारत को वापस जाकर वहीं काम करूंगी।”

जिस दिनसे मिस रीड को निश्चयात्मक रूपसे यह ज्ञात हो गया कि मुझे कुछ हो गया है, उसी दिनसे इन्होंने प्रतिज्ञा कर ली कि मेरा जीवन इस भारतीय कुष्ठियोंकी सेवा में ही व्यतीत होगा। मिस मेरी रीडने अपनी प्रतिज्ञा को पूरा निभाया है। अल्मोडा से ५० मील की दूरी पर यन्द्ग नामक स्थान में उनके जीवन के ४५ वर्ष भारतीय कुष्ठियोंकी सेवामें ही व्यतीत हुये हैं।

यह दिन यन्द्ग के कुष्टाश्रम के प्रतिहासमें और मिस मेरी रीडके जीवन में भी चिरस्मरणीय है, जिस दिन पहले-पहल इन्होंने यन्द्ग-आश्रम का काम अपने हाथमें लिया। पहले इन्होंने आश्रम के कुष्टी स्त्री-पुरुषों को पुलाया और धर्म-प्रार्थना की। तत्पश्चात् इन्होंने कहा—“धर्मरने मुझे भी यह रोग देकर मानो मुझे आप लोगों की सेवा के लिये आस तौरसे चुना है।” यह सुनकर कितने ही कोटी स्त्री-पुरुषोंकी आंखों से आंसू टपाटप टपकने लगे। अपने कुष्टों का जयाल करके उनके हृदय में इस गौरी मेमके प्रति जड़ी सदाजु-भूति उत्पन्न हुई। पर मेरी रीड उन भनुष्यों में नहीं है, जे सभ के सामने अपने दुःख का रोना रोया करते हैं। अंगरेजोंमें जोक उदात्त है—‘सुख अपने पसन्द के काम करने में नहीं है, बल्कि जे काम हमें करना पड़ता है, उसे पसन्द करने में है।’

मेरी रीड को यह उदात्त जलुत प्रिय है, और धर्मी अनुसार वे मन-मन से कुष्ठियोंकी सेवा में लग गई। इन्हें लिजना-पटना सिजाना, पावोंकी मलदम-पट्टी करना, शुश्रूषा करना और धर्मो-पदेश देना—ये सभ काम इन्हें ही करने पड़ते थे। धीरे-धीरे यह

काय' जड़ने लमा, और मम समय मन्दम में १७ कुमी २६१ दै. २८
पुरा है ३५ त्रिपां और ३ जम्मे.

मन्दम में त्रिपां के सिद्धे अत्रम आत्रम दै, पुराणों के सिद्धे अ-
त्रम. ओक छंटा-सा जम्मा भिस रीड का भी है, जिसे वे 'सनी
हेरट कोरेन' के नाम से पुकारती है. किन्ने दी भारतीय श्री-पुरु-
णों के जवन में उन्हीं आया है मन्दम दिया है, किन्नों की भी
भीमारी के शक है और किन्ने की पीड़ितों की मजदम-पदी करे
उनकी पीडा के कम किया है. कभी-कभी उनके शीघे-सादे ध्यान से
भीमारी निवृत्त रह गई है. ओक पत्र में उन्हीं लिखा था—
"जम्मुनी इस वर्ष की जड़ी सुन्दर लक्ष्मी है. वर्षों का जान है कि
वह पिछले भदौनों में निवृत्त अन्धी हो गई है. अज इसके य-
रीर में कहीं पर होइ का सिद्ध भी नहीं है और होइ लक्ष्मी असा
नहीं, जिससे होइ यह अनुमान कर सके कि इसे होइ दुआ था.
मैं वही जड़ी उसे और दूसरों का भी दे रही हूँ. तीन पर इसका
जडा आश्चर्यजनक परिणाम हुआ है, निम्नमें ओक जम्मुनी है."

सौभाग्यसे पुढ मेरी रीड की भीमारी निवृत्त रह गई, और
सन १८०६ में उन्हीं अपनी पूज्य माता तथा भाए-भदनों से
मिलने का सौभाग्य प्राप्त हुआ था. सन १८२० में उनकी ओक
जदन ने लिखा था:—"अज हम हिन्दुस्तानमें ३६ वर्ष २६ सुकी,
पुढाये में तो अमेरिका आकर हम लोगों के भीयमे रहो."

उस समय भिस मेरी रीडने जवाब दिया था:—"नहीं, यहाँ
पर मेरा कार्य और कर्तव्य अत्रम नहीं हुआ. मेरे दिलमें तो
जड़ी छूटा है कि हम सजसे, जो मुझे धनने प्रिय है, भिदू; पर
अज तो स्वर्गमें ही हम लोगों का मिलन होगा."

भिस मेरी रीड अज ८१ वर्ष की है. भारतवर्ष का वे अपना
धर समझती है, और धर्सी भावभूमि के दीनहीन पीड़ितों की सेवा
करते हुये उनका जवन व्यतीत हुआ है. मन जड़ी माता का पता है:—
भिस मेरी रीड. मन्दम, आल्मोडा, यु. पी.

('विशाल भारत'—ना महिलाओं का माँथी)

ऐसी दुर्घट दे दी। मुझ देश आफ्रिका (नैरोबी में) की एक गाँव
 का कार्य सारादनीय है।

कष्टपट्टिका-पत्रिका

कष्टपट्टिका-पत्रिका का ध्येय लोगों में किसी भी प्रकार की
 विपत्ति से घृष्टकारा पाना, भानसिक-भय, चिन्ता, शोक, मोह और
 संशय आदि कारणों से मुक्त कर नवध्वन का सञ्चार करना,
 प्रचारमात्र है।

धर्म निष्ठांकिन विपत्ति की अनुभवपूर्व विवेचना भाषुर्
 भाषा में, विद्वत्ता के साथ व्यावहारिक-रूप में की जाती है। शरीर
 का आरोग्य और पुष्ट बनाना, भानसिक-शक्ति का वृद्धि करना,
 आत्मिक-भय संपादन करना, डिप्लोमेटिक, योग-विद्या, प्रत्युपाय,
 शुभ भनःशक्ति, आत्मशक्ति, मनोवृत्ति आदि प्राचीन और नवीन
 विषयों के सरल-माधनों का बनानेवाला, कर्मजोरी, कृष्ण, भ्रंशमि,
 निदानाद्य-रोग, शिथिलता एवं वगैरे औषधियों के शारीरिक र
 का मिटाने के लिये, अभूत अथवा अथवा सरल भाषा में बनना
 वाली एक मात्र भासिक पत्रिका है।

विगत सोलह वर्ष से यह पत्रिका अनेक लोगों का कल्या
 कर रही है। इसके द्वारा कितने ही असहाय, निर्धन आत्माये
 उत्साह-भय एवं लक्षवती आत्माये बन गये हैं। इसके मुखपृ
 के पीछेवाले पृष्ठ पर स्वर्ण-सूत्र छपा करने हैं, जो वास्तव में स्वर्ण
 सूत्र कहे जाने के योग्य होने हैं। नभूने के तौर पर एक स्वर्ण-सूत्र-
 'अभय भावना'—“मैं” भन की समस्त दुर्णलताओं का त्याग

कर अभय रहने का हृदय मन लेना है। मैं सत्य-पथ का अनुगामी
 हूँ, इस लिये मुझे किसी का भय नहीं है। दुःख हो या सुख हो,
 अनुकूलता हो या अनिकूलता हो, विपत्ति हो या संपत्ति हो, सभी
 अवस्थाओं में मैं सदा निर्भय रहता हूँ। मुझे संसार में किसी
 भय से भय नहीं है। सत्य मेरे मित्र ही मित्र है। सत्य नगद
 है। मित्रता ही मित्रता है। मेरे लिये अनिष्ट नाम की कोई वस्तु नहीं
 है। अन्तर्धर्मी हवा-भय प्रथने मेरे हृदय में शान-दीपक प्रज्वलित

मुष्प साधन हुआ है, और है तो सुखाप धर्म-प्राप्तना ही है। मुझे विद्यार्थी-श्रवण में, कठिनाधर्मों के समक्ष, मुझे परमात्मा की अदृष्ट सहायता मिलती थी और अब भी मिलती है, इसके मुझे पूर्ण अनुभव है।

प्राप्तना के जल पर असाध्य, भस्मासक्त शक्तियों के नवश्रवण प्राप्त हुआ है। जेक नदी के जल में अविन-प्रभास्य इसके मेरे पास है। प्राप्तना में सखीभूत होने के लिये प्राप्तना करनेवाले का अरिष्ट शुद्ध होना चाहिये। इसे सत्य व्यक्तियों से मुक्त होना चाहिये। इसकी श्रवणयथा शुद्ध और सात्विक होनी चाहिये। सेवा-परायणता इसके श्रवण का जेक मात्र भन्त हो तो इसके श्रवण में किसी बात की कभी न होगी और इसके द्वारा अनेकों का कल्याण होगा।

विद्यार-शक्ति, ज्योतिमता, ध्यान और प्राप्तना के नियम, ज्योतिमता-ध्यान, प्राप्तना-ध्यान, भावना-रहस्य, आध्यात्मिक-विक्रितता, शान्तिदायिनी प्राप्तना, अक्षय्य और पवित्र-श्रवण की भावना, प्राप्तना द्वारा अन्य-प्राप्ति के सहायता देना, प्राप्तना द्वारा मृतक पुरुषों की सहायता, सर्व प्रकार की शुद्ध धर्मज्यों के पूर्ण करनेवाली प्राप्तना, आत्मिक उत्पत्ति की प्राप्तना, प्राप्तना का प्रभाव और रहस्य। मैं हूँ जाली होय कपल, सुख में दुःख, लाभ में लभवान, कामना, ओम्-गायन। ओम्-आनन्दम् और मेरी भावना वगैरह। पुरतक प्रत्येक के पास रहने योग्य है। वह मनन करके अर्थात् में परिलुप्त कर अपने वर्तमान और अविष्य के श्रवण के सुखमय बना सकता है।

ध्यानसे आत्म-विक्रितता

श्री. अर्नेस्ट ई. मंडे की पुस्तिका 'स्टडीज इन सेल्फ डीवलपिंग और कथोरवार्ड मेडिटेशन' का हिन्दी र्पांतर है। र्पांतरकार श्री. ज्योतिमन्. पृष्ठसंख्या ६१. मुख्य केवल आठ आना। प्रकाशक-कम्प-वृक्ष-कार्यालय कलकत्ता (सी. आर्.)

हमारे पूर्वज केवल ध्यान के द्वारा अपने को आरोग्य, सुखी और सत्य दृष्टाओं में चिन्तारहित रहकर जेव परम शांत रहकर

में पाश्चात्य विद्वानों ने हमारे ऋषि-भट्टर्षि-प्रणीत आध्यात्मिक पुस्तकों का अध्ययन करके, उनसे सिद्धांतों का अपने जीवन में प्रयोग किया है। उन्होंने अच्छी प्रकार अनुभव कर लिया है, कि ध्यान के द्वारा मनुष्य जैसा चाहे, वैसा अपने को बना सकता है।

ध्यान से आत्म-चिकित्सा के प्रथम ध्यानमें अतलाया गया है, कि परमात्मा भंगल और अभंगल में भी है। दूसरे में-परमात्मा तुम में है, मुझमें है, सत्य में है, अन्यथा हम अवित रह नहीं सकते थे। तीसरे में-पदार्थ अस्थिर है, केवल आत्मा स्थिर है और हमारा शरीर केवल हमारा बाल्य निदर्शन मात्र है। चौथे में-आत्मा सत्य कुछ है, क्योंकि वही एक मात्र वास्तविकता है और तुम सत्य आत्मा हो। पांचवें में-स्वास्थ्य हमारा जन्मसिद्ध अधिकार है, हम अस्वस्थ रहने के लिये कभी नहीं बनाये गये और इस परम निधि परमात्मा में हमारी सत्य आवश्यकतायें सं-ग्रहित हैं, जिन्हें हम धृष्ट करके ही ले सकते हैं। छठें में सिद्धि मनुष्यता का लक्ष्य होने के कारण हम में निहित है और हम सिद्ध हो सकते हैं। सातवें में-हम विचारमग्न से सत्य कुछ कर सकते हैं। शरीर का पुनर्निर्माण भी कर सकते हैं, क्योंकि विश्वभर में विचार सत्यसे महान शक्ति है। आठवें में अभंगलकी अस्वी-कृति। नवें में भंगल की स्वीकृति के निमित्तमार्ग तैयार करने के लिए आवश्यक है, रोगकी सत्ता को अस्वीकार करना रोग का रोकता है और दयाता है। स्वास्थ्य के स्वागत के लिये द्वार खोलता है। दसवें में-प्रेम इसी प्रकार लय को निकल लगाता है, जैसे स्वा-स्थ्य, अस्वास्थ्य को। ग्यारहवें में-स्वास्थ्य की प्राप्ति और रक्षा के लिये आत्म-संयम परमावश्यक है। बारहवें में ऐकाग्रता का निक किया गया है। जिसका सारांश है कि 'मैं पूर्ण हूँ'।

यह पुस्तिका प्रत्येक पुरुष के हितार्थ पठनीय तथा संग्रहणीय है। यह सभ प्रकार से निराशावादी मनुष्य को पूर्ण आशावादी सक्षम बनाने में सहयोग देगी तथा जीवन-पथ को साफ और साध्य बनाने में सहायक सिद्ध होगी।

और इसीके 'प्राण-चिकित्सा' कहते हैं। यह विद्या प्राणों से संबंध रखती है। और प्राण-विनिमय करना इस विद्या के प्रयोग का तरीका है।

मेस्मेरिज्म विद्याने जगतका जगह कल्याण किया है, किन्तु आजकल कितनेही लोगोंने इसका दुरुपयोग करके, शीघ्र साढ़े लोगों को कया हय करी वजह से लोगों की मेस्मेरिज्म की ओर से अश्रद्धा सी उत्पन्न हो गयी है। और सभी श्रेणी के लोग इसे तमाशा का अंग समझ बैठे हैं किन्तु लेखक गदानुभाव ने प्राप्य एवं पाश्चात्य ढंग से इस विद्याका गम्भीर अनुभव तथा अध्ययन किया है। आप विगत पच्चीस तीस वर्ष से निस्वार्थभाव एवं केवल सेवाभाव से ही उपचार और चिकित्सा कर रहे हैं।

योगविद्या हमारी प्राचीन अध्यात्म-विद्याका एक अनुभवसिद्ध प्रधान अंग है। दिन दिन साधनों द्वारा झीन झीन सी सिद्धियां अथवा शक्तियां प्राप्त हो सकती हैं, इस विषय के विरानुभूत प्रयोग इस पुस्तक में दिये गये हैं। इसी योग-विद्याके भूद-मात्र का वैज्ञानिकोंने वैज्ञानिक रूप देकर और व्यवहार में लाकर योरप तथा अमेरिका-देश वासी आज जिन व्यय के ही असाध्य से असाध्य भरणोसन्न रोगियों के रोग का और कठिन से कठिन पुरे व्यसनों से अपने का और अपने देश के लोगोंका मुक्त कर कल्याण कर रहे हैं। आज वहां अनेक जैसे चिकित्सा-मंदिर हैं, जहां इस विधि से मुक्त चिकित्सा होती है।

हिंदी साहित्य में यह अपने ढंगकी पहली पुस्तक है और हिन्दी भाषा-भाषियों के लिये यह नया विषय होगा। नागरण म-हाराजने अपनी अनुभवसिद्ध प्रक्रियाओं का जलुतही सरल और सुन्दरभाषा में वर्णन किया है। इस पुस्तक का पढ़ने से लोगों का अपनी मानसिक शक्ति और प्राणशक्ति का परिचय प्राप्त होगा। मानसोपचार और प्राणचिकित्सा का ज्ञान प्राप्त होगा और इस जातका दृढ़ विश्वास होगा कि अपने दुःख, रोग, शोक, क्लेश, चिंता और अपने पुरे व्यसना से छुटकारा पाने के लिये पूरी शक्ति प्रत्येक मनुष्य के अंदर विद्यमान है, जिससे

अपने होश और दुःखों में वह स्वयं ही करेगा। साथ ही अपनी मज्जाशक्ति से और प्राणशक्ति के द्वारा दूसरों में मनोमत्त तथा प्राणशक्ति जन्य कर देंगे भी शक्ति, शक्ति तथा दुःख और होश से मुक्त करते दुःख स्वयं, शुद्ध और अस्मितवान् बना सकना है। प्राण-तत्त्व, प्राण-विनिमय, मानसोपचार, मनस्त्व-विस्मयण, मन कषा है, मनका शरीर पर प्रभाव, विचारशक्ति से शक्ति और व्यसन दूर करना, भूत लगने का भय, भूतप्रेतोंका अस्तित्व, भूतमाया और उसका उपचार, प्राणभय उपचार और अन्य प्राणभय उपचार की व्याख्या भी इसी के साथ ही गर्भ है। मज्जाशक्ति के कई ऐसे मन्त्रों पढ़नाये भी मन्त्रप्राण जनसाधन गर्भ है। अंतर्मे श्रेष्ठ भद्रोदयने अपने २५-३० वर्ष के अनुभवका वर्णन किया है। अपने हज़ारों प्राणियों के धर्म पुरनककी पद्धति से जीवन दान दिया है जो उनकी सहायता के जीवन प्रमाण है।

अलौकिक चिकित्सा-विज्ञान

अमेरिका में योग-प्रचार करनेवाले ज्ञाना राम चरक (पी. पी. एटकिंसन) की 'दिसार्चिस ऑफ़ साधकिक डॉक्ट्रिन्स' पुस्तक का हिंदी रूपान्तर है। यह पुस्तक अंग्रेज़ी में सात रुपये की मूल्यती है। रूपान्तरकार पं. रामदास पट्टा है। संपादक और प्रकाशक डॉ. दुर्गाशंकर नागर, ए. एस. सी. ओ. एम. ई. एच. एच. एच. 'आध्यात्मिक मंडल, डेल्टेन, (सी. आर.)' है। १६३ पृष्ठ की पुस्तक का मूल्य केवल १५ रुपये है।

मानसोपचारके विषय करना इस पुस्तकका उद्देश्य है इसमें मानसोपचार और प्राणोपचार के रहस्य का इस प्रकार स्पष्टीकरण करण किया गया है कि पाठक के हृदय में इस ज्ञातका दृढ़ विश्वास हो जाता है कि वह धर्मके जरिये अपना और दूसरों का कल्याण कर सकता है।

अपने शरीर में प्राण और शक्तिका किस प्रकार संयार करना चाहिये, अपने प्राणशक्ति के द्वारा किस प्रकार शक्तियों के शक्ति शक्ति जीवन संयार करके उन्हें पूर्ण स्वास्थ्य लाभ कराया जा

संकेत है। आध्यात्मिक अनुभव के विषय प्रमाण विहित है। यह संकेतों
के और विषय प्रमाण आध्यात्मिक अनुभव के विषय प्रमाणों के
द्वारा दिया गया है। आध्यात्मिक विषयों के विवेचना के अर्थ है।
प्रत्येक आध्यात्मिक अनुभव के अर्थ आध्यात्मिक विषय के विषय प्रमाणों के
विषय प्रमाणों के अर्थ प्रमाणों के अर्थ प्रमाणों के अर्थ प्रमाणों के
तथा अविश्रयान है। तब आध्यात्मिक अनुभव के अर्थ प्रमाणों के अर्थ प्रमाणों के
निमित्तमात्र अनुभव के अर्थ प्रमाणों के अर्थ प्रमाणों के अर्थ प्रमाणों के
की व्याख्या के अर्थ प्रमाणों के अर्थ प्रमाणों के अर्थ प्रमाणों के
शक्ति के अर्थ प्रमाणों के अर्थ प्रमाणों के अर्थ प्रमाणों के
यना और प्रमाणों के अर्थ प्रमाणों के अर्थ प्रमाणों के अर्थ प्रमाणों के
प्रवाहित होने लगती है। अपनी प्रविष्टता, आश्रितता और सेवा-
परायणता के अनुष्ठान से ही हम स्वयं आराध्य, सुख और शान्ति
प्राप्त कर सकते हैं और दूसरों को लाभ पहुँचा सकते हैं। साथ ही
साथ अपनी शक्ति का भी प्रयोग कर सकते हैं। हमारी आराध्यता, सुख
और शान्ति तभी स्थायी हो सकती है जब हम अपने मन, मन, धन,
व्यवसायी और प्राणों से निरन्तर परचित्त में लगे रहेंगे। शरीर के प्राकृ-
तिक-नियम, तर्कहीन क्रिया-शील मन, उपस्थित मन और उप-
समुदाय, मानसिक चिकित्सा के तीन रूप, प्राणायाम-चिकित्सा के
सिद्धांत, प्राण-चिकित्सा का अभ्यास, प्राणमय आसोच्छवास, सम-
न्वय नियम, आसोच्छवास लेने के कुछ अनुष्ठान साधन, साधारण आ-
देश, प्राणमय उपचार के तरीके, हस्त-चिकित्सा, अपने आपकी
प्राण-चिकित्सा, प्राण-वितरण, शूल-दमन, रक्त-संयारअलिसरण
साधारण स्वयं-चिकित्सा, स्वयं विद्युत्तान्वित करना, भरितक-उत्ते-
जन, योगियों का भट्टान् आध्यात्मिक आसोच्छवास, विचार-मूल से
चिकित्सा, मृत्युना-उपचार, मानसिक-चिकित्सा, मानसिक चिकित्सा की
पद्धतियाँ और आध्यात्मिक चिकित्सा छत्यादि आतों की व्याख्या की गई है।

संकल्प-सिद्धि

लेखक-स्वामी ज्ञानाश्रम। संपादक और प्रकाशक 'कल्पवृक्ष'
उन्नाव, (सी. आठ.) पृष्ठसंख्या १८६, मूल्य केवल दश आना।

मनुष्यमात्र के छवनि और अवनति का सारा दारोमदार उसी संक्षेपपरवी विशेष-रूपसे निर्भर करना है। मनुष्य के अच्छे चियार, उसे जैसे छिछोरे हैं और पुरे चियार दाम्निष्ठ आनन्ददायी होने पर भी, उसे रसातल के अँधेरे में गिराना है। चियार क्या है, चियार कहां से उत्पन्न होता है, चियारों के रूप-रंग, अच्छे चियार और बुरे चियार, चियार-शक्ति, शरीर पर चियारों का प्रभाव, चियार परिवर्तन और चियार और भावना में भेद इत्यादि विषयों की जड़ी भुभी के साथ विवेचना की गई है।

हमारे चियारवी हमें धनी या दरिद्री, सुखी अथवा दुःखी बनाने में सदायक होने हैं। अगर हम अपने चियारोंको छिछोरे भाग्य पर ले जाना जान लें और यत्न करें, तो हम सभरन दुःखों से छुटकारा पाकर परमानन्दमय जीवन सुखपूर्वक व्यतीत कर सकते हैं। जो लोग अपने मनको उपयोगी और जलवान और प्रसन्नचित्त रखना चाहते हैं, वे अनिष्ट धृष्टित और अपवित्र चियारों को भी मन में न आने देंगे। क्रोध, मान, भाषा, लोभ, ईर्ष्या अथवा अन्य किसी वासनाके अधीन रहते दुःख, कष्ट भी अपना उत्तम स्वास्थ्य कायम नहीं रख सकता। जलवान ने मनुष्य में चियारजल एक अशुभ वस्तु प्रदान की है। जिसके जलसे ही, जड़े जड़े महान कार्य महान आत्माओंने समय समय पर की हैं। मनुष्य 'जाग्य भाग्य' सिद्धांत है, मानो वह उसके सामर्थ्य के परे ही जान है; किंतु यथार्थ में, मनुष्य अपने भाग्य का स्वयं निर्माण करता है।

चियारों को विकसित करने के उपाय, अचियारों को किस प्रकार जमाया जाता है, जीवनभर के पुरे चियारों अनचा पापों को छोड़ें काय में ही अच्छे चियारों अथवा भद्रों द्वारा कैसे दूर किये जा सकते हैं। गरीबी के चियार, चियारों के जलसेही रोगकी निवृत्ति और रोगकी वृद्धि, शुभ चियार, रोगी के पास पायः लोग पुरे चियार अथवा पुरे सन्तोष-स ही पेश किया करते हैं, उनको यादिये कि वे भेदरजानी करते, रोगीको शीघ्रतिथीय स्वास्थ्य होने, धैर्य व शान्ति के ही सुंदर चियारकी जाते किया करें इत्यादि विषयों

की विवेचना उदाहरणों द्वारा तर्क के साथ की गयी है। निराशा से विचारों की ध्वनि हुआ करती है। अपूर्णता की जिम्मेदारी स्वयं अपने ऊपर हुआ करती है। अज्ञानसे मनुष्य उन नियमों का पालन नहीं करता, जिनके द्वारा दुःख, दुर्भाग्य, शोक, वृद्धावस्था और मृत्यु तक प्राप्त हो जाती है। विचार की उन्नतावस्था का भावना कहते हैं। विचारों के रूप और रंग दिन दिन विचारों के क्या रंग होते हैं। अच्छे और पुरे विचार अपनी जति के अनुसार अपनी ओर आकर्षित करते हैं। अच्छे विचार का चिंतन करने से संसार के अच्छे विचार आते हैं और पुरे विचार करने से सत्य और सच्चे विचार आ कर अनिष्ट करते हैं। लय के विचारों से एक रात्रि में सारे पाल श्वेत हो जाते हैं। विचार-शक्ति की गति बिजली से भी तीव्रगामी है। मैं सत्य कुछ कर सकता हूँ, यह विश्वास सदा मन में रहनेसे शरीर के सारे छव-कोष्ठ, मनुष्यको तद्रूप बना देते हैं।

मनुष्य स्वयं ही अपना शत्रु है, जो काम क्रोध, धृष्ट्या, लोभ से, निहत्वा की लोलुपता से और भोग-विलाससे समझ कर संसार को ही दोषी ठहराता है, यह उसकी भ्रष्टता है। शरीर पर विचारों का प्रभाव, भस्तिष्क और विचारों का परस्पर सम्बन्ध, स्वास्थ्य पर विचारों का प्रभाव, विचार परिवर्तन, चिन्ता और लय का प्रतिकार, मन की संतप्त दशा तथा उसका परिहार, विचार-परिवर्तन से रोगनिवृत्ति, असहिष्णुता-निवृत्ति के उपाय, विचार और भावना में भेद, राजयोग के कुछ साधनों का अभ्यास और यौद्धिक भावनाओं का निवृत्ति किया गया है।

पुस्तक प्रत्येक विद्यार्थी, पालक, पालिका, स्त्री और पुरुष मात्र के अध्ययन करने योग्य है। इससे सांसारिक अनेक श्रुतियाँ सुलभ होती हैं एवं शारीरिक और मानसिक पदार्थों का सुधारकर सुख-मय-शुभ व्यतीत किया जा सकता है। पुस्तक प्रत्येक पाठशाला और लाइब्रेरी में संग्रहीत है।

('वैदिक धर्म' भासिकना सप्टेम्बर-१९३६ ना अंकमाधी)

૭૦-૬૬૬ સંસ્થા-દયાળવાગ

(લેખક:-શ્રી. ડુંગરશી ધરમશી સંપટ)

દિંદમાં સેંકડો સંપ્રદાયો છે. એ સંપ્રદાયો આધુનિક પ્રગતિને યોગ્ય ધાર્મિક, આધ્યાત્મિક અને આધિભૌતિક ઉત્તરિને માર્ગે લઇ જતા હોય એવી મારી માન્યના નથી; પરંતુ રાધારવામી સંપ્રદાય જે રીતે એના એક લાખ અનુયાયીઓને શ્રેષ્ઠ નાગરિકો અને ધાર્મિક બનવાનું ચિક્ષણ આપે છે તે મને આકર્ષક લાગ્યા. ડુંગરશી પ્રવાસે નીકળ્યો હતો. આમ્રામાં મેં દયાળવાગની સંસ્થા જોઇ. મને એ ખુબ ગમી. એનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન 'દારદ'ના વાચકો પાસે રજૂ કરવા રમ માગી લઉં છું.

સને ૧૮૬૧ માં શ્રીરાધારવામી સંપ્રદાયની સ્થાપના શ્રીસ્વામીજી મદારાજે કરી હતી. તેના પાંચમા પુરુષ શ્રી સર આનંદચંદ્રસાહેબજી મદારાજે પચીસ વરસ ઉપર શ્રી દયાળવાગની સ્થાપના કરી છે. શ્રીરાધારવામી સંપ્રદાય એકેશ્વરી સંપ્રદાય છે. બન્ને સમય શ્રી-પરમાત્માની સમૃદ્ધપ્રાર્થના કરવી એ દરેક સત્સંગી ઉપર ફરજિયાત છે. પચીસ વરસ ઉપર સર સાહેબજી મદારાજે આ ધાર્મિક સંસ્થાને લોકોપયોગી સંસ્થામાં ફેરવી નાખવા પ્રયાસો કર્યા. તેઓએ આદર્શ દયાળવાગની સંસ્થા બની કરી અને પ્રકુલિત બનાવી છે. સને ૧૯૧૫ માં ચાર એકર જમીન મેળવીને એનું મુહૂર્ત કરવામાં આવ્યું. હમણાં એનો વિસ્તાર ૩૫૦૦ થી ૪૦૦૦ એકરનો છે. લગભગ ૫૦૦૦ માણસો એ સંસ્થામાં વસે છે. ૧૦૦૦ વિદ્યાર્થીઓ ડુંગરશી અને ઉલોગોનું ચિક્ષણ મેળવે છે.

સભાએ પાંચ હજાર રૂપિયા સત્સંગીઓ પાસેથી મેળવી દયાળવાગની સંસ્થાની સ્થાપના કરી; હમણાં એના ઉપર પંચોતેર લાખ રૂપિયા રોકાય છે. એનો વિકાસ ધણો મુંદર થયો છે. એક કોલેજ, એક હાઇસ્કૂલ, એક ડુંગર-ઉલોગની કોલેજ, એક કન્યા હાઇસ્કૂલ, એક મોટી પશુચાગા અને બાવન ઉલોગોનાં કારખાનાં દયાળવાગ નિભાવે

છે. સંસ્થા પોતાને માટે વિદ્યુત બળ મેળવવા માટે સ્વતંત્ર કારખાનું ધરાવે છે. સંસ્થાને માટે ઓખ્ખું જળ પૂરું પાડવાની પણ પોતાને ખર્ચે બાંધેલા પંપો અને નળોની વ્યવસ્થા છે. પોતાના રહેવાસીઓની સગવડ માટે એક બેંક, સહકારી મંડળ, પોષ્ટ ઓફિસ, તાર ઓફિસ છે. ૩૫૦૦ એકરની જમીનમાં અનેક કારખાનાં છે. અંદર ફરવાફરવા માટે માઇલોના પાકા રસ્તા છે. રહેવાસીઓની રમત-ગમત માટે મેદાનો છે. હવા ખાવા માટે સારા બગીચા છે. એક ૫૦૦૦ માણસોની વસ્તીવાળું પહોળા પાકા રસ્તાવાળું એ સુંદર નાનું શહેર આગ્રાથી એક માઇલ દૂર વસ્યું છે.

આ મોટી સંસ્થા રાધાસ્વામી સંપ્રદાયના સદ્ગુરુના ઉત્સાહ અને ચેતનાથી સત્સંગીઓ નિભાવે છે. કાર્યકર્તાઓ, પેન્શનરો અને સત્સંગીઓને રહેવા માટે સહકારી ધોરણે બગીચાવાળાં નાનાં રમ્ય-ગૃહો બાંધવામાં આવ્યાં છે. તેમાં સહકારી ધોરણે રહેવાસીઓને ઉપ-રોગની સર્વે વસ્તુઓ મેળવવાના સ્ટોરો પણ સમાજ નિભાવે છે. પહોળા વિશાળ રસ્તાઓ ઉપર નાના બગીચાઓથી શોભતા સરખી લીટીમાં બાંધેલા અને સર્વે સાધનો ધરાવતા નાના અંગણો દીપી નીચે છે. રસ્તાની બંને બાજુએ વૃક્ષો વાવેલાં છે. પાંચ જુદા જુદા વિભાગો વસાવી તેનાં નામે ગ્રેમનગર, સ્વામીનગર, શ્વેતનગર, કાર્યવીરનગર અને સપનાશ્રયનગર પાડવામાં આવ્યાં છે. તેમાં એકમાં પેન્શનરો, બીજામાં કાર્યકરો, ત્રીજામાં શિક્ષણસંસ્થાઓ, ચોથામાં લોમનગર અને પાંચમામાં પ્રજાશાળા અને દૂધ-માખણશાળા છે.

પોતાને માટે સ્વતંત્ર વીજળીનું કારખાનું બિલું કરવામાં આવ્યું છે. એમાંથી સ્થિતિ મેળવીને રસ્તાઓ, ઘરો અને શહેર સંસ્થાઓ-મા રેલ્વેની પુરી પ્રગય છે. આવન ઉલોગ સંસ્થાઓ પણ આ સંસ્થાની સહાયથી ચાલે છે, એ પોતાની જ નેહની મિત્રમાં તેજ પામે છે. પોતાની સગવડો મિત્રમાં આપી વિસાદ છે. પોતાનાં ખેતરોમાં અનેક પ્રકારનાં શાક છે. રસૂલો પણ પોતાનાં બગીચામાંથી મળી જાય છે. પોતાની નેહિયરમાં બીજાનેની આવડત અને મિત્રિયા સગવડો પોતાની સગવડો સર્વે મિત્રોની વચ્ચેના સ્ત્રી રહે છે,

પોતાની બેઠકમાં ચરાફી વઢીવડ ચાલે છે. પેન્શનરોને નિયમિત પેન્શન મળ્યા કરે છે. દિસાત્ર એવો ચોખ્ખો રાખવામાં આવે છે કે, કોઈ જરા પણ આંગળી ચીંધી શકે નહિ, દિસાત્ર સુવે નિયમિત રીતે ઝોઝિટ કરાય છે.

આધુનિક દમથી રથાપેલા સુવાવડખાનામાં ફરગિયાન સુવાવડ કરવા જવાની સ્ત્રીઓ માટે આગા છે. આ સંસ્થામાં સ્વચ્છતા ઉપર ભારે ધ્યાન દેવામાં આવે છે. બધા રહેવાસીઓને સ્વચ્છતા શીખવવામાં આવે છે. આવા મોટા વિસ્તારના પાંચમો મકાનોમાં કે રસ્તાઓ ઉપર અથવા બાગબગીચામાં ક્યાંએ કચરાનું નામ નહિ. ચારે તરફ ખૂબ કાગળથી કચરો સાફ કરી નાખવામાં આવે છે. સૌ સાદાં અને સ્વચ્છ વસ્ત્રો પહેરે છે. સ્વાસ્થ્ય અને સુખશાંતિના કાપડાનું બરાબર પાલન કરવામાં આવે છે. સર સાહેબજી મહારાજે શારીરિક અને માનસિક સિદ્ધિ ઉપર ખાસ ભાર મૂકીને બધાં સંસ્થાવાસીઓને એ વિષયોનું ખાસ શિક્ષણ આપ્યું હતું, આંખે ચોંટે તેવી સ્વચ્છતા સર્વત્ર છે.

આપણા હિંદીઓ શિસ્તપાલનમાં પછાત મણાય છે. રેલવે સ્ટેશન, નાટક, સીનેમા, મેગામાં જ્યાં જ્યાં ત્યાં એકબીજાને ધક્કા-મુછી આપતા સૌ જણાય છે. સૌ સૌના વારા મુજબ નિયમિત ગોઠવાઈને જવાની યુરોપની સુધરેલી પ્રજાની ટેવો આપણી પ્રજામાં હજી આવી નથી. હયાળબાગની સંસ્થામાં આ દુષણ અને જોવામાં આવ્યું નહિ. પગાર લેવા જનારાઓ, પેન્શન લેવા જનારાઓ વારાફરતી ગોઠવાઈને ઊભા રહે છે. કારખાનાંઓમાં પણ ક્યાંએ ધાંધલ નહિ, ધક્કામુછી નહિ. સૌ પોતપોતાનું કાર્ય સમજીને કર્યું કરે. સર્વ હથિયારો પણ ગોઠવીને ચોગ્ગ સ્થળે મૂકેલાં હોય છે. રફેલોનાં હોકરા-હોકરીઓ અને કોલેજના વિદ્યાર્થીઓમાં પણ આ શિસ્તપાલન જોવામાં આવ્યું હતું. નિયમિતતા, શિસ્તપાલન અને એકબીજાને આ સંસ્થાના આદર્શો છે. ધાર્મિક શ્રદ્ધાથી એનું પાલન કરવામાં આવે છે.

સંસ્થાનાં વિશાળ રથાપલ્યો અને મિલકતો બધી સંસ્થાનીજ કેમ પણ સમયની ખાનગી માલિકાની કોઈ મિલકત નથી. દરેક

બાળકને શિક્ષણ દરજ્યાત છે. વૈદ્યક તપાસ પણ દરજ્યાત છે. મદત સારવાર મળે છે. આધુનિક ઢબના સુવાવડખાનામાં સૌ સ્ત્રી-ઓને સુવાવડ સમયે દરજ્યાત મોકલવામાં આવે છે. બાળકોને માત્ર પોપટિયા લખવા વાંચવાનું જ્ઞાન મળતું નથી; પરંતુ સૌને અમુક વય પછી પરીક્ષા પસાર કર્યા બાદ કારખાનાઓમાં કામ કરવું પડે છે. છ માસ સુધી દરેક યુવક શિખાઉ રહે છે. પછી એનો પગાર ત્રીસ રૂપિયાથી શરૂ થાય છે. કામમાં જેમ જેમ પ્રવીણ થતો જાય છે તેમ તેમ એનો પગાર વધે છે. પચીસ વરસ પછી પેન્શન મળે છે, પેન્શનરો પણ ત્યાંજ રહે છે. આ સંસ્થાનાં ઉદ્યોગ મંદિરોમાં એક હજાર યુવકો કામ કરે છે.

દરેક ઉદ્યોગ મંદિરનો એક વડો હોય છે. શરૂઆતમાં યુરોપથી શીખી આવેલા વિજ્ઞાન, રસાયન અને વિદ્યુતના જ્ઞાતાઓ આ સંસ્થાઓના અધિકારીઓ નિમાતા હતા. હમણાં હવે અનુભવીઓને પસંદગી આપવામાં આવે છે. બધાં રહેવાસીઓ સવારના વહેલાં અને સાંજે વ્યાખ્યાન હોલમાં પ્રાર્થના અને ઉપદેશ માટે ભેગાં થાય છે. આ સત્સંગ-મંદિર ચાર વરસ થયાં આખું આરસપહાણનું બંધાય છે. હજી અપૂર્ણ છે. પાંચ વર્ષ બીજાં લાગશે. એના ઉપર પચીસ લાખ રૂપિયા લગભગ ખર્ચ થવાનો અંદાજ સંભળ્યો છે. હિંદુનું એ એક મહાન મંદિર બનશે. એમાં મૂર્તિ રાખતા નથી. માત્ર ગુરુનાં વચનો, પ્રાર્થના અને ઉપદેશ થાય છે. પૂજા, અર્ચના વગેરે નથી. મંદિરના પ્લાન બહુ સુંદર છે.

સલાને પાણી કૂવાઓમાંથી મેળવવું પડતું હતું. સરકારની મંજૂરી મેળવી તેઓએ યમુના નદીમાંથી એક નહેર પોતાના સંસ્થાનમાં વાળા છે. એમાંથી સંસ્થાન માટે જોઈતું પાણી પંપ કરીને તથા સ્વચ્છ કરીને સૌને પૂરું પાડવામાં આવે છે. વિશાળ પશુશાળાનાં પશુઓને માટે ઘાસચારો પેદા કરવા માટે આ નહેરના પાણીનો ઉપયોગ થાય છે. ચારે તરફ જે હજાર એકરમાં ખેતી કરવામાં આવે છે. શાક, ફળ-ફલ ઉગાડવામાં આવે છે અને અનાજ પણ પેદા કરવામાં આવે છે. ખેતીવાડી પણ આધુનિક ઢબથી કરાય છે, અનેક યુવકોને ખેતી

શીખવવામાં આવે છે. ખેતીનાટીખાતું અનુભવી સ્નાતકના હાથ નીચે છે. તેમાં યંત્રો અને છેલ્લી દળની ખેતીનાં આધારો વાપરવામાં આવે છે. સંસ્થાની ચારે તરફ ખેતરોની લીલાસ રમણીય લાગે છે.

સભા પોતાના સભ્યોની જરૂરિયાત ઉપરાંત મોટી રકમના પાકા પદાર્થો તૈયાર કરે છે. કારખાનાઓમાં તૈયાર થતાં બૂટા, વસ્ત્રો, રેશમી વસ્તુઓ, વિદ્યુતની વસ્તુઓ, ચામડાં, પેન્સિલો, હોલરો, નીપો, ફાનસો, ફાઉન્ટેનપેનો, મીલીટકાલી વસ્તુઓ, કાચનો સામાન, ચામડાનો સામાન, ચાક્ર, ઊરી, કાંટાઓ, સાથુ, તેલો, રંગો વગેરે અનેક પદાર્થો બને છે. એ સર્વે પદાર્થો વેચવા માટે ઉત્તર દિશાનાં સરદારમાં સભાએ દુકાનો ખોલી છે. એ દુકાનો પણ વિચાગ પ્રમાણમાં સ્થાપી છે, પોતાના માલની જાહેરાત માટે અને સ્વદેશીના વિકાસ માટે ઉત્તરદિશ અને પંજાબમાં સજાના મિત્રોએ પ્રદર્શનો બધાં છે. અન્જમેર, લાહોર અને પટણા ખાતે મોટાં પ્રદર્શનો ભરાય્યાં હતાં. પ્રજાએ તેનો ખૂબ લાભ લીધો હતો.

છેલ્લામાં છેલ્લી દળનાં અને આધુનિક સર્વે સ્વચ્છ સાધનો ધરાવતી સંસ્થાની દુગ્ધશાળા દિશમાં સૌથી મોટી છે. બેન્ગલોર ખાતે દિશીસરકાર એક મોટી દુગ્ધશાળા નિભાવે છે. પરંતુ દયાળ-બાગની દુગ્ધશાળા ઘણી મોટી અને સ્વચ્છ છે. દિશમાં કદાચ સૌથી મોટી દુગ્ધશાળા એ હશે. યંત્રોની મદદથી એમાં દૂધ સ્વચ્છ અને જંગમ વખતનું કરાય છે. પછી દવાખૂંદ બોટલોમાં એ ભરવામાં આવે છે. બધું કામ યંત્રથી થાય છે. હાથનો સ્પર્શ ક્યાંએ નથી. એજ દુગ્ધશાળામાં માખણ પણ શાસ્ત્રીય રીતે બને છે. સિતેર દળરતના ખર્ચે આ જલ્પ દુગ્ધશાળા બાંધવામાં આવી છે. એના ઉપર અનુભવી સ્નાતક કામ કરે છે. અનેક યુવકોને દુગ્ધશાળામાં ફેળવણી અપાય છે.

રાધાસ્વામી સંપ્રદાયની આ સજાના એક લાખ સભ્ય દિશના ઉત્તર વિભાગમાં આવ્યા છે. એમાં નાનગતનો બેદ નથી. ઉત્તર દિશમાં એના સત્સંગની ત્રણસોસિતેર રજિસ્ટર શાખાઓ છે. એ એક લાખ સત્સંગીઓએ ચૂંટેલી અડતાળીસ સભ્યોની કાર્યકારિણી સભા સર્વે ૧૮ મંચાવે છે. ચાક્ર કામ માટે એમાંથી સાન સભ્યોની વ્યવસ્થા-

કારિણી કમિટી નિમાધ છે. સભાની વાર્ષિક પેદાશ ચાર લાખ રૂપિયાની છે. ખર્ચ પણ તેટલું જ છે. મુખ્યત્વે પેદાશ સત્સંગીઓ તરફથી મળે છે. ખર્ચ શિક્ષણસંસ્થાઓ, ઉદ્યોગસંસ્થાઓ, હોસ્પિટલો નિભાવવામાં કરવામાં આવે છે. ખેતી, દુग्ધાલય અને ઉદ્યોગસંસ્થાઓનાં ખર્ચ અને પેદાશનો ઉપલા આંકડાઓમાં સમાવેશ થતો નથી. સર્વેની પેદાશ પંદર લાખ રૂપિયાની છે. ખર્ચ પણ તેટલો જ છે.

આવી સારી સંસ્થાને સરકાર તરફથી પૂરો સહકાર અને મદદ મળે છે. જમીન મેળવવામાં, રસ્તા બાંધવામાં, બિલ્ડીંગ બનાવવામાં બહેર બાગબગીચાઓ બનાવવા માટે સરકારી ગ્રાંટો મળી હતી. જ્યાં ધોરણોમાં લગભગ ચારસો વિદ્યાર્થીઓ છે. એમના માટે ચાર હોસ્ટેલો છે. એ હોસ્ટેલો માટે સરસ મકાનો છે. તેમાં વિદ્યાર્થીઓની સગવડો માટે સારા સાધનો રાખ્યાં છે. એમને દરરોજ શારીરિક વ્યાયામ-શિક્ષણ દેવામાં આવે છે. વિદ્યાર્થીઓને સ્કૂલોના સ્નાતકો દરરોજ તાલીમ આપે છે. આ શિક્ષણશાળાઓમાં નાતબત અને ધર્મના ભેદ વગર સૌને દાખલ કરે છે. સૌ વિદ્યાર્થીઓને કર્મજિયાત હોસ્ટેલોમાં રહેવાનું હોય છે. વિદ્યાર્થીઓનાં સ્વાસ્થ્ય ઉપર દેખરેખ અને સંભાળ રાખવા માટે ખાસ પ્રબંધ કરાવ્યો છે; રમતગમત માટે હોકી, ક્રિકેટ, ફૂટબોલની વ્યવસ્થા રખાઈ છે. વિદ્યાર્થીઓને પ્રવાસે લઈ જાય છે. વિદ્યાર્થીઓ માટે દશ હજાર પુસ્તકોની મોટી લાયબ્રેરી નિભાવે છે. એક સારું સંગ્રહસ્થાન-મ્યુઝિયમ પણ સ્થાપ્યું છે. એક બેંક પણ વિદ્યાર્થીઓએ સ્થાપ્યું છે. વિદ્યાર્થીનીઓ માટે એક હાઇરટૂલ સ્થપાઈ છે. તેને માટે સુંદર સગવડો અને ભવ્ય મકાનો છે.

સંસ્થાનું ઉદ્યોગખાનું બહુ વિશાળ છે. બાવન જતના ઉદ્યોગો માટે વિશાળ બાવન મકાનો બંધાયાં છે. વર્કશોપમાં મેંકડો યંત્રો ગોઠવ્યાં છે. તેની પાછળ પંદર લાખ રૂપિયા ખર્ચ થયું છે. એના પેટામાં હુકારની ભટ્ટીઓ, ગાળવાની ભટ્ટીઓ, ઘડવાની એરોઓ, ટાંચો ટાંચવાની ભટ્ટીઓ છે. બીજી તરફ વીજળીનાં યંત્રો, ઇંટાઓ, ગીલીટ દરેલી વસ્તુઓ, ચમચા, ઝારા, છરીઓ, વિજ્ઞાન અને વૈદકનાં સાધનો રહેવાન, સોનીકામ, રમકડાં, વીજળીથી ચાલતાં ઘડિયાલો વગેરે છે. બીજી સુતરકામ શીખવવા ને દર્નિચર બનાવવાનો વિભાગ છે.

ખમતમાં ગ્રામસંકેતવચનો વિભાગ છે. તેની પાડોશમાં ગ્રામકાના જૂનો, પેટીઓ, પટા વગેરે સામાન જનાવવાના મોટા વિભાગો છે. લાખોની કિંમતની ગ્રામકાની વસ્તુઓ તેવાર થાય છે.

કપાસનાં વસ્ત્રોની મિત્રમાં પચાસ વીજળીથી ગાઢતી લૂગો ચામે છે. તે સિવાય પંદર દાયતી શાળો છે. કપની અમૃતમરમાં એક મોટી કાપડની મિત્ર ચલાવે છે; જાનના વસ્ત્રો અને રેશમનાં વસ્ત્રો વાગવા માટે લુદા લુદા વિભાગો છે. દશગાર લાખ રૂપિયાની કિંમતની વસ્તુઓ ત્યાં તેવાર થાય છે. જનજનનતા પદાર્થો અહીં બને છે. એ ઉદ્યોગોમાં એક દળર માખીઓ કામ કરે છે. તેમાં મોટે ભાગે વિદ્યાર્થીઓ છે. બાને સરકારી સારો આશ્રય મળે છે. કાપડ-ખાતાની જોડમાં મોળ, બદિયાન, મસપટા જનાવવાનું કારખાનું છે. ફાક્ટરીનપેનો અને ફેટલીક જનનાં સુરમ થંત્રો અહીં બને છે. આ સર્વે જનતની વસ્તુઓ જનાવવા માટે એક વિશાળ દસ્પહોસ બાંધેલો છે. વેચવા માટે જુદી દુકાન બીજા ભાગમાં છે.

સમાની ટેકનિકલ કોલેજ જુદી છે. એના બિડીંગ પાછળ પિસ્તાળીસ દળર અને નિવાસમૃદ્ધ પાછળ સાઠ દળર ખર્ચવામાં આવેલ છે. મોટરોને રીપેર કરવી, વીજળીનાં થંત્રો જનાવવાં, વીજળીક સક્રિતનું મોડું કારખાનું અને એન્જિનિયરીંગ ખાતું નિમાવવામાં આવે છે. એકસોદશ એન્જિનિયરો એમાંથી પચાર થાય છે. સુડતાળીસ એન્જિનિયરો મોટરની શાળામાંથી પાસથવા છે.

દયાળખાગનું દૂકામાં વર્ણન કરવું એ એને સંપૂર્ણ ન્યાય નથી. પશુશાળામાં સરસમાં સરસ ગાયો નિમાવવામાં આવે છે. એ પુરોપિયન સાદો પશુ ખગીદી મંજાવવામાં આવ્યા છે. લગભગ પાંચસો ગાયો ત્યાં છે. તે સિવાય ગામડિયાઓની ગાયોને પોતાની હકુમત નીચે લઈ એમને પશુપાલનની આધુનિક રીતો શીખવવામાં આવે છે. હિંદની દરેક પ્રખ્યાત જનનાં પશુઓ મંજાવી તેના ઉપર અખતરા કરીને સારી જતો શોધી કાઢવામાં આવે છે. આપણા ધર્મશુરો સર્વે આવી સંસ્થાઓ સ્થાપતા હોય તો કેવું સરસ બને!

('શારદા' માસિકના એક અંકમાંથી)

માય, કૃષ્ય કૃતિના અંગ બધું જેને જાણે માન્ય છે તેને કહે છે. પણ
જાણના પ્રાણ દાનના કે કંઈક જેને જાણે માન્ય છે તેને કહે છે.
કમ દળ માણનાર જેનેને નાં બદલાઈએલા વસ્તુ કહે છે. પણ
દળનો માણિક્ષક કન આવી છે; પણ દળનો કાળે માણ આવી છે. પણ
કેંક દળવાળા નો દેવામાં કહે છે. તેને, પાને જે દળ રોકે તે માં
પોતા લેવાં બેઠા કરી જાય છે; પણ ને પિત્ર, જે કંઈ નાનિયત
દસ્યાણ માંથી કહેતા નથી."

માયના બાળનો ખાતર નરોંકે કાંચેન કરવા મર્યાદા આપા
માય કહે છે. જિયાં કેમ કૃષ્ટાં કરી સમલી રાખ્યાં ને પિંચે સુચના
આપી હતું છે કે, "જે જિયાં કૃષ્ટો ન કહે તેમાં લીધે લેવા બેઠા,
ખાતર, ખેતર, જાણ ને દળ બધાં નકામાં ગમે છે." પત્ની વાવળી
કેમ કરવી તેના નિયમ જાણ્યા છે. પણ ખેતરમાં નીંદામણ પર
બહુ બાર મૂકી હતું છે કે, "અમના કોઈ સામે વાસ રહે છે ને
જે વચ્ચે રપધો થાય છે. તેથી સારો પાક કરી ન લેતરી શકે, માટે
ખેતર પૂરું નીંદાવજો."

ખેતર સૂકું બંદ ન બની જાય તથા બેજ જગવાઈ રહે તે
સારુ પણ બહુ સુંદર સુચનાઓ કરી છે. તેઓ કહે છે: "આસો
તથા કારતક માસમાં જે માણસ પોતાના ખેતરમાં જળ સંગ્રહી
લેવા ગોઠવણ નથી કરતો, તેને મૂર્ખશિરોમણી માનજો. કુટુંબની
સંપૂર્ણ રક્ષા કરનાર માણસ જેમ કુટુંબના સ્ત્રીવર્ગની અતિ
સંભાળથી રક્ષા કરે છે, તેમજ ખેડૂતે પોતાના ખેતરમાં જળનો
સંગ્રહ કરવો જોઈએ."

સવાત્રણ હમ્મર વર્ષ પૂર્વે હિંદમાં થતી ખેતી પરનો આ
સુંદર ઉપયોગી ગ્રંથ વાંચીને સર રસેલ મુગ્ધ થયો છે. એ ધાર્મિક
રીતિનીતિઓને આધુનિક માણસ વહેમ ગણે છે. પણ એ પ્રાચીન-
કાળના કૃષિકારો એનેજ લીધે પોતાના ધંધામાં રચ્યાપચ્યા રહી ભૂમિ
તથા ગૌધન સુધારતા ને સુખી થતા, ઉત્તમ ખેતીના મૂળભૂત સિદ્ધાં-
તોથી તેઓ પૂર્ણ વાકેફ હતા.

આજના કૃષિકારને સરકારી-દરજારી ભારે મહેમુલમાંથી કેટલીક મુક્તિ મળવી પડે છે. વળી વર્ષોવાર પડતા જતા વરસાદના પળ યોગ્ય ઇલાજ કરવા પડે છે, સ્વીટર્લેન્ડ દેશમાં જંગલ ને ઝાડી છે. વળી પહાડો પરથી ઝરણાં ગતદહાડો વહે છે. એ પાણીના નાના મોટા મોખનો ઉપયોગ વીજગતિક યંત્રો ચલાવવામાં કર્યો છે ને આવાં ધખાં યંત્રો ઠેર ઠેર નાખી દીધા છે. પોનપોનાની માસિટ્રીની ઝાડી ભેંકે કાપવા માંડી ને પછી ત્રણચાર વર્ષોના વરસાદ પડતાં ઝરણાંમાં અગાઉ જેટલું પાણી વહેતું બંધ થયું ને લાખોને ખર્ચે નાખેલાં પેલાં યંત્રો ચાલતાં અટક્યાં. આનાં કારણો જોણા કાઢી ઉપાય દર્શાવવા સ્વીસ પ્રજાએ પોતાના દેશી વિદ્વાન પ્રજાજનોની કમિટી રચી. જંગલો કાપવાથી આ વસ્તુસ્થિતિ જિમ્મો થઇ છે એમ ખાતરી થઇ, ત્યારથી એ દેશની સરકારે સખ્ત કાયદા કર્યા છે કે, “દેશમાં ઝાડની સંખ્યા વધારવી. એક પછી ઝાડ સરકારની પરવાનગી વિના કાપવું નહિ ને તેવું ઉત્સાહન કરનારને સખ્ત નસિયત કરવી.” આના અમલ પછી બેત્રણ વર્ષોના પાંડો અગાઉ જેટલો વરસાદ પડવા લાગ્યો ને ઝરણાંમાં પ્રથમ જેટલું પાણી વહેવા લાગ્યું. હિંદ પછી આ વસ્તુ ધ્યાનમાં લઇ દર વર્ષે વધુ વૃક્ષારોપણ કરાવવું ને સરકારી રજા વિના ઝાડ ન કપાય તથા જંગલોની રક્ષિ થાય તેવા કાયદા રચવા પડે છે. વૈજ્ઞાનિકોએ સપ્રયોગ મશ્વરતરી કરી છે, ઝાડપાન ને જંગલવાળા ભૂમિમાં અતી ઈંચ વરસાદનું પાણી ચુસાઇ જતાં માત્ર વીસજ મિનિટ લાગે છે. જ્યારે એટલુંજ પાણી ઝાડપાન વિનાની કોરી ભૂમિમાં ચુસાઇ જતાં પાંચથી દસ કલાક લાગે છે. તેથી દરેક ગામ ને ખેતરવાડીની આસપાસ પુરુષ જાડપાન રોપાવવા આપણી સરકારે કટિબદ્ધ થવું જોઇએ જેથી ભૂમિ જલવતી બને.

(‘ચારદા’ માસિકના એક અંકમાંથી)

પોતાની બેંકમાં ચરાફી વહીવટ ચાલે છે. પેન્શનરોને નિયમિત પેન્શન મળ્યા કરે છે. દિસાળ એવો ચોખ્ખો રાખવામાં આવે છે કે, કોઈ જરા પણ આંગળી ચીંધી શકે નહિ, દિસાળ સર્વે નિયમિત રીતે ઓડિટ કરાય છે.

આધુનિક દગથી સ્થાપેલા સુવાવડખાનામાં ફરજિયાત સુવાવડ કરવા જવાની સ્ત્રીઓ માટે આગા છે. આ સંસ્થામાં સ્વચ્છતા ઉપર ભારે ધ્યાન દેવામાં આવે છે. બધા રહેવાસીઓને સ્વચ્છતા શીખવવામાં આવે છે. આવા મોટા વિસ્તારના પાંચસો મકાનોમાં કે રસ્તાઓ ઉપર અથવા જામખમીયામાં ક્યાંએ કચરાનું નામ નહિ. ચારે તરફ ખૂબ કાળજીથી કચરો સાફ કરી નાખવામાં આવે છે. સૌ સાદાં અને સ્વચ્છ વસ્ત્રો પહેરે છે. સ્વાસ્થ્ય અને સુખસાંતિના કાયદાનું બરાબર પાલન કરવામાં આવે છે. સર સાહેબજી મહારાજે ધારીરિક અને માનસિક સિદ્ધિ ઉપર ખાસ ભાર મૂકીને બધાં સંસ્થાવાસીઓને એ વિષયોનું ખાસ શિક્ષણ આપ્યું હતું, આંખે ચોંટ તેવી સ્વચ્છતા સર્વત્ર છે.

આપણા હિંદીઓ શિસ્તપાલનમાં પછાત ગણાય છે. રેલવે સ્ટેશન, નાટક, સીનેમા, મેળામાં જ્યાં જાઓ ત્યાં એકબીજાને ધક્કા-મુક્કી આપતા સૌ જણાય છે. સૌ સૌના વારા મુજબ નિયમિત ગોઠવાઈને જવાની પુરોપની સુધરેલી પ્રજાની ટેવો આપણી પ્રજામાં હજી આવી નથી. દયાળુતાની સંસ્થામાં આ દૂષણ મને જોવામાં આવ્યું નહિ. પગાર લેવા જનારાઓ, પેન્શન લેવા જનારાઓ વારા-ફરતી ગોઠવાઈને જોમા રહે છે. કારખાનાંઓમાં પણ ક્યાંએ ધાંધલ નહિ, ધક્કામુક્કી નહિ. સૌ પોતપોતાનું કાર્ય સમજીને કર્યા કરે. સર્વ હવિયારો પણ ગોઠવીને યોગ્ય સ્થળે મૂકેલાં હોય છે. રફેલોનાં છોકરા-છોકરીઓ અને કોલેજના વિદ્યાર્થીઓમાં પણ આ શિસ્તપાલન જોવામાં આવ્યું હતું. નિયમિતતા, શિસ્તપાલન અને એકબીજા એ આ સંસ્થાના આદર્શો છે. ધાર્મિક શ્રદ્ધાથી એનું પાલન કરવામાં આવે છે. સંસ્થાનાં વિશાળ સ્થાપત્યો અને મિલકતો બધી સંસ્થાનીજ છે. કોઈ પણ સમયની ખામગી માલિકીની કોઈ મિલકત નથી. દરેક

બાળકને શિક્ષણ ફરજિયાત છે. વૈદક તપાસ પણ ફરજિયાત છે. મહત્ સારવાર મળે છે. આધુનિક દબ્બા સુવાવડખાનામાં સૌ સ્ત્રી-સ્ત્રીને સુવાવડ સમયે ફરજિયાત મોડકામાં આવે છે. બાળકોને માત્ર પોષ્ટિકા લખવા પાંચવાનું જ્ઞાન મળતું નથી; પરંતુ સૌને અમુક વય પછી પરીક્ષા પસાર કર્યા બાદ કારખાનાઓમાં કામ કરવું પડે છે. ૭ માસ સુધી દરેક યુવક શિક્ષા રહે છે. પછી એનો પગાર ત્રીસ રૂપિયાથી શરૂ થાય છે. કામમાં જેમ જેમ પ્રવીણ થતો જાય છે તેમ તેમ એનો પગાર વધે છે. પચીસ વરસ પછી પેન્શન મળે છે, પેન્શનરો પણ ત્યાંજ રહે છે. આ સંસ્થાના ઉદ્યોગ મંદિરોમાં એક હજાર યુવકો કામ કરે છે.

દરેક ઉદ્યોગ મંદિરનો એક વડો હોય છે. શરૂઆતમાં યુરોપથી શાખી આવેલા વિજ્ઞાન, રસાયન અને વિદ્યુતના યાતાઓ આ સંસ્થાઓના અધિકારીઓ નિભાતા હતા. હમણાં હવે અનુભવીઓને પસંદગી આપવામાં આવે છે. બધાં રહેવાસીઓ સવારના વહેલાં અને સાંજે વ્યાખ્યાન હોલમાં પ્રાર્થના અને ઉપદેશ માટે ભેગાં થાય છે. આ સત્સંગ-મંદિર ચાર વરસ થયાં આખું આરસપહાણનું બંધાય છે. હજી અપૂર્ણ છે. પાંચ વર્ષ બીજાં લાગશે. એના ઉપર પચીસ લાખ રૂપિયા લગભગ ખર્ચ થવાનો અંદાજ સંભળ્યો છે. હિંદુ એ એક મહાન મંદિર બનશે, એમાં મૂર્તિ રાખતા નથી. માત્ર યુરુનાં વચનો, પ્રાર્થના અને ઉપદેશ થાય છે. પૂજા, અર્ચના વગેરે નથી. મંદિરના પ્લાન બહુ સુંદર છે.

સભાને શાણી કૂવાઓમાંથી મેળવવું પડતું હતું. સરકારની મંજૂરી મેળવી તેઓએ યમુના નદીમાંથી એક નહેર પોતાના સંસ્થાનમાં વાળ્યો છે. એમાંથી સંસ્થાન માટે જોઈતું પાણી પંપ કરીને તથા સ્વચ્છ કરીને સૌને પૂરું પાડવામાં આવે છે. વિશાળ પશુશાળાનાં પશુઓને માટે ધાસચારો પેદા કરવા માટે આ નહેરના પાણીનો ઉપયોગ થાય છે. ચારે તરફ બે હજાર એકરમાં ખેતી કરવામાં આવે છે. શાક, ફળ-ફલ ઉત્પાદનમાં આવે છે અને અનાજ પણ પેદા કરવામાં આવે છે. ખેતીવાડી પણ આધુનિક દબ્બી કરાય છે, અનેક યુવકોને ખેતી

પોતાની બેંકમાં ઘરાફો વધીવટ ચાલે છે. પેન્શનરોને નિયમિત પેન્શન મળ્યા કરે છે. દિસાળ એવો ચોખ્ખો રાખવામાં આવે છે, કોઈ જરા પણ આંગળી ચીંધી શકે નહિ, દિસાળ સર્વે નિયમિત રીતે ઝોડિટ કરાય છે.

આધુનિક દગથી સ્થાપેલા સુવાવડખાનામાં ફરજિયાત સુવાવડ કરવા જવાની સીએ મારે આગા છે. આ સંસ્થામાં સ્વચ્છતા ઉપર ભારે ધ્યાન દેવામાં આવે છે. બધા રહેવાસીઓને સ્વચ્છતા શીખવવામાં આવે છે. આવા મોટા વિસ્તારના પાંચસો મકાનોમાં કે રસ્તાઓ ઉપર અથવા બાગબગીચામાં ક્યાંએ કચરાનું નામ નહિ ચારે તરફ ખૂબ કાળજીથી કચરો સાફ કરી નાખવામાં આવે છે. સૌ સાદાં અને સ્વચ્છ વસ્ત્રો પહેરે છે. સ્વાસ્થ્ય અને સુખસાંતિના કાયદાનું બરાબર પાલન કરવામાં આવે છે. સર સાહેબજી મદારાજે ધારીરિક અને માનસિક સિદ્ધિ ઉપર ખાસ ભાર મૂકીને બધાં સંસ્થાવાસીઓને એ વિષયોનું ખાસ શિક્ષણ આપ્યું હતું, આંખે ચોંટ તેવી સ્વચ્છતા સર્વત્ર છે.

આપણા હિંદીઓ ચિસ્તપાલનમાં પછાત ગણાય છે. રેલવે સ્ટેશન, નાટક, સીનેમા, મેળામાં જ્યાં જ્યાં ત્યાં એકબીજાને ધણા-મુઠ્ઠી આપતા સૌ જણાય છે. સૌ સોના વારા મુગ્ધ નિયમિત ગોઠવાઈને જવાની યુરોપની સુધરેલી પ્રજાની ટેવો આપણી પ્રજામાં હજી આવી નથી. દયાળુબાગની સંસ્થામાં આ દૂષણ મને જોવામાં આવ્યું નહિ. પગાર લેવા જનારાઓ, પેન્શન લેવા જનારાઓ વારા-ફરતી ગોઠવાઈને જામા રહે છે. કારખાનાંઓમાં પણ ક્યાંએ ધાંધલ નહિ, ધણામુઠ્ઠી નહિ. સૌ પોતપોતાનું કામ સમજીને કર્યું કરે. સર્વે દયિ-ધારો પણ ગોઠીને યોગ્ય સ્થળે મૂકેલાં હોય છે. સ્કૂલનાં છોકરા-છોકરીઓ અને કોલેજના વિદ્યાર્થીઓમાં પણ આ ચિસ્તપાલન જોવામાં આવ્યું હતું. નિયમિતતા, ચિસ્તપાલન અને એકબીજા એ આ સંસ્થાના આદર્શો છે. ધાર્મિક શ્રદ્ધાથી એનું પાલન કરવામાં આવે છે. સંસ્થાનાં વિશાળ સ્થાપત્યો અને મિલકતો બધી સંસ્થાનીજ છે. કોઈ પણ સમયની ખાનગી માલિકીનો કોઈ મિલકત નથી. દરેક

બાળકને શિક્ષણ ફરજિયાત છે. વૈદ્યક તપાસ પણ ફરજિયાત છે. મફત સારવાર મળે છે. આધુનિક ઢંગના સુવાચકખાનામાં સૌ સ્ત્રી-ઓને સુવાચક સમયે ફરજિયાત મોઢવવામાં આવે છે. બાળકોને માત્ર પોપટિયા લખવા વાંચવાનું જ્ઞાન મળતું નથી; પરંતુ સૌને અમુક વય પછી પરીક્ષા પસાર કર્યા બાદ કારખાનાંઓમાં કામ કરવું પડે છે. ૭ માસ સુધી દરેક યુવક શિખાઉ રહે છે. પછી એનો પગાર ત્રીસ રૂપિયાથી ચાર થાય છે. કામમાં જેમ જેમ પ્રવીણ થતો જાય છે તેમ તેમ એનો પગાર વધે છે. પચીસ વરસ પછી પેન્શન મળે છે, પેન્શનરો પણ ત્યાંજ રહે છે. આ સંસ્થાનાં ઉદ્યોગ મંદિરોમાં એક હજાર યુવકો કામ કરે છે.

દરેક ઉદ્યોગ મંદિરોમાં એક વડો હોય છે. ચર્યાતમાં યુરોપથી શીખી આવેલા વિજ્ઞાન, રસાયન અને વિદ્યુતના યાતાઓ આ સંસ્થાઓના અધિકારીઓ નિભાતા હતા. હમણાં હવે અનુભવીઓને પસંદગી આપવામાં આવે છે. બધાં રહેવાસીઓ સવારના વહેલાં અને સાંજે વ્યાખ્યાન હોલમાં પ્રાર્થના અને ઉપદેશ માટે ભેગાં થાય છે. આ સત્સંગ-મંદિર ચાર વરસ થયાં આપું આરસપહાણનું બંધાય છે. ૬૭ અપૂર્ણ છે. પાંચ વર્ષ ખીજાં લાગશે. એના ઉપર પચીસ લાખ રૂપિયા લગભગ ખર્ચ થવાનો અંદાજ સંભળ્યો છે. હિંદુ એ એક મહાન મંદિર બનશે. એમાં મૂર્તિ રાખતા નથી. માત્ર ગુરુનાં વચનો, પ્રાર્થના અને ઉપદેશ થાય છે. પૂજા, અર્ચના વગેરે નથી. મંદિરના પ્લાન બહુ સુંદર છે.

સભાને પાણી કૂવાઓમાંથી મેળવવું પડતું હતું. સરકારની મંજૂરી મેળવી તેઓએ યમુના નદીમાંથી એક નહેર પોતાના સંસ્થાનમાં વાળી છે. એમાંથી સંસ્થાન માટે જોઈવું પાણી પંપ કરીને તથા સ્વચ્છ કરીને સૌને પૂરું પાડવામાં આવે છે. વિશાળ પશુશાળાનાં પશુઓને માટે ધાસચારો પેદા કરવા માટે આ નહેરના પાણીનો ઉપયોગ થાય છે. ચારે તરફ જે હજાર એકરમાં ખેતી કરવામાં આવે છે. શાક, ફળ-ફલ ઉગાડવામાં આવે છે અને અનાજ પણ પેદા કરવામાં આવે છે. ખેતીવાડી પણ આધુનિક ઢંગથી કરાય છે, અનેક યુવકોને ખેતી

શીખવવામાં આવે છે. ખેતીવાડીખાતું અનુભવી રેનાતકના હાથ નીચે છે. તેમાં યંત્રો અને છેલ્લી દળની ખેતીનાં સાધનો વાપરવામાં આવે છે. સંસ્થાની ચારે તરફ ખેતરોની લીલાચ રમણીય લાગે છે. સભા પોતાના સભ્યોની જરૂરિયાત ઉપરાંત મોટી રકમના પાક પદાર્થો તૈયાર કરે છે. કારખાનાંઓમાં તૈયાર થતાં ખૂટો, વસ્ત્રો, રેશમી વસ્ત્રો, વિદ્યુતની વસ્તુઓ, ચામડાં, પેન્સિલો, હોફરો, નીપો, ફાનસો, ફાઉન્ટેનપેનો, ગીલીટકોલી વસ્તુઓ, કાચનો સામાન, ચામડાનો સામાન, ચાક્ર, છરી, કાંટાઓ, સાબુ, તેલો, રંગો વગેરે અનેક પદાર્થો બને છે. એ સર્વે પદાર્થો વેચવા માટે ઉત્તર દિંદનાં શહેરોમાં સભાએ દુકાનો ખોલી છે. એ દુકાનો પણ વિશાળ પ્રમાણમાં સ્થાપી છે, પોતાના માલની જાહેરાત માટે અને સ્વદેશીના વિકાસ માટે ઉત્તરદિંદ અને પંજાબમાં સભાના મિત્રોએ પ્રદર્શનો ભર્યાં છે. અ-જમેર, લાહોર અને પટણા ખાતે મોટાં પ્રદર્શનો ભરાવ્યાં હતાં. પ્રજાએ તેનો ખૂબ લાભ લીધો હતો.

હેત્સામાં છેલ્લી દળનાં અને આધુનિક સર્વે સ્વચ્છ સાધનો ધરાવતી સંસ્થાની દુગ્ધશાળા દિંદમાં સૌથી મોટી છે. ખેંમત્તોર ખાતે હિંદીસરકાર એક મોટી દુગ્ધશાળા નિભાવે છે. પરંતુ દયાળ-બાગની દુગ્ધશાળા ઘણી મોટી અને સ્વચ્છ છે. દિંદમાં કદાચ સૌથી મોટી દુગ્ધશાળા એ હશે. યંત્રોની મદદથી એમાં દૂધ સ્વચ્છ અને જલ્દી વગરનું કરાય છે. પછી હવાપૂર્ક બોટલોમાં એ ભરવામાં આવે છે. બહુ કામ યંત્રથી થાય છે. હાથનો સ્પર્શ ક્યાંએ નથી. એજ દુગ્ધશાળામાં માખણ પણ સામ્રીય રીતે બને છે. સિતેર દળરના ખર્ચે આ ભવ્ય દુગ્ધશાળા બાંધવામાં આવી છે. એના ઉપર અનુભવી રેનાતક કામ કરે છે. અનેક યુવકોને દુગ્ધશાળામાં કેળવણી અપાય છે. રાધાસ્વામી સંપ્રદાયની આ સભાના એક લાખ સભ્ય દિંદના ઉત્તર વિભાગમાં આવ્યા છે. એમાં નાતજાતનો ભેદ નથી. ઉત્તર દિંદમાં એના સત્સંજની ત્રણસોસિતેર રજિસ્ટર સાખાઓ છે. એ એક લાખ સત્સંગીઓએ ચૂટેલી અડતાળીસ સભ્યોની કાર્યકારિણી સભા સર્વે વહીવટ ચલાવે છે. ચાક્ર કામ માટે એમાંથી સાત સભ્યોની વ્યવસ્થા-

કારિણી કમિટી નિભાઈ છે. સમાજી વાર્ષિક પેદાશ ચાખ લાખ રૂપિયાની છે. ખર્ચ પણ તેટલો જ છે. મુખ્યત્વે પેદાશ સાત્ત ગીંજો તરફથી મળે છે. ખર્ચ શિક્ષણસંસ્થાઓ, ઉદ્યોગસંસ્થાઓ, દોરણપટ્ટો નિભાવવામાં કરવામાં આવે છે. ખેતી, કુખ્યાલય અને ઉદ્યોગસંસ્થાઓના ખર્ચ અને પેદાશનો ઉપજા આંકડાઓમા સમાવેશ થતો નથી. સર્વે પેદાશ પંદર લાખ રૂપિયાની છે. ખર્ચ પણ તેટલો જ છે.

આવી સારી સંસ્થાને સરકાર તરફથી પૂરો સહકાર અને મળે છે. જમીન મેળવવામાં, રસ્તા બાંધવામાં, ખિલ્દીંગ બનાવવામાં જલ્દી બાગબગીચાઓ બનાવવા માટે સરકારી માટી મળી હતી. જ્યાં ઘોરણોમાં લગભગ ચારસો વિદ્યાર્થીઓ છે. એમના માટે ચાર ઘોરણો છે. એ ઘોરણો માટે સરસ મકાનો છે. તેમા વિદ્યાર્થીઓની સગવડો માટે સારા સાધનો રાખ્યા છે. એમને દરરોજ શારીરિક વ્યાયામ-શિક્ષણ દેવામાં આવે છે. વિદ્યાર્થીઓને રફોના નાતળો દરરોજ તાલીમ આપે છે. આ શિક્ષણશાળાઓમાં નાતળત અને ધર્મના બેઠ વગર સીને દાખલ કરે છે. સી વિદ્યાર્થીઓને ફરજિયાત ઘોરણોમાં રહેવાનું હોય છે. વિદ્યાર્થીઓનાં સ્વાસ્થ્ય ઉપર દેખરેખ અને સંભાળ રાખવા માટે ખાસ પ્રબંધ કરાવ્યો છે; રમતમગત માટે હોકી, ક્રિકેટ, ફૂટબોલની વ્યવસ્થા રખાઈ છે. વિદ્યાર્થીઓને પ્રવાસે લઈ જાય છે. વિદ્યાર્થીઓ માટે દર દિન પુસ્તકોની મોટી લાયબ્રેરી નિભાવે છે. એક સારું સંગ્રહસ્થાન-મ્યુઝિયમ પણ રચાયું છે. એક બેંક પણ વિદ્યાર્થીઓએ રચાયું છે. વિદ્યાર્થીનીઓ માટે એક દાઢરફલ સ્થપાઈ છે. તેને માટે મુંદર સગવડો અને ભવ્ય મકાનો છે.

સંસ્થાનું ઉદ્યોગખાતું બહુ વિશાળ છે. બાવન જાતના ઉદ્યોગો માટે વિશાળ બાવન મકાનો બંધાયા છે. વર્કશોપમાં સેંકડો યંત્રો ગોઠવ્યા છે. તેની પાછળ પંદર લાખ રૂપિયા ખર્ચ થયું છે. એના પેટામાં હુદારની ભટ્ટીઓ, ગાજવાની ભટ્ટીઓ, ધડવાની એરણો, ઢાળો લગવાની ભટ્ટીઓ છે. બીજી તરફ વીજળીનાં યંત્રો, કાંટાઓ, ગીલીદ કરેલી વસ્તુઓ, ચમચા, ઝાસ, છરીઓ, વિશાળ અને વૈદકનાં સાધનો ઝવેરાત, સોનીકામ, રમકડાં, વીજળીથી ચાલતાં ઘડિયાળો ચલાવે છે. અદીજ મુતારકામ સીખવવા ને ફિનિયર બનાવવાનો વિભાગ છે.

ખમતમાં આમડા કેળવવાનો વિભાગ છે. તેની પાટોચમાં ચામડાના ખૂટો, પેટીઓ, પટા વગેરે સામાન બનાવવાના મોટા વિભાગો છે. લાખોની કિંમતની ચામડાની વસ્તુઓ તૈયાર થાય છે.

કપાસનાં વસ્ત્રોની મિલમાં પચાસ વીજળીથી ચાલતી લૂમો ચાલે છે. તે સિવાય પંદર હાથની યાંત્રો છે. કપેની અમૃતસરમાં એક મોટી કાપડની મિલ ચલાવે છે; જિનનાં વસ્ત્રો અને રેશમનાં વસ્ત્રો વણવા માટે જુદા જુદા વિભાગો છે. દરબાર કાખ રૂપિયાની કિંમતની વસ્તુઓ ત્યાં તૈયાર થાય છે. જાતજાતના પદાર્થો અહીં બને છે. એ ઉલોગોમાં એક હળર માણસો કામ કરે છે. તેમાં મોટે ભાગે વિદ્યાર્થીઓ છે. આને સરકારી સારો આયય મળે છે. કાપડ-ખાતાની લેડમાં મોળ, બદિયાન, મલપટા બનાવવાનું કારખાનું છે. શેડિન્ટેનપેનો અને ફેટલીક જાતનાં સુક્રમ યંત્રો અહીં બને છે. આ સર્વે જાતની વસ્તુઓ બનાવવા માટે એક વિદ્યાળ દરમહોલ ખાંધેલો છે. વેચવા માટે જુદી કુકાન બીજા ભાગમાં છે.

સભાની ટેકનિકલ કોલેજ જુદી છે. એના બિડ્ડીંગ પાછળ પિસ્તાળીસ હળર અને નિવાસગૃહ પાછળ સાંઠ હળર ખર્ચવામાં આવેલ છે. મોટરોને રીપેર કરવી. વીજળીનાં યંત્રો બનાવવાં, વીજળીક શક્તિનું મોડું કારખાનું અને એન્જિનિયરીંગ ખાતું નિભાવવામાં આવે છે. એકસોદસ એન્જિનિયરો એમાંથી પસાર થાય છે. સુડતાળીસ એન્જિનિયરો મોટરની શાખામાંથી પાસથયા છે.

દયાળખાગનું દૂકામાં વજુન કરવું એ એને સંપૂર્ણ ન્યાય નથી. પશુશાળામાં સરસમાં સરસ ગાયો નિભાવવામાં આવે છે. એ ધુરોપિયન સાંઠો પશુ ખરીદી મંગાવવામાં આવ્યા છે. લગભગ પાંચસો ગાયો ત્યાં છે. તે સિવાય ગામડિયાઓની ગાયોને પોતાની હકુમત નીચે લઈ એમને પશુપાલનની આધુનિક રીતો શીખવવામાં આવે છે. હિંદની દરેક પ્રખ્યાત જાતનાં પશુઓ મંગાવી તેના ઉપર અખતરા કરીને સારી જાતો સોધી કાઢવામાં આવે છે. આપણા ધર્મગુરુઓ સર્વે આવી સંસ્થાઓ સ્થાપતા હોય તો કેવું સરસ બને!

('ચારદા' માસિકના એક અંકમાંથી)

૭૭૧-કૃપિસંગ્રહ

(શ્લોક:-શ્રી. રેવાચંદર ઓ. શ્રોમપુરા, બી. એ.)

આજથી સવાત્રણ હજાર વર્ષ પૂર્વે થયેલા મદર્ષિ પારાચરે “કૃપિસંમદ” નામે એક પ્રાચીન સંસ્કૃત ગ્રંથ રચ્યો છે, જેના કેટલાક ભાગનું વિદ્વાન કૃપિયાઓ ડો. રાયચૌધરીએ બાંધાંતર કર્યું છે. દક્ષિણ આફ્રિકાના જૂનિવિજ્ઞાનના ચાલી મંડળના પ્રમુખ ડો. સર રસેલ, જે થોડા વખત અગાઉ દિંદની મુલાકાતે આવેલા, તેમણે એ મંડળના પાશ્વિક પત્રમાં ઉપરના પુસ્તકમાંથી કેટલાક ભાગને ઉતારો મૂકી આજના વિજ્ઞાનિકોને પ્રશ્ન પૂછ્યો છે કે, “આજથી ૩૩૦૦ વર્ષ પૂર્વે કૃપિવિદ્યાની કેટલીક સાખાઓ જે વિકાસ પામેલી તેમાં આપણે કશી પ્રગતિ કરી છે ?”

‘કૃપિસંમદ’ના પ્રારંભમાં મદર્ષિ પારાચરજી કહે છે: “સોનું, ચાંદી, રત્નો તથા વસ્ત્રભંડારના ધણીને પણ કૃપિકાર-જેદૂત પાસે લાંબો દાય કરવો પડે છે. કેમકે સર્વ અંગ-ડોક, કાન, પોચા પર જે માણસોએ દાંતીના દાંસી દીધા હોય, તેમને પણ પોતાનાં પેદ તો અનથીજ વારવાં પડે છે. આ સર્વ સંપત્તિ છતાં અજ વિના મનુષ્ય જૂએ મરે છે. માટે અજ જીવન છે-અજ બળ છે-અજ સર્વ સંપત્તિની સિરદોચ છે. દેવ, મનુષ્ય ને રાક્ષસ-સૌ ક્રોધ અજ પરજી શકે છે. સર્વને ‘અજ સમા પ્રાણ’ છે. આ અજ જૂમિ દે છે અને તેના પેદા કરનાર કૃપિકાર-જેદૂત છે.”

ખેતી પર પૂરણું લક્ષ અપાય તો મનુષ્યને તેમાંથી ધન-લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થાય છે ને તે તરફ માણસ બેકાળજી બને તો દારિદ્ર્ય આવી મળે છે. વંદનીય મદર્ષિજી કહે છે: “ધરતી કારભાર તમારા પિતાને સોંપજો, રસોડાનો કારભાર માનાને આપજો. તમારા જોડલીજ સંભાળથી કામ કરે તેવા તમારા વિશ્વાસુ એવકને તમારું દેર ભગાવજો; પણ ખેતી ઉપર તમે જાતે કામે લાગજો, કેમકે એક ક્ષણના દુર્લ-

દાથી કૃપિ-ખેતી, ગાય, ધનુરિંદ્રા, ઓ ને રાત્રી નહ યાય છે. સ-
ચક્ર માણસોએ જ ખેતી કરવી. એથીજ પ્રગ્ન સુખી બને. દુઃખગ્ન
માણસજ દલકા વર્ષના લોકોની માફક બીજા મામતા કરે છે."

"પશુપત્રની પૂરી સંભાળ લેનાર જાતે ખેતર પર જાય છે
અને વરસાદ આવવાના તથા પાકની તૈયારીના સમયથી વાકેફ રહે
છે. તે ઉત્તમ બીજ પશુ સંધરી રાખે છે ને કદી આગસ કરતો
નથી; તે સર્વ ઋતુના-લેસરીના પાક લે છે ને તેને કદી યાક
લાગતોજ નથી."

આગળ ચાલતાં એ મંથર્મા મહર્ષિંજ પશુ પ્રત્યેના માયા-પ્રેમની
વાત કરે છે. એ વાંચીને સર રસેલ પૂછે છે કે, "ખેતીના ઉપયોગ-
માં આવતાં જનવરોના ગ્રેય પ્રત્યે આજના સુધરેલા યુરોપિયન લોક
પશુ આ પ્રાચીન અરણ્યવાસી વૃક્ષ શ્રાવણુ જેવી દીર્ઘદષ્ટિ પહોંચાડે
છે?" મહર્ષિ પારાચરંજ કહે છે: "ખેતીના પ્રારંભમાં જનવરોને
એવી રીતનાં હાંકવાં કે તેને ભારે કષ્ટ ન પડે. જનવરને મારીઝૂડીને
પેદા કરેલ પાક કોઈ પણ ધર્મકાર્ય સારુ નિરુપયોગી છે. જનવરને
દુઃખી કરી ભલે તમે ચાર ગણે પાક પેદા કરો, પણ તે પાક એ
પ્રાણીઓના નિસાસાથી નિષ્ફળજ થયો માનજો. તેથી તો કૃષિકાર-
ખેડૂત દરિદ્ર બને છે, જનવરને ખોળ, ધાસ ને બીજા પોષક પદાર્થો
ખવડાવજો ને ખેતરમાં સાંજ-સવાર તેને અરાવજો તો તેમને થુક
કદી લાગશે નહિ.

"ઢોરની ગમાણુ મળજૂત બાંધી હોય ને ત્યાંથી ડાણુ, મૂત્ર
દત્તાદિ વાળીચોળી સાફ રખાતી હોય તો બહુ પોષક પદાર્થ વિના પણ
ઢોર સારાં યાય છે. પણ જો ઢોર ગમાણેથી છટતાં તેમનાં ચરીર
ડાણુમૂત્રથી લપેટાઈ ગયેલાં હોય, તો તમે તેના પોષક પદાર્થ ને
સારી ચાર તેને નોરો, છતાં તે બહુ નિષ્ફળ જાય છે. જો ગમાણુ
આગળ ડાણુ, મૂત્ર, ગારો, ધૂગ દત્તાદિ એકઠાં થવા ન પામતાં હોય
ત્યાં હમેશ લક્ષ્મીનો વાસ રહે છે.

"ચાર જોડી બજાર રાખી ખેતી કરનાર ઉત્તમ કૃષિકાર કહે-

વાય. વૈશ્ય વૃત્તિવાળાનું ત્રણ ભેડી બળદ રાખીને ખેતી કરે છે. પણ બળદનો પ્રાણ દરનાર લોક એક ભેડી બળદ રાખીને ખેતી કરે છે. દસ હજાર રાખનાર ખેડૂતને ત્યાં લક્ષ્મીદેવીના વાસ રહે છે; પાંચ હજારના માલિક ધન પામે છે; ત્રણ હજારના ધણી અન્ન પામે છે, પણ એક હજારવાળો તો દેવામાં ફૂળે છે. જેની પાસે બે હજાર હોય તે માંડ પોતા ભેડાં પેદા કરી ખાય છે; પણ તે પિતૃ, દેવ કે અતિથિનું કષ્ટાણુ સાધી શકતો નથી."

ગાયના ડાણનો ખાતર તરીકે ઉપયોગ કરવા મહર્ષિજી બલા-મણુ કરે છે. બિયાં કેમ એકઠાં કરી સંમ્મલી રાખવાં તે વિશે સૂચના આપી કહ્યું છે કે, "જો બિયાં જીગી ન શકે તેવાં હોય તો ખેડૂત, ખાતર, ખેતર, બળદ ને હજાર બધાં નકામાં બને છે." પછી વાવણી કેમ કરવી તેના નિયમ ગણાવ્યા છે. વળી ખેતરમાં નીંદામણુ પર બહુ ભાર મૂકી કહ્યું છે કે, "અન્નના ઊંડ સાથે ઘાસ જીગે છે ને બે વચ્ચે રૂપમાં ધાય છે. તેથી સારો પાક કદી ન જીતરી શકે, માટે ખેતર પૂરું નીંદાવજો."

ખેતર સૂકું બાંધ ન બની જાય તથા ભેજ જળવાઈ રહે તે સારું પણ બહુ સુંદર સૂચનાઓ કરી છે. તેઓ કહે છે: "આસો તથા કારતક માસમાં જે માણસ પોતાના ખેતરમાં જળ સંમ્મલી લેવા ગોઠવણુ નથી કરતો, તેને મૂર્ખશિરોમણી માનજો. કુટુંબની સંપૂર્ણ રક્ષા કરનાર માણસ જેમ કુટુંબના સ્ત્રીવર્ગની અતિ સંભાળથી રક્ષા કરે છે, તેમજ ખેડૂતે પોતાના ખેતરમાં જળનો સંમ્મલ કરવો જોઈએ."

સવાત્રણુ હજાર વર્ષ પૂર્વે હિંદમાં થતી ખેતી પરનો આ સુંદર ઉપયોગી ગ્રંથ વાંચીને સર રસેલ મુગ્ધ થયો છે. એ ધાર્મિક રીતિનીતિઓને આધુનિક માણસ વહેમ ગણે છે. પણ એ પ્રાચીન-કાળના કૃષિકરો એનેજ લીધે પોતાના ધંધામાં રમ્યાપર્યા રહી શૂન્ય તથા ગૌધન સુધારતા ને સુખી થતા, ઉત્તમ ખેતીના મૂળભૂત સિદ્ધાંતોથી તેઓ પૂર્ણ વાકેફ હતા.

દાથી ફૂંચિ-ખેતી, ગાય, ધનુરિંદા, ત્રી ને રાત્રી નહ યાય છે. સ-
ચક્ત માણસોએજ ખેતી કરવી. એથીજ પ્રજા સુખી બને. દુઃખજ
માણસજ દલકા વળુના લોકોની મારફત બીજા માનતા કરે છે.”

“પશુધનની પૂરી સંભાળ લેનાર જાતે ખેતર પર જાય છે
અને વરસાદ આવવાના તથા પાકની તૈયારીના સમયથી વાકેફ રહે
છે. તે ઉત્તમ બીજ પશુ સંધરી રાખે છે ને કદી આગસ કરતો
નથી; તે સર્વ ઋતુના-લેસરીના પાક લે છે ને તેને કદી થાક
લાગતોજ નથી.”

આગળ ચાલતાં એ મંથર્મા મહર્ષિજી પશુ પ્રત્યેના માયા-પ્રેમની
વાત કરે છે. એ વાંચીને સર રસેલ પૂછે છે કે, “ખેતીના ઉપયોગ-
માં આવતાં જાનવરોના ગ્રેય પ્રત્યે આજના મુધરેલા યુરોપિયન લોક
પશુ આ પ્રાચીન અરણ્યવાસી વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ જેવી દીર્ઘદષ્ટિ પહોંચાડે
છે?” મહર્ષિ પારાસરજી કહે છે: “ખેતીના પ્રારંભમાં જાનવરોને
એવી રીતનાં હાંકવાં કે તેને બારે કદ ન પડે. જાનવરને મારીઝૂડીને
પેદા કરેલ પાક કોઈ પણ ધર્મકાર્ય સારુ નિરુપયોગી છે. જાનવરને
કુઃખી કરી બલે તમે ચાર મણે પાક પેદા કરો, પણ તે પાક એ
પ્રાણીઓના નિસાસાથી નિષ્ફળજ થયો માનજો. તેથી તો કૃષિકાર-
ખેડૂત હરિદ્ર બને છે, જાનવરને ખોળ, ઘાસ ને બીજા પોષક પદાર્થો
ખવડાવજો ને ખેતરમાં સાંજ-સવાર તેને ચરાવજો તો તેમને થાક
કદી લાગશે નહિ.

“દોરની ગમાણ મજબૂત બાંધી હોય ને ત્યાંથી છાણ, મૂત્ર
ધત્યાદિ વાળીઓની સાફ રખાતી હોય તો બહુ પોષક પદાર્થ વિના પણ
દોર સારાં યાય છે. પણ જો દોર ગમાણેથી છૂટતાં તેમનાં ચરીર
છાણમૂત્રથી લપેટાઈ ગયેલાં હોય, તો તમે તેના પોષક પદાર્થ ને
સારી ચાર તેને નોરો, છતાં તે બધું નિષ્ફળ જાય છે. જે ગમાણ
આગળ છાણ, મૂત્ર, મારો, ધૂગ દત્યાદિ એકઠાં થવા ન પામતાં હોય
ત્યાં હમેશ લદમીનો વાસ રહે છે.

“ચાર જોડી બગદ રાખી ખેતી કરનાર ઉત્તમ કૃષિકાર કહે-

~ ૭૨-સેવા-ઉપવન ~

(લેખક:-શ્રી. જનારસીદાસ ચતુર્વેદી)

સને ૧૮૭૪ ની વાત છે. આયર્લેન્ડના ડબ્લિન નગરમાં ત્રણ આયરિશ કન્યાઓ રહેતી હતી. એ મિસ્ટર પિમની સુપુત્રીઓ હતી. એક દિવસ તેમને બજાર પડી કે, મિસ્ટર બેલી નામનો પાદરી હિંદુસ્તાનથી પાછો આવ્યો છે. તે બહેનોએ તે પાદરી સાહેબને પોતાને ઘેર નિમંત્રણ આપ્યું અને તેમના અનુભવ વિશે પૂછ્યું. મિં બેલી કે જે અંબાલામાં રહેતા હતા અને રજામાં ઘેર ગયા હતા, તેમણે પોતાના કાર્ય સંબંધી વાતો કરી. તેમણે કહ્યું કે, અંબાલામાં તેમના બંગલાથી પચાસ સાઠ વાર દૂર થોડીક ખૂંપડીઓ છે, ત્યાં કોઠી લોકો રહે છે અને તેમની દશા અત્યંત દયાજનક છે. તે આયરિશ બહેનોનું હૃદય ભારતીય કોઠીઓની દુર્દશાથી દ્રવિત થયું અને એક બહેન મિસ ચારલોટ પિમે કહ્યું. “વધારે તો નહિ પરંતુ અમે બહેનો એક વર્ષમાં ત્રીસ પૌંડ (ચારસો રૂપિયા) એકઠા કરીને આપને મોકલ્યા કરીશું.” મિસ પિમ અત્યંત સંકાયશીલ ચરમાળ સ્વભાવની હતી અને તેને ત્રીસ પૌંડ એકઠા કરવા પણ મુશ્કેલ લાગતા હતા. છતાં પણ તેણે તનમનથી પ્રયત્ન કર્યો અને વર્ષને અંતે તેમણે પાંચસો પૌંડ (૬૬૬૬ રૂપિયા) મોકલ્યા.

આજથી ત્રેસઠ વર્ષ પહેલાં જે સેવારૂપી બી એ બહેનોએ વાવ્યાં હતાં, તે આજે એક લીલાછમ બગીચાના રૂપમાં હયાત છે. આ જ લેપર-મિશનની જન્મકથા છે. એકલા ભારતવર્ષમાં લેપર-મિશનને તામે તેંતાળીસ કોઠીઓના આશ્રમો (કુદાશ્રમો) છે. તેની અંદર રહેનારાઓની સંખ્યા ૭૨૫૯ છે અને એમના સિવાય ૮૬૦ બાળક-બાલિકાઓ છે, કે જેમને આ બચકર રામથી બચાવી સેવામાં આવ્યાં છે. સન ૧૯૩૫ માં આ આશ્રમોમાં ૭૯૬૯૧૨ રૂપિયા ખર્ચવામાં આવ્યા હતા.

૧ તો ભારતના કોઇ દત્તિદાસમાં ક્યાંય કુમારી પિમ બહેનોની

આજના કૃતિકારને સરકારી-દરજારી ભારે મહેમુલમાંથી કેટલીક મુક્તિ મળવી પડે છે. વળી વર્ગોવર્ગ પડતા જતા વરસાદના પણ મોઝ ધરાવ કરવા પડે છે, સીટ્ઝનરી દેશમાં જંગલ ને ઝાડી છે. વળી પહોરો પરથી ઝરણાં સતતદાડો વહે છે. એ પાણીના નાના મોટા ધોધનો ઉપયોગ વૈજ્ઞાનિક યંત્રો અથવાવચામાં ક્યો છે ને આવા ધણાં યંત્રો ઠેર ઠેર નાખી દીધાં છે. પોતપોતાની માલિકીની ઝાડી ભોંકે કાપવા માંડી ને પછી ત્રણચાર વર્ગેજ વરસાદ પડતાં ઝરણાંમાં અગાઉ જેટલું પાણી વહેતું બંધ થયું ને લાખોને ખર્ચે નાખેલાં પેલાં યંત્રો ચાલતાં અટક્યાં. આનાં કારણો જોળી કાઢી ઉપાય દર્શાવવા સ્વીસ પ્રજાએ પોતાના દેશી વિદ્વાન પ્રજાજનોની કમિટી રચી. જંગલો કાપવાથી આ વસ્તુસ્થિતિ બેઠી થઈ છે એમ ખાતરી થઈ, ત્યારથી એ દેશની સરકારે સખ્ત કાયદા કર્યા છે કે, “દેશમાં ઝાડની સંખ્યા વધારવી. એક પછી ઝાડ સરકારની પરવાનગી વિના કાપવું નહિ ને તેવું ઉત્કલ્પન કરનારને સખ્ત નસિયત કરવી.” આના અમલ પછી બેત્રણ વર્ગેજ પાછો અગાઉ જેટલો વરસાદ પડવા લાગ્યો ને ઝરણાંમાં પ્રથમ જેટલું પાણી વહેવા લાગ્યું. હિંદે પણ આ વસ્તુ ધ્યાનમાં લઈ દર વર્ષે વધુ વૃક્ષારોપણ કરાવવું ને સરકારી રજા વિના ઝાડ ન કપાય તથા જંગલોની વૃદ્ધિ થાય તેવા કાયદા રચવા પડે છે. વૈજ્ઞાનિકોએ સપ્રયોગ મહત્તરી કરી છે કે, ઝાડપાન ને જંગલવાળા ભૂમિમાં અદી ઈંચ વરસાદનું પાણી ચુસાઈ વિનાની કોરી ભૂમિમાં ચુસાઈ જતાં પાંચથી દસ કલાક લાગે છે. તેથી દરેક ગામ ને ખેતરવાડીની આસપાસ પુષ્કળ ઝાડપાન રોપાવવા આપણી સરકારે કટિબદ્ધ થવું જોઈએ જેથી ભૂમિ જલવતી અને

(‘સારદા’ માસિકના એક અંકમાંથી)

ઉત્કૃષ્ટ માન્યું. મિ. મિલર સારી રીતે જાંઝાળા બોલી શકે છે અને વાંચી પણ લે છે. આપણું કર્તવ્ય છે કે એમને રાષ્ટ્રભાષા દિંદી શીખવીએ. આશ્રમના પ્રબંધક રેવરંડ ઈ. જી. શાર્પ સાહેબ સાથે પણ મુલાકાત કરી લો. જુઓ, તેઓ શું કહે છે: "ત્રણ વર્ષથી અમારે સ્થાનની ઘણી સંકડાણ રહે છે અને હમેશાં અમારે ઠાંધને ઠાઈ ઠાંઠી રોગીની પ્રાર્થનાનો અસ્વીકાર કરવો પડે છે. મનમાં અમે સમજીએ છીએ કે, સાધન મળતાં અમે અમારા આ પીડિત બાળકોને મદદ કરી શકીએ. પણ કરીએ તોય અમે શું કરીએ? ભારતવર્ષનું આ સૌથી મોટું કુશાશ્રમ (ઠાંઠીઓનું આશ્રમ) છે. અહીં આઠસો રોગી રહે છે. અને એકાદી સ્વસ્થ બાળકોનો પ્રબંધ અલગ છે. બસોબાર રોગી ગમે વરસેજ દાખલ કર્યો હતા. બહારથી કેટલાએ સો રોગીઓ પ્રત્યેક માસે દવા કરાવવા આવ્યા કરે છે. સ્થાનની જીજ્ઞપને લીધે ન્યારે અમારે ઠાંધ રોગીને નિરાશ કરીને પાછો મોકલવો પડે છે, સારે અમારા અંતરાત્માને અત્યંત દુઃખ થાય છે."

પણ જુઓ, અનાજનાં ખેતરોમાં લગભગ બસો સ્ત્રીપુરુષો કામ કરી રહ્યાં છે. ઠાંધની બજારબરીથી નહિ, બલકે તેમણે સ્વેચ્છા-પૂર્વક આ કામ પોતાના હાથમાં લીધું છે. જનરૂઓની વ્યવસ્થા પણ એ લોકોએ પોતાને માટે પોતેજ કરી છે.

પેલી નાનકડી ખૂંપડી, જે બાળકોને માટે બની રહી છે. તે જુઓ, રેવરંડ શાર્પ સાહેબને પૂછો: "એ કાણુ બનાવરાવે છે?" ઉત્તર "વિલાયતનો કોઈ અઘાત દાની!" આ પ્રાંતના મવનર સાહેબમાં એટલી સહૃદયતા છે કે, તેમણે પોતાના ખર્ચથી છોકરીઓને માટે એક બોજનશાળા બંધાવી દીધી છે. આ આશ્રમના પ્રબંધક શાર્પ સાહેબ આ જગ્યાએ પંદર વર્ષથી કામ કરી રહ્યા છે. તેઓ કહે છે: "આશ્રમના રોગી નિવાસીઓએ જે શ્રદ્ધા અને લગનીથી આ સંસ્થાની ઉત્તતિમાં સહકાર આપ્યો છે, તે જોઈને ઘણીજ સ્ફુર્તિ-ઉત્સાહ પ્રાપ્ત થાય છે. સાથેજ એ લોકોની આ સહાય અમારે માટે એક બરાબર દ્રિષ્ટકાર પણ છે. આ રોગીઓ તો પોતાની વર્તમાન બચ-કર પરિસ્થિતિમાં પોતાનું કર્તવ્યપાલન કરે છે; પરંતુ શું આપણે

વાત કે નથી તો ઈન્જેની તવારીખમાં તેમની દરજ્જાત મળતી; પરંતુ સન ૧૮૭૪ ની એક મદત્તવપૂર્ણ ઘટના એ બહેનોની ઉપરોક્ત ઉદારતા હતી. ત્યારે પાસવિક બળ ઉપર સ્થપાયેલાં, હૃદયહીન રાજ્યો અથવા સામ્રાજ્યોનું નામનિશાન પણ આ સંસ્કારમાં નહિ રહે અને ત્યારે ગુપ્ત ઇતિહાસોને લોકો તરફ જૂઠી જશે, તે સમયે પણ બે ભિન્ન ભિન્ન જાતિઓની વચ્ચે સેવા અને સહૃદયતાનો સંબંધ સ્થાપનારી એ બહેનોનું નામ આદરપૂર્વક લેવામાં આવશે. માત્રો આજે આપણે તેમનાદારા સ્થપાયેલા સેવા-ઉત્તરણની સફર કરીએ.

ચંદ્રગ

પહેલાં માત્રો આશ્ચર્યજનક નિશ્ચાના ચંદ્રગ નામના રથાને. 'વિશાલ ભારત'ના વાચકોને સુપરિચિત મિસ મેરી રીડ અહીંજ રહે છે. એમની દરજ્જાત 'મહિલા અંક' (સપ્ટેમ્બર-૧૯૩૬)માં આપવામાં આવી છે અને તેને અહીં ફરીથી કહેવાની જરૂર નથી. આ વૃદ્ધ દાદી હવે એકાદી વર્ષની છે અને પિસ્તાળીસ વર્ષની સતત સેવાઓ પછી પણ તેનો ઉત્સાહ જોવા ને તેવાજ છે. અસામાન્ય લગની અને ઉચ્ચ કોટીની આદર્શ નિશા સિવાય આ કાર્ય સંભવિત નથી. મિસ મેરી રીડ સાથે પણ થોડી વાર વાતચીત કરી સો. એને પેલા વૃદ્ધ કોટી મંગારામની દરજ્જાત તો પૂછો, કે જે ચાગીસ વર્ષથી અહીં રહે છે અને કેટલાંએ અંગ્રેજો મળી જવા છતાં પણ જેતું જીવન આનંદમય છે. આ પુણીના જીવનથી કેટલાંએને રજુતિ મળી છે. મિસ રીડ અમેરિકન મહિલા છે અને હવે ભારતનેજ પોતાની માતૃભૂમિ માને છે. કલકત્તા તેના (સની કેસ્ટ કોરેજ)માં વિદ્યામ કરે અને મનોહર પ્રાકૃતિક સૌંદર્યનું દિગ્દર્શન પણ કરે.

પુરલિયા

ચંદ્રગથી પુરલિયા (બિહાર) માત્રો. અહીંજ અમારા મિત્ર શ્રીયુત એ. ડી. મિલર રહે છે. જો તેઓ પોતાનો વેપાર છોડીને અહીં ન આવ્યા હોત તો આજે લખપતિ હોત, પરંતુ લખપતિ બનવા કરતાં મણે ફૂળી-પીડિત ભારતવાસીઓના એક વિનમ્ર સેવક બનવાનુંજ

ઉત્કૃષ્ટ માન્યું. મિ. મિલર સારી રીતે જંગાળો ખોલી ચકે છે અને વાંગી પણ લે છે. આપણું કર્તવ્ય છે કે એમને રાષ્ટ્રભાગ દિંદી સીખવીએ. આશ્રમના પ્રબંધક રેવરંડ ઈ. બી. શાર્પ સાહેબ સાથે પણ મુલાકાત કરી લો. જુઓ, તેઓ શું કહે છે: “ત્રણ વર્ષથી અમારે સ્થાનની ધણી સંકડાય રહે છે અને હમેશાં અમારે ઢાંધને ઢાંધ કોટી રોગીની પ્રાર્થનાનો અસ્વીકાર કરવો પડે છે. મનમાં અમે સમજીએ છીએ કે, સાધન મળતાં અમે અમારા આ પીડિત બાકીઓને મદદ કરી શકીએ. પણ કરીએ તોય અમે શું કરીએ? ભારતવર્ષનું આ સૌથી મોટું કુષાશ્રમ (ઢાંધીઓનું આશ્રમ) છે. અહીં આઠસો રોગી રહે છે. અને એકાદી સ્વસ્થ બાળકોનો પ્રબંધ અલગ છે. બસોબાર રોગી ગયે વરસેજ દાખલ કર્યા હતા. બહારથી કેટલાએ સો રોગીઓ પ્રત્યેક માસે દવા કરાવવા આવ્યા કરે છે. સ્થાનની જીલ્લપને લીધે બ્યારે અમારે ઢાંધ રોગીને નિરાશ કરીને પાછો મોકલવો પડે છે, સારે અમારા અંતરાત્માને અત્યંત દુઃખ થાય છે.”

પણ જુઓ, અનાજનાં ખેતરોમાં લગભગ બસો સ્ત્રીપુરુષો કામ કરી રહ્યાં છે. ઢાંધની બળજબરીથી નહિ, બલકે તેમણે સ્વેચ્છા-પૂર્વક આ કામ પોતાના હાથમાં લીધું છે. જનજીવોની વ્યવસ્થા પણ એ લોકોએ પોતાને માટે પોતેજ કરી છે.

પેલી નાનકડી ખૂંપડી, જે બાળકોને માટે બની રહી છે. તે જુઓ, રેવરંડ શાર્પ સાહેબને પૂછો: “એ ઢાંધ બનાવરાવે છે?” ઉત્તર “વિલાયતનો કાંઈ અઘાત દાની!” આ પ્રાંતના ગવર્નર સાહેબમાં એટલી સહૃદયતા છે કે, તેમણે પોતાના ખર્ચથી જોડીઓને માટે એક બોજનશાળા બંધાવી દીધી છે. આ આશ્રમના પ્રબંધક શાર્પ સાહેબ આ જગ્યાએ પંદર વર્ષથી કામ કરી રહ્યા છે. તેઓ કહે છે: “આશ્રમના રોગી નિવાસીઓએ જે શ્રદ્ધા અને લગનીથી આ સંસ્થાની ઉત્પત્તિમાં સહકાર આપ્યો છે, તે જોઈને ધણીજ રજુતિ—ઉત્સાહ પ્રાપ્ત થાય છે. સાથેજ એ લોકોની આ સહાય અમારે માટે એક બરાબર ફિટકાર પણ છે. આ રોગીઓ તો પોતાની વર્તમાન બચ-કર પરિસ્થિતિમાં પોતાનું કર્તવ્યપાલન કરે છે; પરંતુ શું આપણે

તંદુરસ્ત તો! કે જેમને સર્વ પ્રકારનાં સાધન પ્રાપ્ત છે, તેઓ આ પ્રભાવે કરીએ છીએ? "

આ કુધાત્રમર્મા કંઠાસિંહ નામનો એક બાગક છે. ત્યારે ૨૦ જે વર્ષનો હતો, ત્યારે તેના ચહેરા ઉપર કોદનાં ચિહ્ન જણાતાં હતાં છે. તાળીસ ઈન્ચેકચન આપવાથી, આરોગ્યપ્રદ બોજન આપવાથી અને ઉચિત સાવચેતી રાખવાથી એના કોદનાં ચિહ્ન ચાલ્યાં ગયાં અને હવે એને આરોગ્યભરનમાં રાખવામાં આવ્યો છે. સારી વાત એ બની કે, ખીમારીનાં લક્ષણો સર થનાંજ અહીં આવી પહોંચ્યાં. પરંતુ એની મોટી બહેન મોડી આવી, એટલે કે ત્યારે તે સત્તર વર્ષની હતી. રાગ ત્યારે પોતાનો કાબૂ જમાવી ચૂક્યો હતો. હવે બહેનનું મૃત્યુ આ ખીમારીએ પકડ્યું અને તેનાં નેત્રાની ન્યોતિ પણ મંદ થવા લાગી છે. હવે શું થઈ શકે? જો એ આઠ દસ વર્ષ પહેલાં આવી પહોંચી હોત તો બધી જાત. એના બે ખીજ ભાઈઓ પણ આજ ખીમારીથી પીડાઈને અહીં આવી ગયા છે. તે ત્યારે ભાઈબહેનોને આ ખીમારી પોતાના દાદા (માના પિતા) ના સંસર્ગથી થઈ હતી!

મિ. મિલર આપને જતાવશે કે, મિશન આ સમયે તેરસો સાઠ બાળકોનું રક્ષણ કરી રહ્યું છે, તેમાં આઠસો તો તંદુરસ્ત છે અને લગભગ પાંચસોને આ ખીમારી છે.

જરા બાળકોને પણ જોઈ લો. કયાંક તેઓ રનાન કરે છે, કયાંક નાસ્તાની રાહ જુએ છે અને કયાંક તો બેઠાં બેઠાં મોજથી મોજન કરી રહ્યાં છે. તેમણે પરિશ્રમ કરીને માટીનું પોતાનું પ્રાથન-નાશુલ પણ બનાવી લીધું છે!

સલ્દોહા (બિહાર)

હવે પુરુલિયા છોડીને સલ્દોહા પધારો. સામે જે મકાન દેખાય છે તે રાગીઓએ-જેમાંના કેટલાક મિત્રી છે-પોતેજ બનાવ્યું છે. અહીં એક દર્શનીય વ્યક્તિ છે, તેનું નામ મંસા છે. એ આશ્ર-ની સરઆતથીજ અહીં રહે છે. ત્યારે એ દસ-અગિયાર વર્ષનો, ત્યારે એની ખીમારી આટલી વધી નહોતી. તે સમયે એ પોતાની કેટલાએ મોટા ભાઈઓને જીવાવતો હતો. મંસાની દવા ચાલતી

હતી; પરંતુ ત્યાં બીજા રોગીઓને લાગ દયો તેમ તેમ મંચાની બીમારી બરાબર વધતીજ ગઈ. રક્તનું કામ તેને ઊંડો રેડું પડ્યું. હવે તે માત્ર સંખ્યાકાળની પ્રાર્થના કરાવ્યા કરતાં હતો; પરંતુ હવે બિચારાની આંખો પણ જાતી રહી છે અને ગળું પણ બીમારીને લીધે બેસી ગયું છે, તેથી આવામાં પણ સામેલ થઈ શકતો નથી. પરંતુ એથી શું? હવે તેના ચહેરા ઉપર દારૂ પથરાયેલું છે. પૂછો:-“કહે બાપ! તબિયત કેવી છે?” જવાબ આપશે-“બ સારો છું!” સ્વેચ્છા વી. બેનર સાહેબ આ આશ્રમના અધિકારી છે. તેમને નમસ્કાર કરીને આગળ ચાલો.

બેલગામ (મુંબઈ પ્રાંત)

આ જુઓ, સામેથી શ્રીયુત કબજુ. સી. ઇસ્વીન સાહેબ પધારે છે. સાંભળો, તેઓ શું કહે છે:-“પ્રત્યેક અઠવાડિયે અમારે કોઇને કોઈ માથુસને પાછો મોકલવો પડે છે. ગમે વર્ષે અમારે પચાસ માથુસોની પ્રાર્થનાનો અસ્વીકાર કરવો પડ્યો હતો. અમને એ વાતનું ખાસ દુઃખ છે કે, એક વિધવા પોતાના ચાર બાળકો સાથે આવી હતી (એ પાંચે કોઈના રોગથી પીડાતાં હતાં) અને રથાનના અમા-વને લીધે અમારે તેને ‘ના’ કહેવી પડી. અત્યંત હૃદયવેદક દશ્ય હતું; પરંતુ આશ્રમ ભરતક ભરેલો હતો, એટલે અમે શું કરી શકીએ?”

મોટા ભાઈનું આત્મબલિદાન

“અહીં આ આશ્રમમાં એક અદાર વર્ષનો યુવક રહેતો હતો. તે કોઈના રોગથી પીડાતો હતો. તેના પંદર વર્ષનો નાનો ભાઈ દાખલ થવા આવ્યો હતો. અમારે ત્યાં બીજા રોગીઓનાં બિનંતીપત્રો પહેલેથી મંજૂર થઈ ગયાં હતાં અને અમે વરધી આપી ચૂક્યા હતા કે, રથાન ખાલી પડતાજ તેને દાખલ કરી દઇશું. આવી હાલતમાં આ નાના ભાઈને અમે અમારું વચન તોડીએ અને એક આદમી પ્રત્યે અન્યાય કરીએ તોજ દાખલ કરી શકીએ તેમ હતું. આ અમે અયોગ્ય માન્યું. પરિણામ એ આવ્યું કે, અમારે નાના ભાઈની અરજી નામંજૂર કરવી પડી. બિચારો મોટા ભાઈ આજો દિવસ રડતો રહ્યો. અ”

તેણે નિમિષ કર્યો કે; હું પોનેજ મારી જતા નાના ભાઈને માટે આવી
હરી આપીશ, એજ પ્રમાણે તેણે કયું નાના ભાઈને પોતાને સ્થાને
રાખીને તેણે આશ્રમમાંથી વિદાય લીધી! અમને સૌને આ કરુણાજનક
વિદાયથી અત્યંત દુઃખ થયું હતું; પરંતુ લાચાર હતા? "

મુંબઈ પ્રાંતમાં સેંકડો-હજારો લખપતિ છે. શું તેમનામાં
એટલી સહૃદયતા છે કે તેઓ કંપનાદારા પોતાને તે મોટા ભાઈની
સ્થિતિમાં મૂકી શકે?

મધ્ય પ્રદેશ

આલો હવે મધ્ય-પ્રદેશની યાત્રા કરો. અહીં પણ સ્થાનની અછત
છે. ચંપાના ડોલ પૈનરની વાત સાંભળી લો:

"આ આશ્રમમાં હું દિવસમાં બે વાર આવું છું. પ્રત્યેક વાર
મને કોઈને કોઈ રોગી મળે છે, કે જે દાખલ થવાને માટે અત્યંત
કરુણાજનક સ્વસ્થી પ્રાર્થના કરે છે. આસપાસના ગામવાળાઓએ
એક આસાડીથી કામ લેવાનું શરૂ કર્યું છે, તે એ કે તેઓ રાતને
સમયે કોઈ કોઠીને વૃક્ષની નીચે મૂકી જાય છે અને એવી આસા
રાખે છે કે, આશ્રમ એને જૂએ નહિ મરવા દે! આ લોકોની દુર્દૃશ્ય
અવર્ણનીય છે."

ચિરસ્મરણીય ભોજન

અમે ચંપામાં ધણીજ સુંદર વખતે આવ્યા છીએ. આજે લેપર
મિશનના સેક્રેટરી મિ. એન્ડરસન પોતાના પત્ની સાથે અહીં પધાર્યા
છે. આ અવસરે ડોક્ટર પૈનરે, જેઓ આ આશ્રમમાંથી આરોગ્ય પ્રાપ્ત
કરીને બહાર મયા છે, તે સૌને આમંત્રણ આપ્યું છે. આજે આ
આશ્રમના જૂના વિદ્યાર્થીઓ અને વિદ્યાર્થીનીઓનું પુનર્મિલન થશે!
કોઈ કોઈ તો ચારસો માઇલથી આપ્યા છે, જુઓ મોટા મોટા દેગડા-
ઓમાં ભાત રંધાય છે અને લાંબીપહોળા કઢાઈઓમાં કઢી તૈયાર
થઈ રહી છે. નાનાં નાનાં બાળકો આમતેમ દૂધકૂદ કરતાં કરે છે, પેલાં
નવદંપતી ત્યાં જોમાં જોમાં હાસ્યવિનોદ કરે છે. સ્ત્રીઓ પોતાની રંગ-
બેરંગી સર્વોત્તમ સાડીઓ પહેરીને આવી છે. વર્ગોથી છટાં પડેલાં

બાઈબલનો દગ્ગામળી રત્નાં છે. પોતાનાં નાનાં નાનાં બાળકોને એક બીજાને બતાવી રત્નાં છે. શ્રીમતી પૈનર અને ડૉ. પૈનર તેમની વચ્ચે માતાપિતાની પેઢે ફરી રત્નાં છે. તેમના હૃદયની પ્રસન્નતા મુખ ઉ ચમકી રહી છે. એકસો ચાગીસ અનિયિ છે.

આગથી કેટલાંએ વર્ષ પહેલાંની વાત છે, ન્યારે ઝેક્ટર ડૉ. ફેવજ બે કોઠી રોગીઓથી આ આશ્રમની સ્થાપના કરી હતી. દંપતીની સેવા તથા ત્યાગથી અમારાં સેંકડો બાઈબલનોનાં આશાનો સંચાર થયો છે, તેમને શ્રદ્ધાપૂર્વક પ્રણામ કરીને આ આગળ વધીએ, કેમકે હજી આપણે ઘણે દૂર જવાનું છે.

ચાન્ડકુરી

અહીં કેટલીએ વાતો અમને અત્યંત આશાજનક લાગી. પહેલી તો એ કે એક બ્રાહ્મણ સંજ્ઞને પોતાની જમીનનો એક ટુકડો કૂવો બોદવા માટે આશ્રમને આપ્યો છે. તેનાથી અહીંનું પાણીનું દુઃખ દૂર થઈ ગયું છે. આ સાચા બ્રાહ્મણત્વને માટે તેમની જેટલી પ્રશંસા કરવામાં આવે તેટલી ઓછી છે. બીજી ચીજ અહીંની ગૌશાળા છે. અહીંનાં પશુ તંદુરસ્ત છે અને દૂધ ઘણુંજ સારું હોય છે; પરંતુ આ બધાથી વિશેષ દર્શનીય મરિયમ નામની સ્ત્રી છે, કે જે પોતે આ રોગથી કંઈક પીડાય છે, પરંતુ તેના સેવાભાવને જોઈને આશ્ચર્ય થાય છે. એ પચાસ માણસોને માટે હમેશાં બોજન બનાવે છે. ગ્રમ-પૂર્વક બોજન તૈયાર કરવું અને રોગપૂર્વક પીરસવું કાને કહે છે, તે સૌએ મરિયમ પાસેથી શીખવા જેવું છે. મરિયમને બરાબર ખબર છે કે કયા રોગીને, તેના રોગની પરિસ્થિતિને લીધે કેવું બોજન મળવું જોઈએ અને તે બૂલ્યા સિવાય તૈયાર કરી તેને આપે છે. તેમાં મોઢ પણ્ય પ્રકારની બૂલ્યૂક ચવાજ દેતી નથી.

દસ મિનિટ મિસ એ. એન. વૈગનર સાથે પણ વાતચીત કરી લો. તેઓ એકસો સત્તાવીસ બાળકોની નિરીક્ષક—અથવા કહો કે પાલક—પોપક છે. એ આપને બતાવશે કે બાળકો કેટલાં પ્રસન્ન રહે છે અને સવારે ન્યારે તેઓ નારતો કરે છે, તે સમયે તેમના પ્રકુલ્લ ચહેરાઓ જુઓ !

નહી ખંડવામાં, ત્યાં આજે મુઠ્ઠી જમીન વળાપ છે, ત્યાં કાચે ફાલ, ફાલ ને ફાલ નવરે પડશે. નૈનીનું તો કહેનુંજ શું ? ત્યાં ફાલિ-
વાના નિષ્ણાન ડા. એસ. દિગ્ગીનબોટમ રહેતા હતા, ત્યાં તો આશ-
ચંજનક ઉત્પત્તિ થતીજ લેઈએ. આ આશ્રમમાં દૂધ પણ ખૂબ
ઉત્તમ પ્રકારનું થાય છે અને યાકભાજી તથા ફળોની જરૂરતા છે.

જે ખાસ મદત્વનું કાર્ય લેપર-મિશન કરી રહ્યું છે, તેનો એક
ભાગ આપણે ચર્મ-ચમુઓદારા લેઈ લીધો; પરંતુ આ કાર્યની
પાછળ જે સેવાપૂર્ણ ભાવના છે, તેનો અનુભવ આપણે જ્ઞાન-ચમુ-
ઓદારાજ કરી રહીએ છીએ. મદદત્તમા ગાંધીજીએ લખ્યું છે કે:-

“ગુલાબ ખીલે છે ત્યારે તેને ખીલવવાનો ઢંઢેરો પિઠા-
વવો પડતો નથી, તેની સુગંધજ તેની મધુરતાનું પૂરતું પ્રમાણ છે.
એજ પ્રમાણે એક માયા ખ્રિસ્તીનું જીવન પણ ગુલાબની પેઠે ચૂપ-
ચાપ વિકાસ પામે છે અને આવું ગુલાબી જીવનજ ખ્રિસ્તના સાચા
પ્રભાવનું સૌથી વિશેષ સાચું પ્રમાણ છે.”

પ્રિય વાચકમણ !

મને ખબર નથી કે કોટીજંઘ સાચા કાર્યકર્તાઓની સેવાથી
બનેલા આ સુગંધમય ઉપવનની સદેશ કરનાર આપ કોણ છો ?

શું આપ કોઈ માનનીય મદિલા છો ?

ત્યારે તો હું આપને કહીશ કે, આ મદદાન ઉપવનની રચાપ-
નામાં મદિલાઓનો જળરજ્જત હાથ છે. આયરિશ પિમ કુમારી-
ઓની દહીકત તમે વાંચી ચૂક્યા છો અને અમેરિકન મિસ મેરી
રીડ સાથે પણ આપને પરિચય થયેલો છે. નાસિકની અંગ્રેજ મદિલા
મિસ હાર્વેનું જીવનચરિત્ર પણ કોઈ વાર આપને સંજ્ઞાવીશ. તેમણે
પોતાના જીવનમાં પાંતરીસ વર્ષ (૧૮૯૭ થી ૧૯૩૨ સુધી) આજ
ભાર્ગવદેનોની સેવામાં ગાળ્યાં દર્તા. સિત્તેર વર્ષની ઉંમરમાં એમનો
દેહાંત થયો. તેમને બધા આશ્રમવાસીઓ ‘મા’ કહેતાં દર્તા અને આ જ
એમનો સૌથી મોટો પુરસ્કાર હતો. રકોટલેંડનાં સ્ત્રીચિકિત્સક ઇસા-
બેલ કરે પોતાના જીવનનાં સર્વોત્તમ વર્ષ દીચપાલી (દક્ષિણ-દેહરા-
બાદ) માં ગાળ્યાં દર્તા. રામચંદ્રપુરમ (પૂર્વ ગોદાવરી) માં આજે

પણ એક એવી વર્ષની ડેલીને આપ આ દીન-દીન શીગિત બાઈબલનો સેવા કરતાં લેઈ શકો છો. એ કેનેડાવાસી છે. આ પ્રકારે આફરિકા, અમેરિકન, અંગ્રેજ અને કેનેડિયન મહિલાઓના ત્યાગ અને બલિદાનથી આજે આપણા સમાજના અત્યંત દીન-દીન ભાગની સેવા થઈ છે. ભારતવર્ષમાં હજારો મહેનો મહેના રાગથી પીડાય છે. ૨૬૦૦ ઓઓ તો આશ્રમોમાંજ રહે છે. શું તેમના પ્રત્યે આપ આપનું કર્તવ્યપાલન કરશો? અથવા શું આપ મોઢ લેખક છો? તો મારી આપને પ્રાર્થના છે કે, આપ મોઢ વાર આ તેંતાળીસ આશ્રમોમાંથી કોઈએકની તીર્થયાત્રા કરો અને પોતાની નજરે એ મહત્વપૂર્ણ કાર્યને જુઓ અને આપની લેખિનીનો ઉપયોગ આ નિઃસહાય દેશજનુઓને માટે પણ કરો. એક રશિયન લેખકના નીચે લખેલા વાક્યને ન જૂલશો:

“શું તમે લેખક બનવા છો છો? જો હા, તો તમારી જાતિના પુરાણા જમાનાથી સંચિત દુઃખ સમૂહનો ઇતિહાસ વાંચો. જો તે વાંચતાં વાંચતાં તમારું હૃદય વિદીર્ષુ ન થાય, તો તમારી કલમને ફેંકી દો. બસ, પછી સૌ મોઢ તમારા પાપાણુહૃદયની ખેદ-જનક શુષ્કતાને ઓળખી લેશે.”

જો લખનારની પાસે એક પ્રમળ હૃદય હોય, તો પ્રત્યેક મોઢીનું જીવન તેને એક અમર કહાણી અથવા હૃદયવેધક નિર્બંધનો મસાલો આપી શકે છે.

જો આપ મોઢ રાજનૈતિક કાર્યકર્તા હો, તો મારે માત્ર એટલું-જ કહેવાનું છે કે, જ્યારે આપ રાજનૈતિક મોઢ (ભારતની યુવામી) ને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છો, ત્યારે આ લોકોને પણ ન જૂલશો. રાજનૈતિક કાર્ય અને સમાજ-સેવા બન્ને સાથે સાથે ચાલી શકે છે અને ચાલવાં લેઈએ.

અત્રે સેવા-ઉપવન વિષેનો લેખ પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો છે. વાચકોને નિવેદન છે કે, તેઓ આ કાર્યને માટે જે કંઈ મદદ મે: લવા છૂટે તે સીધી મિ. ડી. એ. મિલર, યુ- પુરવિષા (મિદાર) મોકલે.

(‘નવચેતન’ જૂન ૧૯૩૭ ના અંકમાંથી)

વાળા ધારી જામ તથા આલુચાલુનાં જામડાંમાં આજે રામજામનાં મીઠાં ફોગની ખપત ફેટલી છે! પપૈયા કે જે ધારીમાં કોઈક વાર માંદેસાજે દેખાતાં ને કેળાં તો દિવાળી કે જન્માષ્ટમી જેવા તહેવારો દોષ ત્યારેજ નગરે પડતાં; તે આજે બજારમાં ચારે બાજુ મળે છે અને પ્રગ્ન તેનો છટપી ઉપયોગ કરે છે.

બાગના સંચાલકોને પણ જરાજર ખાનરી નહોતી કે, ધારી જામ આટલાં ફગફગાદિ ખાઈ ચકશે! તેમને તો ઘરઆતમાં મારકેટનો સવાલ મૂંઝવેજો હતો. આવીજ રીતે બીજાં તમામ ફોગ જેની હજુ ઘરઆત છે તે ધારીની બજારમાં ખપી જશે એમ ધારે છે. ધારી જામને ફગ અને સારાં ચાકબાણ ખાવાનો પ્રચાર કરવાનું માન રામજામનેજ ધટે છે."

આ વાતચીત ઉપરથી મારા મિત્રે તે પ્રસિદ્ધ બાગ જેવાની હવળા દર્શાવી. અમે બન્ને જણા ધારીથી રામજામને રસ્તે નીકળ્યા. કોઈ પણ અગમ્ય માર્ગસૂચને રામજામમાં જવું હોય તો બિલકુલ સુરક્ષી ન આવે, તેટલા માટે વળાંક લેતા રસ્તાઓ ઉપર પોતાના નામનાં બોર્ડ મારી રસ્તો બતાવેલો છે.

તે રસ્તે ચાલતાં અમે મુંદર એવા લીલોતરીવાળા પ્રદેશમાં પહોંચ્યા. દરવાજા નજદીક આવતાં કોઈને પણ પૂછવું પડે નહિ કે રામજામ ક્યાં હશે? કારણ ફોગથી સુસોભિત તેનો દરવાજો, આલુચાલુ લીલી કુંજર, કોઈ પણ કળાકારને બે ધડી આકર્ષે એવી જગ્યા હતી.

અમે સીધા તેની ઓફિસમાં ગયા અને ત્યાંના વ્યવસ્થાપકને મળ્યા. તેમણે તેમની આખી પ્રતિષ્ઠા વિગત તથા ત્યાંનાં સુચિપત્ર આપ્યાં અને અમેને બાગ બતાવવા સાથે આવ્યા.

સૌથી પહેલાં એનિન-૫'૫ અને ફોગ જેવા જયા. ત્યાં બે ૫'૫ ૩" x ૩" અને ૪" x ૩" કિલોસ્કરના મૂકેલા હતાં. બ્યારે બન્ને ૫'૫ સાથે ચાલતા હોય ત્યારે એમજ લાગતું કે, નાનો એવો જળધોધ પડે છે ને ચારે દોર પાણી પાણી લાગતું. ત્યાંથી આગળ ચાલતાં મચ્છરોને રહેવાનાં મકાન પણ ધણીજ સુગવડતાપૂર્વક કરવામાં આવેલાં છે.

બાળનાંજ સમજાવના પ્રયત્ન કરીને જ રહેવા દે. નેજા
સરખી દરે તથા એકજ નરખી સંબંધ. જનકે જાણે તે સમયે
દિવેલાં દોષ એમ લખાવું. હવે જેમ એકજાણે, તેના અવરોધો
સમજાવ્યું કે, અર્થાં પરિણાં થાવ્યા પછી નર, દત્ત મરિને ૧૩ મને
છે તે જમીનને અડકાનેજ કાલ દર દુષ છે. હવે દર દુષ પછી
આજ આપુ રહે છે, તે તેની ખાત ખાતિવત છે.

આ દરમ્યાન ખારી નજરે તે ત્યાંની બે.૮૫ (અન્ય...) કે ૧૪
ઉપર ખાત મેંદી. કારણ, પાંચ ૧૮ નેન્દી, અડી ૧૮ નેન્દી અને
સુંદર ભગવદાર લૂન, આ વાતુ ખાતુ નાઈને તેની હતી. તે કેળેની
મંદર ત્યારે આવીએ ત્યારે એમજ લાગતું કે, કોમ ગ્રીન જ નહય
જૂઝા પડ્યા દોષએ ! આ લોટખોજ અડીની જમીન માટે નવી-
નજ હતી. તેની ફેદમંદી માટે પૂરી યંત્રા હતી. તેને આ રીતે આ
જમીનમાં ફેદમંદી બહારેલી જોઈ રામજાનના સંભાષણોના દરે માટે
નહોતો. આ દરેમાં માત્ર તેમના પોતાના ક્રાંતનીજ ખાતના નહોતી,
પણ વાડીવાળા સામાન્ય ખેડૂનોને આ આરી આવક અસાધનાર વસ્તુ-
ની સિદ્ધિ ધર્મ તે બાવ મુખ્ય હતો.

આ બધામાં મુખ્ય વસ્તુ તો હજી રહી મધ, તે આંખ. આખા
બગીચામાં દર પથારી ચોરસ ફેટે એક આંખો રોપેલો જણાતો. તે
પણ નામચીન કલમ જેવી કે માંતરોળની આંખડી, મટ્ટાનો જમા-
દાર, આપૂસ, લંગરો, મલગોળા, પાયરી વગેરે વગેરે હતી. ત્યાંના
બધરથાપકે તે કલમો બતાવી અને દરેક બે કલમની વચ્ચે ગમમણી,
મેસખી, ચીક, સંતરાં વગેરે ઝાડો રોપેલાં છે તેની સમગ્રજી આપી.

આ બે વર્ષની પ્રગતિ જોનારને તો એમ લાગે કે જનક
બગીચો તો નથી ને ! કારણ, બે વર્ષ પહેલાંના સૂકા પ્રદેશને લીતો-
કમ બતાવેલ હતો.

કેળાં, પપૈયાં તો આંખાઉછેર માટેનો અંતરકાષ છે, એટલે
ખેડૂનો આંખ વાવી તેમાં આવા જીવન પાકો વાસકરતી લઇ શકે.
ત્યાંથી આમજ ચાલતાં ચાકમાજનું વાવેતર જણાયું. તે પણ
ગોળી, નોલકોલ, ફોળીફાવર, મોટાં ટમેટાં, મરચાં, ચાખનીઝ જાય-

ન્ટ અને પરદેવી યાદનું વાવેતર છે.

તેની બાલુમાં શેરડીનો વાડ નગરે પચ્યો, તેનું નામ પૂછતાં બપોળું કે તે પી. એ. જે. નામની કોસ કરેલી શેરડી છે. જેનું વાવેતર કાઠિયાવાડમાં ખાસ નથી અને તે બેથી ત્રણ વર્ષ રહી યો છે. આ બીજા વર્ષનાં અરડાં છે. તે પણ લાંબી ખૂબ અને ગીચો-ગીચ હતી કે અંદર જતાં પણ મુશ્કેલી પડે.

ત્યાંથી આમજ ચાલતાં પોતાને ત્યાંજ તૈયાર થયેલાં મધુબિન્દુનાં બિયાંમાંથી ૧૦૦૦ પપૈયાનો જમ્બરજસ્ટ ખોટ નગરે પચ્યો તે પપૈયાની ઉંમર દસ માસની હતી. તેનો ફાલ જોનારને ખરેખર આશ્ચર્ય થાય તેવું હતું. પોપૈયાને જમીનને અડધીને ફાલ દસ થયેલો હતો. લાંના નર પોપૈયાને જો પાન બીજી તરેહનાં હોત તો સહેજે જોનારને પૂછવાની છાછા થાત કે આ જાડ કયું? કારણ નકરાં સુ-વાસિત ફોલથી લદાયલું, કે જમીનથી માંડીને ઉપલી ટીચ સુધી ફલ ફલ ને ફલજ નગરે પડતાં!

છાપાંઓમાં. “મધુબિન્દુ” પપૈયાની જાહેરાત રામબામના સં-ચાલકો તરફથી આવતી અને તેમાં પપૈયાને બોઢેલા ફાલનો ફોટો પણ આવતો, ત્યારે તે જોઈ એમજ થતું કે કદાચ કોઈ રમ્યાખડવા એ-કાદ પપૈયાનું જાડ આવે ફાલવાળું હશે. પણ ત્યારે આ એક જ-નગર પપૈયાનો તકતો નગરે જોયો અને તેમાં ફોટામાં આપેલાં પપૈયાનાં જાડ જેવાં સેંકડો જાડ કરતાં પણ વધારે ફળ લાગેલાં અને છેક અડધા પોણા ફૂટથી લાગેલાં જોયાં, ત્યારે તો અમે આ પપૈયાના તકતા ઉપર મંત્રમુગ્ધ થઈ ગયા. અને ત્યાંથી ખસવાનું મનજ ન થાય અને હજારો લાખો માણસોને આ પપૈયાનું વન નગરે કેમ બંતાવી સકાય તેની કોઈ યોજના થઈ સકતી હોય તો તેની કોઈ કલ્પનામાં તલ્લીન થઈ ગયા, ચારધામ સ્પેશિયલ, કાસ્મીર સ્પેશિયલો નીકળે છે; તેવી આવાં મુંદર રથજો જોવા સ્પેશિયલો કોઈ ન જોાવે! તેમ વિચાર કરતા કરતા આમજ વધ્યા.

તેની બાલુએ લાંનાં જનવરોને માટે લીલાચારનો ખોટ હતો. તેમાં રજકો, ગાજર અને પાગા ઉપર નવીન ચીજ જોઈ. તેનું આ-

બાદ જોગ મળતું થૂંબડું, ઉપર લાંબી ઘાંટીએ લાગેલાં ખી. તેને વિશે પૂછતાં જવાબ મળ્યો કે તેનું નામ ગીનીપાસ છે. તે દૂધના દોર માટે અતિ ઉત્તમ જોરાક છે. તે ચારે જોરાકમાં આપવાથી દૂધમાં સારો વધારો થયેલો માલૂમ પડ્યો છે. કદા વધારાના ખર્ચ સિવાય તે ચાલુ પાણીના ધોરીએ નાખવાથી સહેજે થાય છે.

અમે ત્યાંના પશ્ચિમ બાલુના છેડા ઉપરના નાના બંગલાની અ- માસી ઉપર ચડ્યા, જે ગિરિવિદાર તરીકે જોગખાતો બંગલો હતો. તે અમાસીમાંથી મધુબિન્દુ પૈપાનો પ્લોટ, લોટલુકેળ, રજકો ગરિયાની સુંદર રાંગ અને રામબાગનું સુંદર દરય નજરે પડતું આસપાસ સૌરાષ્ટ્રની પ્રસિદ્ધ ગિરિની ગિરિમાળાનાં દર્શન અ- આદલાદ આપતાં હતાં.

નીચે જતરીને પછી ફરતા ફરતા ત્યાંના બાગની વચ્ચેપચ આવેલા અતિચિત્તદના મકાને આવ્યા. તેની આલુબાલુની જમ્યા ફેલકાડ તથા કેળ, આંબા, મોસંબી વગેરેથી સુસામિત હતી.

અતિચિત્તદની બાલુમાં બાગ અને વેચાણને અંગે કલમ-રોપા ઉઠેરવા માટેની નક્કરી જોઇ. તેની અંદર આંબા, દ્રાક્ષ, રાતરાણી, ફૂલ્યવેલ, ગુલાબ, ચીકુ વગેરે કલમો જોઇ.

ત્યાંથી આમળ ચાલતાં એલાયચી કેળોના પ્લોટમાં દાખલ થયા. એલાયચી કેળો લગભગ ૩૦૦૦ હતી. જેમ ફળનો રાગ આંબો તેમ કેળોમાં એલાયચી રાગવંદી છે; કારણ, તેની પાતળી છાલ, અનિદય મીઠાઇ. તે કેળાં ખાવાથી બાર રહેતો નથી, તે તેની ખાસિ- વત છે. દરથી પંદર ફૂટ તેની જગ્યાએ અને પાતળી એવી લાંબી કેળા ઉપર સુંદર ભરાવદાર લૂમ, જેની અંદરથી ૧૦૦ થી ૧૫૦ કેળાં જોતરે છે.

તેનીજ પાસે તારનો જળ્જળ માંડવો જોવો કરેલ હતો. તેને વિશે પૂછતાં તે પરવરના વેલા ચડવા માટેનો બાંધેલો હતો. પરવરનું વાવેતર આટલા મોટા પ્રમાણમાં કાઠિયાવાડમાં પહેલુંજ છે.

આ બધામાં આંબા, મોસંબી, સંતરાં, જમફળી, ચીકુ વગેરે ફળકારો તો ખરુંજ.

ત્યાં પણ નાની એવી બંચડી જોઈ. તે સરિતા-તીર તરીકે ઓળખાતી હતી. એક ચોકીદાર ત્યાં રહે છે. તેની અગાસી ઉપર ચડીને બગીચાનું દસ્ય જોનારને બે ઘડી ત્યાં વિરામ લેવાનું મન થયા વખત નજર રહે. બાલુમાં વહેતી નદીનું દસ્ય પણ અનુપમ હતું. નીચે જોતરીને અનેનાસના પ્લોટમાં ગયા. અનેનાસ પાસ આસામથી મંજારીને અખતરા ખાતર રોપેલાં, તે પણ ખૂબ સારી રીતે જીછરેલાં હતાં. અનેનાસનો પણ કાઠિયાવાડમાં પહેલો પ્રચાર છે. તે આંખાની ડાયા નીચે સરસ જોઈ છે. એટલે આંખા ફાલ આપના થઈ ગયા પણ નીચેની જમીનનો ઉપયોગ ખેડૂતો આવી રીતે કરે તો લાભદાયી છે.

ત્યાંની નદીને કિનારે ચાલી આવતી જોઈ બાલુ નાજિયેરીની દારમાંથી પસાર થઈને પાંચ જૂના ફાલ આપતા આંખા પાસે પહોંચ્યા. તેમાંના એક આંખે આ વર્ષે સાઠ મથુ ફેરી આવી હતી. તે આંખાની ડાયામાં બ્રાહ્મી અને લીડીપીપર વાવેલાં જોયાં. તે પણ આંખાની ડાયામાં થનારાં છે.

સાંધી અમે સીધા ઓફિસના મકાન પાસે પહોંચ્યા. તેની બાલુએ મોટા ખાડા હતા, કે જેના ઉપર કંપોઝ ખાતરના ખાડા દારખંધ હતા અને દરેક ખાડાની ઉપર એકેક પાટિયું હતું. તે પાટિયામાં નીચે પ્રમાણે લખ્યું હતું:—

(૧) અનુક્રમે નંબર.....(૨) પહેલી ફેરલૂ તા.....(૩) બીજી ફેરલૂ તા.....(૪) બહાર કાઢવાની તા.....(૫) તૈયાર થવાની તા.....એ પ્રમાણે નવ ખાડા જે જે ફેર જિંડા અને દરુપ ફેર લાંબા-પહોળા હતા.

તે ખાતરની આખી યોજના ત્યાંના અવરયાપક સાહેબે અમોને સમજાવી. ખેડૂતોને વાડી માટે જોઈતું ખાતર દૂંઢું સુદતમાં તથા સારાં તત્ત્વોવાળું ધણાજ સારા પ્રમાણમાં મેળવી શકાય છે. તેની રીત એવી છે કે, તમેલામાં દોરતું ચૂતર, છાણ વગેરે નકામા બગીચાના ઘાસની પથારી કરીને ઝીલી લેવામાં આવે છે અને તે તમામ ધરો એક ખાડામાં નાખી, ઉપરાંત બાલુબાલુનું આચરદૂધર ભેડું

કરીને ખાડામાં નાખે છે. તેના ઉપર જાણુ વેરી દહને પછી એક ઓ પાખીનો (કેરોસિનનું ટીન) જે પોદળા જાળુના, જે જોખા રાખના, જે જોખા મૂરવણી ધૂગના અને જે જોખા ગળનિયું ખાતર. તે બધું બેગું કરીને આખું મિશ્રણ ખાડામાંના કચરા પર છાંટી દેવું. આ પ્રમાણે એક ખાડામાં સાત દિવસ સુધી ખાતર આવી રીને એકઠું કરવું. પછી બીજા ખાડો સર કરવો. પહેલો ખાડો પંદર દિવસ પછીથી તેનો અર્ધો ભાગ કાપી બીજા અર્ધો ભાગ તેના ઉપર નાખી દેવો. ત્રણ અઢવાડિયા પછી તે આખા ભાગને ફેરવી નાખવો. એક મહિના પછી તે ભાગને બહાર કાઢી નાખવો અને બહાર કાઢેલો ભાગ એક મહિના પછી વાપરવા લાયક થાય છે. આ રીતે જે ખાતર વર્ષ દિવસે પણ જૂની રીતે વાપરવા લાયક નથી થતું, તેના બદલે આ પદ્ધતિએ સાડા ત્રણ મહિને વાપરવા લાયક સારા તરવોવાળું અને ઘણા પ્રમાણમાં તૈયાર થાય છે.

ત્યાંથી અમે ઓફિસના મકાનમાં આવી પહોંચ્યા. ત્યાં અમારું વ્યવસ્થાપકે ફળથી સ્વાગત કર્યું. નારતો કરતાં કરતાં વ્યવસ્થાપક મહાશય સાથે ચર્ચાલાપ કર્યો તે હું નીચે મૂકું છું.

(૧) આ આખા બગીચામાં કેટલાં ફળઝાડ છે ?

હાલમાં રામળાગમાં ૨૦૦ કલમી આંખા; જેમાં મોટા પ્રમાણમાં મહુવાનો પ્રખ્યાત જમાદાર, માંગરોળની આંખડો અને આપૂસ છે. એ સિવાય લંગડો, મલગોખા, રાગપુરી, અપાડો, શ્રાવણિયો, ખોરસિયો, દાડમિયો અને વેલિયો છે. ૩૦૦ ગોટલાના આંખા છે જેમાંથી ૨૦૦ ઉપર રિયાફટ કરીને કલમી આંખામાં ફેરવી નાખવામાં આવશે. ૨૫૦ મોસંબી, ૨૦ સંત્રાં, ૨૦ ચીક, ૨૫૦ જામ-ફળ (દેથી મહુવાની), ૫૦૦ જામફળી બનારસ-અલ્લાહાબાદી અને ૧૦ બી વગરની છે. ૨૦૦ નાળિયેરો દેથી, ૨૫ નાળિયેરો (બોના ત્રણ વર્ગ ફળતી), ૧૨ કોસ થોડ (૪ વર્ગ ફળતી), ૫ સીંગાપુરી તથા બીજાં પરચૂરણ ફળઝાડો નીચે પ્રમાણે છે:-ગ્રેપફ્રૂટ, દાડમ, સોનાફળી, અજમેરી ખોર, મામાફળી, લીંગી, બીજેરું, અંજીર, મેગૂર, સફેદનાંબુ, બદામ, દાહુ, અનેનાસ વગેરે છે. ઉપરાંત ૫૦૦૦

સંમદ કરી ખૂબ સત્તી કિંમતે પ્રચાર કર્યો. જે બી તેમણે રા. ગુ ના ઓસ લેખે મેળવ્યા હતાં, તે બી તેમણે આઠ આને ઓસ લેખે આપી ઉદારતા બતાવી છે. આ બી અત્યાર સુધીમાં ૨૦૦ જેટલા કેસો પહોંચી ગયાં છે. યજ્ઞદેવ, ત્રિદાર સુધીના ભાગમાં વસતા ગુજરાતી લાઘવોએ તેનો ધામ ઉઠાવ્યો છે.

જે વર્ષ જેટલા દૂંકે વખતમાં ધારી આસપાસ ફગાડવા લાગ્યા હતા તેને દારૂ દોરદાર વાતાવરણ સરખવું છે, તેનીચેની દૂંકે માફિતી મળી છે તે ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજાય તેમ છે.

ધારી તળમાં ૨૫૦૦ જેટલા ફગાડે આંખા ત્રીસ વર્ષ ઉપરના છે ને તેટલા ધારી આસપાસના ભાગમાં છે. હેલ્લાં વીસ વર્ષમાં નવા આંખાના ઉછેર માટે નામનોજ પ્રયત્ન થયો છે. જ્યારે આ બે વર્ષમાં ધારી અને આસપાસનાં ગામડાંમાં પાંચ હજાર ઉપરાંત નવા આંખા ઉછેરવા યશ થયું ગયા છે.

મોસંબીનું ફગાડે ઝાડ ધારીમાં એકજ હતું. તેની જગ્યાએ આ બે વર્ષમાં નવાં મોસંબીનાં ઝાડો ધારી તેમજ આસપાસનાં ગામડાંમાં ચારસો ઉપરાંત નખાયાં છે.

ચોડાજ વખતમાં “મધુબિંદુ” પૃષ્ઠાની જેમજ જનમરણીના વાવેતર અને સારી જાત સંબંધમાં મહત્વનો સુધારો થયો. રામખા-ગના સંચાલકોએ બનારસ તેમજ અલ્લાહાબાદ જનમરણીના બે હજાર જેટલા રૂપ આક્રુ સાથે તૈયાર કર્યા છે. જે આવના ચોમાસામાં ગ્રામ-જનતામાં વાવવા માટે આપવામાં આવશે.

બે એક વર્ષમાં રામખાગના સંચાલકો પોતાનાજ સારી જાતના કલમી આંખાઓની સારી ખાતરીવાળી કલમો પણ આ વિભાગની જનતાને ફટકી પૂરી પાડી શકશે. તેથી કલમી આંખાનો પ્રચાર ખૂબ વધવા સંભવ છે.

ધારી તાલુકા ફગાડ-ઉછેર મંડળી સ્થાપી ધારી તથા આસપાસની ગ્રામજનતાને ફગાડ-ઉછેર માટે ફગવણી પ્રચાર ને સવલત આપવાનું મહદ કામ શ્રીકૃષ્ણ રામજ હંસરાજે ઉપાડી ગ્રામજનતાને સફળ બનાવી છે. અને બીજા તાલુકાનાં ગામો

તથા ઠાડીનાર વિભાગનાં કામોનું મંડળના કાર્ય તરફ ખ્યાન પેંચવું છે અને આ મંડળીના કાર્યક્ષેત્ર અને કાર્યમંડળને વિસ્તારી તેને અમરેલી પ્રાંત ફળગ્રાડ-ઉછેર મંડળોમાં ફેરવવું. આ રીતે અમરેલી પ્રાંત ફળગ્રાડ-ઉછેર મંડળોમાં કાર્ય વિસ્તાર પામે તેમજ મંડળનું મુખ્ય મથક ધારીજ રહેવાનું દરાવવામાં આવ્યું છે અને સરકાર ખર્ચે ચાલુ જમાનાના સંસોધન સાથેની નર્સરી સરકાર તરફથી સરકાર ખર્ચે આ મંડળીના સભાસદો માટે તૈયાર કરવાનું પણ ધારીમાંજ નક્કી થયું છે.

રામખાગ સંબંધી અમારી પ્રથમ મુલાકાતે અમને પ્રાથમિક દૃષ્ટિએ અસર જણાઇ, તે અમારા આપા કામમાં રસ અમારા જેવા ખીજા અનેક ભાઈએને પણ જણાવવી જરૂરની લાગવ આ લેખદ્વારા વાચકો પાસે મૂકી છે. અમને પૂરી ખાતરી છે કે અમા જેટલોજ સૌને આનંદ થશે. ('મુવક' માસિકના એક અંકમાંથી

૭૭૪-આદર્શ કારખાનું

(અનાજ સિવાયનો જીવનની જરૂરિયાતનો ધણોખરો માલ આગના યંત્રયુગમાં કારખાનાંમાં તૈયાર કરવામાં આવે છે એ તે સૌ કોઈ જાણે છે, પણ એ કારખાનાંની ખીસણુચક્કીનો વિચાર કરત મજૂરોને જે કંપારી છૂટે છે તેનો ખ્યાલ કેટલાને હશે ? કારખાનાં ના જીવન સાથે જડાઈ ગયેલી પિટંગણાઓ દૂર કરી મજૂરજીવન વધુ સુખી, સંતોષી અને સમૃદ્ધ બનાવવા કેટલા માલિકોએ વિચાર્યો હશે ? અમે માનીએ છીએ કે બહુ ઓછાએ. એવા એક સહૃદય માલિકે આ સંબંધમાં જે વિચારો દર્શાવ્યા છે તે અમે નીચે ઉતારીએ છીએ. મિ. સીગેમ રાઉન્ડ્રી વિલાયતના કોકો (કોકી જેવું પોણું) બનાવવાના કારખાનાના માલિક છે. તેઓ પોતે આદર્શ કારખાના માટે કેવું ચિત્ર ખૂંટ કરે છે તે નીચેના લેખ વાંચવાદ જણાશે-તંત્રી)

કારખાનાનો વધીવટ સારી રીતે ચલાવવા શું શું કરવું જોઈએ એનો વિચાર કરતાં કરતાં હું ખૂબ વિભાસભરમાં પડ્યો અને અતેને મારું ધ્યાન થાય તો કેવા પ્રકારનું કારખાનું હું છું તેનું ચિત્ર મેં દર્શાવ્યું. મારી એ દર્શનાના કારખાનાની વિષયો હું અને રજૂ કરું છું.

વેપારનો ઉદ્દેશ રાષ્ટ્રસેવા કે અંગત નફો ?

પ્રથમ તો મને લાગ્યું કે, કારખાનાના માલિકે કેવળ પોતાની સ્વાર્થરૂતિ પોષવા તથા પોતાનો નફો મેળવવા માટેજ કારખાનું ન ચલાવતાં પ્રજાજીવનની જરૂરિયાત પૂરી પાડવાનું તથા રાષ્ટ્રીય સેવા કરવાનું હોય પોતાની સમક્ષ રાખી ચલાવવું જોઈએ. પ્રજાને જે વસ્તુઓ જરૂરની હોય તે આપણે સતોષકારક કામગીરીની સ્થિતિ મારફત ઉત્પન્ન કરી બજારમાં વાજબી કિંમતે મૂકવી એ કારખાનું ચલાવવાનો ઉદ્દેશ હોય. કોઈ પણ વેપાર સારી રીતે ચલાવેલો હોય તો આર્થિક સિદ્ધાંતોનો વિચાર તો જરૂર કરવો પડે, પરંતુ માલિકોએ ઉદ્યોગના હિત કરતાં પ્રજાહિતને વધુ પ્રાધાન્ય આપવું જોઈએ. આદર્શ કારખાનાનો વિચાર કરતાં મને લાગ્યું કે, આ સિદ્ધાંત તો હમેશાં નજર સમક્ષ રહેવો જોઈએ.

કળાની દૃષ્ટિ : કારખાનાનો શાષ્ટ્રમાર
કારખાનાના મકાનનો વિચાર કરતાં મને લાગ્યું કે, આજનાં ધણીપરો એટલેજ કારખાનાં જેવું આ આદર્શ કારખાનું એટલેજ ન હોવું જોઈએ. હું તો કોઈ બુદ્ધિમાન સ્થપતિ પાસે મકાનનો સુંદર કળામય ડિઝાઇન કરાવું કે જેથી જોનારને પ્રથમ નજરેજ એ ગમી જાય. મકાનની દીવાલો પર હું સુંદર વેલો ચડાવું તથા આસપાસ બગીચા તથા રમતગમતનાં મેદાનો માટે ખુલ્લી જમીન હોય. કારખાનાનું જૂંજળું ધુમાડાવાળું ન થાય તે માટે પણ હું યર્ષ સહે તેટલો પ્રયત્ન કરું.

મારા આદર્શ કારખાનામાં હું સુખડ અને સ્વચ્છ ચહેરીઓ કામ કરવા આવે એમ ધ્યાન રાખી, એટલેજ કારખાનાની અંદરની રચના પણ અને તેટલી સુંદર કરવા પ્રયત્ન કરું. હું કારીગરોને બને તેટલી

વધુ સમયડો આપું. તેમનાં કપડાં ઉતારવાનો એક સરમ ઓરડો હોય ત્યાં બીજાંયેલાં કપડાં સૂકવવાની અને હાંડાં કપડાં ત્રસમ રાખવાની વ્યવસ્થા હોય. બીજાંયેલા જૂદાં કે જોડા કાઢી નાખી જેમને રિલપરો પહેરવા હોય તેમને તે મળી રહે અને બીજાંયેલા જોડા વરાળથી સુકાઈ જાય તે માટે વરાળની નળી ઉપર જોડા મૂકવાની સગવડ હોય. ઓચિંતી જરૂરત માટે છત્રીઓ પણ ત્યાં હોય. નજીકમાંજ નાહવાની ઓરડીઓ અને જાળવણી હોય; તેમાં ગરમ પાણી, સ્વચ્છ ડુવાલ વગેરે જરૂરી સાધનો હોય. બધું સ્વચ્છને શુદ્ધ હોય. ખાતાંની અંદરની વ્યવસ્થા પણ ખૂબ ચીવટ અને ધ્યાનપૂર્વક ચોખ્ખોયેલી હોય. મેં તો એ પણ વિચાર કર્યો હતો કે, આદર્શ કારખાનામાં સ્ત્રી કામદારોને જે યુનિફોર્મ આપવામાં આવે તે હું સારામાં સારા દરજ્જા પાસે તૈયાર કરાવું અને તે એવા સુંદર અને આકર્ષક હોય કે મને તે સ્ત્રીને એ પહેરવાનું મન થાય અને પોતાના પોશાક તથા કામ બદલ તે મગરૂર બને.

જે ઓરડાઓમાં કામ થવું હોય તેની રચના પણ બેનમૂન હોય. કાંઈને એમ ન થાય કે આ સમૂહનું કે કાળી મજૂરીનું સ્થાન છે. મકાન સાથે બંધબેસતા હોય તથા ચિત્તને પ્રસન્ન કરે એવા રંગો સૂચવવા હું કળારસિકોને નોતરું. બધી દીવાલો હું કલામય રંગોથી રંગાવું અને આભુઆભુ સુંદર ચિત્રો દાંચું. મને એ પણ ખ્યાલ આવ્યો કે મરીબ મજૂરો પણ મનપસંદ ફૂલ ખરીદવા પાછ-પૈસો ખર્ચે છે, તો ખાતાની અંદર થોડાં ફૂલો ગોઠવવામાં આવે તો બધો દેખાવ ધણીજ સુધરી જાય; તેથી નક્કી કર્યું કે હું ખાતાની અંદર ફૂલગાંઠનાં ફૂલો મુકાવું અને ખાતાનું વાતાવરણ બને તેટલું ધરના જેવું બનાવું.

પછી મને દાક્તરોની વાત યાદ આવી તથા ક્યાં ક્યાં કારણોને લીધે કારીગરોનું આરોગ્ય બગડે છે તેનો વિચાર આવ્યો. કારખાનાના સનત અવાજ અને ધાંધલથી પણ કારીગરના સ્વાસ્થ્ય પર મોટી અસર થાય છે, એટલે મેં નક્કી કર્યું કે હું કોઈ સારા ઇજનેરને મારા આખા કારખાનામાં ફેરવી, બને તેટલો અવાજ તથા ધોંધાટ

ઓછો થાય તથા કાંઈ સ્થળેથી બહાર આવે નહિ તેવો પ્રયત્ન કરવા એને કહે.

આદર્શ ભોજનાલય

સ્વાભાવિક રીતેજ પછી અને વિચાર થયેા કે માણસમાં જેટલી શક્તિ હોય તેના પ્રમાણુમાજ તે કામ આપે અને એ શક્તિનો આધાર તો ખોરાકના પ્રકાર ઉપર રહ્યો, એટલે એ નક્કી કયું કે આદર્શ કારખાનામાં એક ઉત્તમ પ્રકારનું ભોજનાલય હોવું જોઈએ. દરેક કારીગરના ચરીરમાં તાકાત આવે તેવો સત્વવાળો ખોરાક આ ભોજનાલય પૂરું પાડે એટલુંજ બસ નથી; કારીગરો અહીં નિરાંતે સિલજતથી એક કલાક ગાળી શકે અને ખરેખરે આનંદ મેળવી શકે એવો પ્રબંધ હું કરાવું. ભોજન પહેલાં અને ભોજન પછી કારીગરો સરખી કાષ્ટકુશળતા જાળવી શકે એ હું ઇચ્છું, તેથી મકાન, ફર્નિચર અને બીજી સમગ્રો આપવાનું ખર્ચ હું વેકું તથા કારીગરો પાસેથી ફક્ત ખોરાકનું અને નોકરોના પમારનું ખર્ચજ લઉં. આ બધો વહીવટ સફળ રીતે ચાલે તે માટે તેની દેખરેખનું કામ કારીગરોએ ચૂટેલી એક કમિટિનેજ સોંપું, જે ભોજનાલયના ઉપરી સાથે મસલત કરી બહુ નક્કી કરે.

દાકતરી તપાસ

કારીગરોના આરોગ્યને અંગે બીજી એક વસ્તુ પણ મને સૂઝી હતું કારીગરો માટે કોઈ કુશળ અને માયાળુ દાકતર રોકું. કારીગરોની આંખોની તો ખૂબજ કાળજીમરી તપાસ થાય એ જરૂરી છે, તેથી વખતોવખત હું કોઈ આંખના દાકતર પાસે કારીગરોની આંખો તપાસાવું તથા જેમને જરૂર હોય તેમને ચક્ષમાં અપાવું. કારખાનામાં આ ઉપરાંત એક સારો દાંતનો દાકતર તથા નર્સ પણ હોય, તેમજ દર્દીઓના આરામ માટે પૂરતી જગ્યા પણ રાખવામાં આવે. આ બધી બાબતોમાં હું જે બાબતોનો વિચાર કરું-ઉલ્લેખ ન કરું નાર તેમજ ચહેરી તરીકેની મારી ફરજ. એ બંને દષ્ટિગ્નિહુ માં લઈ કારીગરો શક્તિમાન, ચપલ, તંદુરસ્ત અને કુશળ થા મદારો અને સાચા ચહેરીઓ થાય એ મારો આદર્શ છે.

કામના કલાકો

કારખાનાના કામના કલાકો નક્કી કરતી વખતે હું કયા સિદ્ધાંતો અનુસાર વર્તું એ પ્રશ્ન મારા મનમાં જિઠ્ઠો. આપણે હરીફાઈના જમાનામાં રહીએ છીએ તેથી જો અમુક કિંમતે બજારમાં માલ વેચી શકીએ તોજ ખીમત હરીફા સામે ટકી શકાય તે બાબત પણ વિચારવી રહી તેથી કામના કલાકો એવી રીતે ગોઠવવા જોઈએ કે જેથી વેપાર સંતોષકારક રીતે ચાલી શકે. જો મારો નફો ત્રણ નથો હોય, વાર્ષિક સરવૈયું એટલું અમરોતપકારક હોય કે વેપાર ચલાવવા મને ઠાક બેઠ નાણું ધીરવા પણ તૈયાર ન થાય તો મારા આદર્શો હું કઈ રીતે સિદ્ધ કરી શકું? સારું ઉત્પન્ન થાય એ તો જરૂરી છેજ; પરંતુ તેથી જૂના ચીજો ચાલી છેલ્લાં પચાસ વર્ષોમાં કારખાનાના માલિકોએ એકખીમત અનુકરણ કરી સવારના છ વાગ્યાથી કારખાનાં ચલાવવાની પ્રથા મદલ કરી છે એવું તો હું નજર કરું.

‘જરૂરી ઉત્પન્ન કરવા માટે કારીગરોએ ઓછામાં ઓછા કેટલા કલાક કામ કરવું જોઈએ?’ એ સવાલ પર મેં વિચાર કર્યો. મને લાગ્યું કે જો ખરેખર આદર્શ કારખાનું ચલાવવું હોય તો આ પ્રશ્નનો સાચો જવાબ શોધી કાઢવા ખૂબ મહેનત લેવી જોઈએ. માલિકે પૂર્વમહો અને પોતાના જૂના ખ્યાલો છોડી દઈ ખુલ્લા દિલે આ પ્રશ્ન વિચારવો જોઈએ. દુનિયાના બજારમાં ખીમતોની હરીફાઈમાં જીતી રહેવા માટે કેટલું ઉત્પન્ન કરવું આવશ્યક છે તે તેણે નક્કી કરવું જોઈએ. આટલું ઉત્પન્ન મેળવવા માટે તેણે મળી શકે તેટલાં પૈસાનિક સાધનોની મદદ લેવી જોઈએ અને પછી બધા સંજોગો ખ્યાનમાં લેતાં કારીગરોને ઓછામાં ઓછા કેટલા કલાક કામ કરવું પડશે તે નક્કી કરવું જોઈએ. એ તો સ્પષ્ટ છે કે આ બધી બાબતોનો વિચાર કરવા તથા આદર્શ કારખાનું ચલાવવા દીર્ઘદૃષ્ટિથી અને વ્યાપારી બુદ્ધિથી મારે મારું મગજ ખૂબજ સાવધ રાખવું જોઈએ.

મગ્નૂર મહાજન

મગ્નૂર મહાજનો સાથે તો હું પ્રથમથીજ દોસ્તી કરી લઉં. હું તેમના પ્રત્યે શંકા કે વિરોધની લાગણી ન સેવું. કારીગરોને આખા

યવું હોય તો તેમનું સંગમન તેમણે કરવું જોઈએ, કારણ કે વસ્તુતઃ તો મજૂરોના સંગમનથી ઉદ્યોગને તેમજ માલિકોને પણ લાભ છે. મજૂર મદાગજનના આગેવાનોને હું તો કહું: "જુઓ બાઈઓ, હું તો ન્યાય કરવા ઇચ્છું છું, હું માનું છું કે મારે ને વેપારમાં સફળ યવું હોય અને તેનો લાભ મને તેમજ મજૂરોને પણ મળે એમ કરવું હોય તો આપણે સદકાર કર્યો જ છટો. મારે તમારી મદદ અને સુચનાઓ જોઈએ છે. આપણી વચ્ચેની મસલતોમાં ફક્ત એક વસ્તુ નોજાવ્યાલ રાખીશું અને તે ન્યાયનો. આપણે અરસપરસ સંકલ્પીય નહિ બનીએ. જ્યારે આપણી વચ્ચે મતભેદ પડે, ત્યારે જો સખળો હોય તેનું નહિ, પણ જો સાચો હોય તેનું આપણે માન રાખીશું."

મારા કારખાનાના બધા મજૂરોને મદાગજનમાં જોડાવા હું પ્રોત્સાહન આપું પણ હું. કોઇને ફરજ તો ન પાડે. મદાગજનના કામ માટે તેમને બધી સગવડો આપું. નેઓ એકત્ર થઈ શકે તથા તેમનું લવાજમ ઉધરાવી શકે તે માટે એક અઘાયલો ઝોરડો આપું. દર અઠવાડિયે અર્ધો કલાક હું તેમને મદાગજનના કામ માટે મુક્ત કરી છૂટી આપું; પરંતુ મરજીમાં આવે ત્યારે મને ત્યાં મદાગજનનું લવાજમ ઉધરાવવાની પરવાનગી હું ન આપું; કારણ કે એનો અર્થ તો એટલોજ થાય કે કારખાનાનું જો મુખ્ય કામ નથી તેને માટે પુષ્કળ સમય અને શક્તિ ખર્ચાય અને આદર્શ કારખાનામાં તો મારો ઉદ્દેશ ફરકે. ફરકે કલાકમાં પૂરેપૂરું ઉત્પન્ન વસ્તુલ કરવાનોજ હોય.

કારખાનાનો વહીવટ

મારા વેપારનો વહીવટ કઈ રીતે ચાલે એ પણ હું જણાવી દઉં. મારા જેવાજ આદર્શો અને વિચારો ધરાવનારા માણસોને હું મારા વેપારનો વહીવટ સોપું. સૌથી વધુ જવાબદારીચળા હોદ્દાઓ માટે હું મળા શકે તેમાંથી સૌથી સારા માણસો પસંદ કરું અને તેઓ માને તેટલો પગાર આપું. મારા અમલદારોને કેટલો પગાર આપું છું તે પરણે હું જરાએ મદત્ત ન આપું પરંતુ તેઓ ખરેખર એ કામ કરી શકે એવા છે કે નહિ, તે વાત સુધાની સમજી. તેમનામાં વેપાર-ચાલવાની સારામાં સારી કુનેદ હોય, પોતાના કામમાં તેઓ પારંગત

હોય એટલુંજ મારે માટે પૂરતું ન ગણાય-તેમનામાં જાતમાતની નુ.ન્ધો લાગણી હોય, પરસ્પર પ્રેમ અને વિશ્વાસની લાગણી હોય એ વખતે વેપારી આવડત જેટલુંજ આવશ્યક માનું.

મારા મેનેજરો, જોજરો તથા બીજા ઉપરીઓ નો ગૃહસ્થાનના એકલે કે સગળનોજ હોય. જીવનના કયા ક્ષેત્રમાંથી કે કયા વર્ગમાંથી તેઓ આવે છે તેની પરવા હું ન કરું. હું તો એટલુંજ જોઉં કે તે સગળન છે કે નહિ. હું તેમને પણ કહું છું કે મારા આદર્શો બહુ જિંયા છે. જો તેઓ મદદ કરે તોજ હું સફળ થઈ શકું. તેઓ નિષ્ક્રિય નીવડે તો હું પણ નિરાશ થાઉં. આવો દરેક ઉપરી આગેવાન હોવો જોઈએ અને આગેવાન તો મોખરેજ હોય અને સાચો માર્ગ નક્કી કરી દેવો. જેઓ પાછળ રહે તે તો આગળના માણસોને હાંકી શકે, શકે; એમને ધક્કો મારી શકે પરંતુ એમનામાં પ્રેરણા ન મૂકે એટલે મારા ઉપરીઓ બહુ જિંયા કક્ષાના હોવા જોઈએ. સારા સોથી હું શરૂઆત કરું અને તેઓ ધીમે ધીમે પ્રગતિ કરતા જાય. હવે તેમને નવું કશું શીખવવાનું નથી એવો ખ્યાલ કદી ન કરે, તોજ આ મહાન આદર્શ સિદ્ધ થઈ શકે.

હારીગરોનો સહકાર

હારખાનાનાં જુદાં જુદાં ખાતાનાં મુકાદમો અને જોખરો એકબીજા સાથે સંસર્ગમાં આવે, પોતપોતાનાં કામ અને ફરજ વિશે ચર્ચાઓ કરે, પોતાનું હિત આગળ વધારવાના રસ્તા વિચારે તેને હું ઉત્તેજન આપું. એમનો પ્રાથમિક ઉદ્દેશ તો પોતપોતાની બારે જવાબદારી અને મુશ્કેલ સંજોગોનો જને તેટલો સહેલો ઉકેલ થઈ શકે એ માટે તેઓ વધુ લાભકારી મેળવે એજ હોય.

જવાબદારી અને સત્તા

હારીગરોના સંબંધમાં પણ બે શબ્દો કહું. તેઓ શરૂઆતથીજ અમુક જવાબદારી સ્વીકારે એમ હું ઇચ્છું. શરૂઆતમાં ખાસ કરીને અમુક સમય સુધી તો હું હારખાનાની આર્થિક અને વેપારી બાબતો મારા પોતાના હાથમાંજ રાખું; પરંતુ ઔદ્યોગિક બાબતોમાં હું પ્રથમથીજ હારીગરોનો પૂરેપૂરો સહકાર માગું. આ માટે હું સમિતિઓ

નીમવાની પ્રદા દાખલ કરે. ફરક ખાતા માટે એક સમિતિ દોષ તથા તે ખાતાના જેટલા પેટાખાતો દોષ તે માટે પેટાસમિતિઓ દોષ. આ ઉપરાંત કારખાનાનાં જ્યાં ખાતાઓના કારીગરોની એક મદાસમિતિ દોષ. આ મદાસમિતિ સમગ્ર હું મારા આદર્શ અને ઉદ્દેશો સમજાવું. તેમને હું આ રીતે કહું: "લુઓ બાકઓ, આ વેપાર ચલાવવામાં હું તમારો સહકાર માગું છું. આ કારખાનાના ઔદ્યોગિક વહીવટમાં તમે વધતી જતી જવાબદારી સંભાળો એવી મારી ઇચ્છા છે; પરંતુ હું તો વ્યવહાર માણસ રહી એટલે સંખીન વહીવટમાં માનું. આપજીને અંધ ધૂધી ન પાડવે, આપજી ધ્યેય તો આ કારખાનું ઔદ્યોગિક દ્રષ્ટિએ સ્વરાજ ભોગવવું થાય એ ભેરાવું છે, પરંતુ આ કાંઈ દાખવેલમાં ન બને. તમે અત્યારથીજ વહીવટમાં અમુક જવાબદારી સ્વીકારો અને તમારી સમજ અને યક્તિ જેમ રહે તેમ તેમ ઉદ્યોગને હાનિ ન પહોંચે એ રીતે તમારી જવાબદારી વધારતા જાઓ."

અનુભવથી માણસ પડ્યું છે કે રચનાત્મક કાર્ય માટે મોટી કમિટીઓ કાર્યસાધક નીવડતી નથી. એવી કમિટીનું ખાસ કાર્ય તો ટીકાઓ કરવાનુંજ હોઈ શકે. હું મદાસમિતિ પાસે મારી બધી યોજનાઓ તો રજૂ કરું પરંતુ ખાસ નિર્ણયો કરવા માટે હું તેમને નાની પેટાસમિતિઓ નીમવાની બલામણુ કરું.

મદાસમિતિ પાસે કેટલાક મુદ્દાના સવાલો હું મૂકું: જેમકે કારખાનાના કામના કલાકો અને તેની ગોઠવણી. આ વખતે પણ એ ચોખ્ખવટ તો જરૂર કરું કે તેઓ આટલો વખત તો ખાતામાં રહેશેજ મારા આદર્શ કારખાનાનો મજૂર એને મરજી પડે ત્યારે બાગમાંથી બહાર જાય અને ઇચ્છા થાય ત્યારે પાછો અંદર જાય એ તો નજ બને. મારે પોતાને માટે ઍક્સિસમાં બેસવાના અને લુહ્-લુહ્ કામ કરવાના નિયમો બનાવી હું તેને વળગી રહેતો હોઉં, તે છતાં કારીગરો અમુકજ નિયમો પાળે એવો આગ્રહ હું ન રાખું. હું તો મદાસમિતિને એ બાબતમાં પોતાને જે નિયમો સારા લાગે પડવાની સત્તા સોંપું.

કારખાનાના કામમાં કે સાંચાઓમાં ત્યારે મહત્વનો વધારો કરવાનો હોય ત્યારે હું મજૂરોની મહાસમિતિને તથા સમસ્ત કારખાનાના અધિકારીઓની સમિતિને પૂછ્યા વિના ન રહું કારણ કે તેમને કેટલી વધુ જવાબદારી લેવી પડશે તે તેઓ પહેલેથી જાણી એ

વળા કોઇ વખત માલની માગ વધી પડે અને કારખા તેને પહોંચી વળવાની ફરજ પડે, તોપણ હું મજૂરોની મહાસમિતિ' બોલાવી માદાકેને સંતોષવા-માલ પૂરો પાડવાની અત્ય સમજણું. મજૂરોને વધારાનો શ્રમ ઓછામાં ઓછો પડે એ રીતે મારે કંઈ રીતે માગને પહોંચી વળવું તે વિષે હું તેમનો અભિપ્રાય માથું. એથી ઉશ્કેડું ને ખૂબજ મંદી હોય તથા માલ ન ખપતો હોય તોપણ હું મહાસમિતિ સાથે મસલત ચલાવું તથા માથુસો કમી કરવા કે કારખાનું ઓછા દલાકો ચલાવવું કે કંઈ રીતે વિપત્તિનો સામનો કરવો તે બાબત તેમનો નિર્ણય માથું.

મજૂરોની કેળવણી, આનંદ-પ્રમોદના પ્રશ્નો, તેમજ મુકાદ્દમોની નિમજૂકો બાબત હું આ સમિતિનો મત લઉં. દાખલા તરીકે મેં જે મુકાદ્દમોની નિમજૂક કરી હોય તે પર સમિતિ ટીકા કરી શકે, નવાં નામો પણ સૂચવી શકે, પરંતુ છેવટનો નિર્ણય-મેનેજમેન્ટ-અધિકારી મંડળ કરે.

મારા ઉચ્ચ અધિકારીઓની નિમજૂક બાબત અભિપ્રાય ન પૂછું. દાખલા તરીકે રસાયણશાસ્ત્રીની કે મુખ્ય ઇજનેરની નિમજૂક બાબત અભિપ્રાય આપવા મજૂરોને પૂરું જ્ઞાન કે અનુભવ ન હોય એ સ્વાભાવિક છે. પરંતુ દરેક મહત્વની બાબતમાં હું તેમની સલાહ તો જરૂર લઉં અને એ રીતે કોઈ પણ હામક અને કુશળ કારીગર હલકામાં હલકી પામરી પરથી ઊંચામાં ઊંચા હોદ્દા પર ચઢી શકે એ વાસ્તવિક ગણું. પમારતું ધોરણ કારખાનાના વહીવટદારો અને મજૂર મહાજનના પ્રતિનિધિઓ અરસપરસ મસલત કરે ને ઠરાવે, પરંતુ ઉપર કામના બાબોમાં કોઈ કેકાણે અન્યાય થતો હોય, તો મજૂરોને તે બાબત તેમના પ્રતિનિધિઓ મારફત ચર્ચા કરી બાવ વધારવાની સમયક હું કરી આપું.

કારખાનાની કામગીરીની સ્થિતિમાં મુધારાઓ કરાવરા અને મજૂરો મુમનાઓ જરૂર કરી રાહે, પરંતુ તેમનું લક્ષ્ય એકજ દિશામાં ન હોતું જોઈએ. મજૂર પ્રતિનિધિઓ અસંતુષ્ટ કારીગરોનીગ વાતો રજૂ કરે એટલું પૂરતું નથી, તેમણે ચોક્કસ જવાબદારી પણ લેવી જોઈએ. કારખાનામાં કંઈક મડબડ થાય તો હું તેમની મદદ જરૂર લઉં. દાખલા તરીકે ચોરીની વાત. જો આ વસ્તુ મંબીર અને તો મજૂરોની મદાસમિતિને બોલાવીને હું જરૂર કહું કે, “મેં તો આ ચોરી પકડવા મારાથી જનવું થયું છે પણ હું પકડી શક્યો નથી. મજૂરોએ ચૂંટેલા પ્રતિનિધિઓ તરીકે હવે હું તમને આ બાબત તપાસ કરવા બધામણુ કરું છું. તમને જે પમલાં લેવાની જરૂર જણાય તે લો, પરંતુ કારખાનામાં એવું વાતાવરણ પેદા કરો કે ચોરી કરતાં લોકો યરમાય, ચોર પર લોભને તિરસ્કાર છૂટે.”

રમતના લોકોએ

હું એન્ટરપ્રના એક ગવેરાતના કારખાનામાં ગયો ત્યાં મેં જે જોયું હતું તે પણ હું તેમને કહું. એ કારખાનામાં હીરાને પહેલ પાડનાર મજૂરો કામ કરતા હતા. કારીગરોનું મદાજન હતું. એ મદાજનનો મંત્રી કારખાનું બનાવવામાં મારી સાથે હતો. કોઈ માલિક કારખાનામાં નજરે પણ નહોતો પડતો, હું ફરતો હતો ત્યાં એક કારીગરે મૂકી જરીને હીરા એક ટેબલના ખાનામાંથી કાઢ્યા. મારી આંખ ચમકી; નાનાબોટા જાત જાતના હીરા. મેં પેલા મદાજનના મંત્રીને પૂછ્યું: “આ કારખાનામાં ચોરી નથી થતી? આ કારીગરોમાં ઘણાખરા ભુવાન હોકરાજ છે, કોઈ ચોરી નથી જતા?” મજૂર મદાજનનો મંત્રી પણ એ કારખાનાનો કારીગર હતો. એણે તરતજ જવાબ આપ્યો: “જો કોઈ હોકરો નાનીશી પણ ચોરી કરે તો એને પછી કોઈ મદાજન સંધરે નહિ અને એને હંમેશ માટે બેકાર રહેવું પડે એ દરેક કારીગર જાણે છે.” મારા કારખાનાના મજૂરોમાં પણ આવી ભાવના જાગે એમ હું હમ્મણું; કારણ કે કારખાનું કાંઈ મારા એકલાનું નથી, એમનું પણ છે. હું કારીગરોને કહું કે, “બાઈઓ, સૌએ પોતપોતાથી જનવું કરવાનું છે. હું મારું કામ કરું,

તમે તમારું કામ કરો. કારખાનું ચલાવવું એ કાંઈ રમત વાન નથી. કોઈ વાર જો તમને કોઈને લાગે કે હું કાંઈ ખોટું કરું છું તો મને તરત ટોકજો, મારા મોં પર આવીને કહેજો પણ તમારામાંથી કોઈ ખોટું ન કરે એ પણ જોજો. રમતાં રમતાં જો કોઈ ખોટો દાવ રમે તો આપણે તેને શિક્ષાએ છીએ. આપણી પણ એક જાતની મોટી રમત સમજાવે. એક વાર ખોટું કરે તેને ચેતવણી આપો. તે છતાં ચૂક કરે તો તેને હાંકી કાઢો. બંને બેરુ સાચી રમત રમે તોજ રમત આગળ ચાલે. જે ખોટું કરે તે રમત છોડી દે.

અરસપરસ વિશ્વાસ

‘એકબીજામાં વિશ્વાસથીજ સૌનું બહુ થાય’ એ સિદ્ધાંત તેમનાં મન પર ફસાવવા માટે હું તેમને એક દૃષ્ટાંત પણ આપું. અમેરિકામાં ત્યારે વેપાર-ઉદ્યોગમાં બચકર મંદી આવી અને જૂની જૂની પેઢીઓ તૂટવા લાગી ત્યારે એક માલિક મહામુશ્કેલીએ પોતાનું કારખાનું ચલાવે જતો હતો. ધીમે ધીમે એવો ભારીક સમય આવ્યો કે માલિક પાસે કારીગરોનો પગાર કરવા નાણાં મળે નહિ. કોઈ બેંકમાંથી એને એક પાર્ષ પણ મળે એમ નહોતું અને આજુબા-જુનાં બધાં રમણોના કારીગરોમાં તીવ્ર અસંતોષ ફાટી નીકળ્યો હતો. આ સ્થિતિ ચાલતી હતી તેની મજૂરાને જાણ્યું હતી. તેમણે માલિકને મળવા એક પ્રતિનિધિમંડળ મોકલ્યું. માલિકને તો કર પેઠા કે ‘મારું આવી જન્યું.....કારખાનું બંધ થશે, મેં મારું બનતું કંઈ’ તે છતાં કહ્યો નહિ. ‘પ્રતિનિધિમંડળની એણે મુલાકાત લીધી. તેમાંના એક આગેવાને કહ્યું: “જુઓ શેઠ! અમને ખબર મળી છે કે તમે મોટી વિભાસણમાં છો ને ક્યાંપથી પૈસા મળી શકતા નથી. અમારામાંના કેટલાકે આ બાબત બેગા મળી વિચાર કર્યો છે તથા અમારાથી થાય તેટલી તમને મદદ કરવાનો નિર્ણય કર્યો છે. અમે થોડાકલા પૈસા બચાવ્યા છે તે તમને ધીરીએ છીએ, તેના તમે ગમે તે ઉપયોગ કરો.”

જે કારીગરો ખરેખર પ્રામાણિકપણે કામ કરવા ન ઇચ્છતા હોય તેમને હું મારા કારખાનામાં ન રાખું. કોઈ માણસે શરૂઆત

ખરાગ રીતે કરી દોય. પણ ખરેખરી મદેનન કરતો દોય તેમને
 હું રાગ ન આપું; જેમ પરદેશીઓને આપણે દેશમાં પ્રવેશ કરવાની
 મનાઈ નથી કરતા તેમ આજા કારીગરોને પણ હું ખરતરફ ન કરું;
 પણ જેમ પરદેશી માણસો આપણા દેશમાં આવી રાષ્ટ્રીય જીવનનું
 ધોરણ દબાવું પાડતા દોય તે આપણે તેમને સમાન ધોરણ ટકાવી
 રાખવાની ફરજ પાડીએ કે દેશ છોડી જવાનું કહીએ, તેમ રીતે જે
 કારીગરોને કારખાનામાં કામ કરવું હોય તેમણે કારખાનાના
 ધોરણ મુજબ કામ તે આપવું જ નેહએ.

હરતીખાતું

મારા આદર્શ કારખાનામાં એક વસ્તુ તે અનિવાર્ય હોય અને
 તે સારું હરતીખાતું. દરેક મજૂર કારખાનામાં આવે ત્યારથી એને
 લાગવું નેહએ કે તેને ત્યાં એક મનુષ્ય તરીકે મહુવામાં આવશે અને
 તેનું સ્વમાન જળવાશે. કોઈ નવો કારીગર કામ મેળવવા આવે તેને
 એક સમવકવાળા વેષ્ટિંગ-રૂમમાં લઈ જવામાં આવે તથા હરતી-
 ખાતાના અમલદાર તેની સાથે મમતાથી અને આનંદથી વાત કરે.
 પુરુષ કે સ્ત્રી, છોકરા કે છોકરી તમે તે હોય તેની સાથે વિવેકથી
 વાત કરવામાં આવે અને જેને રાખવાનું નક્કી થાય તેની રીતસર
 જે ખાતાના કામ માટે તેને રાખ્યો હોય તેના હિપરી સાથે કોઈ
 અધિકારી ઓળખાણ કરાવે.

પગારનું ધોરણ

કારીગરોના પગાર સંબંધમાં હું એક વાન કહી ન જૂલું. પગાર
 જે પ્રકારના હોય; એક તે મૂળ પગારનું ધોરણ અને બીજું તે હિપ-
 રાંતનો વધારો. વીસમી સદીમાં માણસ મુશરેલા સમાજના એક સભ્ય
 તરીકે રહી શકે તે માટે તેને ઓછામાં ઓછી જોટલો રકમ નેહએ
 તેને હું મૂળ પગાર કહું. માણસ સારા ધરમાં રહી શકે, પરિણીત
 જીવન ગાળી શકે, પોતાના કુટુંબને સારો અને પૌષ્ટિક ખોરાક પૂરો
 પાડી શકે, અક્યલે કે અકરમત માટે કાંઈક જગ્યાવી શકે તથા
 જીવનમાં આનંદ લઈ શકે તેટલો મજૂરનો પગાર હોવો નેહએ. મારા
 આદર્શ કારખાનામાં કોઈ સ્ત્રી કે પુરુષ કારીગરને ઓછું ન મળતું હોય.

જ્યારે દરેક કારીગરને આવો પગાર મળે ત્યારે 'રાત્રી પુરિનું' કામ કરનાર કારીગરોના પગારનું ધોરણ હું તેમને બીજે કેટલું મન્દ થકે તે ખ્યાનમાં લઉં, મન્દૂર મદાનન સાથે મસલન કરી નક્કી કરું. વધુ ખુદિવાળા કારીગરોના પગારો સંબંધી હું બહુ ચિંતા ન કરું, કારણ કે તેઓ પોતેજ એ બાબત જોઈ થકે છે.

હવે ધારો કે હું ઉપર કહ્યા મુજબના ઇચ્છનું મોંઘા ધોરણ બજાવવા પૂરતો પગાર આપવા માગતો હોઉં પરંતુ બીજા વેપારીઓ ઓછા પગારે કામ લઈ દરીદ્રાર્થ કરતા હોય તેથી ન આપી શકું તો હું સરકાર પાસે માગણી કરું કે, સમસ્ત ઉદ્યોગ માટે એક વેપારીમંડળ નીમવામાં આવે. એ મંડળ કારીગરો માટે ઓછામાં એ પગાર નક્કી કરવાની અગત્ય સમજે તે માટે હું પ્રયાસ કરું અને એ રીતે મારા દરીદ્રાનું જોઇને મારા કારખાનામાં પગારો પડાડવાને બદલે હું તેમના પગારો વધારવાની તેમને ફરજ પાડું.

ઉધડ પગાર (કામના પ્રમાણમાં પગાર) ના સિદ્ધાંતથી હું વિરુદ્ધ નથી. ધણુંખરું એમ પણ બને કે જે તૃતીયાંશ પગાર દરેક માણસને તેણે કરેલા કામનું પ્રમાણ જોયા વિના મળે અને બાકી તેના કામના પ્રમાણ મુજબ હિસાબ મણી આપવામાં આવે. હું માનું છું કે કુલ પગારના નેત્રુ ટકા જેટલું આ રીતે વહેંચી શકાય. પણ જો મને લાગે કે આથી કોઈ કારીગરને અન્યાય થાય છે તો હું તેમાં ઘટતા ફેરફારો પણ કરું. દાખલા તરીકે સફાઈ કરનારાઓનું કામ ઉધડ હિસાબે આંકી શકાય નહિ અને છતાં તેમને મહેનત તો ખૂબ કરવી પડતી હોય તો તેમને માટે હું જેટલા ઓરડા સાફ કર્યા હોય તે દરેક દીઠ અમુક બોનસ મળે એમ દરાવું, એટલે તેમને પણ દૈનિક પગાર ઉપરાંત ઉધડ હિસાબે પગાર મળે તથા જેટલું કામ થાય છે તેમાં રસ રહે.

હું કારીગરોને અઠવાડિક રબાઓનો તથા તહેવારોનો પગાર ભરી આપું તથા તે ઉપરાંત દરેકને વર્ષમાં એ નક્કી ખાસ કામ પ્રસંગે ચઢતા પગારે રબા આપું. અધિકારીઆનું તેમની જવાબદારી અને તેમના પર પડતા બોગના પ્રમાણમાં વધુ રબાઓ આપું.

શુભસંપન્ન-માન ૬ પ્રા

સાધનોનો વિચાર

આપ તરજો કરતાં કરતાં અને એકાએક મુજબ કે આ આ તરો તો ભારે પડી જાય, અને આ બધા આદર્શો સિદ્ધ કરવા દે તો ખૂબ પૈસા જોઈએ તે ક્યાંથી લાવવા ?

હું એ તો જાણું છું કે માલિકોની તિજોરીઓ તળિયા વિનાની-અખૂટ-નથી કે જેથી મને તેમાં સ્વપ્નાઓ સિદ્ધ કરવા કરવા માંડી ખરચેને લીધે થતી પટ પૂરી થકાય. વેપાર ચલાવવામાં તો ભારે દરરોજ પૈસાનો ખર્ચ પડે. વધારેનો પગાર અને બીજી સમવડો તથા સુધારાઓને અંગે થતા ખર્ચને પડોંચી વળવા અને ચાર રસ્તા મુજબ (૧) માલિકો (૨) ભારે નફો (૩) મારી વેપારી પુદ્ધિ અને દિકમત (૪) મારા કારીગરોની કાર્યકૃતિજતા અને શક્તિ.

હવે આ ચાર સાધનો પૈકી પ્રથમ પાસેથી તો હું બીજા દરીફો જેટલું લેતા હોય તેના પ્રમાણમાંજ લઈ શકું. ઉદ્યોગ સમસ્તનો કાર્ષએ ધમરો રાખ્યો હોય તો તે પ્રથમ પાસેથી વધુ નફો મેળવી શકે, પરંતુ માલની વેચાણકિંમત વધારીનેજ ને કારીગરોનો પગાર વધારવો હોય તો તો કારખાનાને એમાં શો ફાયદો ? બધી ચીજોના આવર્માં જે વધારો થયો હોય તેમાંજ પગારનો વધારો ખર્ચાઈ જાય.

નફાની વાત કરીએ તો એ પણ જાણવું જરૂરી છે કે કેટલાક વેપારોમાં વેપાર ચાલુ રહી શકે એટલો નામનોજ નફો થતો હોય છે. હું જાણું નફો કરવાનો લોભ ન કરું તે છતાંએ કેવળ મારા નફામાં પડાડો કરીને મારા આદર્શો હું મેળવી ન શકું. આ બધો વિચાર કરી મેં નિર્ણય કર્યો કે મારે મારી પોતાની અને કારીગરોની શક્તિ અને પુદ્ધિ પર આધાર રાખીનેજ આદર્શ કારખાણ ચલાવવાના પૈસા મેળવવા જોઈએ.

વ્યવસ્થિત તંત્ર

મારા કારખાનામાં હું મળી શકે તેમાંથી શ્રેષ્ઠ નિષ્પ્રાપ્તો શકું. સની પડતરકિંમતો કે જે કરવાની હું સૌથી ચોક્કસ રીત અખર્ચ કરું. કારખાનાની વ્યવસ્થિત તંત્ર ચોક્કસ અને છતાં સરળતાથી એવો પ્રયત્ન કરું. દુકામાં ઓળખાં ઓળ સમયમાં અને

અને મે માસમાં ૯૫ થી ૧૦૨ જે સુધી રહે છે. સન્નિએ હમેશાં હંડક હોય છે. હવાપાણી સમધારણ હોવાથી ક્ષયની સારવાર માટે ખંધી ખતુઓ કાયદાકારક છે.

આરોગ્યગૃહની માલિકીની ત્રણસો એક જમીન છે જેમાંથી ખસે એકર કંપાઉન્ડમાં આવી જાય છે. એકસો ઓગણચાળીસ ખેતોડો છે અને સો ડાપરાં, કામચલાઉ પોડ, રસોડાં તથા નોકરોનાં ઘર છે. કંપાઉન્ડમાં પુષ્પઉવાનો તથા શાકની વાડીઓ છે. થોડા ભાગમાં એક બાગ બનાવવામાં આવ્યો છે. તેમાં સ્ત્રીદર્દીઓને ફરવા માટે જગ્યા તથા ખેંદો છે. બાકીના ભાગમાં સુંદર વાતાવરણમાં પુરુષદર્દીઓ માટે રસ્તા તથા ખેંદો છે.

આરોગ્યગૃહ એક નાનું ગામ છે. તેમાં મકાનો, વીજળીના દીવા-ઓ, જળ માટેની સગવડો, દેવળ, નિયાળ, તાર, દવાલ તથા ટેલિ-ફોન તથા લગભગ સાતસો અનુષ્ઠોની વસ્તી છે.

આરોગ્યગૃહનું ખર્ચ 'મિશન તથા દેવળો'ના સહકારથી આવે છે. અત્યારે પંદર મિશનરી સોસાયટી તથા દેવળોનો સંઘ બનેલો છે. મદ્રાસ સરકાર પણ વાર્ષિક મદદ આપે છે. આ મદદ ઉપરાંત દર્દીઓ પાસેથી આવતા પૈસા તથા ખાનગી દાન ઉપર સંસ્થાનો આધાર છે.

સંસ્થાનો હેતુ હિંદના ક્ષયના દર્દીઓને વૈદકશાસ્ત્ર આપી શકે તેટલી મદદ આપવાનો છે. પશ્ચિમના દેશોમાં સફળ નીવડેલ પદ્ધતિ પરજ તે ચલાવવામાં આવે છે, પણ તેનું આંધળું અનુકરણ ન કરતાં દેશની વિશિષ્ટ પરિસ્થિતિ પણ ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે.

શરૂઆતનાં વર્ષોમાં તો ક્ષયની પ્રાથમિક સ્થિતિના દર્દીઓને આરોગ્યગૃહમાં દાખલ કરવામાં આવતા હતા; પરંતુ આધુનિક વિજ્ઞાનના અનુભવથી સાબિત થયું છે કે, ક્ષયની આગળ વધેલી સ્થિતિમાં પણ આરોગ્યગૃહ ઉપકારક છે. સંસ્થાઓના કાર્યવાહકોનો પણ તેવોજ અનુભવ છે.

૧૯૨૦ થી શરૂ કરીને સોળ વર્ષો દરમિયાન મિશનના રજિસ્ટર-માં નોંધાયેલ અને મુક્ત થયેલ ત્રણહજાર આઠસો ૭ દર્દીઓમાંથી અથવા ૧૭.૬૮ ટકા પહેલા તબક્કામાં હતા. સાતસો

બનરીને ચિત્ર પ્રાંતમાં આવેલા આ આરોગ્યગૃહમાં ૧૪૪ યાત્રીઓ, મદનપદ્મી રોયનથી તે ચાર માઇલ દૂર આવેલું છે.

આ સંસ્થાની ઉત્પત્તિનો ટૂંક ઇતિહાસ રચી કરવાની લાલ યોગાની યકતો નથી. દક્ષિણ દિર્ઘા કામ કરતી કેટલીક મિથન સોસાયટીના સંયુક્ત પત્રને પરિણામે આ સંસ્થાની ઉત્પત્તિ થઈ છે.

આ સંસ્થાનાં પચસ ૧૯૦૮માં મંડાયાં. કેટલાક મિથનરીઓને આવી સંસ્થાની સ્થાપના કરવાનો તે સમયે વિચાર આવ્યો. ૧૯૧૨ના ઓક્ટોબરની ૨૪ મી તારીખે સાત મિથનના પ્રતિનિધિઓએ આ માટે કમિટી નીમી. અમેરિકન આર્ક્ટ મિથન બે વર્ષથી મદનપદ્મીમાં એક આરોગ્યગૃહ ચલાવતું હતું તે આ કમિટીએ લઈ લીધું. તેજ વખતે મદનપદ્મીથી ચાર માઇલ દૂર એક વિશાળ જમીનનો ટુકડો મેળવવામાં આવ્યો અને ૧૯૧૩ માં આરોગ્યગૃહ બાંધવાની શરૂઆત થઈ.

૧૯૧૫ ના જુલાઈની ૧૯ મી તારીખે મદાસના ગવર્નરે તે ખુલ્લું મૂક્યું.

આજના આરોગ્યગૃહના મકાન તથા સાધનોની કિંમત સાઠ-ચાર લાખ રૂપિયા છે. આમાંથી મદાસ સરકારે મકાન બાંધવાની માન્ય એક લાખ સિત્તેર હજાર આપી છે. બાકીના બે લાખ ચાળીસ હજાર કમિટીએ ખીજી રીતે મેળવી લીધા છે. આ સંસ્થાના અસ્તિત્વનાં એકવીસ વર્ષ દરમ્યાન છ હજાર ચારસો બાસં દર્દીઓને દાખલ કરવામાં આવ્યા છે.

આ 'સેનેટારિયમ'ને આરોગ્યવરમનું નામ આપવામાં આવ્યું છે. સમુદ્રની સપાટીથી તે ૨૫૦૦ ફીટ ઊંચું છે. મદનપદ્મી શાંત રોયનથી મદનપદ્મીને રસ્તે તે ચાર માઇલ છેડું છે.

આખા વર્ષ દરમ્યાન સરેરાશ વરસાદ અઠવાવીસ ઇંચ પડે છે તથા હવા સૂકી છે. આખું વર્ષ પવનની લહરીઓ આવે છે અને શહે દૂર આવેલી ટેકરીઓ સખ્ત વરસાદ સામે રક્ષકનું કાર્ય કરે છે.

વસિતથી દૂર લીલાતરીવાળી જમીન પર આરોગ્યગૃહ આવી હેલુ હોવાથી હવામાં ધૂળ જડતી નથી. ચિયાળાની ઝાતુમાં વધારેમાં ૨૦° અને ૮૦° ડીગ્રી વચ્ચે રહે છે, એપ્રિલ

અને મે માસમાં ૯૪ થી ૧૦૨ ને સુધી રહે છે. ઇન્જિને દમેલાં દેડક દોષ છે. દવાપાણી સમયસર લેવાની સુચની આરવાર મારે બધી ઝગુઓ ફાવદાકારક છે.

આરોગ્યગૃહની માલિકીની તબક્કો એક જ જોડે છે જેમાંથી બસો એકર કંપાઉન્ડમાં આવી જાય છે. એકસો યોગ્યમાનસ બંધો છે અને સો ડાપરાં, કામચલાઉ પોર્ટ, રેસોર્સ તથા નોકરીનાં પર છે. કંપાઉન્ડમાં પુષ્પકેવાનો તથા યાકની વાડીઓ છે. ધાત્રા જામમાં એક ખામ બનાવવામાં આવ્યો છે. તેમાં સ્વીટ્સેડોને ફરવા મારે જવ્યા તથા બેડો છે. આજીના જામમાં મુંદર વાતાવરણમાં પુષ્પકેવાનો મારે રસતા તથા બેડો છે.

આરોગ્યગૃહ એક નાનું જામ છે. તેમાં મકાનો, પીલગીના દોરા ઓ, જળ મારેની સમરકો, દેવજ, નિયાજ, તાર, ટપાલ તથા રેડિ ફોન તથા લગભગ સાતસો મનુષ્યોની વસ્તી છે.

આરોગ્યગૃહનું ખર્ચ 'મિથન તથા દેવજો'ના સદકારથી ચા છે. અત્યારે પંદર મિથનરી સોસાયટી તથા દેવજોનો સંપ જોડો મદાસ સરકાર પણ વાર્ષિક મદદ આપે છે. આ મદદ ઉપરાંત દહીં પાસેથી આવતા પૈસા તથા ખાનગી દાન ઉપર સંરચાનો આધાર સંરચાનો હેતુ દિંદના સુખના દહીંઓને વેદકયાત્ર આવી તેટલી મદદ આપવાનો છે. પશ્ચિમના દેશોમાં સફળ નીચડેલ પા પરજ તે ચકાવવામાં આવે છે, પણ તેનું આંધણું અનુકરણ ન કે દેશની વિશિષ્ટ પરિસ્થિતિ પણ ખ્યાનમાં લેવામાં આવે છે.

ચરખાતનાં વર્ગોમાં તો સુખની પ્રાયમિક સ્થિતિના દહીં આરોગ્યગૃહમાં દાખલ કરવામાં આવતા હતા; પરંતુ આધુનિક વિજ્ઞ અનુભવથી સાબિત થયું છે કે, સુખની આગળ વધેલી સ્થિતિમાં આરોગ્યગૃહ ઉપકારક છે. સંરચાઓના કાર્યવાહકોનો પણ તે અનુભવ છે.

૧૯૨૦ થી ચર કરીને સોજ વર્ગો દરમિયાન મિથનના રજિ માં નોંધાયેલ અને મુક્ત થયેલ ત્રણહજાર આદસો ૭ દહીંઓ હોસો તોતેર અથવા ૧૭.૬૮ ટકા પહેલા તબક્કામાં હતા.

આમજ વખતું અટકવું હતું, એકસો દસ યજ્ઞ સુધરી તથા દસ તથા એકસાં સુધારાની રિયતિમાં દના.) નિવેદાત્મક પરિણામચાત્ર દહીંઓ પેઠા ત્રેવીસની રિયતિ હતી તેવીજ હતી, પાંત્રીસની રિયતિ વધારે જમડી હતી અને પચીસ મરખ પામ્યા હતા.

એના આંકડાઓ નીચે મુજબ આપી ચકાવ:—

તખડો	દહીં અટકવું	ખૂજ સુધારો થયો	સુધારો થયો
પહેલો	૮૬.૧	૬.૫	૨.૨
બીજો	૩૨.૬	૫૧.૨	૬.૮
ત્રીજો	૦.૬	૩૬.૮	૨૪.૭

એકવીસ વર્ષનું સરવૈયું

આરોમ્યશુદ્ધની રચાપનાથી ચર કરીને અત્યાર સુધીનાં એકવીસ વર્ષોમાં એક મહિનાથી વધારે સમય સારવાર લીધી હોય અને ક્ષય-થી પીડાતા હોય તેવા ચાર હજાર હસો અઘ્યાવીસ દહીંઓ મુક્ત થયા છે. તે આંકડા નીચે મુજબ છે:—

તખડો	દહીં અટકવું	ખૂજ સુધારો થયો	સુધારો થયો
પહેલો	૭૨૬	૧૨૬	૪૬
બીજો	૩૪૨	૪૬૪	૧૬૭
ત્રીજો	૧૨	૮૨૦	૫૧૨

ત્રણસો ચૌદ મુક્ત થયેલ દહીંઓનું દાખલ થતી વખતનું તથા મુક્ત થતી વખતનું વજન સરખાવી જોતાં, વજનની વધવટનો હિસાબ કરતાં સરેરાશ ૧૨.૮ પોંડ વજન વધ્યું હતું.

વધારેમાં વધારે વજન એક પુરુષમાં પાંસઠ રતલ તથા સ્ત્રીમાં છઠ્ઠાંતેર રતલ વધ્યું હતું.

દહીં દાખલ થતાં ચરઆતમાં ચાર દિવસ સુધી તેનો જળજો તપાસવામાં આવે છે. પછી લોહી તપાસાય છે, લોહીનું દયાયુ જોવામાં આવે છે તથા પેશાબ, ઝાડો તપાસવામાં આવે છે.

૧૯૧૬-૩૦ નાં વર્ષો દરમ્યાન દહીંઓનો પાછળનો પ્રતિદાસ તપાસતાં જણાયું છે કે, જેમ ક્ષયનો દહીં થોડા સારવાર નીચે વહેલો મકાય તેમ સારવારનો વખત ઓછો લાગે છે તથા પરિણામ યથુ

ભાગે આપણે જોને પાટી દીઠીએ છીએ તે નોકરોનું કામ કરે છે. અત્યારે તો પાટી એટલે યોગ્ય તિરસ્કાર સાથે બોલાતો શબ્દ ઢરો. પણ મૂળમાં તો પાટમાં રહેનારા એટલે પાટી. તે લોકો પોતાનાં બેરીછોકરાં દેશમાં રાખી અહીં નોકરી કરવા આવે છે. જો દેશમાં જમીન હોય તો એ ત્રણ બાઇઓમાંનો એક બાઇ ત્યાં રહે ને જેતી-નું જીએ, તેમજ કુટુંબનાં પાછળ રહેલાં માણસોની દેખરેખ રાખે, બીજા બુખાર્જમાં નોકરી કરે. આ પ્રમાણે વસ્તુરિયતિ હોય છે. સાધારણ રીતે પાટમાં રહેનારા આ લોકોનાં શરીર સારાં હોય છે એટલે તે લોકો પણ કામ આપી શકે છે.

આ પ્રમાણે આપણે એક પાટી રાખીએ તેનું કામ સંતોષ-કારક હોય, તે છતાં એને આપણે ત્યાં રથાથી નોકરીની આશા ખરી? હમેશ સારું કામ કરતો હોય પણ સહેજ વાંકું પડે, કે એને પંદર રૂપિયા પગાર આપતા હોઇએ ને બીજો રૂપિયા તેરમાં મળી શકે તેમ હોય, તો તેને રજા આપતાં આપણે બહુ વિચાર કરીએ છીએ? ક્યાં એને મદિનાની નોટિસની જરૂર હોય છે કે આપણે વિચાર કરવો પડે! રજા આપતી વખતે એના કુટુંબનું શું થશે તેનો ખ્યાલ સરખો પણ કરતા નથી. આ માટે મારે આટલું પણ ઓખડું કરવાનું કે આપણામાંના કેટલાકને ત્યાં ધણા જૂના નોકરો ઢરો. પણ તે શું આપણે તે લોકોનો વિચાર કરીને લાંબા વખતથી રાખ્યા છી? ના, જરાએ નહિ; જૂના હોય ને આપણી સગવડ સચવાય તેથીજ. તે ખરું કે આપણે પગાર આપી નોકરો રાખીએ છીએ તે આપણી સગવડ સારું, પણ ધાટો કે તમે એક ઓફિસમાં નોકરી કરતા હો, ત્યાંએ તમને સહેજ વાંક મટિ રજા આપવામાં આવે તો તમને તે રુચશે? નોકરો તે પણ સદા મનુષ્યોજ છે; આપણામાંના ગણા પણ જીવનમાં કેટલીએ બૂલો કરીએ છીએ, તો એ લોકોની પણ બૂલો થાય તો તે તરફ તેવી રીતે વિચાળ દૃષ્ટિથી જોવાય તેમ થવું જોઇએ ને તે ઉપરાંત હું તો હમેશ દુર્લ્લેખું કે, એ નોકરોમાં બહુ હોશિયારી ને આવડત હોત તો આટલા ઓછા પગારમાં એનાં બેરીછોકરાં વગેરેને મૂકી આપણે ત્યાં અછાં વાસણ ધસવા ને ઝોંસા ખાવા આવેજ શું કરવા?

૭૭૬-વરઘાટીઓની દશા

(લેખિકા:-શ્રીમતી ઉર્મિલા મહેતા)

મજૂરીના બધા પ્રકારોમાં ધરકામ કરતા આપણા આશ્રિત મજૂરો-પાટીઓનો પ્રકાર ગંદગર વિચિત્ર છે. આ મજૂરો વધારેમાં વધારે અધ્ધરરિયત છે. એમનાં સંમતનો શક્ય નથી. આ કારણે તેઓનો મજૂરોની કોઇ પણ ચગવગમાં સમાવેશ કરવામાં આવતો નથી. આમ છતાં એમના પ્રશ્નોનું મદત્વનું સ્થાન હોવું જાણ્યું. પાટીઓ તરફનું વર્તન માત્ર માનવદયા પૂરતું જ હોય.

પ્રસ્તુત લેખમાં પાટીઓ પ્રત્યે માનવી વર્તણૂક થશે જાણ્યું એમ જણાવવામાં આવેલું છે.

ત્યાંસુધી આપણે નોકરો રાખી શકતાં નથી, ત્યાંસુધી આપણી નોકરો પ્રત્યેની મનોદયા ફેરી હોય છે તે મને ખબર નથી; પણ આપણે ઘેર જે મનુષ્યોને પાટીઓ તરીકે આપણે પગાર આપી રાખીએ છીએ, તેના તરફની આપણી વર્તણૂકમાં ધણેજ ફેરફાર કરવાની જરૂર છે. આપણે પાટીઓને પગાર આપીએ છીએ, ખવડાવીએ છીએ તે ખરું; પણ તે સાથે તે લોકો મનુષ્યો છે તે શૂંધી જવું ન જોઇએ. આપણા નોકરો પણ મનુષ્યો છે, તે લોકોને આપણા જેવીજ લાગણીઓ હોય છે, તેમને પણ ખાવાને અન્ન તેમજ પહેરવા કપડાં બાબત શોખ હોઈ શકે, તેમજ એ લોકોને પણ એ લોકના કુડુંબનું બરછુપોપણ કરવાનું હોય છે. સાધારણ રીતે જેમ બિલભાસિકો તથા કારખાનાંવાળાઓ એકલા મળી મજૂરોની રોજ કેમ ઝોછી કરી શકાય તે મજૂરોને ગમે તેટલું તુકસાન યાચ પણ પોતાને કેમ કાયદો યાચ તે જોવા એક યાચ છે, તેમ આપણે કહેવાતા રોકસાહેબો તક મળે નોકરોના પગારો પણ એવી રીતે ઝોછા કરવામાં પાછી પાતી કરતાં નથી.

અત્રે તો હું મુંબઈનાજ નોકરોનો પ્રશ્ન રજૂ કરીશ. જો કે આ પ્રશ્ન તો બધે એક સરખોજ લાગુ પડે છે. મુંબઈમાં જોડે

બાળે આપણે જોને ધાટી કદીએ છીએ તે નોકરોનું કામ કરે છે. અત્યારે તો ધાટી એટલે યોગ્ય તિરસ્કાર સાથે બોલાતો સજ્જ હશે. પણ મૂળમાં તો ધાટમાં રહેનારા એટલે ધાટી. તે લોકો પોતાનાં બેરીછાકરાં દેશમાં રાખી અહીં નોકરી કરવા આવે છે. જો દેશમાં જન્મીન હોય તો એ ત્રણ બાધઓમાંનો એક બાધ ત્યાં રહે ને ખેતી-નું જુએ, તેમજ કુટુંબનાં પાછળ રહેલાં માણસોની દેખરેખ રાખે, બીજા મુબાર્કમાં નોકરી કરે. આ પ્રમાણે વસ્તુસ્થિતિ હોય છે. સાધારણ રીતે ધાટમાં રહેનારા આ લોકોનાં ચરીર સારાં હોય છે એટલે તે લોકો ધણું કામ આપી શકે છે.

આ પ્રમાણે આપણે એક ધાટી રાખીએ તેનું કામ સંતોષ-કારક હોય, તે છતાં એને આપણે ત્યાં રચાયે નોકરીની આશા ખરી? હમેશ સાઠું કામ કરતો હોય પણ સહેજ વાંકું પડે, કે એને પંદર રૂપિયા પગાર આપતા હોયએ ને બીજો રૂપિયા તેરમાં મળી શકે તેમ હોય, તો તેને રજા આપતાં આપણે બહુ વિચાર કરીએ છીએ? ક્યાં એને મદિનાની નોટિસની જરૂર હોય છે કે આપણે વિચાર કરવો પડે! રજા આપતી વખતે એના કુટુંબનું શું થશે તેના ખ્યાલ સરખો પણ કરતા નથી. આ માટે મારે આટલું પણ ચોખ્ખું કરવાનું કે આપણામાંના કેટલાકને ત્યાં ધણા જૂના નોકરો હશે. પણ તે શું આપણે તે લોકોનો વિચાર કરીને લાંબા વખતથી રાખ્યા છે? ના, જરાએ નહિ; જૂના હોય ને આપણી સગવડ સચવાય તેથીજ. તે ખરું કે આપણે પગાર આપી નોકરો રાખીએ છીએ તે આપણી સગવડ સારું, પણ ધાટો કે તમે એક ઓફિસમાં નોકરી કરતા હો, ત્યાંએ તમને સહેજ વાંક માટે રજા આપવામાં આવે તો તમને તે રુચરો? નોકરો તે પણ સદા મનુષ્યોજ છે; આપણામાંના ડાહ્યા પણ જીવનમાં કેટલીએ બૂલો કરીએ છીએ, તો એ લોકોની પણ બૂલો થાય તો તે તરફ-તેવી રીતે વિચાળ દૃષ્ટિથી જોવાય તેમ થવું જોઈએ ને તે ઉપરાંત હું તો હમેશ કહું છું કે, એ નોકરોમાં બહુ હોશિયારી ને આવડત હોત તો આટલા ઓછા પગારમાં એનાં બેરીછાકરાં વગેરેને મૂકી આપણે ત્યાં અછઠ્ઠાં વાસણ ધસવા ને ઝોંસા ખાવા આવેજ શું કરવા?

મનુરો માટે આવાગિયામાં અમુકજ કલાક કામ કરાવવાની દિમાગ ન કરનારા આપણે, આપણા નોકરોના કામના કલાકનો ઠોઠ દિવસ વિચાર કરીએ છીએ ? સાધારણ રીતે તો ધરનો પાટી ઠોઠ પણ મનુર કરતાં આવાગિયામાં વધુ કલાક કામ કરે છે. આવાગિયામાં આપણાં નોકરોનું કામ ખરોખર અવરિયન રીતે આવતું હોય, કામમાં વખત ને મહેનતનો ખચાવ થાય એવાં સાધનો વસાવવા પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો હોય, તો નોકરોની અર્ધાં મહેનત ઓછી થાય, એટલે તે લોકોના કામના કલાકો પણ ઓછા થઈ જાય. નોકરો પાસેજ બધું કામ કરાવવાનું એટલે એમના કામમાં સરળતા પડે એમ કરી આપવાની ઠોઠ દિવસ તરદી લઈએ છીએ ? આપણા અનિયમિતપણાને લીધેજ કેટલીક વખત નોકરોનું કામ કેટલું વધી જાય છે તેના પણ ખ્યાલ ઠોઠ દિવસ કરીએ છીએ ? એ તો આપણો પગારદાર નોકર એટલે જાણે આપણો ગુલામ એમ આપણે ધણી વાર નથી વર્તતા ?

આપણે કેટલીક વખત ઓછો પગાર આપીએ છીએ તે માટે કે નોકરો તરફથી સારાઈ ખતાવવા ધણી વખત દલીલ કરીએ છીએ કે, આપણે તે લોકોને પગાર ઉપરાંત સારું ખાવાનું આપીએ છીએ ને આપણા ઘર જેવું ઓછું એ ઘેર ખાવાના હતા ? તે કેટલાક ધરમાં ખરું હશે, પણ નહિ તો સામાન્ય રીતે તો નોકરોને દાજ ને ભાત કે રોટલા સિવાય બીજું બાક્યેજ મળતું હોય. જે ધરમાં રસોઈયો હોય ત્યાં તો રસોઈયાની મહેરગાની ઉપરજ ધારીને જીવવાનું તે માફ રાખવાની જરૂર છે. તે ઉપરાંત હું તો એક કેળવણેલા સરકારી ભાઈને ઓળખું છું. તે તો હમેશ કહે છે ને ખરેખર માને છે કે, વળી નોકરોને આપણે ખાઈએ તેવું બધું કાંઈ દિવસ આપવુંજ નહિ, સારું ખાવાની ટેવ પડી જાય તો નોકરોને કદાચ અધરું પડે. તેમ હશે, પણ આપણે ત્યાં એક મનુષ્ય હોય ને તેને દરરોજ દાજ-ભાતજ આપીને હમેશ આપણે સારું સારું કેમ ખાઈ ચકીએ ? તે પણ મનુષ્ય છે, તેને પણ સારું ખાવાનું કાંઈ વખત મન થાય તે આપણે સમજવું ન લેઈએ ? જો તેમ ન કરીએ તો આપણે આપણા ધરમાં મનુષ્યને નોકર તરીકે રાખીએ છીએ ને તેની સાથે પણ તરીકે

હીએ એમ મને તો લાગે છે.

આ ઉપરાંત આપણો નોકર માંદો પડે તો આપણે શું કરીએ? જો થોડામાં પડે તેમ હોય તો કંઈ દવાદાર કરીએ નહિ તો રાગ આપી દેતાં જરા પણ આંચકો ખાઈએ છીએ? તે માંદો તેને હમેશના ખર્ચ ઉપરાંત દવાદારનો ખર્ચ થશે ને તેનો ખર્ચ થશે તો તે શું કરશે, તેનો થોડો પણ ખ્યાલ કરવાની સરખી લેતાં નથી.

તે ઉપરાંત આખું વરસ આપણે ત્યાં નોકરો કામ કરે તોપણ પગારે થોડા દિવસની રાગ પણ ફેટલાં ઘરોમાં ધાટીઓને મળે છે? તો આ બધું જોતાં ઘરોમાં કામ કરતા નોકરોનો પણ એક સ્થાપવાની જરૂર નથી? નોકરોને પણ સમજાવવાની જરૂર નથી લોકોની તરફ માનુષી વર્તન થવું જ જોઈએ? જે દિવસે આપણા સમજતા થશે ને પોતાની માગણીઓ રજૂ કરશે ત્યારે જ એ સીધા થઈશું એમ મને લાગે છે. અત્યાર સુધી આજ પ્રમાણે સ્થિતિ ચાલી આવી છે; કારણ કે ફેટલાંય વર્ષોથી નોકરો તરફની જાતનીજ વર્તણૂક રખાય છે એટલે યુવાઓ જેમ બેડીઓમાં આનંદ માની શકે છે, તેમ નોકરો પણ પોતાની હાલતની સ્થિતિ સંતોષ માની રહ્યા છે. એ લોકો તરફ આથી વધારે સારી જુક હોઈ શકે તેનો ખ્યાલ સરખો એ લોકોને આવી શકે તેમ નથી. એટલે આપણે જ આપણા નોકરોને આપણી સામે જાગૃત કરવા છે. આજકાલ તો બહુ સાધારણ કુટુંબોમાં પણ ધરધાટી નહિ છૂટક પણ નોકર રાખવાની પ્રથા દાખલ થઈ ગઈ છે; એટલે આમ મોટા વર્ગની સામે કરવાનું છે એટલે બધું જ અધરું છે એ ખરું. પણ તે પ્રમાણે તે મનુષ્યના બીજા એક મોટા વર્ગને લાગુ પડે, એટલે કરવું જ જોઈએ એમ તું માનું છું. આ લેખમાં ધાટીઓની તરફ મુશ્કેલીઓ મેં ચર્ચી છે. તેનો નિઃશ્વ કેમ લાવવો તે પ્રથમ વખત પ્રયત્ન કર્યો છે તેમ નથી, પણ એ વિચાર જે ધણા વખતથી મારા મનમાં રમ્યા કરતો હતો તે જનના સનક મૂકું છું.

('દિવસના મનુષ્ય' માં પ્રકાશિત)

રખીર-હા પાને ૭ મંદિનાનો પચાર ભંજો છે
 નેજા સર્વ આવીય
 સપા-મોતી તગાદરો નહિ આવે ! એને ચું...આ
 રસ આવે છે.)

રખીર-તેને વગ્ન પછી આપીયું. તું તારે મુખ ન
 લામયો. દાકારે ગાંધાની ના પાડી છે.
 [રખીર તેના પર જોઈને હાંકે છે. હોડુ તથા દિવે
 બા પાસે બેસવાની સૂચના આપતો રખીર ભારે દેવે એ મ
 લતામાંથી બહાર નીકળી પડે છે.]

x

x

x

x

દરથ ૨ છુ.
 રથજઃ-નિવ્રમાલિકના જન્મલાનો દરવાજો.
 [જોડાં ખાતા દરવાજાના કાનમાં ગામડી ભેગાનો ખડખડ
 ખડખડ અવાજ પ્રવેશ ચાતાં ગામડી ભેડે છે. રથવીર દરવાજામાં
 પ્રવેશ કરતો દેખાય છે.]
 દરવાજા-એય ! એમ ને એમ ક્યાં ચાલ્યો જાય છે ?
 રથવીર-ક્યાં કેમ ? શેઠ પાસે.

દરવાજા-તે અમને ચું અહીં હાજર કરવા બેસાડ્યા છે, તે
 રથ સિવાય જન્મજીની જેમ દોડ્યો જાય છે ?
 રથવીર-જાણસી જન્મ દે ને ! તારો ઉપકાર માનીય.
 દરવાજા-હા, હા, આજ આ બધું મરજો સહે છે. કોઈ હી
 ખીડી પાછ છે ? શેઠનો ડુકમ છે કોઈને દાખલ થવા ન દેવો.
 [રથવીર થ-થદિએ દરવાજા સામે જિભો રહે છે. કોપને
 લીધે તેના ઓઠ ગિડાઈ જાય છે. જો પર લોહી ધસી આવે છે,
 એવામાં અર્થદાસ શેઠનો કારકુન કાન પર ક્લમ બેસતો છૂટેલ ધોત-
 લીનો હોડા બેસતો સહેજ બહાર નીકળતાં તેને જોઈ જાય છે. દર-
 વાજ તરફ અર્થદાસ દૃષ્ટિ ફેરવતાં તે તેની પાસે જાય છે. એકાદ
 મિનિટની સાંકેતિક ભાષાના અસ્ફુટ સ્વરો વાતાવરણમાં ફેલાય છે.
 અર્થદાસ અંદર જાય છે.]

દરવાન-રણવીર જાવા દઉં એક શરતે .

[બેઠક દષ્ટિ ફેંકે છે. રણવીર સમજે છે]

રણવીર-(નિઃશ્વાસ મૂકી) સારું, તને નહિ મૂકું.

x

x

x

x

દરય ૩ જી

સ્થળ:-મિલમાલિકનો બજારમાન બંગલો.

[મિલમાલિક કુબેરદાસના બંગલાના એક વિભાગમાં આવેલી એકિસે ભરચક છેલ્લી દબનું ફર્નિચર પહેલી નજરે આંખોને જીડી વળગે છે; ઇલેક્ટ્રિક રોશની-પંખાઓના ફરફરાટ અને અભેદ શાંતિ વાતાવરણમાં દબનના અણુઓ પ્રસરાવે છે. દીવાલ પરનાં સુંદર ચિત્રો નિહાળતા શેઠ મથરતી ગાદી પર સાડાપાંચ મણુની રથૂલ કપાવાળા પૃથ્વીના ગોળાનું રમરણ કરાવતા પેટ ઉપર અક્ષાશ-રેખાંશ સમી કરચલીઓ પંખાળતા બેઠા છે. તેમનું કરચલીવાળું કપાળ, હડતાળ પર મળૂરો જવાના છે એવી ખબર સાંભળી વધારે ખેંચાય છે. સળગતી સિગારેટ આગળ સુધી આવી પહોંચતાં જખડીને જાંચે જીએ છે. રણવીર સલામ કરતો જૂકીને જોતો રહે છે.]

કુબેરદાસ શેઠ-એલા કેમ આવ્યો ? કામે કેમ નથી આવતો ?

રણવીર-સાહેબ ! આજે ત્રણ મહિનાથી મારી સ્ત્રી બીમાર છે, ઘેર નાનાં છોકરાં-છી રીતે આવી ચૂકું ?

શેઠ-(દસીને) વારુ માંડું બેઠું ખાટલામાં પડી રહે અને છોકરાંઓને સવારમાં વહેલા જીડી રાંધી આપીએ, તો ખાઈપી રજાળાં ફરે, રોજી પાડવી એ તો મૂખોત્ર ગણાય.

રણવીર-પણ બીમારી મંજીર છે.

શેઠ-મરી જશે તો નવી આવશે.

રણવીર-અરે સાહેબ ! એવું શું બોલો છો ? [શેઠ દસે અને એ તક જતી ન કરવા દેતાં] સાહેબ મુજ ગરીબની એક અરજ છે.

શેઠ-(દસનું ખાગતાં) બે ને બાપ આજકાલ બેઠારીના જમવામાં અરજ સાંભળી સાંભળીને મારા કાન પહેરા થઈ ગયા.

રજીર તેની પાછળ જોઈ રહે છે.)

x

x

x

x

૬૨૫ ૪ મું

રથજા-રજીરનું મકાન.

[ડોક્ટર હાથમાં રહેયારોપ મુલાવતા હાથ ધાય છે.]

ડોક્ટર-કેમ એલા પૈસા લઈ આવ્યો ?

રજીર-જી ના ! રોક પાસે મરો હનો પરંતુ આપના નહિ. માઈ વેપારી પાસેથી લાવી આપીય.

ડોક્ટર-નાર ! પરંતુ રખે જૂથતો.

[રજીરના હાથમાં બીજા મૂકે છે. રજીર એ ચન્નદિગે તપાસે છે. ડોક્ટર રાધાના કાળા હાથમાં ઇન્જેક્શન આપે છે.]

રાધા-(ઉધરસ આવે છે) તાવ ઊતરતો નથી ને રાતે ઉધરસ મોટું મળવા દેતી નથી.

ડોક્ટર-સારું થઈ જશે. આજે જરા ઇન્જેક્શનથી તાવ વધુ ઘટી આવશે. પરંતુ ગંભીર રહે નહિ. દવા ત્રણ વખત નિયમિત ખીજો.

(જાય છે.)

રજીર-(બી પ્રત્યે આશ્ચર્ય આંખે) કેમ છે ?

રાધા-હી...ક...મારે મારે તમે...(રડી પડે છે.)

રજીર-રડ નહિ, અચકિત આવી જશે. ઈશ્વર સૌ સારા વાનાંજ કરશે. છોડુ ! પેલા પડીકામાં સાબુચોખા લાવ્યો છું તે રાંધી આપ અને દિનું તું તારી બા પાસે બેસી પેલું મોરસાનું ગીત ગા.

રાધા-તમને પૈસા ન આવ્યા ? આજે ક્યાંથી લાવશો ? (રાધાના વિચારો તેજ હતા.)

રજીર-તારે એની શું કામ ફિકર કરવી પડે ? તારે તારી તબિયત સુધારવાની છે. એની ચિંતા તો મને છે ને ? જો સાંભળ દિનું ગાય છે.

[રજીર સામે રાધા તાકી રહે છે. આંખોમાં પાણીનાં અદસ્પ અંરણાં ફેલી નીકળે છે. દિન કાલીપેલી બાપામાં ગાય છે.]

દ્રશ્ય ૫ મું

સ્થળ:-વેપારીની પેઢી.

(દુકાનમાં ગાદીતક્રિયા દેથી રીત પ્રમાણે પડેલા છે. બે મુનીઓ કાંઈ હિસાબ લખી રહ્યા છે. બેત્રણ બેઠૂતવર્ગના માણસો બેઠા છે. બાજે લેવા કે કોઈ વ્યાજ ભરવા આવ્યા જણાય છે. શેઠ રણવીર સાથે વાતો કરી રહ્યા.)

રણવીર-તલકચંદભાઈ ! રૂપિયા પચાસની જરૂર છે.

તલકચંદ શેઠ-કાંઈ ધરેલુંમાંકું છે ?

રણવીર-નહિ શેઠજી અંગઉધાર લઈ જવા છે. પગાર ધથે આપી જઈશ.

વેપારી શેઠ-એમ પૈસા ન મળે. કંઈક લઈ આવો તો બને.

રણવીર-શું લાવું ? મિલકતમાં બે દીકરા છે. બેરી માંદી છે, તેથી ખાસ જરૂર છે. કુબેરદાસ શેઠ પાસે છ મહિનાનો પગાર ચલ્યો છે. દસબાર દિવસમાંજ ધરી. ત્યારે વ્યાજ શીબે આપી જઈશ.

શેઠ-એવો વ્યાજનો ધંધો મારે કરવો નથી.

રણવીર-કંઈક દયા કરો શેઠ, હું પચાસના સાઠ આપી જઈશ.

શેઠ-વેપારમાં દયા ન રખાય માંડા ! રસ્તે પડ મારે ધણું કામ છે.

રણવીર-(રસ્તે ચાલતાં સ્વગત) પ્રભુ ! જગતમાં તારા સિવાય ગરીબનો બેલી કોણ નથી. દાકતર ઇન્જેક્શન આપ્યેજ નાચ છે. કાલે નવ ધરી. બીજા રૂપિયા સોનું ચડાવ્યું છે. લાજ તારે હાથ છે. મારા ધણી !

દ્રશ્ય ૬ કું

સ્થળ:-રણવીરનું મકાન.

(ડોક્ટર ઇન્જેક્શન ઇપમાં તથા પૈસાની ઉધરાણી કરે છે. રાધાની સ્થિતિ મંજીર છે. રણવીર મુંઝવણમાં છે.)

ડોક્ટર-રણવીર, આજે તો બીજા ચૂકવવું પડ્યું.

રણવીર-સાહેબ, વેપારીએ પૈસા ન આપ્યા. બીજા કોઈ દેનારોથી ન લેવે દયો. દલે આપજ મારા પ્રભુ થોડા દિવસ ચૂકવ્યો,

૩ જરૂર ભારી આવીય.

ડોક્ટર-(મુઠો થા) તમારા લોભેનું આત્મ દુઃખ. તમ જેવું
કંઈ સમજે નહિ. અમારે મેંર એવડા કંઈ યોગ્ય રહે છે.
રજુવીર-પણ માદેખ! આની તમિયત દછ એરી ને એરીજ છે.
આપ યોગ્ય દિવસ મદ ભુજો.....

ડોક્ટર-તેમાં દુઃ સુ કંઈ? જનના ઉપાયો કર્યા. મારે આજે
વેસા જોઈરોજ. ખીજું કંઈ ન હોય તો તારો પગાર લખી આપ.
[રજુવીર મૂજતા હાથે ખત લખી આપે છે ત્યાં મોહી આવે છે.]
રજુવીર-પગારો રોક.

મોહી-હવે મારો કંઈ વાંકો છ-છ મદિના તો થયા, હવે તો...
રજુવીર-પણ પગાર થાય ત્યારે આપું ને રોક!
રજુવીર-અત્યારે તો કંઈ નથી.

મોહી-પગાર થાય કે ન થાય. આજે ખાતા પેટ કંઈ અ
પડું પડશે.

મોહી-કંઈ ન હોય તો જૈરી વેગ.

રજુવીર-રોક! ક્યા કરો, આડેક દિવસમાં પગાર થઈ જશે.

મોહી-(ડોક્ટરના હાથમાં ખત જોઈ) આ પગાર પગાર કરે છે
પગાર તો લખી આપ્યો.

(ડોક્ટર ચાલતા થાય છે)

[રાધા આ દૃશ્ય જોઈ કંપી જઈ છે. તેના હૃદયમાં લોહી વેગ.
મોહી રહે છે. મૂર્છા આવી જાય છે, રજુવીર ઝડપથી તેનો પાસે
છે. મોહી રડોજ પામ્યા કરે છે; છોડ, દિવુ દોડીને તેની બાને
પડે છે. રજુવીરની આંખોમાંથી આવજી ભાદરવો વરસે છે.]
(પડદો પડે છે.)

(‘સુન્દરાતી’ના દીપોત્સવી અંકમાંથી)

૭૮-દિવાળી

(લેખક:—શ્રી. ગિરીશ ભવેચ)

[પાત્રો એમના દેખાવના ક્રમ પ્રમાણે]

રથો—મહિનાથી અન્ન વિનાનો, બીમાર પડેલો ગરીબ
ખેડૂતનો છોકરો.

દિવાળી—રધાની માતા.

પ્રકુલ—એક સંસ્કારી, પૈસાપાત્ર, ગ્રામસેવા કરતો યુવક.

મુસાફર—ટપાલી, પોલીસ.

અલમદ—મુસ્લિમ ખેડૂત, કેશવનો પડોશી.

દાકતર

કેશવ—રધાનો બાપ.

[કુકાળથી ઘેરાયેલા એક વિભાગની મધ્યમાં એક નાની ઝૂંપડી
પાસે ખાટલામાં રથો તાવે તરફડતો સૂતો છે. રધાની ઉંમર દસેક વર્ષ
આસપાસની છે. જૂનના દુઃખે શરીર તલન હાડપિંજર બની ગયું છે.
એક ફાટેલી ગોદડી ઝોડી છે. પાસે દિવાળી-તેની માતા, પોતાના
લૂગડાના પાથવ વડે પંખો નાખતી બેઠી છે. થોડે દૂર એકાદબે બીજાં
ઝૂંપડાં દેખાય છે.]

રથો—બા ! બાપા ક્યારે આવશે ?

દિવાળી—આવશે, આવશે. આજે દિવાળી છે તે તારે માટે
ખાવાનું લેવા ગયા છે.

રથો—ખાવાનું ? ખાવાનું તો બા, અને બંદુબ્ધ હાલે.

દિવાળી—તું કેટલાએ દીનો ઝૂંખ્યો છે, પછી કંઈ ક્યાં
વચર છૂટકો ?

રથો—બા ! અને તારા બિનરી જન્ય એટલે મામાને ઘેર લઈ
જાએ. ત્યાં ખાવાનું મળશે, ખૂબ મળતું પડશે.

[કુખમયું દસે છે.]

દિવાળી—હા બાપ, તમ જલ્દી દો! હવે તું મુઝાન મા
નો કામગ આરે પછી જલ્દી, દો! હું કામગનીજ રાહ જોઉં છું, બે
[પ્રકુલ્લ પ્રવેશે છે. તેનામાં જલ્દી છે, તેજ છે. છેક છેલ્લે
દબનાં જતાં સાદાં વસ્ત્રોમાં સજ્જ થયેલો છે. હાથમાં નોંધપોથી
અને પેન છે.]

પ્રકુલ્લ—તમારું નામ?

રથો—(મગ્નક કરતો ધીમેથી) મને ખાવાનું આપે તો બનવું.
પ્રકુલ્લ—હોકરા! તું તમારાં બધાંના નામ બતાવીશ તો હું

તમારી હાલત જાહેરમાં લાવીશ. પછી ખાવાનું મગા રહેશે.
રથો—ના, મારે તો હમણાં ખાવાનું જોઈએ.

દિવાળી—મોડો ન થા, એમની વાત તો સાંભળ. (પ્રકુલ્લને)
બાપ! અમે મદિનાથી બૂખ્યાં છીએ. અમે અલનો દાણો પણ નથી
દેખ્યો, આ આટલો હોકરો પણ મોડો છે. ખાવાનું અપાવો, ભગ-
વાન તમારું ભણું કરશે.

પ્રકુલ્લ—હમણાં ને હમણાં તો તે નજ બને. તમારા બધાની
હાલતની સરકારને જાણ કરીશું, મદદ માટે ફાળા ઉધરાવીશું; પછી
અત્યારની રાહતસમિતિની તપાસ થશે, ત્યારે ખાવાની જોગવાઈ થશે.

દિવાળી—એ બધું થાય તે પહેલાં તો અમે મરી જઈશું.
અમને અત્યારે થોડાક પૈસા આપો કે ખાવા આપો, હું કરમરું છું.
આ હોકરા માટે જોળા પાયરું છું.

પ્રકુલ્લ—પણ તે અત્યારે કેમ બને?

દિવાળી—ત્યારે મને કંઈ કામ આપો. મને રોટલો અને મારા
હોકરાને દવા મળે એટલે જલ્દી. ભગવાન તમારું કયું નહિ જવા દે.
રમ થશે.

પ્રકુલ્લ—મારે વખત થઈ ગયો છે. તમારું નામ કહો. હું
જુ કરીશ.

દિવાળી—આ હોકરાના બાપા આવે ત્યારે અમારું નામ
જાણે.

પ્રકુલ—વારુ, ત્યારે હું પછી આવીશ. (જાય છે)

[માથે મોટી લોખંડની પેટી અને હાથમાં પોટલું લઈ આખે ઘરોરે પરસેવાથી રેખાંજીત થઈ ગયેલો મુસાફર પ્રવેશે છે.]

દિવાળી—(હસીને) હાલો, હું લઈ લઉં ?

મુસાફર—હું, હવે તો માધવજી બાકી રહ્યો છે. સ્ટેશન આવી લામશે એટલામાં.

દિવાળી—નકામી મહેનત શીદ કરો હો, બાપા ! હાલો, હું લઈ લઉં. એક આનો આપજો.

મુસાફર—એ પૈસે તો જોઈએ તેટલા આવે છે.

દિવાળી—તથા પૈસા આપશો ?

મુસાફર—એ.

દિવાળી—હીક, હાલો. મળૂરી તો એક આનાની છે.

રથો—બા, બા, મને એકલો મૂકીને ? (રોય જેવો થઈને) બા, મારી પાસે બેસને. મને નહિ મને.

દિવાળી—(સમજાવતાં) જો, હમણાંજ દોડી આવીશ, વાર નહિ લાગે. તારી દવા ને ખાવાનું પણ લેતી આવીશ હો. તું જરા વાર સહ જા.

રથો—મારાથી તો બિભાએ નથી થવાનું અને તું જતી રહે છે. મને પાણી ટાણ પામે ?

મુસાફર—આવડું દોષ તો જટ કર. મારે મોડું થઈ ગયું છે.

[મુસાફર દિવાળીને માથે સામાન મૂકે છે. દિવાળી રથા સામે જોતી આંધી જાય છે.]

રથો—(ઘોડી વારે અણગમો થવાથી ત્રણત્રણે છે.) બાપા મયા. બા મહ...હે બમવાન ! મને બૂખ લાગી છે...મને તાવ આવ્યો છે...મને જટ સારું કરી દે...ખાવાનું આપ...(નિસાસો નાખે છે.)

[ટપાલી કાગળો સાથે આવે છે.]

ટપાલી—ફાવ સફા પટેલ.....

રથો—અહીં બાપા, અહીં.

ટપાલી—આ તારો કામગ.

રથો—મને વાંચતાં નથી આવડતું તમે વાંચો ને !

ટપાલી—હું ક્યાં વાંચવા બેઠું ? મને વખત નથી.

રથો—હસે બાપ, કેનો છે ?

[મરીબ બની આવતી આંખે ટપાલી સામું જોયા કરે છે.]

ટપાલી—(કામગ જોઈ) બગદેવનો.

રથો—(ખુશ થઈ) એ તો મારા મામા. વાંચો ને (કરમરતો)

એક વાર વાંચો, બસ એક વારેય નહિ ?

ટપાલી—(રોક્ષી) જો તે લખે છે, (કામગ વાંચનાં):

“મારી મિત્ર બંધ થઈ ગઈ છે એટલે કામગરનો છું. પૈસા બનતી ઉતાવળે મોકલોય. અહીં આવવાનું બંધ રાખશો. બગદેવના જેથીકૃપ્ય વાંચશો.”

[કામગ નાખી દઈ ચાલ્યો જાય છે.]

રથો—(ચોડી વારે મગમગો થઈને) ઓ પરભુ ! મારે મામાં

ઘેર નહિ જવાનું ? (આંખમાં આંસુ આવે છે.) બા તો કામગ આવે પછી જવાનું કેંતી હતી. (ઉધરસ આવે છે.) મામા અહીં આવે પછી તેમની સાથે બોલીશ નહિ. પૈસા નહિ લઉં, ખાવાનુંએ નહિ લઉં. જાઓ મામા, તમારી કંઠા (કંઠા કરે છે.)

[વ્યવસ્થા, કાયદો અને શાંતિના ઇશ્વરદાર સમો પોલીસ આવે છે.]

પોલીસ—રથા ! કેશવ ક્યાં મૂઓ ?

રથો—કેમ, જમાદાર કાકા ? બાપા તો સવારના બહાર ગયા છે.

પોલીસ—સવચ્છ જમીનો ટુકડા કંઠાવ્યા છે તે મારે તારું

ખોરડું તપાસવાનું છે.

રથો—તો બાપા આવે ત્યારે આવજો.

પોલીસ—મારે ટુકડાને તાબે થયા વગર છૂટકો છે ?

[મૂંપડામાં તપાસ માટે જાય છે.]

રથો—જમાદાર કાકા, બાપા મને વડશે. કાકા, આમ આવો,

તમને કંઈક બતાવું.

પોલીસ—શું છે ? આટલી ગડબડ શાનો કરે છે ? લૂંટી લેવા તો નથી આવ્યો ?

રથો—(કાગળ બતાવી) કાકા ! મારા મામા જે ને તે પૈસા મોકલવાના છે, તે બાપા આવે એટલે .....

[સખ્ત ઉધરસ આવે છે.]

પોલીસ—(કાગળ વાંચી) હીક, તારા બાપને કે'જે હું જાણી મારે આવ્યો હતો તે પૈસા જટ બરી દે.

[જાય છે.]

[રથાની ઉધરસ થોડી વાર આકુજ રહે છે.]

રથો—(હાંફતો) પાણી...અં...હં...હં...પાણી...બા..... પાણી...પાણી.

[ખાટલામાંથી બહાર પ્રયત્ન કરે છે. લથડિયાં ખાતો અથડાતો કૂદાતો ઝૂંપડી તરફ જાય છે.]

રથો—બા નથી, બાપા પણ નથી. જમાદાર કંઈ લઈ ગયા હશે તો ? (શ્વાસ લઈ) પાણી...ઓ ભગવાન...

[ઝૂંપડામાં જાય છે. થોડી વાર શાંતિ પથરાય છે.]

રથો જમીન સાથે પગ ટેકવવાની મહેનત કરતો, હાંફતો, ચક્કર આવતાં હાથથી માથું દબાવી રાખતો ખાટલા તરફ જતાં લથડે છે. માથું ખાટલા સાથે અડગાય છે. એક લાંબી ચીસ પાડે છે. માથામાંથી લોહી નીકળે છે.

અદમદ—પુત્રમં સચક્રત અને નેકદિલ ખેડૂત થોડી વારે ખતે પાવડો અને કાદાળી સાથે પ્રવેશ કરે છે !]

અદમદ—કેશવ ! ઓ કેશવ...દિવાળીબાપ...અરે ! કોઈ જવાબ નહિ આપો. (આગળ આવી) પણ ઝૂંપડી તો ખુલ્લી છે. કેશવ ! તારે મારે કામ લાગ્યો હું. (રથાને લોહીમાં તરબોળ જોઈ) ઓહ ! આ ખિસારાને ખૂબ વાગ્યું છે અને ખૂબ પણ વધી રહ્યું છે. (રથાને ખાટલામાં સુવાડે છે) ઓ ખુદા ! શું તારું પણ વદમદિલ તૂટી ગયું છે ! અમ મરીએને આટલું દુઃખ શીદ દે છે ! ક્યારનું વાગ્યું હશે !

[પહેરજમાંથી ચીચકું શરીર પાડે બાંધે છે. રથાને ઢકાવે]

રધા! રધા! ઓ રધા! કેશવ ક્યાં ગયો! ઓ દિવાળી બાપ!
કોણ જવાબ દેશે? અસ્લાદ! અસ્લાદ!

[પ્રકુલ્લ આવે છે.]

પ્રકુલ્લ—આ મૂંપડાચળો ક્યાં ગયો છે!

અહમદ—શું કામ છે આપને, શેઠ!

પ્રકુલ્લ—એવું નામ શું?

અહમદ—કેશવ.

પ્રકુલ્લ—એમનાં કુટુંબમાં માણસો કેટલાં?

અહમદ—કેટલા આદમી? દેખો ત્રીન હવ. પણ એક તો આ

હમણાં મરી રહ્યો છે.

પ્રકુલ્લ—એ કોણ છે?

અહમદ—કેશવ કા લડકા રધા.

પ્રકુલ્લ—હું તેની સારવાર માટે દાકતરને બોલાવી લાવું.
(દિવાળી આવે છે.)

દિવાળી—શું છે, આમદ દાદા?

અહમદ—રધાને કંઈ વાગ્યું છે અને બેભાન થઈ ગયો છે.

ઓર આ સાહજ તમને કંઈ પૂછવા આવ્યા છે.

પ્રકુલ્લ—તમે કહ્યું હતું ને કે મજૂરી અપાવો તે તેની ગાંધવણ
મેં કરી છે.

અહમદ—ક્યા કહા?

પ્રકુલ્લ—આજે દિવાળી છે તો પાસેના રોશન પર ફટકો
માલ જમા થયો અને તે ખસેડવા મજૂરો નોંધ્યો છે. બોલો,
જવું છે?

દિવાળી—હું ત્યાંથીજ આવું છું. મને દસ આના દેવું
આપવા કહેલું; પણ મારો હોકરો માંદો મરે ને હું કેમ મજૂરીએ જઈ!

[રધાને આંચકી આવે છે. મોંએ ફીણ વળે છે. લોહી ખેંચી
રહ્યું નથી. દિવાળી તેની પાસે દોડી જાય છે.]

દિવાળી—રધા, રધા, આ શો દાટ વાળ્યો? ઓ મારા રતન!
ઓ મારા બેટા!

[આખે શરીરે હાથ ફેરવે છે.]

રઘો—(બેજાન સ્થિતિમાં લવારી કરે છે.) બા, બા, તું ના જતી. મને પાણી કેણુ પાશે ?

દિવાળી—આ રહી હું. બેટા! આંખો ખોલ.

અહમદ—એને મૂંઝાવો નહિ. સુવા દો. દારૂ ? દિવાળીબાઈ, એના ધા ઉપર આંધો.

દિવાળી—થોડો દારૂ હતો તે એ ગઈ રાતે પી ગયા.

પ્રફુલ્લ—(આશ્ચર્યથી) કેશવ દારૂ પીએ છે ?

દિવાળી—હા, એ તો કહે છે કે દારૂ પીકે છું એટલે દુઃખ ભૂલું છું.

રઘો—(લવે છે.) મામા ! મને નહિ 'બોલાવો ને.....ભાઈ, કાગળ વાંચો. હું મોટો થઈશ ત્યારે તમને નહિ ભૂલું.

પ્રફુલ્લ—ખિચારને સન્નિપાત થયો છે.

દિવાળી—ઓ ભગવાન ! ઓ કાગળ મા ! મારો રઘો સારો થશે તો તને અગિયાર રૂપિયાની હાંડી ધરાવીશ.

અહમદ—એટલા રૂપિયા લાવીશ ક્યાંથી ?

દિવાળી—દેવું કરીશ, મારા રધા માટે.

રઘો—(લવે છે.) જમાદાર દાકા ! ત્યાં ન જાઓ, મારા બાપા વડશે.

દિવાળી—આને કંઈ વળગ્યું તો નહિ હોય ?

અહમદ—ખાલિક કરે સો ખરી.

પ્રફુલ્લ—દાકારને બોલાવવાનું તો રહી ગયું. હું દોડતો આવું છું.

[જાય છે.]

દિવાળી—દાકાર હવે શું કરશે ?

રઘો—(લવે છે.) બા ! હું મામાને ઘેર જાઉં છું.....હું જઈશ .....મામા મને ના નહિ પાડે.....એ બોલાવે છે.

[ઉદ્દેશી વારની આંચકી આવે છે. ધીમે ધીમે શ્વાસ નરમ પડે છે.]

દિવાળી—મારું નસીબ ફૂટવા બેઠું છે. હું કમમાની છું... રધા, બોલ બાપ, એક ચાર બોલ, તને સાથી વાન્યું ? બેટા ! હું અમ્મને ઘેર લઈ જઈશ.

અદમદ—બાર્ક! ખુદાનું નામ લે રથો દને ફાની આલમમાં નથી.

દિવાળી—(બાવરી બની) આમદદાદા, શું કહો છો ?

અદમદ—હાં. એ તો અસ્થાદને ત્યાં સફર કરી ગયો.

દિવાળી—મારો રથો ગયો ? ના, ના. મારો રથો ન જાય. એને

મારો વગર ન ગમે ..... (રડે છે.)

અદમદ—મોતની સામે બજાબજરી છે ? એ ત્યાં મુખી થશે.

દિવાળી—ઓ ભગવાન બાપ ! તને આટલી પણ દયા ન આવી ?

અદમદ—ભગવાન શું કરે ? એ તો તકદીર.

દિવાળી—(રોતાં) મારું તકદીર ફૂટી ગયું. ઓ રથા ! બાર્ક, મેં તને સુનો ન મૂક્યો હોત તો.....

અદમદ—રો નહિ બાર્ક. એની રૂઢ પણ દુઃખી થશે.

દિવાળી—(રોતાં) મારું પેટ ફૂટી ન ગયું કે મેં હોકરને રખડતો મૂક્યો.

અદમદ—ગાંડી ન થા. રો નહિ. રોવાથી રથો પાછો નહિ આવે.

દિવાળી—આમદદાદા, પણ એને વાગ્યું સાથી ?

[પ્રફુલ્લ અને દાકતર ધસમસ્યા આવે છે.]

પ્રફુલ્લ—દાકતર સાહેબ ! ઝટ તપાસો.

અદમદ—કયા તપાસો ? એ તો મુજરી ગયો.

પ્રફુલ્લ—હોં !

દાકતર—જેવા તો દો, સાથી 'ઓફ' થઈ ગયો છે.

પ્રફુલ્લ—હા, પણ હવે 'ફીટમેન્ટ' તો નહિ થવાની ને ?

દાકતર—(તપાસી) તાવથી અને બૂખથી 'હાટ' વીક' પડી ગયેલું અને કોઈ જગરો ફટકો લાગવાથી 'હાટ' ફેલ' થઈ ગયું છે.

દિવાળી—બાર્ક ! ગમે તેમ કહો, પણ તૂટી તેની બૂટી થી ?

[કેથવ આવે છે. ફાટલાં કપડાં પહેલાં છે. હાથમાં ખીદાઈની ટોપલી, દવાની શીશી, ફટાકડા, બૂટ અને રોપા તામ્બજ ખરીદી આણેલાં છે.]

કેથવ—(આમો બની) શું થયું ?

દાકતર—થાવ શું ? એ તો આ હોકરો મરી ગયો.

કેશવ—હેં !

અહમદ—(ગુસ્સે યઈને) હા, પણ એને છોડી ગયો'તો ક્યાં ?
એ બીમાર હતો એટલી પણ ખબર નો'તી ?

કેશવ—(નિરાશ થઈ) પણ દિવાળી—

અહમદ—દિવાળી શું કરે ?

[કેશવના હાથમાંથી બધીજ વસ્તુ નીચે પડી જાય છે.]

કેશવ—(ગળગળો યઈને) આજે દિવાળી હતી. રહ્યા માટે ખાવાનું, પહેરવાનું, રમવાનું લેવા ગયો હતો અને રહ્યો..... (રડી પડે છે.)

અહમદ—ગજરાઓ નહિ, કેશવ ! એની દવા કેમ ન લાવ્યો પહેલાં ?

દિવાળી—હું બે પૈસાનું કોયદન લાવી હતી પણ એ તો નકામું ગયું.

કેશવ—હું પણ આ બાટલીમાં દવા લાવ્યો છું.

દાકતર—ત્યારે તમે આ ડોકરનીજ દવા લેવા આવેલા ?

અહમદ—પણ તું એ બધા પૈસા લાવ્યો ક્યાંથી ?

[ટપાલી સાયકલ સાથે હાથમાં દાગળિયું લઈને આવે છે.]

ટપાલી—કેશવ કોનું નામ ? આ તારથી પૈસા આવ્યા છે.

કેશવ—કેટલા છે ? ક્યાંથી આવ્યા ?

ટપાલી—પચીસ રૂપિયા, મુંબઈથી આવ્યા છે.

દિવાળી—બગદેવે મોકલ્યા હશે.

ટપાલી—અહીં સહી કરો.

કેશવ—મને સહી કરતાં નથી આવડતી.

ટપાલી—તો અંગૂઠો કરો. દાકતર સાંજ, તમે સાક્ષી કરશો ને !

દાકતર—સાક્ષી ? પણ હું આ માણસને બરાબર ઓળખતો નથી.

પ્રદુલ્લ—(હસીને) હું આપીશ સાક્ષી.

[કેશવ અંગૂઠો પાડે છે, દાકતર અને પ્રદુલ્લ સાક્ષી તરીકે સહી કરે છે. પચીસ રૂપિયા ટપાલી મળી આપી જાય છે.]

કેશવ—પૈસા, દવા, દાકતર બધુંજ મોકું પચું ! રહ્યા, બેટા, બેટા, તું મરી ગયો !

દાકતર—અમે શું કરીએ ? તમેજ અમને મોડા બોલાવ્યા એ જૂથ તમારી છે.

અદમદ—તમને વહેલા બોલાવવા અમારી પાસે પૈસા ન હતા.
પ્રદુલ્લ—હશે ભાઈ, એમાં મરીઓનો દોષ છે.

કેશવ—એક મહિના સુધી મારો હોકરો જૂએ મૂએ, તારે પશ્યો તો ન થઈ દવા, એને શું વાગ્યું અને કેમ મૂએ એની પણ ખબર નહિ અને હવે પૈસા આવે છે, દવા આવે છે, ખાવાનું પણ મળે છે. (હાતીકાટ રહે છે) પણ બેટા ! તને ખબર નહિ હોય કે એ પૈસા, દવા, ખાવાનું કેમ આવ્યાં ? મેં તારે માટે થઈને તો ચોરી કરી.

અદમદ—એ સો મગજ કર્યો ?

કેશવ—ત્યારે શું કરું ?

દિવાળી—ચોરી સઝા માટે કરી તમે ?

કેશવ—(દાકતર તરફ જોઈ) આ પૈસાદારોના હોકરા જીલ્લી થાય ત્યાં સુધી ખાય અને મારો હોકરો જૂએ મરે, પછી ચોરીજ કરું ને !

દાકતર—પ્રદુલ્લ, હું રમ લખશ.

પ્રદુલ્લ—કેમ ?

દાકતર—સુએધને અપચો થઈ ગયો છે તે જીલ્લી અને તાવ લાગ્યું પશ્યો છે. મારે ખબર કાઢવા જવું છે.

પ્રદુલ્લ—આલો, હું પણ આવું છું.

[દાકતર સિગાર સળગાવી હીવાસળા બેઠકકરીથી નીચે નાખતાં દારૂખાના આગળ પડેલી ટોપી ઉપર પડે છે. કોણનું ધ્યાન નથી ધીમેથી ટોપી સળગવા લાગે છે. દાકતર અને પ્રદુલ્લ જાય છે.]

[પોલીસ અને જમાદાર આવે છે.]

પોલીસ—કેશવ ! તે ચોરી કરી છે અને ફરિયાદ નોંધાઈ છે. ચાલ ચોકી ઉપર.

કેશવ—મારો હોકરો મરી ગયો છે. જ્ય તારી ફરિયાદ મળી નમનાં અને તું ચે ભેગો.

જમાદાર—એ જવાનમમાં જ્ય તે પહેલાં તું જેલમાં તો ચાલ.

દિવાળી—(પગે પડતાં) ભાઈ, પગે લાગ્યું. આટલા હોકરાની

પણી રહે પછી મને ને એમને સુખેથી લઈ ચાલજો.

જમાદાર—બાપ, કાવદો આંધળો છે. હું દયા ખાઉં તો ચાલે નથી.

અહમદ—જમાદાર, રહમતી ખુદા ખુશ થશે.

જમાદાર—મારે તો ફુનિયા પરના ખુદાને ખુશ કરવાના, એ હે તે કરવું પડે.

દિવાળી—તો એક ઘડી ચોખી જાઓ.

જમાદાર—એ કંઈજ નહિ બને. (કેશવને) ચાલ બાપ, તૈયાર થા.

કેશવ—(રધાને સુખન ભરી) સત્તા આગળ શાશ્વપથ નકામું છે. બેટા, તને બાળવા પણ હું ખપ ન આવ્યો. મેં તને જીવતાં શું સુખ આપ્યું છે કે તને બાળવા તૈયાર થાઉં? મેં તને મારી નાખ્યો.

અહમદ—કાણુ મારે છે એાર કાણુ મરે છે? એ તો તકદીરના કાનૂતથી બધું થયે જાય છે.

પોલીસ—મિયાંસાંબનું કહેવું બિલકુલ વાજબી છે.

દિવાળી—(રધાનું યજ્ઞ ખતાવી) આનું કંઈજ નહિ કરો?

કેશવ—હમણાંજ પૈસા આવ્યા છે ને, તેમાંથી બને તે કરજો.

પોલીસ—કેશવ, સરચંદના પૈસા તારે ભરવાના છે, નહિ તો જપ્તી આવશે. હુકમ નીકળી ગયો છે.

અહમદ—એમ થશે તો એમ. (કેશવને) બાઈ, મબરાર્ધ નહિ, હું છું. અસ્લાહ મદદ કરશે.

જમાદાર—ચાલો બાપ, મોકું થાય છે.

[પોલીસ કેશવને પકડી લઈ જાય છે. આંસુ ભરેલી આંખે કેશવ પૈરી અને છોકરાને જોઈ રહે છે.]

દિવાળી—(દમલો થઈ યજ્ઞ ઉપર તૂટી પડતાં) મારી જિંદગીમાં દુવ લાગેલ કાળીમાં અનાજ નહિ. એ જેલ મથા! છોકરો મરી ગયો! દેવે હું કેમ દલાલ વિચારીય?

[ટાપી સજાવાના તાપથી દારખાનું દેવે સજાથી લહે છે. મારે બાણુ શતાશ જોડે છે, અચાજ થાય છે. દિવાળીનું જૂનું સગને છે, તે દાઝે છે અને અહમદના પ્રવાસે મદતી બને છે. રધાના યજ્ઞ

ઉપરની ગોદડી અદમદ નીચે પાથરે છે અને દિવાળીને મુલાકે છે.]
 દિવાળી--આજે દિવાળી પૂરી થઈ, દોગી સગમી.

[રહે છે.]

અદમદ--શિકર ન કર. ખુદાને ખાતર દિંમન રાખ બાઈ,
 એ તો થોડા વખત આદ બધું ડીક થઈ જશે.

[દિવાળીનાં મુસકાં સંભળાય છે. અદમદ આશ્ચર્ય તરફ મોટ
 માંડી બેસે છે.]

[પડે પડે છે.]

('કોમુદી' માસિકના એક અંકમાંથી)

૭૭૯-હિન્દની મયંકર દરિદ્રતા

સહકુટુંબ આપઘાત કરતા માનવોની મનોદશા પર પ્રકાશ
 (લેખક:-શ્રી. માત્રવલકર)

[પરાધીનતા હિંદની સ્થિતિને વધુ કરુણ અને વધુ કંગાસ
 બનાવવામાં અમત્યનો ભાગ ભજવે છે.]

પેટમાં આગ લાગી છે! ટન! ટન! ટનનન, ટન ટન!!!

ભયંકર આગ લાગતી વખતે વગાડતો ધંટ રણકી બીણો.
 લોકો દોડતા દોડતા ધંટ પાસે પહોંચ્યા. થોડી વારમાં તો હજારો
 લોકો ભેગા મળી ગયા.

લોકોએ જોયું તો એક માણસ ધંટ વગાડી રહ્યો હતો. લોકોએ
 પૂછવા માંડ્યું: "ક્યાં આગ લાગી છે?" પેલા માણસે ઘોઘરા અવાજે
 કહ્યું: "જુઓ, જુઓ, મારા પેટમાં આગ સળગી રહી છે!"

તે માણસને ગિરફતાર કરવામાં આવ્યો.

હજારો માણસો એકઠા મળ્યા હતા બધા ખડખડાટ હસી પડ્યા.
 અને પેલા માણસની મૂર્ખાઈની વાતો કરતા ધર તરફ વળ્યા. પરંતુ
 ૧ વાત છે કે, કોઈની આંખોમાંથી આંસુ નીકળ્યાં નહિ. આ
 સની એક નાનીસી વાત ઉપર-કોઈ પત્રકારની ક્ષમ આવી નહિ,

કોઈ કવિહૃદયને એના જીવન ઉપરથી સ્ફુરણા ન થઈ અને મોતી-
ઓનાં ઝરણોનાં સ્વપ્ન સેવનાર કલાકારને એમાંથી પ્રેરણા ન મળી.
આ દેશમાં દેશબાંધવોની દરિદ્રતાને કોણે ઓળખી શક્યું છે? કોણે
એમનાં હૃદય વાંચ્યાં છે? કોણે એને આશ્વાસનનું અમી પાતું છે?
આકાશમાં ચંદ્ર અને ચાંદની નીરખનાર કવિ! સ્તબ્ધ બની જા.
સમતાનો ઉપદેશ આપનાર લેખક! દૂર થા અને દરેક વિષયો ઉપર
કલ્પમ ચલાવનાર અધિપતિ! માથું નમાવ. કેમ, તેં આ વ્યક્તિમાં
માતૃભૂમિનાં દર્શન કર્યાં? આ વ્યક્તિના પોકારમાં અગણિત જવા-
બોના રૂદન-ધ્વનિ તેં સાંભળ્યા? શું આ વ્યક્તિ સમસ્ત ભારતના
પ્રતીકરૂપ નથી? શું તેનો અવાજ હસવા યોગ્ય હતો? તારી એ
જિંદગીમાંથી જાગૃત થા, ઓ આંધળા! તારી આંખો ઉઘાડ, તારા બધિર
કાન આડેથી ઝડેરા પડકા ખસેડી નાખ. હવે જો એની જગ્યાન ફરે છે:-

પેટમાં આગ સળગે છે! પેટમાં આગ સળગે છે!! જૂખ્યો
માણસ બીજું શું કરી શકે?

આ પેટની ભયંકર આગે, આ જૂખે અમારામાંથી આત્મ-
વિશ્વાસ હીનવી લીધો છે. એણે દુનિયા સામે અમને અત્યાચારી
બનાવ્યા છે. એ જૂખે અમારી પાસે ચોરી કરાવી છે. અમારામાંની
દયા, મમતા, સંતોષ વગેરે સદ્ભાવનાઓને દૂર કરી છે.

આજે મોટા મોટા શહેરોમાં કાયરશ્રિગેડ છે. આગ લાગે કે
તરતજ તેને પુઝાવવા જમીન અને આસમાન બેમાં કરી નાખે છે.
પરંતુ ભારતવાસીઓનાં પેટમાં સળગતી જૂખની જ્વાલા તો સતત
સળગતીજ રહી છે. એને પુઝાવવા કોઈ પ્રયત્ન કરતું નથી.

આપઘાતનાં કારણો

તાજેતરમાં દિલ્હીના એક મદોસ્તામાં તમજરોસે નામની એક
વ્યક્તિએ જોઈ ફાંસો ખાઈ આત્મહત્યા કરી. તે ધણીજ દિવસોથી
બેકાર હતો. તાંમેરની પાસે આવેલ એક ગામમાં ત્રણ સ્ત્રીઓની
લાસ મગ્ગ આવી હતી. પછી તે ત્રિણે તલાસ કરતાં ખજાર પડી કે,
ત્રીબીના દારણ દુઃખમાં દગાઈ તેઓએ આપઘાત કર્યો હતો.

સીતયર (આશ્રમ) માં એક વાત એવી બની. એક માણસે જૂખથી અસલ દુઃખી બની અને તેની ઓ અને બાળકોને આ વેદનાથી પીડાતાં જોઈ તેમની કલ્પ કરી હતી. પછી તેની ધરપકડ કરવામાં આવી હતી. કાપદાથી એને ન્યાય કરવામાં આવ્યો; પરંતુ યું તે ન્યાય દેનાર એ ન્યાયે એમના હૃદયની પોથીનાં પાન્યં વાંચી તેમાં હત્યા

હમણાં વર્તમાનપત્રમાં મદદ (દક્ષિણ દિગ્દુસ્તાન) માં એક સમાચાર પ્રગટ થયા હતા: બેકારી અને જૂખથી પીડાતા એક કુટુંબે મૃત્યુનો આશ્રય લેવા નિશ્ચય કર્યો. આ કુટુંબમાં પતિ, પત્ની તથા બે બાળકો હતાં. એ લોકોને ઘણા દિવસથી કામ ન મળ્યું અને ખાવાને માટે કાંઈજ નહોતું. એણે મદદ માટે ફાંફાં માયાં પશુ વ્યર્થ. પછી એણે ધરનો સામાન બેગો કરી સગમાઓ અને આમની જ્ઞાતાઓમાં પતિ-પત્ની તથા બે બાળકો જાણીજૂઝને દોખાયાં. તેઓ જૂખની વેદનાથી પર રહેવા બળી મૂક્યાં.

મદ્રાસમાં કેટલાક દિવસો પહેલાં એક બિના બની હતી. એક પિતા તેના બાળકની જૂખની વેદના સહન ન કરી શક્યો. તેણે તેના બાળકનું ગળું કાપી નાખ્યું, તેની શિરફાટારી થઈ. તેણે અદાલતને આજીજી કરી કે મને ફાંસીની સજા બલે યાવ. તેને ફાંસીની સજા પશુ થઈ અને પછી તે એક એવા રાજ્યમાં ગયો કે જ્યાં જૂખ અને બેકારી ન હતી.

જો લોકો મહેતોમાં આનંદ માણી રહ્યા છે, જેમને ત્યાં કરોડો રૂપિયાની રેલમહેલ થઈ રહી છે, તે લોકોને આ બેકારી અને જૂખનો ખ્યાલ ક્યાંથી આવે?

નાકરી માટે ફાંફાં

કલકત્તાની રિઝર્વ બેંકે ચાળીસ જગ્યા માટે ‘જોઈએ છોએ’ની આપી અને આ ચાળીસ જગ્યાઓ માટે લગભગ દસ હજાર અને અંકર ટ્રેઝયુરોની અરજીઓ આપી, હજારો ઓફિસો થયા અને આ માટે પોલીસની મદદ તેઓને લેવી હતી.

બિહારમાં આવેલ પટણામાં પણ આવોજ કિસ્સો બન્યો હતો. ત્યાં પોલીસ કોન્સ્ટેબલની સાત જગ્યાઓ ખાલી પડી. આથી દસ હજાર યુવકો તે સ્થાન કબજે કરવા માટે—ફક્ત ૧૫-૨૭ રૂપિયાની નોકરી માટે તૈયાર થાય એ દેશમાં દરિદ્રતા કેટલી છે તે બતાવી આપે છે. બેકારીનો સહેજે ખ્યાલ આવી જાય છે.

બંગાળ અને બિહારની સ્થિતિ કરતાં ભાવંકર સ્થિતિ તો મદ્રાસમાં છે. પાંત્રીસ રૂપિયાની નોકરી માટે—એ કલાકો માટે ૬૬૬ અને ૭૮૭ પ્રાર્થનાપત્ર આવ્યા. મદ્રાસ હાઇકોર્ટના બેંચ કલાકની જગ્યા માટે પાંચસો વકીલોની અરજીઓ આવી હતી. પ્રો. વાસવાણી એક ઠેકાણે લખે છે કે, 'સિંધમાં એક ટ્રેન્યુએટ બૃહપાલીસનું કામ કરે છે.' મધ્યપ્રાંતમાં ૬૦-૭૦ રૂપિયા માટે સેંકડો અરજીઓ આવી હતી અને તેમાં કેટલાક ફરટ કલાસ એમ. એ. પણ હતા. વળી કેટલાકે તો જળથી માંડી મવનરની સિદ્ધારસો પણ લગાવી હતી.

બેકારી લાવનાર આપણી રફોડો અને કોસેજો છે. આપણી શિક્ષણપ્રણાલી અત્યંત વખોડવા લાયક છે. યુનિવર્સિટીના સંચાલકો દર વર્ષે સેંકડો ભણેલ બેકારો બહાર પડે છે અને પછી તો દુઃખની ધંદીમાં જિંદગીભર દળાયા કરે છે.

ધણે ઠેકાણે આ શિક્ષણપ્રથા સામે વિરોધ ઉઠાવવામાં આવ્યો હતો, પરંતુ તેનું પરિણામ યન્યમાં પરિણમ્યું; કારણ કે જે માણસો વર્તમાન શિક્ષણપ્રણાલિકાને બિચારે છે, તેજ માણસો ખીજ બાલુ-એથી આ સંસ્થાઓને ચલાવી રહેલા છે.

કલકત્તામાં કેટલાએ સિદ્ધિત બેકારો જીવનથી કંટાળી આપઘાત કરે છે. સિદ્ધિત બેકારો સંખ્યને કેટલા નુકસાનકર્તા છે, તેના ઉપર સમઘર કમિયને તેના રિપોર્ટમાં પ્રકાશ પાડ્યો છે. એમણે કપેલી દુનિયા બેકાર બન્યા પછી નહ પામે છે અને પછી તેમને સમાજ ભાવંકર લાગે છે. ભણ્યા પછી તે સાફ અને સરળ જીવન ગુમારવા અશક્ત બની જાય છે; કારણ કે તેના ઉપર વિદેશી સખ્યતા અને વિચારિનાની હાથ પડેલી હોય છે. હરણ-હરણ, આપણી, મોટ-

પાટલૂન વમેરે ખરયા તેમના બેકાર જન્મ પછી કરવા તેમને પાલ-
વતા નથી અને તેનાં દાર જાંધ યઈ જાય છે.

આપણી વર્તમાન શિક્ષણપ્રણાલિકાએ આપણાં બાળકોને
અને યુવકોને એવા અવગણ પાટા બંધાવ્યા છે કે, શારીરિક શ્રમને
એટલે કે શ્રમજીવી વર્ગને તેઓ ઝીતરતી ક્રાંતિના આદમી સમજે છે,
જે આ વર્ગ આવે મર્ગ દૂર કરે અને શ્રમજીવીઓનો સદયોગ આદરે
તો તે શિક્ષિતોની બેકારી ઓછી થાય.

વળી કામ કરવાવાળા અને કામ કરાવવાવાળા વચ્ચેના સંબંધ
ખરાબ થઈ ગયો છે. પચીસ રૂપિયાનું કામ કરવા તેને ત્રીસ રૂપિયા
આપવા પડે છે અને આતું કામ તેઓએ ફરજિયાત કરવું પડે છે.
આથી કામ કરવાવાળો વર્ગ કામ કરાવવાવાળા વર્ગનો શુદ્ધામ બની
ગયો છે. આ વર્ગ શુદ્ધામીથી એટલો ટેવાઈ ગયેલો છે કે, તે પોતાના
મળ ઉપરાંત કામ કરી દઈ તેના માલિકને ખુશ રાખવાના પ્રયત્નો
કરે છે અને આથી તે વર્ગ માલિકની દયા ઉપર જીવતો થઈ ગયો
છે. માલિક તેની બલમનસાહને દુરુપયોગ કરી તેની પાસે બેવડું
કામ કરાવે છે.

શુભક્રમ-મજૂરોની ગરીબી

લગભગ દસ વર્ષ પહેલાંની વાત છે. હું તે વેળા શુભક્રમમાં
હતા. એ વખતે મેં એક દસ્ય નિદાજીયું તે જોઈને આજે પણ હું
રોમાંચ અનુભવું છું. જે લોકો મિત્રો અને કારખાનાં ચલાવી દેશની
ઉદ્યોગસમૃદ્ધિને વધારવાના પ્રયત્નો કરે છે, તેના મૂળમાં કેટલું પાપ,
અમાનુષિતા અને દિસા બરેલી છે? હવા અને પ્રકાશરિહોણી મંદી
ઓરડીઓમાં મજૂરોનાં નિવાસસ્થાન હોય છે. પતિ દિવસે કામ
કરવા જાય તો સ્ત્રીને રાતપાળી કરવાની હોય. જીવનમાં આનંદ નહિ-
જાંચડો નહિ. ફક્ત દુઃખની ઘંટીમાં પિલાવાતું. પુરુષ જ્યારે થાક્યો-
પાક્યો ધર તરફ આવે છે, ત્યારે થાક ઉતારવા તે ઘરાબનો આશરો
લે છે અને ત્યાંથી તેના પતનની શરૂઆત થાય છે.

એક મંદા મહોલ્લાના ફૂટપાથ ઉપર એક ઝાક નીચે એક

ખેલાન મળૂર પડ્યો હતો. આજ પાંચ દિવસથી તે તાવથી પીડાતો હતો. એની નોકરી છૂટી ગઇ હતી અને આથી મિલની ખોલીમાંથી પણ તેને હાંકી મૂકવામાં આવ્યો હતો. એની પાસે એક પૈસો પણ નહોતો. ફક્ત તે ઝાડ નીચે-એની છાયામાં-પડ્યો હતો. તેને પત્ની અને બે બાળકો હતાં. એક બાળક તો માત્ર છ માસનું હતું. બે દિવસથી બચ્ચાંને પણ કંઈજ મળ્યું નહોતું. નાતું બાળક રતનને ચાવવા પ્રયત્ન કરતું, પણ અતિ દબાવવાથી પણ તેમાંથી બે ટીપાં દૂધ નીકળતું નહોતું. પિતા આ બધું જોઈ રહ્યો હતો !

મળૂરને બે વખત ઊલટી થઇ આવી. આથી તેની પત્ની પેલા નાના બાળકને લઈ ત્યાં ગઇ, ત્યારે બીલું ત્રણ વર્ષનું બાળક ઊલટી માં આવેલા એચાર અન્નના દાણા વીણી ખાવા માંડ્યું.

આ કહાણીએ સાંભળી શકાય તેવી નથી. આવાં દશ્યો તો ટેકેકાણે ઉઘાડી આંખે ફરનારને છે.

આ મળૂરોની સામે થો હતો. હળરો રૂપિયાની કિંમતના આપ્યા હતા. પલંગ, ફર્નિચર, ઝુક ખડકાર્થ હતી; આ ઉલોગવાદ દેશ

સુંદર જંગલો આવેલો ન ઉપર પાયરવામાં વૈભવસામગ્રી માત્રે મરો ?

પણ કોણે આવાં દશ્યો નિહાળ્ય હપકાવ્યાં છે ? મળૂરોની વેદના કેટલી ના અધ્યક્ષ થી. દિગ્ગોરલાલે રમૂ કરેલ

આંખ
માં
ગે
જમ

વરસો પહેલાંની વાત છે. તે દિ હતો. અમારા ઘરમાં એક રૂઢ નોકરી નાની ઝોરડીમાં રહેતી હતી. મારે એની ઘેર બોલાવવા ગયે મ પાડી “પા ઝોરડીમાંથી આવજા જુ છે ?” બોલી : “ બપોય. તેમાંથી એક નહિ આવતા” અને પ લાગી. મને ખબર ન હ

નો યોગ બાજુ વિનાવી રહી હતી. તેની પાસે એક ઉપરાંત ખીજ સાડી પણ ન હતી !

આવીજ ખીજ પાત બાધ કિશોરલાલ નીચે મુગ્ધ રહી પડે છે.
અમદાવાદનો બનાવ

અમદાવાદ પાસેના એક ગામડામાં દરિગનોની સભા હતી. મારા મિત્રો સાથે હું પણ તે સભામાં ગયો. પાંચ વગતી વખતે રાત અધારી બની ગયેલ હતી. રસ્તો બગાડવા એક સ્વયંસેવક દ્વારા માં ફાનસ રાખી અમારી આગળ આગળ ચાલતો હતો. એવામાં અમારા કાને અવાજ અથડાયો: “ અહીંયાં નહિ આવતા, પાંચા જાએ.” અમે ફાનસના અજવાળામાં જોયું તો એક સ્ત્રી અધારાનો આશ્રય લઈ રહ્યાન કરતી હતી અને તેનો પતિ નાક આગળ ઊભો રહી તેની ચોડી કરી રહ્યો હતો.

આ હજારો અને સેંકડો માણસોની ગરીબીનું વર્ણન કેવું કરે છે ? જેના પરિણામમાંથી વિશ્વાસિય જન્મે છે, વરસાદ, ઠંડી અને સખ્ત મરમી તરફ બેધ્યાન આપી જે અનાજ ઉત્પન્ન કરી રહેલ છે, તે અજાદતા આજે જૂએ મરે છે. જે હજારો અને સેંકડોને અજ પૂરું પાડે છે, તેને ત્યાં તેના કોઠારમાં એક અગ્નિ દાલો પણ નથી, તેનાં બાગબગ્યાં જૂએ ટળવળે છે. આવી દયાનાં કેટલાંક સખ્દચિત્રો શ્રી. શુભસંમદ દેસાઈ અને શ્રી. નાણાવટીએ ઘોડાકે સમય ઉપર ‘જન્મ-જ્વમિ’માં પ્રગટ કર્યા હતા તેનો સાર નીચે પ્રમાણે છે.

અંધારું ઘર

એક નાની ઝૂંપડીમાં એક સ્ત્રી રસોઈ કરી રહી હતી. શ્રી. દેસાઈએ પૂછ્યું: “ કેમ બહેન ! અમે તમારે ઘેર આવીએ ? ”

સકાચથી તેણે કહ્યું: “ હા, આવો.”

મેં એ ઝૂંપડીની અંદર ગયા. એક ખૂણામાં માટી અને ઓ હતો અને બીજા ખૂણામાં અનાજનો દગલો પડ્યો. મેં પૂછ્યું: “ કેમ બહેન ! આ અનાજ ચોમાસાની તૈયારી

માટે ભરી નાખ્યું હશે ? !”

“ના, ના, એ તો બાબદ શેઠનું છે.” તેણે કહ્યું.

પ્રશ્ન—તો તમે અનાજ ક્યાંથી લાવો છો ?

જવાબ—અમારી પાસે તો કાંઈજ નથી.

પ્રશ્ન—તો તમે તમારું ગુજરાન કેવી રીતે ચલાવો છો ?

જવાબ—જંગલમાંથી ઘાસ કાપી લાવી ત્રણ પૈસે વેચીએ છીએ અને તેમાંથી અમે અમારું ગુજરાન ચલાવીએ છીએ.

પ્રશ્ન—રાતે દીવો તમે કેવી રીતે સળગાવો છો ?

ઉત્તર—દીવો તો અમે કરતાંજ નથી. અમે તો બધાં અંધારા-માંજ પડી રહીએ છીએ.

એનાં કપડાં કયાં ?

પછી અમે એક બીજી ઝૂંપડી પાસે પહોંચ્યા. એક સ્ત્રી ચૂલા-માંથી રાખ કાઢી રહી હતી. એક તરફ ચાળીમાં થોડું અજ હતું. અમે પૂછ્યું : “કેમ બહેન બપોર થઈ ગઈ છતાં તમે ખાધું નથી ?”

એટલામાં તેનાં બે બાળકો નાગાંભોગાં આવી પહોંચ્યા. અમે પૂછ્યું : “કેમ બહેન, આ બાળકો નાગાં છે ?”

તેણે કહ્યું : “શું કરીએ ? અમારી પાસે પૂરતાં કપડાં નથી.”

આ અમારા ખેડૂતો-અજઘાતાની સ્થિતિ છે. ભારતની આખાદી ગુજરાતના કિસાનેની સ્થિતિનો આજો ખ્યાલ આપવામાં આવ્યો છે. યુક્ત પ્રાંત, વગેરે દેશોની સ્થિતિ તો આના કરતાં પણ અત્યંત ખરાબ છે.

બેઠારીએ લોકોને મુઠ્ઠાં બનાવી દીધા છે. એમનાં જીવનમાંથી પ્રાણ દરી લીધો છે. મૂડીવાદીઓ તો અમારી કંગાલિયત પર હાથ અને પત્ર રાખી આનંદ માણે છે !

(સામાજિક ‘ પ્રગતિ કેન્દ્રી ’ ના એક અંકમાંથી)

નો ચો' બામ વિનાથી રહી હતી. તેની પા-
સાડી પણ ન હતી !

આવીજ બીજી વાત બામ કિસોરવાડ ન
અમદાવાદનો બનાવ

અમદાવાદ પાસેના એક ગામડામાં દરિ-
યારા મિત્રો સાથે ડું પજુ તે સભામાં ગયો.
રાત અધારી બની ગયેલ હતી. રસ્તો બનાવવા કે-
માં ફાનસ રાખી અધારી આગળ આગળ ચાલ-
અમારા કાને અવાજ અચડાયો : “ અહીંયાં નહિ આવ-
અમે ફાનસના અજવાળામાં જોયું તો એક સ્ત્રી
લપ્ત રનાન કરતી હતી અને તેનો પતિ નાકા અ-
તેની ચોકી કરી રહ્યો હતો.

આ હજારો અને સેંકડો માણસોની ગરીબીનું
છે ? જોના પરિણામમાંથી વિલાસિતા જન્મે છે, વરસ-
સખ્ત ગરમી તરફ બેધ્યાન આપી જે અનાજ ઉત્પન્ન
તે અનદાતા આજે ખૂબે મરે છે. જે હજારો અને સેંકડો
પાડે છે, તેને ત્યાં તેના કોદારમાં એક અમનો દાણો પ-
બાગબચ્ચાં ખૂબે દળવળે છે. આવી દયાનાં કેટલાંક શ-
છલુમાઇ દેસાઈ અને શ્રી. નાણાવટીએ થોડાક સમય ઉ-
ખમિ 'માં પ્રગટ કર્યા હતા તેનો સાર નીચે પ્રમાણે છે.

અ'ધારે' ઘર

એક નાની ખૂંપડીમાં એક સ્ત્રી રસોઈ કરી રહી
દેસાઈએ પૂછ્યું : “ કેમ બહેન ! અમે તમારે ઘેર આવીએ
સડે
લું : “ હા, આવો. ”

અંદર ગયા. એક ખૂણામાં મા-
ને બીજા ખૂણામાં અનાજનો દગલો
- છયું : “ કેમ બહેન ! આ અનાજ ચોમાસાની

ન મળી. પ્રમાણસર ખોરાક લીધો હોત તો આટલી શક્તિનો વ્યય નજ થાત. જમા-ઉધારનો હિસાબ કરીએ તો આ પ્રસંગમાં પુષ્ટિ કરતાં વ્યયનું પાસું વધી ગયેલું લાગશે. હકીકત આટલેથીજ અટકી જતી નથી. પેલો પચ્યા વિનાનો ખોરાક પેટમાં હજી પડી રહ્યો છે. આ એવો છે કે, તેને પચાવવા દરેક અંશે ઉત્તરોત્તર વધતા પ્રમાણમાં શક્તિ ખરચવી પડવાની છતાં પણ કેટલોક ભાગ એમાં એવો રહી જવાનો કે એની પાછળ ગમે તેટલી શક્તિ ખરચે તોપણ તે પચી જવાનો નહિ. આ બધી પ્રક્રિયામાં ઘણીજ શક્તિ નાશ પામવાની. વળી આ પચ્યા વિનાના ખોરાકને શરીરમાં રાખી મૂકવામાં પણ ગેરલાભ છે. કુદરતમાં જરૂર વિનાની વસ્તુ ખીછ રીતે ગમે તેટલો ફાયદો આપનાર હોય, છતાં પણ વિનાશનું કારણ બને છે; કારણ કે એનો ઉપયોગ થતો નહિ હોવાથી એ એકજ કેકાણે પડી રહેવાની અને કહોવાટનું સ્વરૂપ ધારણ કરવાની. પેલો કદી નહિ પચવાનો ખોરાક પેટ-આંતરડાંમાં પચ્યાં પચ્યાં સડવાની પરિસ્થિતિમાં આવી જશે. આને કારણે ધીમે ધીમે પણ બ્યવસ્થિત રીતે શરીરમાં ઝેર પેદા થવાનાં. આ ઝેર અને તેમાંથી જન્મતા અનેક પ્રકારના દુષ્ટ વાયુઓ આખાએ શરીરમાં ફેલાવાના, હવામાં રોગનાં જંતુઓ ઊડતાં તો હોયજ છે; પરંતુ ત્યાં તેમને ધકેલી શકે નહિ એવી સ્થિતિ જીએ ત્યાં તે પ્રમાણે ખેસી જાય છે, અથવા શરીરમાં ધા થતાં જેમ ખીજાં જંતુઓ આવી લાગે છે, તે પ્રમાણે ઝેરો તથા દુષ્ટ વાયુઓ શરીરમાં ફરવા નીકળવાનાં તથા ત્યાં ત્યાં ફરવાને જોશે ત્યાં ત્યાં સ્પર્શ ખખડાવવાનાં ને ત્યાં કંઈ પણ ઓછી શક્તિ, ઓછી પુષ્ટિ, ઓછો પ્રત્યાધાન જોશે ત્યાં ચોટી પડવાનાં ને ત્યાં પોતાનું સાત્રાલ્ય જમાવવાનાં. આમ થવાથી જે કેકાણે એ ખેસશે ત્યાં નજગાઈ લાગશે ને તે અંતરે પડી નાખશે. અંખ, દાંત, કાનનો દુખાવો, સંધીવા, માથાનો દુખાવો, અમલીના રોગો વગેરે આ પ્રમાણે અમુક ચોક્કસ જગ્યાએ આવી જાય પછી પછેલાં ઝેરનું પરિણામ છે એ યાદ રાખવું જોઈએ ને એમનો ઉપાય લેવી વખતે નેટલાજી બાત પૂરતી સંજાગ ને નેટલે; પરંતુ તેથી પણ આગળ વધીને જે કારણે આવી

પરિચિત્તિ આવી પડી હોય તે તરફ ઘસ આપવું જોઈએ, એટલે કે પાચનશક્તિ પર પડેલા દખાણ તરફ ધ્યાન દઈ તેની સમસ્યા સાચવવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

આખા શરીરને લગતી બીમારી

વળી જો અમુક ચોક્કસ અંગ પર ઝેર ન બેસે તે આખા શરીરમાં ફેલાય તો તાવ કે ઠંડાઈ આખા શરીરને લગતી બીમારી આવી પડે છે. આ બીમારીની અસર એકલા અમુક જ અંગ પૂરતી નથી; પરંતુ આખા શરીરને અસર પહોંચે તે રીતે રહે છે તે એટલી હદ સુધી પહોંચી જાય છે કે, આપણે વિચારું તેવા પ્રમાણ પૂરતા ખોરાકને ખચાવવા માટે પણ મુશ્કેલી ઊભી કરે છે તે ધસારાનું પ્રમાણ, ઝેર ફેલાવવાનું પ્રમાણ પુષ્ટિ મેળવવાના મુકાબલામાં પુષ્કળ વધારી દે છે તે ધીમે ધીમે તેનો વધારો કરી દે છે. આ આખીએ પ્રક્રિયાને અટકાવવા માટે ઘણી વાર રાસાયણિક ઉપચારોનો ઇલાજ લેવામાં આવે છે, એટલે કે અમુક જોરદાર દવા પિવડાવીને ફેલાતાં ઝેરને અટકાવી દઈ શકાય છે. ધસારા, ઝેર અને દુષ્ટ વામુના ફેલાતાં વાતાવરણને, આખું ચેતન કાળમાં આવી જાય તે રીતે ચર્યાતની ક્રિયા અટકાવીને એકદમ અસર કરી નથી શકાતી; એટલા માટે રાસાયણિક ઉપચારોનો આશરો લેવામાં આવે છે. દવા, યાત્રિક્રિયા, ઇન્જેક્શન, ટૂંકમાં વૈદકીય તથા ડોક્ટરી ઇલાજોનો આ ઉપયોગ છે; પરંતુ આ નકારાત્મક ઉપાય છે. એ રીત કે એનો પૂરો શાપદો ઉઠાવતાં પેલી ક્રિયા પર કાળ મેળવ્યો ન હોય તો રાસાયણિક ઉપચારો જતાં તે સી એળે જવાનું. રાસાયણિક ઉપચારને મદદ કરનાર નીવડે તેટલા માટે પાચનશક્તિ પર દખાણ ન પડે એવી રીતે ખોરાક વગેરેની વ્યવસ્થા કરી લેવી જોઈએ. ઘણી વાર સારામાં સારા ડોક્ટરને ઉત્તમમાં ઉત્તમ દવા હોવા છતાં દર્દી દિવસે દિવસે ખરાબ રિયતિએ પહોંચી જાય છે, તેનું કારણ એ છે કે એ પેલી જગે ક્રિયાનો સુમેળ સાધતો હોતો નથી, નહિ કે તેનો રોગ પડેલેથીજ અસાધ્ય બની ગયેલો. પી રોગ કે અકસ્માત સિવાય ઠંડા પણ રોગ પૂરી સંભાળ ન કરવો તપાસી તેનો ઉપચાર લેવાય નો અસાધ્ય બની

સર્વજ્ઞ સર્વવ્યાપી
સર્વશક્તિ સર્વશાસ્ત્રી
પાપના દૂર કરનાર

ઉપર

આપણા સરસ્વતી
એ જોઈ ચક્રા
ધસારાનું પદ્મ
દાખલાનું લખાણ
ઉદાહરણ એટલે પ્રતિ
આમાં ધીમે પણ ચોક્કસ
ઝેરના ફેલાવાની ચરમા
મળવાને કારણે લેખતા પ્રમાણ
તે પોતાની ચક્રિ ગુમાવી
જાય છે, તેમ તેમ આ અંગે
હોય ત્યારે ઝેર પેદા થવાનો સંભવ
ઉપયોગી નીવડનાર રા
રાસાયણિક ઉપચાર
પરંતુ આથી કંઈ સા
વિક ખોરાક વગેરે કરતાં
માટે પાણી દેવાથી એકંદરે તુ
એ નિત્યની વસ્તુ ન થવી જોઈએ
હોય અન્નાધારણ પરિસ્થિતિ ઓળખ
બલે કરવામાં આવે, એને નિત્યના કાપ

જરૂરી ઉપાયો

તો આ ઉપાય લેવો જોઈએ એ પ્રત્યક્ષ
પ્રતિનું પ્રમાણ જોઈએ તે કરતાં વધી પડતું
તેના પસારાનું પ્રમાણ વધી ગયું હોય, ઝેર
સરીરમાં ફેલાવા ચર થઈ ગયા હોય, તેવા નકાના

બહાર ફેંક્યા મુરદો જની ગયું હોય, અંદર મુરદો ને રોગ ફેલાવા
ચર ધધ ગયા હોય, ત્યારે કયો ઉપાય લેવો લેઈએ ?

આંતરડાં તથા જઠરની કસરત

સામાન્ય રીતે જઠર તથા આંતરડાંના રનાયુઓ વધારે મજબૂત બને
ને ખોરાક પચાવવાને વધારે સમર્થ થાયું બને તે પ્રમાણે કરવાની મુશ્કેલી
કરવામાં આવે છે. આને માટે આંતરડાંને આવશ્યક જેવાં આહારો
તથા સાદી પણ અસરકારક કસરતોની મુશ્કેલી પણ કરવામાં આવે
છે. આની જરૂર વિશે વિચારવા યોગ્ય નથી, પણ આ સાથે સાથે
એટલોજ મહત્વનો હવાજ પણ છે. આ હવાજ તરફ દુર્લભ કરવાની
જરૂર નથી. બહુ કામ કરતાં યંત્રને પણ આરામ અને તેજની જરૂર
છે, ધસારો તથા કચરો ફેંકી દેવાની જરૂર છે. પ્રમાણમાં નાણુકમાં
નાણુક યંત્ર જેવા માનવ શરીરને પણ આરામ આપી મુકાવમ
કરવાની જરૂર છે. વળી તેમાં બરખાઈ રહેલા કચરાને તથા મગને
ફેંકી દેવાની જરૂર છે.

ઉપવાસ ને મજબુદિ

આને માટે ઉપવાસ ઉપર સૌ બાર મુક્તા આવ્યા છે. સાધુ
નેતાં તો એવી રીતે વ્યવસ્થા કેળવાયેલી હોય કે આપમેળેજ પોતે
તથા ધસારાની સમગ્રતા જળવાઈ રહેતી હોય. પશુઓ તથા પક્ષીઓ
પોતાના જીવનવ્યવહારને એવી રીતે જોડે છે કે, આપણે જે પ્રકાર-
ની અવ્યવસ્થાના ભોગ વારંવારે બની જઈએ છીએ, તેવી અવ્ય-
વસ્થાનાં ભોગ તેઓ બનતાં નથી. જૂના સમયમાં કુદરત સાથે આપણે
વધારે ભજેલાં હતાં, ત્યારે આ વસ્તુ આપણામાં સ્વાભાવિક જેવીજ
ચાલ ગયેલી હતી એ જૂઠવાની જરૂર નથી. ને કે આપણી પાસે
અત્યારે છે તેવું સાંભોળ ગાન ન હતું; પરંતુ વ્યવહાર પૂરતું આપણે
આપણા શરીરની સમગ્રતા જળવવા પરાક્રમ રીતે લક્ષ્ય તો આપતા
હતા. ઉપવાસ, અમુકજ ખોરાક ખાવાની જરૂર, અમુક દિવસે એક
ટાણું કરવાની ફરમાવ વગેરે વિશે ધર્મ ગ્રંથોમાંથી આપણને ધણ
જાણવાનું મળે છે. પહેલાં જાણી વસ્તુઓ ધર્મના આદેશથી જાણવા
માં આવતી. ઉપવાસ પાછળના ધાર્મિક દષ્ટિબિંદુની અત્યારે આપણે

અવગણના કરીએ; પરંતુ તેની શારીરિક આરોગ્ય વિષયક જરૂર તરફ તો દુર્લક્ષ નજર કરીએ.

કેવા ઉપવાસ ?

ઉપવાસ અમુક પ્રમાણમાં થોડા દિવસ કરવામાં આવે તો તેથી શરીરને આરામ મળે છે, પાચનશક્તિ પરનો વધારે પડતો બોલો દૂર થાય છે ને તેને ફરી વધારે બળવાન બનવા તક મળે છે, વધારે ખોરાકને પચાવવા માટે તેને શક્તિ મળે છે. અંગોના ધસારાથી પડતો કચરો અટકે છે ને શરીરની બહાર ફેંકાઈ જાય છે, નવા પ્રકારની શક્તિ ને જોમનો સંચાર થાય છે. ઉપવાસ વધારે પડતો લંબાવવાથી હાનિ થવાને બદલે હાનિ થવા સંભવ છે. એટલા માટે લાંબા ઉપવાસ સમયે ડોક્ટરી સલાહ અને સારવારની જરૂર રહે છે. ઉપવાસ લંબાઈ જતાં સામાન્ય તાકાત ઓછી થાય છે અને આપ મેળે કામ કરતાં અંગો પણ કામ કરતાં અટકી પડે છે તેમજ શરીર વધારે ને વધારે ધસાણું જાય છે. વળી ધણી વાર ઝાનેન્દ્રિયો પણ બહાર ભારી જાય છે અને સદાને માટે પહોંચવું નુકસાન પણ થઈએસે છે.

એનિમાની જરૂર

ઉપવાસ વખતે એક અત્યંતની વસ્તુ તરફ ધ્યાન આપવાનું શુભાવું ન જોઈએ. ઉપવાસથી શરીરમાં પડતી વસ્તુઓ અટકે છે, તેથી અંદરની વસ્તુઓ બહાર ફેંકાઈ જતી નથી, તેને માટે એક ખોટી ક્રિયાની જરૂર છે. જોઈતા પ્રમાણમાં ઊંચું મીઠાવાણું પાણી લેવાથી અંદરના રનાયુઓ-જરૂર વગેરેને બળ રહે છે તથા કુમાયબયો આરામ મળે છે. સાથે સાથે દરરોજ એનિમા લેવાથી અંદરનો જનમી મયેલો કચરો દૂર થાય છે અને માનવવંશ વધારે વેગથી અને બળથી કામ કરવા તૈયાર થઈ જાય છે. વર્ષમાં બેત્રણ વાર આ પ્રમાણે કરવાથી શરીર બહુજ સારું રહે છે અને તંદુરસ્તી સચવાઈ રહે છે. શરીરને મજબૂત જેવું પડેલવાન બનાવ્યું નહિ હોય કે રનાયુ-ઓને પથ્થર જેવા મજબૂત નહિ બનાવ્યા હોય તો ચાલશે, પણ સામાન્ય તંદુરસ્તી વિનાનું હશે તો નહિજ ચાલે. નિત્યના વ્યવહારમાં તે સરળ રીતે ચાલવું રહે તે જોવાની સૌની ફરજ છે. પોષણ અને

ધસારાની સમગ્રતા જળવાય, બધારના નાચકારક વાનાવરણ સામે ટક્કર ઝીલાય, રોગ તથા ચેપ સામે યક્તિ જંગવી ચકાય, નિત્યનો બપોરનો સચવાય, ઉદ્યાસમયુ છવન જિવાય એટલા માટે સામાન્ય તંદુરસ્તીની જરૂર છે. તે જળવાય તે માટે ઉપરના ઉપાયો જાણ્યા છે.

(‘પ્રજાપિત્ર ડેસરી’ના એક અંકમાંથી)

૮૧-લાંબોનો વહીવટ કરનાર મિલમજૂર

લેડેલાયરની એક જંગી મિલના રાક્ષસી સાંચાઓ ધમધમ ચાલ્યા જાય છે.

સેંકડો બાળકોના નાના નાના હાથો કામમાં પરોવાઈ ગયા છે. આ બધામાં દૂર કામ કરતો એક ૧૦ વર્ષનો બાળક ખાસ તરી આવે છે. એની પાસે સંતાડેલું એક પુસ્તક છે. કુરસદની પગે ચારે બાજુ નજર નાખી ચોરીદ્રુપીથી પેલા પુસ્તકમાં એ ડોકિયું કરી લે છે.

આ બાળકનું નામ બીલ પ્રેસકોટ. આજે એ બેરિસ્ટર છે. પાલ્કામેન્ટનો સભ્ય છે, લાંબોનો વહીવટ કરે છે. અનેક પ્રકારની યાતનાઓ સહન કર્યા બાદ આ સિદ્ધિઓ એને પ્રાપ્ત થઈ છે.

સવારના ચારથી સાંજના સાડાપાંચ વાગ્યા સુધી તનતોડ મજૂરી કર્યા બાદ ગંદા ચહેરે અને લયકતા પગે એ ઘેર જતો અને રાત્રે મીથુનકોના અજવાળામાં કથાકો સુધી અભ્યાસ કરતો.

બીલ દિવસે મજૂરી કરતો, રાત્રે હિમગરા વેડીને અભ્યાસ કરતો; કારણ કે જીવનમાં એને ત્રણ મહત્વાકાંક્ષાઓ હતી. એક પાલ્કામેન્ટના સભ્ય થવું, બીજી બેરિસ્ટર થવું, અને ત્રીજી મહત્વાકાંક્ષા એ શુભ રાત્રે ■ જેવું તે મનમાંજ રહ્યું કર્યા કરે છે.

ગઈ કાલનો બીલ આજે સર વિલિયમ પ્રેસકોટ તરીકે ઓળખાય છે. એની બે મહત્વાકાંક્ષાઓ પાર પડી ચૂકી છે. ઉત્તર ટોટેન-મ તરફથી તે ચાર વર્ષ સુધી પાલ્કામેન્ટમાં બિરામ્યો છે અને

લાખોનો વાડી

બેરિસ્ટરની ઉપાધિ તો નેજે
પોલીટન વોટર બોર્ડના મેમ્બર
ચૂંટી કાઢવામાં આવ્યો છે.
તે વહીવટ કરે છે અને દરેકને
પૈસા પાડે છે. ચાલુ મહિનામાં એ
નવો પ્રમુખ નિભાયો છે.

પરંતુ હજી સુધી સર વિલિયમની
ધર્મ નથી. આ સંબંધમાં એ કહે છે કે,
માત્ર ચાલીસ વર્ષની છે. સમય ધણો છે.
ત્યારે હું પાર પાડીશ ત્યારે દરેકને આશ્ચર્ય
આજે પ્રસિદ્ધિના પ્રકાશમાં આવ્યા
ના જૂતકાગના મરીય શવન પર નગર
મરીય વીમા એજન્ટનો હું પુત્ર છું. મારે
ભાંડુ હતાં. હવે વર્ષની વયે મરીયાઈએ મા
બંધ કરી દીધા અને હું નો

“મારું વય હવે વર્ષનું
ભટકતો ભટકતો હું બેઠકનું
મને ત્રણ સિદ્ધિમંત્ર (મુવાબે રૂપિ-
ના સાઠપાંચ વાંચ્યા સુધી મિલકત
સમયમાં માઈલો સુધી પેટાં ચરાવી
થોડાક પૈસા મળી ગતા.

“મારી અદાર વર્ષની હોંનરે મારા
એક સર્વેયરની ઓફિસમાં મારે માટે નોટરી
આ સમયે હું અદાર અદાર ક્યાક કામ કરતો.
(‘સર્વેયર’ માસિકના

૮૨-જાપાનની આગગાડી

હિંદુસ્તાનમાં પ્રથમ રેલવે લાઇન નખાઇ તે પછી પચાસ વર્ષ જાપાનમાં રેલવે શરૂ થઇ હતી, તે છતાં આજે જાપાનની રેલવેઓએ કોઈ પ્રગતિ કરી છે ને હિંદી રેલવેઓની જેવી અવસ્થા રહી છે તેની પ્રતિબિંબિતિ તોએ જણાવેલી હકીકતો પરથી યશે.

૧. જાપાનની રેલવેનો વહીવટ ખૂબ કરકસરથી થાય છે. નાનાં સ્ટેશનોએ એક કે એજ છુવાનો હોય છે જેઓ સ્ટેશન માસ્ટર, પુલિંગ હાઉસ ને આફ કાઉન્ટર વગેરેનું બધું કામ કરે છે.

૨. હિંદી માફક જગજગ પ્લેટફોર્મો પાછળ પૈસા ખર્ચાના નથી કે તારના થાંભલા માટે પોલાદ વપરાતો નથી. જંગમના લાકડાના થાંભલા અમેરિકાની માફક ઊભા કરવામાં આવે છે.

૩. ભારે પમારે પરદેશીઓને રેલવેમાં નોકરીએ રખાતા નથી. ને હિંદ કરતાં પચાસ વર્ષ મોડી રેલવે શરૂ થવા છતાં જાપાનીઓ જ રેલવેનો સર્વ વહીવટ કરે છે.

૪. રેલવે માટેની સર્વ સામગ્રી જાપાનમાં જ તૈયાર થાય છે.

૫. ત્રીજા વર્ગના દરેક ડબ્બામાં મુસાફરો માટે મખમલની બેઠકો, સ્વચ્છ પીવાનું પાણી, ધોવાનો સાબુ, કામગીરી હાથ લૂછવાના દુવાલ ને ડબ્બો સાફ કરનારા હોય છે. ત્રીજા વર્ગના ઉતારુઓ ને ધેડાબકરાં ગણવામાં આવતાં નથી.

૬. રાત્રિને માટે માત્ર એક રૂપિયો વધારે ચાર્જ લઇને ત્રીજા વર્ગના ઉતારુઓને સુવાની બેઠક, ઓલીકું અને ગરમીવાળા ડબ્બાઓ ની સગવડ આપવામાં આવે છે.

૭. પાર્સલ ને માલનાં ત્રણ હિંદી સરખામણીમાં હાસ્યાસ્પદ લાગે તેટલાં ઓછાં છે.

૮. ત્રીજા વર્ગના ઉતારુઓ માટે સગવડવાળા વેષ્ટિંગ હોલ હોય છે. પોતાનો કોઇ સાથી પાછળ રહી ગયો હોય કે આવવાનો હોય તેને સહેલો લખી જવા માટે સ્ટેશન નોર્ટિસ બોર્ડોની જોડવણ હોય છે.

૬. ત્રીમ્, બીમ્ ને પડેલા વર્ગના ઉતારુઓ સાથે જન્મે છે, ને જોરાક ખૂબ સોધો હોય છે.

૧૦. કલાકે કલાકે ટ્રેનો સાફ ચાલે છે. થૂંકદા માંજ હોય છે ને દરેક ટ્રેનમા ગરમ તથા ઠંડી હવા કરવાના

૧૧. બરફવાળું પાણી દરેક કુખામાંજ હોય છે, એ પાણી માટે ખૂબો પાડવી પડતી નથી કે તેની પછવાડે દોડ

૧૨. મુસાફરોને મદદ કરવા અનેક મંડળીઓ ફોન કરો ને રેલવે ટિકિટ તમને તમારે ઘેરજ મળી

૧૩. જાપાનમાં હમણા આઠ વર્ષ સુધીનાં બાળકો ફરી શકે એવી જાહેરાત થઈ છે.

હિંદની રેલવેની આ સાથે સરખામણી કરતાં કેવું નજરે પડે છે ?

(' સર્વોદય ' માસિકના એક

૮૩-એક નહેરુની રોમાંચક કથા

સોવિયેટ રશિયાના પાટ

પાંચ

સાંકળતી મોરકો-વેલ્ગા નામની

ફરી છે ને તેને પરિણામે આંતરિક

એક બંદર બની ગયું છે.

એવી માદલ લાંબી આ નહેરુ છે.

રશિયને સાંકળતી જમરિખ્યાન પનામા નહેરુ

લંબાઈ ત્રીસ માઇલ લાંબી છે.

એને બનાવનાં પાંચ વર્ષ લાગ્યાં હતાં. એની ૫ પંદર અબજ રૂપિયા ખર્ચા છે.

નહેરુ બાંધવા માટે ને માટી કાઢવા માટે રશિયામાંજ દેશભેર રાલસી થઈ કામે લગાડવામાં આવ્યાં હતાં. માટી માટે ખાસ બાંધેલી રેલવે ૫૨ પંદરસો વેગનો અને એકસો એ રેલવામાં આવ્યાં હતાં.

આ નહેર બાંધવા માટે, તેને પાણી પૂરું પાડવાનાં તજવા
રચવા માટે, વીજળીનાં મથકો બાંધવા માટે તથા મામડાંએને
એમનાં રથાનેથી ખસેડીને નવા રથએ વસાવવામાં આવ્યાં હતાં ને
ચાળીસ હજાર નવાં મકાનો તે માટે બાંધવાં પડ્યાં હતાં.

આ નહેર મારફતે દક્ષિણમાંથી લાખો મજૂ કાવસા ને દાણો,
ઉત્તરમાંથી લાકડાં ને લોખંડ અને કાર્પિયન સમુદ્રમાંથી મચ્છી
મોરકોમાં સીધી આવી શકશે. એ ઉપરાંત ત્રીસ હજાર કીલોગ્રામના
બજા નેટલી વીજળી ઉત્પન્ન કરે તેવું વીજળિક મથક પણ બાંધ-
વામાં આવ્યું છે.

આ વિશાળ જળમાર્ગનો એક બીજો પણ મહાન ફાયદો છે.
તેનાથી મોરકોની સ્વચ્છતા અને પાણીનો પ્રશ્ન હમેશને માટે
ઉકેલાય ગયો છે.

આખર સુધી મોરકોને પાણીની તાજ રહેતી, પણ વોશ્માના
પાણી ને ટેકરીઓનાં તજાવોથી આ મૂંઝવણ હમેશ માટે નાબૂદ થય છે.
એંથી માધ્યમના વિસ્તારમાં બસો ચાળીસ બંધો, વીજળિક
મથકો ને બીજા ધમારતો બાધરી પડી છે.

આ નહેર મારફતે જળમાર નોકાઓ ને વહાણો વોશ્મામાં જશે
ને ત્યાંથી બીજા અનેક નહેરો મારફતે લેનીનગ્રેડ, બાસ્કિટ કે સ્વેત
સમુદ્રમાં જશે. બીજા માર્ગે તે કાર્પિયન સમુદ્ર અને બાંકુના બીજા
તેમના બંદરે જઈ શકશે.

એન્જિનિયરોને આ નહેર બનાવતાં ખૂબ મુશ્કેલીઓ સહેવી
પડી હતી.

પહેલાં તો વોશ્મા નદીમાં એક વિચાળ બંધ બાંધવો પડ્યો
હતો ને પાણીનું લેવલ સાઠ ફૂટ ઊંચું ચડાવવામાં આવ્યું હતું.
માર્ગમાં ટેકરીઓમાં બંધો બાધીને જુદી જુદી નદીઓનાં
પાણીને એકઠાં કરવામાં આવ્યાં છે. એવા સાત જળસંમદો બાંધવામાં
આવ્યા છે. તેમાં સૌથી મોટા સંમદને (મોરકો સી) મોરકો સમુદ્રના
નામે જોળખવામાં આવે છે. તેનું ક્ષેત્રફળ સત્તરસી ચોરસ માઇલ છે.
આ આખીએ મોજના પહેલાં પ્રયોગશાળામાં નાની આકૃતિઓ-

દ્વારા તપાસાઈ છે.

નહેરોના બધો, દ્વારા ને અનેક સાધનો પર યંત્રોથી અંકુશ રખાય છે.

એકજ રથને આખી નહેરના પાણીનું લેવલ, દરેક વહાણનું સ્થાન કે પ્રગતિ એ બધી વાતો આપમેળે યંત્રથી નોંધાઈ જાય છે. ટેલિફોનની પણ સમાચાર માટે જરૂર પડતી નથી. માથુંસ નહિ પણ યંત્ર બધું કામ કરે છે.

અંગ્રેજ ને અમેરિકન એન્જિનિયરો આ નહેરની અદ્ભુત પદ્ધતિથી ચકિત બની ગયા છે ને રશિયાના એન્જિનિયરો હવે તો તેમના શિષ્યોને બદલે શુરુ બન્યા છે.

(‘સર્વોદય’ના એક અંકમાંથી)

૮૪-શિક્ષણ અને સંસ્કાર હોવા છતાં કામ મળતું નથી ત્યારે યુવકો ગુનેગારીની ગતર્માં ગવડે છે

(લેખક:-શ્રી. હોદ્દયંદ જગજીવન ઝવેરી બી. એ. રસનિધિ)

હિંદુસ્તાનનાં બધાં શહેરો અને મામડાંઓમાં રથને રથને બિખારીઓ અને મામનારાઓનો જેમ ભેટો થાય છે, તેમ છિદનમાં પણ બિખારીઓ અને મામનારાઓ માટે સખ્ત કાયદાઓ અસ્તિત્વમાં હોવા છતાં આ વર્ગો તેની અવમણના કરીને મોટાં શહેરોના રાજ-રસ્તાઓ ઉપર સુધરેલી રીતથી બીખ મામતા જોવામાં આવે છે. આ વર્ગોમાં જેમ મવાલીઓ, હિદાઈમીરો, મામના ધૂતારા, દાદાઓ પરદાપૂરો તેમજ શરીરની ખોડખાંપણવાળા લૂલા, લંગડા, આંધળા અને નિરાશ્રિતો હોય છે, તેમ દૂર દૂરના દેશોમાંથી આજીવિકા અર્થે મોટા શહેરમાં આવી ચડેલા કેળવણેલા સિદ્ધિત અને સરકારી યુવક પણ હાચારીથી બળેલા જોવામાં આવે છે. આ બેકારોની ફાંમેમાં દેટલાક તો સુનિવર્ણિતીના પદ્ધતિથી હોય છે, કે જેમણે ઉચ્ચ કેળવણી સંપાદન કરવા પાછળ હજારોનો ખર્ચ કર્યો હોય છે. તેમના ઉચ્ચ

શિશુજીને યોગ્ય નોકરી મેળવવા માટે તેઓ એક મુદેરથી બીજે મુદેર આપે છે. જુદાં જુદાં વર્તમાનપત્રોમાં દરરોજ ટૂંકી મુદેરખતોની કટારો વાંચે છે, સ્થળે સ્થળે ભિન્નભિન્ન નીકળેલી એમલોપમેન્ટ બ્યુરોમાં નોકરી મેળવવા માટે નિર્ધારક પૈસા મરે છે, અધિકારીઓ કુટુંબ લાગવમ પદોમાંથી માટે ચાલે જાણુ પૈસા વેરે છે અને છેવટે તેમના દરજ્જા યોગ્ય નોકરી ન મળતાં મોઝાદાર નોકરીનો મોઢા છોડી દબને સામાન્ય કારકુનની નોકરી જોગવા માટે પણ ધણા ધણા પ્રયાસો કરે છે. અનેક પ્રયાસોને અંતે પણ કારખી બેકારીના ધનધોર વાદ-જખાં આપાનો એક પણ તારો ટમટમનો નથી અને દારણ નિરાશા અને અંતરની હાથવરાજો વચ્ચે મરિનાઓ અને વરસો વીતી જાય છે. તેમની પાસે જે કાંઈ હોય છે તે ફના થઈ જાય છે અને છેવટે મુશ્કેલી અને ગરીબી ડાંગા ધુરકાવતી સામે આવીને જીભી રહે છે.

શુમુક્ષિતો કિં ન કરોતિ પાપમ્

પેટનો ખાડો પુરાય છે ત્યાંસુધી તો મનુષ્યના મુસંરકારો જીવંત અને જાગૃત રહે છે અને તેનો ત્યાગ કરતા નથી; પરંતુ અનના સાંસા પડવા માંડતાંજ તેના મુવિચાર અને મુસંરકારો જુદા થઈ જાય છે, તે લાગણીહીન બને છે અને પરિણામે મને તેવું ખરાબ કાર્ય કરવા તાત્પર થાય છે. શિક્ષિત અને સંસ્કારી યુવકો આ વિષયમાં અપવાદરૂપ બનતા નથી. તેઓ તેમની શુદ્ધિનો ઉપયોગ કરીને વ્યવસ્થિત બદમાશી કરે છે. એટલે તેમની અને શિક્ષિતો વચ્ચે ફેર પડે છે. ખાડી શુમુક્ષિતો કિં ન કરોતિ પાપમ્ (જૂખ્યો માણસ શું પાપ કરતો નથી ?) એ સંસ્કૃત ઉક્તિ સર્વોચ્ચ સાચી પડે છે.

વેલ્થ, યોર્કશાયર અને ડરહમની કોલસાની ખાણોમાંથી અર્ધો બેકાર દરિદ્રતાતાપજો અને કંચાલ કિસ્મનો તેમજ ઓસફડ અને કેમ્બ્રિજની યુનિવર્સિટીમાંથી તાજેતરમાં પાસ થયેલા અકિંચન પદવી-ધરો સારી નોકરી જોગવા માટે લંડનમાં દિવસ જિન્થે દેવવાયાજ કરે છે.

આસમાનનો ચાંદ

મુજસત અને કાદિવાવાડાં ગામડાંના ખેડૂતો મુંબઈના 'આસ-

માનના ચાંદ'ની મોટી-મોટી વાતો સાંભળી તેમની ખેતીવાડી અને દોરદાંખર છોડી દઇને મિલોના મજૂરો બનવા મુંબઈમાં આવી ચડે છે અને પછી જેમ જીવનભર પસ્તાય છે, તેમ જિંદગીમાં પણ ગામ-ગંજોમાં મજૂરી કરીને પેટ ભરતા દરિદ્રનારાયણો, ખાણમાં ખોદકામ કરીને પેટિયું કાઢતાં શ્રમજીવીઓ અને સ્કોટલેન્ડના કંગાળ કૃષીકારો લંડનની અદગકે દોલત અને બાહ્ય ઝાકઝમાટની અતિશયોક્તિભરી વાતો સાંભળી તેમનો અસહ્ય ધધો છોડી દઇને સારું કામ અને સારા પગારની નોકરી મળવાની આશામાં લંડનમાં આવી વસે છે; પરંતુ ટૂંક સમયમાં તેમની આશાના કિસ્સાઓ જમીનદોસ્ત ઘર્ષળાય છે અને તેમના કપરા ભાગ્ય માટે રડી બેઠે છે.

મફત રિફ્રેશમેન્ટ

આવા અકિંચન બેકારોની કરુણ અવસ્થા જોઇને લંડનની એક ઉદાર હૃદયની શ્રીમંત બાઇના હૃદયમાં દયાએ વાસ કર્યો અને તેમને એક પણ સમયે આ અને સ્વાર્ધસ મફત પૂરાં પાડવાનો હમેશને માટે પ્રયત્ન કરી દીધો. આ રિફ્રેશમેન્ટનું આ ધામ 'સિલ્વર લેડી'ના સ્ટોલ તરીકે ઓળખાય છે. આ કુધાર્યાંતિગૃહમાં કોઈ પણ બેકાર દિવસમાં એક વખત આનો કપ અને સ્વાર્ધસ મફત મેળવી શકે છે. આખા શહેરમાં આ સ્ટોલ મોટરમાં ફરતો રહે છે અને શહેરના કોઈ પણ ભાગમાં મદામુસ્તીજતે દિવસ ગુળરતો ગરીબ બેકાર તેનો લાભ ઉઠાવી શકે છે.

બાર હગર ઘરબાર વગરના

ફક્ત લંડનમાંજ નિરાશિતો માટે સખેલા ધોરોમાં પરબાર વગરના બાર હગર ગરીબ બેકારો સમૂહ રહે છે. આ સ્થળમાં ધંધાદારી નિખારીઓ અને સામાન્ય ગુનેગારો, અદમ બદમાશો અને શહેરના મવાલીઓ પણ સલા આપે છે. એટલે નોકરીની શોધમાં અપેક્ષા નિર્દોષ જામડિયાઓ અને તેમના કાન્ની વયના મિત્રો, લંડનના મવાલીઓ અને બદમાશો સાથે સતત સમામયમાં આવ્યા હો છે અને આ સ્થળમાંથીજ તેમને ગુનો કરવાનું અને ધંધાદારી મુ. ૧૦

રીતથી બીજા મામલાનું સિદ્ધાંત મળે છે. પણા ધંધાદારી ઉદાઉમીરો મામલાંઓમાંથી આવેલા અચાન અને બોળા યુવાનોને તેમને ખાવા-પીવાની લાલચ આપીને તેમના મિત્રો અને સાથીદારો બનાવે છે અને રહતે રહતે તેમને તેમનો 'ધીકતો' ધંધો સીપવી દે છે.

ભિખારીની કળા

ધણી વખત કાર્ક જુદી ભિખારી એકાદ નિરાશ્રિત યુવાનને આશ્રય આપીને તેને પોતાના વિશ્વાસમાં લે છે. એકાદ માસ તેને પોતાની મહેનતના રોટલા પણ ખવડાવે છે. ત્યાર બાદ તેને પોતાની કળામાં પાવરધો બનાવીને લંડનની ગૃહરાણીઓના હૃદય પિત્તળાવવા શહેરમાં મોકલે છે અને દરરોજ પાંચદસ પૈનીઓ ઉપાર્જન કરે છે. મામલાનો અચાન યુવક એ દર ભિખારીની ધાકથી એટલો બધો દબાઈ ગયેલો હોય છે કે, તે નાસ્તી જવાની હિંમત કરી શકતો નથી અને તેની બધી કમાણી તેને હવાલે કરે છે. એ સમયના ભિખારી પેલા મરીબના પરસેવા ઉપર તામડધિત્તા કરે છે અને ધાકધમકી અને મારજૂડથી તેને સદાય દબાયેલો રાખે છે. આ મુજબ એ આશા-ભર્યા યુવાનનું આખું જીવન વેડફી નાખે છે. રહતે રહતે પેલો યુવાન ભિખારી પણ તેની કલામાં નિષ્ણાત બની જાય છે અને બીજા મામલાં પહેલાં જેવી ધરમ કે સક્રિય અનુભવતો નથી. પરિણામે તે પ્રમાણિકપણે કામ કરવાની મનોવૃત્તિ ગુમાવી બેસે છે અને બીજા ન મળતાં ચોરી-લૂંટફાટ અને બદમાશોનાં કાર્યો કરવા પ્રેરાય છે. દર વરસની અંદર તે પણ ધંધાદારી ઉદાઉમીર બની જાય છે અને નોકરી માટે શહેરમાં આવેલા બીજા અચાન, બોળા યુવાનોને તેની જમાતમાં લગવા માટે દુસાવે છે.

હિંદમાં અસહ્ય ઉપદ્રવ

ભિખારીઓ માટે જે દેશમાં અખત કાયદાઓ ધડવામાં આવેલા છે, તે દેશમાં પણ જ્યારે ભિખારીઓ પોલીસની આંખો આંજીને સહેલાઈથી બીજા માગી શકે છે અને બીજાનાં ઓઠા હેંડળ બદમાશીનાં કાર્યો કરી શકે છે ત્યારે હિંદ જેવો મરીબ દેશ ત્યાં ભિખા-

રીઓ માટે કંઈ પણ કાયદાઓ નથી, ત્યાં તેમનો ન ચલાવી શકાય એવો અસહ્ય ઉપદ્રવ હોય તો એમાં નવાઈ જેવું કશું નથી.

દુનિયાના દરેક દેશોમાં ફેટલાક બદમાશો દિવસના ભાગમાં ચીંથરેલા વસ્ત્રો વીંટીને અને શરીરમાં બનાવટી ખોડખાંપણો ઊભી કરીને બીજા માનવાનો ધંધો કરે છે. બ્યારે રાતના એજ લિખારીઓ શયતાનનું સ્વરૂપ ધારણ કરીને ચોરી, લૂંટફાટ, ખૂન વગેરે ધોર આત્યાચારો કરે છે.

શહેરનો દાદો

ન્યૂયોર્કમાં શહેરનો એક 'દાદો' પોલીસચોક્કાની બરાબર સામેજ તથા આંધળો અને લંગડો બનીને આખો દિવસ એક ખૂણામાં દીવાસળાની પેટીઓ વેચતો બેસી રહ્યો હતો. તેની એ દયાગનક સ્થિતિ જોઈને રસ્તા ઉપર આવતા જતા માણસો તેની પાસેથી મેચ-બોક્ષ ખરીદી લઈને પાંચ-પંદર સેટો આપી જતા હતા. પોલીસો મુખમાં સો કાંઈ તેની કાચ્યાર સ્થિતિ માટે સહાનુભૂતિ દાખવતા હતા અને અવારનવાર મદદ કરતા હતા.

આ લિખારી મધરાત થતાં ત્યાંથી પસાયન થઈ જતો. શહેરમાં ચોરીઓ અને ધર ફાડવાનો ધંધો કરતો. એક વખત તે ઝવેરાતના મોટા સ્ટોરમાં ઉપરથી પ્રવેશ કરતાં ચોક્કાદારોની ગોળીને ભોગ બન્યો અને પગમાં ગોળી વાગતાં નીચે પડી ગયો.

પોલીસની તપાસમાં જણાયું કે, તેમની ચોક્કાની સામે બેસીને લાચાર અવસ્થામાં દીવાસળાની પેટીઓ વેચતો જે લિખારી પાંચ વરસથી બેસતો હતો એજ લિખારીએ ઝવેરાતનો સ્ટોર ફાડ્યો હતો. ખારીક તપાસ કરતાં જણાયું કે, તેને ત્રણ બેટી ખૂનો કર્યાં હતાં અને શહેરમાં અનેક મોટી ચોરીઓ કરવામાં એનો હાથ હતો. એનાં સંપર્ગમાં છૂપાં સ્ટોરોએ તપાસનાં પોલીસને એની પાસેથી પાંચ લાખ ડોલરની રોકડ રકમ તથા ઝવેરાત મળી આવ્યું હતું. લિખારીના વેશનાં એ તો શહેરનો અદાદ દાદો હતો.

(' મુજર્ત' નામાયર ' ના એક અંકમાંથી)

૮૫-કચડાંયેલો વર્ગ ક્રાંતિ ફાંસે છે

(લેખક:-શ્રી. પુરુષોત્તમ પ્ર. પારેખ)

અમે મૂંગા છીએ, અમારા હિલમાં જગતી જગતીએને જગત સમક્ષ દાક્ષવરા નથી અમારી પાસે સાધન કે સંસ્કૃતિ, નથી કલમ કે કલાની પીંછી; જે સાધન હોત તો અમારો પોકાર જગત સમક્ષ મૂકવા અમે યક્તિયાળા હોત, જે સંસ્કૃતિ હોત તો અમારી હૈયાની વરાળ મહાન સત્યાઓ સમક્ષ રજૂ કરવા અમારામાં દિંમત હોત, જે કલમ હોત તો માનવસમૂહમાં અમારા હૃદયની આલ જોલી ચકત, જે કલા હોત તો અમારી જિંદી વેદનાઓ પીંછીથી આલેખી ચકત; પરંતુ અમારી પાસે કશુંજ નથી. અમારી પાસે કશુંએ રહેવા દીધું નથી. અમે સર્જના ત્યારથી શૂખ્યા છીએ, ત્યારથી અચાન છીએ. એ યાનના સિંચન અમને જડયાં નથી. એ શૂખ હજી હોલવાઈ નથી. એ હોલવવાનો માર્ગ હજી જડયો નથી. વર્ષોથી અમે સડીએ છીએ. વર્ષોથી અમે ગુલામીની જંજીરોમાં જકડાયેલ છીએ. વર્ષોથી અમે સામાજિક ખદીઓમાં ખદખદીએ છીએ.

અમારી કોને પડી છે? અમારો સમૂહ વિચાળ છે. છતાં અમારી અચાનતા અને નિર્જનતા પર જગતનાં યોગકે તરતો સ્વામિત્વ ભોગવી રહ્યાં છે. અમે છુટકારાનો દમ ખેંચી રહ્યા છીએ. અમે ક્રાંતિ જાંખીએ છીએ.

x
x
x
શહેરો અમારાં ગામડાંઓ પર તાગડધિના કરી રહ્યાં છે. અમારી કારખી મજૂરીના ભોજે સુખ, સાધન અને સમૃદ્ધિ ભોગવી રહ્યાં છે. અમારાજ ભોજે એમનાં જૂંજળાંઓ મનમાં ગર્જતાં દેખાય છે. અમારાજ ભોજે એમની મોટરો દોડતી નજરે પડે છે. અમારાજ ભોજે એમની મહેલાઓ ખડી થયેલી છે. અમારાજ ભોજે એમની સંતા અખંડિત છે. અમારાજ ભોજે એમનું માન અનુટ છે. મહેરિસો-મિટિંગો અને મેળાવડાઓમાં અમારા પર તેમનો ઝરતો પ્રેમ અપાર છે. પરંતુ

સહેરના સંસ્કારી સભજનો પણ અમારા મેલાધેલા વેશથી ભડકી દૂર ભાગતા દેખાય છે. અમારી ફૂર હાંસી કરતાં પણ અચકાતા નથી. અમારાં ચક્ષુઓ હવે ખૂલ્યાં છે. અમારી નિર્જળ બુદ્ધિ બળવતી થઈ છે. અમારી જાતનું હવે અમને જ્ઞાન થયું છે.

ગામડાંઓ પર સહેરી જનતાનું આધિપત્ય હવે અમને નહિ ખપે. ગ્રામ્ય જનતાને એવા દંભના જલસાઓનો દાંભિક પ્રેમ હવે નહિ ખપે. અજ્ઞાનતામાં સડતાં ગામડાંઓ માગે છે એમનીજ સંસ્કૃતિ, વેરાન થઈ ગયેલાં ગામડાંઓ ઝંખે છે એમની સ્વતંત્રતા, પરાધીન ગામડાંઓ માગે છે એમનોજ વહીવટ, એમનુંજ તંત્ર અને એમની અખંડ સત્તા.

x

x

x

x

ઊના અંગાર વરસતી ધરતીમાં અમારી જાત હોમાઈ ગઈ. બ્રાવજી-ભાદરવાની ધોધમાર હેલીઓમાં અમારું શરીર ધોવાઈ ગયું. વનવગડાની વિકરાળ બૂમમાં અમારો દેહ વસે છે. અમારાં બાળ-બચ્ચાંઓ અને બળદોના ભોગે આ જમીનદારશાહીના કિલ્લાઓ અમેદ છે. જમીનદારની જમીનમાં અમારા રક્તનું શોષણ છે. એ રક્તના શોષણથી એમની ખેતી અને એમની જાગીર સલામત છે. આજ અનાજના હમલાઓ અમને અંગાર સમા છે. અમારા દેહના ભોગે એ તૈયાર થાય છે. અમારાજ છે, છતાં એનાથી અમે દૂર હીએ. અમારાં બાળ-બચ્ચાં એને જોઈ જોઈ બૂખ્યાંજ રહે છે. અમારી વેદનાની જગતને જાણ નથી. જમીનદારશાહી, તાલુકદારશાહી અને એવી અસંખ્ય શાહીઓ અમારું ધોગે દિવસે બહણ કરી રહી છે, અમે પીડિતો છીએ. એ પીડિતોનાં દેવારદન જગતને સમજતાં નથી. એને સમજવાની દરજી નથી.

ભલે આજે અમારાં જીવન નહિ સનગ્નય. અમને ખાતરી છે કે, આખરે અમારું અરુણરુદન કાળનેએ પિતૃગાવશે. અમારી કાનિની જરૂરન બપોલ એમને દેખાશે. એ બપોલનાં અને દેખાઈ જઈયું. અને અવધી કાલે નરીજ સનામરદના પડીયું એનાં અમારું રધાન નિર્ભય હશે. અને રતન અને મુખી દેખયું. આ દરિયામાં ખેતરો

અમારાંજ દશે. એમાં અમે કસોડીશું અને અમારું મુક્તિગાન ગાઈ
અમે અમારી દુનિયામાંજ મસ્ત બનીશું.

આવીજ નથી દુનિયાની આઘામાં અમારું જીવન છે, આવીજ
કોઈ અમૂલ્ય ભાવના સારુ અમારા દેહનું બલિદાન છે.

x

x

x

x

આ કારખાનાંવાળાઓ અમારું શોષણ કરી રહ્યા છે. અમારા
પ્રરોદિત્વથી ખરતી રૂપેરી લમડીઓ પર તેઓ નોકર, ચાકર અને
પહેરેગીરો ખડા કરી ચક્રા છે. અમારી જિંદગીના બોગે વૈભવ,
ભોજ અને વિલાસ તેમની પડખે છે. અમારી કારખા કંચાલિયત
તેમને ધડીશર હસાવે છે. અમારી ખદબદતી ચાલો અને ઝૂંપડાંઓમાં
તેમનાં પગરખ, એમનાં કારખાનાંઓ ઉલ્લગ્ડ થવાની ભીતિએજ ધાવ
છે. ટાક-તાપની અમો ખગર નથી. જૂખ અને તરસની અમને જાણ નથી.

અમોને જાણ છે ફક્ત એટલીજ કે, પેટાંઓના જીવનની જોમ
અમે 'માનવ પેટાંઓ' માનવજીવન પૂરું કરીએ છીએ. સંરક્ષારી
મતિની અમને માહિતી નથી. સંરક્ષારી થવાનાં અમારી પાસે સાધન
નથી. અમારો ઉદ્ધાર અમારા સમૂહસંઘમાંજ છે, અમારો ઉત્કર્ષ
અમારી માલિકીનાં કારખાનાંઓમાં છે.

આવી પ્રબળ ક્રાંતિની ઇક્ષિમાંજ અમારું જીવન છે. આવી
અમર ભાવનાવાળી સત્તાજ અમારે માન્ય છે.

x

x

x

x

અમે મહાનુભાવ સમાજનું એક અંગ છીએ, છતાં પમની
પાનીએ હડધૂત થતા ગુલામો છીએ. અમારી દૈયાવરાળ ભલભલા
સંરક્ષારી સબજનને દૈયાસૂતી કરે છે. અમારી કંચાલિયત અમને
ભડકાવે છે. અમે કચડાયેલા છીએ, અમે છંદાયેલા છીએ. અમારા
પર ઉચ્ચ કોમોની કાતીલ યક્ષુઓની ઝેરી નવાલાઓ અમારા દેહને
ભરખીજીવ કરવા પૂરતી છે, અમારું સ્થાન અને માન એમની
સેવામાંજ સમાપ્ત ગયું છે. અમે જીવતા-મૃતતા માનવોનો ચળકાટ
આશિષા સમો છે. યુગોથી અમારા પર તેમનો માલિકીદકનો
ભોગવો છે. યુગયુગની અમારી બલિદાનભાવનાના મહાખળે આજે

એ જીવંત છે. અમારા દેહના ભોગે એ ઉજ્જવળ છે. અમારી શક્તિ-
ઓનું એ ખંડન ઇચ્છે છે. અમારા પર તેમની દ્વેષ અને ધર્ષાથી
બરપૂર લાગણીઓ કવચિત્ ઉસ્વાસ પ્રેરે છે! અમારી નિર્ભળ હૈયાની
વેદનાઓ એ દાંભિક ઉસ્વાસને સમજી શકે છે, અમારી વફાદારી-
ધમાનદારીનો એ દુરુપયોગ કરી રહ્યા છે.

પાદીદારશાહી, ખાલજીશાહી અને વણિકશાહી જેવી અનેક
શાહીઓની આ નાની કામો ભોગ બની ગઇ છે. એ સ્વતંત્રતા ઝંખે
છે, એ મુક્તિ ઇચ્છે છે.

* * * *

દૂર દૂર ક્ષિતિજમાં સાગરની પેલે પાર મહાન વિપ્લવની ચિન-
મારીઓ દેખાય છે. એ ચિનમારીઓ સમાજમાં ધર કરી
વસેલાં અનિષ્ટ તરવાને બાળવા, સામાજિક બદીઓને સંહારવા, વેરઝેર
અને દ્વેષના અગ્નિને પ્રગ્નજવા પવનવેગે આવે છે.

માનવકુલ એ મહાબાવનાઓને સમજે અને સ્વમુખે સ્વીકારે
તોજ માનવસાગર એ પ્રલયના તાંડવમાં હોમાતો અટકી જશે. નહિ
તો એમનાં કારમાં હૈયારુદન એટલાં લવલંત છે કે, માનવગતની
રોગરગમાં પ્રગટી હરેક ક્ષેત્રોમાં, હરેક વાદોમાં અને વ્યક્તિઓમાં
ક્રાંતિ-ક્રાંતિ અને ક્રાંતિની લ્પેત પ્રમટાવશે.

(' મુંબઈ સમાચાર ' ના દીપોત્સવી અંકમાંથી)

૮૬-સંસ્કારના ઓઠા નીચે દંભપૂજન

(લેખક :- છી. દુર્લભ સંપત)

આદિકાળથી માંડી અવનન યુગપર્યંતના માનવ સંસ્કૃતિના
ઈતિહાસનું વાર્તાવિક દિગ્દર્શન કરીએ તો સાફ સાફ સમગ્રતય છે કે,
શોષજુકારો અને શોષિતો વચ્ચે ચાલતી શોષજુકિયાનો એ ઈતિહાસ છે.
આ શોષજુકિયામાં અંતર્ભૂત રહેલ સ્વચિરોદ્ધક બળોને પરિણામે બ્યારે
બ્યારે સમાજની વ્યક્તિગત, આર્થિક અને સામાજિક રૂઢ વ્યવસ્થા-
માં અવ્યવસ્થિત અડચણો અને અંતરાયો ઉદ્ભવે છે અને આ અડ-

ચળો અને અંતરાયોની તીવ્રતા સપાટી પર તરવરે છે, ત્યારે સમાજનાં અપરાધિન અંગો એનો વિરોધ કરવા અને અંતરાયોને વિદારવા કમર કસે છે. માનવ જીવનની પ્રગતિની આગે દૂરકદમમાં આવેલા જીવ પારંપાર આવે છે. આ કાળને આપણે સંક્રાંતિકાળને નામે સંબોધીએ છીએ. સંક્રાંતિના સમયમાં, સમાજનો શૈલિચુલ્લ, વિનીત અને સુધારાવાદી વર્ગ સમાજમાં યાદગી શોષણક્રિયાને ટકાવી રાખવા સંસ્કૃતિને નામે અચળો ઓઢે છે અને જૂનકાલોન સંસ્કૃતિનાં યશોગાન ઉચ્ચ સાદે સંભળાવી, એ સંસ્કૃતિ, સંક્રાંતિકાળે ભયમાં છે એવી વાદિયાન અને દાનિક દલીલો સમાજના મોટા ભાગમાં પ્રસારી, આવા સામનાની તીવ્રતાને દણી નાખવા-નિષ્ફળ કરવા જખ્ખર પ્રયાસો આદરે છે અને એ રીતે સંસ્કૃતિના ઓઢા તલે શોષણક્રિયાને વધુ જીવન અપાવે છે.

સંસ્કૃતિની વ્યાખ્યા

શોષણકારોની આ વ્યવસ્થિત અને સુસંસ્કૃત ઇાંત્રિક નીતિનું વારસવિક સ્વરૂપ સમજવા, પ્રથમ સંસ્કૃતિ એટલે શું એ સમજવું આવશ્યક છે. આસપાસના ભૌગોલિક અને સાંજોગિક જગતમાંથી માનવમન વિચારોની પ્રેરણા મેળવે છે. આવી પ્રેરણાથી ઉત્તેજિત થઈ ભૌગોલિક પરિસ્થિતિમાંથી પોતાની જરૂરિયાતો મેળવે છે અને જરૂરિયાતો મળતાં માનવ અન્ય પ્રજાતિ આદરે છે. આવી પ્રજાતિઓમાં આથા-નિરાથા, દુઃખ-સુખની લાગણીઓ અનુભવે છે. આવી માનવમન-પ્રેરણાઓ, જરૂરિયાતો અને લાગણીઓ રક્ષે રક્ષે રૂઢ થતાં સ્વાભાવિક થઈ જાય છે અને સંસ્કૃતિના રૂપમાં કેન્દ્રિત અને છે. આ રીતે સંસ્કૃતિનું ઉદ્ભવ અને આશ્રયસ્થાન માનવમન છે. માનવમનના અને કવિષ્ઠ વ્યાપારો રૂઢ થઈ જાય એને આપણે સંસ્કૃતિરૂપે ઓળખીએ છીએ. એટલે માનવમનના સ્વરૂપની છણવટ કરીએ તો સંસ્કૃતિ અને માનવ, ઇતિહાસ યથાર્થપણે સમજી શકાય. માનવના તમામ વ્યાપારો, વિચારો, લાગણીઓ-રાગ, દ્વેષ, ઇર્ષ્યા, ધ્યાન, સ્મરણ વગેરે સર્વ વ્યાપારોનું અધિકરણ એટલે સ્થાન અને આશ્રયને આપણે મન કે ઓળખીએ છીએ.

માનવમનની મર્યાદાઓ

પણ માનવમન એ કંઈ સ્વતંત્ર ચૈતન્ય નથીજ. ઉપર વર્ણવેલા તમામ વ્યાપારોની પ્રાથમિક ભૂમિકા માનવમન આસપાસના ભૌગોલિક અને સાંજોગિક જગતમાંથી મેળવે છે અને આ સંજોગો જોડેલે અંશે મર્યાદિત હોય છે, તેટલે અંશે માનવમનની દૃષ્ટિ અને વિચાર-શક્તિ મર્યાદિત રહે છે. જે રીતે શરીરના અન્ય અવયવો સ્વશક્તિ અનુસાર વ્યાપારો કરે છે, તેજ રીતે માનવમન વ્યાપારો વિષે મૂંઝાય છે. જેમકે આંખની દૃશ્યશક્તિ અનુસાર આંખ જગતને જુએ છે. જો કે આંખ જોઈ શકે છે તે કરતાં જગત ધણુએ વિશાળ છે. એ રીતે માનવમન પર શ્દ થયેલી સંસ્કૃતિ માનવમનને યથાર્થતાને ઓળખવા દેતી નથી, જીવનના વાસ્તવદર્શનને સમજવા દેતી નથી. સંસ્કૃતિ આ રીતે માનવમનને પ્રગતિને પંથે ચડતાં અટકાવી રહી છે, એટલે આ સંસ્કૃતિનો ટકાવ કરવા શ્દિયુરનો અને સુધારાવાદીઓ શા માટે બાંધો પોકારે છે તે સમજી શકાય તેવું છે.

સંસ્કૃતિ આમ શોષણક્રિયાથી રંભાયેલી છે અને એ અર્થે આ ભૂતકાલીન સંસ્કૃતિ શોષક અને શાસક બની રહી છે એટલે એનો નાશ આવશ્યક છે. એ સમજવા આપણે ભૂતકાળ પર નજર નાખવી પડશે.

આદિ માનવ ઇતિહાસમાંથી પ્રતિતીઓ સાંપડે છે કે, એ અતિ પ્રાચીનકાળે સમાજવ્યવસ્થામાં અવ્યવસ્થિત સામ્યવાદ જળવાતો અને સમાજમાં એકંદરે ઉત્સાહન અને વહેંચણીમાં સમાનતા જળવાતી. રહેતે રહેને માનવમન આસપાસના ભૌગોલિક સંજોગોનો ઉપયોગ કરતાં શીખ્યું અને ક્રમશઃ સુલભ થયેલાં સાધનો વડે વધુ ઉપાર્જન ધર્તુ સાધ્યું. ઉપાર્જનમાં વધારો થતાં અને પ્રમત્ત પ્રમાણ પ્રમાણમાં ન વધવાથી બચત થતી ચાલી. બચતને પરિણામે સમાજમાં વ્યવસ્થાપકો નિમાયા અને આ વ્યવસ્થાપકો ધીમે ધીમે બચતના રક્ષકને બદલે બચક બની બેઠા.

બહુકવૃત્તિનો જન્મ

આ બહુકવૃત્તિના જન્મન થવા પાદ, બચતરૂપી સંમદસમૃદ્ધનો અધિકી તરફથી તે વ્યક્તિગત માલિકી તરફ અપ્યો અને ત્યારબાદનો

સારોએ માનવહનિદાસ એટલે યાત્રી અને સોપકોના લુપ્તમર્કાનો
હનિદાસ રચાયો છે. ત્યાર બાદના હનિદાસમાં ક્રમશઃ જ્ઞાનદારશાહી,
નાના પ્રમાણનો મૂડીચદ, વ્યવસ્થિત મૂડીચદ, હનિદાસાદી અને આખર-
નો આજના યુગનો શાહીચાદી મૂડીચદ રચાયો છે.

જયનને પરિણામે જન્મેલી બદલકટિતિથી પ્રેરાઈ આ બદલકોએ
ક્રમશઃ અધિકાર અને માલિકીના બળ વડે સમાજન્યાયારોને જન્માવનાં
તમામ સાધનો અને મધ્યમો સ્વદસ્તમન કર્યાં છે અને આ સાધનો
અને મધ્યમોદારા માનવમનને વિફળ કરી, પોતાને અનુકૂળ અને
સ્વદિતોને સાચવે અને એની અદોનિય રખેવાળી કરે એવી સંસ્કૃતિનું
શુદ્ધામ બનાવ્યું છે. એટલે ગઠઠાકની અને આજની મધ્યાત્મી સંસ્કૃતિ
એ બદલકભાવનાનું વૃદ્ધ અને તરકટ છે. આ વૃદ્ધ અને તરકટ આ
લોહીયુગ સોપકોના દિતોને રક્ષે છે અને એનો સામનો આજે સંક્રાંતિ-
કાળે થાય છે, ત્યારે આ સમાજસોપકો એ બદલક સંસ્કૃતિની રક્ષા
અને રખેવાળી કરવા ધર્મમિલકનના હક્ક અને રાષ્ટ્રવાદની શાસ્ત્ર
લાગણીઓ ઉત્તેજિત કરી સમાજની દૃષ્ટિ પર અંતરપટો ઓઢાડવાનો
મિથ્યા પ્રયાસ આદરે છે!

અસમાન સમાજવ્યવસ્થા

આ અસમાન અને અસહ સમાજવ્યવસ્થાના બચકર સંચા-
લકવર્મના હાથમાં ધર્મ, ખાનગી મિલકતના હક્ક અને રાષ્ટ્રવા-
દની અઔદિક અને નારીશુષ્ક ભાવનાઓ લાગણીઓ વેસ્થાપે રમી
રહી છે અને એઓના કિનોની પક્ક મજબૂત બનાવવામાં શી રીતે
પ્રધાન ફાળો આપે છે, તે આપણે તપાસીએ.

આપણે ઉપર તપાસી ગયા તેમ માનવમન એ આસપાસન
ભૌગોલિક અને સાંજેગિક જગતમાંથી પ્રેરણાના પ્રતીકો મેળવે છે.
એટલે એ સ્પષ્ટ સમજાય છે કે મન એ સામાજિક છે. આમ છતાં
સમાજના સ્વદ અને લોહીના ભોમે નબળો અધિકારયુક્તવર્ત્ત મનને
સ્વતંત્ર ચેતનાયુક્ત મનાવવાનો દંબ કરેલો આવ્યો છે.
વાસ્તવદષ્ટાને સમૂદના અસ્તિત્વ વિના મનને અર્થ નથી,
ધાન નથી. સમાજ વિનાની વ્યક્તિને અસ્તિત્વ સંભવી શકે નહિ,

સમાજ વિના કોઈ પણ વ્યક્તિ જીવી શકે નહિ. એટલે મન સામાજિક બની રહે છે. બ્યારે મન સમૂહવાચક બને છે ત્યારે મનના તમામ વ્યાપારો સમુદાયના હિતમાં અને સર્વદર્શને સામાજિક હોવા જોઈએ. પણ ધર્મનો વ્યાખ્યાયારિક ઉપયોગ કરવા આ મિલકતદારવર્ગે મનને સ્વયંભૂ મનાવ્યું છે અને ધર્મને પણ સ્વયંનિર્ભર અને સ્વયંભૂ મનાવેલ છે.

ધર્મનું આદિસ્થાન

વસ્તુતઃ ધાર્મિક વિચારો, લાગણીઓ, માન્યતાઓ અને સિદ્ધાંતો એ મનના વ્યાપારોની એક દિશા છે. પણ આપણે જોયું કે, માનવમન પોતાની આસપાસના જગતમાંથીજ વિચાર અને લાગણીઓની ભૂમિકા મેળવે છે. એટલે ધર્મ, મનના અનેક વ્યાપારોમાંનો એક હોઈ કદીએ સ્વયંભૂ સંભવી શકે નહિ. ધર્મ સ્વયંભૂ નથી એટલે મનનો એક વ્યાપાર છે; એટલે જેમ જેમ ભૌગોલિક અને સાંજ્ઞેગિક જગતને અનુરૂપ મન ઉત્કૃષ્ટ થતું આવ્યું છે, તેમ ધર્મ વિશે પણ રૂપાંતરો થયાં છે. આ દૃષ્ટીકોતી છતાં આ શોધક-ધર્મ સમાજની આંખોને જાંઘા ચક્ષમાં ચડાવે છે.

હા, પણ અહીં એવો પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે કે, મન એવી જાંઘી દૃષ્ટિથી શી રીતે દોરવાય છે? આનો ઉત્તર રસપ્રદ છે. અધિકાર અને માલિકીને પરિણામે આ મૂડીદારવર્ગે માનવમનને ધડતાં તમામ સાધનો અને મધ્યમો જેવાં કે ઇજ્જો, બાપા, સાહિત્યધાળાઓ, ફેશનબ્લેઝ, વાચનાલયો, પુસ્તકાલયો, વર્તમાનપત્રો, ચલચિત્રો અને માનવમનને અન્ય પ્રચારલક્ષી સાધનો, આગમગ્રંથો, રેડિયો, વાયરલેસ વગેરે સ્વમાલિકી તળે રાખ્યાં છે અને આ સાધનો અને મધ્યમોદ્વારા સ્વદિનેને જન્મસિદ્ધ સ્વયંભૂ, સામાન્ય અને સ્વાભાવિક મનાવ્યાં છે. એટલે આવા મધ્યમમાંથી પચાર થતું મન, આ સાધનો અને મધ્યમોદ્વારા ફેશનગતું મન, આ જાગનાની-જૂતાવગે અને ઇન્ટેલેક્ટુઅલ અને તરફટો જન્મવાતી સાંજ્ઞેગિક પરિસ્થિતિમયી વિચારો અને લાગણીઓ મેળવતું અને ફેશનગતું માનવમન, સ્વાભાવિક એજ દિને અર્ધે ઝપડતું થતું છે, એજ દિને રક્ષવા પોતાના વાસ્તવિક

સ્વભાવને પીસરવું થયું છે અને માનવજીવનના વારતવર્ણનથી વંચિત રહ્યું છે.

ધર્મનાં તૂટો-તરકટો

અબોધિક ધાર્મિક તૂટો અને તરકટોની જગજગ નામચૂકમાં માનવમનને જકડી રાખીને પણ આ સો'પાકવર્ષ સંગ્રહ થયો નથી; પણ આ ધાર્મિક જૂનાવળોદારા આ વર્ષે ખાનગી મિલકતના હકો પ્રસ્થાપિત કર્યા છે અને ધર્મના વાદિયાત સિદ્ધાંતો અને પ્રમાણો પોતાનાં હિતોને અનુરૂપ અને પ્રચારલક્ષી નીવડે એવાં રચીને, આ અસમાન હકોને વાસ્તવિક અને સામાન્ય મનાવ્યા છે.

આ રીતે ધર્મનો વેસ્થાવન ઉપયોગ કરી આ સો'પાકવર્ષોએ ખાનગી મિલકતને અધિકાર તજે રાખી, આ મિલકતની તહેદાર રખેવાળા કરે, એનો અભંગ અને અમર ભોગવડો મૂડીદાર માટે માન્ય રાખે, એવી રાજ્ય વ્યવસ્થાઓ રચી છે.

રાષ્ટ્રવાદનો રાહડું

ચૂસણગળિને રક્ષતી અને નિભાવતી આવી અમલ અને બીજણ રાજનીતિમાંથી આ લક્ષ્મીલાલચુવર્ષે "રાષ્ટ્રવાદ" નો રાહડું ખડે કર્યો છે. આ રાહડું સદાકાળ જગૃત રાખવા અને પોતાના હકોની ખડે પગે ચોકી કરવા મૂડીવાદીઓએ ધર્મ અને નીતિના અંગ્રજી બોલ્યા છે. સંસ્કૃતિની રખેવાળીની અનેક દાંશિકખાંજો પોકારી છે.

આ રીતે ધર્મ, મિલકત અને રાષ્ટ્રવાદ એ આ મૂડીવાદી સંસ્કૃતિનાં સાસક અને સો'પક સ્વરૂપો છે. આ સ્વરૂપોમાંથી જન્મતી સંસ્કૃતિ એ વર્ગીય હિતોની યુદ્ધામ છે અને ખાલી યુદ્ધામી સંસ્કૃતિમાંથી જન્મવું અને ધડાવું માનસ સદાય મૂડીદારવર્ષનાં હિતોનું યુદ્ધામ રહે છે.

નવીન સંસ્કૃતિ જન્માવો

આ સંસ્કૃતિની જૂનાવળોમાંથી અલગ પડી આપણે આજનાં ક્રાંતિકાળે, આ કલુષિત થયેલ માનસને આ વર્ગીય યુદ્ધામીની મચૂકમાંથી મુક્ત કરીને સ્વતંત્ર કરવું છે તથા માનવમન પોતાના

અસલ સ્વભાવને ઝોળખતું થાય, જીવનના વાસ્તવદર્શનને સમજતું અને અપનાવતું થાય, એવું સાંજોગિક જગત જન્માવતું છે. આવું જગત નિપજવવા આ ભૂતકાલીન શોષક અને શાસક સંસ્કૃતિનો નાશ આપણે કરવોજ રહે છે.

આવો નાશ માનવમનને મુક્ત કરશે અને આ મુક્તિથી માનવમન સ્વતંત્ર વિચારણા કરતું થશે. આવી સ્વતંત્ર વિચારણામાંથી જીવનના વાસ્તવિક મૂલ્યાંકનો અને ખરી લાગણીઓ જન્મશે અને આ વાસ્તવ દર્શનમાંથી સામાજિક કર્તવ્યપરાયણતા અને સમૃદ્ધમાનસની ભૂમિકા પ્રાપ્ત અને સુલભ થશે.

ક્રાંતિની અનિવાર્યતા

આવી ભૂમિકામાંથી પ્રગટતું માનસ જીવનની પ્રાથમિક જરૂરિયાતો સામાજિક ધોરણે સમજતું થશે અને મૂડીવાદી સંસ્કૃતિએ સ્વાભાવિક અને સામાન્ય સમજાવેલ નિત્ય જીવનક્રમને તોડીને સામાજિક અને ઐતિહાસિક વિકાસ અર્થે નવીન સંસ્કૃતિની આવશ્યકતાઓ ખરી કરતું થશે. આ તાત્વિક અજાગૃત ક્રિયા થશે, ત્યારે શોષિતોની સર્જક ક્રિયા સુમેળ સાધશે અને આ તાત્વિક અને સર્જક ક્રિયાઓનો સુમેળ એ આવતી કાલની ઐતિહાસિક ક્રાંતિ ગણાશે.

આવી ક્રાંતિ ધડીલર વિનાશક અને ભયંકર ભાસશે, પણ આ અનિવાર્ય ક્રાંતિ એ સામાજિક અજાગૃત ક્રિયાનું પ્રગટીકરણ બની રહેશે અને આવા પ્રાકટ્યમાં જે સંસ્કૃતિ જન્મશે, એ સંસ્કૃતિમાંથી ધડાતા માનસમાં શાસક કે શોષક સ્વભાવ રહેશે નહિ અને ત્યારે સમાજમાં સમાનતા અને સાધનોના ભાવની વિશાળ ભૂમિકા સ્થાન મેળવશે.

('એ ધડી મોઝ' ના દીપોત્સવી અંકમાંથી)

BUCHARCHAL SETHIA

J.A.

ART.

BUTANA.

૭૮૭-મોટરકાર કે મોતની કાર?

(લેખક:-શ્રી. મનવાલ મ. બટ)

આપણે એમ માનીએ છીએ કે વર્તમાન યુગની ધણી પ્રતિ-
 એએ માનવજાતિના સુખમાં વધારો કરી છે.
 આપણા પૂર્વજો ભાગ્યેજ કલાકે તથા માઈલથી વધારે મુસાફરી
 કરી શકતા. સુરતથી મુંબઈ આવતાં તેમના કંઈક દિવસો વધી જતા.
 આજે આપણે કલાકે સાઠ કે તેથી પણ વધારે ઝડપથી મુસાફરી કરી
 શકીએ છીએ. જો મનિની ત્વરણે આપણે સુખનું સાધન માનીએ
 તો બેસાયકે આજે આપણે તેમના કરતાં અનેકમણા વિશેષ સુખી છીએ.
 આ સુખનાં સાધનોમાં મોટરકાર એક મુખ્ય સાધન ગણાય
 છે. આજથી વીસ વર્ષ પહેલાં મુંબઈના માર્ગમાં ભાગ્યેજ એકઠું
 મોટરકાર આપણા જોવામાં આવતી. આજે તો મોટા રાજમાર્ગ,
 મહાકુંઘી કે મેદાનોમાં જ્યાં જુઓ ત્યાં મોટરગાડીનાં યુથેય ધસતાં
 જોવામાં આવે છે. અમુક રસ્તાઓ ઓળંગવામાં જરૂર જોખમ સમા-
 વહું છે. બાજકો એકલાં ઓળંગી શકતાં નથી. દરેક રાહદારીના
 હૃદયમાં માર્ગ પર વિચરનાં પ્રતિક્ષણે અકસ્માતનો ભય વ્યાપી રહે છે.
 આધુનિક યુગનાં સાધનોની એકજ મુખ્ય ગિણત છે. મરીબોને
 આ સાધનોનો લાભ નહિ જોવાજ મળી શકે છે. ધણીકે વખત તો
 આ સાધનો તેમનું સુખ છીનવી લઈ તેમને દુઃખરૂપ જ બંધ પડે છે.
 ધણી આ વાતની ના પાડશે; પરંતુ મારો અનુભવ આ કથનમાં
 સાક્ષી પૂરે છે. સંસ્કૃતિનાં દુઃખ ઓછાં કરનારાં સાધનો મરીબ વર્ગના
 ઉપયોગમાં આવી શકતાં નથી. જે સાધનો માત્ર અચાનક ધન વડેજ
 ખરીદા શકાય તેનો ઉપયોગ ધનદીન માનવો શી રીતે કરી શકે!
 આ કથનના સમર્થનમાં ઘણાં દર્શનો આપી શકાય. પણ તેને માટે
 આ રચના નથી. અત્રે માત્ર એટલુંજ કહીશ કે, મોટરગાડીનું સાધન
 મરીબ અથવા મધ્યમવર્ગના ઉપયોગમાં ભાગ્યેજ આવે છે. ધણીકે
 ખત તો તેનો પરિચય અકસ્માતની આપત્તિરૂપે જ માય છે.

મોતની કાર

હિંદુસ્તાનમાં રાહદારીઓની સંખ્યાનું પ્રમાણ લગભગ નવ્વાણું ટકા હશે. માત્ર એકજ ટકા મોટરકારનો ઉપયોગ સુખના સાધન તરીકે કરતો હશે; એટલે આ પ્રમત્તા નવ્વાણું ટકા ભાગને આ શોધનો જરાએ લાભ મળી શકે નહિ. તેમના જીવનમાં આવી ગાડીમાં બેસવાનો ભાગ્યેજ એકાદ વારો આવે. તેમની દષ્ટિમાં મોટરકાર તેમને મોતની કાર તરીકે જણાય, તો તેમાં આપણે તેમનો દોષ કાઢી શકીએ નહિ; કારણ કે આ અકસ્માતમાં ધાયલ ચનારા અને ખરણ પામનારાની મોટી સંખ્યા મરીબવર્ગનીજ હોય છે. મોટે ભાગે અકસ્માત તેમની બૂલને પરિણામે થયો મનાય છે અને તેમની બૂલ ન હોય તોપણ તેમને ભાગ્યેજ નુકસાનીનો યોગ્ય બદલો મળી શકે છે.

અકસ્માતનાં કારણો

અકસ્માતનાં કારણો જેવા જતાં કાંઈ પણ એકજ પક્ષનો દોષ કાઢી શકાય એમ નથી. અલખત, જે મોટરગાડીની શોધન ન થઈ હોત તો આવા અકસ્માત નજ બનત એ એક લુદી વાત છે. પણ મરીબો અને તેમનાં બાળકો નિરંતે હરીફરી થકે એટલા માટે મોટરગાડીઓ રાખવીજ નહિ કે હાંકવીજ નહિ એમ કહેવું, તે આ જમાનામાં અભ્યવહાર અને નિરર્થક થઈ પડશે. તેમ આ અકસ્માતોના મોત માત્ર મરીબોજ બને છે એમ પણ નથી. ધણાએ શ્રીમંતો, નવાબો, ક્ષત્રિયો, માલિકો આ અકસ્માતમાં પોતે પણ ધવાય છે અને ખરણ પામે છે. જે ગાડીઓ અથડાય તેમાં અંદર બેઠાં સડુને એકસરખું જોખમ વેઠવું પડે છે.

હિંદુસ્તાનને બાદ કરતાં આપણને યુરોપ, અમેરિકા તરફ નજર કરતાં જણાયે કે, મોટરકાર ત્યાં દરેક વર્ગના એક સરખા ઉપયોગમાં આવે છે. ત્યાંનો જીવનવ્યવહાર આ સાધનો વડે ચાલો રહ્યો છે. એટલે ત્યાં થીમંત કે મરીબનો બેદ રહેતો નથી.

આ અકસ્માતો બનવાનાં ધણાં કારણો છે. કેટલાંક તો એટલાં સ્વભાવિક છે કે તે ઉપર આપણે કાંઈ પણ બાતનો ક.મૂ રાખી

તાજે નહિ. મને તેટલી મજાનીઓ કરવા છતાં પણ અમુક પ્રમાણમાં આવા અકસ્માત તો થવાજ કરશે.

"કામચડી કાટડીએ કેસોડી જતન કરે,
કાજજી જી એક રેખ લાગે દી લાગે."

પરંતુ આ અકસ્માતોનું પ્રમાણ બની શકે તેટલું ઘટાડવાના પ્રયત્નો થવાજ નેહાંએ.

આ અકસ્માતો થવાને માટે અંદર બેઠેલા માણસો રાહદારી-ઓનો અને રાહદારીઓ અંદર બેઠેલાઓનો વાંક કાઢશે; પરંતુ નિષ્પક્ષપત્તણે વિચાર કરતાં જણાશે કે હોય બને બાબત રહેતો છે. આપણે માત્ર આપણા મુંબધ ચહેરનો મોટરકારના સંબંધમાં વિચાર કરીએ તો જણાશે કે ધણાક રાહદારીઓ તથા બેદરકાર હોય છે. હાંકનારાઓની મને તેવી સાવચેતી છતાં પણ તેઓ કાંઈ પણ કારણ-સર હક્કટમાં આવી જાય છે. કેટલાંક નિરંકુશ નાનાં બાળકો તેમની અચાનતાને પરિણામે મોટરકારનો ભોગ બની જાય છે. આવા પ્રસંગોમાં આપણે હાંકનારાઓનો હોય કાઢી શકીએ નહિ.

બેદરકારી

પણ મારા અનુભવ પ્રમાણે માર્ગમાં ચાલનારાઓની સંખ્યાની બેદરકારીને પરિણામે બનતા અકસ્માતોનું પ્રમાણ ધણુંજ ઓછું હોય છે. મરવાથી સૌ કોઈ ડરે છે. મુંબધનો રાહદારી મોટરચાડીથી બચીને નાસવામાં સારી રીતે કેળવાયલો હોય છે. ધણુંજરું તો રસ્તો ઓળંગતી વખતે તે દરે દિશામાં બાવશે બનીને જુએ છે અને પછી ડગલું ભરે છે. આવા સાવચેત રાહદારીઓ પણ જ્યારે સપડાય, ત્યારે કાં તો હાંકનારનો કે કાં તો રિષાતાનોજ હોય કાઢી શકાય.

મોટે ભાગે આ અકસ્માતોને માટે મોટરચાડીઓ હાંકનારાજ જવાબદાર હોય છે, એમ માનવામાં સહેજ પણ અસત્ય નથી. ગીચ વસ્તીવાળા સાંકડા રસ્તાઓમાં ને ઘણીક વખત મલીઓમાં ભવાનક ઝડપે અનેક ગાડીઓ દોડતી આપણે નેહાંએ છીએ. એવી ગાડીમાં કાંઈ પણ સપડાવું નથી, એ જાણી આપણને તો આશ્ચર્ય થાય છે. આપણે ઘણી વાર વાંચીએ છીએ કે, કેટલાક ડ્રાઈવરો અને

માલિકો દારના ઘેનમાં ચક્રચૂર બની વીજળીને વેગે મોટે ભાગે રાતને વખતે અંધારા રસ્તાઓ ઉપરથી તેમની ગાડી હાંકારી જાય છે. આ પ્રસંગે જરૂર અકસ્માત થયા વિના રહેતા નથી. ઘણાક દૂર ડ્રાઇવરો અને માલિકો પણ એકાદ માણસને ધાયલ કર્યા પછી જરા પણ દરકાર વિના પૂરે ઝડપે ગાડી હાંકી જાય છે. મોટરગાડી ઘણીજ સાવચેતીથી હાંકવી જોઈએ, એટલું દરેક ડ્રાઇવરે સમજવુંજ જોઈએ. કોઈ પણ વખત ખોટા ઉત્સાહમાં આવીને મન પરનો સંયમ ખોવાયી જ નિહોળ રાહદારીનો પ્રાણ જોખમાય છે.

જે અકસ્માતોમાં ડ્રાઇવર અથવા માલિકની બેદરકારી સાબિત થઈ હોય તેવા પ્રસંગોમાં તેમને ઘણીજ કડક શિક્ષા થવાની જરૂર છે. તેમજ તેમની બેદરકારીના ભોગ બનેલા રાહદારીના આર્થિક સંજોગો ધ્યાનમાં લઈ તેને યોગ્ય જવાબ આપવોજ જોઈએ. જો આ બે સૂત્રો સખ્તાઈથી અમલમાં મૂકવામાં આવે, તો અકસ્માતોનું પ્રમાણ ધણું જ ઘટી જાય એમ મારું માનવું છે.

રસ્તાઓ કોને માટે છે ?

શહેરના રસ્તાઓ મોટરકારને હાંકારી જવામાં સુગમ થઈ પડે એજ આશયથી બંધાય છે. કરોડો રૂપિયા તેમની સગવડને માટે આ પ્રમાણે ખર્ચવામાં આવે છે. એ દૃષ્ટિએ હાંકનારાઓ માને કે રસ્તાઓ અમારે માટે છે, તો તેમાં નવાઈ જેવું નથી.

પરંતુ રસ્તાનો ઉપયોગ કરનારમાં ઘણું મોટું પ્રમાણ રાહદારીઓનું હોવાથી આ રસ્તાઓ “અમારે માટે છે” એમ તેઓ માને તેમાં કોઈ પણ અયોગ્ય નથી, છતાં પણ તેમના પોતાનાજ પ્રાણની રક્ષાને ખાતર તેઓ સંભાળપૂર્વક પગલાં ભરે એ એટલુંજ આવશ્યક છે. હાંકનારાઓ જો આટલી વાત સ્વીકારે કે રસ્તાઓ રાહદારીઓને માટે બંધાય છે, તો તેમાં તેમને નુકસાન નથી. રાહદારીઓના દરેક સ્વીકારવામાં તેમની પોતાની સલામતીનો અંધાર રહેશે છે. એકાદ રાહદારી બેદરકારી બતાવે તેથી હાંકનારે એમ ન સમજવું કે, તેના પોતાના ધિરે અકસ્માતની જોખમ ઘટી નથી.

“તારા કેઈ પણ પ્રકારના અત્યના કામ કરતાં પળ એક

નિર્દોષ મનુષ્યનું જીવન લાખામણું વધારે કીનતી છે." એ મૂલ દરેક માણિક અને હાંકનારે ધર્મ તરીકે સ્વીકારવું જોઈએ.

ઈંગ્લેન્ડમાં

અંગ્રેની પરિસ્થિતિ ઈંગ્લેન્ડ દેશમાં ધણીજ લુટી છે. ત્યાંની ધણીક બાજતો અને લાલુ પડી ચકે નહિ, પરંતુ અકસ્માત નિવારણના પ્રશ્ન પર ચર્ચા કરતી વખતે ઉપયોગમાં આવે એ હેતુથી વાઈસ કોન્ટ્રીસ એડમિનિસ્ટ્રેશનની કેટલીક સૂચનાઓ અને આપવી ઠીક થઈ પડશે.

મોટરગાડીના વપરાશ માટે ઈંગ્લેન્ડમાં ધીમંત અને ગરીબનાં એક પાડો શકાય તેમ નથી. દરેક વર્ગના માણસો આ સાધનનો લાભ લઈ ચકે છે. મોટરકારનો અવધાર રેલગાડીના જેટલોજ ભયંકર છે. એ વાત આપણે પ્રથમ સ્વીકારવી જોઈએ.

આગમગાડીના માર્ગની બંને બાજુ મજબૂત વાંધી સુરક્ષિત રાખવામાં આવે છે. જાહેર જનતાને માટે લેવડકોસિંગ, પુલ કે જમીનની નીચે ખોદેલા માર્ગની સુવચ રાખવામાં આવે છે.

રોડનો ઉપર પણ તેજ પ્રમાણે અકસ્માત અટકાવવાના ચોક્કસ નિયમોનું પાલન કરવામાં આવે છે.

આ વ્યવસ્થા એટલી સર્વસામાન્ય થઈ પડી છે કે, આ બાજતમાં આપણને કાંઈને કાંઈ પણ શંકા થતીજ નથી. પરંતુ મોટરગાડીનો વ્યવહાર નિયમિત કરવાને માટે જો આપણે આવી સૂચનાઓ કરીએ તો સામાન્ય જનતાને આશ્ચર્ય થશે; પરંતુ મોટરકારથી થતા અકસ્માતો આપણે ખરેખર નાખૂદ કરવા હોય તો ઉપલી સૂચનાઓ સ્વીકારવીજ પડશે.

આ વ્યવસ્થામાં માત્ર એકજ અપવાદ હોય શકે. રેલગાડીઓ નાની ગલીઓમાં જતી નથી. પરંતુ મોટરગાડીઓ જાય છે. તેવા સંજોગોમાં આપણે હાંકનાર અને રાહદારીના ડહાપણ પરજ આ પ્રશ્નનો ઉકેલ રાખવો પડે.

સિત્તેર દેશ અકસ્માતો મોટા વિશાળ રાજ્યોમાં ઉપરજ થાય છે, કારણ કે આ રસ્તાઓ બંને બાજુથી તદ્દન ખુલ્લા હોય છે.

ખરું જોતાં આ માર્ગોને રેલના માર્ગની માફક બંને બાજુએ

મોટરો સામસામી આવજા કરી શકે એટલા વિસ્તારમાં કૃત્રિમ વાડથી બંધ કરવા જોઈએ. જેથી કોઈ પણ ટેકાણે એકાદ રાહદારી એચિંતો આવે તે મોટરગાડી સાથે અચકાઈ શકે નહિ. તેમજ માણસની નડતરનો ભય ન હોવાથી મોટર હાંકનારાઓ કાલે તેટલી ખુશીથી મોતની ગાડી હાંકી શકે. રસ્તો ઝાળંગવાને માટે અમુક અમુક અંતરે પુલો અને લેવલ-કોસિંગો રાખવાં જોઈએ. પુલો ઉપરથી માણસો ગમે ત્યારે આવજા કરી શકે; પરંતુ લેવલ-કોસિંગો તો માણસો ઝાળંગતા હોય તેટલો વખત મોટરકારના વ્યવહારને માટે બંધ રાખવાં જોઈએ. આ બાબતમાં હાંકનારાઓને ગાડી ધીમી પાડવા માટે થોડીક વહેલી ચેતવણી મળે એવો બંદોબસ્ત થવો જોઈએ.

રસ્તા નીચેનો માર્ગ કાઢવો તે વધારે ખર્ચાળ થઈ પડે. પણ ટેલેક ટેકાણે તેવો માર્ગ પણ આપણે સ્વીકારવો જોઈએ. મનુષ્યની રક્ષા માટે ગમે તેટલો ખર્ચ કરવો પડે તે આવશ્યકજ ગણાય.

હવે પછી જોટલા રસ્તાઓ નવા બંધાય તે મોટરગાડીના વ્યવહાર માટે અનુકૂળ થઈ પડે તેટલા વિચાર બંધાવવા જોઈએ.

રસ્તાની દરેક બાજુએ એક એક ફૂટપાથ તેમજ ઘણા પહોળા રસ્તાઓમાં મોટરોની આવજા માટે જે વિભક્ત માર્ગ રાખવામાં આવ્યા હોય ત્યાં વચમાં પણ એક ફૂટપાથ રાખવો જોઈએ.

આ દરેક ફૂટપાથની કોર સાથે લોખંડના કોરા બના કરી, બાજુએ અંદરથી છટકી ન શકે એટલા માટે નીચેના ભાગમાં જળાઓ નાખવી પડશે. ત્યાં ત્યાં પુલ અથવા ઝાળંગવાનો માર્ગ આવે ત્યાં આ લોખંડી વાડમાં પણ જાહેરગતને જવાને માટે થોડો થોડો માર્ગ રાખવો પડશે.

આ સુધળા ચર્ચામાં માત્ર સાયકલિસ્ટોનો સવાલ બાકી રહી જાય છે, પરંતુ તેની સલામતીનો પ્રશ્ન વાપરનારની પેનાની ખુદી ઉપરજા હોય છે. અવજાત તેને રાહદારી તરીકે અથવા તો વાહન હાંકનાર તરીકે ગણવો એ બાબત ઘણો મનભેદ પડી જશે. છતાં પણ રાહદારીઓના ફૂટપાથ પાસે સાધારણ મનિએ જો સાયકલિસ્ટો આવ્યા જાય, તો અકસ્માત થવાનો સંભવ ઓછો રહે છે. માત્ર

તેણે આમળ અને પાઠળ જેનવજીને પ્રકાશિત કરવા માટે નાના દીવાઓ રાખવા પડ્યો.

આ વિષયમાં આ ઉપરાંત અનેક સૂચનાઓ થઈ ચકે; પરંતુ દરેક પ્રકારની ચર્ચા કર્યા પછી પણ અકરમાનોથી બચવાનો તેમજ બચાવવાનો પણો મોટો આપાર ઢાંકનામઓના માન્ય ઉપર રહેલો છે. આથી છે કે નહકના ભવિષ્યમાં ઉપલી સૂચનાઓનો યોગ્ય યા વત્તા પ્રમાણમાં અમલ થશે અને ભવિષ્યમાં આં લાખો હત્યાઓમાંથી અમુક પ્રમાણ ઘટવા પામશે.

(સામાદિક ' મુ'બર્ક સમાચાર 'ના એક અંકમાંથી)

૮૮-પારંવાડાનો સેદ્દત

(લેખક:-શ્રી. નિરીક્ષક)

રાજકોટથી મોટીસે જતાં કુવાડવાથી આશરે એ માલ અને રાજકોટથી ખરાખર સાત માલિ વળોટતાં જરા ખેંચાઈને નગર ફેંકી. એ તો આસપાસનાં સર્વે જેનરોથી રજિયામણો એક લાખ તરી આવે છે. જે પારંવાડાના નામથી ઝાળખાય છે-પ્રસિદ્ધ છે.

રાજકોટના સ્વ. લાખાજીરાજ માલિએ ખેલ તે પહેલાંનાં વર્ષો-થી વર્ષમાન મોટી રાજકોટના જોરાવર મહાજનના સૌથી પહેલા અને અગ્રગણ્ય શેઠ હતા. તેમને તે નગરશેઠાઈ મળી ત્યારથી તે તેના હેડલા વિશ્વાસ મુધી એવી કુલજતાથી ટકવી રાખેલી કે આજે પણ રાજકોટના નાના યા મોટા પ્રજામાં વર્ષમાન શેઠને સર્વ પ્રજાજને સંભારવા પડે છે. પોતે યાતિએ વાણિયા અને ધર્મે જૈન હતા. રિયતિ સારી હતી અને હાકરાઓ કમાઉ અને કુલજ હતા. રાજકોટ ચહેરમાં પ્રસિદ્ધ વર્ષમાન મોટીનું ડહેલું તે નહકના બીજા તેમની માલિકીનાં ડહેલાંઓ અને સદરનાં વિશાળ મકાનો તેમની જહોજલાલી જતા વવા પૂરતાં છે.

આવા પાપબીરુ ધર્મ અને યાતિમાં જન્મ હોવા છતાં તેમજ

તેમના પિતાની અતુલ સંપત્તિ હોવા છતાં તેમના એક પુત્ર રા. જનલાલને કુદરતી રીતે મૂળથી ખેતી પરજ શોખ લાગેલો. યુવાનીમાં એકાદ એ વાડી રાખી તેને સુંદર બનાવવામાં રચ્યાપચ્યા રહેનાર રા. જનભાઈને ધંધાની દૃષ્ટિએ ખેતીને કેળવવાના મનોરથ હતા. પોતે સેકંડ ક્લાસ મીકેનિકલ એન્જિનિયર પાસ થઈ ધંધે લાગવાના વિચાર પર આવ્યા, ત્યારે પ્રથમ સ્વાભાવિક રીતે રાજકોટ પર તેમની નજર પડી. તે વખતના રાજવી સ્વ. લાખાજીરાજ પાસે તેમણે એક સુંવાળ ગામકું ઇમારે આપવા માગણી કરી, પણ તે વખતે તંત્રવાદકોમાં કોમીએદનું પ્રભાવ હોવાથી રા. જનભાઈને જોઈએ તે સંગવડતા રાજ્ય આપી ન શક્યું અને તે રીતે રાજ્યે પોતાનામાંથી પોતાની સમૃદ્ધિ અને આબરૂ વધારનાર એક મહેનતુ પ્રતિષ્ઠિત માણસને ગુમાવ્યો.

સ્વ. જામ સાહેબ રત્નજિતસિંહજીને બીજા શોખની સાથે એક શોખ એ પણ હતો કે, ખેતીની ઉત્તમ પ્રકારે સુધારણા કરવી. તેમનામાં માણસ પારખવાની શક્તિ અગાધ હતી. રા. જનલાલભાઈ તેમની પાસે ગયા. તેમને મળતાં સ્વ. જામ સાહેબે તેમની શક્તિનું માપ કાઢી લીધું અને પચાસ વર્ષને પટે રાજકોટ પાસે આવેલ જનભાઈની સરહદ પરનું આ ગામકું પારેવાડા તેમને ઇમારે આપ્યું. ખેતી નદી જેવી ધરખમ નદી ત્યાંથી વહેતી હતી. તેને રૂપિયા પાંસઠ હજાર ખર્ચી બંધ બંધાવી આપ્યો અને રેવન્યુ ચૂકને દેકે રા. જનભાઈએ પારેવાડામાં ખેતીની શરૂઆત કરી.

વલ્લિક અને ઘેન અને તેમાં રળી નગરશેડના દીકરા આવું કામ કરવા નીકળે, ત્યારે કેટલોએ વર્ષ તેની સામે મુલાયમી લુએ, ન બાળતી દીકાએ કરે. તેની કંઠી દરકાર કર્યા વગર રા. જનભાઈએ પોતાનું કામ આગળ ધપાવવું શરૂ કર્યું.

પારેવાડાની આસપાસનો પ્રદેશ એવો વિચિત્ર છે કે, તેમને ધણી મુશ્કેલીના સામનો કરવો પડ્યો. આ બાલુ રાજકોટની દલનાં ગામડાંઓના બરવાડો એવા વિચિત્ર અને રાક્ષસી કે જનભાઈનાં ગિતાં ખેતરો કે જેની પાછળ તેમણે અધાગ્રમ અમ લઈ સાવનની ઉત્સવી

પ્રદાનિ પ્રમાણે તૈયાર કર્યાં હોય તે ક્રિમાં ને ક્રિમાં પોતાનાં દોરો પાસે મરાતી લેવાં આ બરવાડો અચકાના ન હતા. એક તો કાઠિયાવાડ પ્રદેશ વિગિન અને તેમા દદ-દદના માણસોને કેટલીએ વખત એવી આંદીયૂંટીમાયી પમાર ૬૫૦ પડ્યું હોય તેનેજ ખ્યાલ આવે કે એમાં કેટલી મુશ્કેલી છે. એક તો આ બરવાડો રાજકોટ રોડની દદના અને તેમાં પોતે રોડની વરતી એટલે તેણે પ્રથમ તો રાત્રીના સત્તાવાળા મારકન આ સજાથી પ્રવાસ કરવો સર કર્યો. મમે તે કારણસર મામડાના રાત્રીનરૂપ વડીવટદારો, પસાયતાઓ કે તલાલીઓની આંદીયૂંટીને પરિણામે ત્યાંથી તેમને ન્યાય ન મળ્યો. એટલે બરવાડોનાં દોર ક્યામાં પૂરી બરવાડોની સામે તેઓની રીને કામ લઈ બહુ જૂનું વખતમાં તેઓને સીધા દોર કરી નાખ્યા. આજે પારેવાડાની સીમ દેખાય ત્યાંથી પોતાના દોર હમનબાઈની સીમ તરફ ન વળી જાય તેની તેઓ ખૂબ સંભાળ રાખે છે.

બીજી આવીજ મુશ્કેલી કામા નામનો કુંગર તેની નજીક હોવાથી હિંસક પ્રાણીઓની હતી. અહિંસાના વાતાવરણમાં જીવદેલ આ માનવીએ આ બધું સદન ન થતાં અને પોતાની મહામહેનત અંજળ જતી જોતાં પોતાની શક્તિ બદલી. મગ્ગ લોકો પોતાની બહાદુરી બતાવવા હિંસક પ્રાણીઓનો શિકાર કરે છે. તે ખાતર કાપદા-કાપદ બનાવી પોતાને શિકારનો શોખ પૂરો પાડવા પ્રગળે અનેક રૂપે આ જનવરો તરફથી થતી રંગાડ રોમન એમ્પાયરના 'નીરો'ની માફક હસ્તે હસ્તે તે નિદાળી રહે છે. તેવા શોખ ખાતર નહિ પણ અધામ શ્રમ, પુષ્કળ દેખરેખ અને ખર્ચ કરી મહામહેનતે અનેક મુશ્કેલીનો સામનો કરી પોતે તૈયાર કરેલા મોલ હિંસક પ્રાણીઓ એક રાતમાં વેરાન કરી નાખે તે અટકાવવાં એ જૈન કહેવાના વાલ્મીયાની બંદક ખભેથી જીપડતી અને પોતાની નિશાનશક્તિના આધારે તે હિંસક પ્રાણીને વીધી નાખતાં જરા પણ કંપની નહિ.

ત્રીજી મુશ્કેલી ખેડૂતની આગસુ પ્રકૃતિની હતી. આમની ખેતીમાં ઓછા હોડ છનાં પાક સારો અને વધારે ઉત્પન્ન થાય તે લાંબન પરની મહેનતને પહેાંચી વળવામાં પણ ખેડૂનો આગસુપણું દેખાડતા,

દેશ પરદેશથી સારામાં સારાં બી મંગાવી તેને છેલ્લામાં છેલ્લી પદ્ધતિ-એ વાવી પોતાની રીતે ઉછેરવાની પ્રથા ખેડૂને મન કૌતુક સમાન લાગી. મારી જથ્થો એક દાખલો આપું તો અસ્થાને નહિ ગણાય. શેરડીને માટે મોરેશિયસથી જુદી જુદી જાતનાં બી લાવી કાઢ્યા-વાડની જમીનને કંઈ જાત માફક આવે તે તેમને નક્કી કરવું હતું. અનેક જાતનાં બી મંગાવી કચારામાં પડખોપડખ શેરડીની કાતરી-ઓ વાવવાને બદલે ઓરસઓરસ એક ફૂટ જમીન મૂકી દઈ તેઓ શેરડી વાવતા. પછી તેને દગારવાને બદલે એક ફૂટ ખાડો ખોદી તે ઉઠી નાખતા. ખેડૂતને મન આ રીત કૌતુક સમાન લાગતી અને તે રીતમાંથી શ્રદ્ધાને અભાવે તેઓ વધારે આગસુ થયા હતા. આ સમયે તેમણે દર વર્ષે ચાર યુવાનોને ખેતી શિખવાડવા અને પોતાના પરદેશી તમામ ખર્ચ આપવા કાઢ્યાવાડના જથ્થોતા સમાજ-સેવક શ્રીયુત નાનાલાલ દ. કવિ મારફત જાહેરપત્રોમાં જાહેર ખજાર આપી માગણી કરેલી; પણ કાઢ્યાવાડના કમનસીબે તે વખતના યુવાનોમાં ખેતી તુચ્છ ગણાતી અને તે કારણસર કાઢ્યાવાડમાં અનેક યુવાનો જૂએ મરવા છતાં રા. જગનભાઈની અતુલ વિદ્યાનો લાભ ઉઠાવી શક્યા નહિ. ખેડૂતોની સાથે આખરે તેઓને સમજાવી-ફાસ-લાવી કામ લેવું પડ્યું, જેમાં તેને ઘણી મુશ્કેલી નડેલી.

ખેતીનો મુખ્ય આધાર ખાતર પર રહે છે. પોતાનું ગામડું નાનકડું હોવાથી પૂરા પ્રમાણમાં ખાતર ન મળી શકે એટલે રાજકોટ પાંજરાપોળના કાર્યાવાદકોની સહાયથી પાંજરાપોળની એક ખાંચ પારેવાડામાં નખાવી. આજે ત્યાં આશરે અડીસો ટોન રહે છે. રા. જગનભાઈની દોરજીકેરની જુદીના બદલામાં તેમને આ દોરનું ખાતર મળે છે. પણ તેમના અનોરથ તો ધણા મદાન હતા એટલે પોતાને સુપરન થયેલ જમીનનો એક ઈંચ પણ ખેડાયા વગર ન રહે અને તેને પહોંચી વળવાનું મુશ્કેલ ન બને એટલે બીજી દિશામાં કરી. લોકડીકાની દરકાર થઈ વગર આસપાસ ચોક્કસ દોરોનાં હાડકાંને બેગમાં કરાવી તેમાંથી સારામાં સારું ખાતર ઉત્પન્ન કરવા મંજૂ. પારેવાડાની અંદર-ના ખરાબ જમીનમાં બીજી કશી વસ્તુ વાવી શકાય તેમ ન હોવાથી

વગર એક લાખ બાવળ વામ્યા. આજે તે બારણા મોટા થઈ રહ્યા છે અને બરિષ્ઠમાં તે કપાવા થઈ યશે કે જેને અને તેમને સારી પેરાય મળશે.

પ્રથમ તો શેરડી પર તેમણે ખાસ ધ્યાન આપેલ ને શેરડીના વાવેતરને એટલે સુધી કેળવ્યું કે, તેમના વાડમાં પોણા પોણા મધ વગરનો એક સોડો થવા માંડ્યો. તેમાંથી ગોળ બનાવવાની કરકસર-વાળા રીત તેમણે શોધી કાઢી અને એક બગતણે ત્રણ ત્રણ કેડક-ઝો રસ પકાવી શકે તેવી ગોઠવણ કરી. કાર્કિયાવાડનો ગોળ જે સ્થામ અને રતાઘ રંગનો થતો તેને સુધારી પીણા સોના જેવો બનાવ્યો. તે રીતે તેમણે ગોળમાં એવી સુધારણા કરી કે, બજારમાં તેના તામના ગોળના સહેજે આગોસથી પચાસ ટકા વધારે દામ આવવા લાગ્યા. રવ. ના. જામસાહેબને આ વાતની ખબર પડતાં જામનગરમાં ખેડૂ-તોનું ખાસ પ્રદર્શન ભરી રા. જામનગર પાસે આવે અંગેનો પ્રયોગ કરી બતાવ્યો. પરિણામે બીજેજ વર્ગે જામનગર પંચકનો ગોળ એમ-ના જેવોજ તૈયાર થવો થઈ યયો. પોતે સંકુચિત દષ્ટિના ન હોવાથી આ પ્રયોગ ઠાઈ પણ હદના ખેડૂને સિખવાડી આપ્યો. આજે કાર્કિ-યાવાડનો પંચોતેર ટકા ગોળ સારામાં સારો તૈયાર થઈ રહ્યો છે.

શેરડીનો પાક એકજ વખત લઘુ સમય અને ત્યાર પછીનાં બે વર્ષે તેમાં શેરડી યાચી ન સકાય તેવી માન્યતા દૂર કરી અને વર્ષમાં બે વખત પાક લઘુ તેમણે તમામને વિચારમાં નાખી દીધા. આજે કાર્કિયાવાડના ઘણા ખેડૂનો શેરડીનો વર્ષમાં બે વખત પાક લઘુ રહ્યો છે.

બકાણાની કિંમત સારી બિપજતી હોવાથી તેમણે હાલ મોઢને બદલે બકાણું વાવવું શરૂ કર્યું. તેમાં પણ પોતાની કળા પાચરી અને લોઢાની કંપનમાં ન આવી શકે તેવી સુધારણાઓ કરી બતાવી. લીલાં મરચાં, રીંગણાં, બટેટા વગેરે સરસ રીતે તૈયાર કરવા માંડ્યાં. તેમના ખેતરમાં અનેક જાતનાં મરચાં થાય તે ઉપરાંત મોટામાં મોટાં મરચાં તેર રૂપિયાબાર વગરનાં થાય છે. ચટણી બનાવવાનાં મરચાં લુદાં, અથાણાં માટેનાં લુદાં, ખાવાનાં લુદાં, આમ અનેક

જાતનાં ખરયાં તૈયાર થાય છે. રીંગણું મોટામાં મોટું ચાર સ્તલનું, સ્વાદમાં ઉત્તમ, ખી સાધારણ; આ ઉપરાંત કાખીજ, ફલાવર વગેરે અનેક ચીજો એટલા મોટા પ્રમાણમાં થઈ રહી છે કે રાજકોટની પચોતેર હજાર માણસની વસ્તીને જોષ્ટતા શાકભાંજી અડધું શાક પારેવાડા પૂરું પાડે છે.

તેઓ સ્વભાવે અતિ પ્રેમાળ ખેડૂત જેવા છે. આંગણેથી તો શું પણ પોતાની સીમ વજોટીને પણ રોટલો ખાધા વગર કોઈ પસાર ન થઈ શકે તેવા તેમનો અતિચિધર્મ છે. રાજકોટના કેટલાએ સજ્જનો-સાહેબો સહેરી જીવનથી કંટાળી રા. જગનભાઈનું આતિથ્ય માણવા અવાર નવાર પારેવાડામાં જાય છે.

હુઆ અને ડામીસ શોકોને સંતાવાનાં ત્યાં કેટલાંક સ્થાન છે. પણ આમણે પોતાની ધાક એટલે સુધી બેસાડી છે કે, આવા લોકો પણ તેમની હદમાંથી પસાર થતાં ડરે છે. એવા એક પ્રસંગે કહે છે કે, એક જાણીતા ડામીસને પોતાની હદમાં સ્થાન ન આપવાથી તેણે એ અપમાનનો જલ્લો લેવા એક સવારે જગનભાઈ સુતા હતા ત્યારે બારીમાંથી જાણી છોડી અને તે કાનની નજીક જરાક લાગી છટકી મૂકી. આજે તેમને ધને જે ધાક છે અને તેમનો પગ જે સહેજ ખોડ-માય છે તે તેનું પરિણામ છે.

તેમની દિનચર્યા ઘણી વિચિત્ર છે. નવ વાગે ઊઠે છે. નાસ્તો કરી સીમમાં કામ ઉપર જાય છે. બાર વાગ્યા પછી રોટલો ખાઈ પાછા મૂકી જાય છે. ત્રણેક વાગ્યે પાછા સીમમાં જાય છે. સાંજના વાણુ કરી રાતના દસ વાગ્યા સુધી પોતાના ખેડૂતો અને માણસો સાથે અનંદ કરી ખજા પર બોળે મૂકી જંદૂક નાખી ખેતરમાં ફરવા ચાલ્યા જાય છે, તે રાત્રીના દેઃ પાંચ વાગ્યા સુધી ખેતરોમાં ધૂઆ કરે છે. આખા દિવસમાં પંદરેક માઈલ ન ચાલે તો તેમને એન નથી પડતું. કોઈની રોહમાં દખાતા નથી. કોઈની ટીકાની પરવા કરતા નથી. એક નવું કામ કરવા ખેતીની પદ્ધતિ ઘર કરવા પાછા નકા-લેટાનો દિસાજ ગણતા નથી. તે એકજ ખ્યાલ રાખે છે કે, તેમના રેંચા ખમડવાથી પણ કાલિયાવાડના ખેડૂતોને ફાવે. થનો દોવ તો

તેમને મન દાનરો રૂપિયા છે. રાજ્યની ચૂંટણીની અને અમલદારોની બીંસોટી આજે ખેડૂતને એટલા દતાય કરી રહી છે કે તે આ પ્રવાસનો લાભ ઉઠાવી શકતી નથી. આટલાં વર્ષે રા. હગનભાઈએ પૈસા પેદા કર્યા હોય કે ન કર્યા હોય; તોપણ મારી નાશ માન્યતા પ્રમાણે કાઠિયાવાડને આંગણે જેમ કૃષ્ણજ્ઞાત, ઇન્દ્રગિત, અમૃતજ્ઞાત પરિવાર જેવાં નરરનો છૂંદાઈ ગયાં છે, તેમ ખેતી જેવા ઉત્તમ વિષયમાં આટલે દરજ્જે પારંગત થયેલ માણસ આયારની કાઠિયાવાડી રાજનીતિને અંગે છૂંદાઈ રહ્યા છે. કાઠિયાવાડને-કાઠિયાવાડના રાજવીઓને જે દિવસે સારાસારનો વિચાર કરવાની સોનેરી ધડી આવશે, તે દિવસે હગનજ્ઞાતોને મોનતાં પણ નહિ મળે. આજે તેમની દયાતી દરમિયાન તે કાઠિયાવાડના રાજવીઓને આવેા સુવિચાર આવવાનો સંભવ દેખાતો નથી. નહિતર ધર આંગણેના અમૂલ્ય રતનો અનેક રીતે લાભ ઉઠાવી કાઠિયાવાડની ખેતી ઉત્તમ બનાવવી તેઓને માટે મુશ્કેલ નથી.

('જન્મભૂમિ' દીપેશ્વરી અંકમાંથી)

૭૮૯-લક્ષ્મીના મધપૂડા

કરોડોને જૂંટવાનાં યંત્રોને પરિણામે કંગાલિયત

ચોત્રીસ વર્ષ પહેલાં આપણે મિત્રો દતા. તે પછી તેા ધણું બની ગયું છે ને મને એક મિત્ર કહે છે કે, તું તો આજે કરોડપતિ બન્યો છે, વિરાટ મદાસલમાં રહે છે, નોકા ધરાવે છે ને રેસકોર્સનો માલિક છે. તેં લાખો રૂપિયા જિત્યા કર્યા છે. મેં લાખો શબ્દો લખ્યા છે. આ મત્ર લખવાનું પ્રયોજન એ છે કે, તને મારા મિત્રે મારું પુસ્તક આપ્યું, ત્યારે તેં તેનો ઈન્કાર કર્યો, તે એમ જણાવીને કે તેમાં દર્શાવેલા વિચારો વ્યવહાર નથી.

પણ મને યાદ છે કે, ચોત્રીસ વર્ષ પહેલાં તારા વિચારો તેવા દતા નહિ. તે દિવસે અમજીવીઓના ઓછા પમારો, લાંચ-રિશ્વત એ બધું દૂર કરવાના મારા વિચારોમાં તું સંમત હતો.

એકવારનો કરોડપતિ

આજે તારી પાસે કરોડોની દોલત છે ને તેથી શ્રમજીવીઓની સ્થિતિમાં તને જે રસ હતો તે રહ્યો નથી. પણ તને હું પણ લખવા કહું છું; કારણ કે મને કરોડપતિમાં રસ છે. બે કે દરેક પાસે કરોડો હોવા નથી છતાં દરેકને તેમાં રસ હોય છે. તને એક વાત કહું.

થોડા વખત પહેલાં એક માનવી હતો. તે તેના પ્રાંતનો સૌથી શ્રીમંત માનવી હતો. તેની પાસે રૂના જળખર ત્રણ બીચા હતા, અનેક ધમારતો હતી. બેકોનો ને પ્રમુખ હતો. ૧૯૩૩ માં બારીકીની પણ આવી. બેકો બધ ધધ ને તે માનવી ખિસ્સા... વિના મૃત્યુ પામ્યો.

એ ક્યાં સુધી ચાલી શકે?

આપણે ત્યાં આજે કરોડો બેકારો છે. લા... દયા
પર નમે છે. આ ક્યાં સુધી ચાલશે? દોરડાથી...
માનવી જેવી આપણી દયા છે. આપણા હાથમાં...
તો ઠીક છે, પરંતુ માણસ પોતાના હાથ પર ક્યાં...
દોરડા! આપણે ખૂબ ગંભીર પરિસ્થિતિમાં...
તોળાઈ રહ્યો છે તે લાખોપતિને તથા બૂબે મરતાને...
રીતે લાગુ પડે છે.

બે દરેક પાસે કરોડ રૂપિયા હોત તો દરેક સુખી હોત એમ કહેવું બરાબર છે? તને તો સમજાઈ જશે કરોડપતિ હોત તો તારા કરોડોની કાંઈ કિંમત રહેત નહીં કે.ઈ કામ કરત નહિ ને હું દુઃખી થઈ જાત.

બત્રીસ વરસો પહેલાં

એ વાત તો સ્પષ્ટ છે કે, પૈસાની કિંમત બીજાની...
પર નમે છે. તારી પાસે... ન પાસે નથી...
તેમની પાસે મળતી કરારી...
તારા હાથે તેમને કબૂલ ન હોય,
છે. પણ જ્યાં પેટ પૂરવા તેમને બી...
તેમની જગ્યાએ બીજાઓને રાખી શકે :

આજથી બીજીમ વર્ષ પહેલાં મેં એક પુસ્તક લખ્યું હતું. પુસ્તકનું નામ હતું “ઓલોમિક પ્રગતિશીલ.” તેમાં મેં લખ્યું હતું કે-
 “ઓલોમિક મદીની આગાહી કરવામા જોખમ છે. આજે તે સમૃદ્ધિની બરતી આવી છે. દેશના વેપારથી રેલવેઓ બરચક બની છે. કામસાની ખાજો કાલસો પૂરો પાડી ચકતી નથી. દસ રાંઈમાં હતો નહિ તેવો વ્યાજનો દર આરે થયો છે, છતાં વાજકોને ફં એવા સમયની કલ્પના કરવાનું કંઈ પું કે વ્યારે વ્યાજનો દર યત્ન બનશે.

પ્રસરી રહેલો મહાભય

“છતાં બધા આવી રહ્યો છે, વોસ, ત્રીન કે પચાસ લાખ માનવીઓ ને વખતે બેકાર બનશે તેઓ બેતરણ વર્ષ બેકારી બોગવે ને કાળ દરમ્યાન ખૂબ કુશ્કેરાટ બિઓ કરી ચકશે. કદી રૂખાર્થ ન હોય તેવી હિંસામશી હડતાલો પડાવશે જે પરિસ્થિતિ બિબી થશે તેથી તમે મજરાઈ જશો, આદ બોહો થશે ને વેપાર હેંદ્રા બાસ લેવા લાગશે.

“આ પરિસ્થિતિ બિબી થવા માટે ધણા સંયોગોનો આધાર છે. ટું જાણે છે કે, પુદ્ માસ માટેની ઝડપી માગ બિબી કરીને અણીના સમયને દૂર ઠેકે છે. ૧૯૦૩ માં એ સ્થિતિ બિબી થતી રશિયા-મપાનના પુદને કારણે અટકી ગઈ હતી. ૧૯૧૪ માં પણ તેમજ બન્યું હતું.”

આજનો અનોખો યુગ

ટું મને પ્રશ્નો પૂછે છે. એક પ્રશ્ન તો એ કે આજના યુગને આજ પહેલાંના કાલ પણ યુગ કરવા ફં અનોખો શા માટે તર્ક હું, તેવું કારણ એ છે કે યંત્રોની શોધ તથા વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિએ ફિનિયાનો ચક્રો બદલી નાખ્યો છે. આજે દોઢત્ર અટકી ઝડપથી ઉત્પન્ન થઈ શકે છે કે, આપણી મજૂરશક્તિનો ત્રીજો ભાગ બેકાર રહે છે, આપણાં યંત્રો અડધા સમય બંધ રહે છે. પુદને અતે સમૃદ્ધિ આવે છે એવા અમારા વિધાન ત્રિયે યંમ ધરાવતો તારો બોંને પ્રશ્ન છે. આ તને વિચિત્ર વાત લાગે છે, પણ તે આજની પદ્ધતિનું સાચ છે. પુદ માત્ર ને અમજીવીઓનો નાશ

કરે છે, એટલે બાકીનાં શ્રમજીવીઓ યુદ્ધને કારણે થયેલી હાનિ દૂર કરવામાં સતત રોકાઈ રહે છે.

મહાયુદ્ધ પછીના દાયકો

ગત મહાયુદ્ધમાં આપણે નાણાં આપ્યાં ને તે પછીનાં દશ વર્ષો સુધી આપણે અજબ સમૃદ્ધિ જોઈ, પરંતુ આપણે એ હર્ષ સુકામ્ન ગયો, ત્યારે આપણને જ્ઞાન થયું કે આપણા દેશુદાર દેશો આપણા અબજોના દેવાને આપી શકે તેમ નથી.

ને તેથી આપણે હવે કાયદો કર્યો કે જે દેશને આપણી પાસેથી માત્ર જોઈતો હોય તેણે શેકડેથી લેવો. એ મુજબ જાપાન પોતાના યુદ્ધ માટે તથા ક્રિટરર ને મુસોલીનીની યુદ્ધની તૈયારી માટે આપણી પાસેથી કાચો માલ ખરીદે છે, એટલે કે તેમનું સોનું આપણે લઈએ છીએ. ફિનિયાના સોનાના જથ્થાનો અડધો ભાગ તો આપણી પાસે છે ને હવે યુદ્ધ થશે તો બીજો અડધો ભાગ આપણને મળશે.

ફિનિયામાં ભારે પરિવર્તન થઈ રહ્યું છે તે આપણે જાની શકતા નથી, પરંતુ એ પરિવર્તન એવું ઝડપી છે કે, આજે એક વર્ષ એક સદીની બરાબર ગણાય છે.

યંત્રનું અદ્ભુત સામર્થ્ય

એક સદી પહેલાં દશ હજાર માણસોમાં જેટલું સામર્થ્ય હતું તેટલું સામર્થ્ય આજે એક માનવી યંત્રદ્વારા ધરાવે છે.

યંત્રોને કારણે હજારો માણસો બેકાર બને છે. અસંતોષી બેકારો કાં તો મુનેગાર બને છે, કાં તો રાજક્રોધ આચરે છે. તેરીજ રીતે 'બેકાર' રાષ્ટ્ર જાહેર કર્યા વિનાનાં યુદ્ધો લડે છે અને હવામાંથી ઓઝો તથા બાજકો પર બોંબ-વર્ષા કરે છે.

કહેવાના લોકશાસનો બ્રિટન, ફ્રાન્સ તથા અમેરિકાના વિરાટ ઋણજારથી દબાયેલાં છે ને તે ઋણના વ્યાજ વગેરે પોટેજ ઉત્પાદનનો સર્વ નફો ખેંચાઈ જાય છે.

જર્મની તથા રશિયાએ તેના ઋણજારને નાબૂદ કર્યો ને એક ચપાટે તેઓ પરજીર થઈ ગયાં. ત્યાં આજે બેકારો છે નહિ.

‘વ્યક્તિત્વવાદ’ નું પરિણામ

ચિકાગોની મોટી પર મજૂરી કરતો માનવી લાખો કમાવ ને પૈસાથી મહેસો ચલાવે તેને લોકો પ્રસસાની નગરે લુએ છે. મને એમ લાગે છે કે તું પણ એમજ માનતો હોઈશ.

પણ આપણા દેશમાં આ “વ્યક્તિત્વવાદ”ને પરિણામે એમ બન્યું છે કે, મુકીબર માણસોના દાયમા દેશની મૂડીનો મોટો ભાગ છે. મારી પાસેના આંકડા એમ કહે છે કે, આપણી પ્રગતિ બે ટકા લોકો આપણા દેશની સાદ ટકા મિલકતની માલિકી ધરાવે છે. પરંતુ આ આંકડા પણ ખરી સ્થિતિનો ખ્યાલ આપના નથી; કારણ કે મુખ્ય વસ્તુ માલિકી નહિ પણ અંકુશ છે.

ત્રીસ વર્ષ પહેલા લોકન રોકને મને ક્યું હતું કે, “એક કરોડ ડોલરના માલિક બનવા કરતાં લાખો લોકોના અજાણે ડોલરની થાપણ-શક્તિ પર અંકુશ રાખવાનું હું પસંદ કરીશ; કારણ કે તેમાંથી મને વધારે નફો મળશે.”

બેંકો ને વીમા કંપનીઓ

વોલસ્ટીટની બેંકો, વીમા કંપનીઓ, ખીજી કંપનીઓ એ બધા મહાન મધપૂડા છે. તેમની પાસે કરોડોનાં નાણાં છે ને આ નાણાંનો ઉપયોગ ખીજી કંપનીઓને તોડી પાડવામાં, બગારને રમાડવામાં થઈ શકે છે.

અમેરિકાનાં માત્ર વીસ માણસો આખા અમેરિકાના વેપાર-ઉદ્યોગ અને નાણાં પર કાબૂ ધરાવે છે. જો કે તે માણસોની અંગત માલિકીના ધોરે તો માત્ર પાંચજ ટકા જોડણા હોય છે.

આ કાબૂને પરિણામે વધાગની મૂંઝી એકજ સામાનિક વર્ગને મળે છે ને જનસમૂહની ખરીદશક્તિ ઘટતાં યંત્રોમાંથી ઉત્પન્ન થતો માલ તેઓ ખરીદી શકતાં નથી ને તેથી યંત્રોથી માત્ર વધુ બને છે, નફો ઘટે છે. ને ‘મંદી’ બેગે છે.

માલના બરાવા પાછળ

દેશની આવકનો ધણો ભાગ એવા લોકો પાસે જમે થાય છે કે જેઓ તે ખર્ચી શકતા નથી. પરિણામે માલનો બરાવો થાય છે.

મેકારી વધે છે ને એમ કમ ચાલ્યો ગય છે.

૧૯૩૬ના આંકડા બતાવે છે કે ચાર ટકા કંપનીઓએ ચોરાશી ટકા નફો મેળવી લીધો હતો. એ રીતે નફો એકલ વર્ગમાં આવે છે.

૭ત્રીસ વર્ષ પહેલાં ચિકાગોની ગોદીમાં હું કામ કરતો, ત્યારે મર્ચેન્ડને મદદ કરવાનો મને વિચાર આવ્યો હતો.

ચોત્રીસ વર્ષ વીતી ગયાં છે અને હજુ પણ મરીઆઇના મૂળમાં હું છે તે લોકોને સમજાવવા હું પ્રયત્ન કરી રહ્યો છું.

(‘જન્મમૂર્તિ’ના એક અંકમાંથી)

૭૧૦—“હું નાશ માગું છું”

(મૂળ લેખક:—શ્રી. રિચર્ડ વાગ્નર)

‘હું આજની આપણી એ સમાજ-રચનાનો નાશ માગું છું’, કે જે સમાજ-રચના બાંધવતાને માટે સરખાવેલી માનવજાતની અંદર પરસ્પર વિરોધી વર્ગો ઊભા કરે છે; જે સબળ અને નિર્બળતા વાડા પેદા કરે છે, શ્રીમંત અને મુશ્કેલીસના બેદલાવોને જન્મ આપે છે, અને જે માનવીઓને વિશિષ્ટ અને અશિષ્ટ બનાવે છે. કેમકે આ જાતનાં વર્ગીકરણ આપણને સદુને સાચેસાચ અભાગી બનાવે છે.

આજના સમાજતંત્રમાં કરોડો માનવીઓ મુઠ્ઠીભર માનવી-ઓની શુદ્ધામી બરદાસ કરે છે અને એ મુઠ્ઠીભર માનવીઓ પોતાની દોષવતી શુદ્ધામી ઉઠાવે છે. હું આજના આવા સમાજ-તંત્રનો નાશ માગું છું.

હું એ તંત્રનો નાશ માગું છું કે, જે તંત્ર મજૂરીમાંથી મોજ લીંબે છે, જે તંત્ર મજૂરીને શુદ્ધામી સમી બનાવે છે અને મોજને મુશ્કેલી સમી બનાવે છે. આજના એ તંત્રનો નાશ માગું છું કે જે એ માનવીને જરૂર કરતાં ખૂબ ઓછું આપીને કંગાલ રાખે છે અને બીજા માનવીને જરૂર કરતાં ઘણું વધારે આપી ચિંતાગુર બનાવી દે છે.

હું આજના એ સમાજતંત્રની ઇમારતને જમીનદોસ્ત કરવા

માથું ધૂં, જે તે તંત્ર અર્થદીન સ્ત્રીઓની પાછળ, મરેલા માનવોની પૂન પાછળ, માનવજનની સર્વોત્તમ રચનાશક્તિ વેંટો નાખે છે.

જે તંત્ર માનવજનના એક જાતને અર્થદીન વંધાઓમાં પરોવી રાખે છે; જે તંત્ર ઘરકરી, કારકૂની, સદાખોરી, વ્યાજખોરી અને એવાં બીજાં અનેક સુસ્ત કામકામોની પાછળ, હમરો માનવીઓ પાસે એમની લુચનીના જોમનું અલ્પિમાત્ર અપાવે છે અને આ તિરસ્કાર યોગ્ય વંધાઓમાં સામેલ નહિ એવી શ્રેષ્ઠ માનવજન પાસે અસંખ્ય મજૂરી કરાવી એમની જિંદગીનો તમામ રમ લૂંટી લે છે- ડું એ તંત્રનો નાશ માથું ધૂં.

ખજાજાર, વૂહાણું, આંચુ, ગમગીની, ગાસ, કુન્ખ, કંઠાચિ-યત, કાગખોરી અને યુનેયારીની ઈંટોથી ચણાયેલી, સન્નિપાતના એવાર સમી આગના સમાજ-તંત્રની ધનાસ્તનું નાશનિધાન રહ કરવાની બને તમામ છે. એ સમાજતંત્રની એકેએક પાદગીરીનો ડું નાશ માથું ધૂં.

(“કૂચછાળ”ના એક અંકમાંથી)

૧૧-કયા યોગી પરોપકાર નહીં કરતા ?

(લેખક:-પં. અમરદેવ સર્માજી)

દેવનારવશ્ય ભાર્ગ પરમાનંદજી પૂરે જોય કે સાચ તથા અપની સ્વાભાવિક સરલતા કે સાચ કંઈ વ્યાખ્યાનોં મેં કહ્યા કરને હૈં કે “યોગિઓં સે હમેં કયા મતલબ, યોગી હમારે કિસ કામ કે. કિમા-લય પર જૈસે ઔર બહુત સે દરખાત ખડે હૈં, હમારે લિયે યોગી બી વૈસે હી હૈં.” ઇતી પ્રકાર લેખકે હા એકજાર મુક્તાન આર્થસમાજ મેં એક માન્ય આર્યોપદેશક કા વ્યાખ્યાન સુનને કા સુયોગ હુવા યા જિસમેં ઉ-હેનિ મહ આચય પ્રકટ કિયા યા કિ આગકલ જો કઈ લોગ આર્થસમાજ યા પ્રચાર કા કાર્ય હોડકર યોગ કરને નૈં જાતે હૈં, મહ વાસ્તવિક વૈદિક ધર્મ નહીં હૈ. સદા ઉદ્ધવજી મેં પાઠક

यह बात देख सकते हैं जे कि आजकलके हम नौजवानों की योग-
भार्ग से अरबि (अरबिक धृष्ट) या लय का प्रथम कारण है. स्पष्ट
शब्दों में कहें तो आजकल के हम नव शिक्षित लोगों का यह
विचार है—' परोपकार करना मनुष्य का कर्तव्य है, समाज व देश
की सेवा के लिये हम सब को कर्म करने आह्विये. पर योगाभ्यासी
योग स्वार्थ में रत हो अपनी ही उत्थिति करने में लग जाते हैं
और कर्म छोड़ बैठते हैं. उनका इस उपकार कार्य से उदासीनता
के कारण देश को लाभ नहीं होता, यही नहीं किन्तु ज़ादानी होती
है' सारांश यह कि परोपकार और कर्मपयता जैसे अत्यावश्यक
गुणों से मनुष्य योग मार्ग में जाकर बंयिन हो जाता है. यह देख-
कर हम लोग हम से कम जैसे योग को नापसंद करने लगे हैं.

इसमें बहुत कुछ सत्यार्थ है. हमारे देश में इस समय उप-
भुंजकों की गुणों की सभ्य आवश्यकता है. यह सत्य मानते हैं कि
हम में आवन लाभ लोग ' साधु ' ही जने (उन में से साधक
मनुष्य होते इस पवित्र और उच्च नाम से उद्धरण योग्य हैं)
होते हैं जे कि (कुछ सच्चे साधुओं को छोड़कर) वास्तव में स्वा-
धर्म और अकर्मपय जीवन ही गिता रहे हैं और इस तरह
अपने को तथा औरों को हानि पहुँचा रहे हैं. धर्मर करे कि सच्चे
साधुओं का ध्यान (अर्थात् कुछ भिन्ना है पर और अधिक) आक-
र्षित हो और उनके यत्न से भारत में फिर एक सच्चे साधुओं
का प्रथम शक्तिशाली साधुसंघ स्थापित हो जे कि असत्य में सत्य
जन को लक्ष्य कर सके. यह होगा धीरे धीरे ही, पर यदां इस
प्रसंग में साधक एक बात की तरफ़ उन भवानुभावों का ध्यान
धीनता ही होगा. आजकलके ये साधु लोग ' रम्ययुग ' से बहुत
दूरे हैं. वे एक को बहुत प्यार ऐसे ' साधुओं ' से (जे कि वैसे
जो संन्यास थे) मिलने का अवसर मिलता रहा है जिन्होंने की
देशभक्ति तथा देशभक्तों के कार्यों की यत्नां छिड़ने पर ज़ादानी गंभी-
रता और संतोष के साथ कहा: " गांधीजी (या अन्य देशभक्त) में
रम्ययुग प्रवृत्त हो रहा है. अनन्तर वे ये सत्य दृश्य करके दूरते

है। रत्नेश्वर की भीमारी की लोगों को मरानी देखादि।" पदिकी की पार नज देखने ने ऐसी जान मुनी थी, तब वह भी कुछ देर के लिये प्रभावित हुआ था और अन्तर्मुख हो सोचने लगा था। पर पीछे से वह समझ गया कि भ्रमों में नष्ट सा भ्रम है। समय पर हमारे भ्रम से साधु हस्त जो जारी भ्रम में हैं कि वे रत्नेश्वर से उपर हो गये हैं, नज कि अमृत में वे तमोगुण (जो कि रत्नेश्वर से भी दीन है) के वशीभूत पड़े हैं। ऐसे साधु भ्रम को विरले हैं जो कि साधुगुण के उत्कर्ष के कारण अत्यन्त या शान्त हैं। ऐसे हैं उनका तो अस्वरूप हम सबको भस्म पर लगानी आदिये। नहीं तो, दुःख से कटना पड़ता है, कि अधिकतर 'साधु' तमोगुण की भीमारी में भ्रम हैं, जिसका कि कुछ लोभधार ध्यान होना आदिये। साधुगुण के लिये यह आवश्यक है।

पर साधु योगसाधन साधुओं का कार्य समझे जाने कारण भ्रम 'अपरोपकारशीलता' का तथा 'अकर्मण्यता' का भी संयन्ध योग-भाग से जुड़ गया है। और इसलिये भ्रम से आजकल के नव-शिक्षित युवक भाग समयभर योग से डरते हैं। उतना ही डरते हैं जितना कि साधु रत्नेश्वर से डरते हैं। योग का अकर्मण्यता से जाने में भ्रम सा भाग अभीतक साधुओं में भ्रम प्रवृत्ति योग-संयन्धी साहित्य ने (जो कि योग के पुराने मूल ग्रंथों का कुछ अशुद्ध समझने तथा अधूरे वेदान्त के प्रचार से बना है) भी किया है। पर वास्तव में यह दावे के साथ कहा न सकता है कि योगी जितना भारी अपरोपकार तथा सच्चा कर्म कर सकता है और करता है, उतना अयोगी कभी नहीं कर सकता। आशा है कि यदि पाठक निम्नलिखित कथन से सहमत हो सकेंगे, तो वे इस अनुचित भ्रम से मुक्त हो लगेगे।

स्पष्टता के लिये हम 'अपरोपकार' और 'अकर्मण्यता' इन दोनों पर पृथक् पृथक् विचार करेंगे। पहिले अपरोपकार का लेते हैं।

वैसे तो अपनी उत्पत्ति (स्वोपकार) और अपरोपकार का अर्थात् व्यक्तिवाद और समाजवाद का जगजा शुरुसे-साधु अनादि काल से

यत्ना आता है. पर अन्तर्गत सभी यानी लोगों का यही मत है कि धन दोनों की समता में ही सत्य है. अर्थात् यदि हम ठीक मार्ग से चलें तो आत्मोपकार और परोपकार में विरोध, भेद नहीं रहता, आत्मोपकार भी परोपकार हो जाता है, या परोपकार भी आत्मोपकार हो जाता है. पर वह ठीक मार्ग कौनसा है ? यह योगमार्ग है, अपनी शक्तियों का स्वाभाविकतया विकास करने का मार्ग है.

पहिले आत्मोपकार की दृष्टि से देखें तो हमें पता लगेगा कि जिसने अपनी उन्नति नहीं की वह परोपकार क्या करेगा. जिसने योग द्वारा अपने का समर्थ बनाया है, कुछ प्राप्त किया है वही दूसरों का कुछ दे सकता है. क्या यह सत्य नहीं है कि आजकल 'परोपकार' की दवा यकी है अतः सभी लोग परोपकार करने निकल पड़े हैं, जब कि असलमें 'परोपकार' नामक क्रिया द्वारा वे अपना ही कुछ स्थापन साध रहे हैं. हमारी धन क्रियाओं का प्रेरक कारण क्या होता है, यदि यह हम अपने अन्दर छुस कर देखें तो शायद हमारी आंखें खुल जाय. हम परोपकार करते हैं यह ज्ञान दृढ़ ज्ञान, तब शायद हमें दीजे कि यह प्रेरक कारण यदि पैसा कमाने की छद्म या धनियों की भास प्रकाने के अवसर पानेकी छद्म आदि हीन कारण नहीं हैं तो अधिकसे अधिक 'यह की छद्म' 'लोकपाल' या केवल 'रत्ने-धुल से पीडित होना' धन के मूल है. तो क्या ये कार्य परोपकार शब्दसे कहलाने योग्य हैं ? अतः परोपकार करनेके लिये पहिले आत्मोन्नति करनी चाहिये, योगसाधन द्वारा आत्मविकास करना चाहिये. जब मनुष्य स्वयं तृप्त हो जाता है, स्वयं क्षतना उन्नत हो जाता है कि अपनी कुछ छद्म, तृप्ति नहीं रहती तभी वह सच्चा परोपकार कर सकता है.

द्वि परोपकारकी दृष्टिसे देखें तो भी पता लगेगा कि योगसाधन (सब वैयक्तिक विकास) असल में परोपकार के लिये दी है. पानंजल योगदर्शन में स्पष्टतया परोपकार का नाम न आने से हमें ज्ञान में नहीं पड़ना चाहिये. मंच जिस समय जिन परिस्थितियों में लिये गते हैं, उन्हीं के अनुसार उनमें शब्द प्रयुक्त

दोने हैं. आता योगदर्शन के इन स्थलों का जगदम् आशक्त की भाषा में परेजे, तो हमें यहाँ परोपकार लिखा दीजेगा. इन स्थलों के एक ही उदाहरण तो पाठक अभी इस लेख में हमें रहेगे जहाँ कि करुणा भावना का उद्देश्य और योगशास्त्र के 'धर्म' के कार्य तथा सिद्धों के कार्य का उद्देश्य आवेगा. परन्तु अशक्त में योग की नींव में ही जो पाय यम हैं, वे सत्य (आधुनिक भाषा में कहें तो) परोपकार पर ही आश्रित हैं और उनमें पहिला यम अर्थात् अहिंसा (जिसे कि व्यासजी ने भाष्य में सत्य यमों का एक यम कहा है) का यदि हम विधेवात्मक रूप में लाकर देखें तो यह परोपकार ही है. और योग का आधार ही परोपकार पर है इसी लिये आशक्त जो लोग स्वानुभवसे योग पर लिखते वे इसका स्पष्ट उद्देश्य करेंगे. उदाहरण के लिये आधुनिक प्रसिद्ध योगी भी अरविन्द का ऐसा किया जा सकता है. उन्होंने अपनी 'योगोद्देश्य' नामक पुस्तिका में पहिला ही पाठ्य यह लिखा है कि योग अपने लिये नहीं है, योग सत्य संसार के लिये होता है. सच्चे योगियों के जीवन भी (यदि हम उन्हें ध्यान से देखें) हमें यही जताते हैं. यद्यपि आपका आशक्त कई सच्चे योगाभ्यासी महात्मा जैसे मिलेंगे जो कि सिद्धान्ततः यह नहीं मानते दीजते कि योगी का परोपकार करना चाहिये, परन्तु यदि उनका जीवन देखेंगे तो पता लगेगा कि वे कंठ्या से लड़े हुए हैं और वे सदा दूसरों के कल्याण में ही रत हैं. हाँ, वे ऐसा व्याख्यान नहीं देते या लेख नहीं लिखते. पर जगदम् अपने अन्तःस्थ करुणासागर में कुछ गहरे प्रविष्ट हो लगेगे तो शायद हमें पता लगेगा कि परोपकार के साधन सैकड़ों हैं, जो कि एक से एक महान हैं और जिनमें से ये दो साधन व्याख्यान और लेख अतिसाधारण्य बल्कि पुण्य हैं. हमारे कष्ट जेपीने राजनैतिक लाभ उठा करते हैं कि श्री अरविन्द जो कि जडा देवका काम कर सकते थे जवा पान्जवेरी में जैसे कथा उपकार कर रहे हैं. पर लेखक की नम्र सम्मति में वे एक महान योगी की तरफ जो संसार का अदृश्य किन्तु जडा उपकार अभी कर रहे हैं तथा लवि-

ज्य में जे उनद्वारा भससे भी जड़त जे कल्याण होने की संभावना है (जिनका कुछ निर्देश आगे आवेगा) उसे छोड़ भी दें तो भी उन्होंने अभी तक थोड़ीसी साहित्य सेवा की है— 'आर्य' पत्रिका— में लिखे उनके लेख तथा अन्य अमूल्य पुस्तकें वही पर्याप्त जगह विपकार है, जिसका कि हम अभी पूरी तरह अंदाज़ नहीं लगा सकते अस्तु, श्री अरविन्द तो योग का संसार के लिये मानते ही, पर जे योगी ऐसा नहीं मानते दीजते उनके ज़ुबान में भी परोपकार का स्वयं आना भस जात का सिद्ध है कि योगमार्ग में परोपकार स्वाभाविक और अवश्यभावी है. योगशास्त्र के सिद्धान्तों से भी यह सिद्ध है. कथों कि योगसाधन करने से अहंकार या अपनापन नष्ट होने लगता है, योग की परिभाषा में 'इहे' तो उसका 'अस्मिता' नामक क्लेश का तनुकरण होने लगता है (यदि किसी अभ्यासी का स्वार्थ या अपनापन कम नहीं होता दीजता तो उसे समझना आदिये वह योगमार्ग पर ही नहीं चल रहा) जितना जितना उस का यह 'अपनापन' नष्ट होता जाता है, उतना उतना उसके लिये यह असंभव होता जाता है कि वह अपने लिये कुछ करे, तब वह जे कुछ करता है वह परोपकार ही करता है और अभ्यासी में चित्तप्रसादन के साथ करुणाभाव का जन्म भी आवश्यक है. (इजो योगसूत्र १-३३) यह करुणाभाव भी अन्ततः परोपकार में ही परिणत होता है. अतएव यह देखा जाता है कि सच्चे योगाभ्यासी शारीरिक और परोपकारी होते हैं, पर यदि हम धन योगशास्त्र की भावों तथा योगियों के ज़रनों का भी लने दें और केवल योगसाधन की वृद्धि से विचार कर के ही दें तो भी हम उसी परिणाम पर पहुँचेंगे. यदि हम यह कल्पना कर सकें कि जितने अपनी सज्ज उमानि कर ली है, प्राप्त्य या जिया है, जे आसकाम के अतएव जिसे अपनी कुछ छत्रा नहीं रही है (यद्यपि वह ज़ी ज़िन्नी अवरथा है, जिसकी कि अन्ततः में हम पूरी तरह क्षमता भी नहीं कर सकते हैं, तो भी धनना समझ सकते हैं कि) वह उन समस्त विचार परोपकार के—विचार आश्रित परोपकार के और

करना करना; और योग द्वारा विकसित अपनी धन शारीरिक, प्रा-
 जिक, मानसिक, बौद्धिक तथा दंतुय शक्तिसे (ने कि विकसित हो
 गते पर ओके से ओके जद कर आवर्णकारी शक्तियां दें) वद ने
 कार्य करना वद कितना विस्तृत और कितना प्रभावशाली होना.
 हमें वद भी पना देना आदिये कि इस स्थान पर पट्ट्या योगी
 धतना परोपकारमय हो जाता है कि वद अपने वैयक्तिक मोक्ष की
 छ्छा भी छोड़ देता है. (वद पाठकों को उलझा सा भावम होना
 पर वद सत्य है कि अपनी मोक्षप्राप्तियोग्य उत्पत्ति कर देने पर
 आगे जल्य तक योगी को मोक्ष की छ्छा रहती है तज तक उसे
 मोक्ष नहीं प्राप्त होता. मोक्ष तो तज भिन्नता है, जल्य कि अन्य
 सज छ्छाओंकी तरह मोक्ष की छ्छा भी छूट जाती है.) तज
 उस के लिये 'त्रिषु लोकेषु किंचन, नानयात्ममयात्मव्यं' होता है
 वहां पट्टये दुवे उस पर परोपकारी के परोपकार की कल्पना करनी
 आदिये. जैसे ये महा योगी श्रीकृष्णज. अतः यह केवल कल्पना
 नहीं है, जैसे और भी जदुतमे पुराने धतिकासे में सुने जाते हैं.
 (और शायद अज भी कहीं जैसे सिद्ध हैं और शायद सदा रहते
 हैं.) 'हन्दी' सिद्धों का उदाहरण देकर योगदर्शन व्यासज ने लिखा
 है "ज-हं अपना कुछ भी नहीं सिद्ध करना है, ने कि मुक्त हैं
 वे भी कारखिक होकर केवल परोपकार के लिये ही-संसार के लिये
 ही-होह धरते हैं." ऐसा देना जाता है, जैसे कि आदिविद्वान् कपिल
 सिद्ध मुनिने 'निर्भाष्य काय' लेकर (अर्थात् आत्मशक्ति से अ-
 पना शरीर जनाकर) आसुरि को (अहजुत सांज्य) तंज का छप-
 देय दिया, ने कि तंज हिर साक जडे जडे तंज (शाल) होकर
 सज संसार में ईला. अस्तु, तात्पर्य यह है कि सज तरह से हमें
 यही अंगीकार करना होना कि योग का अन्तिम इस परोपकार-
 शुद्ध और शक्तिशाली परोपकार ही है.

यह सत्य है कि योग का अभ्यासी (साधक) अपना सज
 यत्न, अपनी सज शक्ति अपने पर ही संयोजित करता है तथा
 अपना सज ध्यान अपने विकास में ही जर्ज करता है. पर असज

में वह यह सत्य अपने को केवल केन्द्र बनाकर सत्य संसार के लिये करता है, परमात्माने मनुष्य को व्यक्तित्व (अहंकार तत्त्व) धरती लिये दिया है कि वह अपने को केन्द्र बनाकर सद्गता से काम कर सके, जो पुरुष स्वयं लुप्त है अर्थात् जिसने सत्य संसार से तथा संसार की परम आत्मा से अपना संबंध लुप्त नहीं देखा उसको लिये योगमार्ग नहीं है, योग की प्रारंभिक सीढ़ियां (यम और नियम) ही अभ्यासी को संसार के सत्य मनुष्यों से तथा परमात्मा से ही संबंध में जोड़ देते हैं, आगे वह योग के अग्रिम अंगों में ज्यों ज्यों बढ़ता है त्यों त्यों उसका यह संबंध दृढ़ होता जाता है और अन्त में जब वह सिद्ध योगी होने लगता है, तब वह समयसमय अपने आप को सत्य संसार में ईश्वी दुष्ट या सत्य संसार से जुड़ी दुष्ट ओके शक्ति अनुभव करता है जिसका कि केन्द्र वह अपने व्यक्तित्व में देखा है, वहां उसे 'सत्य भूत आत्मा में' तथा सत्य भूतों में 'आत्मा' दी जाती है, पर इस सत्य जगत से संबंध अपनी अवस्था को पाने के लिये विकास धरती केन्द्र को, धरती व्यक्तित्व को करना होता है, यही कारण है कि योग-शास्त्र का सत्य जोर आत्मोन्नति पर ही है, धरती लिये योगशास्त्र में 'स्वार्थ' ही मन्त्र आती है, और योग में अहिंसा यमको जो विशेषात्मक रूप में नहीं लिखा है, निषेधात्मक रूप में लिखा है इसका भी ओके कारण स्पष्ट यही है, पर यह अनिवार्य है, क्योंकि हम अपने को ही धीरे धीरे विकसित करके सत्य संसारके जन सकते हैं, यही ओके उपाय है, और हमने देखा होगा कि किस तरह योग मार्गमें आत्मोपकार और परोपकार सम हो जाते हैं, ओके दो जाते हैं, (क्योंकि 'अहिंसा' ही जगत् 'परोपकार' करने में आत्मोन्नति का भाव छिप जाता है,)

योग का साधक अपनी तरफ से ओके अपनी ही उन्नति में लगता है, पर उस द्वारा परोपकार भी उत्ती समय साथ ही शुरू हो जाता है, क्योंकि उसका यह प्रारंभिक साधन भी जगत् के लिये है तथा उस साधन का आरोप तरफ के जगत् पर प्रभाव पड़े

विना नदीं रह सकता। क्योंकि उसको विना आदे, विना बल दिये उसको मानसिक विकास की शुभान्धि यारों तरह देखती है ने कि लोगों को लाभ पहुँचाती है। जैसे तो प्रत्येक मनुष्य की अपने मन की पियार लहरों से यारों तरह के मनोमय आकाश को प्रभावित किया करता है, परंतु जहाँ अयोगी अपने अनुभवत, समर्थ से पूर्ण कृतुगित मन द्वारा विना जाने अपने साथ अन्य लोगों को भी क्षति पहुँचाता है वहाँ एक योगाभ्यासी ने कि चित्तवृत्तियों को नानातरह संयत और निरुद्ध करने द्वारा अपने मन को प्रसन्न, स्वच्छ, पुष्पमय बना रहा है, अपने इस विकसित होते मन द्वारा यारों तरह के जगत का जगत् अदृश्य उपकार करता है (जिसे उसी तरह जैसे कि एक विकसित पुष्पद्वारा यारों तरह का वायुमण्डल अपने आप शुभान्धि से भर गया करता है) और ज्यों ज्यों योगी का आत्मविकास बढ़ता है, त्यों त्यों इस शुभान्धि का विस्तार और जगत् भी बढ़ता जाता है। इसलिये यह सत्य है कि जहाँ जहाँ सिद्ध योगियों का संसार में रहना (विना उनके कुछ अन्य कार्य किये) ही जगत् भारी उपकार है।

पर यह जात नदीं कि योगी यह अदृश्य उपकार ही करता है, अपि तु कुछ आगे यत्न कर ज्यों ज्यों अभ्यासी में अन्तर से शक्ति निकलती है, त्यों त्यों वह इस नवप्राप्त शक्ति से दृश्य उपकार भी परिभाष्य के साथ करने लगता है (जैसा कि उपर कहा है कि योगाभ्यासी परोपकार रत देखे जाते हैं) पर वह उपकार में हितना ही पड़ता है जितने से कि उसके असखी कार्य (अर्थात् आत्मविकास की साधना) को क्षति न पहुँचे या (दूसरे शब्दों में) जितने के लिये उसके पास वास्तविक शक्ति विद्यमान होती है या (अन्य शब्दों में) जितना परोपकार करना उसके आत्मविकास में सहायक होता है। अनन्तर यह स्वाभाविक है कि प्रारंभ प्रारंभ में वह जैसा दृश्य उपकार सर्वथा नदीं करता, तब तक सज्ज समर्थ सीधा अपने विकास के लिये ही देता है। इसीलिये हमारी प्राचीन आश्रमव्यवस्था में पहिले पच्चीस वर्ष मुष्यत्व का केवल आत्मविकास

(आजकल भी विद्यार्थी को सार्वजनिक आन्दोलनों में क्रियात्मक भाग लेनेसे रोका जाता है) के लिये होते थे और उस आश्रममें उसके लिये 'योगाभ्यास' नित्यकर्म होता था। उसी समय 'योग-मार्ग' में दीक्षित हो जाने पर आगे जन्म पद स्नातक होता था और तब उपकार कार्य भी करता था तो वह उपकार कार्य भी उसके योगसाधन काही अंग होता था। यह 'कर्मयोग' नामक योग की एक अवस्था होती थी। पर अभ्यासी को उस समय भी उतना ही यह उपकारकार्य करना चाहिये जितने के लिये कि उसके पास रक्षित शक्ति विद्यमान है अर्थात् जितना उसके आत्मविकास के लिये आवश्यक है। यह सत्य है कि ऐसा कर्मयोग अभ्यासी की उन्नति के लिये होता है। यदि वह उस समय कर्मयोग न करे तो उसके आत्मिक विकास में स्थगना पड़ेगी, उसे क्षति पहुँचेगी। गीता में सत्य लिखा है कि आत्मविशुद्धि के लिये निष्काम कर्म करने चाहिये। जन्म अभ्यासी प्रथम बार स्वयं स्वाभाविकतया कुछ ऐसा दृश्य उपकार करता है, तो उससे उसको अगले आत्मविकास में सहायता मिलती है और फिर उस नयी विकसित शक्ति से वह उसी के अनुसार और कुछ अधिक उपकार करने के योग्य हो जाता है। इसी तरह (जड़त से जन्में सत्वता दुःख) ल्यों ल्यों वह आगे आने लगता है, ल्यों ल्यों उसकी आत्मोन्नति की आवश्यकता घटती जाती है और परोपकार की शक्ति तथा क्षेत्र जगता जाता है जिससे कि अन्त में सिद्धयोगी होकर उसका परोपकार ऐसा पूरा जगत्प्रापक हो जाता है वह अग्रे केवल उपकार ही करता है—स्वोपकार के लिये कुछ भी कर्तव्य नहीं रहता (हीक इसी तरह जैसे के प्रारंभ प्रारंभ में वह केवल स्वोपकार (आत्मविकास) में ही लगा था और दृश्य परोपकार कुछ भी न करता था।)

अधवार यह लेखक कुछ दिनों के लिये एक जन्म के अंश में रहता था, जहाँ कभी दूसरे जैसे दिन किसी मनुष्य प्राणी की भूमि दिखायी देती थी। वहाँ एक दिन जन्म के एक 'रे-गर्' मदास्य आये और जान करने दूरे करने लगे "आप वहाँ लय"

जन्म में क्यों पड़े हैं, आप पड़े बिना हैं, कुछ कार्य करना चाहिये" इत्यादि। जैसे तो वेणु का यह बात सुनकर प्रसन्नता हुई कि भारतवर्षी अथ साधुओं के निश्चेषन में कृतनी पुष्पा की दृष्टि से देवने लगे हैं कि उन्हें जन्म में भी जैन नहीं लेने देते और मन में नापि ह्यान'द तथा अन्य जैसे प्रचारकों का धन्यवाद दिया, पर उन्हें यह समझाया कि "आप जन्म यह कर रातों पड़े सो रहे हों जिसका अर्थ है कि अगले दिन (और अधिक) कार्य करने की शक्ति संशय कर रहे हों तथा मैं आपका पकड़ कर जगाऊँ और उठा दूँ कि काम करो, मनुष्य का काम करना चाहिये, तो आप क्या कहेंगे? अतः मुझे भी नींद से लेने दीजिये।"

आत्मोपकार और परोपकार में सयन और जगरण का सा ही संबंध प्रतीत होता है। जन्म हम केवल आत्मोन्नति में लगे होते हैं, तो हम जेथक संसारके लिये सो रहे होते हैं, पर यह सयन हमारे अगले जगने के लिये-जग कर नये परोपकार कार्य की शक्ति लाने के लिये-आवश्यक होता है। जेव' अन्धासी कुछ समय लगातार आत्मोन्नति में लगता हुआ और फिर जो कुछ ठमाया है उसे परोपकार में भर्न करने के लिये अगला कुछ समान-तार समय विशेषतया परोपकार में लगाता हुआ-सोता हुआ और नयी शक्ति से जगता हुआ-बलता है। और यदि वह अपना नैतिक साधन ठीक तरह जगता है (परोपकार का लगे भी) तो उसे यह स्वयं पता लग जाता है कि उसे अथ परोपकार के लिये जगना चाहिये या जन्म इसकी वह शक्ति समाप्त होने लगती है अर्थात् जन्म कि वह बिना नयी शक्ति पाये परोपकार में सम्मिलित नहीं रह सकता, तथा जो पता लग जाता है कि उसे अथ सोकर नयी शक्ति पानी चाहिये। यह सयन या जगरण ओक पूरे जन्म तक चलते हों यह भी संभव है। पर ज्यों ज्यों उत्पत्ति होती है त्यों त्यों अगला सयन थोड़ा होता है और जगरण बढ़ता है जन्म कि सिद्ध के लिये जगरण ही केवल रह जाता है। (अथवा ठीक सन्देहों में कहे तो वह दिन रात से छपर हो जाता है और

हम उसकी अवस्था को अपनी भक्ति के अनुसार केवल दिन या केवल रात कहते हैं. असल में हमें उसे दिन समझना चाहिये.)

यहां यह भी स्पष्ट है कि जिनका सिद्ध होना तो दूर रहा जिन्होंने योग की प्रारंभिक शक्तियां भी नहीं पायीं वे यदि 'परोपकार' की धुन में धसे ही जारी रहते हैं, अर्थात् जिन्हें कभी विश्राम लेकर आत्मोन्नति करने की छुट्टी भी नहीं पैदा होती उन्हें समझना चाहिये की उन्हें 'अनिद्रा' का रोग हो गया है. यदि धसकी चिकित्सा न करेंगे तो उनका देह थक कर थोड़ी देर में धतना भराप हो जायगा कि आगे परोपकार तो (कम से कम 'सच्चा परोपकार') कर ही नहीं सकेगे, पर साथ में यह भी पूरा कर दें कि उनमें स्थित वह परोपकारका बीज भी कहीं नष्ट न हो जाय जे कि यत्नद्वारा विकास पाकर कभी अडे लारी. परोपकार का वृक्ष बन सकता है.

परोपकार करने के दो रास्ते हैं. एक योगी का, दूसरा अयोगी का. विद्याधरशास्त्री, एक आत्म की शुद्धी यदि अपने को परोपकार में अर्प्य करना चाहे तो दो तरह से कर सकती है. (१) एक तो यह है कि वह पृथ्वी में (शुद्धि में) घुसकर अपने को-अपनी भक्ति शक्तियों को धीरे धीरे करके योग द्वारा एक विशाल आत्म-वृक्ष के रूप में विकसित करे. (२) दूसरा विषय यह है कि वह नैस्वी है (बिना योगसाधन किये) वैसी ही अपने को शीघ्र ही परोपकार में अर्पण करना चाहे. दूसरी अवस्था में उससे अधिक से अधिक उपकार शायद यह हो सकता है कि कोष्ठ वैद्य उससे कुछ औपध बना ले या कोष्ठ भूषा प्राणी जिसे उससे उत्तम अथ न भिन्न सके वह धसे या धसकी जिरि को आकर कुछ उपकृत हो जाय. पर यदि वह शुद्धी (यत्नसे और जेष्ठक जड़न देर में) योगद्वारा आत्म-वृक्ष बन जाती है तो न जाने कितने प्राणीओंको सदस्यों चुनंदा रखें के रूप में उत्तम जागृत देती है, वैद्यको सदस्यों शुद्धियां दे सकती है, जड़न पार धूपसे संतप्त अर्थों को अपनी शीतल छाया देकर उपकार करती है, अपनी लकड़ी से यत्न की अग्नि तथा अन्य

अग्निज्योतिः सन्निधा जनती दे, लक्ष्मी रूपमें और न जाने कितने काम आती है, वायु से प्राणवायु भीय कर संसार के लिये देने का साधन जनती है, कुछ अंशमें आदित्यों के प्रसरने में भी सहायक होती है, धत्तादि धत्तादि तात्पर्य यह कि योगदाय अपनी शुभ आत्मसंज्ञितियों के विकास से जितना लारी परोपकार होता है उसका दग्धत्वां भाग भी हम बिना आत्मोन्नति किये नहीं कर सकते.

पर सज्ज जात यह है कि इस योगभार्ग में जाने के लिये भडा लारी धैर्य आदिये. असंभव में यह धैर्य ही कभी है जो हमें उस मार्ग से उराली है, नहीं तो यह समझना कठिन नहीं है कि वास्तव में हम परोपकारी उपर ही गहर हो सकते हैं. प्रारंभ में योगभार्गवत्तणी में 'वद' शब्द का अर्थ आदिये जिससे कि वह अनगणन लोगों के रहने की प्रवाद न करे जन्म कि वे कहते हैं कि "यह जन्म में व्यर्थ हुआ पडा है." अपनी श्रद्धा द्वारा इसे यह असंदिग्ध दीप्तता आदिये कि जन्म के अन्धकार में पडनेसे वह वास्तवमें संसारका उपकार ही कर रहा है. साक्षात्वादी योगी लोग तो अपनी इन्द्रिय प्रकाश से देखने के कारण "कारण और कार्यमें भेद नहीं देख सकते." उन्हें इस भूमिस्थ सुखी में ही सज्ज इशों से लडा प्रहृष्ट हिमाय होता है. अतः वे क्षणभर के लिये भी नहीं भ्रूवते कि वे इस सज्ज लंघे समय में (जो अन्यो का अकेल व्यर्थ नष्ट होता पडा लंघा समय दीप्तता है) परोपकार नहीं कर रहे हैं. इस श्रद्धा में अनिमित्तित होने रहने से फिर इसमें 'वीर्य' आ जाता है जिसके कि सामर्थ्य से वह वीर अपने के मही में गला देने से भी लय नहीं जाता, कथों कि वास्तव में योगसाधन द्वारा अभ्यासी के अकेल पार भर जनता होता है और भर कर कुछ और जनता होता है (अकेल प्रकार का पुनर्जन्म पाना होता है.) जेवं स्मृति और समाधि की अवस्था के भी बाद जन्म इसमें 'प्रकाश' का अंतर उद्भू होता है, तब कुछ लोगों का समझ में आता है कि इससे यावद पडा लारी परोपकार है.

(देखो योगसूत्र १-२०). इस प्रकार यह योगमार्ग ज्येष्ठ ज्ञा कहिन है, पर धृष्टी ही मार्ग से हम क्षुद्र लोग भी अणु की अपेक्षा अनन्तों गुणा परोपकारी बन सकते हैं.

अब पाठक इस योगी के परोपकार की तुलना में अयोगी के परोपकार पर भी एक दृष्टिपात कर सकते हैं. जिसने योगद्वारा अपनी शक्तियों को विर्जसत नहीं किया अतएव जिसे आत्म-प्राप्ति का कुछ भी भ्रम न मिलने के कारण ज्ञे नाना प्रकार की असंख्यातों छद्मताओं और कामनाओं से पीड़ित है, पर वह किसी कारण (?) यादता है परोपकार करना, तो इस का क्या परिणाम होता, यह पाठक स्वयं सोच सकते हैं. इसका परिणाम होता है दोग. ज्ञे जितने अंश में एक परोपकार कार्य के अयोग्य होता हुआ उसे करता है, उसे उतने अंश में वहां दोग करना पड़ता है. अर्थात् परोपकार के नाम से वह स्वार्थ साधन (उतने अंश में) करता है, निष्काम के नाम से सकाम कार्य करता है. और क्योंकि उसके ये कर्म निष्काम नहीं होते, अतएव ये कर्म (उतने ही अंश में) कर्मयोग नहीं बनते, वैसे कि योगी के परोपकार (निष्काम) कर्म कर्मयोग होते हैं (यद्यपि उसके ये कर्म अयोगी की अपेक्षा मात्रा में कम होते हैं, क्योंकि वह अपनी योग्यता से आगे बढ़ कर तनिक भी 'परोपकार' (?) नहीं करता.) इतना धन कर्मों से न तो उसकी आत्मा की विशुद्धि हो जाती है और न लोगों का कुछ भला होता है. लोगों का लाभ तो तब हो जग कि उसमें वास्तव में उस परोपकार करने की शक्ति, योग्यता विद्यमान हो. ज्ञे कुछ शक्ति होती है वह थोड़ी दूर में समाप्त हो जाती है और उसका सच्चा उपकार भी तभी समाप्त हो जाता है. आगे उसे उचित तो यह है कि वह योगी बनकर उस कार्य के लिये योग्य होने लायक शक्ति का आत्मविकास द्वारा प्राप्त करे, पर वह प्रायः रत्नेशु से जताया हुआ, मनोवृत्तियों का दास बना हुआ और 'इन्द्रियों का जमाया हुआ उसे छोड़ना नहीं' यादना, उत्तमों का ही बना रहना यादना है. योगी की तरफ उसे २५८

ता भी नदी' समता कि उसे अज (या कनी) आत्मोन्नति में
 अपने ही सद्वर्तन से. तो जब वह जियास कया करे, अतः वह
 अपने उन्दी स्वाध्याय परापकारों में धमा रटना है.

वास्तव में (जो वाक्य में कहे तो) योगी और अयोगी
 के बीच में भेद यह है कि अयोगी ने परापकार करता है वह भी
 स्वार्थ के लिये होता है और योगी ने साधन-कार्य अपना कार्य
 करता है वह भी परापकार के लिये होता है. पर सिद्ध योगी को
 जाने पर, साधनकार्य पूरा हो जाने पर, तो वह परापकार के लिये भी
 कुछ नहीं करता, अपितु सत्य परापकार ही करता है. उपर ने मुक्त-
 ली के आश्रयस्थ रूप में आगने पर उसके परापकार का कुछ विस्तार
 से वर्णन किया गया है. वह यं ही नदी किया है. वह इस बात को
 उद्घटन पर अच्छी तरह अंकित करने के लिये किया है कि वास्तव में
 सिद्ध पुरुषों का उपकार धर्तना ही विद्या, धर्तना ही अनन्तशुद्धि,
 धर्तना ही व्यापक और सर्वतोमुख होता है. योगी यद्यपि साधना-
 वस्थामें भी नानातरहसे दृश्य और अदृश्य उपकार करता हुआ आगे
 बढ़ता जाता है परन्तु उसका असली महान शुद्ध केवल उपकार सिद्ध
 बनने पर ही प्रारंभ होता है, जैसे कि आश्रमीयसे असली उपकार
 तभी होता है जब कि वह पूर्ण विकसित इक्ष्वाक्षी विद्या वह
 बन जाता है. पर भेद धर्तना है कि उन सिद्धों के ये व्यापक महान
 उपकार हमें धर्म स्थूल यर्मयश्रुओं से विज्यायी नहीं होते. पर ध-
 मसे यह नहीं समझना चाहिये कि वे अपनी प्राप्त विभूतियों से
 (जो कि निःसंदेह केवल परापकारार्थ ही वहां है) हम पर उपकारों
 की वर्षा नहीं कर रहे हैं. कथ पार मनमें आया करता है कि हम
 अज्ञानी लोगों द्वारा नित्य किये गये धर्तने पापों से बारा यह संसार
 दिनोदिन नीचे गिर रहा नहीं होमता इसका कारण संसार में
 जैसे परम कृपा, स्वयं आश्रय, किन्तु 'सर्व भूतहिते रत' मुक्त
 पुरुषों की सत्ता का होना ही है. ये लोग स्थूल बन्धन से मुक्त
 हो आत्मा की (मानसिक, बौद्धिक, सांकेतिक आदि) सुद्धि (अत-
 न्नेव महाजलशायी) शक्तिओं से निरन्तर संसार का भाग दिया

है और नाश से बचा रहे है क्या भावम दम में जो बहुत अधिक नये मानकी स्वरुपा सी होगती है वह छन्दी के यथापी मनोधारामो में से किसी के स्पर्श का इव होता है और क्या अर्थ कि बाध परमानन्द के देवतुल्य सरण हृदयमें जो इस तरह भक्ष्यता का अन्त करने की प्रेरणा होती है उसके मूल में भी ही छिन्दी महापरोपकारी, अद्वय, सिद्ध योगी की शक्ति ही हो। हो, यह सत्य है कि हमारी व्रति की पराकाष्ठा हो जाने पर परोपकार ही एक मात्र कृत्य रह जाता है और अन्त में परमगुरु परमात्मा कि मान की तरह अन्य सण गुणों की भी पराकाष्ठ है संसार अपने अन्तों पुत्रों के विये केवल परोपकार स्वस्पी है। व्याप ने योगसाध्य में उनके प्रसंग में कहा है कि वे परम कारुणिक भगवान् ससारार्थ में अपने श्रवों के उद्धार के विये अपने वीर्य के द्वारा संसार में वेद का दान करते हैं। 'तस्यात्मानुग्रभावेऽपि भूतानुग्रहः प्रयोजनम्। ज्ञानधर्मोपदेशेन कल्पप्रलम्बहामप्रलयेषु संसारिणः पुरुषानुद्धरिष्यामि इति'। यहा 'आत्मा-प्रहामावेपि भूतानुग्रहः' धन शब्दों से शुद्ध परोपकार का रूप बताया गया है। अस्तु।

पर (जैसा कि अभी कहा है) हमें न तो स्वयं भगवान् उपकार करते दुवे दीजते है, नहीं उनही छम्भा में अपनी छम्भा वाकर सिद्धता प्राप्त विये दुवे योगी ही उपकार करने दीजते है। सी (स्वयं दृष्टिसे) न दीजने के कारण ही हम लोग इस अज्ञान सिद्ध हो जाते हैं कि ये योगी (या परमयोगी परमात्मा) उपकार करना छोड भेडे हैं। यदि हम जरा सोचें तो पता चमेगा कि जो उपकार हमों का (स्वयं में) न दीजना ही इस बात का फल है कि उनके उपकार कर्म कितने अपरिमित है। चूंकि हम स्वयं से पूछ की तरह न्यों न्यों जाने है त्यों त्यों परिमितता अपनी गती है (हंस जान का अधिक स्पर्शकर अथवा 'कर्म' के प्रकर में आवेगा) अतः स्वयं की परिमितताओं और विविधताओं में हमें वे हम लोग सिद्धी के स्वयं किन्तु (शक्ति और विस्तार में) अ-

परिमित उपकारों का नहीं होना पाते और बुद्ध ने ज्ञान के
 की नहीं कि वे हमें बतलाते हैं कि हम द्वारा ये ये करने में हम
 उपकार हो रहे हैं। यह तो हम अशुद्ध तथा स्वार्थ मत्तकान्ति उप-
 कार करनेवालों की छद्म दुवा करती है कि उपकार का पता उसे कि
 'मैंने' उपकार किया है; हमें उपकार करने का अभिमान भी होता
 है कि मैं यह उपकार कर रहा हूँ। पर हमें यह भ्रम समझ लेना
 चाहिये कि यह अभिमान की दमारे उपकार के विपरीत होने में सत्य
 से लड़ी रुकावट है। अर्थात् हम में उपकार करने का गितना अ-
 भिमान होता है (अन्योपकारियों की छद्म होती है) उनका ही वह
 उपकार स्वार्थमय होता है; उसकी पूर्णता, प्रभाव, लक्ष्य भी उतनी
 ही मात्रा में कम (परिमित) होते हैं, शुद्ध परोपकारी के यह 'भान'
 होना ही जन्म होता है कि 'मैं' उपकार करता हूँ 'मैं' का
 अभिमान जन्म होता है। अतः सिद्ध लोग उपकार करते हैं 'यह
 करने की अपेक्षा औसा कदना अधिक ही है कि सिद्धों द्वारा परो-
 पकार 'होता है' संसार में सुख यन्त्र प्रविष्टि आदि देना का हे-
 भना चाहिये कि ये ऐसे निरभिमान और निर्भान होकर प्रतना लक्ष्य
 लारी परोपकार यत्ना रहे हैं। सिद्ध योगियों का परोपकार भी इसी
 कोटि का होता है। ये सिद्ध भी एक मात्र परोपकारी परमात्मा
 के अनन्त उपकार कार्य के लिये सुख यन्त्रादि की तरंग की उनके
 हाथ में एक लगे लारी (निरभिमान, निर्भान, लक्ष्य और
 अदृश्य) साधन जन करते हैं। केवल सर्वथा परोपकारी जनने के
 लिये यही विधि है। यहाँ हम यह भी हो सकते हैं कि कर्म सत्य
 योगी जो अपने सम्पूर्ण परोपकार को सिद्धान्ततः नहीं रखते हैं
 भ्रमका क्या अभिप्राय है। वास्तव में ही परोपकार हमें करना नहीं
 है वह स्वयं हम से होता। यदि पादों ने पिछला विवेक भ्रान्त
 से पड़ा है, तो उन्होंने यह देखा होगा कि साधनावस्था में (सिद्ध-
 वस्था से पहिले) भी योगी का परोपकार औसा ही सदा परोप-
 कार होता है (जो स्वयं सामने आता है वह हम से नहीं कि
 जाता) अस्तु। तात्पर्य यह कि यह जन कर कि यहाँ वास्तविक

परोपकार निरलिप्त और सूक्ष्म होने के कारण साधारणतया दृश्य नहीं होता है, हमें उस महान परोपकार की सत्ता से घनकार नहीं करना चाहिये, अपितु स्वयं स्थूल से जिन्या छुटकर उसे देखने का यत्न करना चाहिये।

आशा है अब यह स्पष्ट है कि योगमार्गावलम्बी प्रारंभ से अन्त तक सच्चे अर्थों में परोपकारी होता है तथा अन्त में उसी के लिये 'परोपकाराय सतां विभूतयः' यह वाक्य ही उतरता है, क्योंकि उसी सत्पुरुष के पास सच्चे अर्थों में विभूतियाँ होती हैं और वही एकमात्र शुद्ध परोपकार कर सकता है और स्वभावतः करता है।

धर्मलिये यदि कुछ धीरे पुरुष धर्म दिव्य आत्मविकास के कार्य के लिये समाज से जुड़ा होते दिखाई दें, तो धर्मसे पूरा न मानना चाहिये बल्कि धर्मसे अपरिमित परोपकार का प्रारंभ समझें धर्ममें उनकी यथाशक्ति सहायता करनी चाहिये। कुछ काल तक कोष दृश्य उपकार होता हुआ न देख कर अधीर नहीं होना चाहिये। आत्मजीव से आत्मज्ञ एकदिन में नहीं मिल सकते। पाश्चात्य देशों के व्यापारी (जिनका उद्देश्य कुछ उच्च नहीं होता प्रायः तो दूसरे निर्धन देशोंका आर्थिक शोषण करना होता है) अपने यहाँ आविष्कारों के लिये वैज्ञानिकों को रक्खते हैं। यह कार्य एक वैज्ञानिक के श्रम-भर और कभी कभी पुरुषों तक यत्नता रहता है; पर कुछ छट आविष्कार नहीं निकलता धर्म पर भी वे धनदाते नहीं। उनमें दूरदृष्टि होती है जिससे कि वे जानते हैं कि यदि सौ वर्षों में भी एक आविष्कार उनके उस व्यापार का सहायक हो जगत्ता तो उससे सज्ज क्षति भूति हो गयी। वहाँ वे धर्म कार्य के समय अरथाह करना नहीं कह सकते। पर हम जन-जि आदि ऋषियों की सन्तान योगसाधन के कार्य (जिससे अपना तथा जगत का दुःखाणु ही होता है) में बहुत सा धन खर्चने से करें यह कितने आश्चर्य की बात है। आशा है जगत्त योगमार्ग की परोपकारमयता का समझ गये तो जो वर्षों की नहीं बल्कि कुछ वर्षों (श्रमों) तक का हम योगसाधन में खर्चने के लिये उद्यत होंगे ('वैदिक धर्म'ना एक अंकमायी)

૧૨-एकादशीનું વ્રત શા માટે કરવું જોઈએ ?

ધર્મશાસ્ત્રમાં જે જે ક્રિયાઓ જનાવવામાં આવી છે, તે દરેકમાં આરોગ્યતાનું જ રક્ષણ રહેલું છે. યરીરની આરોગ્યતા સમયવચા મટે તેના નિયમેને ધાર્મિક ક્રિયામાં યોગ્યતામાં આવ્યા છે, તેથી જ રીતે એકાદશી અને એવાંજ બીજાં વ્રતોના ઉપવાસો કરવામાં યરીરની આરોગ્યતા જળવાય એ મુખ્ય કારણ છે.

આ ક્રિયાઓમાં કયા કયા લાભો સમાવવા છે તે સમજવાની જરૂર છે. ત્યાંમુધી આ લાભો સમજવામાં આવે નહિ, ત્યાંમુધી તે ક્રિયાઓ પ્રત્યે ઉપદેશ્ય રચા કરે છે. આ ક્રિયાઓ સમજીને કરવાથી તેનો લાભ જરૂર મળે છે અને ત્યારે લાભ મળે છે, ત્યારે તે ક્રિયાઓ તરફ માનની દૃષ્ટિએ જોવાય છે.

ઉપવાસ કરવાના કાયદા જનતામાં હવે સમજવા માંડ્યા છે. પશ્ચિમાત્ય દેશોમાં તે ક્રિયાનો અનુભવ વધુ તેને માન આપવામાં આવે છે. પૂર્વજો સમજતા હતા કે, આ ક્રિયાઓને ધર્મશાસ્ત્રમાં એટલે ધાર્મિક ક્રિયાઓ તરીકે દાખલ કરવામાં આવશે, તેજ ભવિષ્યની પ્રજા આ ક્રિયાને ધર્મને બદલે પાગલો અને તેનો લાભ મેળવશે; પણ અત્યારે જમાનો ફરેલો જાય છે, ધર્મ અને ધર્મની ક્રિયાઓ ઉપર અત્રદા ઉત્પન્ન થવા લાગી છે, એવા સમયે તો જનતાને આ ક્રિયાઓનાં મૂળ રહસ્યો સમજાવવામાં આવે, તેજ તેઓ તેનો ખરો લાભ સમજીને મેળવી શકે તેમ છે.

એકાદશી એક માસમાં એ વખત આવે છે. બાર માસમાં તે હિસાબે ચોવીસ એકાદશીઓ આવે છે. પંચવાડિયાના પંદર દિવસમાં ફક્ત અગિયારમે દિવસે એકાદશીનું વ્રત કરવાનું હોય છે. આ વ્રત એકાદશી-અગિયારસને દિવસે કરવામાં આવતી હોવાથી તેનું નામ એકાદશી રાખવામાં આવ્યું છે. જુદી જુદી એકાદશીનાં નામો યાત્રી-માં જણાવેલાં છે અને જનતા તે પ્રમાણે કરે છે. દાખલા તરીકે બીમ-અગિયારસ એટલે બીમ કોઇ દિવસ અગિયારસ ન કરે અને

તેણે અડગ રીતે અગિયારસ કરી જેથી તે દિવસની એકાદશીને બીમ અગિયારસ કહેવામાં આવે છે અને તે દિવસની એકાદશીનું માહાત્મ્ય તે પ્રમાણે વધારવામાં આવ્યું છે.

એકાદશી કરવાથી કાયાનું કલ્યાણ થઈ જાય એ લાવના શ્રદ્ધા-જીઓમાં મુખ્ય હોય છે. એકાદશી કરવાથી મોક્ષ મળી જાય છે એમ પણ માનવામાં આવે છે. આ લાવના એક રીતે તો સારી છે, પરંતુ એકાદશી કયા પ્રકારની અને કેવી રીતે કરવાથી આ લાભ થાય છે, તે સમાજ સમજતો નથી. એકાદશીના લાભનું ખરું રહસ્ય જનતાએ સમજવાની ખાસ જરૂર છે.

એકાદશીનું મત શા માટે ઉદ્ભવ થયું તે સમજવાનાં જુદાં જુદાં કારણો બતાવવામાં આવે છે. દરેક કારણમાં શરીરનું સ્વાસ્થ્ય જળવાય એ હેતુ મુખ્ય દેખાય છે. એકાદશીમાં ફળાહાર એટલે ફળો આહાર કરવાનો છે. આજ તેને બદલે ઘણી વસ્તુઓ ઉપયોગમાં લેવાય છે; ફળ ખાવામાં સાર્વિક અને હલકાં હોય છે અને તે જરૂર જોઈતા પ્રમાણમાં લેવાં જોઈએ. એકાદશીનો ખરો અર્થ તો ઉપવાસ કરવાનો છે. ઉપવાસથી શરીરના દોષો દૂર થાય છે. પંદર દિવસમાં એક દિવસ ઉપવાસ કરીને શરીરના દોષ દૂર કરવા એ એકાદશી કરવાનું એક કારણ છે. પંદર દિવસમાં અગિયારસનેજ દિવસે ઉપવાસ શા માટે કરવો તે નીચેના ખુલાસાથી સમજાશે અને તે એકાદશીનું બીજું મુખ્ય કારણ છે.

જેમ સમુદ્રમાં ભરતી અને ઝોટ થાય છે, તેમ શરીરમાં પણ ભરતી અને ઝોટ થાય છે. પુનમ અને અમાસ સુધી ભરતી વધીને પડવેથી ઝોટ થવા લાગે છે. નોમથી ભરતી વધે છે. આ ભરતી પુનમ અને અમાસ સુધીમાં વધી જાય છે. ભરતી વધવાથી આવે વખતે દરદીના દરદમાં દરદનું જોર વધે છે. આથી ૧૪-૧૫ અને અમાસના દિવસો બારે હોય છે, માટે ખ્યાનમાં રાખવું એવી સામાન્ય વાત જોવાય છે તેનું કારણ પણ એજ છે. નોમથી પુનમ અને અમાસના બારે દિવસોમાં વચ્ચે દિવસ એકાદશીનો લેવામાં આવ્યો છે. એકાદશીને દિવસે ખાસ ઉપવાસ કરવામાં આવે તો ૧૨-૧૩-

૧૮-૧૫ કે અમાસના દિવસમાં જરૂરીનાં જોર ઓળું રહે અને જનનાના સરીરમાં દોષનું જોર ઓળું યથા જાય.

ઉપરનાં બધે કારણો સરીરની આરોગ્યના ખોટા છે. જનતાની અંદર એમ કહેવામાં આવે છે કે, પંદર દિવસમાં એક દિવસ ઉપવાસ કરીને પરમાત્માનું જાન આપો દિવસ કરતું અને નિશ્ચિ જોમવથી. આ કારણ માનીએ તોપણ આ નિયમ પ્રમાણે કોઈ વર્તણું હોય તેમ જોવામાં આવતું નથી. આ નિયમ પ્રમાણે વર્તનારે બધા દારના કાર્યથી તદ્દન મુક્ત રહેવું જોઈએ અને તે દિવસે સરીર અને મન સાંત રહે તેટલા પ્રમાણમાં ક્રિયાદાર કરવો જોઈએ. સરીરને માફક આવે તેવો ક્રિયાદાર કરીને, મન અને સરીર સાંત કરીને, એકાગ્ર ચિત્તથી એકાંતમાં પ્રભુપ્રાર્થનામાં બેસવું જોઈએ અને પ્રાર્થના સિવાયના બીજા વખતમાં પ્રભુની લીલા-મહિમા જોળખવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ અને સર્વનું કલ્યાણ થાય તેવા વિચાર અને વર્તન રાખવાં જોઈએ.

એકાદશીના ઉપવાસના પ્રકાર

૧. એકલા જળ ઉપર રહેવું:- તે મહાઉપવાસ છે. આ ઉપવાસ સરીરના દોષ પ્રમાણે કરવો. જૈન લાઇઓ આવા ઉપવાસો પાણી ગરમ કરીને દારીને અને તે પીને એક દિવસ અને તેથી વધુ ૪૦-૪૫ દિવસ સુધીના કરે છે. આ એક લંબનનો પ્રકાર છે. વૈદિકશાસ્ત્ર તેવાં લંબનો દોષ અનુસાર અમુક દિવસ સુધી કરવાનું જણાવે છે.

૨. કેવળ દૂધ ઉપર રહેવું:- દુધમાં મુખ્યત્વે રસવાળાં લેવાં જોઈએ. મોસંબી, નારંગી, દાડમ, દ્રાક્ષ અને સેલડીમાંથી રસ મળી શકે છે. કેરીના વખતમાં કેરીનો ઉપયોગ કરવો. નાળિયેરનું પાણી મધુ વપરાય છે. કેટલાક લીંબુનો રસ અને પાણી ભેગાં કરીને લે છે. આ રસમાં જરૂર પડે તો મીઠું કે સીંધાલુણ, શેરું જીરું અને સાકર થોડા પ્રમાણમાં લઈ શકાય. એકી વખતે સ્થામરો રસ ન લેવો. રસ કટકે કટકે લેવો. દુધમાં બીજો નંબરે બીજાં દુધો સમજવાં.

૩. કેવળ દૂધ ઉપર રહેવું:- આમા ગાયનું દૂધ ઉત્તમ છે. ગાયનું દૂધ હલકું અને પિત્તશામક છે. વાધુ કરતું નથી. ભેંસનું

દૂધ ભારે છે, વાયુ કરે છે અને ગરમ છે. દૂધમાં જરૂર પડે તો સાકરનો ઉપયોગ થોડા પ્રમાણમાં કરવો. દૂધ સામડું એકી વખતે ન પીતાં કટકે કટકે પીવું.

૪. સૂકો તથા લીલો મેવો:—બદામ, કાળુ, પિસ્તાં, અખરોટ, દ્રાક્ષ વગેરે સૂકો મેવો લઈ શકાય. આ મેવાને બરાબર ચાવીને તેનો રસ કરીને લેવો અને થોડો વખત લઇને ઉપયોગ કરવો.

૫. તૃણુ ધાન્ય:—રાજગરો, સામો, મોરિયો ઉપયોગમાં લઈ શકાય. ફૂદી નામનું તૃણુ ધાન્ય હાલમાં વપરાય છે અને તે બધાં કરતાં હલકું છે. માંદા માણસોને ખાસ ઉપયોગી છે. આ સિવાય શિંગોડાં અને મગફળી પણ વપરાય છે. શાકમાં બટાટા, શકરિયાં, શરણ, રતાણુ વગેરે વપરાય છે. આ બધી વસ્તુઓ ભારે છે તેથી વાયુ કરે છે. ટેટલાક ફરાળમાં દુધીનો ઉપયોગ કરે છે. દુધી ઠંડી અને હલકી છે. ટેટલાક ફરાળી ચીન્ને તરીકે શાકમાં કાકડી, ચીમકું, ટેલીનો ઉપયોગ કરે છે.

ઉપવાસના ઉપર પ્રમાણે પ્રકારો છે. આ શરીરની પ્રકૃતિ પ્રમાણે કરવા જોઈએ. અત્યારે ઉપવાસમાં તો અનેક જાતની વાનીઓ કરવામાં આવે છે. આથી બિલકું શરીર ખરાબ થાય છે અને એકાદશીનો એક પણ નિયમ જળવાતો નથી. જનતાની અંદર હાલમાં જે જાતની એકાદશી કરવામાં આવે છે તે તદ્દન નકામી છે. કેવળ કારસ-રૂપે દેખાય છે. ખોય તો સત્યચાતુર્ય નથી. મનને અને પ્રભુને હેતુરૂપ બને છે. સાચા સિદ્ધાંતથી કરવામાં આવે તોજ તેનો ખરો લાભ મળી શકે છે અને તેમાં પ્રભુ સદાય કરે છે. ત્યારે ઉપવાસમાં સ્વાદિષ્ટ વાનીઓ કરીને લેવામાં આવે છે, ત્યારે તેનાથી પેટમાં ભાર થાય છે, પેટમાં પવન થાય છે અને મન અને શરીર બેચેન થાય છે. આવી રીતે ઉપવાસ કરવાથી મગજની અસાંનિ યદને પ્રતુરમરણ થતું નથી, બલકે મનમાં ઉદ્વેગ રહ્યા કરે છે. આવા પદાર્થો પચાવવા માટે મરી—આદુના ઉપયોગને બદલે લીલાં અને સૂકાં મરચાંનો ઉપયોગ વધુ પ્રમાણમાં કરવામાં આવે છે. આ ગરમ ચીન્ને શરીર અને મગજમાં શાંત રહેવાને બદલે મરમી કરે છે અને તેથી ઉપ-

વાસીનું મનજ અચાંત થઇને પ્રભુસ્મરણ કરવાને બદલે તેમનાથી અપકૃત્યો થઈ જાય છે. હરાગમાં તો સાત્ત્વિક ચીત્તે લઇને મનજ ચાંત રાખવાની જરૂર છે, તોજ પરમાત્માનું સ્મરણ ચાંત ચિત્તે થઈ શકે છે.

દેહતાંક બેરાંઓ એકાદથી અને બીજા ત્રીણા ઉપવાસમાં નકોડા (એટલે જિલકુદ ન ખાવું તે) ઉપવાસ કરે છે. મોક્ષ મળી જશે એવી ભાવનાથી તેઓ આવા ઉપવાસ કરે છે. એક તરફ સારી રીતે ગરમી થઇને જૂખ લાગતી હોય અગર તેમની ગરમીની પ્રતિ હોય અને નકોડા ઉપવાસ કરવામાં આવે તો ચરીરની ગરમી વધી જાય છે. આંતરડાંમાં રહેલો મગ સૂક થઈ જાય છે અને સૂક થયેલા મગમાંથી પવન છૂટી પેટમાં વાયુનુંક થાય છે. આવા ઉપવાસથી ખરી જૂખ પણ મરી જાય છે. વારંવાર આવા ઉપવાસ કરવાથી ગરમી અને વાયુ વધવાને કારણે તેમને જામરવાનું દરદ લાગુ પડે છે. બેરાંઓમાં જામરવાનું દરદ લાગુ પડ્યાના દાખલા વધુ જોવામાં આવે છે અને તેનું કારણ નકોડા ઉપવાસ કરવાનું પણ હોય છે. નકોડા ઉપવાસ કરવાથી મોક્ષ મળવો રહી જાય છે, પણ ચરીરમાં નવું દરદ ઉત્પન્ન થાય છે. આથી તો પ્રભુસ્મરણમાં મોટી ખામી પડે છે.

અમારી ખાસ સૂચના છે કે, જેઓ હમેશાં એક વખત કે બે વખત નિયમિત સાદો, દલકો ખોરાક લેતા હોય તેમને આવા એક ઉપવાસ કરવાની જરૂર રહેતી નથી, છતાં જરૂર પડે તો ઉપરના પ્રકાર જણાવ્યા છે તેમાંથી યોગ્ય લાગે તે પ્રમાણે કરવા. એકાદશીનું વ્રત ચરીર સ્વસ્થ રાખવા માટે છે, માટે તેના સાચા સિદ્ધાંતો સમજીને તે વ્રત કરવું જોઈએ.

(‘વૈવકલ્પતરુ’ ના એક અંકમાંથી)

૯૧૩-ગામડાની હાટડી

(લેખક:-શ્રી. બબલભાઈ મહેતા)

ખાસ્સો લાંબોપહોળો એક ઓરડો, એમાંજ રાંધવાનું રસોડું, એમાંજ ધરતું રાયરચીકું, એમાંજ માલની વખાર અને એમાંજ હાટનો ઘડો. તમે કહેશો: એમાં એ સૂતો ક્યાં હશે, એનાં બેરાં-છોકરાં બેસતાં ક્યાં હશે, માલના કાયળા રહેતા ક્યાં હશે? પણ તમને એ નહિ સમજાય. જુઓ હું સમજાવું. માલના કાયળાની વચ્ચે થાપી કરી દીધી એટલે પાછળ એક ઓરડી બની ગઈ! એમાં બેરાંછોકરાં બેસી શકે કે નહિ? ડાંગર, કાદરા અને ખાવટાની કાઠીઓ બધી કરી એટલે એક બાજુએ રસોડું બની ગયું અને બાકીનો ભાગ રણી એ આપણા શેઠની દુકાન!

આ દુકાનમાં ડાંગર મળે, ચોખા મળે, દાળ મળે, અડદ મળે, મીઠું મળે, મરચું મળે, તેલ મળે, દીવેલ મળે, ચા મળે, ખાંડ મળે, ઘી મળે, ગોળ મળે, અને જોઈતી હોય તો કુંગળી પણ મળે. દૂધમાં ગામડામાં વાપરવાળેલી તમારે બધી વસ્તુઓ મળે!

અમારે ત્યાં કાંઈ રોકડ નાણાંને બહુ માન નહિ. પૈસા તો કોઈ મજૂરી કરતા હોય એવા મજૂરજ લાવે. બાકી તો લાખી આવે અને કહેશે: “ટોકરકાકા! આ અડધી ડાંગરનો ગોળ આપો, બાકી રહે એમાંથી અડધીનું તેલ અને અડધીની મારી બા દારું છેકણી આપો.”

ટોકરકાકા ત્રાગ્તવાંતી દાંડી બેંચી કરી ન કરી ને ડાંગરને કાઠીમાં પધરાવે અને કહેશે: “લે આ ગોળ, આ તેલ અને આ તારી બા દારું છેકણી.” આપતાં આપતાં ગોળનું એક દડયું તેલમાં પડી ગય તો ટોકરકાકા કહેશે: “લઈ લે, લઈ લે; એ તો દારૂજ છે ને! ગોળને તેલમાંજ ખાવો છે ને!”

બાકીનો આવીને કહેશે: “ટોકરકાકા! આ કાદરાની મગફળી આપેને!” એ મગફળી એની ચાગમાં લેતો હોય છે ત્યાં તો ચતુરી આવીને બૂમ મારે છે: “ટોકરકાકા! માત્ર બાપા કદી ગયા છે એ

અધમજી હંદિયું આત્રો. ફં જેતર નાકું પું તે ઝોરવા લેતી નાકું.
ટોકરકાકા તાકી કહે છે: "તારો બાપો ક્યાં ગયો છે? અધમજી
હંદિયાને ફં કરતું છે? હજુ મયા વરસની તો એક પાંચ પચ્ચ બરી
નથી અને હંદિયું ને જૂદિયું લાવો લાવો કરી રહ્યાં છો? લખ
ન આ પંદર સોર હંદિયું અને કહેજો તારા બાપને કે પૈસા મેં
આપી નાથ."

ચવરી હંદિયું લઈને નાથ છે. ત્યાં તો બધાર નાથલા દેડનો
છોકરો જૂમ મારે છે: "મોટા, એ મોટા, એક પૈસાનું તેજ આપોને!"
ટોકરસોડ એના નાના બાઈને કહે છે: "ચુનિયા, જ તોજ આપ." "
ચુનિયો તેલની બરણી બધાર લઈ નાથ છે અને કહે છે: "મેલ વાડકી
હેડો." પછી બે પાવળાં તેજ રેડીને પૈસો ઉપાડી પાછો ફરે છે. ત્યાં
છોકરો બોલે છે: "મોટા, એક પૈસાનો ગોળ હજી આત્રો." નાના
સોં બરાડી જોડે છે: "એકસાથે કેમ નથી માગી લેતાં? મોટો ધરાક
યઈને આપ્યો છે તે!"

એટલામાં ડાયલી વાધરણ આવે છે. એણે અડધી લાજ કાઢી
છે, અડધું જોતી નાથ છે, હસતી નાથ છે અને વાતો કરતી નાથ છે:
"ટોકરકાકા! અમારી વાડીબાડીએ જેવા નથી આવતા?" ટોકરકાકા!
કહેશે: "અલી! કાલે તું ચોળાની સીંગા આપી મઠ એ તો સહેલી
નીકળી. અડધાઅડધ નાખી દેવી પડી." ડાયલી કહેશે: "એમ્ ચમ
યયુ? ટોકરકાકા, તમારા દાર તો વેણી વેણીને લાવી'તી. એક
પૈસાની છે'કણી આત્રો તો!"

તમે ટોકરકાકાને તો યાના જોવા હોય! એમનાં રૂપરંમ પચ્ચ
જેવા જેવાં છે. ટોકરકાકાના ડીલ ઉપર ડમણું તો કાપક વાર એ
ગામગમનરે નાથ ત્યારેજ હોય. બાકી તો હમણાં છટી પડશે, હમણાં
નીચે પડી જશે એવું દીક્રુપોચું ઘોતિયું અને એના ઉપર ચાંદીનો
કંદોરો હોય. એ કંદોરો ન હોત તો તો કાણુ જાણે ટોકરકાકાડું
વધી વધીને કર્યાંય જાયું ચડી મયું હોત! ટોકરકાકા ડીલે ડમણું
લે ન પહેરે, પચ્ચ એમના માથે તેલઘીના ડાધથી તરબોળ થયેલી
પી તો હોય, હોય ને હોય. કાન ઉપર કલમ જોસી હોય, બાજુમાં

ડાબા ઉપર ચોપડા પડ્યો હોય અને ટોકરકાકા જૂમ મારે: “અત્યા! આ વખત કપાસિયા બહુ સારા આવ્યા છે. બિયાવું લઈ જવું છે ને?”

બૂદર કહેશે: “શું ભાવ રાખ્યો ટોકરકાકા?”

ટોકરકાકા કહેશે: “ભાવ તો જે હશે એ લેવાશે. કાંઈ તમારાં ધરખાર તો નહિ લૂંટી લઈએ?”

ટોકરકાકાને ત્યાં ગામના લગભગ બધા ખેડૂતો આવે-જાય. ટોકરકાકાએ કોઈકના કાપડામાં ભાગ રાખ્યો હોય, તો કોઈકના ખેતર ઉપર રપિયા ધીર્યાં હોય; કોઈકનું ઘર લખાવી લીધું હોય, તો કોઈકનાં કંડલાંકાંબી ઘરમાં મૂક્યાં હોય. કાંઈ નહિ તો ઉવટે કોઈકનાં ડોખાંનું ઘી લેવાનું પણ ટોકરકાકા જૂલે નહિ.

અમારા ગામના લોક ભણેલા નહિ એટલે ટોકરકાકાની આંખ એજ એમની આંખ. ટોકરકાકા કહેશે: “સાત પૈસાનો ગોળ, ત્રણ પૈસાનું તેલ, અઢી પૈસાની ખાંડ અને ચાર પૈસાની ચા એટલે સાડા-સોળ પૈસા થયા. જા, ચાર આના આપજો.” ‘હારુ કાકા હારુ. હાથમાં આવશે એટલે તરત આલી જઈશ. કાલ કૃતિયો લાટમાં દાડીએ ગયો’તો, એના પાંચ આના આવવાના છે.’

નાથા ભગત ધીમે પગે ટોકરકાકાના ઓરડામાં આવે. થોડી વાર બેસે. ટોકરકાકા કહે એમ ચણાની ગૂણો આડીઅવળાં મૂકે. બેચાર લાકડાં દાડી આપે અને ઊભા થતાં થતાં કહેશે: “ટોકરકાકા! એકબે રપિયા ન આપો?”

“શું કરવા છે?”

“આ હોડીને એના હાલરેથી તેડવા આવ્યા છે તે એક કાપડું ને સાફ્ફો લેવાં’તા.”

ટોકરકાકા કહેશે: “કાલ આવજો.”

“કાકા, ત્રણ દિવસથી તો આંટા ખાઈ છું અને હોડીને કાલ તો વગાવવી છે. પછી લાવું ક્યારે ને કરું શું?”

“તારા આઠ તો બાકી છે. આ વખતે તેં કયું જમા તો કરાવ્યું નથી પછી મારે આપવા ક્યાંથી?”

“ટોકરકાકા! આ તમાકુ વેચી એના પૈસા આવવાના છે.

એમાંથી તમારા બરી જમ્યા. આ એક કામ કરો." ટોકરકાકા જરાડી ગિફા: "પણ વ્યાજ નેટલું તો ભરતું ને બે ને! જા, લઈ જા. લઈ જવા દોષ તો આ બે લે, પણ તમારા પડશે."

"કાકા, એમ શે પડેંચાય?"

"તો મારો મગો ક્યાં કુંવારો રહી જાય છે? આ રજા પાછા!" ભગત કહેશે: "લાવો, લો, લાવો. કાકા, બે દી મેહું થાય તો વ્યાજવ્યાજ ચડાવશે નહિ! લો! વ્યાજ ચડાવશે નહિ!"

"તારે તો બોલવામાં શું મથુ? ઠીક પણ વહેશે દહ જગે."

ભગત શણિયાના છેડે રૂપિયા બાંધતા બાંધતા ધર તરફ ચાલ્યા: દિવાળી આવે એટલે ટોકરકાકા બધા ખેડૂતની ડાંગર એક વખોરમાં ભેગી કરાવે અને માગં ભરાવી ભરાવીને ઉમરેડ રવાના કરે.

પછી ટોકરકાકા હિસાબ કરી આપે: "જે તારા ૧૩૫ પહેલાના બાકી હતા, ૧૪૫ રૂપિયાની તું ચીજવસ્તુઓ લઈ ગયો. ૨૦૦૦ તારા મહેસૂલ પેટે ભર્યા અને ૨૦૦૦ વ્યાજ મથુ, એટલે બધા મળીને ૨૦૦૦ રૂપિયા થયા. એમાંથી તારી ૮૦ મથુ ડાંગર આવી એના ૮૦ પોણું (૬૦) રૂપિયા આવ્યા. એટલે તારે ખાતે હવે ૧૨૦૦ રજા. જે આ વખતે તું ડાંગર બહુ થોડી લાગ્યો. ધરમાં કેટલી રાખી?" "ધરમાં તો વરડા'ડો ચાલે એટલીય નથી."

"પણ તું આમ કરવાનો તો દેવું શી રીતે ભરવાનો? આ વખતે ચલ્યા કેટલા ઝોર્યાં છે?"

"પાંચ વીધામાં."

"પેલા વાંટા વાળામાં કે?"

"હોવે."

"ઠીક, ત્યાં તે સારા ચલ્યા થવાના. જે સાંભળ, આ વખતે બધા ચલ્યા આપી જા અને આ દેવું કાઢી નાખ. આમ ને આમ કેટલો તણાયા કરીશ! હમણાં તો હું પોતે પણ નાણાબીડમાં છું. તમારા લોકોનું આવે કાંઈ નહિ અને લેવા ટાણે ચલ્યા થોડો ભા રહો! અહીં તે શું પૈસાનાં ઝાડ ભેગે છે?"

ગામમાં ટોકરકાકા ત્યાં જ્યાં ત્યાં ગોદડું પાથરીને બેસે એસાડે. કાકા બોલે નહિ એ પહેલાં તો હૂકાની ચલમ ભરી આપે અને કાકા ઘેર જાય એ પહેલાં તો દૂધનો કોટો એમને ઘેર પહોંચતો કર્યો હોય!

તમે કહેશો, ત્યારે તો ટોકરકાકા પ્રત્યે લોકોને સહભાવ! પણ એ તો હું તમને કહું ત્યારે ખબર પડે. ટોકરકાકા ન હોય ત્યારે કોઈ માંદોમાંદો શું બોલે છે એ ખબર છે? “છ ટોકરિયો વાણિયોજ આપણને કારી કારીને ખાઈ ગયો છે. અહીં આવ્યો ત્યારે ખાવા-નુએ ઠેકાણું હતું?”

મૂળો બારિયો બોલ્યો: “અરે! ઈ આવ્યા ત્યારે એને મળુ બંદી તો મેં આપી’તી. હાથે ખાંડીને બેટા ભાઈ બિચારા રાંધી ખાતા. આજે તો ગામનાં અડધાં ખેતર એના ઘરે છે અને પાંદે બે પૈસાનો છવ છે એ જુદો. આ ઉમરેકમાં ઈંટેરી ઘર ચણાવ્યું તે આપણા પૈસામાંથીજ ને!”

જેરાભાઈ કહેશે: “એણેજ આપણને લૂંટી ખાધા છે. વ્યાજના ધોડામાંથી જિભાજ ક્યાં થવા દે છે? એનું ઘર ભર્યાંજ કરીએ છીએ તોએ એ તો લાવ, લાવ ને લાવ! હાલરાનું લાવે તે ક્યાંથી? દી આખો મજૂરી કરી કરીને મરી જઈએ છીએ, ચોમાસામાં દીંચણ-દીંચણ દમાણું બેડામાં કળા જઈએ છીએ, તોએ કરમે તો બાવટાનો શેટલો ને ભેડકું અને જો ને, ઈ તો વગર પરસેવે ઘીદૂધ ખાય છે ને! એનો નાનો ભાઈ દમાણું આવ્યો છે, જોયો ને? ખાસો છે ને હાથીના બચ્ચા જેવા!”

રામો કહેશે “એ તો ભાઈ કરમમાં હોય એવું ભોમવવાનું. આપણે કરમે મજૂરી લખી છે ને એના કરમમાં ઘીદૂધ લખ્યાં છે.”

નાથો બોલી બેઠો છે: “શું પયસા કરમમાં લખ્યું છે! આપણે આપ્યા કરીએ પછી એ ખાયજ ને! આપણામા દેવત હોય તો આપણી હગ્ગર માણસની વસ્તીને ઈ એકલો શી રીતે લૂંટી શકે! પણ આપણે તો ઈજ લામના છીએ. કાષ્ટનો બાપ મરી ગયો હોય અને એ એના જગ્ન ઉપરવટ જઈનેએ જો એના બાપનું કારજ ન કરે તો નિંદા કરવામાં યત્ન! એમ નથી સમજતા કે કારજનું ખાંચેલું

मैं तुम्हें आनेवाले किसी मोक्षप्रियों या कम्पनिशों के वास्तव से नहीं जानता यादना, पर यदि तुम अब के भाव से उचित लाभ उठाना चाहे, तो तुम्हें परमेश्वर से करने का अवसर कदा है, दूसरे यन्त्रों में तुम्हें अपने पापों से करने का अवसर कदा है, या उन गरीबों की आँखों से करने का कदा है, गिनती कि तुम अपनी पूँछ द्वारा जदवाली कर चुके हो और कर रहे हो; गिनती कि समय अपनी पूँछ-द्वारा न सदायत करना पाप की दृष्टि पड़ने भया है और गिनती दृष्ट-विचारक गरीबी स्वराज्य न होने के कारण (तुम्हारी पूँछ के शुभाभी जमाने में लगे होने के कारण) न केवल उत्पन्न दुष्ट है, किन्तु निर्दिष्टि जद रही है।

मेरे हृदय इस सच्चे व्यापार में लगने द्वारा तुम्हें अदुत-सा वैयक्तिक लाभ होगा, ऐसा ठाँव लाभ भी मैं तुम्हें नहीं देना यादता। परंतु यदि तुम लाभ व स्वार्थ के भाव से उचित लाभ उठाना चाहे, तो मैं कहता हूँ कि वास्तविक स्वराज्य या होने में, आम जनता का भला करनेवाला स्वयंसेवक स्थापित करने में, तुम्हारा वैयक्तिक लाभ भी अदुत होगा। तुम्हारे भाव-जन्मों, तुम्हारी आने-वाली संतति के लाभ पड़ने और यह सार्वजनिक लाभ के भाव में होनेवाला तुम्हारा वैयक्तिक लाभ ही तुम्हारा सच्चा और स्थिर लाभ होगा।

इस लिये मैं तुम्हें शुभाभी से धुलने के इस व्यापार में अपनी सज पूँछ लगा देने का कहता हूँ।

x

x

x

x

पूँछपति भाष्यो! क्या तुम्हें भावम है कि जिस पूँछ से तुम अपने का पूँछपति समझते हो, वह पूँछ तुम्हें परमेश्वरने प्रदान की है, वह पूँछ तुम्हें 'प्रजपति' ने दे रखा है, अतः वह प्रजपति के काम में ही कार्य होनी चाहिये? यदि तुम परमेश्वर की यात नहीं समझते, तो मैं ही कहूँ कि वह पूँछ प्रज की है, आम जनता की है, जनता-देवता की है। वह किसी-न-किसी ढंग से तुम्हें जनता से मिली है। वह तुम्हारा जन्म है कि वह पूँछ

तुम्हें तुम्हारे आप-दादा से मिथी है, या तुमने यह अपनी बुद्धि-मत्ता या आह-जल से कमायी है। तुम्हारे आप दादाने दी है तो यह जनता की ही चीज दी है, और तुम्हारा बुद्धि-जल और आह-जल भी तुम्हें जनता के सिर यद्ने से मिला है, जनता (प्रजपति) से ही मिला है। निःसंदेह सत्य धन प्रजपति का है। क्या सत्यमुय ही तुम समझते हो कि तुम्हारे पास पड़ी यह पूँछ तुम्हारी ही है ? तब तो तुम उस व्यापार के नहीं समझ सकते, जिसमें अपनी सत्य पूँछ लगा देने का मैं कहता हूँ। स्वराज्य-प्राप्ति के महान् व्यवसाय का तुम तभी समझ सकते हो, यदि तुम अपनी पूँछ का जनता की पूँछ समझो, जल कि तुम अपने सत्य धन का भारत माता का धन समझो। जैसे कि मुनीम या भजनजी लाखों करोड़ों रुपये का लेन-देन करता है, पर वह अपने खिये कुछ परिमित (सौ पचास) रुपये ही माहवार प्राप्त करता है वह पीढ़ी या भजनना तो शेड या सरकार का ही रहता है; वैसे ही अपने बुद्धिश्रम व शरीर-श्रम के प्रतिफल में तुम अपने भरखु-पोपखु के योग्य ओक नियमित रकम ले सकते हो, पर वह संपूर्ण संपत्ति व पूँछ तो हमारी भारत माता की ही है, या धर्मरीय सरकार की ही है। जिस क्षण तुम इसे अपना समझते हो, उसी समय तुम पूँछपति रहने के अधिकारी नहीं रहते। यह और बात है कि किसी क्षण तुम से पूँछ छीन नहीं ली जाती, या अमानत में अमानत करनेवाले भजनजी की तरह तुम पुरत निकाल नहीं दिये जाते, परंतु याद रखो कि ऐसा भी होता है, अवश्य होता है; केवल देर छसखिये दी जाती है, यूँ कि तुम्हें सुधारने का पूरा-पूरा अवसर दिया जाता है। छसखिये यदि तुम्हें अपनी पूँछ में स्वत्व व स्वामित्व का अभिमान है, तो शीघ्र ही अपनी जूँ के सुधार लो और छस पूँछ का छसके अधिक (जनता व प्रजपति) के ही काम में अमानदारी और प्रेम के साथ लगाते जाओ। तभी तुम अधिकार प्राप्त पूँछपति रहोगे, अधिकारी पूँछपति बनेगे।

दे पूंछपतियो ! यदि तुम्हारे गुलाम जनने से छन्दार करेगे, तुम्हें अपना हीमती श्रम जेयने से छन्दार करेगे, तो तुम्हारी धन की पूंछ किस काम आयगी ? तुम्हारा पूंछपतिपना किस काम का रहे जयगा ! हे गिर्मींदारी ! पूंछपतियो ! मैं और मेरे साथी किसान भरजान्त तक तुम्हारी गुलामी (पराधीनता, नदी) स्वीकार करेगे, तो तुम अपनी गिर्मींदारी किस पर दिखाओगे ? यदि हम अपना शारीरिक श्रम किसी प्रकार के दैत्यपातक, धर्मद्रोही कार्य में देने से छन्दार करेगे, यदि हम तुम्हारे घरारे से तुम्हारे पूंछपतित के स्वार्थ का पूरा करनेवाले लेख लिखने या पुस्तकें रखने का स्वयं में भी स्वीकार न करेगे और यदि हम तुम्हारे धन के लाभ्य में आकर अधर्म का धर्म और दैत्यद्रोह का दैत्यसेवा न मान देंगे; तो तुम्हारी पूंछ या तुम्हारी गिर्मींदारी हमें अपना गुलाम कैसे बना सकेगी ? हम तुम्हारे लोहासे नदीं छेदे हैं और न छेदेगे. हम तो अपने श्रम की शक्ति पर, श्रम की पूंछ-पर छेदेगे और छेदे रहेगे. अपने शरीर के पसीने के, मन की पवित्रता के, और आत्मा की शक्ति के लक्ष पर हम छेदेगे, और सुखपूर्वक छेदेगे. तुम्हारे धन की तरफ हम आंख उठाकर भी नदीं देखेंगे ! तुम्हें भरण होगी, तो तुम्हारा धन गुलाम होकर हमारे पास आवेगा. पर हम धन के गुलाम जनकर कभी तुम्हारे धन के पास नदीं लयेंगे. मनुष्य का गुलाम बनाने वाली तुम्हारी लड़ी-लड़ी भैक्षीनरियां पड़ी रह जायेंगी. हम तो धुरधुर और दल से अपना अन्न पैदा करेंगे और अपने और करघे से अपना कपड़ा तैयार कर लेंगे, पर दैत्य सर्वोदय करनेवाले अपने स्वाभाविक छवन का छेड़ कर (और तुम्हारी शर्तों पर) तुम्हारी भैक्षीनरियों पर नदीं आवेंगे. हम अपने इस स्वावर्धन और श्रम के मुकाबिले में तुमसे मिलने-वाले धन का कुकरा देंगे, तो करोड़ों अशिक्षितों रजते हुए भी तुम्हें बाधित होकर अपना श्रम स्वयमेव कर लेना पड़ेगा और छवन का यह अमूल्य पाठ सीख लेना पड़ेगा. इस प्रकार, हे धन के पूंछपतियो ! हम तुम्हें सिखा देंगे, वह समय आनेवाला है जब

दम (श्रमी) तुम्हें दिखा देंगे, कि धन की पूँछ की, अपेक्षा बापों गुना कीमती हमारी श्रम की पूँछ है; हम दिखा देंगे कि सभसे कीमती यंत्र (मैशीनरी) यह परमेश्वर का बनाया हुआ ज्ञानमगता मनुष्ययंत्र है और सभसे अधिक कीमती पूँछ यह हमारी शारीरिक, मानसिक और आत्मिक श्रम की पूँछ है।

और जब तुम्हें दीपेगा कि शारीरिक, मानसिक और आत्मिक पूँछों में भी उत्तरोत्तर पूँछ श्रेष्ठ है, तो तुम धन कमाने की अपेक्षा शरीर और मन की शक्ति पाने में और उससे भी अधिक आत्मिक शक्ति का विकास करने में जगन से कोशिश करोगे। तब तुम 'धन के पूँछपति' कहलाने में शरमाओगे और संसार जिन्हे पूँछपति नहीं कहता, वैसे पूँछपति बनना चाहोगे।

x   x   x   x

तो आवें, जड़त देर हो गयी है, अब तो हम सभ पूँछपति आवें। अपनी-अपनी भिन्न-भिन्न प्रकार की पूँछ रचनेवाले हम सभ भारतवासी आवें और सभ अपनी-अपनी प्रकार की पूँछ क अपनी शक्तिभर थोड़े-जड़त दिखसे लेकर इस व्यवसाय मंडल का बना लेवें तथा संसार को सक्रिय करनेवाला अपना यह महान् व्यवसाय शुरू कर दें। जिन महानुभावों के पास आत्मशक्ति की सर्वश्रेष्ठ पूँछ है, वे उसे लेकर आवें, जिनके पास बुद्धि की आभारिक पूँछ है वे उसे लावें, और मन, प्राण और शरीर की संपत्ति रचनेवाले जिन्हे प्रेरण करे, धनवाले भी अपने रुपये-पैसे लावें और हम सभ लाभ अपनी इन सभ पूँछियों को भारत-भूता के अर्यों में रच दें। इस प्रकार अपनी भाता का आशीर्वाद प्राप्त करके भूमि पर भारी स्वतन्त्र-व्यवसाय का गावू कर दें। अपनी संपूर्ण-शक्ति से भूमि व्यवसाय का खजाने खनवें। आटे किनी कहिनाइया आवें, पर धनवाले नहीं, जगन से खने दें। यह ध्यान रखें कि हमें आटे सखता हो या रिकवरा, पर हमने करना वही है। धनका करना ही सखता है। इस निश से यदि हम सभन पल करते गवने, तो भूमि महान् व्यवसाय का जे परिपुत्र निखने वाला है, यह जड़त

દી યુદ્ધ દે, ખંડ દી પુષ્પ દે ઓર ખંડ દી દિવ્ય દે. ૫૬ આપ.૨
સાક્ષ દોખા, લે કરોડો જૂનેાં કે બર-પેટ અમ નિગને લેનેમા, નર્મી
કે તન દો ભયમે, હમારે મનો મેં મુસી દુર્મ યુદ્ધામી રસાભામિમાન
કે રૂપ મેં ખંડ ભયમી, સજ પાપ ફરીનિષાં ઓર અત્યાચાર યાંત
દોમે, ભારત કી કલા, વિદ્યા ઓર જ્ઞાન પુનરુદ્ધવિન દોવેમે, ભારત
કી બૈદિક સભ્યતા કી નિર્ગોષ વિકાસ દોગ્યા, દેશ કે નર-નારી અપની
ચારીરિક, મનસિક ઓર આત્મિક ઉન્નતિ કે ક્ષિત્રે અંધનમુક્ત દોવેમે,
ભારત સંસાર મેં ચિર જિંદગી કરકે ખડા દોને મોખ હો ભયમી,
ભારતીયતા અપને ખાપે દુઝે આખ્યાત્મિકતા કે ખમને કી ફિર પાકર
અમક ઉઠેમી, ઓર સાધક દુઃખી જડવાદ સે ભરમાપે દુઝે ઓર
દિંસા તથા લોભ સે પીડિત સંસાર કી ચર્ચા પ્રધાન કરેમી. ઉસ
સમય સમ્મે અર્થો મેં 'ભારતમાતા કી જય' દોગી ઓર 'વદે-
માતરમ્' કે નારે કી સફલ કરને દુઝે તૈંતીસ કોટિ ભારતવાસી
અબીષ્ટ સ્વરાજ્ય કી ભેંટ કી ઉસકે ચરણો મેં રખતે દુઝે અપની
માતા કી વંદન કરેમે.

પૂંછપતિયો! કયા ઇસ વ્યવસાય મેં શુભ લગેમે!

('અલંકાર' માસિકના એક અંકમાંથી)

૧૫- 'મૂડી' - ગીતાનો 'અગિયારમો' અધ્યાય

(લેખક:-શ્રી. સર્યલાહટ)

(ભગવદ્ગીતાના અગિયારમા અધ્યાયમાં ભગવાનના વિરાટસ્વ-
રૂપનું વર્ણન છે. તેની શ્રુતિકા ઉપર ભગવાન 'મૂડી' પોતાના અનુયા-
યીને પોતાના સ્વરૂપની પ્રતીતિ આપે છે. આ આખી વસ્તુ 'રીલિ-
જિયન ઓફ ક્રેડિટલના એક પ્રકરણ ઉપરથી ઉપમવચામાં આવી છે.
રા. 'સર્યલાહટ' તેમની લાક્ષણિક શૈલિમાં આ આખી વસ્તુ રસપ્રદ
રીતે રજૂ કરે છે. ભગવાનની માફક મૂડીનું સ્વરૂપ પણ એટલું જ
વ્યાપક અને પ્રભાવશાળી છે.

—તંત્રી)

ભગવાન મૂડી ઉવાચ

સાંભળ હે વત્સ! ધ્યાન દઇને સાંભળ. ઓ પૃથ્વીના માનવ, શ્રવણ કર મારા સ્વરૂપદર્શનને.

હું માનવભક્ષી દેવ છું. મિલમાં, ફેફટરીમાં, ખાણોમાં અને ગોદીઓમાં હું દેવ છું ઉપર બેસું છું. કામદારોનો શ્રમ એજ મારો આધાર છે. તેમના શ્રમમાંથી મૂડીનું સર્જન કરનાર મનેજ જાણ્યું. મારો આદિ અને અંત કોઇ જાણ્યું નથી, મારું સ્વરૂપ કોઇ સમજ્યું નથી. હું અનંત અને અનાદિ છું. માનવનબળાઇમાંથી હું બળ મેળવું છું અને શ્રમજીવીઓ મારામાંથી બળ મેળવે છે.

સુધરેલી મનાતી સંસ્કૃતિનો હું આત્મા છું! મારાં સ્વરૂપ એક નહિ પણ અનેક છે. જે વસ્તુની આપ-સે યાય છે તે સર્વ વસ્તુઓના મૂલ્યને હું મારું સ્વરૂપ સમજ! વેપારવલ્યજની પ્રત્યેક વસ્તુઓના અણુએ અણુમાં મારું અસ્તિત્વ છે. મારા વિનાની કોઇ વસ્તુ નથી અને કોઈ વસ્તુ એવી નથી કે જેમાં હું નથી

સર્વવ્યાપી

અને પૃથ્વીના પદ પર હું દરેક વસ્તુમાં વાસ કરું છું. સોનામાં જે ચળકાટ છે તે હું મને જાણ્યું અને કચરામાં પણ હું મને લે. ઘરાબમાં જે લહેજત છે તે પણ હું છું અને સોમકમાં જે ઝેર છે તે પણ હુંજ છું. હું દરેક વસ્તુમાં વસું છું.

મારા ઘરીરને માનવ સ્પર્શી ટકે છે-સૂંઘી ટકે છે-પણ મારો આત્મા કયારે કરતાં પણ વધુ સુંદર છે. માનવચન્દ્રિયો તો કયારે અનુભવી ટકે છે, પણ મારા આત્માની ઝોગાળ તેમને કદી થતી નથી. મારો આત્મા એ ‘સાખ’ છે. તેના આરિષ્ટરૂપ મારે જીનિક ઘરીરની જરૂર નથી.

હું દરેકનાં પ્રાણ પૂરું છું. તેમજ દરેકનું પરિવર્તન મારું વેળ થાય છે. પૃથ્વીના આ વિશાળ પદ પર મારા જેવો કોઇ રક્ષામણવેદી નથી. જંગલ, ખનિજો અને ટોચનાં ટોચેટોચનાં રાજ-પરમાં નાટોના યોદ્ધાનાં હું ફેરવી ટકું છું. હું યજ્ઞ કાદું કે

રેતરેની આતમાડી માતે. નિવમાં વિસત થવે કે પેડી ખાખુ
યંત્રો દુદા મારે છે.

મારી પ્રવૃત્તિઓ

જે જે દેશોમાં મારું આધિપત્ય છે ત્યાં ત્યાં મારી પરવા-
નમી વગર કંઈ થતું નથી. દુર્ગ વીરગી કલ્પન કરું છું. કુદર-
તનાં કહેવાતાં બલો દુર્ગ છત્રી આણું છું અને આ બલો માનવ
ઉપભોગને માટે દુર્ગ પછી મુક્ત કરું છું.
ત્યાં ત્યાં દુર્ગ મુક્ત કરું છું ત્યાં ત્યાં કરાગ કાગ સમી નીમતી-
ઓ પુમાગના ગોટેગોટા કાઢ્યા માંડે છે-યંત્રોમાં નવચરન પ્રગટે
છે-ઉલોગો જિભા થાય છે.

જેના ઉપર મારી અવકૃપા છે, તેઓ નાચા અને બૂખ્યા
જંગલે જંગલે જાડે છે. તેમને મારા અનુયાયીઓ પકડે છે અને
તેમની પાસે શ્રમ કરાવે છે. તેમનું ખનિજ દ્રવ્ય લઈ લે છે.
અને મારી અમીદષ્ટીથી મુક્ત બનેલા આ માનવીઓ જો
મજબૂત હોય તો તેમને યુદ્ધમાં બનાવવામાં આવે છે, જો હોશિયાર
હોય તો તેમને ઓછું વેતન આપીને વધુ કામ લેવામાં આવે છે.

સાયન્સનો સરમુખત્યાર

વિદ્યાન, શ્રમ અને સહયુક્તમયી મારાં તત્ત્વને તમે કાઢી
લો અને તે રાખ જેવાં ધર્મને વેરાઈ જશે. મારા વગર વિદ્યાન
સૂકા ઝાડની માફક સુકાઈ જાય છે. મારી રનેહાગ નબર વગર
શ્રમ માત્ર દુઃખજ સર્જે છે.

માનવને મારા વગર કોઈ સતોતરી થકે તેમ નથી. તે મારી
પછવાડે ભમ્યા કરવાનો. આ બાબતમાં તમારા કહેવાના ભગવાનથી
પણ દુર્ગ વધુ બળવાન છું. તમારા ભગવાનને કોઈ ભગતું નથી.
તેલે તે ઈશ્વરપૂજા ન કરનાર ઉપર આટલો ગુસ્સો જતાવે છે. પણ
ન છૂંદું છતાં પણ મારા મંદિરમાં અનુયાયીઓ જિભરાય છે.
દુર્ગ બ્યારે છૂંદું ત્યારે માનવને માટે સ્વર્ગ જિતું કરું છું. દુર્ગ
રે ગુસ્સે થાઉં ત્યારે માનવને યાતનાની જિંદી ખીલુમાં ધકેલી થકું છું.
મને કોઈ પૂજનાર નથી. મારા નિર્જીવ સામે અપીલ નથી.

જીવંત જગત ઉપર મારું સામ્રાજ્ય એકસરખું અને અવિચળ છે.

પૃથ્વીનો સમ્રાટ

હું પૃથ્વી પર અદ્વત્ય સમ્રાટ છું.

અસત્ય, અદેખાઈ, લોભ, હેતરપિંડી અને ખૂન એ મારા સંરક્ષકો છે. શહેરમાં અને કુટુંબમાં હું કલહ ઉત્પન્ન કરું છું, ત્યાં ત્યાંથી હું પસાર થાઉં છું ત્યાં ત્યાં ગુસ્સો, નિરાશા અને અસહાયતા મૂકતો જાઉં છું.

હું દયાહીન દેવ છું. કલહ અને દુઃખ વચ્ચે વસતાં મને આનંદ આવે છે; કામદારોને તો હું કસાર્ધ લાગું છું અને મારા પસંદગી પામેલાઓને પણ હું બચાવતો નથી.

શ્રમજીવીઓ મારાથી અજાણા થઈ શકે તેમ નથી. તેઓ મારાથી નાસી છૂટવા માટે કાવે તેટલો યત્ન કરે તેપણ તે નિષ્ફળ નીવડવાનો છે. જંગલમાં જાય તોપણ હું તેને ત્યાં સામેજ મળું છું. ધરતીના પેટાળમાં જઈ પેસે તો ત્યાં પણ હું તેને સામે દેખાઉં છું. મારી જાળ મોટી છે. આ જાળમાંથી કોઈ છટકી શકતું નથી અને છટકી શકશે નહિ. કામદાર એ મારો દેહી છે અને પૃથ્વી તેનું કેદખાનું છે.

મારી મહેરબાની મેળવશો તો ?

જે મૂડીવાદીઓ મૂર્ખા અને ભોટ હોય છે તેમના ઉપર હું ગુસ્સે થાઉં છું. મને પસંદ પડેલા અનુયાયીઓ શારીરિક અને માનસિક રીતે મારા એકધાનાજ પૂજક છે.

હું તેમની આત્મજ સ્વર્ગનાં સુખ જિજ્ઞાસુ કરું છું જ્યાં તેમની દરેક દુઃખાનો હું અવરોધ કરું છું. મારા ચુસ્ત અનુયાયી આત્મજ ભોજનના યાગ પડ્યા હોય છે પણ તે કંઈ ખાઈ શકતો નથી.

તેની સખ્યા મખમલ જેવી સુવાણી રાખું છું, જ્યાં હું તેને લેપવા દેતો નથી. તેને મારે હું દેગની ચીવનાઓને દાગર રાખું છું, જ્યાં તેના સરીરમાં જીવન માણવાનું જોર નથી.

તેને જગને સર્જેલી સપ્તજી વસ્તુઓ સાંપડે છે, જ્યાં તેના ઉપ-ભોગમની હું મના કરું છું.

જીવનમાં તેને રસ નથી જતાં મૃત્યુ માટે તે જાણે તૈયાર નથી.

અવકૃપા થયે તો ?

અને ત્યારે મારી અવકૃપા બેનરે ત્યારે હું તેને શ્રમજીવના સમુદાયમાં ધકેલી દઉં છું. તે જાણી શકે ત્યાર પહેલાં હું તેને મરીન બનાવી દઉં છું.

મૂડીવાદીઓ મારા આયુધ છે, તેઓજ મારા જોવાર છે. તેઓ દયાદીન રીતે મજૂરીના આગખા વાપરી રહ્યા છે. તેઓ સમાજમાં સન્માન પામે છે, છતાં હું તેમને ધિક્કારું છું.

જગતની પ્રવૃત્તિ માટે તું મનેજ જવાબદાર જાણ. માણસ પણ મારી ધૂનમાં મગજ ગુમાવી બેસે છે, તો પછી પામર પ્રાણી-ઓ તો શું વિચારમાં ?

હું માણસની અજ્ઞાનતા જોઈને હમ્મં છું. જૂતકાગમાં લોક કહેતા કે, 'કામ કરો, અંતે તમે પૈસાદાર બનશો.' પણ હું તમને કહું છું કે, 'કામ કરો અને તમે મરીન બનશો, કામ કરો અને તમારી હૃદયી વસ્તુ પણ મારવાડીઓને ત્યાં મૂકી આવવી પડશે.'

જગતમાં જેને તમે ક્રાન્તિ કહો છો તેનો હુંજ ઉત્પાદક છું અને મહાનમાં મહાન ગણાતા સત્તાના સરમુખત્યારો મારી અવકૃપાથી મરીબાઈના જોડા ગર્તમાં ગમડી પડ્યા છે.

મારી કાર્યપદ્ધતિ

હે વત્સ! તેં મારાં બંને સ્વરૂપ વિશે વિચિત્રવાદ કહ્યું. હવે હું તને મારી કાર્યપદ્ધતિ વિશે અને મારા બહુતો વિશે કંઈક કહીશ, જે તું ધ્યાનથી શ્રવણ કર.

આ લોક વિશે જેઓ મને જાણે છે, સદાય મારા નામનો મંત્ર જાણે છે; જેઓ સીધી કે આડકતરી રીતે મારીજ પૂજા કરી રહ્યા છે, તેઓ જ્યાં ઉપર મારી પસંદગી જિતવતી નથી. તેમાંના બહુ થોડાજ મારી મહેરબાની મેળવવા સફળ થાય અને આ મહેરબાની મેળવેલામાંથી થોડાજ પૃથ્વીનાં સર્વ સુખોને પામે છે.

હું ક્યારે ખુશ થાઉં ?

આ વિશે મેં અત્યારથીજ કમ નહીં કરી રાખ્યો છે. જેઓ

મારી પૂજામાં સર્વ સાધનોનો ઉપયોગ કરે છે, જોયો મારી મહેર-બાની મેળવવા માટે સ્ત્રીપુત્રાદિકની પણ પરવા કરતા નથી, તેમજ અદ્વૈતિય મારા રહસ્યમાંજ રહે છે તેના ઉપરજ હું આખરે પ્રસન્ન થાઉં છું.

અને ત્યારે હું પ્રસન્ન થાઉં છું ત્યારે તેમને વિશાળ સંપત્તિના ભોક્તા બનાવું છું. આ હું ત્રણ પ્રકારે કરું છું. કોઈને હું અગ્નિનાક પ્રયંત્ર વારસો આપીને સમૃદ્ધિવાન કરું છું, કેટલાકને લોટરીમાં પૈસાદાર બનાવું છું, ત્યારે મારા કેટલાક જકનોને ધીરધાર મારફત માલદાર બનાવું છું.

આ માલદારો અથવા મારી પ્રસન્નતા મેળવી ચૂકેલા સંપત્તિવાનો પણ મને જૂલતા નથી. પણ તેઓ મારું મહત્ત્વ વીસરી જઈને આપેલી સંપત્તિ વેંકી નાખતા લાગે છે. તેમના ઉપર મારા થાપ ઊતરે છે અને તરતજ પાછા તે નિર્ધન બને છે.

વ્યાજની વ્યવસ્થા

પણ આ પ્રસન્નતા મેળવી ચૂકેલા કેટલાકોને પણ મારી પૂજા કરવાને માટે ખાસ ભોગ આપવાની જરૂર રહે છે. તેઓના પડેલા પૈસાને વધારવા માટે મેં વ્યાજની વ્યવસ્થા કરી છે. આ વ્યાજની આવક ઉપર તેઓ મુખેથી મોજવિલાસ માણી શકે તેવી મારી યોજના છે, પણ આ પ્રસન્નતા મેળવી ચૂકેલાઓ પણ અનેક વાર મારા ગુસ્સાના ભોગ થઈ પડે છે. ત્યારે તેમને મળતા વ્યાજની રકમમાં હું કાપ મૂકું છું; એટલુંજ નહિ પણ એક ક્ષણવારમાં તેમની સંપત્તિ હું ઢલી ન ઢલી કરી શકું છું.

હું મારી કૃપા કે અવકૃપાનો પરચો ફરોજ કરાવું છું. ત્યારે તેઓ મારો અપરાધ કરે છે ત્યારે તરતજ નફાવું પ્રમાણ નીચે ઊતરવું જાય છે. નફો એ મારી કૃપાનું સ્વરૂપ છે.

મારા અનંત સ્વરૂપ વિશે મેં તને ઉપલક્ષ્ય દર્શાવતજ કહી છે. વસ્તુ! યાદ રાખ કે આજે મેં તને જે કહ્યું છે તે જ્યતના વિદ્વાનોને પણ મુશ્કેલ નથી.

(“પ્રજ્ઞાનિત્ર ટેસરી” ના એક અંકમાંથી)

९६-नाम संकीर्तन पर एक प्रवचन

(लेखक:-श्रीनारायण श्रीप्रभुदत्तश्रवणद्वारी)

नाम संकीर्तनं यस्य सर्वं पापं प्रणाशनम् ।

प्रणामो नृणां शमनस्तं नमामि हरिं परम् ॥

मैं आपसे अलग हो रहा हूँ, इस आप अपने इस अर्थ कीर्तन का समाप्त करेगे। जैसे तो नाम कीर्तन की कभी समाप्ति नहीं है न दोनी आदिये, फिर भी मूर्ख उद्वेग होते हैं अस्त होते हैं यह कदाचित् है, मूर्ख जिस प्रकार कभी अस्त नहीं होने वे सदा उदित हैं, उसी प्रकार कीर्तन तो सदा अथाह अथ एक रस है और दोना आदिये। आप सज कीर्तन का भाव समझने की लगे हैं, कुछ थोड़ा बहुत रस भी आप सजका मिलने की लगा है तभी तो आप सभी प्रकार के लोग अपना समय भर्त्सा करके दिन में रात्रि में कीर्तन के लिये आते हैं, यह कीर्तन स्थायी होना आदिये। आपमें से जो कीर्तन का अपने जीवन का एक आवश्यक अंग बना चुके हैं या जो बनाने के उत्सुक हैं उन सजसे मेरी प्रार्थना है आप प्रातःकाळ उठकर नगर कीर्तन करें! इससे स्वयं तो नाम उच्चारण करेंगे ही अन्य श्रवण के कानों में भी लगवलाग पड़ेगा। नाम कीर्तन, नाम श्रवण, नाम स्मरण, कैसे भी हो नाम पार्षा का नाश करता ही है। अतः यह सर्वोत्तम उपाय है। अच्छी परत का पोटकर जाना आदिये।

महीने में एक बार या दोबार अथाह कीर्तन का आयोजन आपकी ओरसे अवश्य होना आदिये, कम से कम प्रत्येक पूर्णिमा का तो आप नियम से अथाह कीर्तन किया ही करें! आप थोड़े दिनों में स्वयं अनुभव करने लगेगे कि इससे आप के भावों में कितनी उच्चता आती है। आप अध्यात्म की ओर कितने अभिसर होते हैं।

जब हम सभी तरह के भुक्त मित्रकर लगवान के सामने अद्वितीय कीर्तन करते हैं तो उद्वेग में एक कामध भावों का उद्वेग

होता है, ओक प्रकार की शक्ति उत्पन्न होती है जो जीवन को सरस बना देती है। जिस जीवन में सरसता नहीं वह नीरस जीवन पशुजीवन है।

आप श्रीरामा प्र० स० में बैठकर श्रीरामायण का प्रचार करते हैं, प्रचार के भानी यह नहीं कि आप दूसरों से रामायण पढ़ने को कहें और उनके पीछे लाठी लेकर पड़ जायें। पहिले स्वयं रामायण का रसास्वादन करें! उसके आनंद सागरमें खुद कुंजड़ी लगावें! आपको आनंद में छका देपकर लोग बिना कुछ उसे अपनावेंगे। श्रीरामायण में है क्या? रामायण में आदि से अंत तक नाम भक्ति है, अतः नाम का भादात्म्य समझकर आप नाम नरेश की शरण में पहुँच गये तो आपने श्रीरामायण का सार तत्त्व पा लिया और देव अक्षरों को पढ़कर वैसे ही रह गये तो यह तो धोखेने वाली विद्या हो गइ। लगवान का नाम, उनका रूप, उनकी लीला, उनका धाम ये ही सार मुख्य हैं श्रीरामायण में ये सारे आत हैं और नाम भादात्म्य पर विशेष जोर है। अतः आप गीता, रामायण का पाठ करें और लगवान के नामों का कीर्तन करें यही मेरी आप से विनय है! धन्य है अधिक क्या कहें 'धोके में गनिये' मुजना।'

श्रीकृष्ण गोविन्द हरे मुरारे । हे नाथ नारायण चामुदेव ॥

७७-प्रेमदर्शन

(लेखक:-श्री. युगल रत्नेदी दामोदरजी शर्मा)

प्रेम तू क्या वस्तु है? तू कहाँ रहता है? तुझे ज्ञान पाना है? तू किसी भिन्नता है? तू किसी के पास आता भी है या नहीं? तेरे भिन्नने का कर्म रहता होगा भी तो सही? तेरा भजन पूजने पूजने मेरे पांव तक गये हैं, मेरी रचना रूप गज हैं, आँसों का नगर नहीं आते। फिर तेरा स्वरूप ज्ञान मन अकल है? यह रचना तुझे भा सक्ती है? मुझ तेरा वर्जुन कर सकता है? प्यारे स्थान-

मुँह ते सिखा भिजेगा । नदी-नो प्यारे प्रेम ! तू जेय आ. मैं प
 तेरा हथंन कर लु. तू दे तो सज मे' । गड मे' येन मे' रदना तो स
 लख दे । हिर ! धननी देर कपो' करना दे । आ ! आ ! मैं मुझे हट
 रज लु. गी न लना-तू प्यारे स्थाममुँह के साथ दी दे. तू कभी हिन
 छोड़कर हटी नदी लता वद तेरे पीछे पीछे तन की छाया लैसे दे.
 प्रेम ! धमजिये तू पदमे दमे' मित्रम. नदी तो मेरे प्यारे स्थाम
 मुँह मुझे कभी न भिजेजे सत्य दे जिसको तू भिक्षता दे वद संसा-
 रको पार कर लना दे. कर्मगान और पैरागादि से भी तू नक़र
 है. तो कल्पवदार मे' तू पदवा दे. तेरे आधार पर वद संसार यव
 रदा है. तू मेरे प्यारे स्थाममुँह का निज रूप दे. तू लजमे'
 सारे श्रेष्ठ सुभों का राज है. तेरी सीमा कदा तक है । तेरा पार
 तो है ही नदी. तो क्या । तेरे मे' रूप लड-तो पार हो लडगा !
 तेरे पार होने का परिश्रम क्या है. अच्छा-तो मैं तेरेमे' रूप ल-
 नादी पसंद करना हूँ. तभी तू भिजेगा जस-प्रेम ! अहो प्रेम !!
 हा प्रेम !!! हे प्रेम !!!.....

हे प्रेम ! तू पतितपावन है. तेरा शुद्ध शांति अरु सत्य
 स्वरूप है. हे प्रेम ! मुझे जे पदव्यान लेना है. वद तेरा रूप जन
 लता है. हे प्रेम ! तेरा देवदुर्लभ सुभ दीन वधुन कर सकता
 है । हे प्रेम ! तू सर्व साधनों मे' उच्च भदा साधन है, तू जेक
 ही संसार भदासागर से पार उतारने के लिये नौका रूप है. तू ही
 यज्ञ है तू ही दान है. तू ही गान है. तू ही ध्यान है. तू ही नेम,
 धर्म और कर्म है. तू ही धत, लप, तप और संयामादि है.
 हे प्रेम ! तू पत्थर का सोम करनेवाला है. तू असंभवको संभव
 कर देता है.

हे प्यारे प्रेम ! आओ-आओ-जेय आओ. जल्दी मित्र लओ.
 हे प्रेम ! तू !! आ ! ज !! वा !!! मुझे मेरा अनेक प्यार प्रक्षाम
 है. आओ मेरे हृदय के अंदर छिप लओ. हे तन ! तू अपना
 निरही लव परसाता ल-दे रसना ! तू प्यारे स्थाममुँह सुरसी मनोहर
 का पुष्पगान कर !!!-हे मित्र ! तू हृदय मे' आये दुजे प्रेम का स-

भान कर. हे प्रेम—प्रेम ! तू धन्य है. जिसको तू मिलता है उसको प्यारा श्यामसुंदर मुरली मनोहर भी मिल जाता है. इस लिये तू मेरे प्रीतम से भी बड़ा कदवानेवाला तुझे मेरा अनेक बार प्रणाम है और इस दिन कंगाल की यही भूके प्रार्थना है कि तु इस हृदय सागरको छोड़कर कहीं मत जा.

प्रेम ! प्रेम !! प्रेम !!!

('संकीर्तन'ना एक अंकभांथी)

७९८-नामका रस

(लेखकः—प्रिन्सिपल अेन. जी. जूटानी, अेभ. अे.)

अद्भुत अवयवन में ही हम लोगोको गुरु नानकका 'नृप साधन' कहें करा दिया जाता था. सिधके अनेक परिवारों में यही प्रथा थी. हमें यह अनजाना जाता था कि नृप हम किसी संकट में पड़े तो हमें 'नृप' का पाठ करने लगना चाहिये. इससे संकट हट जायगा और कोष्ठ-न-कोष्ठ आकर हमारी रक्षा अवश्य करेगा. उसे पूरी तरह अेवं शुद्ध रीतिसे कंठस्थ कर लेने के बाद कर्ष भरीनेतक अैसा कर्ष अवसर नहीं आया नृप मुझे किसी कष्ट या संकट में 'नृप साधन' ही पाठ करनी पड़ी हो. मैं नित्यप्रति स्नान करते समय 'नृप साधन' की आवृत्ति करता था—अेक नित्य नियम के रूप में, अेक धार्मिक कर्तव्य समझकर. नहाना भी जाता था और पाठ भी करता जाता था—दोनों क्रियाओं अेक साथ अपने-आप ही चलती रहती थी. अंत में अेक अवसर अैसा आ ही गया नृप मुझे 'नृप साधन' के पाठका प्रभाव परम्पने का मिला. मैं उस समय आरुद्र वर्षा का जेष्ठ के मैदान से गन्ना का घर लौट रहा था. छापी देर हो चुकी थी. मेरा घर भी दूर था. आँखनी रात थी. चारों ओर सन्नाहटा था, मेरे मन में जय हुआ, मनने किस कारण, परंतु पुरंत ही चित्त में आया कि 'नृप साधन' का पाठ करूं. चित्त में आना

या कि पाक शुरू हो गया. मैं सड़क पर पहुँच गया. कुछ दूध
 नदों. न कोई मोर दी मिठा, न किसी भूत-प्रेतने दी मुझे सताया.
 दूसरे दिन मैंने अपने मन का इस प्रकार समाधान किया कि पाक मे-
 रित लग जाने के कारण जबकी जात मेरे मनसे दूट गयी, और
 कोई जान नहीं थी. दुआ जो मैं ऐसा दी, उस समय भी मेरी
 बुद्धि धतनी तीक्ष्ण थी कि वह धन सज्ज जानों का अर्थ लगा सकती थी.
 उसके बाद छपनने ओके विविध पत्रटा जाया. धर्म और
 धार्मिक कदो जनेवाली सारी जातों से मेरा नाता दूट गया. जादू-
 जादू से तो वह ओके उदासीनता का भाव था, परंतु भीतरसे मेरे
 मन में धर्म के प्रति ओके मौन तिरस्कार था. जहाँ कहीं भी कोई
 धार्मिक जान होती, कोई धार्मिक प्रसंग छिड़ता, कोई धर्मवर्था
 होती, कोई उत्सव या समारोह होता, या किसी धार्मिक पुरुष का
 नाम ही आ जाता, मैं बट उस स्थान से जिसके जाता. मुझे ये
 जातें सुहाती ही न थी. पूरे नौ साल के बाद मुझे वह स्थिति पुनः
 प्राप्त हुई, जिसे मैं अपनी वर्तमान धारणाके अनुसार मानसिक
 स्वस्थता की स्थिति समझता हूँ. तब मैं सारी जातों का निरीक्षण
 करने लगा. मैंने ओके पार देखा कि ओके आकांक्ष देवता, जिनका
 मेरे गाँवकी में नहीं, सिंध के कुछ स्थानों में आज सम्मान था, जरा-
 पर अपने हाँडिने हाथ के अंगूठे के किसी हाथ की अंगुलियों पर ओके
 ही दंग से ईश करते थे. इससे भावम होता था कि वे किसी भास
 प्रयोजन से ऐसा करते थे, यद्वच्छ से नहीं. मैंने ओके दिन उनसे.
 इसके पारे में पूछा. उन्होंने पड़े प्यार से मुझे ज्ञतवाया कि वे ऊँ का
 रूप करते रहते हैं और अंगुलियों पर रूप ही संख्या गिनते जाते
 हैं. इस जातने मेरी कल्पना का जन्म दिया. मैंने पहले कभी पदा तो
 कि इस सन्दर्भ का जडा ही गंभीर अर्थ है, परंतु उस अर्थ का
 समझ नहीं पाया था. फिर क्या था, मैंने स्वयं उक्त के रूपका
 व्यास शुरू कर दिया. शुरू करते ही मुझे जडा बाज हुआ. मुझे
 प्रकार की चिंताओं सताया करती थी. धन चिंताओं का परास्त
 ने ही गितनी भी दिकभते मैं जानता था, उनमें समय लगाता

या. मैं जैसे सभयों में प्रायः दौड़ने यथा जथा करता अथवा अपनी रमायनशास्त्रों में मोतलों के सलीके से ठीक करने लगता या अपनी पुस्तकों के तरतीब से समझे लग जाता करता या; परंतु जप के रूप में मुझे सारी दुश्चिन्ताओं से मुक्त होने का एक जड़त ही सुगम उपाय मिल गया. सभ से जडा यमत्कार तो एक बार हुआ, जिसे विस्तारपूर्वक लिखने का लोभ मैं संवरण नहीं कर सकता. लगभग छत्तीस वर्ष की जात है, मुझे अपने कालेज में अज्ञान के विषय में कुछ भोखना था. कालेज के प्रिंसिपल इस अवसर पर प्रमुषका आसन ग्रहण करने वाले थे, मैं उन दिनों सदस्यारी प्रिंसिपल था. 'अज्ञान' के विषय में मुझे क्या कहना है, इसका सांगोपांग चित्र तो मेरे मन में था; परंतु मैं अपने वक्तव्य का उपसंहार किस तरह करूं, यह बात मेरे ध्यान में नहीं आती थी. मुझे आचिरी वक्त तक यह बात सूझ नहीं रही थी. मैं यादता था कि वह बात मेरे ध्यान में आ जाय. भाषण शुरू होने में केवल पांच मिनट ही देर थी. मेरे मन में आय कि मैं मौन होकर उठ का जप शुरू कर दूं. यही मैंने किया. आचिर-कार वह बात जिसे मैं जान रहा था, जड़ी ज्ञान के साथ मेरे दिमाग में आ गयी. तबसे मैं यह समझ गया कि भाव भी चेष्टा से जभाये जा सकते हैं. उठ के जप का इस दृष्टि में मेरा यह पदता ही प्रयोग था और इससे पहली ही बार ने अनुभव मुझे हुआ, इसके बाद प्रायः हर जात में मैं इस का प्रयोग करने लगा. ने लोग बुद्धि के विकास में लगे हुए हैं, उनके सामने दर्शन की गितनी भी मंजीर सुलियां और नटिख पहेलियां आती हैं, उन्हें मैं उठ का जप करके जड़ी आसानी से सुलझा लिया करता; इस जप से चित्त में एक अद्भुत नीरवता छा जाती, जिसके अंदर लाव अपने आप मेरे भस्मिक में प्रादुर्भूत होने लगते.

जिसे हम कर्म कहते हैं, इसका तत्त्व क्या है? श्रुताभा के लिखने जगत् में हतना वृक्षान भया रक्षणा है, भगवान् ने कैसे रखा अथवा प्रादुर्भूत किया? चोरीयभारी, धूर्ता, पापों और वृथंभता उनके मूल में क्या है? हम कहते क्यों हैं, मुस्कृते क्यों हैं, और

मेने उधो दे। ईश, अभिमान और आदुर्भागिता का तत्त्व क्या
 किसी वस्तु के तत्त्व पर धुंधले हो जाय दमारी छत्रा देती दे तो वस्तु
 तत्त्व से संबंध रखनेवाली यारी गुणिया और पदेवियां भावों
 लक्षण करने की इस प्रक्रियासे अनायास ही सुख हो जाती है, वस्तु
 तत्त्वों को मनने का यह अर्थसे निमित्त और आप ही अर्थसे सुख
 भाग है। इसमें कोई कठिनाई नहीं होती, भाग्य प्रयास नहीं करना
 पड़ता। केवल अपने का कुछा छोड़ देना पड़ता है और अपने की दूसरी
 सारी कठिनाइयों और सुखीयता में, नष्ट दम यह नदी मन पाते
 कि इस विषय समस्या का सुखजाने के द्विजे-जिसे स्वयं दमने, दमारे
 मित्रों और समे-संबंधियोंने अथवा दमारे अनु कहे जानेवालेनि
 उपस्थित कर दिया है-दमे क्या करना आदिये-यह समस्या आड़े
 पारिवारिक हो या अन्य कार्यक्षेत्रों से संबंध रखनेवाली हो-दमारा
 जस यही काम है कि सुखाप ओकांत में बैठकर ऊ की धून लगाना
 ऐसी धून लगाने कि शेष सारी जाते भूख नष्ट में नदी मन
 कि यह कैसे होता है, परंतु मैं यह मनना हूं कि क्या होता है, संबंध
 पदमे तो कठिनाई और संबंध का भाव मिटने लगता है, संबंध
 मिट जाने से यिच में एक अपूर्व शांति और नीरवता का अनुभव
 होने लगता है और तब दमे निज भावों की आवश्यकता होती है,
 वे भाव अपने-आप हृदय में नग छंदते हैं। यदि किसी व्यक्ति-
 विशेष के संबंध में काष्ठ भाव होती है तो उसके प्रति एक विविध
 सदानुभूति का भाव उत्पन्न हो जाता है और जिन्हे दम प्रायः
 कुतिसित प्रवृत्ति कहकर लांछित करते हैं, उनके संबंध में दम यह
 समझने लगते हैं कि ये इस व्यक्ति की दुर्भावनाओं हैं, अनन्तर उससे
 द्विजे अपूर्व रूप हैं। तब दमे उन कठिनाइयों का सुखजाने के कम सुख
 उपाय सूझने लगते हैं-कतने सुख और स्वाभाविक कि दमे अपने
 ही उपर दसी आने लगती है-और उनसे उन कठिनाइयों का दमारे
 अनुभव दमसे अंत हो जाता है। कि समय के भाव का कोई वर्णन
 करना भी आड़े तो इसे करे? इस समय यिच में एक अपूर्व शांति
 और सुख का अनुभव होने लगता है, ऐसा प्रतीत होता है कि

मेरे ऊपर से दायित्व का बोझ जड़ून घट गया है और अहंकार का भाव, जो बहुत दृढ़ हो गया था, दृढ़ता से गिर गया है। उस समय प्रसिद्ध अंग्रेज रवि ब्राउनिंग के निम्नलिखित कथन की यथार्थता का कुछ-कुछ अनुभव होने लगता है—

ज्ञान का अर्थ है अपने हृदय का द्वार खोलकर उसके भीतर अवरुद्ध दुःखे प्रकाश के बाहर आने का अवसर देना, न कि अहिंसित किसी प्रकाश के हृदय के भीतर लाने की चेष्टा करना।

करीब पारह वर्षों दुःखे, मुझे एक नवयुवक मित्रा—नवयुवक कथा, वास्तव में तो अभी वह लड़का ही था। उसे देखते ही मेरा हृदय उसके प्रति आकृष्ट हो गया। कारण, जो मुझे पुरतन्त भावूम हो गया, यह था कि उसकी भगवान् में अतिशय अर्थ यथार्थ अर्पित थी और कुछ दिन बाद तो मैं उससे प्रार्थना करने लगा। छतनी छोटी अवस्था में भगवान् के प्रति छतनी प्रेम! उसका नाम भी भगवान् का ही एक नाम था और मुझे वह स्वीकार करते ही होता है कि केवल उस लड़के की स्मृति का रस लेने के लिये ही मैं कभी-कभी उसका नाम रटने लगता। परन्तु वह तो भगवान् का ही एक नाम था। हम जितनी जानें जानते हैं अथवा जितनी जानें की कल्पना कर सकते हैं, उनसे भी अधिक आश्चर्य की जानें हैं और होता है। जब भगवान् किसीके हृदय में आना चाहते हैं तो अपना रास्ता आप ही ढूँढ़ लेते हैं। हम इसे जानें कि वे किस राह आवेंगे? परन्तु मुख्य बात तो उनका आना है। हमारे प्राणों में जिसके लिये एक हक थी, एक हक थी, एक अश्रम व्यथा और इसक थी, वह हमारा हृदयधन हमारे हृदय में प्रवेश करता है। यही भद्रस्वरूपी बात है। वे सीधी राहसे आते या टेढ़ी-मेढ़ी पथों-छोटे से, वह उनकी भर्त्ता भी बात है। छतनी बात अवश्य है कि जितना ही विषय उनके आने में होता है जितने ही टेढ़े-मेढ़े रास्ते से वे आते हैं, उनकी ही विषय-रूप जानें 'निधन' के समय होती है, उतने ही भद्र उवाचने दोनों आरसे भिन्न हैं।

जो कुछ भी हो, छतनी बात तो स्पष्ट हो रही कि यदि

જમવાન કા નામ પ્રાપ્તિપૂર્વકે વિધા જાય, यदि હૃદય ઉપર પ્રેમ કા રસ થઈ પા ગયા હે તો ઉપર એક નામ કા ઉચ્ચારણ હી જલ્દ કા-મા અસર કરે જાતા હે. વડ આનંદ, વડ માનકતા ! સિદ્ધાન્ત કા હારિજ અપની પ્રજ્વલિની કે કબોજ પરકે એક તિલ પર સમરકંઠે ઓર જુખારાકા રાખ્ય જુદા દેનેકા તૈયાર થા, यदि ઉપરકે જલ્દ મેં ઉપર પ્રજ્વલિની કે હૃદય પર ઉપરકા અધિકાર દેા જાતા ! પરંતુ પ્રિયનમ પ્રભુ કે પ્રેમિયોં કી દષ્ટિ મેં વડ ત્યાગ જી કોઈ ચીજ નહીં હે. અરે ઉપરકે તો એક નામ પર વડ કોઈ ઓર પરલોક દેનોં જુદા દિયે જા સકતે હે. यदि હમારી સજા સે જાદુમૂલ્ય વરણ, હમાગ અદ્ભૂતતાવ, નષ્ટ હેા જાય-ઔર પ્રભુ કે નામકા પ્રેમપૂર્વકે ઉચ્ચારણ કરને મેં નિમિત્ત હી ઐસા દેને લગતા હે-તો શિર ધસે લોક ઓર પરલોક મેં ઐસી કીન-સી વસ્તુ હે, જિસે હમ ન જુદા હે ? સચ પૂછિયે તો દેને કી કિયા મેં હી છતના સુખ હે ઓર અપને આપકો દે કાલને મેં તો છનના અપાર આનંદ હે કિ દેને કી પ્રજ્વલ ધ્રુવ કા પૂર્ણ હોને સે કોઈ રોક નહીં સકતા, વિરમા નહીં સકતા. ઓર દાન કે ધસ ઉન્માદ મેં यदि ઉપરે કોઈ ઐસા પુરુષ મિત્ર જાય તો કોઈ આશ્ચર્ય નહીં, જો અપને જીવન કા કોઈ દુસરા ઉપયોગ ન હેખકર અપના વિશ્વપ્રેમ પ્રકટ કરને કે સિયે વહાં સે-વહાં દૌડા ફિરતા હે. અદ્ભુત હે વહ પ્રેમ ! પરંતુ વહ આનંદ, મહ મરતી મનુષ્ય કે હૃદય મેં બંદ રહતી હે. ઓર હૃદય કે બંદ કપાટ કો ખોલને કા એકમાત્ર સાધન હે પ્રેમસંહિત પ્રભુ કે નામ કી રટન ! ગૌરાંગમદાપ્રભુ કી જીવની મેં ઐસા ઉદ્દેશ મિલતા હે કિ વે મહીનોં આપને સ્થાન મેં જો કોઈ મિલતા, ઉસીસે કહતે ફિરે-નહીં-નહીં અરજી કરતે-ફિરે-કિ બાઈ, જમવાન કા નામ લેા ! હરિ જોગ ! હરિ જોગ !!!

નામ કા રસ ઐસા હી હે, ધસ રસ મેં જો પમ ગયા ઉપર કી વહી દસા હેા જાતી હે. કુનિયા કી દૌલત લૂટાને સે ઘટતી હે ઓર જિસકે પાસ વહ જાતી હે, ઉપરકે અંદર વહ ધ્રુવ ઉત્પન્ન કરેતી હે કિ વહ ઉસીકે પાસ રહે, ઉપરે કોઈ દુસરા હડપ ન લે. પરંતુ વધ કા ખજાના જળ 'નામ' કે દારા જીલતા હે તો વહ રહે નહીં. ૧-ઉપરે લૂટાયે વિના રહા નહીં જાતા, લૂટાયે હી જાતા હે. ઓર

समसे अनोणी जात तो यह है कि लूटाने से वह अधिकधिक बढ़ना है-जो गितना ही लूटा सकता है वह उतना ही धनिक है. देने में ही उसका रस मिलता है. फिर आप उस तापीज के अपने पास रम ही कैसे सकते हैं, जिसके स्पर्शभाव से आपके हृदय का द्वार खुल पड़ा और आपके अंदर आनंद का दरिया उमड़ पड़ा हो? ऐसी दशा में यदि आप दूसरों के घरों में गिरकर उनकी वस्तुधूलि में खोदते हिर-धसिलिये कि जे कुछ आप उन्हे दें, उसे वे स्वीकार कर लें-तो धसमें आश्रय ही क्या है? जे लगवान का प्रेमी है और उनके नाम की रट लगाता है, उसकी मुभाकृति का निरीक्षण करो, -प्राप्तकर उस समय जब कि उसके सामने और संभवतः उसीके कारण कुछ दूसरा अनुष्य लगवान का आश्रय ग्रह उन्हे स्वामी अथवा प्रियतम के रूप में वस्त्र करता है, उन ग्रहण करने के लिये अपने हृदय की कली को उनके सामने पेश देता है. तब आपका पता लगेगा कि महाप्रभु गौरांग जे ल नाम उच्चारण कराने के लिये आता करते थे, वह उनका 'मन नदी' था. वे कहा करते- 'आ , जैसे भावे रहो, हरिनाम न भूलो; यस धितना प के आगे चिंता क होष जात नही.'

समयभय धतना ही पर्याप्त है
उसे अथ और क्या चाहिये? रह
द्वारा अद्वार और दमारी सारी
नदीं ददरती तब फिर पाप की ते
सामने ददर सके?

म ' प्राप्त रे
की जात,
जी प्रभु के
क्या, जे

दूसरे को प्रभु का नाम ग्रहण करते
नन्द होता है, वह वर्षा-नातीत है, पास
जैसे नाम का आश्रय लेता है. गुरु और
धरुष धनिकता और प्रीति होती है, उस
हो ऐसी ही जान दायित्व
नदी है कि गुरु अप

को जे
हिसीकी
ने अ

‘पार १२११ दे—कम-से-कम नेता मुझे जितना पार कर सकना है, उससे तो अधिक पार करना ही है।’

‘मुमसनी’ में भगवान के नाम की शक्ति तथा प्रभाव के संबंध में जो कुछ भी कहा गया है, वह अक्षरशः सत्य है, एक सम्पूर्ण अष्टपदी नामकी मदिमा पर है और प्रत्येक पद के अन्त में ये शब्द हैं—‘भगवान के नाम और उसके रूप की मदिमा को पूरी तरह से शीन कर सकता है।’ नाम-रूप ही सम्पूर्ण कीमिया है, जगद्गुरुजी ने अपनी ‘मसनवी’ में भगवान को सम्बोधित कर नीचे की सिखा है—

कीमिया दारी कि तबदीलरा कुनी,
गुनू ये जू गुनूद नीलरा कुनी.

‘गुनूदारे पास एक ऐसी कीमिया है, जिससे तुम हृदय में पलट सकते हो। यदि वह रक्त की नदी भी हो तो तुम उसे नीचे नदी के प्रवाह के समान स्वच्छ बना सकते हो।’

पोल अटनने ‘मिश्र का रहस्य’ नाम का जो ग्रंथ लिखा है, उसके पिछले भाग में छ-होने कुछ मुसलमान लकतों का वर्णन किया है, जो मरुझाकार पैठकर एक साथ ‘अस्लाह, अस्लाह, अस्लाह’ की पुनर्लगाते हैं और ‘अल्’ पर अधिक जोर देते जाते हैं। मैंने भी ऐसे लकतों की टोलियां देपी हैं। पोल अटन का यह वर्णन अक्षरशः सत्य है, सच लोग एक लयसे छिआरसु करते हैं और जगद्गुरुजी के साथ हृदय का जाप भी संयुक्त हो जाता है—जैसा कि आगे बल कर हो ही जाता है, यद्यपि प्रारम्भ में ऐसा नहीं होता। तब तो एक विचित्र समाग्रंथ जाता है, एक-एक शब्द का हृदय पर ऐसा ठोस प्रभाव पड़ता है, मानो औरत पर धन की जोटे पड़ रही हों। परंतु इससे शरीर का काम परिश्रम या कष्ट नहीं होना, एक सूक्ष्म आध्यात्मिक प्रभाव की प्रगति नरंगे छिड़कर हृदय को आ-रक्षित करती हैं। ऐसी स्थिति में यदि उनमें से कुछ लोगों का भस्तिष्क विकृत हो जाता है, तो न हो जाता है, वे आस-पास ही क्या है? उन

समय उन्हें ज़े-ज़े दिव्य अनुभव प्राप्त होते हैं और जिनका वे आगे यत्नकर वर्णन भी करते हैं, उनसे उनका आगे का जीवन प्रभावित हो जाता है और उनकी दृष्टि में वे अनुभव भीतर रह-नेवाली वास्तविक सत्ता के स्थूल प्रतिबिम्बों की अपेक्षा अधिक यथार्थ होते हैं, जिन प्रतिबिम्बों से हमारी जगत् अवस्था का सम्बन्ध रहता है।
('इत्याद्यु' भासिकता ओक अ'कमांथी)

७९९-प्रेम-याचना

(लेखक:-श्री. प्रेमनिधि)

हे प्रेमप्रदाता परमेश्वर ! मैं आप के ही दरबार का ओक कमाव याचक हूँ. आपकी नज़र के छायों की ओर टकटकी लगाये ताक रहा हूँ कि, कबो छस तरफ़ भी वह आपकी रसभरी चितवन पड जाय तो मैं निहाल हो जाऊँ. जिस दिव्यदृष्टि के पडते ही इंस में प्रेमधारा प्रवाहित होने लगती है, जिसके पडते ही पापायु वज्रहृदय भी ओक क्षण में पिघल कर पानी पानी हो जाता है. जिसके पडते ही मृत शरीरों में प्रायुसंसार होने लगने हैं तथा जिसके पडने ही भवभरोन्मत मन की मंत्रमुग्ध की तरफ़ अ-वियल हो जाता है, सब कहता हूँ नाथ ! मुझे इन्दी कृपा कर के छायों में जडा भजन मिलता है और मेरे प्रभु ! मैं वही कृपादृष्टि के अपना अनमोल प्राणदधिक प्रिय अगुल संपत्ति समझता हूँ.

कया करूं प्रभुशेखर ! जडुन कुछ यादना होती कि मैं आपके शीयरों के सुचारु चितवन का निमिषार्द भी परिपाय न करूं, परंतु-आपकी ही लीलाभरी भाषा नही मेरे हंस चिन्तार के कदां रिपर रहने देती है ! दूसरे ही क्षण में वह आकर न भावम मेरे छस परितः संस्था के कपो निरोद्धि कर देती है ! तथा अन्यान्य अनोनों प्रकार के कुचिन्तों का तांडव कपो भन्ना देती है.

इसभय ! जय करे ! हंस अनुभव आवक के छस तन्द के

स्थित समझा था। शीघ्र ही विज्ञान ने वायुमान का आविष्कार
के लोगों को अक्षित कर दिया। अनेक विश्व के स्थित होने के
क्षेत्र में विद्वानों का अद्भुत रहा है। अली दाव ही में डाक्टर
उविन हम्बल नामक एक पाश्चात्य ज्योतिषी ने ली उस विषय
पर 'पूज्य' रूप से प्रकाश डाला है। 'विश्व कल्याण' के त्रेणी पाठकों
के विचारार्थ, हम उपरोक्त ज्योतिषी के विचार यहां पर उद्धृत
कर रहे हैं:-

"हाल ही में मैंने अमेरिका के प्रसिद्ध नगर वाशिंगटन के
आकाशअवलोकनशाला में जाकर आकाश का अध्ययन करने लगा।
वहां पर अद्भुत सी दूरणीयें रक्खी हुई हैं। मैंने उनमें से सभसे
जड़ी दूरणीय का ही प्रयोग करना प्रारंभ किया। यह ओकसो छय
वर्षी है। इसकी सहायता से मैं ३, ०००, ०००, ०००, ०००,
०००, ०००, ०००, भीड़ दूर स्थित नक्षत्रों को 'पूज्य' रूप से देख
सकता हूं। इस दूरणीय का ही मैं प्रयोग करता रहा। इस स्वरूप
मैं इस विचार पर पहुँचा हूं कि इस विश्व के अतिरिक्त और
भी अमूर्त्य विश्व हैं। उन्हें हीक हीक गिनना मनुष्य की शक्ति के
बाहर का विषय है। मेरा विचार है कि संख्या में दस अर्ब से
भी अधिक विश्व हैं।

"मैंने ध्यान देकर देखा, कि लगभग ६००, ०००, ०००,
०००, ०००, तारे हैं। यदि नौ लाख तारों में से केवल एक ही
तारे के चारों ओर सौर-मण्डल हो, जैसा कि हिमालय होने वाले
सूर्य के पास है तो हम दस अर्ब से भी अधिक संसारों की
इम्तिना कर सकते हैं।

"उन संसारों का हम दूरणीय की सहायता से नहीं देख
सकते। इसका प्रधान कारण यह है कि यह विश्व जिसमें हम लोग
रहते हैं, ओक ग्रह है, जिसके पास स्वयं की कोष्ठ रोशनी नहीं
है। तबरे इसलिये हमें हिमालय होते हैं कि वे स्वतः प्रकाशित हैं।
पृथ्वी से ३, ८००, ०००, ००० भीड़ दूरी वाले तारे दूरणीयों
द्वारा हमी भी देखे नहीं जा सकते।

"वह जानने पर कि जगज्ज मयारों का दोना संभव है, वहाँ जानने पर इस जगत् में, कि क्या हम शक्ति का इस जगत् में रहने वाले लोगों में सुखना-विनिमय कर सकते हैं? जितना भी जगत्मान यज्ञि हो देना कर वह जान मानती परती कि वह जाह सम्भव है

"जहाँ तक विमान में ठाढ़ नौती वस्तु नहीं मिली है तो अंश सौंठ में १८१, ००० भीत से अधिक की गति से चल सकती है। यदि इस गति से शक्ति का अंश सेन्धुरि नामक सजसे नगदीक जाने लारे के पास सुखना भेज गया तो कहीं साठे चार साठ में वह सुखना २३, ०००, ०००, ०००, ०००, भीत पहुँच सकती है। इस प्रकार भेज कुछ सुखना के उत्तर के दिये जगत्मान नौ साठ तक रुकना पड़ेगा। इस प्रकार का उत्तर बहुत ही मदाव प्रकृति सम्मता लयमा, परंतु शक्ति-विशेषों का विचार है, कि शक्ति का इस लोगों के पापमंडल की भंड लों का पार कर सुखना भेजना यदि असंभव नहीं तो अत्यंत कष्टसाध्य अवस्थ है।"

('विश्वकर्म्याणु'ना ओक अंकभाषी)

७१०१-संतका स्वरूप

(लेखक:-पूज्यपाद श्री. उडियाभाषा)

जो जगत्मान का स्वरूप है वही संत का स्वरूप है। संत का कोई लक्ष्य नहीं बनलाया जा सकता। जिसमें सज है, जो सज है, जो सजसे अलग है और जिसमें सजका अत्यंतभाव है वही संत है। उसे प्रकट कडो, ध्वज कडो, जगत् कडो अथवा संत कडो, ओक ही ज्ञात है। व्यवहार में जिसे संत कहते हैं वह केवल उसका प्रतीक है। जिस प्रकार प्रतिभा में जगत्भाव किया जाता है उसी प्रकार गुरु और भदात्माओं में भी संतत्व की भावना की जाती है, किंतु उपासक की वह भावना परमार्थतः उसका स्वरूप है; व्यवहार में उसमें सम्यिदानंदत्व की भावना की जाती है और परमार्थतः वही उसका स्वरूप है।

संतत्व की प्राप्ति का प्रधान साधन संतों की उपासना है. संतकी उपासना लगवान् की उपासना है. संत में गुण-दोष देवना उसका अपमान करना है. किसी भी प्रकार के आयरणों से संत की पहचान नहीं हो सकती. संत के संप्रदाय या जाल वेप पर दृष्टि नहीं देनी चाहिये, विसडे हृदय को देवना चाहिये. संतों की परीक्षा करना पडे दुःसाहस का काम है. किन्ही-किन्ही महात्माओं का जाल व्यवहार बहुत धृष्टित और उपेक्षणीय देवा जाता है; परंतु उनके भीतर जो दिव्य तपोभज रहता है उससे सैकड़ों-हज़ारों पुरुष अकारण ही उनकी ओर आकर्षित होते रहते हैं. उनकी परीक्षा झर्ष कैसे कर सकता है ? संतो के आयरण के विषय में यह प्रसिद्ध है—

कचिच्छिष्टाः कचिच्छ्रुष्टाः कचिद्भूतपिशाचवत् ।

नानारूपधरा योगी विचरन्ति महीतले ॥ *

किसी विशेष सम्प्रदाय में ही संत होते हैं—जैसी बात नहीं है. ईसा और मुहम्मद साहब कथा संत नहीं हैं ? हिंदु, मुसलमान, ईसाई और यहूदी आदि सभी मतों में सम्ये संत होये जाते हैं. हमें उनके संप्रदाय पर दृष्टि न देकर उनके दिव्य गुणों का अनुकरण करना चाहिये. किसी प्रकार किसी विशेष देश या विशेष शस्त्र से भी संतो का संकेत नहीं किया जा सकता. सभी देशों में सभी समय झर्ष-न-झर्ष सम्ये संत विद्यमान रहते ही हैं. संत की समाज के जीवन है, झर्ष भी संतजनयन्य समाज अवित नहीं रह सकता.

व्यवहारकी दृष्टिसे संतोंका दो कोटियोंमें विभक्त किया जा सकता है. आचार्यकोटि और अवधूतकोटि. अवधूतकोटि के संतों के आयरण और उपदेश सर्वदा लज्जे विषे अनुकरणीय नहीं होने. झर्ष विरसे पुरुष ही उन्हें पहचान पाते हैं. परंतु उनका जाल आयरण आदर्श न होने पर भी होने वे संत ही हैं. उनसे किसी प्रकार का रूप नहीं करना चाहिये. हा, संतत्वप्राप्ति के विषे अनुकरण आचार्यकोटि के संतों

* योगी लोग नाना प्रकार के रूप धारण करके पृथ्वीतल में विचरते हैं. कहीं वे सिट् बन पडते हैं, कहीं जट-से दिशाध देने दे और कहीं जट च पिछाने के समान व्यवहार करते हैं.

૥ હી જાના બંધો. ડોનો આમરુ કે વિષમે' એકા ૧૫૫ વા દે—
ગમ્તોઝ્ઝેલા પ્રચિણ પ્રતાપ્તાઃ સમવર્તિનઃ।

નિર્મમા નિરદ્વજારા નિર્લગ્ધા નિષ્કરિષ્ણા ॥

અર્થાત્ જિનમે નિરપેક્ષતા, મમતાનયજ્ઞતા, શાન્તિ, સમદૃષ્ટિ, નિર્મમતા, અદોષાચર્યના, દંદોનના ઓર નિષ્કરિષ્ણ આદિ ગુણ રહેને દે' ને સંત દે'. જનનક મે ગુણ પ્રાપ્ત ન દો' તજનક અપને ડો' સંત નદો' સમજના આદિયે. કિંતુ ઇન ગુણોં ॥ સંત ડો' રચ' હી અનુભવ દો' સકતા દે, ડોષ અન્ય વ્યક્તિ કિસી પ્રકાર કી પરીક્ષા કરેકે ઇનકો પના નદો' લગા સકતા. અતઃ સજો ઇન ગુણોં કે કૃપા-જન ડો' વધાસાધ્ય પ્રયાત્ન કરના આદિયે.

('કમ્પાણુ' માસિકના એક અંકમાંથી)

૭૧૦૨-પ્રાર્થના

હે પ્રભો! મેં અધમ હું, નીચ હું, પામર હું, પાપોં કી કાલિ-
મા સે કલકિત હું. ઇતના સજ હોતે દુએ બી. હું તો તુમ્હારા હી
નાં ઇસ સત્ય ડો, હે સત્ય! તુમ અસ્વીકાર નહોં કર સકતે. બસ,
ઇસી સત્ય કે આધાર પર મેં તુમસે યહ પ્રાર્થના કરતા હું કે તુમ
મેરે મન ડો એસા બના દો જિસમે' યહ ઇસ સત્ય ડો સદા સ્મરણુ રમે.
કયા ઇસ પતિત કી, હે પતિતપાવન! ઇતની બિનતી બી નહોં સુનોગે!

હે પ્રભો! મેં તુમસે વિમુખ હું, સંસાર કે જાલ મેં ફંસા હું,
બૂલકર બી કબી તુમ્હારી ઓર ચિત્ત નહોં લગાતા. પરંતુ હે વિશ્વ-
રૂપ! હે મેરે લીલામય! યહ તો સત્ય હી હૈ કે સજ કુછ તુમ્હોં
હો. હિર ચાહે મેં કિસી ઓર દેખૂં, કિસી ઓર જાણૂં, કિસી મેં મન
લગાઉં, તુમ્હોં ડો તો દેખતા હું, તુમ્હારી ઓર હી તો જાતા હું,
તુમ્હોં મેં તો મન લગાતા હું. બસ યહી પ્રાર્થના હૈ કે ઇસ સમજ ડો
પ્રતિજ્ઞ મેરે હૃદય મેં જગમે રકજો મેરે સ્વામી!

हे प्रभो! मैं अपनी जूरी जो मैं माहडा देना हूं, और
ने हो जयवान, धनवान, पुत्रवान, वनवान, मिदान और गुद-
न मानता हूं। परंतु हे सर्वेश्वर! यह तो सत्य ही है कि मुझ में
कुछ भी है सो सभ गुम्हारे दो तो दे। मैं जो गुम्हारी दो
पछि हूं। हे सर्वेश्वर! जय, धन सत्य मिदान हो मेरे भाजिक!
भूत, यह वरदान दे दो मेरे भाजिक!

x x x x

हे प्रभो! लोग कहने दें जगन सभ स्वभाव है, गुम्हारी
भाषा से गिना ही दुझे यह सभ कुछ ही जता है, परंतु भाषा या
वस्त्र पुरुष के आश्रित होने के कारण यह तो, हे सत्यसंकल्प! सत्य
ही है न, कि यह सारा प्रपंच गुम्हारे संकल्प पर स्थित है—प्रपंच में ही
मैं भी हूं इसलिये मैं भी गुम्हारे संकल्प में हूं। मेरे सरीखा हीन
जामवान होगा जिसे तुम अपने मन में रखते हो। जस, प्रभो!
मुझे तो अपने संकल्पमें ही रकमो। और जैसा जना हो कि मैं सभ
कुछ भूषकर—हुनिया की सारी सुधि भुझाकर देवस यही याद रखूं
कि मैं गुम्हारे संकल्प में ही स्थित हूं।

x x x x

हे प्रभो! कहां मैं क्षुद्र-सी परिधि में रहनेवाला क्षुद्रतम कीट,
और कहां तुम अपने जेक-जेक रेशम में अनंत जहाजों का धारण
करनेवाले कल्पनातीन महामहिम महान्! मैं गुम्हारी याद कहां पाऊं
और कैसे पाऊं! परंतु हे सर्वेश्वर! यह तो सत्य है कि अनंत
जहाजों में से किसी जेक क्षुद्रतम जहाज का क्षुद्रतम कीट होने पर भी
हैं तो गुम्हारे ही द्वारा धारण किया हुआ न मैं प्रभो! जस, इस
तत्त्व को कहां भूलने न पाऊं और उदा-सर्वदा अपने को गुम्हारे
ही आधार पर स्थित रखूं, अपने को गुम्हारे ही अंदर समझूं!

x x x x

हे प्रभो! मैं दुःखों से रूपा हूं, तापों से संतप्त हूं, अमावों से
अपहृत हूं, व्याधियों से व्याकुल हूं, अपमानों से पीड़ित हूं, अप-
मान से क्षोभित हूं, परिश्रम से मल्ल हूं और जयों से वरुण हूं।

॥ दी करना चाहिये. उनसे आग्रह के विषयमें ऐसा कहा गया है—

सन्तोऽनपेक्षा मयिच्छाः प्रशान्ताः समदर्शिनः ।

निर्ममा निरद्वन्द्वारा निर्द्वन्द्वा निष्परिग्रहाः ॥

अर्थात् जिनमें निरपेक्षाता, भगवत्परायणता, शान्ति, समदर्पि, निर्भक्त्य, अहंकाररहितता, द्वंद्वहीनता और निष्परिग्रह आदि गुण रहते हैं वे संत हैं. जगतके ये गुण प्राप्त न हों तबतक अपने को संत नहीं समझना चाहिये. किंतु इन गुणों का संत में स्वयं की अनुभव हो सकता है, जो अन्य व्यक्ति किसी प्रकार की परीक्षा करके इनका पता नहीं लगा सकता. अतः सभी इन गुणों के विभावना का पद्यासाध्य प्रयत्न करना चाहिये.

('कल्याण' भासिकना ओक अंकमांथी)

७१०२-प्रार्थना

हे प्रभो! मैं अधम हूँ, नीच हूँ, पापमय हूँ, पापों की शक्ति-
भासे कलंकित हूँ. छतना सज होते दुखे भी हूँ तो तुम्हारा ही
नहीं इस सत्य में, हे सत्य! तुम अस्वीकार नहीं कर सकते. जस,
इसी सत्य के आधार पर मैं तुमसे यह प्रार्थना करता हूँ कि तुम
मेरे मन में ऐसा बना दो जिसमें वह इस सत्य में सदा स्मरणीय रहे.
क्या इस पतित की, हे पतितपावन! छतनी जिनती भी नहीं सुनोगे?

हे प्रभो! मैं तुमसे विभूष हूँ, संसार के जल में डूबा हूँ,
जलकर भी कभी तुम्हारी ओर गित नहीं लगाता. परंतु हे विश्व-
रूप! हे मेरे लीलाभय! यह तो सत्य ही है कि सज कुछ तुम्हो
हो. फिर आहो मैं किसी ओर देखूँ, किसी ओर जाऊँ, किसी में मन
लगाऊँ, तुम्हो का तो देखता हूँ, तुम्हारी ओर ही तो जाता हूँ,
म्हो में तो मन लगाता हूँ. जस यही प्रार्थना है कि इस समझ में
सज मेरे हृदय में जगामे रहो मेरे स्वामी!

मेरे समान दुःखी दुनिया में दूसरा डीन दोगा ? सारे दुःखों का पदाऽ
मानो मुझ पर दो दूट पडा दे। परंतु मेरे प्रियतम ! क्या यह
सच नहीं है कि यह सच तुम्हारी ही जेष्ठ दुर्घ सीमा है ?
तुम्हारा ही प्रेम से दिया हुआ उपहार है ? धर्म सत्यता मननेपर ही
दे मेरे प्यारे ! फिर मुझे धनही प्राप्ति में असंतोष क्यों होता है ?
तुम्हारी ही ही दुष्ट प्रत्येक वस्तु में तुम्हारे कृप्य के निर्मल प्रेम को देख
कर, ओ मेरे कृप्यधन ! तुम्हारे प्रत्येक विधान में तुम्हारा भय
कर-रपरा पाकर मैं परम सुखी हो सकूँ। जैसा प्रियों का-सा विश-
वास्य कृप्य मुझे दे दो नाथ !

x x x x

हे प्रभो ! मैं दिन-रात दुनिया में दुःख की, शोक की, पीडा की,
निराशा की, असह्यता की, अपमान की, अमान की, अकाश की, अ-
कीर्ति की, हरिद्वार की, विरोध की, शत्रु की और भृत्य की उरावनी झुरती
है। देख-देखकर अवभौत होता हूँ। परंतु हे मेरे सगुर भिक्षाजी !
हे मेरे विश्वक्षय जगदुत्पत्ति ! क्या यह सत्य नहीं है कि धर्म सच
रूपों का धारण करके ओके तुम्हीं तो मुझसे जेधने आते हो ? और
क्या यह भी सत्य नहीं है मैं तुम्हें न पदयानने के कारण ही उर-
कर धनसे दूर जागना यादता हूँ ? हे प्यारे ! मुझे जैसी दिव्य
आपों दे दो कि फिर तुम्हें पदयानने में मैं कभी भूतूँ ही नहीं !
आहे तुम किसी भी रूप में आओ, मैं तुम्हें पदयान ही हूँ और
तुम्हारे नये-नये जेधों का देख-देखकर वैसे ही भिक्षता रहूँ जैसे
सूर्य की किरणों का देखने ही अभय भिन्न छूते हैं। दे जाओ न प्रभु !
जैसी पदों के जीवन की वस्तु का पदयाननेवाली पैनी नजर !

x x x x

हे प्रभो ! मैं माता के स्नेह से, पिता के वात्सल्य से, मित्र की मैत्री
से, पत्नी के प्रेम से, संतान के प्यार से, सुकर्मों की कीर्ति से और लक्ष्मी की
मोहिनी से मुग्ध हो रहा हूँ। सदा अधा ही बना रहता हूँ। परंतु
ओ मेरे बड़ा भाषाणी ! क्या यह सत्य नहीं है कि तुम्हों का जन-
स्नेह करने दो, पिता जन कर पावते दो, मित्र जनकर मैत्री

करते हो, पत्नी जनकर प्रेम करते हो, सन्तान जनकर अपनी तोतली
चाखीसे मोहने हो, मुकर्म जनकर कीर्ति के रूप में आने हो, और
मा लक्ष्मी जनकर मुझे अपना सुखाम जना देने हो ? क्या यह
रनेध, वात्सल्य आदि की सारी धाराओं का मूलस्रोत तुम्हीं एक मात्र
अपिप्त लावो के भंडान सागर से ही नदी निकल रहा है ? और
क्या यह लाव-धारा पुनः छोटकर तुम समुद्ररूप में ही मिलने का
नदी बन रही है ? ओ मेरे मनचोर ! जस, धृतिनी कृपा करो कि
मैं धन सभ में और धन सत्ता के संबंधों और लावों में तुम्हीं का
देम-देमकर सदा मुग्ध होना रहूँ !

× × × ×
हे प्रभो ! जमीने के रंग-गिरंगे फूलों की सुंदरता और सुगंधि,
आकाश में छिनेवाले पक्षियों की चित्र-विचित्र वर्णों की जनावट और
जल की सुमधुर हाडली, सरोवरों में और नदियों में धधर-से-छिधर
पुछनेवाली मछलियों की मोहिली सुरत और पुष्पों के रसपर मंडराती
दुध निनधियों की कलापूर्ण रचना, सभ मन का हरषु किये जावती
है. यह सुंदरता, सुगंध, कला और यह भीहा स्वर, हे सौंदर्य
और माधुर्य के अनंत सागर ! तुम्हारे ही तो जलकथ हैं. जस,
हे अपिप्त सौंदर्य-माधुर्य-निधि ! जैसी कृपा करो जिससे मैं
धन ज्ञान के सदा रमरषु रण सक्ष और प्रत्येक सौंदर्य-माधुर्य की
जलनी धारा का सुदारा लेकर तुम्हारे अनंत सौंदर्य-माधुर्य का कुछ
अंश में तो छिपजोग सकूँ !

× × × ×
हे प्रभो ! मेरे हृदय में जैसी आग लभा हो जे सदा जलती
हो उसे विषयों की सारी आसक्ति और कामना जलका छिधन जन-
क है इसे और भी प्रवण्ड कर दे और धननी प्रवण्ड कर दे कि
जिरे वह तुम्हारी दर्शन-सुधा-रष्टि के जिना कभी मुझे ही नदी !

× × × ×
हे प्रभो ! जैसे सूर्य-किरणमय सूर्य की किरणों का स्पर्श पाते ही
यह जलती है, वैसे ही दे नाथ ! तुम्हारे जलत माधुर्यों का स्पर्श

ने अंग पाते ही मेरे मन में तुम्हारे प्रेम की आग लड़क
के अनंत अज्ञान में अनंत भूखों के प्रकाशक! मेरे मन का
तमज्जि के सदृश बना हो!

हे प्रेमी! जैसे अंधांतमज्जि अंधकिरणों का योग प्राप्त करते
द्रवित हो कर रस नदानी लगती है वैसे ही है अनंत शुद्ध-
ता शुभादान देनेवाले शुभासागर! मेरा हृदय अंधांतमज्जि के
मान बना हो तो तुम्हारे शुभ-नामस्त्री शुभाजरी यन्त्र-किरणों का
योग पाते ही द्रवित होकर नदने लगे!

हे प्रेमी! तुम्हारे इसी लोके का अपनी ओर प्रीयता है तो
निष्ठासि होकर उसके सामने आता है मुझे भी है कृपासागर!
समस्त अविमानों के मिश्रणसे रदित कर दीन दीन निष्ठासि लोका
बना हो तो तुम्हारे आक्षेपों के कृष्ण नाम तुम्हारे का पाते ही होकर
उसमें सदा के निचे विपट गये!

(‘कल्याण’ना अने अंकभांथी)

१०३-सिध-पंजावका तुहफा*

[अर्थात् गोष्ठी में गुरु भाषा नान्दकश की लावरीर के साथ दुर्ग]

प्रश्न-इक्षरी का आदि और अंत क्या है?
उत्तर-इक्षरी का आदि नाथ होना और अंत ‘सत्’ होना
है। नाथ होने का अर्थ यह है कि सिध्द इक्षरी आरंभ करने के समय
निराविमानभावसे मृतक के समान बनकर श्रीगुरुदेव की आज्ञास्त्री
उप में समा गये, और ‘सत्’ होने का भाव है देहाविमान की
निरतिपूर्वक सत्त्वस्व में स्थित हो जाना।
प्रश्न-इक्षरी की पड़ाव क्या है?

* यह पुद्धा हमें श्रीमदन भाषा धर्मदासश, दरबार लाजंद,
श्रीमदन भाषा टडवदासश, दरबार गाडिवासीन से पं० श्रीमय-
सिध्द ‘दीन’ रामायणी के द्वारा प्राप्त हुआ है। —संपादक

उ०-नम्रता. लाय यह है कि नम्रता से ही सख किसी में असाध प्राप्त हुई है, होती है और होगी.

प्र०-इंद्री की बुद्धिमानी क्या है ?

उ०-परमेश्वर में चित्त लगाना, परमेश्वर के सिवा और कहीं चित्त को न अटकाना. तात्पर्य यह कि इंद्री में अपना चित्त सदैव भगवान में ही लगाये रखना चाहिये, लोक-परलोक के किसी भी विषयसुख में चित्त को न लगे देना ही इंद्री की बुद्धिमानी है.

प्र०-इंद्री की शक्ति क्या है ?

प्र०-अशक्त होकर रहना. अर्थात् अपने में शक्ति होने पर भी असमर्थ बने रहना, यही इंद्री की शक्ति है

प्र०-इंद्री के लिये मुँह काया करनेवाली वस्तु क्या है ?

उ०-अपनी स्तुति करना. इंद्री का अपने मुँह अपनी प्रशंसा करना अपने मुँह पर कालिज लगाना है. उदा बी है—

स्वगुणदोष पर जाचना अर्था व्यर्थ भजंत ।

इन चारोंके कहन में संतन जीभ लजंत ॥

प्र०-इंद्री का पैदा क्या है ?

उ०-परमेश्वर का ज्ञान और उस ज्ञानमें स्थित हो जाना. अर्थात् दुनिया के संपूर्ण नातो से भन का मोड़कर ओर ओकमात्र परमेश्वर का अपना मनकर उन्हीं से हट नाता मोड़ लेना, यही इंद्री का पैदा है

प्र०-इंद्री का प्रकाश क्या है ?

उ०-परमेश्वर का नाम-रूप और ध्यान.

प्र०-इंद्री के सिर पर क्या है ?

उ०-लजवंत की छाया.

प्र०-इंद्री के आगे क्या है ?

उ०-प्रारब्ध.

प्र०-इंद्री के पीछे क्या है ?

* नाबी सेन ने एक पुष्प या इक्षु रक्षती गयी है इससे पुष्प या इक्षु के रक्ष ने सेककर इन्तहा पुष्प या इक्षु का रक्ष तैयार कर लेते हैं, इन्तहा पैदा करने हैं.

शुभसंमेलन-भाग ६ मे

- ७०-मौन. अर्थात् उसे चरन मौन की याद बननी रहती है।
- प्र०-इकीर के दोनों हाथ कहां रहने हैं ?
- ७०-उस के दोनों हाथ कानों पर और सप्त निषणों के पासन में रहते हैं। अर्थात् परापी निंदारगुनि कानों में न पड़े, इस के लिये वह दोनों कानों के दोनों हाथों से बंद किये रहता है और पूजन-दिक निषकर्म में दहना के साथ बना रहता है।
- प्र०-इकीर के चरखु किस अवस्था में रहने हैं ?
- ७०-संकुचिन और जंघे दुअे—कुमार की ओर से संकुचित और आसन की दहता में जंघे दुअे।
- प्र०-इकीर किस काम के लिये कमर उसे रहता है ?
- ७०-गुरुओं की सेवा-टहल करने के लिये।
- प्र०-इकीर का संकल्प क्या होता है ?
- ७०-भजन करना (अर्थात् भजन के सिवा और कोय संकल्प न होने देना—केवल भजन का ही संकल्प करना)।
- प्र०-इकीर का संशय किस जात का रहता है ?
- ७०-यही कि भजन करता हूँ, हेभे वह भगवान् के कृपुल होता है कि नहीं ?
- प्र०-इकीर का घोडा क्या है ?
- ७०-प्रियतम की प्रीति और धृष्टा।
- प्र०-इकीर का अधिहार क्या है ?
- ७०-दिन-रात जनते रहना, अर्थात् सदैव सत-असत का विवेक करते रहना। भगवान् शंकराचार्यने भी कहा है—
- ‘जागर्ति को यः सदसद्विवेकी ।’ (प्रश्नोत्तरी)
- प्र०-इकीर की ‘अहिंसी’ (जिना विचारें सदसा कोय काम कर देने के सिवा लापा में ‘अहिंसी’ कहने हैं) क्या है ?
- ७०-जहुत जाना. कहा भी है—‘जुद्धि धटे जहु भोजन पाये.’
- प्र०-इकीर की आलाही (होसियारी) किस जात में है ?
- ७०-अन-जल का संयम करना, अर्थात् कम जाना-पीना।
- प्र०-इकीर का आराम-विश्राम क्या है ?

७०-अक्षंत में पैहना. प्रभाष्य देखिये—

न सुखं देवराजस्य न सुखं चक्रवर्तिनः ।

यत्सुखं धीतराजस्य मुनेरेकान्तवासिनः ॥

प्र०-इकीर का तोपा (भजना) क्या है ?

७०-भगवंत का भरोसा रचना.

प्र०-इकीर का मेहमान कौन है ?

७०-शरीर और शक्ति (प्रारब्ध). तात्पर्य यह कि इकीर शरीर के निर्वाहमात्र से संतुष्ट और प्रसन्न रहते हैं.

प्र०-इकीर का उद्यम क्या है ?

७०-परमेश्वर में श्रद्धा का स्थित करना.

प्र०-इकीर का घर कहाँ है ?

७०-जगत्प्रीति सराय ही इकीर का घर है.

प्र०-इकीर की भिक्षुता (संपत्ति) क्या है ?

७०-परमेश्वर के भजन का नियम.

प्र०-इकीर की रीति क्या है ?

७०-शरीर का आरोग्य (क्योंकि शरीर निरोग रहनेसे परमात्मा का भजन होना है).

प्र०-जगत्पर इकीर का यंत्र (तात्पर्य) क्या है ?

७०-भोगों का, अर्थात् गिन विषयों में श्रद्धा की ईसावट देती है, इनका त्याग करना.

प्र०-इकीर के घर की (दृष्टि की) कुंज क्या है ?

७०-हर किंती से शिक्षा लेना (जैसे गुरु दत्तात्रेयजी ने यौजीस गुरुओं से शिक्षा ली थी).

प्र०-इकीर का आधार क्या है ?

७०-अपना ही भाँस (अर्थात् शरीर का सुखाना, निनिष्ठा करना).

प्र०-इकीर का जरूरत किस जगह की है ?

७०-हर जगह पर गुरु मानना—अर्थात् जो जगह जगह आवे, वही गुरु मानना.

प्र०-इकीर की प्रसन्नता क्या है ?

००-किसी भी विषय में चित्त में न आना। उदा बी दे—
प्रीति करंते पायरे हित चित्त मयरे देय।
मूलम कीन सपानपा, चित्त दे चिंता छेय ॥

प्र०-इकीर हो आइत क्या है ?

००-मनन करते रहना।

प्र०-इकीर को तुम्हारा किस जातकी रहती है ?

००-तप जानने की।

प्र०-इकीर हो गुजरान किस पर है ?

००-किसी से मोल नहीं करना; न्ने स्वयं आकर प्राप्त हो

लप किसी में संतुष्ट रहना।

प्र०-इकीर को रस (आनंद) किस जात में मिलता है ?

००-मुप रहने अर्थात् यात रहने में।

प्र०-इकीर को न्याय क्या है ?

००-सत्य से निर्वैर रहना।

प्र०-भाषा को व्यवहार कैसा है ?

००-जैसे जूट के नाक की मछार (नकेल)। मछार पशुओं के

लिये भली है, मनुष्यों के लिये नहीं।

प्र०-परमेश्वर के साथ प्रीति क्या करना भला है ?

००-जहाँ धर्मी समथ।

प्र०-किस से प्रीति न करना भला है ?

००-क्रोध, ईर्ष्या, मोह, तुम्हारा आदि से प्रीति न करना भला है।

प्र०-कर्मयोग और सांख्ययोग किसे कहते हैं ?

००-पवन को रोकना कर्मयोग और चित्त का निरोध करना

सांख्ययोग है। यदि कहो कि इन दोनों में कौन प्रभाज्य है, तो इसका

उत्तर यह है कि जन्मतक कलियुग नहीं आया या तन्मतक दोनों

क्रियाओं योग्य (साध्य) थीं; परंतु अज कलियुग के आ जाने से

चित्तकी वृत्तिमां व्यर्थ हो गई हैं, इत्यतः कर्मयोग की सिद्धि नहीं

नहीं होती। इसलिये इस युग में सांख्ययोग ही प्रभाज्य है।

प्र०-इकीर के लिये कठिन क्या है ?

उ०-जप-तप आ अहंकार निवृत्त करना.

प्र०-हकीर का भेद-मिलाप क्या है ?

उ०-अपना आपा जुड़ाकर अपने ही रह जाना, अर्थात् देहाभिमान को जुड़ाकर आत्मस्वरूप में स्थिर रहना.

प्र०-हकीर का जमा क्या है ?

उ०-सम किसी के पापों का कटना-ढकना.

प्र०-क्या हकीर का नम रहना जला है ?

उ०-जन्मतक शरीर का अभ्यास है तन्मतक निर्वाहमात्र के सिधे कपडा अंगीकार करे और जन्म शरीर का अभ्यास भिन्न जप तप स्वेच्छानुसार करते.

प्र०-भजन कैसे स्थिर होना है ?

उ०-तप के द्वारा.

प्र०-तप कैसे सिद्ध होता है ?

उ०-हठना कम करना अधिक-ऐसा करने से तप सिद्ध होता है.

प्र०-हकीर का कर्तव्य क्या है ?

उ०-गुरदेव की आज्ञा में रहना.

प्र०-हकीर का शत्रु क्या है ?

उ०-मायाधारियों से प्रीति करना.

प्र०-हकीर का दुःख कैसे होता है ?

उ०-करामात दिग्भ्रान्तिसे.

प्र०-हकीर के पास से लोक की द्यूभन (जीव) किस प्रकार बरे ?

उ०-हर किसीसे कुछ-कुछ गायना करने रहने से.

प्र०-हकीर का दास-विदास क्या है ?

उ०-भगवान् की स्मृति करना.

प्र०-हकीर का अर्थ किस तरह सिद्ध होता है ?

उ०-जन्म अर्थो का त्याग करनेसे.

प्र०-निवृत्त हकीर का परमेश्वर का प्राप्त होने दे ?

उ०-जन्म उत्पत्ति हृदय में स्थिति प्रीति रहा हो जानी दे.

प्र०-स्थिति प्रीति से निवृत्ती क्या है ?

૭૦-ગુરુઓ સે પ્રીતિ કરના. -

૫૦-કપા ફીર કે લિયે સવાલ (વાચના) કરના ઠીક દે !

૭૦-હાં, તદિ વદ કિસી ઓર કે લિયે કિયા જાય.

૫૦-ફીર કે લિયે કિસ કા ત્યાગ યોગ્ય દે ?

૭૦-અપને સંજવિયાંકા કદા જો દે-

ફુલ ફુલેંચ ધૂલક યન, કંટક નસ-સિસ પૂર !

યુદ્ધિ યસ ફાટે સહી, 'રજ્જવ' રહિયે દૂર ॥

૫૦-ફીર કા મિત્ર કોન દે ?

૭૦-માયા કા ત્યાગ.

૫૦-જનક આદિ અપને કુટુંબ મેં કિસ પ્રકાર રહે ?

૭૦-અપને હૃદય કા સર્વથા નિરહંકાર બનાકર.

('કલ્યાણ' માસિકના એક અંકમાંથી)

૧૦૪-ધ્યાનાવસ્થામાં પ્રભુ સાથે વાર્તાલાપ

(અનુઃ-શ્રી ૦ મહિલાલ જાદવરાય ત્રિવેદી)

સાધક એકાંત અને પવિત્ર સ્થાનમાં ફર્ક અથવા જનના આસન ઉપર સ્વસ્તિક, સિદ્ધ અથવા પદ્માસન વગેરે કોઈ પણ આસન વડે સ્થિર સીધા અને સ્વચ્છતાપૂર્વક બેસે, હન્દિયોને વિપયથી મુક્ત કરી, સાંસારિક કામનાઓનો સંપૂર્ણ ત્યાગ કરી, સ્ફુરણરહિત થઈ જાય, પછીથી આજસરહિત વૈરાગ્ય સહિત પવિત્ર ચિત્તથી પોતાના હૃદયે ભગવાનનું આહ્વાન કરે. જ્યારે ધ્યાનાવસ્થામાં ભગવાન આવે છે, ત્યારે ચિત્તમાં અતિ પ્રસન્નતા, શાંતિ, શાન-જ્યોતિ તેમ જ નેત્રો બંધ કરતાંજ સારાએ ભૂમંડળમાં મહાપ્રકાશ પથરાયલો પ્રતીત થાય છે, જ્યાં શાંતિ છે ત્યાં વિલેપ નથી થતો અને જ્યાં શાનદીપક પ્રગટે છે ત્યાં નિદ્રા અને આજસ પ્રવેશ કરી ચક્રતાં નથી તેમજ સ્તુતિ-પ્રાર્થના કરવાથી ધ્યાનાવસ્થામાં ભગવાન આવે તો હૃદયના સાગર સ્વરૂપનું દર્શન કરવામાં કંઈ મુશ્કેલી

પણ નથી. કદાચ કહો કે પોતે નીરખેલી વસ્તુનું ધ્યાન કરવું સહેલ છે, પરંતુ કદી નીરખી ન હોય તેવી વસ્તુનું ધ્યાન થી રીતે યથ સહે! એ દીક છે; પરંતુ શાસ્ત્ર અને મહાત્માઓનાં વચનામૃતોના આધારે તથા આપણા હૃદયના પ્રિયકર ચિત્તના આધાર ઉપર પણ ધ્યાન યથ સહે છે, તેથી કરીને સાધકને માટે એજ ઉચિત છે કે, નેત્રોને બંધ કરી પોતાના હૃદય પરમેશ્વરનું આહ્વાન કરે; અને સામાન્ય આહ્વાનના કારણે દર્શન ન થાય ત્યારે એમનું યુક્તીર્તન, દિવ્યસ્તોત્રો, મંગલગીતો યજ્ઞ સ્તુતિ-પ્રાર્થના કરતાં શ્રદ્ધા અને પ્રેમ-પૂર્વક કરણભાવે ગદ્ગદ કંઠે ભગવાનનું પુનઃ પુનઃ આહ્વાન કરે અને ભગવાનના આવવાની આશા અને પ્રતીતિ કરતાં આ ચોપાઈનું ઉચ્ચારણ કરે:-

एक यात मैं पूछहु सोही । कारण कवन बिसारेहु मोही ॥

પછી વિશ્વાસ રાખવો જોઈએ કે, આપણા હૃદયે ભગવાન આપણી સંમુખ આકાશમાં ફક્ત બે ફૂટના અંતર ઉપરજ પ્રત્યક્ષ હોયા છે. ત્યાર પછી ચરણથી મસ્તક સુધી એ દિવ્યમૂર્તિનું અવલોકન કરતાં કરતાં આ ચોપાઈ ઉચ્ચારવી આવશ્યક છે.

नाथ सकल साधनकर हीना । कीन्ही कृपा जानि जन बीना ॥

હે નાથ! હું બધાં સાધનો વચરનો છું છતાં આપે મને દીન નહીં દયા કરી છે; મનઃકળ કે મેં તો કોઈ પણ એવી સાધના નથી કરી કે જેના બગથી ધ્યાનાવસ્થામાં આપનાં દર્શન કરી શકું; પરંતુ આપે મને દીન નહીંનેજ દર્શન દીધાં છે. આ પ્રમાણે ભગવાનના આપ્તા પછી ધ્યાનાવસ્થામાં સાધક ભગવાન સાથે વાર્તાલાપ કરે કરે છે.

સાધક—પ્રેમા! આપ ધ્યાનાવસ્થામાં પ્રગટ થતાં આટલો બધો વિશંખ કેમ કરો છો? બેઠાવતાંની સાથેજ આપ કેમ પધારતા નથી? આમ તબક્કાવો છો તા મારે!

ભગવાન—નવસાવચાન્દ્ર તન્નારું પરમ દિન રહેવું છે.

સાધક—નવસાવચાન્દ્ર શું દિન છે તે હું જાણતો નથી; હું તો આપના પદરચર દિન જાનતું છું.

ભગવાન—તિલંગી અવચાન્દ્ર વિદેશ જાત થાય છે, વિરહ-

વ્યાકુળતા થાય છે, ઉત્કટ હજી થાય છે; એ વખતે આવવામાં પરમ આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે. જેવી રીતે અત્યંત જૂન લાગે ત્યારે અત્યંત અમૃત સમાન લાગે છે.

સાધક—હીક છે; પરંતુ ધણે વિવંજ કરવાથી સાધક નિરાશ થઈ ખ્યાન છોડી દેવા તૈયાર થાય છે.

ભગવાન—જો મારા પર એટલો પણ વિશ્વાસ ન હોય અને મારા આવવામાં વિવંજ થવાને કારણે સાધક વ્યાકુળવ્યાકુળ થઈ ખ્યાન છોડી દે, તો તેને દર્શન દેવાથી શું ફાયદો ?

સાધક—હીક છે; પરંતુ આપના આવવાથી આપમાં રચિતો વધશેજ અને સાધના પણ તેજ યશે, એટલા માટે આપને બોધાવવતાની સાથેજ પધારવું ઉચિત છે.

ભગવાન—જે હું સમજું છું એજ ઉચિત છે ને જે ઉચિત છે તેજ હું કરું છું.

સાધક—પ્રભો ! આપ જે કહે છે તેવુંજ મારે માનવું જોઈએ, પરંતુ મન પછું પાછું છે, એ માનવા નથી દેવું. આપ કહે છે તે વાત તદ્દન સાચી છે તેપણ મને તો એજ પ્રિય લાગે છે કે હું બોધાવું અને તરત આપ આવી જાઓ. એ બતાવશો કે એ પુકાર કઈ જાતનો પુકાર છે કે જે એકજ પુકારની સાથે આપ પધારો છો ?

ભગવાન—ત્રાપીઓની રીતે ત્યારે સાધક મારે માટે વિરહથી તલસે છે ત્યારે તેવી રીતે હું આવું છું. અથવા મારામાં પ્રેમ અને વિશ્વાસ કરી દ્રૌપદી અને ગંજેન્દ્રની માફક ત્યારે આતુરતાથી વ્યાકુલ થઈને પુકારે છે ત્યારે આવી શકું છું, અથવા પ્રદુઃખાદની માફક નિઃકામલાવથી ભજવાવાળા માટે બોલાવ્યા વિના પણ આવી શકું છું.

સાધક—વિરહથી વ્યાકુલ કરી આપ આવો છો એ આપની કેવી આદત છે ? આપ વિરહવેદના આપી કેમ તલસાવો છો ?

ભગવાન—વિરહ થકી ઉત્પન્ન થયેલી વ્યાકુલતાનો દરજ્જો ધણો જાણ્યો છે. વિરહવ્યાકુલતાથી પ્રેમની વૃદ્ધિ થાય છે. પછી ભક્ત ક્ષણભરનો પણ વિયોગ નથી સહન કરી શકતો. એને સદાને માટે પ્રાપ્તિ થઈ જાય છે એક વખત મળ્યા પછી ફરી મોઈ વખત

છોડતો પણ નથી; જોવા ભરત ચૌદ વર્ષ સુધી વિરહથી વ્યાકુલ રહ્યો, પછી મારો સાથ તેણે કદી પણ છોડ્યો નહિ.

સાધક—આપને કદી કામ પડતું તો આપ લક્ષમણ અને યતુ-
મને સુપરત કરતા, ભરતને નહિ, એવું શું કારણ હતું?

ભગવાન—પ્રેમની અધિકતાને કારણે ભરત મારો વિયોગ સહન
કરી શકતો નહોતો.

સાધક—ત્યારે તેણે ચૌદ વર્ષ સુધી વિયોગ થી રીતે સહન કર્યો?

ભગવાન—મારી આરાધી બંધાર્થ એને વિયોગ સહન કરવો
પડ્યો અને એ વિરહથી પ્રેમની એટલી વૃદ્ધિ થઈ કે પછી તેનો મારાથી
કદી વિયોગ થયો નહિ.

સાધક—પણ આપે એ વિરહમાં ભરતનું શું દિલ વિચાડ્યું?

ભગવાન—ચૌદ સાલનો વિયોગ સહન કરવાથી એ વિરહ અને
મિલનના તત્ત્વને પામી ગયો. પછી એક ક્ષણભરનો વિયોગ પણ તેને
એક પુત્ર સમાન ભાસવા લાગ્યો. જો એવું ન થાય તો મારા પ્રત્યે
આટલું આકર્ષણ થી રીતે થાય?

સાધક—પણ વિરહની વ્યાકુલતાથી નિરાશા પણ થાય.

ભગવાન—હું કદી ચૂક્યો છું કે એવા પુરુષોને ફરી દર્શન
આપવાની શું જરૂર છે?

સાધક—ત્યારે એવા પુરુષોએ આપનાં દર્શન મારે શું કરવું જોઈએ?

ભગવાન—કોઈ પણ પ્રકારે મારામાં શ્રદ્ધા અને પ્રેમ ઉત્પન્ન
થાય તેની મોંઘિલ કરવી જોઈએ.

સાધક—શું શ્રદ્ધા અને પ્રેમ વિના દર્શન થઈ શકતાં નથી?

ભગવાન—ના, નથી શક શક્યાં; એ નીતિ છે.

સાધક—શું આપ મહેરબાની નથી કરી શકતા?

ભગવાન—કોઈ ક્ષેત્ર મહેરબાની કરાય અને કોઈ ક્ષેત્ર ન કરાય
તો પદ્મપાત્રોષ આવે છે. દરેક પર મહેરબાની નથી શક શકી.

સાધક—શું એવી મહેરબાની ફરી શક શકે છે ખરી?

ભગવાન—હા, અનંતગતિ મારે એવી મહેરબાની છે. એ
વખતે મહા અને પ્રેમ વખતે પણ કદા એક વખત મારું મનન

કરવાની ખારી પ્રાપ્તિ થાય છે.

સાધક—ત્યારે એને માટે આટલી જાણ મદદરજાની કેમ રાખવામાં આવી ?

ભગવાન—એવું જીવન સમાપ્ત થઈ રહ્યું છે, સદાને માટે એ મનુષ્યચરીરનો ત્યાગ કરી રહ્યો છે, તેથીજ એને માટે વધારે ઉદારતા રાખવામાં આવી છે.

સાધક—એ તો ઉચિતજ છે કે અંતકાળને માટે આ ધણી ઉદારતા રાખવામાં આવી છે, પરંતુ અંતસમયે મન, બુદ્ધિ અને ઇન્દ્રિયો પોતાના કબજામાં નથી રહેતી; અને તે વખતે આપનું સ્મરણ કરવું એ પણ પોતાના કાબૂની વાત નથી.

ભગવાન—એટલા માટે હમેશાં મારું સ્મરણ રાખવાનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. જે એવો અભ્યાસ કરશે તેને ખારી સ્મૃતિ અવસ્થા રહેશે.

સાધક—આપની સ્મૃતિ મને હમેશાં રહે એને માટે હું ઇચ્છા રાખું છું અને ઇચ્છિય કરું છું, પરંતુ ચંચલ અને પ્રવલ મન એવું છે કે તેની આગળ ખારી ઇચ્છિય ચાલતી નથી. એને માટે શો ઉપાય કરવો જોઈએ.

ભગવાન—જ્યાં જ્યાં તમારું મન જાય ત્યાં ત્યાંથી પાછું વાળી પ્રેમથી સમજાવી ફરી ફરી ખારામાં લગાવવું જોઈએ, અથવા મને દરેક જગ્યાએ રહેલો સમજી જ્યાં જ્યાં મન જાય ત્યાંજ મારું ચિંતન કરવું જોઈએ.

સાધક—એ વાત મેં સાંભળી છે, વાંચી છે અને હું સમજું છું, પરંતુ તે વખતે એ યુક્તિ મને યાદ નથી રહેતી અને તેથીજ આપનું સ્મરણ નથી કરી શકતો.

ભગવાન—આસક્તિને કારણે આ તમને ખૂબી આદત પડી છે; મને આસક્તિનો નાશ અને આદત સુધારવા માટે મહાપુરુષોનો ગુણ અને નામજાપનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ.

સાધક—એ તો ચોક્કસ જની શકે છે અને તેથી લાભ : છે; પરંતુ મારા કુર્ભાગથી તો દરેક વખતે એ નથી થતું.

ભગવાન—એમાં દુર્ભાગ્યની શી વાત છે? એમાં તો તમારી કોશિયની બિલુપ છે.

સાધક—પ્રભો! શું ભજન અને સત્સંગ કોશિયથી યથા શકે છે? સાંભળ્યું છે કે પૂર્વજન્મનાં પુણ્ય એકદાં થાય ત્યારેજ સત્સંગ થાય છે.

ભગવાન—મારો અને સત્પુરુષોનો આશ્રય લઈ ભજનની જે કોશિય થાય છે તે અવશ્ય સફળ બને છે. એમાં કુસંગ, આસક્તિ અને સંચિતનાં નડતરો બિહાં થાય છે પરંતુ તેના તીવ્ર અભ્યાસથી બધી અડચણોનો નાશ થઈ જાય છે અને ઉત્તરોત્તર સાધનાની ઉન્નતિ યથા થઈ અને પ્રેમની વૃદ્ધિ થાય છે, અને પછી વિમો નજીક પણ નથી આવી શકતાં. પૂર્વજન્મનાં કરેલાં કર્મ અનુસાર પ્રારબ્ધ ભોગ-પ્રાપ્તિ કરાવે છે, એ નવીન શુભ કર્મની અંદર મોઢાં જાતવું વિમ્ન કરવું નથી. જે વિમ્ન બિહાં થાય છે તે સાધકની કમતાકાતયી થાય છે. પૂર્વસંચિત પુણ્ય સિવાય પણ શ્રદ્ધા અને પ્રેમપૂર્વક પ્રયત્ન કરવાથી મારી કૃપા વડે સત્સંગ પ્રાપ્ત થાય છે.

સાધક—પ્રભો! ધણીક લોક સત્સંગ કરવાની કોશિય કરે છે, પણ ત્યારે સત્સંગ મળતો નથી ત્યારે ભાગ્યની નિંદા કરવા મંડી પડે છે. શું એ ઠીક છે?

ભગવાન—ઠીક છે, પરંતુ તેમાં બૂલથાપ ખાણ જવાનો ભય રહેલો છે, સાધનામાં નરમાય આવી જાય છે. જેટલો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ તેટલો કર્યા પછી પણ સત્સંગ ન થાય તો એ માની શકાય પરંતુ આ વિષયમાં પ્રારબ્ધની નિંદા ન કરતાં પોતાનામાં શ્રદ્ધા અને પ્રેમની બિલુપ છે તેની નિંદા કરવી જોઈએ; કેમકે શ્રદ્ધા અને પ્રેમથી નવું પ્રારબ્ધ બની પરમ કૃપાશુકારક સત્સંગ પ્રાપ્ત થાય છે.

સાધક—પ્રભો! આપ સત્સંગને આટલો મુખ્ય કેમ મનેા છો?

ભગવાન—સત્સંગ વિના ન તો જાજન, જ્ઞાન, તેજ વગેરેની સાધના શક્ય કે ન તો આરામાં અનન્ય પ્રેમ ઉત્પન્ન થઈ શકે. એના વિના મારી પ્રાપ્તિ થવી મુશ્કેલ છે; તેથીજ હું સત્સંગને જેટલું મહત્ત્વ આપું છું.

સાધક—પ્રભો ! દયાવો, સત્સંગપ્રાપ્તિ માટે શો ઉપાય કરવો જોઈએ ?

ભગવાન—પદેલાં દુ દયાવી ચૂકવો છું કે જદા અને પ્રેમથી સત્સંગ માટે પ્રયત્ન કરવાથી મારી કૃપા વડે સત્સંગ મળી શકે છે.

સાધક—હવે હું સત્સંગ માટે આથી પણ વિશેષ પ્રયત્ન કરીશ. નિરંતર નિષ્કામ પ્રેમભાવથી ભજન, ધ્યાન માટે હું આપનીજ મદદ માગીશ.

ભગવાન—તમે તમારી શુદ્ધિ પ્રમાણે ઠીક માગી રહ્યા છો; પરંતુ તમારા મનને જોડવા વિનયભાગ સારા લાગે છે, તેટલું મારું ભજન સારું લાગતું નથી.

સાધક—શુદ્ધિથી તો હું ઇચ્છું છું પરંતુ મન ધણું પાછું છે, તેથી અરુચિને કારણે ભજનધ્યાન સારું ન લાગે તો તેની આગળ હું લાચાર છું. તેથી આપે વિશેષ મદદ કરવી જોઈએ.

ભગવાન—ભજનધ્યાન પ્રત્યે મનની ઓછી રુચિ હોય તોપણ એવી કોશિશ કરતા રહો કે તે ભજનધ્યાનમાં લાગી રહે. ધીરે ધીરે એમાં રુચિ યતાં ભજનધ્યાન ઠીક થઈ રહેશે.

સાધક—હું ચક્તિ પ્રમાણે કોશિશ કરતો રહું છું, પરંતુ હજી મુઠ્ઠી સંતોષકારક પરિણામ આવ્યું નથી. એથી ઉત્સાહભંગ થવા જેવું બને છે. મને એ વિશ્વાસ છે કે, આપની દયાથીજ એ કામ થઈ શકે છે; આપે એથી વિશેષ દયા કરવી જોઈએ.

ભગવાન—નિરુત્સાહી થવું ન જોઈએ. મારા ઉપર ભાર નાખવાથી બધું થઈ શકે છે એ ઠીક છે; પરંતુ મારી આજ્ઞા અનુસાર કટિબદ્ધ થઈ તમારે ચાલવાની કોશિશ કરવીજ જોઈએ. એવું ન ધારો કે હું બધી કોશિશ કરી ચૂકવો છું, હજી કોશિશ કરવામાં ધણી શિયલતા છે. તમારી ચક્તિ અનુસાર હજી કોશિશ નથી થઈ, એટલા માટે ખૂબ તત્પરતાથી કોશિશ કરવી જોઈએ.

સાધક—આપનો આશ્રય લઈ ફરીથી પ્રયત્ન કરીશ; પરંતુ કામ તો આપની દયાથીજ થશે.

ભગવાન—એ તો તમારા પ્રેમની વાત છે કે તમે મારા પર

વિશ્વાસ રાખો છો, પરંતુ સાવચેત રહેજો કે બૂલથી પણ તેમાં ઢરા-મીપણું ન આવી જાય; હું કહું છું કે તમારે ઉત્સાહની વૃદ્ધિ કરવી જોઈએ. જ્યારે મારું એ કહેલું છે ત્યારે તમારા ઉત્સાહમાં કંઈ ખામી હોવાનું કોઈ પણ કારણ નથી; ફક્ત મનજ તમને બૂલધાપ ખવડાવી રહ્યું છે. ઉત્સાહભંગની વાતજ મનમાં ન આવવા દો, હમેશાં ઉત્સાહ રાખો.

સાધક—શાંતિ અને પ્રસન્નતાના અભાવે મારો ઉત્સાહ નરમ પડી જાય છે.

ભગવાન—જ્યારે તમે મારી ઉપર બરોસો રાખો છો તો કાર્યની સફળતા ઉપર શા માટે ધ્યાન આપો છો ? એજ કામના છે.

સાધક—કામના તો છે પરંતુ એ છે તો ભજનધ્યાનની વૃદ્ધિને માટે.

ભગવાન—જ્યારે તમે મારે ચરણે આવી મયા છો ત્યારે તમને ભજનધ્યાનની વૃદ્ધિ માટે શાંતિ અને પ્રસન્નતાની ચિંતા શા માટે છે ? મારી આગાધ પાવન ઉપરજ તમારે ખાસ લક્ષ આપવું જોઈએ. કાર્યના ક્ષેત્ર ઉપર નહિ.

સાધક—કાર્ય સફળ ન થવાથી ઉત્સાહભંગ થશે અને ઉત્સાહ-ભંગ થવાથી ભજનધ્યાન નહિ થાય.

ભગવાન—એ તો ઠીક છે, પરંતુ સફળતાની કમી જોઈને પણ ઉત્સાહમાં કમી જવાએ થવી ન જોઈએ, મારા ઉપર વિશ્વાસ રાખી ઉપરોપર મારી આગાધી ઉત્સાહ વધારવો જોઈએ.

સાધક—એ વાત તો ઠીક યુક્તિપૂર્વક છે, પરંતુ હરી પણ શાંતિ અને પ્રસન્નતા ન મળવાથી ઉત્સાહમાં સિયિલના આવીજ જાય છે.

ભગવાન—એવું થાય છે તો તમે મારી વાત ઉપર શું ધ્યાન આપ્યું ? એમાં તો કેવળ તમારા મનની હેતરપિંડી છે.

સાધક—ભગવાન ! શું એમાં મારા સંમિત પાપ કારણરૂપ નથી ? શું એ મારા ઉત્સાહમાં નકારો દેખાઈ નથી દર્શાવે ?

ભગવાન—મારે ચરણે આવ્યા પછી પાપ રહેતાંજ નથી.

સાધક—એ હું જાણું છું, પરંતુ ખરી રીતે હું પૂર્ણરૂપે

આપના યરજમાં ક્યાં આવી શકો છું? હજી સુધી તો કેવળ વચન માત્રથી આપના યરજે છું.

ભગવાન—વચનમાત્રથી પણ જે એક વચન મારે યરજે આવી જાય તેનો દૃઢ ત્યાગ નથી કરવો. પરંતુ તમારે તમારો જોયો ભાવ દેવ તે પ્રમાણે મારે યરજે આવવાની ખૂબ કેસિય કરવી જોઈએ.

સાધક—કેસિય તો ખૂબ કરું છું, પણ મનની પાસે મારું કશું પણ સાક્ષત્વ નથી.

ભગવાન—ખૂબ કેસિય કરું છું એ માનવું બુદ્ધભરેલું છે; કેસિય થોડી કરો છો અને તેનાં વિવેચન વિશેષ કરો છો.

સાધક—એને સુધારવા પ્રયત્ન કરીશ કે યરીશમાં અને સાંસારિક વિષયોમાં આસક્તિ રહેવાથી અને મન ચંચલ હોવાને કારણે આપની દયા વિના પૂર્ણયરજ બનવું બહુજ કઠણ છે.

ભગવાન—કઠણ માનો છો તેથીજ કઠણ બાંધે છે; ખરી રીતે કઠણ છેજ નહિ.

સાધક—શી રીતે કઠણ ન માતું? અને તો એવું પ્રત્યક્ષ માલૂમ પડે છે.

ભગવાન—હીક, માલૂમ પડે તો પડવા દો; પરંતુ તમારે મારી વાત તરફજ ખાસ ધ્યાન આપવું જોઈએ.

સાધક—આજથી હું આપની દયા પર ભરોસો રાખી કેસિય કરીશ કે જોથી મને કઠણ માલૂમ ન પડે. પરંતુ સાંભળ્યું છે કે આપના યોગક નામ—જપથી અને ધ્યાનથી સર્વ પાપનો નાશ થઈ જાય છે. શાસ્ત્ર અને આપ પણ એવુંજ કહો છો, પણ અભિન વૃત્તિઓ ચલાવું શું કરજી? યોગે યોગે લગ્નધ્યાન તો મારાથી પણ થતું રહે છે.

ભગવાન—ભજનધ્યાનથી સર્વ પાપોનો નાશ થાય છે એ સત્ય છે, પરંતુ તેમાં કેટલો વિશ્વાસ કરે ત્યારે ને? તમારો પણ એમાં પૂરો વિશ્વાસ નથી, કારણ કે તમે માની રહ્યા છો કે પાપનો નાશ નથી થયો, તે હજી તેજાંજ છે.

સાધક—વિશ્વાસ નહિ થવાનું શું કારણ છે ?

ભગવાન—નીચ અને નાસ્તિકોનો સંગ, સંચિત પાપ અને દુર્ગુણ.

સાધક—શું પાપ અને દુર્ગુણ જુદી જુદી વસ્તુ છે ?

ભગવાન—ચોરી, જારી, જૂક, હિંસા અને દંભ-પાખંડ વગેરે પાપ છે અને રાગ, દ્વેષ, કામ, ક્રોધ, દર્પ અને અહંકાર વગેરે દુર્ગુણ છે.

સાધક—એ સર્વનો નાશ શી રીતે થાય ?

ભગવાન—એના નાશ માટે નિષ્કામ ભાવથી ભજન, ધ્યાન સેવા, સત્સંગ વગેરે કરવાં એ સદુષ્ટી શ્રેષ્ઠ માર્ગ છે.

સાધક—સાંભળ્યું છે કે વૈરાગ્ય થવાથી રાગદ્વેષ વગેરે નાશ થઈ જાય છે અને તેનાથી ભજનધ્યાનની સાધના પણ ઠીક થાય છે.

ભગવાન—ઠીક છે, વૈરાગ્યથી ભજનધ્યાનનું સાધન વધે છે, પરંતુ અંતઃકરણ શુદ્ધ થયા વિના દૃઢ વૈરાગ્ય તો નથી થતો. કદાચ કહો કે શરીર અને સાંસારિક ભોગમાં દુઃખ અને દ્વેષબુદ્ધિ કરવાથી પણ વૈરાગ્ય થાય છે, એ ઠીક છે, પરંતુ આ વૃત્તિ પણ ઉપરોક્ત સાધનોથીજ થાય છે. તેથીજ ભજન, ધ્યાન, સેવા અને સત્સંગ વગેરે કરવાનો પ્રાણપૂર્વક પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

સાધક—ભગવન! હવે એ દર્શાવો કે આપ પ્રત્યક્ષ દર્શન ક્યારે આપશો ?

ભગવાન—એને માટે તમે કેમ ચિંતા કરો છો ? ન્યારે મને મોખ લાગશે ત્યારે હું આપીશ. વૈષ્ણવે ન્યારે સ્થાન લાને છે ત્યારે જેતેજ વિચાર કરીને રોગીને અમ આપે છે. રોગીએએ તો વૈષ્ણ ઉપરજ આધાર રાખવો જોઈએ.

સાધક—આપનું કહેવું ઠીક છે, પરંતુ રોગીને ન્યારે જૂખ લાને છે, ત્યારે એ ‘મને અમ ક્યારે નગશે ?’ એવું કદા કરે છે, જે અમને માટે આનુર દેવ છે એ તો પૂર્યેજ રહે છે.

ભગવાન—રોગ જાણે છે કે રોગીની જૂખ સ્થાન છે કે ખોરી,

જૂખ જાળવા છતાં પણ પેલ રાગીને અમ ન આપે તે તેમાં પણ દિલ સમાયેલું દોષ છે.

સાધક—હીક છે; આપને દર્શન ન રેવામાં શું દિલ છે તે કં નથી સમજી શકતો. મને તો દર્શન આપવામાં જ દિલ દેખાય છે. અમથી તો નુકસાન પણ થાય છે, પણ આપના દર્શનથી કદી નુકસાન નથી થતું; પરંતુ પરમ લાભ થાય છે, તેથી આપનું મળવું અત્યંત શાખલા સાથે બંધાયેલું નથી થતું.

ભગવાન—ત્યારે પેલને જે સ્ત્રી જે સમયે આપવાની યોગ્ય ભાગે ત્યારે તેજ યોગ્ય સમયે રાગીને આપે છે. એમાં તો રાગીએ પેલ પરમ આધાર રાખવો જોઈએ. વેલ સાચી જૂખ સમજીને જ રાગીને ખોરાક આપે છે અને તેથી નુકસાન પણ નથી થતું; અત્યારે મારું મળવું પરમ લાભદાયક છે પરંતુ પૂર્ણપ્રેમ અને શ્રદ્ધા સાચી જૂખ વિના મારાં દર્શન યર્ષજ શકતાં નથી.

સાધક—શ્રદ્ધા અને પ્રેમ તો મારામાં બહુ જ જોઈ છે અને તેની પૂર્તિ થવી બહુ જ કઠણ સમજાય છે. આ પ્રમાણે તો મારે માટે આપનાં દર્શન અસાધ્ય નહિ તો કદાચ તો જરૂર છે.

ભગવાન—એવું માનવું એ તમારી મોટી જૂથ છે, એવું માનવા-થી તો દર્શન થવામાં વિલંબ થાય છે.

સાધક—ના મારું તો શું કરું કેમ ન મારું? પૂર્ણ શ્રદ્ધા અને પ્રેમ વિના તો દર્શન યર્ષજ શકતાં નથી અને તેની તો મારામાં બહુ જ ઊણપ છે.

ભગવાન—શું ઊણપની પૂર્તિ ન થઈ શકે?

સાધક—થઈ શકે છે, પરંતુ જે પ્રમાણે થતું આવ્યું છે એ રીતે થયેજ નય તો આ જ-મમાં એ ઊણપની પૂર્તિ થવાનો સંભવ નથી.

ભગવાન—એવું માનીને તમે પોતેજ પોતાના માર્ગમાં વિચરે-શને બનો છો? શું સો વર્ષનું કાર્ય એક મિનિટમાં નથી બની શકતું?

સાધક—હા, આપની કૃપાથી સર્વ કંઈ થઈ શકે છે.

ભગવાન—ત્યારે એ દિસાગ ઉપર કેમ આવ્યા કે આ જ-મમાં હવે સંભવ નથી?

સાધક—એ મારી મૂર્ખતા છે, પણ હવે એવી કૃપા કરો કે જેથી આપનામાં પૂર્ણ શ્રદ્ધા અને અનન્ય પ્રેમ જલદી થઈ જાય.

ભગવાન—શું મારામાં તમારો પ્રેમ સંપૂર્ણ થાય તેવું હું નથી ઇચ્છતો? શું હું તેમાં નડતર બિજું કરું છું?

સાધક—એમાં નડતર બિજું કરવાની તો વાતજ ક્યાં છે? આપ તો મદદ પણ કરો છો, પરંતુ શ્રદ્ધા અને પ્રેમની પૂર્તિમાં વિલંબ થઈ રહ્યો છે તેના માટે હું પ્રાર્થના કરું છું.

ભગવાન—ઠીક છે, પરંતુ પૂર્ણ પ્રેમ અને શ્રદ્ધાની જે બિજુપ છે તેની પૂર્તિ કરવા માટે મારો આશ્રય લઈ ખૂબ પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે.

સાધક—ભગવન! મેં સાંભળ્યું છે કે રોવાથી પણ એની પૂર્તિ થાય છે, શું એ ઠીક છે?

ભગવાન—એ રોવું જુદી જાતનું છે.

સાધક—જુદી જાતનું કેવું અને કયું?

ભગવાન—એ રુદન હૃદયનું હોય છે, જેમ કોઈ આત્મ-દુઃખી માણસ દુઃખનિવૃત્તિને માટે સ્વચ્છ હૃદયથી રડે છે.

સાધક—ઠીક છે, ચાલું છું તો એવુંજ, પરંતુ દરેક સમયે એવું રોવું આવતું નથી.

ભગવાન—એથી તો એ નિશ્ચિત થાય છે કે, જુદાના વિચારથી તમે રોવા ચાહો છો, પણ તમારું મન નથી ચાલતું.

સાધક—ભગવન! જો મનજ ચાલવા માંડે તો પછી આપને પ્રાર્થનાજ શા માટે કરું? મન નથી ચાલતું એટલા માટે તો આપની મદદ ચાલું છું.

ભગવાન—મારી આજ્ઞાઓનું પાલન કરવા તત્પર રહેવાથી મારી પૂરી મદદ મળે છે. એ વિશ્વાસ રાખો કે, એમાં તત્પર રહેવાથી કાલ-માં કાલ કામ પણ સહેજમાં થઈ શકે છે.

સાધક—ભગવન! આજ જેવા જાણથી કહો છો તે પ્રમાણેજ કરીશ, પરંતુ યદ્યપિ તો જ્યુ આપની કૃપા વહેજ, તું નિમિત્ત માત્ર ખું. એટલા માટે આપની એ આજ્ઞા માન્ય કરી હવે ચિંતન કલ્પિત કરીશ, મને નિમિત્ત જન્યથી જે કંઈ કરાવો હેતુ દેવ તે કરાવી લેને

ભગવાન—એવું કરવાથી તમારામાં કંઈ દરમિયાન આવતું ન આવે તોય!

સાધક—ભગવાન! શું આપની પાસે મદદ માગતી એ પણ દરમિયાન છે?

ભગવાન—મદદ તો માગતા રહેતી, પણ કામ કરવાથી જ્યારે ચોરાય અને આગપાલન કરે નહિ, એવું નામ દરમિયાન છે. જે કંઈ મેં બતાવ્યું છે, તમારામાંથી ચિત્ત પરોતી એવું કરતા રહે. આમળપાણીની કંઈ પણ ચિંતા ન કરો. જે કંઈ બને તે પ્રસન્નતાપૂર્વક જોતા રહો. એવું નામ ચરણામનિ છે. વિશ્વાસ રાખો કે આ પ્રમાણે ચરણ થવાથી સર્વ કાર્યની સિદ્ધિ થઈ શકે છે.

સાધક—વિશ્વાસ તો કરું છું પરંતુ આનુસ્તાને કારણે ભૂધ થઈ જાય છે, અને પરમસાંતિ તથા પરમાનંદ લક્ષ્ય ચામું જાય છે.

ભગવાન—જેમ કાર્યના ફળની તરફ જુઓ છો તેમ કાર્ય તરફ કેમ નથી જોતા? મારી આગા અનુસારજ કાર્ય કરવાથી મારામાં શ્રદ્ધા અને પ્રેમની ટકિ થતાં મારી પ્રાપ્તિ થાય છે.

સાધક—પરંતુ પ્રભો! આપનામાં શ્રદ્ધા અને પ્રેમ થયા વિના આગા-પાલન તો નથી થઈ શકતું.

ભગવાન—જેટલી શ્રદ્ધા અને પ્રેમથી મારી આગાનું પાલન થઈ શકે, જેટલી શ્રદ્ધા અને પ્રેમ તો તમારામાં હોજ.

સાધક—ત્યારે આપની આગાનું અક્ષરશઃ પાલન નહિ થવાનું શું કારણ છે?

ભગવાન—સંચિત પાપ, રાગદોષ, કામ, ક્રોધ વગેરે કુચુંલુજ વિધર્મના કારણરૂપ છે.

સાધક—એનો નાશ શી રીતે થઈ શકે?

ભગવાન—એ તો પહેલેથી જ જાતજાતી ચૂકચો છું કે ભજન, ધ્યાન, સેવા, સત્સંગ વગેરે સાધનોથી થશે.

સાધક—એને માટે હવે કંઈ વિશેષ રીતે પ્રયત્ન કરવા કોઈક કરીશ. પરંતુ એ પણ આપની મદદ વગર થશે.

ભગવાન—મદદ તો ભક્તને મારાથી આપે તેટલી મળી શકે છે.

સાધક—પ્રભો! કોઈ કોઈ કહે છે કે, પ્રજ્ઞાનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન

જ્ઞાન—ચક્ષુથી જ યાચ યાચ છે, ચર્મચક્ષુથી નહિ, એ શું ખરું છે ?

ભગવાન—એમનું કહેવું ઠીક નથી, ભક્ત જે પ્રકારે મારાં દર્શન ઇચ્છે છે, તે પ્રકારે હું દર્શન આપી શકું છું.

સાધક—આપનું સ્વરૂપ તો દિવ્ય છે, પણ ચર્મચક્ષુથી એનાં દર્શન શી રીતે થઈ શકે ?

ભગવાન—મારા અનુગ્રહથી હું એને એવી શક્તિ દઉં છું, જેના આશ્રયથી એ ચર્મચક્ષુદ્વારા પણ મારા દિવ્ય સ્વરૂપનાં દર્શન કરી શકે છે.

સાધક—ત્યારે આપ દિવ્ય સાકાર સ્વરૂપથી પ્રકટ થાઓ છો, ત્યારે જેટલાં મનુષ્ય રહેતાં હોય છે તે બધાંને આપનાં દર્શન થાય છે કે તેમનામાંથી કોઈ એક એને ?

ભગવાન—હું જેવું ચાહું છું તેવું જ થઈ શકે છે.

સાધક—ચર્મદષ્ટિ તો સદુની સમાન છે, પણ કોઈને દર્શન થાય અને કોઈને થતાં નથી, એમ કેમ બને ?

ભગવાન—એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. એક યોગી પણ પોતાની યોગશક્તિથી એવાં કામ કરી શકે છે કે, બધાની સામે પ્રકટ થઈને પણ કોઈને દષ્ટિગોચર થાય અને કોઈને ન થાય.

સાધક—ત્યારે આપ સદુને દષ્ટિગોચર થાઓ છો ત્યારે બધાને એકજ પ્રકારે નજરે પડે છે કે ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે ?

ભગવાન—એક પ્રકારે પણ દેખાઈ છે અને ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે પણ; જે જેવું પાત્ર, એટલે કે જેની જેની પ્રીતિ અને શ્રદ્ધા હોય છે તેને તેવે પ્રકારે હું નજરે પડું છું.

સાધક—આપના પ્રત્યક્ષ પ્રકટ થવા છતાં દર્શકોમાં શ્રદ્ધાની ઊભૂપ કેમ રહી શકે છે ? ઉદાહરણ આપી સમજાવો.

ભગવાન—શ્રદ્ધાની ન્યૂનતા હોવા છતાં પણ હું દરેકની સામે પ્રકટ થઈ છું અને પ્રકટ થવા પડી પણ શ્રદ્ધાની ઊભૂપ રહી શકે છે. જેનું કુરોધનની સ્વભાવ હું વિહતસ્વરૂપે પ્રકટ થયો અને પોતપોતાની બાવના અનુસાર નજરે પડ્યો વગેરે થઈ શકે અને તેથી પણ શક્ય નહિ.

સાધક—ત્યારે આપ પ્રત્યક્ષ અવતાર કો હો, ત્યારે તો આપ સર્વને સમાનભાવે દેખાતા હશે ?

ભગવાન—અવતારને સમયે પણ જેની જેની ભાવના તેવે હું નજરે પડું છું.

સાધક—પણક લોક કહે છે કે, સચ્ચિદાનંદપદ પરમાત્મા સાકારરૂપથી ભક્તની સામે પ્રકટ નથી થઈ શકતા. લોકોને પોતાની ભાવનાજ પોતપોતાના હૃદયેના સાકારરૂપમાં દૃષ્ટિગોચર થાય છે.

ભગવાન—એ સૌ બૂઝથી કહે છે; એ મારા સચ્ચિદસ્વરૂપના રહસ્યને નથી જાણતા. હું પોતે સચ્ચિદાનંદપદ પરમાત્માજ પોતાની યોગશક્તિથી દિવ્ય સચ્ચિદ સાકારરૂપમાં ભક્તો માટે પ્રકટ થાઉં છું. હા, સાધનકાળમાં કોઈ કોઈને ભાવનાથી પણ મારાં દર્શનની પ્રતીતિ થઈ જાય છે. પરંતુ વસ્તુતઃ એ મારાં દર્શન નથી સમજતાં.

સાધક—સાધક કી રીતે સમજે કે, દર્શન પ્રત્યક્ષ થયાં કે મનની ભાવનાજ છે ?

ભગવાન—પ્રત્યક્ષ અને ભાવનામાં તો સત અને દિવ્ય જોડણું અંતર છે. ત્યારે મારું પ્રત્યક્ષ દર્શન થાય છે, ત્યારે તેમાં ભક્તોનાં બધાં લક્ષણ ધટવા લાગે છે અને તે સમયના સંધના બનાવ સપ્રમાણ થઈ જાય છે. જેમકે કુવને મારાં પ્રત્યક્ષ દર્શન થયાં અને થાંખને સ્પર્શ કરાવતાંજ ભણ્યા વગરજ સર્વ યાજ્ઞનું ગાન થઈ ગયું. પ્રહ્લાદને માટે હું પ્રત્યક્ષ પ્રકટ થયો અને દિરણ્વકચિપુત્રો નાશ કરી નાખ્યો, એવી ઘટનાઓ ભાવનાથીજ નથી સમજી શકાતી અને જો ભાવનાથી મારા સ્વરૂપની પ્રતીતિ થાય છે, તો તેવી ઘટનાઓ એ પ્રકારે પ્રમાણિત નથી થતી.

સાધક—કેટલાએ કહે છે કે, ભગવાન તો સર્વવ્યાપી છે તો એ એકજ દેશમાં કી રીતે પ્રકટ થઈ શકે છે ? એવું થવાથી આપના સર્વવ્યાપીપણામાં દોષ નથી આવતો ?

ભગવાન—નહિ, જેમ અગ્નિ સર્વવ્યાપી છે. કોઈ અગ્નિની રૂરતવાળો અગ્નિને સાધનદ્વારા કોઈએક દેશમાં યા અનેક દેશમાં જ્વલિત કરે છે. એ અગ્નિદેવ સર્વ દેશોમાં મોજૂદ રહેવા છતાં

પોતાની સર્વ શક્તિને લઇને એક દેશ અથવા અનેક દેશોમાં પ્રકટ થાય છે અને હું તો અગ્નિથી પણ વધીને વ્યાપ્ત અને અપરિમિત શક્તિશાલી છું. પછી મને સર્વવ્યાપીને દરેક જગ્યાએ સ્થિત રહેવા છતાં એકી સાથે એક યા અનેક જગ્યાએ સર્વ શક્તિથી પ્રકટ થવામાં શું આશ્ચર્ય છે ?

સાધક—આપ નિર્ગુણ નિરાકાર છો, છતાં દિવ્ય સગુણ સાકારરૂપથી થી રીતે પ્રકટ થાઓ છો ?

ભગવાન—નિર્મળ આકાશમાં પણ પરમાણુરૂપમાં પાણી રહે છે, એજ પાણી બુંદના રૂપમાં આવી વરસે છે અને એજ સૂક્ષ્મ બરફ અને કરાના રૂપમાં પણ આવી જાય છે. એવી રીતે હું સત્ અને અસતથી પર હોવા છતાં પણ દિવ્ય જ્ઞાનના રૂપમાં શુદ્ધ બુદ્ધિ દ્વારા જાણવામાં આવું છું, એજ હું નિત્ય વિજ્ઞાનંદ બનીને પોતાની યોગશક્તિથી ત્યારે દિવ્ય પ્રકાશના રૂપમાં પ્રકટ થાઉં છું, ત્યારે ન્યોતિર્મયરૂપથી યોગીઓના હૃદયમાં દર્શન દઉં છું અને પછી દિવ્ય પ્રકાશરૂપ થઇને હું દિવ્ય સગુણ સાકારરૂપમાં પ્રકટ થઇ બકતોને પ્રત્યક્ષ નજરે પડું છું, જેવી રીતે સૂર્ય પ્રકટ થઇ સર્વેનાં નેત્રોને પોતાનો પ્રકાશ આપી પોતાનાં દર્શન આપે છે.

સાધક—કાઇ કાઇ તો કહે છે જળ તો જડ છે એમાં એ પ્રકારનો વિકાર થઇ શકે છે, પરંતુ નિર્વિકાર ચેતનમાં એ સંભવ નથી.

ભગવાન—મારા નિર્વિકાર ચેતનમાં એ વિકાર નથી, એ તો મારી શક્તિનો પ્રભાવ છે, હું તો અસંભવને પણ સંભવ કરી શકું છું, મારે માટે તો કશું પણ અશક્ય નથી.

સાધક—સાહેબ, એ બતાવવાથી કે આપનાં સાક્ષાત્ દર્શન થવાને માટે તોયો ત્યારે ઉપાય કયો છે ?

ભગવાન—મારામાં અનન્ય ભક્તિ અથવા મારી અનન્ય સંસ્મરણનિ.

સાધક—ક્યાં ક્યાં લક્ષ્યો ધારણ કરવાથી આવ મળે છે ?

ભગવાન—દેવી સંપત્તિનાં લક્ષ્યો ધારણ કરવાથી. (ત્રીના.

સાધક—દેવી સંપત્તિનાં સર્વ લક્ષણ આવનાથીજ આપ મળે છે. કે તે પહેલાં ?

ભગવાન—એવો કોઈ ખાસ નિયમ નથી કે દેવી સંપત્તિના બધા ગુણ હોવાજ જોઈએ; પરંતુ અનન્ય ભક્તિ અવસ્થા દેવી જોઈએ.

સાધક—દેવી સંપત્તિના ઓછા ગુણ હોવા છતાં પણ આપ કેવળ અનન્ય ભક્તિથી મળે છે, તો મળ્યા પછી દેવી સંપત્તિનાં સર્વ લક્ષણો આવી જતાં હશે ?

ભગવાન—દેવી સંપત્તિનાં લક્ષણો તો હું પણ વિશેષ ગુણ આવી જાય છે.

સાધક—એ વિશેષ ગુણ કયા કયા ?

ભગવાન—સમતા આદિ (ગીતા. ૧૨-૧૩-૨૦ મુખી)

સાધક—એ લક્ષણ આપની પ્રાપ્તિ થવા પછી આવે છે કે પહેલાં પણ ?

ભગવાન—પહેલાં પણ આવે છે, પરંતુ મારી પ્રાપ્તિ થવા પછી તો આવીજ જાય છે.

સાધક—આપની પ્રાપ્તિને માટે ભક્તનું શું કર્તવ્ય છે ?

ભગવાન—એ તો બનઘાવી ચૂક્યો કે કેવળ સર્વ પ્રકારથી મારે શરણ થવું.

સાધક—શરણમાં પણ આપ પોતેજ કેમ નથી લઈ લેતા ?

ભગવાન—કોઈને જબરજસ્તીથી શરણમાં લેવું એ મારું કર્તવ્ય નથી, શરણ થવું એ તો ભક્તનું કર્તવ્ય છે.

સાધક—આ વિષયમાં વિવેકવિચારથી જે શરણ થવા ચાહે છે, એને આપ મદદ આપો છો કે નહિ ?

ભગવાન—જે સરલચિત્તથી મદદ માગે છે તેને અવશ્ય આપું છું.

સાધક—જે આપની પ્રાપ્તિને માટે સર્વ પ્રકારની આપની મદદ ચાહે છે, તેના સાધનમાં ઋષિ, સિદ્ધિ, દેવતા વગેરે વિદ્ય નથી નાખી શકતાં ?

ભગવાન—કોઈ પણ વિદ્ય નાખી શકતું નથી.

સાધક—જેવામાં તો આવે છે કે આપની ભક્તિ કરનાર

પુરુષોને અનેક વિધોનો સામનો કરવો પડે છે અને તેની સાધનામાં અડચણો આવી જાય છે.

ભગવાન—એ દરેક પ્રકારે મારે શરણે નથી.

સાધક—આપની પ્રાપ્તિ થયા પછી અણિમાદિ સર્વ પ્રકારની સિદ્ધિઓ તેમાં આવી જાય છે શું ?

ભગવાન—ભક્તને તેની આવશ્યકતા પણ નથી.

સાધક—કદી ભક્ત ધૃષ્ટા કરે તોપણ તે પ્રાપ્ત થઈ શકે છે કે નહિ ?

ભગવાન—મારો ભક્ત સર્વની ધૃષ્ટા કરતોજ નથી અને કરે તો તે મારો અનન્ય ભક્તજ નથી.

સાધક—આપની પ્રાપ્તિ થયા બાદ ભક્તનો શું શું અધિકાર થાય છે ?

ભગવાન—એ પોતાનો કંઈ પણ અધિકાર માનતો નથી અને ચાહેતો પણ નથી.

સાધક—એના નહિ ચાહેવા છતાં આપ તો આપી શકો છો.

ભગવાન—હા, મને આવશ્યકતા લાગે તો આપું છું.

સાધક—આપને આવશ્યકતા ?

ભગવાન—હા, સંસારમાં જીવોના કલ્યાણને માટે, ધર્મ અને ભક્તિના પ્રચાર કરવાની જે આવશ્યકતા છે તેજ મારી આવશ્યકતા છે.

સાધક—એ વખતે આપ તેને કેટલો અધિકાર આપો છો ?

ભગવાન—જેટલું મારે તેની પાસેથી કામ લેવાનું હોય છે, તેટલો અધિકાર તેને આપું છું.

સાધક—શું એ અધિકાર આપ સર્વ ભક્તોને આપો છો કે કેમ ?

ભગવાન—ઉદાસીનતાને છોડી જે પ્રવ્રજનાપૂર્વક લેવા ચાહે છે, તે સર્વને અધિકાર દઈ શકું છું.

સાધક—ધર્મ, સદાચાર અને ભક્તિના પ્રચારથે પૂર્ણ અધિકાર કેવા થોડા આપ મને સમજે છો ? કેવા સ્વભાવવાળા ભક્તોને આપ પૂર્ણ અધિકાર આપી શકો છો ?

ભગવાન—જેનો બીજાના દિન માટે અનાયાસ સર્વસ્વ ત્યાગ

રેતાનો સ્વભાવ છે, જેમાં સોનું કમ્પાન હોય, એવી સ્વાભાવિક
રૂપિ સદાની ચાલી આવે છે, જે બીજાની પ્રમુખતાથી સદા પ્રમુખ
રહે છે, એવા ઉદાર સ્વભાવવાળા પરમ દયાળુ પ્રેમી બ્રહ્મને હું પોતાનો
પ્રભુ અધિકાર આપી ચકું છું.

સાધક—હું આપની પ્રાપ્તિ પછી પણ સર્વનો સ્વભાવ એક
સરખો નથી થતો ?

ભગવાન—નહિ, કેમકે સાધન સમયે જેનો જેવો સ્વભાવ
હોય છે તેવીજ રીતે સિદ્ધાવસ્થામાં પણ થાય છે; પરંતુ હર્ષ, શોક,
રાગ, દ્વેષ, કામ ક્રોધ વગેરે વિચારોનો અત્પંતાભાવ સૌમાં યદ્યદ્ય
છે અને સમતા, શાંતિ અને પરમાર્થની પ્રાપ્તિ પણ સર્વને સમા-
ન ભાવથીજ થાય છે તથા સાત્ત્વની આગા વિરદ્ધ કર્મ તો ક્રોધનાં.
નથી થતાં; પણ કર્મ થાને સાત્ત્વગુણ દ્વિયાઓ મારી આગાનુસાર
થવા છતાં ભિન્ન ભિન્ન હોય છે.

સાધક—ત્યારે તેની બાજુ દ્વિયાઓમાં અંતર હોવામાં શું હેતુ છે !
ભગવાન—ક્રોધનો એકાંતમાં બેસીને સાધના કરવાનો સ્વભાવ
હોય છે અને ક્રોધનો સેવા કરવાનો. સ્વભાવ, પ્રારબ્ધ અને બુદ્ધિ
ભિન્ન ભિન્ન હોવાને કારણે તથા દેશકાલ અને પરિસ્થિતિને કારણે
પણ બદારની દ્વિયાઓ ભિન્ન ભિન્ન થાય છે.

સાધક—એવી અવસ્થામાં સર્વથી ઉત્તમ તો એન છે કે જેને
આપ પૂરેપૂરો અધિકાર આપી ચકો છો.

ભગવાન—એમાં ઉત્તમ, મધ્યમ ક્રોધ નથી, સદુ ઉત્તમ છે.
જેના સ્વભાવમાં સ્વાભાવિકજ કામ કરવાનો વિશેષ ઉત્સાહ હોય છે,
તેના ઉપર કામનો ભાર વિશેષ નાખવામાં આવે છે.

સાધક—આપનાં બતલાવેલાં કામમાં સર્વનો ઉત્સાહ હોવો જોઈએ.
ભગવાન—મારાં બતલાવેલાં કામમાં તો સદુને ઉત્સાહ થાય
છે, પરંતુ હું તેના સ્વભાવ અનુસારજ કામ સોંપું છું. ક્રોધનો સ્વભાવ
મારી પાસે રહેવાનો હોય છે તો હું તેને બદાર નથી મોકલતો. જેનો
લોકસેવા કરવાનો સ્વભાવ હોય છે, તેને માથે લોકસેવાની જોખ-
મદારી નાખું છું, જેનામાં વિશેષ આજસ જોઈ છે તેને માથે

કામ નથી નાખતો. જેનો જેવો સ્વભાવ અને જેવી યોગ્યતા જેકું છું તે અનુસાર તેને શિર કાર્ય નાખું છું.

સાધક—પરંતુ ભકતે તો એવો સ્વભાવ રાખવો જોઈએ કે જેથી આપ નિઃસંકાય થઈ તેને શિરે વિશેષ કામ નાખી શકો. આ પ્રકારનો સ્વભાવ બનાવવા માટે સૌથી સારો ઉપાય કયો છે ?

ભગવાન—સત્યુચ્ચેનો સંગ અને કેવલ એક માત્ર મારું અનન્ય શરણુ.

સાધક—અનન્ય શરણુ કેને કહે છે, તે કૃપા કરી બતલાવશો ?

ભગવાન—ગુણ અને પ્રભાવ સહિત મારા નામ અને રૂપનું અનન્ય ભાવથી ચિંતન કરવું, મારું ચિંતન રાખતાં મારી આરાધનું પાલન કરવું તથા મારાં કરેલાં વિધાનમાં નિરંતર પ્રસન્ન રહેવું.

સાધક—પ્રભો ! આપનું ધ્યાન કરવું મને પણ ઠીક માલૂમ પડે છે. પરંતુ મન રિથર નથી થતું, જલદીથી અહીંતહીં આશ્યું નામ છે, તેનું કારણ શું છે ?

ભગવાન—આસક્તિને કારણે મનને સંસારના વિષયભોગ પ્રિય લાગે છે તથા અનેક જન્મના જે સંસ્કાર એકલા થઈ રહ્યા છે, તે મનને રિથર નથી થવા દેતા.

સાધક—જેનાથી મારા કોઈ પ્રયોજનની સિદ્ધિ થતી નથી કે જેમાં મારી આસક્તિ નથી, એવા વ્યર્થ પદાર્થોનું ચિંતન શા માટે થતું હશે ?

ભગવાન—મન સ્વાભાવિક રીતેજ ચંચલ છે, એટલા માટે તેને વ્યર્થ પદાર્થોની ચિંતાની આદત પડી ગઈ છે અને એનું ચિંતન તેને રચિકર પણ છે. એ પણ એક પ્રકારની આસક્તિ છે એટલા માટે એ એનું ચિંતન કરે છે.

સાધક—એને માટે શું ઉપાય કરવો જોઈએ ?

ભગવાન—મનની સંભાળ રાખવી જોઈએ કે તે મારા રૂપનું ધ્યાન હોડી બીજા પદાર્થોનું ચિંતન ન કરી શકે. એમ કરતાં પણ કદાચ બીજા પદાર્થો ઉપર ચિંતન કરવા લાગે તો તરત એને સમજાવી

અથવા બગવત્ કૃત્તી દાત્રી મારા જ્ઞાનમાં પુનઃ પુનઃ જોડાવી
કાચિય કરી જોઈએ.

સાધક—મનને બ્યર્થ પદાર્થોથી છી રીતે દાત્રી ચકાવ !

ભગવાન—જેમ કાંઈ જાગક દાષમાં આપુ અથવા કનર જે છે,
ત્યારે માતા એને સમજાવીને હોડાવી લે છે. જો મૂર્ખતાથી જાગક
હોડાવા ન ચાહે, તો માતા એની રડવાની પરવા ન રાખતાં બગવત્
રથી હોડાવી લે છે, એવીજ રીતે એ મનને સમજાવી બ્યર્થ પદાર્થોનું
ચિંતન હોડાવવું જોઈએ; કારણકે આ મન પણ જાગકની મારફતે
ચંચલ છે, તેથી પરિણામે યનારી દાંત ઉપર ચિચાર નથી કરવું.

સાધક—એતો માલુમ પણ નથી પડતું કે, મન ચાપ આવી
ક્યાં અને ક્યારે કંઈ ચીજને ચૂપચાપ જાળને પકડી લે છે. તેને
માટે શું કરી ચકાવ ?

ભગવાન—જેવી રીતે માતા બગવત્ જરાબર ધ્યાન રાખે છે,
તેવીજ રીતે મનની તકેદારી રાખવી જોઈએ.

સાધક—મન ધણુંજ ચંચલ, બગવાન, અને ઉલ્લેખ છે, તે માટે
તેને રોકવું બહુજ કઠણ લાગે છે.

ભગવાન—કંઈજ તો છે, પણ તમે જોટલું માનો હો એટલું
નથી; કારણ એ પ્રયાત્ન કરવાથી રોકાઈ સકે છે. માટે તેને કાંજુ માની
નિરાશ નહિ થવું જોઈએ. માતા બગવાની રક્ષા કરવામાં કદી કડિ-
નતા નથી સમજાતી અને સમજે તો એનું પાલન સી રીતે થઈ શકે !

સાધક—શું મન હમેશાં બગવાનીજ સમાન છે ?

ભગવાન—નહિ; બગવાની જેમ બગવાન અને ઉલ્લેખ વધારે છે.

સાધક—તો પછી એનો નિગ્રહ સી રીતે થઈ શકે ?

ભગવાન—નિગ્રહ તો કરી ચકાવ છે, કારણ કે મનથી બુદ્ધિ
બગવાન છે અને બુદ્ધિથી પણ તું આત્મંત બગવાન છે, એટલા માટે
જેમ માતા પોતાની સમજુ પુત્રી મારફતે નાનાં બગવાંને સમજાવી
લલચાવી અને ન માને તો બલ બતાવીને પણ અનિષ્ટથી બચાવી
ઈ લગાવી દે છે, એવીજ રીતે મનને બુદ્ધિદ્વારા ભોગવિલાસમાં
બતાવી એને આ નાશવાન અને ક્ષણભંગુર સાંસારિક પદાર્થોથી

ભગવાન—મારા ગુણ, પ્રભાવ, તત્ત્વ અને રહસ્યને ન જાણીને મારણે નિરંતર મારું ચિંતન કરવું કદિન પ્રતીત થાય છે, વાસ્તવિક રીતે તે કદિન નથી.

સાધક—આપનો ગુણ, પ્રભાવ, તત્ત્વ અને રહસ્ય શું છે ?

ભગવાન—અનિચય સમતા, શાંતિ, દયા, પ્રેમ, શમા, મધુર્ય, વાતસલ્ય, મંભીરતા, ઉદારતા, સહૃદયતા વગેરે મારા ગુણ છે. સંપૂર્ણ વિમૂર્તિ, બધ, ઐશ્વર્ય, તેજ, શક્તિ-સામર્થ્ય અને અસંખ્યવિનય પણ સંભવિત કરી દેવું એ મારો પ્રભાવ છે. જેમ પરમાણુ, વરાળ, વાદળ, બુદ્ધ વગેરે સર્વ જળજ છે, તેવીજ રીતે સગુણ, સાકાર, નિરાકાર, વ્યક્ત, અવ્યક્ત, જડ, ચેતન, સ્થાવર, જંગમ, સત્-અસત્ વગેરે જે કંઈ છે તથા જે તેનાથી પર છે તે સર્વ હુંજ હું, એ મારું તત્ત્વ છે; મારાં દર્શન, ભાષણ, સ્પર્શન, ચિંતન, કીર્તન, અર્ચન, વંદન, સ્તવન, વગેરેથી પાપ પણ પરમ પવિત્ર ઘટ્ઠ જાય છે. એવો વિશ્વાસ કરવો તથા સર્વથા, સર્વશક્તિમાન સર્વત્ર સમ-ભાવથી સ્થિત, મનુષ્ય વગેરે શરીરોમાં પ્રકટ થયવાળા અને અવતાર લેવાવાળા અને પરમાત્માને ઓળખવો એ રહસ્ય છે.

સાધક—એ સર્વેને ધી રીતે જાણી શકાય ?

ભગવાન—જેમ નાનું બાળક શરૂઆતમાં વિદ્યા બહુતાં કંટાળે છે, પરંતુ ત્યારે વિદ્યા બહુતાં બહુતાં એના ગુણ, પ્રભાવતત્ત્વ અને રહસ્ય જાણી લે છે, ત્યારે ઘણા પ્રેમ અને ઉત્સાહની સાથે વિદ્યા-બ્યાસ કરવા લાગે છે અને ખીજના હોડાવ્યાથી પણ અધ્યયન હોડવું ચાલતો નથી, તેમ સત્સંગદ્વારા મારું ભજન ધ્યાન વગેરે સાધન કરતાં કરતાં મારા ગુણ, પ્રભાવ, રહસ્યને જાણી લે છે, પછી તેને એવો આનંદ અને શાંતિ મળે છે કે તે હોડાવતાં પણ હોડી શકતો નથી.

સાધક—આપનું નિરંતર ચિંતન રાખવા છતાં આપની આંત્ર અનુસાર શરીર અને ઇન્દ્રિયોદ્વારા પણ દિલચાલ થઈ શકે છે ?

ભગવાન—દૃઢ અભ્યાસથી થઈ શકે છે. જેમ પંખીઓ પોતાના ઈંડામાં, ગાયો પોતાના જવ્યામાં, કામીડું સીમાં, બોલીડું

લેવો જોઈએ.

સાધક—મહાપુરુષ કોને ખાતી થકાય ?

ભગવાન—જેને તમે પોતાના હૃદયથી સૌથી શ્રેષ્ઠ માનતા હો
એજ તમારે માટે મહાપુરુષ છે.

સાધક—પ્રભો ! મારી માન્યતાની બૂધને કારણે તો, હું થાપ
પણ ખાઈ જાઉં.

ભગવાન—એને માટે કંઈ ચિંતા નથી. મારા આશ્રિતોની હું
પ્રદ સર્વ પ્રકારે રક્ષા કરું છું.

સાધક—પ્રભો ! હું મહાપુરુષોની શોધ થી રીતે કરી ચકું !
મહાપુરુષોનાં ક્યાં લક્ષણ છે ?

ભગવાન—બ્રીજ અધ્યાયમાં શ્લોક પંચાવનથી છકોતર સુધી
સ્થિતપ્રજ્ઞના નામથી અથવા બારમા અધ્યાયમાં શ્લોક સાતથી નવ
સુધી યોગીના નામથી અથવા એજ અધ્યાયમાં શ્લોક તેરથી ઓગણીસ
સુધી ભક્તિમાનના નામથી અથવા ચૌદમા અધ્યાયમાં શ્લોક એકત્રીસથી
પચીસ સુધી ગુણાનિતના નામથી બતાવેલાં લક્ષણ જે પુરુષમાં હોય
એ મહાપુરુષ છે.

સાધક—એવા મહાપુરુષો મળવા કઠણ છે. એવી પરિસ્થિતિમાં
શું કરવું જોઈએ ?

ભગવાન—આવી અવસ્થામાં દરેકને માટે સમજવામાં સરળ
અને સુગમ સર્વ શાસ્ત્રોના દોહનરૂપી ગીતાજ એક આધાર છે, જે
અર્જુન માટે મારી મારફતે કહેવાઈ ગઈ છે.

સાધક—મુખ્યપણે ગીતામાં બતાવેલા કયા કયા શ્લોકો લક્ષ્યમાં
રાખી સાધક પોતાના ગુણ અને આચરણ બનાવે ?

ભગવાન—એને માટે ગીતામાં ઘણાજ શ્લોક છે. એમાંથી
મુખ્ય તથા ગ્રાનપૂર્ણ બતાવેલા અધ્યાય તેરમાના શ્લોક સાતથી અગિયાર
સુધી યા દેવી સંપત્તિના નામથી બતાવેલા અધ્યાય સોળમાના શ્લોક
એકથી ત્રણ અથવા તપના નામથી બતાવેલા અધ્યાય સત્તરના શ્લોક
ચૌદથી સત્તર સુધીના શ્લોકો પ્રમાણે પોતાનું જીવન બનાવવું જોઈએ.

સાધક—પ્રભો ! આપે કહ્યું કે મારા કરેલા વિધાનમાં દરેક

મારી દયા દેખવા બરાબર છે.

સાધક—નીતિ-ધર્મ અને ભજન-ધ્યાનમાં અંતરાય કરવા-વાળા મામલા, મુકદ્દમા વગેરે જંગલમાં આપની દયાનો અનુભવ થી રીતે કરવો ?

ભગવાન—નીતિ, ધર્મ, ભજન, ધ્યાન વગેરેમાં કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, ભય તથા કમજોરીના કારણેજ નડતર આવે છે. જે માણસો ન્યાયથી પ્રાપ્ત થયેલા મુકદ્દમા વગેરે જંગલોને મારા આપેલા પુરસ્કાર સમજી નીતિ અને ધર્મ વગેરેથી ડગતા નથી, તેમાં આત્મ-બળને વધારનાર ધીરતા, વીરતા, મંભીરતા વગેરે ગુણોની વૃદ્ધિ થાય છે એવું સમજવું, એજ મારી દયાનો અનુભવ કરવા બરાબર છે.

સાધક—ભક્તનાં માન, બદામ્મ, પ્રતિષ્ઠા વગેરેને આપ કેમ દરી શો છો ? એમાં શું રહસ્ય છે ?

ભગવાન—અગાનરૂપ નિદ્રાથી જગાડવા અને સાધનાની રાક્ષા-વટ દૂર કરવા તથા હંભને દહાવી સાચી ભક્તિ વધારવા માટેજ હું માન, બદામ્મ, પ્રતિષ્ઠા વગેરેને દરી લઉં છું; એજ રહસ્ય છે.

સાધક—આપની વિશેષ દયા શી છે ?

ભગવાન—મારું ભજન, ધ્યાન, સેવા, સત્સંગ, સદ્ગુણ અને સદાચર વગેરેની જેરમૂનિ, કમ્બો અને પ્રાપ્તિ થાય છે, એ વિશેષ દયા છે.

સાધક—જ્યારે એવું છે તો કેમો અનુસાર આપનાં કરેલાં સર્વ વિધનોને આપના મોકલેલા પુરસ્કાર સમજી સજે સજે મુખ્ય થવું જોઈએ.

ભગવાન—ચાન તો એવીજ છે, પરંતુ લોકો સમજે છે કેમાં ?

સાધક—એમને સમજાવવા માટે શું કરવું જોઈએ ?

ભગવાન—ગુણ અને પ્રત્યક્ સદિત મારા નામરૂપનું અનન્ય જ્ઞાપથી નિરંતર ચિંતન તથા મારું ચિંતન ચાખીને મારી આગા અનુસાર કોઈનું અનરૂપ અને મારી દયાના રહસ્યને જાણવાવાળા સંપૂર્ણરૂપે સત્ત્વ કરવો જોઈએ.

(' વિધાનરૂપિ ના એક આંકમાંથી)

૭૧૦૫-મક્ત વિજય

(એકાંકી નાટક)

(લેખક:- શ્રી. 'અણકવિ')

પ્રથમ દરજ્જા-અધોધ્યાનમરી, રાત્રિજા, પ્રાતઃજા.
રાત્રિ અંબરીય-સામંતમણી 'આજે પરમ પવિત્ર એકાદશીનું
વ્રત છે. ન્યાયકાર્ય બંધ છે. માટે બધો સામંતમણી અદાપૂર્વક સન્માન્ય
ગુરુદ્વારા એકાદશીનું માહાત્મ્ય સાંભળી પોતાના જીવનને સફળ કરે. કેમ
પ્રધાનશ્રી? આપની શી સમ્મતિ છે?

પ્રધાન-આપની આગા દમેશાં પાલન કરવા યોગ્યજ હોય છે.
આપની માન્યતાનું-કર્તવ્યનું દમેશાં અમારે અનુયાયીઓએ પાલન કરવું
જોઈએ. કહ્યું છે કે-

કૃત્વાઃ પ્રૌઢજનાઃ સદા સ્વસરણીં શિક્ષામદાં કુર્વતે ।

એટલે આપની શુભ આગા થવાનોજ અવકાશ છે.

પહેરેગીર-(પ્રવેશ કરીને) મહારાજશ્રીને વંદન. કૃપાનિધાન!
ક્રોધ કરવો એ જોમનો સ્વભાવ છે, તે મહાત્મપત્ની મહર્ષિ શ્રીકૃષ્ણ-
સાથ પધારે છે. મહારાજની શી આગા છે?

અંબરીય-અહા! ધન્ય! ભક્તવત્સલ ભગવન્! આજે આપે
એકાદશીના પારણાને સફલ કરવાને માટે ઋષિવરને અહીં મોકલી તેમના
ચરણ-સ્પર્શનો લાભ આપવાની આ દુઃખ ઘસતી ઇચ્છા પૂર્ણ કરી
છે. પ્રતિદાર! હું પણ મહર્ષિના સ્વાગત માટે તમારી સાથે આવું છું.
પહેરેગીર-જેવી મહારાજશ્રીની આગા.

(રાત્રિ અંબરીય મહર્ષિ કૃપાસાને લઈ પાછા આવે છે.)

કૃપાસા-વિજયી યાઓ રાજન્! ધર્મથી પ્રગ્નપાલન કરો.

અંબરીય-પૂજ્યપાદ આચાર્ય! મારું આજે અહોભાગ્ય! જે
મથકને ઘેર ભગવાન પધાર્યા!

કૃપાસા-ધન્ય રાજન્! તમારા સરખાજ ધર્મોત્તમ રાત્રિ અં

સૂર્યવંશદ્વારા પળાતી પૃથ્વીના મયાર્થે શાસનાધિકારી છે. મન્ય છે આ ભૂમિને પણ, જે મહાત્મા નરપતિઓના ચરણસ્પર્શથી પુનિત થઈ તમારી યશોધારાથી ઉજ્જ્વલ થઈ રહી છે !

અંબરીષ—આચાર્ય પ્રવર ! આ બધો આપ સરખાનાં પુનિત મનસાનોગ પ્રતાપ છે. આજે આ સેવક આપના ચરણોમાં એક વિનંતિ કરવા હજી છે. આપની આજ્ઞા હોય—

દુર્વાસા—હા, હા, જરૂર કહો. શી હજી છે ?

અંબરીષ—આજે એકાદશીનું શુભ વ્રત છે. તેથી પારણું કરવાને આપશીને આમંત્રણ કરું છું.

દુર્વાસા—બહે તેમ થશે. હું નિત્યકર્મથી પરવારીને દમણાંજ પાછો આવું છું. (દુર્વાસા જાય છે).

સામંત—મહારાજ ! દુર્વાસાજી બહુ કોપી હોવાનું સાંભળવામાં છે.

અંબરીષ—સાન્તમ્ પાપમ્ સામંતજી ! પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું પડશે. યાદ રાખજો. પરનિંદાના જેવું સંત્રારમાં કોઈ મદાપાપ નથી ! હું પાપી છું. જેથી ઋષિની નિંદાના ચબ્દો મારે કાને આવ્યા ! હે ભગવાન ! ક્ષમા કરો. મેં એવા કયા પાપના પ્રભાવે આજે આ ઋષિની નિંદા સાંભળી ! હે પદપટવાસી પ્રભુ ! ક્ષમા કરો. સામંતજી ! ભવિષ્યમાં હવે સાવધાની રાખજો કે, વાણીથી કોઈની નિંદા ન થાય અને તેમ મનમાં પણ નિંદાનો ભાવ ન આવે.

પરેશ્વરી—(પ્રવેશ કરી) વંદન કરું છું મહારાજને. બહાર પુરોહિતજી પધાર્યા છે. જેની આજ્ઞા.

અંબરીષ—હા ! તમે તારી ખજર આપી. જાઓ, તેમને આદરપૂર્વક તેડી લાવો.

પરેશ્વરી—જેની મહારાજશ્રીની આજ્ઞા.

(પુરોહિતનું આમમન. રામ ઝડી પ્રજ્ઞાન કરે છે.)

અંબરીષ—પ્રજ્ઞાન, આચ.વેવરં પ્રજ્ઞાન.

પુરોહિત—સ્વસ્તિ ! નરવર ! વિચ્છેદી થાઓ.

અંબરીષ—નરવર ! આજે કયા શુભ કિરેણથી અને પરિવર કરતને જો આપના પરિવર ચરણોને તરફી લંબી !

પુરોદિન—મહારાજ! આપને ખ્યાન દોરે કે પારણાને મા
આજે માત્ર એક પડોર જાણી દેના, જે પૂર્ણ દષ્ટ રહ્યો છે.

અંબરીષ—પણ મુનિરાજ તો હજી મુખી નથી પધાર્યા!

પુરોદિન—મહારાજ! વિના પારણું કયેં તત ખંડિત થાય એ
આપના ખ્યાનમાં છે ને!

અંબરીષ—(કંપી ઝેલતાં) હે પ્રભુ! જ્યાવો. આ ધર્મચંદ્ર
આબ્યુ! હું સું કરું? પુરોદિતજીના આદેશનું પાલન કરું કે મુનિરાજ
જની વાટ લેઉં? નાથ! જ્યાવો. ઉમારો! આચાર્ય, રક્ષા કરો.
(પુરોદિતના ચરણે પડીને રાગ મદમક થાય છે.)

પુરોદિત—રાગ! નિર્ભય રહો. થોડુંક જલપાન કરી ચક્રો છો.
પ્રભુચરણામૃત લેવાથી જાને કાઈ સંધારો; પારણુંએ થશે તેમ મુનિશ્રીનું
અપમાન પણ નહિ થાય.

અંબરીષ—ભલે, આપની જેવી સંમતિ ‘બ્રહ્મચામ્ય ઝનાર્દન’
મને આ ધોર અંધારાથી જ્યાવો. પુરોદિતજી! આપ આઠા કરો તેમ
કરું છું. (અંબરીષ પ્રભુચરણામૃતપાન કરે છે.)

પુરોદિત—મહારાજ! હું કેવળ કર્તવ્યપાલન અર્થેજ આવ્યો
હતો. સુખી થાઓ.

અંબરીષ—ભગવન! નમ્ર પ્રણામ. (પુરોદિતજી ભય છે.)
સામંતગણ! ધણોજ વખત વીતી ગયો, છતાં હજી મુનિ મહારાજનાં
દર્શન નથી થતાં! સું કારણ હશે?

દુર્વાસા—(પ્રવેશ કરી) વિજયસ્ત રાગન!

અંબરીષ—(ઊઠીને ચરણે નમન કરતાં) ભગવન! ચરણે વ
કરું છું. પ્રભુ! આપને ધણો વિશ્વંબ થયો!

દુર્વાસા—(ખ્યાન કરીને) સું તમે તતનું પારણું કરી લી!
(ક્રોધથી લાલ ચહેને) તૃપાધમ! ભક્તાકંબર! સખૂર કર. દુર્વા
હમણાંજ તને આ મિથ્યાભિમાનનું, કપટ-ભક્તિનું અને અર્તિ
નિરસારનું ફળ ચખાડે છે!

અંબરીષ—ક્ષમા કરો. ભગવન! ક્ષમા!

(દુર્વાસા પોતાની જટા ઊઠેલી પછાડીને એક રાક્ષસીને ઉત્પ

કરે છે. ભગવાનનું ચક્ર એ રાક્ષસીનો નાચ કરી દુર્વાસા પાછળ પડે છે.)

અંબરીય—(કંઈ સમજ ન પડતાં) ઓ ભગવન! પ્રભુ!!
(નેપથ્યમાં—પાદિમામ્—પાદિમામ્.)

પહેરેગીર—(પ્રવેશ કરતાં) મહારાજ! દુર્વાસાને તેમની કરણીનું ફળ મળ્યું! તેમના ઉપર સુદર્શનચક્ર તૂટી પડ્યું છે!

અંબરીય—શિવ! શિવ! આ હું શું સાંભળું છું! ભગવન! ક્ષમા કરો. મારા સરખા એક તુચ્છ જીવને માટે મહાત્મા મુનિપ્રવર ઉપર આટલું સંકટ! હા! પ્રભુ! હું કુકર્મીના ઉપર દયા કરો.
(જ્યાં જાય છે.)

દસ્ય ખીણું—કૈલાસગિરિ-ધ્યાનસ્થ થંબુજી-સન્ધ્યાકાલ
(નેપથ્યમાં—ત્રાદિ ત્રાદિ ભગવન! ત્રાદિ—)

થંકર—(આંખ ઉઘાડી) દેવિ! આજે અહીં કોણ દુઃખી આવ્યો છે? મેના આર્તનાદથી કૈલાસ મૂંઝાતું થઈ ગયું છે!

પાર્વતી—નાથ! હશે કોઈ બિચારો માયાથી મૂંઝાયેલો.

દુર્વાસા—(પ્રવેશ કરીને) હે મુનિન! ત્રિપુરાશિ! આશુતોષ! રક્ષા કરો, રક્ષા કરો. ભગવન! ત્રાદિ-ત્રાદિ.

થંકર—દુર્વાસા! અહા! તમારા ઉપર આ વિપત્તિ કેવી! આજે સુદર્શનનો તમારા ઉપર આટલો ક્રોધ કેમ?

દુર્વાસા—જન્મવો, પ્રભુ! મને જન્મવો. મેં અભિમાનવશ થઈ મહાન હરિમંત્રોનો નિરસાર કર્યો! એ પાપનું ફળ આ વિપત્તિરૂપે પ્રકટ થું છે! જોગાનાથ! આ ઘસતે જન્મવો, જન્મવો. (દુર્વાસા શિવચરણને પડે છે)

થંકર—સ્ત્રિ! ક્ષમા કરો. હું થીડાંદિને સમજાવતી થઈ. પરંતુ તેના સેવકનું-જનકનું અપમાન કરવારને જન્મવો એ મારી યજ્ઞિની મહારત્ની વાત છે. હું નિરપેશ છું.

દુર્વાસા—નાથ! હું ત્રેલોક્યમાં ફરી જન્મો. હંડગિરિથી થઈ જઈશ્યો કે. હવે મારા ઉપર દયા ન બતાવી! કેટલે મને આશ્રવ ન આવે! હું મરું છું. હે જોગાનાથ! કૃપા કરી કેઈ દેવાવ દે જન્મવો!

ચંકર—સગિવર ! જેને દઈ આપ્યું, તેજ તેની દયા આપશે.
દેવિ પોતેજ ક્ષમા કરશે. માટે તેમને સરજે જાયો.

દુર્વાસા—આત્મા ! કૈવાલનાથ ! (દુર્વાસા ગય છે.)

પાર્વતી—પ્રાણેશ ! ખરેખર હરિભક્તના અપમાનનું આટલું
કોર પરિણામ છે ?

ચંકર—દેવિ ! આ તો હજી થોડું છે. ભગવદ્ભક્તોનો નિર-
સ્થાર ભગવાનદ્વારા પણ ક્ષમ્ય થવો કઠિન છે. દેવિ ! મેં ભક્ત પ્રસન્ન
થઈ જાય તોજ મુક્તિ છે; નહિ તો દુર્વાસા આ વિપત્તિમાંથી મૂઢવ
મુરકેલ છે.

પાર્વતી—ભક્તરક્ષક ભગવાનનો જય થાયો.

ચંકર—ભગવદ્ભક્તોનો પણ જય થાયો. (સર્વ ગય છે.)

હસ્ય ત્રીલુકા—ક્ષીરસાગર. નારાયણ અને લક્ષ્મીદેવી
વિરાજમાન છે. ઉપાસક.

(ત્રાહિ-ભક્તવત્સલ ! ત્રાહિ)

લક્ષ્મી—નાથ ! આ કરુણારુદન કોનું છે ?

નારાયણ—જૂનો છે કમલા ! મારા પરમપ્રિય ભક્તનું અપમાન
કરનાર તપોમુઢ દુર્વાસા રહે છે.

લક્ષ્મી—(મદમદ થતાં) સ્વામી ! ક્ષમા કરો. બહુજ દયા
ઉપજવનાર જ્ઞાનિ છે. (ત્રાહિ; ભક્તપ્રાણુ ! ત્રાહિ-જ્ઞાનિ સંભળાય છે.)

નારાયણ—હે વરાનને ! યાદ રાખજો કે તું મારું અપમાન
બૂઝી ચકું છું, તે માટે ક્ષમા કરી ચકું છું; પરંતુ મારા પ્રિય ભક્તના
અપમાનને માટે નહિ. ભક્તરાજ અંગરીજ જેવા અનન્ય ભક્તનું
અપમાન ! અને તે માટે ક્ષમા ? કદાપિ નહિ.

(ત્રાહિ, ભક્તચર ! ત્રાહિ.)

લક્ષ્મી—પ્રભુ ! દોષ કોનો છે ?

નારાયણ—પ્રિય ! દોષ ? દોષ દુર્વાસાનો છે. તે પોતાની તપમ-
યોના ધર્મક્રમાં ઉન્નત થયો છે. તેણે આટલું મોટું કેમ કર્યું કે
તેની મારા ભક્તને કદ સહન કરવાનો વખત આગ્યો ?

દુર્વાસા—(પ્રવેશ કરીને) ત્રાહિ, ભક્તવત્સલ! ભક્તપ્રાણ!
૨! ત્રાહિ—

નારાયણ—દુર્વાસા! તપશ્વર્ધનો મદ હજી કેટલો બાકી છે?

દુર્વાસા—પ્રભુ! હું મૂઢ છું. ક્ષમા કરો નાથ!

નારાયણ—દુર્વાસા! આ અપરાધનું કોઈ પ્રાયશ્ચિત્ત નથી.

દુર્વાસા—ત્રાહિ નાથ! ત્રાહિ! (હરિના ચરણોમાં પડે છે.)

નારાયણ—ઋષિ! હું ક્ષમા નથી આપી શકતો હું તો ભક્તને
આમ ચૂકવો છું. હા, જો ભક્તરાજ અંબરીષ ધારે તો ક્ષમા
શકે. જાઓ, ભક્ત અંબરીષને શરણે જાઓ. ઋષિવર!

દુર્વાસા—જેરી પ્રભુની આશા. (દુર્વાસા જાય છે.)

લક્ષ્મી—નાથ! બ્રાહ્મણ છતાં ક્ષત્રિય પામે ક્ષમા માગે ?
!!

નારાયણ—દેવિ! બ્રાહ્મણનું ઉચ્ચત્વ કેવળ શ્રોત્રધર્મોના વર્ણાશ્રમ-
માં છે, ભક્તિમાં તો સધળાનું સ્થાન સરખું જ છે. ભક્તિમાં ઉચ્ચ-
કાંઈ પણ નથી. ત્યાં તો જે ભક્તિમાં ભરપૂર હોય તેજ જીવે.
લક્ષ્મી—હે દેવ! વિપ્રરાજનું કદ દૂર ધાય એવો કોઈ
છે?

નારાયણ—જન અંબરીષ ક્ષમા કરે તો કદ નાથ પામે. ત્યાં
ભક્ત અંબરીષ કદમાં છે, ત્યાંસુધી મને પણ આરામ નથી.
લક્ષ્મી—શું અંબરીષ ક્ષમા આપશે?

નારાયણ—અવશ્ય. મહાત્મકો કદ જા અને ક્ષમાની તો મૂર્તિ-
હોય છે. (નર્ત જાય છે.)

દસ્ય મોધું—અપોધ્યા નગરી. રાગતતા. મધ્યાહ્ન.

અંબરીષ—આનંતભણુ! મારું મન બદલે અર્થાંત છે. હા!
વિષ્ણુ સીધા! કુનિરાજ ઉપર કોન જાએ થી થી વિપત્તિ
રહી હશે! હાથ! મેં બ્રાહ્મણને બદલે કદ આપ્યું! મું કરું!
! મ સંતો મને!

(ત્રાદિ—મહારાજ! ત્રાદિ—સંભળાય છે.)

હે! આજે આ કરણ રૂઢન કોનું?

સામંત—પધારો. મહારાજ! રણ્ય કર્યું એ દાત્રિયનો ધર્મ છે.

દુર્વાસા—(પ્રવેશ કરતાં, રાજાના ચરણે પડતાં) હમા, હમા રાજા! હમા.

અંબરીષ—(તેમને ઉઠાડીને પોતે તેમના ચરણ પડકારતાં) ત્રિપર્ણ! (કંપતાં) આચાર્ય! મારા અધમને લઈ આપના ઉપર આ આવી પડી! જોહ! આ સુદર્શનની કેવી પ્રકોપ ગતિ છે! હે નાથ! શ્રીસુદર્શન! હમા કરો. મારા ગરીબના તરફ લેઈ હમા કરો.

મો વૈત્યવદ્મદલનેઽસિ સદા પ્રકોપી ચેરીશ્વરસ્ય શિરસો નનુ રક્ત પાપિનુ। ગ્રાયસ્વ મો મધુ દિપોઃ કરજાત તેજઃ ચિપ્રં નુ રક્ષ કુચ શાન્તિમહો સુચક ॥ (ચક્ર શાંત થાય છે)

દુર્વાસા—(સ્વસ્થ થતાં) અહો ભક્તરાજ! હમા કરો. મેં મારી કરણીનું કળ ભોગવ્યું! અને સાથેજ એ પણ અનુભવ્યું કે, ભક્ત દેવીને કોઈ પણ આશ્રય આપી શકતું નથી. તેને કોઈ જગ્યાએ આશ્રય મળી શકે છે, તો તે ભક્તના ચરણેજ મળી શકે છે.

અંબરીષ—વિપ્રશ્રેષ્ઠ! હમા કરો. હું મૂઢને લીધે આપને આટલાં કષ્ટ સહેવાં પડ્યાં! હું શરમાઈ છું. અનુતપ છું!

દુર્વાસા—નહિ, એ તો તમારી મોટાઈ છે કે તમે પોતાની નમ્રતાજ બતાવ્યે જાઓ છો. હવે મને ખાતરી થઈ કે ભક્તિનો પ્રભાવ, તપશ્ચર્યાથી કેટલાએ ગળે પધારે છે. અત્યાર સુધી હું તપોમૂઢ બન્યો હતો.

અંબરીષ—આચાર્ય! તરસી માટે હમા ચાહું છું. થોડું જલ પાન કરશો?

દુર્વાસા—એ તો યશસ્વ. પણ ભક્તરાજ! કાંઈ માગો, હું પ્રસન્ન થયો છું. કહો, તમારી શી ઇચ્છા પૂર્ણ કરું? કહો.

અંબરીષ—મગવન! આપની કૃપાથી બધું છે. જો આપ મારા પર પ્રસન્ન થયા છો તો મારું નહિ, પણ આ 'ભરતવાક્ય' પૂર્ણ થાય.

સમર્થ રાષ્ટ્રગુરુ શ્રીરામદાસ સ્વામીનો ચમત્કાર ૪૨૩

સદા ભક્તિરસામૃતેચ્છુકા ભવન્તુ મુયો હરિલગ્ન માનસા ।
પુણ્યૈઃ સુજનૈઃ શુભોદ્ધિરં પ્રયાતુ શાન્તિ સ્વલમાનચૈર્ગતા ॥

દુર્વાસા—તથાસ્તુ.

અંબરીપ—ભગવાનનો જય ! ઋષિવરનો જય !

દુર્વાસા અને સામંતગણો—ભગવાનનો જય ! ભગવદ્ભક્તનો

મહારાજ અંબરીપનો જય ! (જય છે. ૫૩૬૦ ૫૩૬૧ છે.)

(' વિશ્વજ્યોતિ ' ના એક અંકમાંથી)

૧૦૬—સમર્થ રાષ્ટ્રગુરુ

સ્વામીનો ચમત્કાર !

(અનુવાદકઃ—શ્રી, ' પાદકવિ ')

x	x	x
રામ રહીમ સથ		દિલ સત કહે
एक घेर सत नि		मुक्त हि
“ जय जय रघु ”		समर्थ रामदास
ધામાંનો એકાદો શ્લોક		પાસે છે
य जय रघुवीर सभ		नि
। અને મળે તે સિક્ષાને		
गुरुदक्षिण भद्राष्टकना એક		
ના ૫૬૦૨માં ફરતા હતા.		
છે, તે સમયમાં “ જય		
। કાંઈક વિવક્ષણ-વિશેષ અથ		
જૂનના ૭૦ પચાક પ્રકારે છે,		
એ સમયમાં આ જૂનમાં બારે		
। ૬૩.		

“ જય જય રઘુવીર સમર્થ ”

૧૦૬ બહાર આવે અને ઝેળા

જોસ્વામી આગળ ચાલવા માટે કે ચારપાંચ મનુષ્ય લેતા થઈને તેના પોષાકની, વર્તનની ચર્ચા કરવી, તે નગરે દેખાતા જવું થાય ત્યાંસુધી થઈ રાખે, એમ ચાલવું હતું.

“જોસ્વામીની આ એક નવી જાતિ નીકળી છે. કહેવાય છે કે આનો ગુરુ ભવંકર જંગલમાં વાપ, રીંછ જેવા દિંસક પશુઓ સાથે રહે છે. તે જંગલી જનારો પોતાના જન્મસિદ્ધ વેરભાવો જૂઠીને પ્રાપ્તતા કૃતરાઓની જેમ એ યુરુ સાથે ફરતા હોય છે. કોઈ તે સ્વામીની છેલ્લી કરવા તેની પૂઠ પકડે તો એ જંગલી જનારો તેના પર છૂટે છે અને ઉઘટે એ વિતર્કવાદીને તેની પૂઠ પકડવાનું છોડી દઈ પાછું ફરવું પડે છે!” એકે કહ્યું.

“હા. તે જોસ્વામી-ગુરુના તેમ જ કાંઈક ચમત્કાર સંભળાય છે ખરા, પણ—”

“પણ જનરો લઈજો એ છે. તેણે ઠેકઠેકાણે ખસવારી હતી-માનજીનાં દેવજો બાંધ્યાનું પણ સંભળાય છે. પણ ગેલી બાલવિ-ધવા—” તે બોલતાં જરા યંબો.

“શું? ત્યાં એ સિધ્ધા થઈ છે એમ?” એકે પૂછ્યું.

“હા બાઈ! ધણી જોગી થઈ જાય છે!” એકે

ટાપસી આપી.

“નહિ. તે બનવા જેમ નથી. તેના સિધ્ધો કહે છે કે, તેના લક્ષ વળતે શુભ મંગલ સાધધાન એવા પ્રાણવો મંત્રોચ્ચાર કરવા માંડ્યા તે કાને પડ્યા ત્યાંજ એ નાસી ગયા. પછી પ્રત્યક્ષ સમયકે-જીએ તેને દર્શન આપી મંત્રોપદેશ આપ્યો છે.”

એકે અધ્યાયુએ કહ્યું.

“અરે બાઈ! પણ સ્ત્રીઓ એ પરમાત્માની પ્રત્યક્ષ માયા-સિદ્ધિ છે. જોગીને લપટાવવાનું તે આગાદ કામ કરે. એમાં ન લપ-ટાય તે લાખોમાં એક.”

આવી રીતે સંવાદ ચાલતો હતો. પેલા જોસ્વામી હજી તેમની નગર બહાર ગયા નહોતા, ત્યાં મળે દર એ જોસ્વામી ફરતો ધણી મુસજબાનેનો ચરેડો પડેલો અને કાલાદય યતો સંભળાયો.

મર્થ રાષ્ટ્રગુરુ શ્રીરામદાસ સ્વામીના ચમત્કાર ૪૨૫

કે કહ્યું:—“ જોયું ? જોયું ? મને થયુંજ હતું કે, હાલનો
પથદાર ઘણો કડક છે. તેણે મેળા કરેલા ચહિદાદા કે પીર-
યુ જાણે ? એ ગોસ્વામીને હેરાન કરશેજ. આ ગોસ્વામીએને
ખરામ દિવસ આવ્યા છે ! હિંદુ ગોસ્વામીને શિક્ષા માગતા
નહી જાખન પણ આ મુસ્લિમ રાજમાં જોખમવાળી મર્થ
કે, આશો જોઈએ તો ખરા—”

x x x x
તું કે ન જવું એનો થોડી વાર ઉઠાપોહ થયો. પણ કેટલાક
ગિપડયા. પાસે જતાં તેમને જણાયું કે, ખરેજ કેટલા ચહિદ-
ગોસ્વામી હરતા વિંટળાઈને તેને પ્રશ્નો પૂછતા હતા. એ ગો-
મેરે કંઈપી ગાઈ રહ્યો હતો.—

યાકે ઘીચે ગઢ સુનેકા કિસકૂ લીજા ન જાય,
દરિયાપર પહાડ તારે ગઢકૂ ફોજ લગાય. ૧
સાહેબ હય મેરા, તીન લોકસોં દરારા. પેસાં
સાહેબકા મેં પંદા, મેરા પઢત નામ;
દુજા કૌન હૈ રે કિસફૂં ફરૂં સલામ ?” ૨
આ ઉપરથી ટટી થવાનું કારણ ખુલ્લું સમજાય તેમ છે. આ
મી-બાવાજી, હજીરોએ તેમને જતા અટકાવી ત્યાં એક પીરની
હતી તેને વંદન કરી જવા તેમણે કહેલ. તે પ્રમાણે નહિ કરે-
આ ઝમઝા શરૂ થયો હતો.

આજીને ચુસ્તી આવા હતી કે:—

“ ધી રામાવાંચુર્ની વેવ હો માનવ, ત્યા પ્રત્યુત્થાન કિંયા
ન કરાવે ! દાંમોત કોખી વિકટાર્ય માવ, દસોત
નિંદા કરોત—”

અર્થાત્ “ એક ધીરામ ચિના દેવ દોષ કે માનવી દોષ તેને
જિત્યા થવું કે નમન કરવું નહિ. ઠાઠ તેનો અવજો અર્થ કરીને
જાવ આજીને ખીગે, સિંચાવ કે લહે નિંદા કરે. ”

આ આજી પ્રમાણે એ બાવાજીએ તે કબરને નમવાની ના
હો આ અપમાન મુસ્લમાન હજીરોથી ખમાયું નહિ. રાજ તેમનું.

ત્યાંનો મુસલમાન યાજુદાર દિંદુ બાવા-સાધુઓનો નાથ કરવામાં
કદો હતો. છતાં આ પરિસ્થિતિ જૂઠીને આ બાવાજી બેરકારી
બનાવે એ કેમ ચકાવી લેવાય? વળી હાલમાં કેટલાક ચમત્કારો બન-
વાને દિંદુ વસ્તીને એ ગોસ્વામીઓએ પોતાના બળને લગાડ્યા હતા.
હવે તેને સલામ બરાબ્યા વગર જવા દેવામાં આવે તો દિંદુઓમાં
પોતાની કિંમત પડશે અને પોતાની મોટાઇ ચાલી જશે એમ
તેમને થઈું હતું!

“અમારા પીરને સલામ કર્યો વગર આગળ તું જાય છે તો
એવો તારો કોણ દેવ છે?” આવી રીતનો એક મસ્ત ફકીરે બાવા
જીને અટકાવી તેનો હાથ પકડી સલામ કર્યો. પણ એ બાવાજી
જરા પણ ડર્યા વિના ઉપરોક્ત પણ ગાથા માંડ્યું: “અફાટ સાગર-
ના મધ્યમાંનો સોનાની લંકાનો અગ્નિત દિશ્વો, જેણે સાગરમાં કુંભને
તરતો કરીને વાંદરાઓની સેનાની સહાયથી જીતી કુંભને ક્યો તે
મારો દેવ, કું તેનો દાસ. એવો બીજો આખા ત્રિબુવનમાં ત્રણે
કાળમાં બીજો કોણ બનાવી શકાય? ભારે મારે બીજા મને સલામ
કરવાની રહે!”

આ પછનો અર્થ સમજતાં ફકીરો બહુજ ચિંતવા. બાવાજીને
બધા મારવા મંજા. તે ગોસ્વામી અને ફકીરો વચ્ચે કપાકપી બરા-
બર રહે થઈ. ફકીરો ઘણા અને એ બાવાજી એકલા! શું કરે!
થોડીજ વારમાં તેને પજાડીને ફકીરોએ બાંધ્યો. એટલામાં યાજુદાર
સાહેબ ત્યાં આવી પહોંચ્યા. ફકીરોને હવે વધારે નેસ ચડ્યું.
યાજુદારે તે બાવાજીને કંબચણો પાડવા સારું દિમાગ સાથે
પૂછ્યું: “તને કાંઈ ચમત્કાર બતાવતાં આવડશે? ને પેલી તરફ
સવામાંડી વજનની લોઢાની જંજીર પડી છે, તો એ લીલા કરવા
આટલે કાંઈ ચમત્કાર હોય તો જતો છોડીશ; નહિ તો આ કાશર!
તારી એ કશી, સિંદૂર-લાકડી પડતી લઈને રિખારી રિખારી
મારીશ. તારા દેવે દરિયામાંનો સોનાનો અગ્નિત દિશ્વો પાણીમાં
કુંભ તરવાની-” યાજુદારે તિરસ્કારભર્યું દાસ્ય કરતાં કહ્યું: “શું

ડાળ ? પાણીમાં એક નાનકડો કાંકરો નાખીએ તો તે તળિયે
વગર રહેતો નથી ! વળી એલા લંગોટા ! શું કહ્યું ? વાંદરા-
નથી કિલ્લો લીધો ! કેવી મૂર્ખાઈ ? જંગલમાંનો ઝાડપાલો
લંગૂર ! હઃ હઃ હઃ વાંદરો તમારો દેવ ! ”

ચોડી વારે ગંભીર ચહેરો કરીને યાજુદાર સાહેબ બરાડતા
“ જવા દે એ લંકા રહી. આ જંજીર ઉપાડે છે ? તારા એ
પોથી મેં બધાં વાંચ્યા છે. ”

યાજુદાર સાહેબના ચખ્છ તોતડાવા લાગ્યા. રૂપ છૂંચ્યાર થતો
“ બો-લ મર-વું છે ? બ-ળસ કર-મૂક તારાં કપડાં નીચે.
એ સિંદૂર-લાકડી-અને ફરી એ કોણ તારો-એનું ના-નામ
ર-નહિ એવા સોગન લે અને સદ્ગામ બરીને યા ચાલતો. ”
એવારો એકથો બાવાજી શું કરે ? તે સ્તબ્ધ હતો. મનમાં તે
ચરુચરુ કરતો હતો. કોઈ તેની ડોક નમાવવા પ્રયાસ કરતા,
તેને જંજીર ઉપાડવાનું કહીને હસતા, કોઈ થપાટો મારતા,
તે હાંસા મારતા ! યાજુદાર સાહેબે ફરી કહ્યું : “ એ ! બોલ,
તે સદ્ગામ બરવી છે કે મરવું છે ? ”

તે બાવાજીએ-“ યૈ સાહેબકા મેં વંદા કિસફૂં ફરં સલામ ? ”
માર્ગ બનાવતાં નકારબરો જવાબ આપ્યો : “ મને ચમત્કાર
કાની વિદ્યા જેમ શરૂએ બતાવી નથી, તેમ મને તે દેવ આમળ
નમાવવાની વિદ્યા પણ શીખવી નથી. ”

“ શું ચમત્કાર બનાવવાની વિદ્યા નથી શીખવી ? હં-હં-ત્યારે
સ્તપણનો-મમરીનો મંત્ર બાજુલીને લીખ મામવાનું શીખવ્યું
? હીક-હીક-લેકું છું. ”

ચોડી વારે કુદી યાજુદાર બેતોજ રહ્યો. બાવાજી પણ શાંત,
લેઈ પણ હર ન દોષ તેમ બિન્ના હતા.

ત્યાં યાજુદાર સાહેબના એક તેમનાજ સમામાંના કારકુને માખણ
કહ્યું : “ એ બાવાજી ! ઘડી પહેલાં કહેતો હતો ને કે, સમર્થો-
સેવકા યજ્ઞવાલ્કે ! યસા સર્વ મૂર્ખાંડર્થી કોણ બાહે ?
સંનર્પ-ધીનમના સેવક તરફ વાંકી નજરે બેનારો એવો

આખા જૂમડામાં કોણ છે ! તો એની ખાતરી તને મળે !
નાદકની હા મૂરી દે અને સાહેબ કહે છે તેમ સવાલ જરીને માલો
જા. તે દ્યાવુ છે."

યાજુદાર આ સ્થિતિથી ખુશી થયા. તેણે કારકુને ક્યું: "તે
ખરું ક્યું. પણ આ પાછું ઉઠત અને તેમ ક્યાં છે ?"
બાવાજીને જેમના તેમ બિન્નેકા જેઠ યાજુદારના યુરમાનું ટેપર-
ચર વધ્યું. તે દાંત ક્યકચારનાં બોલ્યા: "એ સિપાઈ! ચકાર મેળો
કર એ દરામીને જમીનદારન. મારી પાસે આવી મમરરી નથી આવ-
વાની. કર દાર. એ-મારા સવાલનો સીધો જવાબ દે. હમરૂ પેન-
બર સાહેબ માટે તું શું કારે છે? બોલ-બોલ જલદી-"
"પેનબર સાહેબ એ એક મદાન પુરુષ હતા. એક હતા. પણ
મારા યુરદેવ જેટલા-"

"તારા યુર જેટલા? ક્યાં આવમ દુનિવાની યેઠની કરનારો
મૂરજ અને ક્યાં પોના ફરતોએ પૂરો પ્રકાશ નહિ પાડનારું પનમિયું!-
તારા યુર જેટલા-તે" યાજુદાર, બાવાજીનું વાક્ય પૂરું ન થતાંજ
વચમાં મર્યાદી ઉપર પ્રભાણે બોધવા લાગ્યા પણ એકદમ શું થયું,
કોણ જાણે? થમ કરતા જમીન ઉપર પછડાયા!

યાજુદાર એ ટંદાવાળી જગ્યાએ આવ્યા ત્યારેજ તેમની વિચિત્ર
જેની દશા થઈ હતી. શરીર ચરચરું હતું. જમની બોળની વળી
હતી! યાજુદાર શુદ્ધિ પર નથી એવું સંધ્યાના જાણવામાં આવ્યું
હતું. પણ તે એકદમ આમ પછડાશે એમ કહેતો જણાયું નહોતું.
તે પડવા લાગ્યા ત્યાં એક મુસ્લિમ મુદરથે તેમને ઉતાવળા ઉતાવળા
સંભાળવાનો પ્રયત્ન કર્યો. એ વખતે તેનો હાથ યાજુદારની ડોક અને
માથ ઉપર અજાણતાં પછડાયો! યાજુદાર પડકારવા પડી આંખો
ઉઘાડી અને જરાકા પાડતા બોલ્યા: "ઓ બેઠમાન! દરામબોર!
જદમાસ! અને તે ચપ્પડ મારી! સજર અને દોઢમાં આવચ દે.
પડી જોઈ લેજે. પાછા તે તરફના બોલ્યા: "જુઓ, તમે જવ
જુઓ. આ પાછાં અને-યાજુદારને માર્યો-મારું અપમાન ક્યું."

રડવા લાગ્યા ! એમ સઘળાને જણાયું.

યાજુદારને છાંટા-પાણીનું વ્યસન હતું. પણ આવી રીતે બહાર બનેલું કોઈના જાણવામાં નહોતું. ભેળા થયેલ માણસોમાં મંદર ગુસપુસ થવા લાગી. એક જણ બધાને સંભળાય તેમ બોલ્યો કે, " ચમત્કાર ! ચમત્કાર તે આથી વળી વધારે જોઈએ ? એક સાધુડાની સામે પોતાનો હોદ્દો, પોતાનો અમલ તથા ધૂળમાં આજોટવાનો વખત આવ્યો, એજ ચમત્કાર ! " શામાંના આગેવાનની પાસે પહોંચ્યો અને કહ્યું : " ચમત્કાર, હવે એ બાવાજીને છોડી દો. "

યાજુદાર સાહેબ જીલ્લાનો પ્રયાસ કરશે, જિલ્લો, સાવધ થશે તો પ્રકરણનો નિકાલ આણશે, એવી કલ્પનાથી બધા તેને કરવાના પ્રયત્ન કરતા હતા. કેટલી વારે યાજુદાર સાહેબ જિલ્લાની રીર કંપનું હતું ! તોપણ છાતીદારપણું બતાવવા પગ પડોળા હાથ ઉપર હાથ મૂકી, અમલદારી દેખાડવા આંખો તાણીને તે તરફ તાડૂક્તાં બોલ્યા : " બોલ, હજી સલામ કરે છે કે મરે છે ? " " હું સલામ કરવાનો નથી. મારા ગુરુની, મને તેની સામે મરવિના-બીજા કોઈને પણ સલામ ન કરવી એવી આજ્ઞા છે. " એ દઢતાથી ઉત્તર આપ્યો.

" સાધુ મહારાજ ! તમારો ઈશ્વર સર્વજૂતમાત્રમાં વસે છે ને ? જી આ હકીરમાં, આ પીરની કબરમાં ને આ યાજુદાર સાહેબમાં મને કેમ દેખાતો નથી ? યાજુદાર સાહેબના કારકુને સલામ કર્યો. " ઈશ્વર બધે છે. તેના વિના કોઈ સ્થળ ખાલી નથી. તે આ છે, હકીરમાં છે. પણ હવે તેનું સ્વરૂપ એકમાં કોષને લીધે, દુરનિમાનને લીધે દંકાઈ ગયું છે. આવી દયામાં તેને ઈશ્વરને સન્માન આપવું એટલે જન્મજન્મમાંના સેતાની દોષોની પૂજા સાચા ઈશ્વરને વીરવવા જેવું છે. નહિ, તેને હું સલામ કરનાર આ રામની મુનિ વિના બીજા આમળ મારું આ મસ્તક નહિ. "

" પણ એ અનિમાની મસ્તક પાછી જુદું થશે ત્યારે તો પત્તી

નમશેજ ને !” શાલુદારે વિચારને ડુકમ કર્યો—“ એ સિવાય! ઉઝાવી દે એવું માયું અને તે દરવાજા પર લઈ જઈને લાંબી દો. આ કાંઈ રોને ખબર પડવી નેમએ કે, કાંઈપણ પીરને સલામ ન કરનારની આવી દયા થાય છે! ઉઝાવી દે મદન. જુએ છે શું?”

હવે બાવાજીનું માયું પડ્યું જુદું થયે એમ જણાવે મયું. તે કહેવા લાગ્યા: “ સરકાર! પીરની સેવાની આપ કદો તે વાન અને કબૂલ કરીએ. આજે અને પણ પીરની સેવા કરીએજ છીએ. તે આથી વધારે ભક્તિની અને ખર્ચની સેવા કરીશું. પણ આ સાધુને છોડી દો.”

એકે આમળ આવીને નમ્રતાથી સલામ બરતાં કહ્યું: “ હજૂર! આપના ધ્યાનમાં આવ્યું હશે કે, આવળા પ્રાંતમાં મુસલમાનો વિરુદ્ધ બંડ જમ્યું છે. આ સાધુની હત્યા થયાની વાત જો તેમના કાને જશે તો—”

તેને આમળ બોલતો અટકાવી શાલુદાર સાહેબ આંખમાંથી અમ્મિ વરસાવતા બોલ્યા: “ શું બંડ! મુસલમાન વિરુદ્ધ બંડ! મેં વિજાપુર બાદશાહ સલામતની હજૂરમાં લખ્યું છે કે, મને એ કામગીરી ઉપર મોકલો. જોકે છું પછી સામે કાંઈ આવે છે? હું છવતો મોડો છું છતાં આ બંડનું ગપ? એવા કાંઈ છે? કોરડા મારીને આ હરામખોરનો વાંસો રંગી નાખો.”

ડુકમ થતાંની સાથે શાલુદાર સામે હાથ જોડી વિનંતિ કરનાર તે બિચારાના વાંસામાં ફગાઈ કોરડા પડવા માંડ્યા! તે છવ લઈ ત્યાંથી નાઠો! ગામના બીજા પણ ત્યાં હતા, તે પણ સૂધળા દૂરદૂર ખાગી ગયા! શાલુદારનો પિત્તો બહુ તેજ થયો હતો; પણ તે વધારે ટકી શક્યો નહિ. તે થાકીને લોથ થયા હતા! તે બોલ્યા: “ મને ઘેર લઈ ચાલો. આ બાવાને પણ બરાબર મુશ્કેલ બાંધીને મારી સાથે લઈ ચાલો. ગુમાનીને અવળે મોઢે ફેરવો સાલાને !”

શાલુદાર સાહેબને મદદની જરૂર હતી. તે પોતાના હજૂરિયા તરફ જોવા લાગ્યા. તેમના ખલાનો આધાર લઈને પાછા તે તાકીતના એ બાવાજી તરફ જોતા બોલ્યા: “ ઓ કાફર! બોલ, સલામ કરવી છે કે મરવું છે?”

તે બાવાજીએ પ્રથમનું સંગીત પાછું જોયા દરથી ચાલ માંડ્યું.

ચાલુદાર સાહેબના ક્રોધની સીમા ન રહી. તે સંગીત કાને ન સંભળાય માટે હનૂરિયાના ખભે ચૂકેલા હાથ ઉપાડી લઈ તે કાને પર દાબ્યા! પાછું ખરાડા પાડતાં કહ્યું: “એ! તેના મોઢામાં ફૂંચો છો. તેની જીભ કાપી નાખો. આ પીરસાહેબની સામે પોતાના પ્રભુનો જૂઠો મહિમા ગાય છે! અરે! જુઓ છો શું? તેની જીભ કાપો, મોઢું ખાંધો.”

ચાલુદાર સાહેબ પાછા પછડાયા! એટલે એક ખાટલા ઉપર તેમને સુવાડીને બધા ચાલુદારના ઘર તરફ નીકળ્યા. માથુસો ધણી હતી એટલે ગોકીરો પણ ધણો થતો હતો. બધા ચઢીદળદાઓ દધિયારબંધ હતા.

થોડે દૂર ગયા ત્યાં તેમના પગ એકદમ થંભી ગયા. સામેથી તેમને ઠાઈ અફસુન દેખાવ દેખાયો. આ ચાલુદાર સાહેબના સરખસ પાછળ મામના રહીશો પણ હતાજ. તે બાવાજીનું ચરીર રસીઓથી સખ્ત જઠડી લીધેલ હતું, પણ તેને તે બંધનનું બાનજ નહોતું! તે હાંથી નાચવા લાગ્યો. ચઢીદળદાઓએ પૂછ્યું! “અત્યા! એ કોણ છે?”

“તે ચમત્કાર છે! મને આ તમારા ક્યાટમાંથી મુક્ત કરવાને પેદા થયેલો તે ચમત્કાર છે. તમારે ચમત્કાર જોવો હતો તે તે છે. જુઓ, એ તમારા તરફ ચાલ્યો આવે છે.”

તે બાવાજી પાછા રવગત બોલ્યા: “ધન્ય! મુરદેવ! મારા જેવા એક હૃદને માટે આપે આટલો પરિશ્રમ શા સારુ લીધો?”

“ચમત્કાર! ઠીક, જોઈ લઈએ ચમત્કાર હવે અને દેખાડી પણ દઈએ!” એ ચઢીદળદાઓએ દધિયાર ચમત્કારતાં કહ્યું: “હાં અમે સ્વનંત્ર થઈશું અને હાં આ મગર સાધુડાની ડોક પીર સાહેબ બાગજ નમાવીશું કે મુરદા કરી અને બંડ બંધ પાડી દઈશું.”

કેટલાક હિંમતનું પ્રદર્શન બતાવવા એ સામેથી આવના ટોળા તરફ ધસ્યા. કેટલાક પીરના રક્ષણ માટે પાછા ફર્યા. કેટલાક ચાલુદાર સાહેબની ચોતરફ ફરી વચ્યા. આ બધું જોઈવાય ત્યાં તે સામેના સાધુમંડળનું ટોળું પવનમનિથી આગળ વધેલા ચઢીદળદા ઉપર ટોળું આવતું દોવ એમ દેખાતું હતું. ધૂળની ઢમરી ચડી! તે ચઢીદળદાઓ મારા ચલાવે તે પહેલાં એ સાધુના ટોળાનો મુખ્ય પુરવ

આ બાવાજી પાસે પહોંચી પહોંચી ગયો! શહીદમદાના ચંક્ર-વિક્રમને અવકાશ લાગ્યો તેટલોજે એ મુખ્ય પુરુષને પહોંચતાં અવકાશ લાગ્યો નહિ! આથી રાધા કરનારની અક્ષય પહોંચી મારી ગઈ!

બાવાજીને બાંધી જકડીને જિભેલા શહીદમદા વ્યાં આંખ ઉઘાડી જુએ ત્યાં તો તે બંધનમુક્ત થઈને એ સાધુની ટોળીના અમેસર પુરુષને ચરણે વંદન કરતો દેખાયો. બધા તે મુખ્ય પુરુષના ફરતા જિભા રહીને અતિશય આનંદનો "જય રઘુવીર સમર્થ!" એ ધ્વનિ મોટેથી બોલ્યા. હવામાં તે ગાજી જઈતો! એ ધ્વનિ જરા યાંત થયા પછી શહીદમદાનો નાયક એ ગોસ્વામી સાધુઓના મુખ્ય પુરુષ સામે આવીને કુકમના અવાજે બોલ્યો:—“બોલ, કાંઈ ચમત્કાર ખતાવે છે, કે જે દયા તારા ચેલાની થઈ તે દયાએ તારે પહોંચવું છે? નીક થયું, તમે બધા સપડાયા. તમારી આ પીળી કદનીવાળી સાધુગાની ટોળીનો એકદમ નિકાલ.”

સાધુઓની ટોળીનો મુખ્ય પુરુષ ક્રોધથી લાલચોળ થયો હતો. તેણે મૂકી વાળીને, તેના શરીરને પકડી રાખેલા એવા તે શહીદમદાની સામે ઉગામતાં કહ્યું: “તારે શો ચમત્કાર જોવા છે? બોલ.”

તે શહીદમદાના નાયકને એ મહાપુરુષનો ગ્રસો એ ચમત્કારજ હતો. તેનો આઘાત જળરો હતો. સવાખાંડીની જંજીર ઉપાડવાનું બળ છાંટનારા એ મહાકાય, સચકા ફકીરથી એ સહન થઈ શક્યો નહિ! તેનાથી એ સાધુ મહાપુરુષ સામે જોવાતું નહોતું! બધાને આ ચમત્કાર તો દેખાયોજ. તો પણ ખરો ચમત્કાર બીજી બાજુ ચાલવા લાગ્યો હતો.

ચાલુદાર સાહેબ ખાટલા ઉપરથી જીડીને આમતેમ જોતા,

શહીદમદા-ઓણિયા ફકીર સમજીને, તે સાધુ મહાપુરુષોના

ફકીરની ટોળીને પગે પડવા લાગ્યા. “માફ કરો-માફ

માટેથી કહેવા લાગ્યા. સાચા મુસલમાન ફકીરો તેને કહેવા

“ચાલુદાર સાહેબ! અમારા સિવાયના આ બધા કાફરો છે!

: પગે પડીને તું પોતાને દોઝખમાં ધકેલે છે!” તે કહે: “ના,

ના. મને તમારાં બંને ટોળાંમાં કાંઈ ફરક દેખાતો નથી. બધાજ

ઝોલિયા ખુદાના ફિરસ્તા ચહીદમ્નદા છે. ”

એટલામાં તે ચહીદમ્નદામાંનો નાયક મોટેથી બોલ્યો : “ હા, ઠીક થયું—મને આ શિક્ષા થવી જોઈતી હતી. હું મારા ગુરુ ઉપર દોડીને મારવા ગયો ! તેનું અચ્છું પ્રાયશ્ચિત્ત મને મળ્યું ! મહારાજ, આનાથી પણ વધારે મને ગુફો મારો—શિક્ષા કરો. આ પાપીને તે યોગ્ય છે. અરે બાઈઓ ! દોસ્તો ! બધા જુઓ. બરાબર જુઓ. આ આપણા ગુરુ મક્કમસાદ છે. જુઓ, બરાબર આંખો ઉઘાડીને જુઓ. બેશુદ્ધિ દૂર કરો. બરાબર મક્કમસાદ જેવીજ દાઢી અને તેજ ચહેરો—તે આપણા ગુરુ છે. ”

એ સાધુમંડળના મહાપુરુષે પોતાના શિષ્યો અને એ ચહીદમ્નદા ફકીરમંડળને પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને ઉપદેશ આપવા માંડ્યો.

“ હિન્દુઓ અને મુસ્લિમો ! મંદિર અને મસ્જિદ એ બેદુષ્ટિથી અંદર અંદર યા માટે મારામારી કરે છે ? યા માટે વેર વડોરી લે છે ? અંદરના પ્રભુને ઝોળખશે તો તે બધાનો સરખોજ છે, દેહદૃષ્ટિથી વિચારવામાં આવે તોપણ આ સિદ્ધાંત મન ઉપર ઊભાય છે. દેહના બ્યરહાર બધાંના સરખાજ છે. તેમાં ધર્મને લીધે કાંઈજ ફરક થતો નથી. તમને કે અમને એકસરખા કુદરતી નિયમોથી રક્ષા કરવાવાળો પ્રભુ તમારો બીજો, અમારો બીજો, એમ કેમ બની શકે ? ”

આમ કહેતાં કહેતાં તેમના મોઢામાંથી આમળનું સંગીત સ્વા-ભાવિક રૂર્તિથી બહાર પડ્યું—

“ રે માઈ ! ગૈરી મર્દ સુનાહે । સોઈ અલ્લામિયાંકે વ્યારે ॥
રહા તુટેગા, મસીદ ફુટેગી । તુટેગા સવ દે સો ॥
તુટવા નહિ, ફુટવા નહિ । સો ગૈરી સો કૈસો— ॥
હિન્દુ-મુસલમાન મદ્દવ ચાલે । એક સુરજન હારે ॥
સાહેબ ચાલમકૂ ચેલા । સો ચાલમસે ન્યારારે— ૨
વવ્વલ એક ચાચિર એક । દોડ નહો હે માઈ ॥
દમવી જાંવગે, તુમવી જાંવગે । એકસો એક દલાહી— ૩
ધેડી ચારમાં સમર્થ પુરવાનાં વચનોથી આ ઝગઝગો પ્રસંગ

સાંત થઈ ગયો. મામમાં જે ખગતજાત બાઈઓ હતો તે પણ બંધ પડ્યો. હિંદુ મંડળીએ “સમર્થ” રાષ્ટ્રપુર રામદાસ સ્વામી મહારાજનો જય” એવા મહાન ધ્વનિ સાથે મોટી ધામધૂમથી તેમની સવારી ચલાવી, એક યોગાનમાં સાધારણ મંડપ બનાવી તેમાં તેમની પધરામણી કરી. બહુ સન્માન કર્યું. આ સમારંભમાં ફરીર સાંઠાઓ અને થાણદાર સાહેબે પણ ઢાંચરી આપી, તેમનો પણ માનમરતબો સારો સચવાયો!

x   x   x   x

ભારતમાં બિન બિન જાતિ અને બિન બિન ધર્મના વિશેષ ઝગડા ઇતિહાસકાળથી ચાલતા ચલાનું જોવામાં આવે છે. એકાદમ ભાવ એ વેદધર્મનું-હિંદુધર્મનું મુખ્ય પ્રબળ તત્ત્વ છે. દ્વિતીયે દ્વર કરવા માટેનોજ હિંદાપોહ તેનાં શાસ્ત્રોમાં દ્રષ્ટિએ પડે છે; ત્યારે અન્ય ધર્મમાં એ તત્ત્વની બિજુપ દ્રષ્ટિએ પડે છે. એ અદ્વિત તત્ત્વને લીધે હિંદુઓ અન્ય ધર્મના તરફ સમભાવથી જુએ છે. ત્યારે મુસ્લિમોમાં બીજા ધર્માવધાંબીઓ તરફ અસમાન નજરે જુએ છે.

ઉપરોક્ત ઘટના એ મહારાષ્ટ્ર નરરીર ચિવાજી હજીપતિના સમર્થ શુર રામદાસ સ્વામીના સમયની બનેલી છે. હિંદુસ્તાનમાં આ સમયે હિંદુ અને મુસ્લિમો બોટા વિશેષો છોડી દઈ ઉપરોક્ત સંગીતમાંના ચબ્દોનું મનન કરી એકજ સાધવું ઉચિત છે. કુદરત આદિ-મખ-અંતમાં એકજ સ્થળ સૌને માટે પ્રબોધે છે, તે લક્ષ્યમાં લઈ ભારતના ભાગ્યેદય માટે એકતાની તાળી પાડવા પ્રયત્ન થવું જોઈએ. જે કે “સ્વર્ગમે નિધનં શ્રેયઃ પરધર્મો મયાવહઃ” એ યોગી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનું વચન ન બૂલવું પણ એ તત્ત્વને સાચવી સર્વત્ર સફરારે તો આપવો અને વિશ્વમંડલ અર્થે વિશ્વજ્યોતિ જમાવવી-ઈત્યેામ (“વિશ્વજ્યોતિ” ના એક અંકમાંથી)

ॐ ૧૦૭-ईश्वरनी शोधमां ॐ

(અનુવાદક:-શ્રી. કાંતિલાલ મ. ગાંધી)

પાશ્ચાત્ય દેશવણીને અંગે જે વિચારણા ચીજો આપણા દેશમાં બહારથી આવી છે તેમાં એક નાસ્તિકતા પણ આવી છે. આજકાલની નવી રાશનીના શિક્ષિત કહેવાતા ગૃહસ્થોમાં ખાસ કરીને એનો કાલિદ પ્રભાવ દેખી શકાય છે. એની ચક્ષીમાં જડકાવાથી તેઓએ ઈશ્વર અને ધર્મ ઉપરથી તેમની આસ્થા ઉઠાવી લીધી છે અને તેમની દૃષ્ટિથી ઈશ્વર, આત્મા, ધર્મ, કર્મવાદ, પુનર્જન્મ વગેરે બાબતો કેવળ ટોંગ અને બ્રમોત્પાદક દેખાય છે, તેમના ઉપર નાસ્તિકતાની એટલી બધી ઊંડી અસર થઈ ગઈ છે કે, પ્રાચીન ધર્મગ્રંથોનો પાઠ કરવો, ધાર્મિક પુસ્તોની વાત સાંભળવી કે ધાર્મિક વિષયમાં ઊંડા જીતરણું, એ બધું તેમને હાસ્યજનક લાગે છે. તેઓ તે બધું ભણે જલ્દત્રમમાં જાય એમજ ઇચ્છી રહ્યા હોય છે.

આ પરિસ્થિતિનું કારણ એ છે કે, તેઓ સંસારને ફક્ત રથૂળ-સ્વર્ગપ્રમાણ જોયા કરે છે. સંસારચક્રનું પૃથક્કરણ કરવાની તરફી તેમને લેવી ગમતી નથી. વળી સાથે સાથે તેમનો દુરાગ્રહ એટલો હોય છે કે, પોતે બાંધેલા અભિપ્રાયને તેઓ એક સિદ્ધાંત તરીકેજ માનીને કરે છે. એથી પણ બધુંકર વાત તો એ છે કે, તેમણે ઉપજાવી કાઢેલા સિદ્ધાંતોથી ધર્મવિરુદ્ધ પ્રચારકાર્ય પણ તેઓ કરે છે.

એવા લોકોને પૌરાણિક મહાપુરુષોના અનુભવ તથા જૂનાં પુસ્તકો ઉપર શ્રદ્ધા નથી, તેથી તેવાં પ્રમાણ ટાંક્યા વગર કેવળ પદાર્થવિજ્ઞાન અને માનસવિજ્ઞાનશાસ્ત્રની બુદ્ધિમય દલીલો અને સાધારણ દ્રેટિનાંજ માણસોના અનુભવની સહાયથી અહીં ઈશ્વરનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન કરું છું.

(૧) સૂર્યોદય મંડળે ક્યાં કરે છે. બધાં મંડળોને મર્યાદિત રીતે ફેરવવાને કાર્ષ સૂર્યગાની અને સ્થિર આધારરૂપ પરમ આત્માની ખાતર હોય છે. સાધારણ રીતે સૂર્ય દલીલ કરી શકે કે, એ તો પ્રકૃતિના

સ્વભાવથી એની મેળેજ બધું થયે જાય છે. એમાં વળી સર્વવંતી
 હી જરૂર હોઈ પરંતુ આ દૈવીત આગળ પડેલી થકે તેમ નથી.
 કારણ કે પ્રકૃતિ દમેયાં જડ અને જાનરહિત હોય છે અને નિયમિત
 કાર્યો કરવા માટે જાનની ખામ જરૂર છે. પરિણામ નિયમિત કર્મો
 કરશે, પરંતુ એક વાર પરિણામ મોટાની આપનાર તો જાનવાન ધર્મ-
 યાજ્ઞીજ દોલો જોઈએ. જાન વિના નિયમ કદી સંભરી શકતો નથી
 અને જો જાન દોષી થકતું નથી. જો પ્રકૃતિ જાનવાન હોય તો

કદેનાં પરમાત્માજ કદેરી જોઈએ અને સૂર્ય પણ
 માનતા આવ્યા છીએ તેટલો સ્થિર નથી. ખુદ સૂર્ય

મોટાં સૂર્યમંડળોનું એક જન્મું છે અને તે મોટાં મંડ-

ળોપાસ કરોડો વર્ષો એક ચક્કર ફરી રહે છે, હજુ શોધન

જો છે. આપણાથી સૂર્ય ક્યા મહાસૂર્યની આસપાસ ફરે છે તે નથી
 શોધાયું; પરંતુ એટલું તો વૈજ્ઞાનિકોને માન્ય છે કે સૂર્ય કોઈ મહાન
 સૂર્યમંડળની આસપાસ પ્રદક્ષિણા ફરે છે.

ચંદ્ર પૃથ્વીની અને પૃથ્વી, મંગળ કલ્પાદિ મહો સૂર્યની આસ-
 પાસ ધૂમે છે; તેમ સૂર્ય પણ કોઈક મહાસૂર્યની આસપાસ ધૂમે છે.
 હવે આ મહાસૂર્ય પણ કોઈક અનિ મહાસૂર્યની પાછળ ભ્રમતો હશે.
 અસંખ્ય પરોધો અને કરોડો વર્ષો એક ચક્કર પૂરું થતું હશે. આમ
 દરેક દરેક અમુકની આસપાસ ધૂમે છે, તો હેવટે દરેકનું એક મધ્ય-
 બિંદુ તો હોતુંજ જોઈએ અને તે મધ્યબિંદુ સ્થિરજ હોવું જોઈએ.
 આ એક સ્થિર આધાર જ્યાં સ્થાયીજાન મંડળોના મૂળમાં હોવાથી
 વધારેમાં વધારે મુરત્યકર્ષણનું જગ કરાવનાર હોવો જોઈએ. એવો
 જો સામર્થ્યવાન આધાર છે અને જો આ અનંત બ્રહ્માંડની રક્ષાને
 માટે જવાબદાર છે, તેનેજ સર્વવ્યાપક પરમાત્મા યા માટે ન
 માનવો જોઈએ ?

જેમ પ્રદક્ષિણામાર્ગના નિયમ બનાવ્યા છે તેમ દરેક પ્રદ ઉપ
 પ્રદનાં રંગ, રૂપ, આકાર, વાતાવરણ, વેગ વગેરેના પણ નિયમો
 અને દરેક નિયમમાં કદેક ઉદેશ મનમાં રાખીને હેતુપૂર્વક
 રાખી છે.

પ્રકૃતિને ઉદ્દેશ ન હોઈ શકે

જો આ સૃષ્ટિમાં બધું પ્રકૃતિનું જ કાર્ય હોત તો તે બિન-કુશલ નિયંત્રિત હોત અને અસ્તવ્યસ્ત પણ હોત. ગ્રહો એકબેક સાથે અચકાઈ જત. પાણી જોઈએ ત્યાં પાણી ન હોત અને ન જોઈએ ત્યાં હોત. પરંતુ આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે બધાં મંડળોની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને ક્રિયાઓ મર્યાદિત રીતે જ ચાલ્યા કરે છે. શું આનું નિયંત્રણ પ્રકૃતિને હાથે સંભવી શકે ખરું?

(૨) પૃથ્વી ઉપર સુવર્ણોદિક ધાતુઓ અને જાતજાતની વનીય-ધિઓની ન્યૂનાધિક આવશ્યકતા છે તે પ્રભાણે જ તે વસ્તુઓ ઉત્પન્ન થાય છે. આ સહ સર્વગની પિછાણ આપે છે કે પ્રકૃતિની?

(૩) મનુષ્યોના ચહેરા અને અવાજમાં પોણોસો ટકા ભિન્નતા હોય છે. આમાં પણ સર્વગનો જન્મતનિયંત્રણનો ઉદ્દેશ છે. પ્રકૃતિને ઉદ્દેશ નથી હોઈ શકતો, તે તો બધા સરખા ચહેરા અને અવાજ-વાગા માનવીઓને જ ઉત્પન્ન કરવા મંડી જાય.

(૪) દેશોના વૈભવ અને ચડતીપડતી માટે લોકનેતાઓનું માનસ અમુક જ પ્રકારનું ઘડવામાં ઈશ્વરી સંકેત જ હોય છે. બુદ્ધિ-પ્રદાનમાં પ્રકૃતિ કંઈકે કરી શકે તેમ નથી.

(૫) ચેતન્ય એ પ્રકૃતિનો ગુણ ન હોઈ શકે. પ્રકૃતિના પરમાણુ પરમાણુમાં ચેતન્ય ઓતપ્રોત થઈ ગયું હોય છે, તેથી આપણે ચેતન્યને ન જોતાં પ્રકૃતિને જ ચેતનવંતી જોવા દેવાનું મયા છીએ. દોષ માણસના શરીરમાં પ્રકૃતિના જ્ઞાનવર્ધક પરમાણુઓ બહારથી ધૂસી નથી આવતા. સમાન માનસિક શ્રમ અને સમાન આહાર, વિહાર, નિદ્રા લેતા બે માણસોના બુદ્ધિવિકાસમાં તો ફેર જ માલુમ પડશે; નાસ્તિકોને એવું સંતોષકારક કારણ નહિ મળી રહે. જે જ્ઞાનપરમાણુઓ માણસમાં પડેલેથી છે તે જ દેહ મુધી રહેવાના. પડેલાંના જન્મો અને કર્મોના સંસ્કારથી પ્રાપ્ત કરેલા ચેતન્ય પરમાણુઓ પ્રત્યેક જીવંત શરીરમાં રહે છે. તેમાં ફક્ત સંસ્કાર પ્રમાણે વિકાસ થાય છે. વિદ્યાન પણ અમુક હદ મુધી જ થાય છે.

(૧) આનંદ અને સત્ય પ્રાપ્ત કરવાની દરેક વ્યક્તિની જિજ્ઞાસા-યત્તિ એ ઇતિહાસવશ પરાત્માનીજ લીલા છે.

(૭) પ્રાણીમાત્રના શરીરની અંદરની રચનાનું નિરીક્ષણ કરતાં તેમાં એક પણ બિનજરૂરી અંગ નથી જણતું. જરૂરિયાત પૂરી કરવાનું કામ ઈશ્વરનું કે જડ પ્રકૃતિનું ?

(૮) માણસોના હાથની રેખાઓ પણ બિન બિન સમજાઈ છે અને રેખાચિત્ર પ્રમાણેજ ઘટનાઓ બને છે પણ ખરી; તેનું સંતોષકારક કારણ પદાર્થવિજ્ઞાન કે બીજું કોઈ વિજ્ઞાન સમજાવી શકતું નથી. રેખાચિત્રને માનવું પડે છે. બિન બિન રેખાઓ ધડધામ ઈશ્વરના મદિમાનોજ અનુભવ યાવ છે. અમુકજ પ્રકારની મુખાકૃતિ, અમુકજ પ્રકારનો અવાજ અને અમુકજ રેખાધારી બાળકને ધાર્યા પ્રમાણે સર્જવા બચળાયા શરીરચાત્રીઓ અસમર્થ છે. ઈશ્વરજ હક્ત તેમ કરી શકે છે.

(૯) દેશ અને ધર્મ ઉપર સંકટ આવે છે તે વખતે સંસારની રક્ષાને માટે હેતુપૂર્વક મહાપુરુષોની ઉત્પત્તિ ઈશ્વરચિત નિયમેને અનુસાર થાય છે. ઇનિહાસ આ વાતનો સાક્ષી છે. કોઈક કહેશે કે સંનિગોજ એવા આવી પડે છે કે તેથી તેવા માણસો તરી આવે છે, પરંતુ સંનિગો તો ઘણી વાર એવા મહાપુરુષોની ભાગણી કરે છે, છતાં તેઓ નથી અવતરતા. અમુક રિચિતિએ દેશ પહોંચ્યા પછીજ તેવા પુરુષો જન્મે છે.

આ પ્રમાણે શોધવા જતાં ઘણીએ દલીલો ઈશ્વરત્વનો અનુભવ કરાવવા સમર્થ છે. ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કોઈ પણ રીતે યઈ શકતો નથી, તેથીજ ઈશ્વર આપણને જ્ઞાતપાદક લાગે છે; પરંતુ ઈશ્વર સાદાર છે કે નિરાકાર, પ્રવાહી છે કે ધન છે, એવું ખરેખર આપણે જાણતા નથી; ત્યાંસુધી ઈશ્વરને કોઈ પણ સ્વરૂપે માનીએ તો તેમાં ખોટું કશુંજ નથી. ઈશ્વરત્વનો અનુભવ તો વસ્તુએ વસ્તુએ યઈ શકે છે, તેથી આપણે કોઈ પણ વસ્તુમાં ઈશ્વરને કલ્પી શકીએ અને તેને પૂજી શકીએ.

ઈશ્વરત્વ વિશે 'શંકિત હૃદય' વાળા શ્રી. રમણલાલ વ. દેસાઈ.

धुरे के दिवा था जब मेरा आत्म दृष्टिसे ही दोहरा करीर पर निर्धन था दिन दिन की दृष्टि का चेरन दिवा और सुखदी प्राप्ति सुखी योम का भी चेरन दिवा वद योम (नुमना) हस्त प्रकार था

“ओके छटाके नमन में ओके अदृष्टी तर दिवाटक वृष्टि”

मिथ्याकर चलनसी जना हें और भोगन के अनिमित्त प्राप्त के अनंतर हवे था हें, जस” हा लि के चेरन से ही मेरा सारा योम न था लि में अद्वैत इच्छा नगर देता देकर जायना ओकेम नंद दो नया वम से नै दिवाटक हा नमन दे नया मेरे पास सदा ‘दिवाटक’ रहना है नै इच्छा पेट ही बीमारी हा अमोघ अत्र संनमन हं. अस्तु. परंतु मैं नदों हद सज्जा कि पूष्टि निशठा ही छवि के पश्चात् अस्त्रमुहूर्त में मुझे वद औसा योम (नुमना) गिर पर मैंने पदमे इच्छा ध्यान हा विचार जी न दिवा था वद मेरे विष में छिट्टि दुआ वद योम मैंने अपने स्वाध्याय में भी हवी पदमे न देया था. हस्तके विष में आने परभी मैं स्वतः सरेमे रदा परंतु ओके अदृष्ट निवास से हस्त ही प्राप्ति होने से मैंने हस्तका प्रयोग दिवा और चरखना पाई. अतएव अनेकों आम रोगियों हा मैं हस्त नमने से आरोग्य दे वृष्टि हं.

(२)

हस्त प्रकार ओके वदना और विभवा हं. १८२१ ई० में मैं जस नया ही अजमेर में आया तब स्यामवेद हा दिंदी भाष्य देना प्रारंभ दिवा मुझे वयोकाव के अंतमें अवर प्रारंभ दुआ, योम वर वद नया हरे. अनेक दुआय दिवे वरने न छेय. उध गकार पदमे आपिने निर्भुव वद दुआ कि दार्शनिक अवर है मैंने अपने तपस्वन हा दैनिक चरट जनाना शुरू दिवा रोग गकार हा दि देना परंतु चिह्नित हा केछ हव न दुआ. जस में अतएव . ओके स्या ही निमेषिवा-अदृष्टी हा आकमपु दुआ तीन वदेने निश्चयी था; वेदनासे दुःख और नीचे भारने अनुभव देना था मुझे वद अनुभव दुआ कि वद दक्षिण हीन वेदना के चिह्नाने के विषे नादवद ही उंकर

કે જાદુ મેં અપમાનના દોષ પર પડા રહ્યા. ઓર પેટ મેં ચાકુ મિલેજાસી રેલા (પરિક્ષિતી) કા અનુભવ દોતા યા રોગ થોડે વડાજી સે જદર અનિમ સીમા પર પડુંગ ચુકા થા. પ્રારંભ સે ચિકિત્સા કી ગી, પરંતુ સજ ચિકિત્સાએ વિશ્વ સિદ્ધ દુર્ગ. કલકે કે પ્રસિદ્ધ વેવ મીસ્વામાયરબુજ કે વડાં સે દવાઈયાં આતી, પરંતુ કા વેના બી યન્થ દુઆ.

એક દિન મેં જદત દુઃખી દો મવા. મુકે જીવન કી સર્વ આશા છૂટ ગઈ. વિચાર ઉઠા કે ઇસ સમય અપને બે બાઈ ભે મવાલિયાર મેં દે ઉનકો લિખૂં કે વડાં મેં મરનુચાયા પર પડા હું. મેં કુછ સંભાલના દો સંભાલ લેં. બી દિશ્મત કરકે એક મિત્ર સે પત્ર લિખવાયા, પરંતુ ઉસ પત્ર કા દો-તીન દિન બાદ નિરાશાજનક ઉત્તર આયા કે 'અમી આને કો કિસી કો કુસંત નહીં.'

એક રાત્રિ કો વિચાર આયા કે શરીર તો બચના અસંભવ દે. મરણાસન કે સજ લક્ષણ ઉપરિચિત દેં તો બી દેહ ઇસ પ્રકાર છૂટ જના કુછ મીરવ કા નહીં. કોઈ વેવ ઝાકાર ઇસ સમય સાથ નહીં દે સકતા-ફળ દે નહીં, કરું તો કયા કરું. ઇસી વિચાર મેં નિદ્રા આગઈ. પ્રાનઃગ્રાસ ચાર બજે કા લગભગ સમય થા, નીંદ ટૂટી ઓર સહસા એક વિચાર આયા કે મેરા શરીર જ નહીં સકતા, ઇસકા બચના મેરે હી હાથ દે તૂ વહ નુસખા ખા. એક ક્ષણમર મેં એક અદ્ભુત યોગ મસ્તક મેં સમ્પા મવા. ઓર બાર બાર ઉસ પર વિચાર કરને લગા કે આમરકત કી ઇસ અતિમ સીમા સે તો મેને અપને અનેક મિત્રોકો મરતે દેખા, શિર ઇસ મામૂલી નુસખે સે મેરા કયા બનેગા અચ્છા તો બી કરકે તો દેખૂં.

એક વિદ્યાર્થી ધર્માનંદ મેરે પાસ થા. વડ મેરી પ્રેમ સે સેવા કરતા થા ! ઉસે હી મેને જુલાયા. કહા- 'જાઈ ધર્માનંદ ! તૂ જ, જંદુ કામેસી કા જના દિગ્ગાઈક લે આ ઓર કોલેજ માઈટસે આધાસેર મકખન લે આ. હજર પાચક કો કહ રખા થા કે 'તૂ અચ્છે અચ્છે ભોગન પિત્તા, રોગ કી પરવાદ ન કર, મરના તો દે, પરંતુ જીવતકપે કે અમુક પદાર્થ નહીં ખાયા. ઇસલિયે સજ પ્રકાર કે કૃપણ કરના

र दिया था। अथ मेरा आत्मा कुपथसेनी दोकर गरीर पर
 था। उस दिन भी कुपथ का सेवन किया और सायदी प्रातः-
 योग का भी सेवन किया। वह योग (नुसखा) धंस प्रकार था।
 "एक छात्रक मकभन में एक अहमी लर दिंगाष्टक नृत्त"
 कर गहनसी बना से और भोगन के अंतिम भास के अनंतर
 भा से, अस." दो दिन के सेवन से ही मेरा सायद योग गन
 दिन में अहारद उनीस बार खोटा लेकर भागना ऐकदम
 हो गया। तब से मैं दिंगाष्टक का भक्त हो गया। मेरे पास
 'दिंगाष्टक' रहता है। मैं उसका पेट की भीमारी का अभोप
 सभजता हूं। अरुण, परंतु मैं नहीं कह सकता कि पूरु
 राधा की रात्रि के पश्चात् आत्ममुहूर्त में मुझे यह ऐसा योग
 (नुसखा) जिस पर मैंने पहले कभी ध्यान का विचार भी न किया
 - वह मेरे चित्त में उद्भूत हुआ। यह योग मैंने अपने स्वाध्याय में
 कहीं पहले न देखा था। इसके चित्त में आने पर भी मैं स्वतः
 देहमें रहा परंतु एक अदृश्य निकास से धंस की प्राप्ति होने से मैंने
 सक प्रयोग किया और सफलता पाई। अत्यंतक अनैर्वा आम
 जियों के मैं धंस नुसखे से आराध्य हो चुका हूं।

(२)

धंस प्रकार एक घटना और सिद्धता हूं। १९२६ ई० में
 मैं गज नयादी अजमेर में आया तब साभवेद का दिंदी भाष्य
 करना प्रारंभ किया। मुझे वर्षाकाल के अंतमें गजर प्रारंभ हुआ।
 गजर गजर बंद गनया करे। अनेक उपाय किये गजरने न छोड़ा। कह
 गजर बंदवे। आपिर निर्भय यह हुआ कि टाईकाधर गजर है। मैंने
 अपने तापमान का दैनिक चार्ट बनाना शुरू किया। रोज गजर के
 दिया देना परंतु चिकित्सा का कुछ इत्त न हुआ। गज में असक्त
 हो गया। एक सायदी नियोनिया-गजरसी का आक्रमण हुआ। ती-
 नेंमें नसेसे निकलती थीं; वेदनासे दुःख और भीषे म-
 में सुष अनुभव होता था मुझे यह अनुभव हुआ
 नमें कदाचित् तीव्र वेदना के निदान के लिये नाह"

દે. ગિરુડે ઉત્પન્ન દોકર માનમેં પડતે હી દુઃખ થોડી દેર કે
 લિમે વિચાર્ય ન્હતા દે. અરુ. ઉપચાર સે પાંચ-સાત દિન મેં રોગ
 કમ દો મથ. ઇસ નિર્જલતામેં મુઝે પ્રદક્ષીને આ દ્યાયા. પાની,
 દૂધ હી થોડી માત્રા બી પેટમેં ઘડ ઉત્પન્ન કરતી, જૈસી કી તૈસી
 ખસદાર સે નિકલ ન્હતી. પડે પડે અનેકજાર ઐસે સ્વપ્ન આવે કિ
 મે નીમે અંગેરે સે ધિરે મસાન મેં ધૂમ રહા હું. વડાં અનેક જ્યોતિષાં
 નાનારંભાચામે તેજેં કી બનીં ધૂમ રહી હેં. વે દેહ છોડકર વિચરતી
 આત્મામેં હેં ઓર અનેક ચિતામેં સુગમ રહી હેં. કોઇ કિસી સે
 નહીં ખોસતા, પરંતુ વડ નીચા અંધકાર છતના મુકાવના હે કિ
 ઉસમેં ધરોં રહને કા છ ચાહે, જગ નિદ્રા ખુલે તજ પહી મન કરે
 કિ ધિર ઉસી સ્વપ્ન કે દરખ મેં વિચરે. કઈ દિના તક પહી દયા રહી
 મુઝે જગ કોઈ જગાવે મુઝે દુઃખ પ્રતીત હો. યદાંતક કિ મેં અપની
 પાની તક કો કહ હું કિ 'મુઝે મત છોડો, મેં ઇસ લોક મેં ચિરકાલ
 નહીં રહંગા, તુમ જિતની સેવા કરવોગી વહી તુમારા પુણ્ય હે. ઓર
 કોઈ વચ નહીં. મેરે ધન ચખ્દો સે સી બહુત દુઃખિત હો, રોને લખ
 જાવે. તીન દિન કે બાદ સીને પૂછા કિ—“આપને છતની સૈકાં
 કિતામેં રખી હેં, કયાં ધનમેં ઐસી દયા સે જયને કા કોઈ ઉપાય
 નહીં લિખા ?”

મેં ઇસકા કયા ઉત્તર હું ? હો તીન માસ સે ડાકારોં કે પછે
 બંધા થા. મેં કંઈ ન ખોસા. અગલે દિન ફિર પહી પ્રશ્ન ? મેને તપાસ
 સે ઉત્તર દિયા 'દવાઈ તો ઘર મેં રખી હે, પર કોઇ ખાને દે તજ
 તો. યદાં તો ડો. માનકરણુ કી બકબકી ખેરવાદી દવાઈયાં હાંકે રહા
 હું ? તુમહેં યદ સુદાતી હેં ? સો અજ શરીર નહીં જયેગા.'

ઇસ પર સી મિતલ કરને લગી કિ “દવાઈ જતાઓ ! વહી
 હુંગી.” મેને કહા—તુમ કિસી સે મત કહના—“જસ મકખન મંગા
 ઓર ઢિંગાઈક ચૂર્ણ દનાદન ખિલાઓ.”

રહરખ તો ખોલ દિયા. અગલે દિન
 ડો. માનકરણુ દોનોં આમે. સીને મેરા
 સ્વર હોકર બોલે—“જ નહીં,

भरेगा." मेरी स्त्री के रोमटे पडे हो गये. अथ मेरा भर
 सिर पर आया. कुछ दिनों से डाक्टर के मुण से जयने की
 मित्रवर्गों में ईश खुशी थी. समाज के अनेक गणमान व
 पास आवें और दर्शनकर कुछ भिन्नता के जाह्यले जवे. मैं
 मुरत होखूँ और कुछ न भोखूँ. मैंने से पूछा—'ये
 आते हैं, जिनको मैं पहचानता वी र भिसे 'आ
 अंतिम दर्शनार्थ आते हैं.' मैं से मे' ममान
 है. अरु.

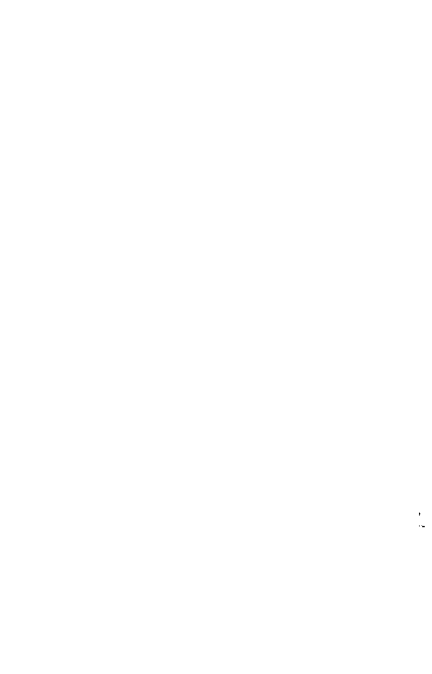
दा। रे-भाष्य अगूरा रद नवेया, अज कया करे। धर्मपानी मे सेवा में लगी थी रे रदी थी, किसी अकतर के लुझाने के बिजे होय पाम सदायक न सजता था, कहे तो किस के कया। इसी कुज अमेनसी दया में वे जान दुआ कि होय धान में कुछ कद रदा है में उसे ध्यान से सुनने लगा, सुनाय दिया- 'यह सदसा आक-मलु है, इसमें 'ओरनाष्ट' दया आओ,' जस, इसी समय में डा-अम दुआ और छोटा जकस भंगाया, पदमे ने दया है रदा आ जंहर दी और 'ओरनाष्ट' देने लगा, आप भी भाऊ, जय्यों के भी हं हो। मुसक पर दी जय्ये तो जेजने लगे, मेरी दावत भी कुछ कुछ सुपरी, तज विचार दुआ कि होमियेपाय अकतर राजपाय के लुझाई, इसी समय पास के दुकानदार से अज्जु कर के उन के लुझवाया, उनहोंने भी पूछा 'कया दया ले रहे हैं' मैंने कहा 'ओरनाष्ट' उनहोंने कहा 'हीक, लेने रहिये,' वे यवे मध, तीन घंटे पर तमियत साह हो गध, सण स्वार्थ्य हो अये।

धुमिर की दया से अज यारों वेहों का लाया-भाष्य समाप्त हो गया, यह तो तीन अवसर ऐसे दिभाओ हैं जे मेरे संकट समय में जल जवन भरखु की समस्या मेरे पर थी, तज ऐसे आत्मिक अनुभवोंने साय दिया, अज मैं पाइकों के केवज स्वप्न की सत्यता पर कुछ अनुभव जनवाता हं।

(४)

मेरा विवाह हो जाने के अनंतर १९३१ में मैं पितृतर २० भासिक पर नियुक्त होकर ज्ञान-मंडल कारी में अकेलाही आगया था, देवीछ मयावियार लाछ के वहां या अपनी माता के पास कैयव (कुस्केत्र के पास) रदा करती थीं।

सातवें पांचवें दिन मुझे उनका स्वप्न में दर्शन हो, इसी दिन ओक पत्र उन के कुसव का दिनके दाय का लिभा प्राप्त हो, दो तीन बार जैलाही दुआ, तज जगजग स्वप्न में वे दिभाछे मैंने इसी समय कार्यालय में मुनीम से पूछना- 'लाछ, मेरा पत्र आया है या ना' मुझे पड़ुंया देना, हीक इसी प्रकार पत्र आवे और मुझे

પણ રણા દુષ્ણે પેળિન જા ગી. કઇ જાર તો વે કુર્મવદારી
 મનુષ્ય રણ મેરે પામ આજર પગાવે કિ દમે' એસા કટ દુષ્ણ
 જોર પ્રજા દુષ્ણ કિ દમ સમા માંગે. મેને વડ ઉતર દિયા કિ હંસ
 મે' મેરા વચ નદી' વડ તો દિયે કા રૂઝ દે. હંસ પ્રકાર કી ઘટનાઓ.
 કા મે 'ચાપ' કે સમાન નદી' સમજના. પરંતુ એસા અનુભવ દુષ્ણ
 કરના દે કિ હમ જુઝ બ્યવદાર કરનેવાલેને અપને દિએ કા બચિય
 હંસ નદી' જાના. હંસર કે રાજ્ય મે' હંસ કા ઉચિત હંસ હસે અવસ
 હોના ઉચિત દે. વડ કયા દોગા હસકે દિએ ચિન બહુત દેરતક
 એસે બ્યાકુલ રદના દે જૈસે ખોજ આદમી ખોજ મે' લગા રદના દે.
 જળ વડ સત્ય મિલ જાના દે તજ વાણી સે બાહર આતા દે. કીક
 હસી પ્રકાર સત્ય તપોપન ઋષિમજુ બી ચાપ કોધવચ નદી' દેવે
 થે પ્રાપુત કુષ્ઠાચારી કે ભારી રૂઝ કા અપની દીર્ઘદર્શિની દષ્ટિ સે
 દેખકર હસે કહ દેને થે. વડ કાલક્રમ સે ઘટિત હોતા થા. હસમે
 ઋષિ થા તપસ્વી કા કહના કારણ નદી' પ્રાપુત હસકે દિએ કમ' હી
 કારણ દે. તપસ્વીને ને તો હસે લાઝ જંડી હી દિખાઇ દે.

યદિ પાઠકોં કા એસી હંસ ઘટનાઓં કા સવિસ્તર વર્ણન જી
 મનોરંજક હોગા તો દેને કા યત્ન કરેંગા.

(‘વૈદિક ધર્મ’ના એક અંકમાંથી)

૧૦૯-જગતમાં સર્વથી ઉત્તમ કોણ છે? ईश्वर

આ સંસારમાં સર્વથી જૂનો અંથ વેદ છે. પુરોપના વિદ્વાનો
 પણ આ વાતને માને ■ કે, ઋગ્વેદ ઓછામાં ઓછા ચાર હજાર
 વર્ષ પૂર્વેનો જૂનો અંથ છે અને તેનાથી જૂનો કોઇ અંથ નથી,
 ઋગ્વેદમાં કહે છે કે, સૃષ્ટિના પહેલાં આ જગત અધકારમય હતું
 અને તેમાં ફક્ત જ્ઞાનસ્વરૂપ સ્વયંજૂ ભગવાન વિરાજમાન હતા અને
 તે અધકારમાં પોતે પ્રગટ થયા અને પોતાના તપથી અર્થાત્ જ્ઞાન-
 મયી શક્તિસંચાલનથી સૃષ્ટિને રચી. વેદના અર્થમાં મનુ ભગ-

વાને લખ્યું છે કે, સૃષ્ટિની પહેલાં આ જગત અંધકારમય હતું. સર્વ પ્રકારથી મુક્ત રહેલું જણાવું હતું, તે વખતે જેનું કોઈ બીજી શક્તિ-દ્વારા જન્મ નથી થયો, જે પોતે પોતાની શક્તિદ્વારા પોતાના મહિ-મામાં સદાથી વર્તમાન છે અને રહેશેજ; તે જ્ઞાનમય, પ્રકાશમય સ્વયંભૂએ પોતે પોતાને પ્રગટ કર્યો અને પોતે પ્રગટ થતાંજ અંધ-કારનો નાશ થયો. વેદ કહે છે કે એજ પરમાત્મા છે અને તેજ છે કે, તેને આપણે આંખોથી જોઈ શકતા નથી. ઈશ્વરને કોઈ ખોથી જોઈ શકતા નથી, પરંતુ આપણામાંથી હરેક મનને કરી વિમલ બુદ્ધિથી ઈશ્વરને જોઈ શકે છે, તેથી કરીને ઈશ્વરને મનની આંખો (બુદ્ધિ) વડે જોઈ શકે છે, તેમને જ કે તેઓ પોતાનું શરીર અને મનને ઈશ્વરને બુદ્ધિને કરી ઈશ્વરની શોધ કરે.

આપણે શું

આપણી સામેજ જન્મથી તે

મોટાં ચિત્ર-વિચિત્ર દૃશ્ય દેખાઈ

વાનને જાણવાની ઘણી ઉત્કંઠા ઉત્પન્ન

છે અને તે કેવી રીતે વિલીન થાય

છીએ પ્રાતઃકાલ ફોગટ થતાંજ સા

સ્વર્ગ-મંડલ પૂર્વ-દિશામાં પ્રગટ થાય

ચરતાં સર્વ જગતને પ્રકાશ, ચરમી

પશ્ચિમ દિશાએ પડેંન્નીને આંખો

શાઅના જાણવવાળાઓએ મણુતરી કરી

સ્વર્ગ પૃથ્વીની નવ કરોડ આકાશીસ લાખ

આ કેટલું આશ્ચર્યજનક છે કે, એ એટલે

પ્રાણીઓ, પદાર્થોને અને

ઋણમાં પોતાનાં

આકાશમાં લઈ જાય છે અને

પૃથ્વી પર વરસાવે છે અને

રતાં જમ અને ધાન સંગરવ

આથી સ્પષ્ટ છે કે વિષ્ણુસદસનામ અને શિવસદસનામ તથા ખીર્ન એવાં સ્તોત્ર સર્વ એકજ પરમાત્માની સ્તુતિ કરે છે અને મનુષ્યમાત્રને ઉચિત છે કે, નિત્ય સાયં-પ્રાતઃ તે પરમાત્માનું ધ્યાન ધરે અને તેમની સ્તુતિ કરે.

બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ એ એકજ પરમાત્માની ત્રણ "સંઘા" અથવા નામ છે. તેથી બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ એ ત્રણેને જુદા જુદા માનવા તે ભૂમ છે, તે ત્રણે એકજ છે.

એને માટે શિવપુરાણમાં લખ્યું છે કે, "ૐ નમો ભગવતે વાસુદેવાય" "ૐ નમો નારાયણાય" "ૐ નમઃ શિવાય" "શ્રી-રામાય નમઃ" "શ્રીકૃષ્ણાય નમઃ"—આ સર્વ મંત્ર એકજ પરમાત્માના વંદનાસૂચક છે.

ભાગવતમાં કહે છે કે, બ્રહ્મ સત્ય છે અને સદા રહ્યું છે અને રહેશેજ. તે જ્ઞાનમય, ચૈતન્ય અને આનંદસ્વરૂપ છે. તેનું પોતાનું શરીર નથી, પરંતુ વિનાશવાન શરીરોમાં પેસીને તે સંસારની લીલાઓ કરી રહ્યું છે. તે કલ્પ નિર્મળ સ્વરૂપ છે, તેનો આદિ કે અંત નથી, તે નિત્ય અને અદ્વિતીય છે, એક હોવા છતાં પણ અનેક રૂપોમાં જોવામાં આવે છે.

ખીર્ન સ્થાનમાં કહે છે કે, શરીરની અંદર જે આત્મા રહેલો છે તે પુરાણપુરુષ, સાક્ષાત્ સ્વયં પ્રકાશ, અજ, પરમેશ્વર, નારાયણ, ભગવાન, વાસુદેવ, પોતાની માયાથી પોતાનાં બનાવેલાં શરીરોમાં રમી રહ્યા છે.

બ્રહ્માનું પૂર્ણ અને અત્યંત હૃદયંગમ નિરૂપણ-વેદ, ઉપનિષદ અને પુરાણોનો સારાંશ-ભાગવતના અગિયારમાં સ્કંધના ત્રીજા અધ્યાયમાં આપવામાં આવ્યું છે.

રામ જનકે ઋષિઓને કહ્યું કે, "હે ઋષિયણ ! તમે લોકો બ્રહ્મ જ્ઞાનીઓમાં શ્રેષ્ઠ છો, તો આપ અને બતાવો કે જેને નારાયણ કહેવામાં આવે છે, તે પરબ્રહ્મ પરમાત્માનું મૂળ સ્વરૂપ શું છે ?"

પિપ્પલાયન ઋષિએ કહ્યું : "હે રામ ! જે આ વિશ્વના સર્જક, પાલક અને સંહારનું કારણ છે, પરંતુ સ્વયં તેનું કોઈ કારણ નથી, જે સ્વપ્ન, જાગરણ અને ગાઢ નિદ્રાની માફક અંદર અને બહાર પણ

વર્તમાન રહે છે. દેહ, ઇન્દ્રિય, પ્રાણ અને હૃદય વગેરેથી સન્નિવૃત્ત થઈને અથવા પ્રાણ મેજવીને પોતે પોતાના કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થાય છે તેજ પરમતત્ત્વને નારાયણુ માનો. જેવી રીતે ચિનગારીઓ અગ્નિમાં પ્રવેશ પામી શક્તી નથી, તેવીજ રીતે મન, વાણી, આંખો, શ્રુતિ, પ્રાણ અને ઇન્દ્રિયો તે પરમતત્ત્વનું જ્ઞાન પ્રકાશ કરવામાં અસમર્થ છે અને ત્યાંસુધી તે પહોંચી ન શકવાને લીધે તેનું નિરૂપણ કરી શક્તી નથી.

તે પરમાત્મા કદી જન્મ્યા નથી, ન તે કદી મરશે, ન તે કદી વધશે, ન કદી ઘટશે; જન્મ-મરણ વગેરે પૂર્વથી રહિત તે સર્વ બદલાતી અવસ્થાઓનો સાક્ષી છે અથવા સર્વત્ર વ્યાપ્ત છે, સર્વ કાળમાં રહ્યો છે અને રહેશે, અવિનાશી છે અને જ્ઞાનમાત્ર છે; જેવી રીતે પ્રાણ એક છે તોપણ ઇન્દ્રિયોને જુદી પાડવાથી આંખો જુએ છે, કાન સાંભળે છે, નાક સુંઘે છે, વગેરે બાવોને લીધે એકબીજાથી જુદા પ્રતીત થાય છે. આત્મા એક હોવા છતાં જુદા-જુદા દેહોમાં અવસ્થિત હોવાને લીધે જુદો પ્રતીત થાય છે.

જેટલા જીવો જરાયુઓથી ઉત્પન્ન થાય છે-મનુષ્ય, ગાય, ઘોડા, હાથી, સિંહ, બકરાં વગેરે જે પક્ષીવર્ગ ઈંડા મારફત ઉત્પન્ન થાય છે અને ફીટવર્ગ પરસ્પરો અને મેલ વગેરેમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે અને જુદો પૃથ્વીને તોડીને જીએ છે, એ સર્વમાં-સર્વપૂર્વ સૃષ્ટિમાં ત્યાં જ્યાં જીવની સાથે પ્રાણ દોડતો હોય તેમ જણાય છે, ત્યાં ત્યાં જલ છે. જ્યારે સર્વ ઇન્દ્રિયો મૂર્છા બળ છે, ત્યારે “દું ધું” આ અદ્ભુત પણ લીન થઈ જાય છે. તે વખતે જે નિર્વિકાર સાક્ષીરૂપ આપણું અંદર બેઠેલો ખ્યાનમાં આવે છે અને જેનો આપણી મનઃચત્રી અવસ્થામાં “દું બદું જીવ્યો” “સ્વપ્ન જીવ્યું” તેવા પ્રકારની રચના થાય છે, તેજ જલ છે.

તે જલ ક્યાં છે?

વેદ કહે છે કે, એકજ પરમાત્મા સર્વ પ્રાણીઓની અંદર પુષ્કારિ રહેલો છે, સર્વમાં વ્યાપી રહે છે, સર્વ જીવોની અંદરનો અંત રાખે છે, જે દેહ દર્શ સૃષ્ટિમાં રહી રહ્યું છે, તેનો તે કનો છે. સર્વ પ્રાણીઓમાં પણ તે વ્યાપેલો છે, સર્વ સંસ્કારના કારણેના સારી

રૂપમાં જોવાવાળો ચિત્ત-પ, ફક્ત એક, કે જેની બીજી કોઈ જોડા નથી અને તે શુભોના દોષથી રહિત છે.

વેદ અને સ્મૃતિ, પુરાણ કહે છે કે, આ દેવોનો દેવ, અગ્નિમાં, જળમાં, વાયુમાં, સર્વ જીવનોમાં, દરેક ઔષધિઓમાં, સર્વ વનસ્પતિઓમાં અને સર્વ જીવધારીઓમાં આપી રહ્યો છે. કહે છે કે તે પરમદેવ વિશ્વનો રચવાવાળો હોય છે. પ્રાણીઓનાં હૃદયમાં સ્થિત છે. પોતે પોતાના હૃદયમાં એ સ્થિત મહાત્માને જોઈ હૃદયથી, વિમલ મનથી પોતામાં વિરાજમાન જુએ છે તે અમર યાચ છે અને લોકમાં ન તો કોઈ તેનો સ્વામી છે, ન તો કોઈ તેના પર આદા ચલાવવાવાળો છે, ન તેણે કંઈ ચિદ્વ છે. તેમને કોઈ ઉત્પન્ન કરવાવાળો નથી, તેમ રક્ષક પણ નથી. આ સર્વ સામર્થ્ય અને અધિકાર રાખવાવાળાના સર્વથી અધિક મોટા પરમદેવ, દેવતાઓના દેવતા, સ્વામીઓના સર્વથી મોટા સ્વામી, સર્વ ત્રિજીવનના સ્વામી, પરમપૂજનીય દેવને આપણે ઓળખ્યા છે.

જોસ્વામી પુલ્કસીદાસજી પણ કહે છે કે, એ પરમાત્મા જીવન-રૂપમાં પ્રત્યેક જીવધારીના હૃદયમાં વિરાજમાન છે.

આ વિષયમાં યાદવકથ મુનિએ સર્વ વેદના તત્ત્વ વિષે આ મુજબ અભિપ્રાય પ્રગટ કર્યો છે. એકસો ચૂંવાળીસ સદસ હિત અને અહિત નામની નાદીઓ પ્રત્યેક મનુષ્યના શરીરમાં ફોડી રહી છે, તેની વચમાં ચંદ્રમા સમાન પ્રકાશવાળું એક મંડળ સંપૂર્ણ આવયવોને ધારણ કરી લે છે. એવી કઈ શક્તિ છે કે જે ગર્ભમાં તેણે પોષણ કરી તેને મોટી કરે છે? અને તે કેટલી અદ્ભુત રચના છે કે જેથી જાળક ઉત્પન્ન થવાના થોડા સમય અગાઉથીજ માતાના સ્તનમાં દૂધ ઉત્પન્ન થઈ જાય છે? એવી કઈ શક્તિ છે કે જે સર્વ અસંખ્ય પ્રાણીઓને, સર્વ મનુષ્યોને, સર્વ પશુ-પક્ષીઓને, વૃક્ષ-વેલાઓને પાળે છે, પોષે છે અને વખતસર અન્ન અને પાણી પૂરું પાડે છે? એવી કઈ શક્તિ છે કે જેથી કીડીઓ દિવસે અને રાત્રે પણ સીધી બીંત પર ચઢીતર કરી શકે છે? એવી કઈ શક્તિ છે કે જેનાથી નાનામાં નાનાં પક્ષી અને મોટામાં મોટાં પક્ષીઓ પણ અનંત આકાશમાં

દૂરનાં દૂર કોઈ આધાર વગર જીડી શકે છે?

પુરુષો અને સ્ત્રીઓની, મનુષ્યોની, ગાયોની, સિંહોની, હાથી-ઓની, પક્ષિઓની, ને કીડીઓની સૃષ્ટિ કેવી રીતે થાય છે? મનુષ્યોથી મનુષ્ય, સિંહોથી સિંહ, હાથીથી હાથી, ઘોડાથી ઘોડા, ગાયોથી ગાય, હંસથી હંસ, મધરોથી મધર, કળ્પતરોથી કળ્પતર, પોતે પોતાનાં માતાપિતાનાં રૂપરંગ સમાન કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે? નાનામાં નાનાં બીજથી કોઈ અચિંત્ય શક્તિથી વધતાં મોટાં અને નાનાં અસંખ્ય વૃક્ષો જિજ્ઞે છે અને દર વર્ષે અને બહુ વર્ષો સુધી પાન, ફળ-ફૂલ, રસ, તેલ, હાલ અને લાકડાંથી જીવધારીને સુખ પહોંચાડતાં સેંકડો, સ્વાદિષ્ટ, રસીલાં ફળોથી તેમની તૃપ્તિ અને પુષ્ટિ કરતાં બહુ વર્ષો સુધી શ્વાસ લેતાં, પાણી પીતાં, પૃથ્વીથી અને આકાશથી આદાર ખેંચતાં આકાશ નીચે ઝંઝૂમી રહ્યાં છે?

આ આશ્ચર્યમયી શક્તિની શોધમાં આપણું ધ્યાન મનુષ્યના રચેલા એક ધર તરફ જાય છે. આપણે જોઈએ છીએ કે આપણી સામે એક ધર બનાવેલું છે. તેમાં અંદર જવા માટે એક મોટું દ્વાર છે, એમાં અનેક રથાનોમાં પવન અને પ્રકાશને માટે બારીઓ અને છાંયું મોકળાં છે. અંદર મોટા મોટા ચાંબડા અને ગડારો છે, તડકો અને વરસાદથી બચવા માટે છાપરાં બનાવેલાં છે અને દરેક ઓરડામાં જુદા જુદા પ્રકારથી મનુષ્યને સુખ પહોંચાડવાનાં સાધનો પૂરાં પાડવામાં આવેલાં છે. ધરની અંદરથી પાણી બહાર જવા માટે મટરો અને નીકા બનાવેલી હોય છે. એવા વિચારોથી પર બનાવવામાં આવેલું હોય છે કે, રહેવાવાગાને દરેક ઋતુમાં સુખ મળે. એ ધરને આપણે જોઈને કહીએ છીએ કે તેને બનાવવાનો કોઈ અતુર પુરુષ હતો, કે જેણે રહેવાવાગાના સુખને માટે જે જે પ્રવૃત્તિઓ અરુચિત હતી, તેનો અંપૂર્ણ વિચાર કરી પર બનાવ્યું છે. આપણે તે બનાવવાવાગાને જોયો. પણ ન હોય, છતાં પણ આપણે જરૂર કહીએ કે આ ધર બનાવવાવાગાનો કોઈ દેવો અને તે પણ વિચારવાન. બુદ્ધિશાળી અને જ્ઞાનવાન હોયો જોઈએ.

હવે આપણે ધરની રચના તરફ જોઈએ. બેસાંક ખાસ માટે

મોડું બનાવવામાં આવ્યું છે, ખોરાક આવવા માટે દાંત બનાવવામાં આવ્યા છે, ખોરાક પેટમાં પડેવાયલા માટે મજ્જામાં નળી બનાવી છે, તેની જોડે જયવાને માટે એક બીજી નળી બનાવવામાં આવી છે. ખોરાકને મૂકવા માટે પેટમાં રથાન બનાવવામાં આવ્યું છે, ખોરાક પચીને થોડીનું રૂપ ધારણ કરે છે. તે હૃદયમાં જઈ એકદું દાય છે અને ત્યાંથી માયાથી પગ સુધીની સર્વ નસોમાં પહોંચીને મનુષ્યનાં સર્વ અંગોને ચક્રિત, સુખ અને શોભા પહોંચાડે છે. ખોરાકનો જે અંશ ઘરીરને માટે આવશ્યક ન હોય તેો મજ્જાદ્વારા બહાર કાઢવાનો રસ્તો બનાવ્યો છે. દૂધ-પાણી અને બીજાં રસોનો જે અંશ ઘરીરને પોષવાને લાયક નોજા હોય તેને કાઢવા માટે બીજી નળીદ્વારા પ્રબંધ કરવામાં આવ્યો છે. જોવા માટે બે આંખો, સાંભળવા માટે બે કાન, સૂંઘવા માટે નાક અને હરવાફરવા માટે હાથપગ બનાવ્યા છે, સંતાનની ઉત્પત્તિ માટે જનનેન્દ્રિયો છે. શું આ પરમ આશ્ચર્યમય રચના ક્રૂર જન પદાર્થોના સંયોગની બની અથવા તેને જન્મ આપવામાં અને વૃદ્ધિમાં આપણા ધરના રચનારની સમાન પરંતુ તેનાથી અધિક અનંત ગુણ કેમ માનવાન, શક્તિવાન, વિવેકવાન, આત્માનો પ્રભાવ છે ?

મન અને વાણીની અદ્ભુત શક્તિઓ

આ વિચારમાં જોતરતાં આપણે મન વિશે વિચારીએ તો જણાશે કે, મન પણ એક આશ્ચર્યમય વસ્તુ છે. તેથી આપણા મનની વિચારશક્તિ, ગણનાશક્તિ, કલ્પનાશક્તિ, રચનાશક્તિ, સૃષ્ટિ, ધી, મેઘા સર્વ આપણને ચક્રિત કરે છે. એ શક્તિઓથી મનુષ્યે કેવા કેવા અંધો, કાવ્યો, રચ્યાં છે અને કેવાં કેવાં વિજ્ઞાન કાઢ્યાં છે, તે કંઈ થોડું આશ્ચર્યકારક નથી. આપણી બોલવાની અને ગાવાની શક્તિ પણ આશ્ચર્યજનક છે. આ પ્રયોજનવત્તી રચના સૃષ્ટિમાં સર્વત્ર જોવામાં આવે છે અને એ રચના એવી છે કે જેના અંત અને આદિનો પત્તો પણ લાગતો નથી. આ રચનાનાં એકેએક જાતિઓના ઘરીરના અવયવો એવા નિયમથી ગોઠવાયેલા છે કે દરેક સૃષ્ટિ પૂર્ણ શોભાયમાન છે. આપણે જોઈએ છીએ કે સૃષ્ટિના આદિથી બધા જન્મત-

માં એક કોઈ અદ્વિતીય શક્તિ કામ કરી રહી છે, કે જે સદાયથી ચાલતી આવી છે, સર્વવ્યાપી છે અને અવિનાશી છે.

બુદ્ધિપૂર્વક જોતાં જણાય છે કે, આવી ગાનાત્મિક રચનાનું કોઈ આદિ, સનાતન, અગ્ર, અવિનાશી, સત્-ચિત્-આનંદસ્વરૂપ જગતવ્યાપક, અનંત શક્તિસંપન્ન રચનાર છે. તે એક અનિર્વચનીય શક્તિને આપણે ઈશ્વર, પરમેશ્વર, પરબ્રહ્મ, ભગવાન, નારાયણ, વાસુદેવ, શિવ, રામ, કૃષ્ણ, વિષ્ણુ, મોડ, ખુદા, અલ્લાહ વગેરે હજારો નામોથી ઓળખીએ છીએ.

પરમાત્મા એકજ છે

વેદ કહે છે કે, પરમાત્મા એકજ છે કાંઈ જુદો જુદો નથી; એકનેજ વિપ્રલોક જુદા જુદા નામોથી સંજોધે છે. છે તો એકજ પરંતુ તેની બહુ પ્રકારથી કલ્પના કરી જુદા જુદા નામોથી ઓળખવામાં આવે છે.

વિષ્ણુમહસનામ અને શિવસદસનામ આ વાતનાં પ્રસિદ્ધ ઉદાહરણ છે. યુધિષ્ઠિરે પિતામહ લોખને પૂછ્યું કે, “લોકમાં એવો કયો દેવતા છે? સર્વ પ્રાણિઓમાં સર્વથી મોટું કોણ છે? એવો કોણ છે કે જેની સ્તુતિ કરતાં-જેને પૂજતાં મનુષ્યનું કલ્યાણ થાય છે?”

તેના ઉત્તરમાં પિતામહે કહ્યું કે, “મનુષ્ય દરેકજ જગીને સર્વ જન્મનના સ્વામી, દેવતાઓના દેવતા, અનંત પુરુષોત્તમની સદસ નામોથી સ્તુતિ કરે, સર્વ લોકના મહેશ્વર, લોકના અધ્યક્ષ (અર્થાત્ શાસન કરવાવાળા) સર્વ લોકમાં વ્યાપક વિષ્ણુનો, કે જે કદી જન્મ્યા નથી, કે ન તો નેમનું કદી મરણ થાય, નિત્ય સ્તુતિ કરતો મનુષ્ય સર્વ જુગોથી મુક્ત થાય છે, તેની વચમાં અચલ દીપક સમાન આત્મ વિરાજમાન છે, તેને ઓળખવો જોઈએ. તેનું જ્ઞાન થવાથી મનુષ્ય આવામનનથી મુક્ત થાય છે. આ આત્મા મનુષ્યથી વધને ને પશુ-પક્ષી, કીડા, પતંગ, રક્ષુ વગેરે સમસ્ત નાનામોટાં શ્રવણીઓમ સમાવેશથી વિરાજમાન છે.

વેદમાંનું કહે છે કે, વલ્લની જોવા આપણી અંદર છે તે સર્વ શ્રવણીઓમાં મોડા પરમેશ્વરને જુએ છે. સર્વ જોતિઓની

તે જ્યોતિ સમસ્ત અધિકાર પર પ્રકાશથી ચમકતું જ્ઞાનસ્વરૂપ, જન્યુવા યોગ્ય, જે જ્ઞાનથી ઓળખાવવામાં આવે છે, તેથી તે પરમાત્મા, સર્વના સુદૃઢ, સર્વ પ્રાણીઓના હૃદયમાં વિસર્જમાન છે એવા ઘટ-ઘટ વ્યાપક તે એક પરમાત્માની મનુષ્યમાત્રને વિમલ ભક્તિની સાથે ઉપાસના કરવી જોઈએ અને એ ધ્યાન રાખવું કે તે પ્રાણી-માત્રમાં વ્યાપ્ત છે. પ્રાણી માત્રથી પ્રીતિ કરવી જોઈએ. સર્વ છરધા-રીઓને પ્રેમની દૃષ્ટિથી જોવા જોઈએ. જેવી રીતે ભક્તશિરોમણિ પ્રદ્યાદશ્ય છે કહ્યું છે કે:—

“હે દાનવો ! સર્વને પોતાના સમાનજ મુખ અને દુઃખ ઘાપ છે. એવા સંકલ્પ કરીને સર્વ પ્રાણીઓના આત્મા અને ઈશ્વર ભગવાન શ્રીહરિની ભક્તિ કરો. યક્ષ, રાક્ષસ, સીઓ, યક્ષ, મનવાસી, ગોપાલ, પશુપક્ષી અને અન્ય પાપી જીવો પણ ભગવાન અમુતની ભક્તિથી નિઃસંદેહ મોક્ષને પામી ગયા છે. ગોવિંદ ભગવાનના પ્રતિ એકાંતમાં ભક્તિ કરવી અને ચરાચર સમસ્ત પ્રાણીઓમાં ભગવાન છે એવી ભાવના કરવી, તેજ આ લોકમાં સર્વથી ઉત્તમ સ્થાન છે.

સનાતન ધર્મનું મૂળ

આ જ્ઞાનમય ભગવાન વાસુદેવ સર્વ પ્રાણીઓનાં હૃદયમાં સ્થિત છે. સંપૂર્ણ સનાતન ધર્મ સદાયથી ચાલતો આવેલો અને સદા રહેવાવાળો મૂળ છે. આ જ્ઞાનને ભગવાને પોતાના શ્રી-મુખથી કહ્યું છે કે, “હું સર્વ પ્રાણીમાત્રમાં એક સમાન છું તથા વિદ્યા અને વિનયયુક્ત આદ્યમાં, ગાય, હાથી અને ચાંકાલમાં પંડિતલોક સમદર્શી હોય છે.” અર્થાત્ મુખ-દુઃખના વિષયમાં તેમને સમાન ભાવથી વર્તતા જોઈએ છીએ તથા જે પુરુષ સર્વનાં મુખ-દુઃખના વિષયમાં પોતાની ઉપમાથી સમાન દૃષ્ટિથી જુએ છે, તેને સર્વથી મોટો પોતી નમજો જોઈએ. એ માટે મનનિ વેઞ્ય સે કહ્યું છે કે, ધર્મનું સર્વસ્વ સાંભળો અને સાંભળીને તે અનુસાર આચરણ કરો; જે આપણને પ્રતિજ્ઞા જણાય, જે વાતથી આપણને પીડા પહોંચે, તે તે વાત બીજાને કરો.

આપણે બીજા માટે એવું લાભ ન કરવું કે જેથી બીજો આપણા

પ્રતિ તેવુંજ કામ કરે કે જે આપણને ખરાબ જણાય, અથવા દુઃખ-
રૂપ હોય, સંક્ષેપમાં એજ ધર્મ છે. તે સિવાય બીજા સર્વ ધર્મ
કોઇ વાતની કામનાથી કરવામાં આવે છે.

જે પોતે જીવતાં ઇચ્છતો હોય તે બીજાનો જીવ કોઇ રીતે લઇ
ચકવા વિચાર કરે? જે જે વાત મનુષ્ય પોતાને માટે ઇચ્છે છે, તે
તેણે સમજાવું જોઇએ કે, બીજાને માટે પણ તેવી ઇચ્છા કરવી જોઇએ.
અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, ધર્મ કે જેનું સર્વ સમયમાં પાલન કરવું તે
સર્વ પ્રાણીઓને માટે ઉચિત છે અને તેનું ઉત્કર્ષધન કરવાથી મનુષ્ય
નીચે પડે છે, તેજ સિદ્ધાંતો પર સ્થિત છે. આ સિદ્ધાંતો પર વેદોમાં
ગૃહસ્થોને માટે પંચ મહાયજ્ઞનું વિધાન કરવામાં આવ્યું છે, કે
જે બૂઝથી પણ કોઇ નિર્દોષ જીવની હિંસા થઇ જાય, તો આપણે
તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. જે હિંસક જીવ છે, જે આપણો અથવા કોઈ
બીજા નિર્દોષ પ્રાણીઓનો પ્રાણ હરવા ઇચ્છે છે, અથવા તેનું ધન
હરવા કે ધર્મ બગાડવા ઇચ્છે છે; જે આપણા પર, અથવા
આપણા દેશ પર, આપણા ગામ પર આક્રમણ કરે છે, કોઇને વિષ
આપે છે, એવા લોકોને અધર્મી નામે ઓળખવામાં આવે છે. આપણે
અથવા આપણા કોઈ ભાઈ કે બહેનનો પ્રાણ, ધન, ધર્મ કે માનની
રક્ષા માટે એવા ધાર્મિક પુરુષો અથવા જીવોની આવશ્યકતા અનુસાર
ખાતમરદાના સિદ્ધાંતો પર વધ કરવો તે ધર્મ છે; નિરપરાધી અહિંસક
જીવોની હિંસા કરવી તે અધર્મ છે.

આ સિદ્ધાંત પર વેદના ત્રમયથી હિંદુઓકે સર્વ સૃષ્ટિના નિર્દોષ
જીવોની પ્રતિ સંહાનુભૂતિ દર્શાવના આવ્યા છે. માવને આપણે મૌમાના
કદીએ છીએ; કારણકે તે મનુષ્ય-જાતિને દૂધ આપે છે અને સર્વ
પ્રકારથી તે ઉપકાર કરે છે, તેથી તેની રક્ષા કરવી તે મનુષ્યનાતનું
વિશેષ કર્તવ્ય છે; પરંતુ કોઇ પણ નિર્દોષ અથવા નિરપરાધી પ્રાણી-
ઓને મારવાં, કોઈનું ધન અથવા પ્રાણ હરવો, કોઈની ત્રાષે અત્યા-
ચાર કરવો, કોઈને બૂઝથી દમવો, ઉપર લખેલા ધર્મના પરમ સિદ્ધાંત
અનુસાર અશર્ધ અથવા ન કરવાની વાતો છે અને પોતાની તમામ
ગુણધર્મો અનુસર કરવાના જીવધારીઓનો લેવા કરવો, તેને

ઉપકાર કરવો, આ સર્વ લૌકિક ત્રિલોકમાં સત્ય ધર્મ છે.

આ મૂળ-સિદ્ધાંતાનુસાર વેદધર્મને માનવાવાળાને ઉપદેશ આપવામાં આવ્યો છે અને તે ફક્ત મનુષ્યોને જ નહિ, પણ પશુ-પક્ષીઓ તથા સમસ્ત જીવોને બલિવૈશ્વદેવદાત્ત નિત્ય કંષક આદાર પદોંચાડવો એ આપણો ધર્મ છે. આ વાત બલિવૈશ્વદેવના શ્લોકમાં આવી છે કે જુદા-જુદા યજ્ઞો કરીને મનુષ્ય સારવાન યજ્ઞને પૃથ્વી પર સર્વ પ્રાણીઓને માટે બલિ રાખે અને કંડે કે દેવતા, મનુષ્ય, પશુ, પક્ષી, સિદ્ધ, યક્ષ, સર્પ, ગ્રેત, પિશાચ, તરુ, કીડા, પતંગ કે જે બૃહ્મો હોય અને આપણી પાસે અમની ઇચ્છા કરતો હોય, આપણા આપેલા અમથી તેને તૃપ્તિ થાય અને તે સુખી થાય વગેરે કહીને ગૃહસ્થ પ્રાણીમાત્રને માટે ગ્રહાપૂર્વક થોડું અમ કાઢી નાખે.

આ ધર્મોનુસાર સનાતનધર્મી નિત્ય તર્પણ કરતી વખતે ફક્ત પોતાના પિતૃઓનું જ તર્પણ નથી કરતો; પરંતુ સમસ્ત બ્રહ્માંડના શ્રવધારીઓનું તર્પણ કરે છે. દેવતા, દૈત્ય, યક્ષ, નાગ, ગંધર્વ, રાક્ષસ, પિશાચ, શુભક, સિદ્ધ, કૃષ્ણાંડ, વૃક્ષવર્મ, પક્ષીગણ, જલમાં રહેવાવાળા જીવો, વાયુના આધાર પર રહેવાવાળા જંતુ, એ સર્વ મારા આપેલા જગથી તૃપ્ત થાઓ ! સમસ્ત નરકોની યાતનામાં જે પ્રાણી દુઃખ ભોગવી રહ્યાં છે, તેમનાં દુઃખ શાંત કરવાની ઇચ્છાથી આ જળ હું આપું છું. જે મારા બંધુ-બાંધવો રહ્યા છે અને જે બાંધવો ન રહ્યા હોય અને જે કોઈ બીજા જન્મમાં મારા બાંધવો રહ્યા હોય, તેમની તૃપ્તિને માટે જે મારી પાસેથી જળ મેળવવાની ઇચ્છા રાખતા હોય તેને હું આ જળ અર્પણ કરું છું.

વૈશ્વદેવમાં જે અગ્ર કૃતરાં અને કાગડાઓ માટે કાઢવામાં આવે છે, તે બાદ કરતાં બાકીનું ધણું થોડું રહે છે. તેથી કરીને તે 'સર્વભૂતેશ્વર' સર્વ પ્રાણીઓને પદોંચી શકતો નથી, નથાપિ આ જળવા છતાં પણ બલિવૈશ્વદેવ કરવો તે પ્રત્યેક ગૃહસ્થનું કર્તવ્ય છે. કારણ કે તે પવિત્ર, ઉદાર બાવને પ્રગટ કરે છે. મનુષ્ય માને છે કે તેનો સર્વ શ્રવધારીઓ સાથે નો સંબંધ છે અને તે બાવને આંસુઓની માફક પ્રેમના

ભાષપણનો ભાવ સ્થાપિત કરવો તે ઉત્કૃષ્ટ અને પ્રશંસનીય માર્ગ છે.

આ ધર્મની ઉદારતાની પ્રશંસા કોણ કરી શકે? તેની ઉદારતા આ ધર્મના મોટા મોટા પરમ પૂજ્ય આચાર્ય મહર્ષિ વેદવ્યાસની વ્યોત 'સર્વ ભૂતહિતે રતઃ' સર્વ પ્રાણીઓના હિતમાં નિરત રહે છે.

સર્વ પ્રાણી સુખી થાયો, સર્વ નીરાગી રહે, સર્વ સુખસૌભાગ્ય ભોગવે અને કોષ દુઃખી ન હોય.

એ ધર્મના પ્રાણાધાર ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્રએ સર્વ જગતનાં પ્રાણીઓને આ નિમંત્રણ આપી દીધું છે કે, "સર્વ ધર્મને મૂકીને તમે મારા એકની ચરણમાં આવો. હું તમને સર્વ પાપોથી મુક્ત કરાવી લઉં. ચિંતાર ન કરો. હું સર્વ પ્રાણીઓને માટે સમાન છું, હું કોઈનો દેવ કરું નથી, તેમ કોઈ મારું પ્યારું પણ નથી. જે મને ભક્તિથી ભજે છે, તે મારામાં છે અને હું તેમનામાં છું. પાપીથી -પાપી પણ કેમ ન હોય, જે તે સર્વને છોડીને મારું જ ભજન કરે છે, હોય તો તેને સાધુજી માનવો જોઈએ. યોગજ વખતમાં તે ધર્માત્મા બની જાય છે અને તેને શાશ્વત શાંતિ મળી જાય છે. હે અર્જુન! હું પ્રતિજ્ઞા કરીને કહું છું કે જે કોઈ મારો ભક્ત છે, તેનું ખરાબ નહિ થાય. હે કુંતીના પુત્ર! મારા ચરણમાં આવીને જે પાપયોનિથી ઉત્પત્ત થતાં પ્રાણી છે તે અને ત્રી, વૈશ્ય અને શૂદ્ર પણ જરૂર સર્વથી ઊંચી મતિને પામશે.

ધન્ય છે તે લોક કે જેને આ પવિત્ર અને લોકપ્રેમથી પૂર્ણ ધર્મનો ઉપદેશ પ્રાપ્ત થયો છે. મારી આ પ્રાર્થના છે કે, આ બ્રહ્મ-વ્યોતિની સંઘાવનાથી સર્વ ધર્મશીલ જન પોતાના ગાનને વિદ્યુદ્ધ અને અવિચલ કરી અને પોતાના ઉત્સાહને તૃપ્ત અને પ્રજલ કરી સર્વ સંસારમાં આ ધર્મના સિદ્ધાંતોને પ્રચાર કરે અને મુમુક્ષુ જનને આ વિશ્વ સ્વ કરાવે કે-ઈશ્વર એકજ છે અને તે અંશરૂપથી અને તે દરેક મનુષ્ય, જરાપુત્ર, અંડજ, સ્વેદજ, સંત્યોગ મનુષ્ય, પશુ, પક્ષી, કીડા, પર્વત, વડશ મર્મમાં સમાવેશથી અસ્થિત છે અને તેની સર્વથી ઉપર પૂજા એ છે કે, તેની પાસેનાં ઈશ્વરોના જ્ઞાન જુએ. સર્વથી નિવૃત્તો જ્ઞાન.

ચાહે. સાર્વજનિક પ્રેમથી આ સત્ય જ્ઞાનના પ્રચારથી ઈશ્વરીય શક્તિનું સંમદન અને વિસ્તાર કરે, જગતથી અજ્ઞાનને દૂર કરે, અન્યાય અને અભ્યાયાર રોકે અને સત્ય, ન્યાય અને દયાનો પ્રચાર કરી મનુષ્યોમાં પરસ્પર પ્રીતિ, સુખ અને શાંતિ વધારે.

('ભાગ્યોદય'ના એક અંકમાંથી)

૧૧૦-પ્રાર્થનામાં રહેલી અદ્ભુત શક્તિ

(લેખક:-શ્રી. સુરચંદ ખુસાસચંદ શાહ)

સિંધુ દેશમાં થોડાં વર્ષ ઉપર પાણીનાં પૂર ધર્યાં આવતાં હતાં અને ગામડાંનાં ગામડાં તારાજ થતાં હતાં, ત્યારે ગરીબ અને તવંગર લોકો પોતાના જીવન અને માલની સહીસલામતી ખાતર અહીંતહીં નાસી દુટતા હતા અને તે સમયે સિંધ અને બહારના લોકો મોટ મોટીને બેઠા હતા કે હમણાંજ સિંધના ધણા ભાગમાં પાણી પાણી ધર્ષ જશે. તે વખતે નવાબશાહ નિસ્લાના એક ગામડામાં હિંદુ અને મુસલમાન ભાઈઓ અને સ્ત્રીવર્ગ પોતાનાં બચ્ચાં સાથે ધર્યા આવતા પાણીનાં દર્શન કરવા ગયો અને કહેવા લાગ્યો કે, "હે દરિયાશાહ! આપે કદાપિ રૂબરૂમાં નહિ આપેલ દર્શનને લાભ આજે ધણાજ પ્રમુખ ધમને આપવા પધાર્યો છો." એમ બોલી તેઓએ પૂર્ણ ભક્તિભાવથી સિંધુ નદીના નીરને સ્પર્શ કર્યો અને તે વડે બન્ને આંખોને પવિત્ર કરી અને આચમન તરીકે થોડું જ પીધું અને પોતાનાં બચ્ચાઓના શિર ઉપર પૂજ્યભાવથી ઝાંટી ખરેખર આ બોળા ગામડિયાઓએ વરુણદેવની આ સંદારક શક્તિ પરમ પિતા, દેવ કે પરમેશ્વર તરીકે પિછાણી અને દીન બાવે પૂજ્ય અર્ચન દીધું. જેને હિંદુ ભાઈઓ ઈશ્વરની પ્રાર્થના, મુસલમાન તારસી ભાઈઓ ખુદાની અંદગી અને ખ્રિસ્તી ભાઈઓ 'પ્રેર' ને તે પ્રાર્થનામાં કેટલી અદ્ભુત શક્તિ રહેલી છે તેની સમજ થતી નથી.

આજથી બરાબર ત્રીસ વર્ષની વાત છે. ઈ. સ. ૧૯૦૯ માં સિંધુ દેશમાં આવેલ સુરકુનો બંધ ચોતરફના પાણીના પ્રવાહને લીધે તૂટવાની તૈયારી કરતો હતો. મોટા મોટા ઇજનેરો મિ. હેરિસનની સરદારી નીચે સિંધુ નદીના અખૂટ નીરને ખાળવાની યુક્તિ પ્રયુક્તિ રચતા હતા. કહેવાય છે તેમ મિ. હેરિસને એક પછી એક એમ ૭ બંધ બનાવ્યા અને પોતાની સઘળી શક્તિનો વ્યય કરીને કાંઈ પણ છિપાણે ધસ્યા આવતા સિંધુના પાણીના પ્રવાહને અટકાવવા નિશ્ચય બહેર કયો. તેમણે ખરેખર મહાભારત સાદસ ખેડયું હતું.

સુરકુબંધને સલામત રાખવા કાળા માથાના માનવીથી બની શકે તેટલી તૈયારી આ જવા અમલદારે લોકોની રક્ષા કાળે આદરી, પણ તે સમયે પાણીના પ્રવાહે બચકર સ્વરૂપ ધારણ કરવા માંડયું. “હું કરું આ મેં કયું” એવા મૂર્ખ મનવીના ગર્વભર્યા શબ્દો પ્રત્યે અદ્ભુત્ય કરતી કુદરત પોતાના અનેરા ખેલ ખેલતી હતી.

તૈયાર કરેલા બંધ એક પછી એક તૂટવા લાગ્યા. પણ ત્યારે જહા બંધને તોડીફોડીને પાણીના વજ્રાખર પ્રવાહે માર્ગ કાપવા માંડ્યો ત્યારે મિ. હેરિસને પોતાના હાથમાંનું હથિયાર ફેંકી દીધું અને બોલવા લાગ્યા કે, “મને સખ્ત ફટકો પડ્યો (કુદરતથી) હું મારો પરાજય કબૂલ કરું છું.”

બંધોને ઊભા કરવા અને સહીસલામત રાખવા ૭ હજાર મજૂરો કામે લાગ્યા હતા. પણ કુદરતની સામે માનવીના સપજા પ્રયત્નો નિષ્ફળ નીવડ્યા, ત્યારે પ્રત્યુની પ્રત્યુનામાં અચળ વિશ્વાસ રાખતા એક જવા મુસલમાન ડેપુટી કલેક્ટરે સલાહ આપી કે, “સાહેબ, અઘાઘ મહાન છે. આપણે સપજા અમલદારો અને મજૂરો સાથે મજાને પુદાની ખંદગી કરીએ.”

પ્રાર્થના કરે કરતાં પહેલાં થોડી સાકર મંત્રાચમાં આવી. અને ઝીંઘીર અથવા પાણીના વરસાદને પ્રસન્ન કરવા પાણીમાં ત્રાકર નાખવા મિ. હેરિસનેને કહેવામાં આવ્યું તેમણે તે પ્રમાણે કયું અને ૭ હજાર મજૂરો સાથે અમલદારો વચેરે એક સાથે ઝિલા

થયા અને નાનાં અને મોટાં ગરીબ તથા તરંગર-આ મહાન કટમાંથી ઊગરવા ખરા દિલથી પ્રભુની પ્રાર્થના કરવા લાગ્યાં.

પ્રાણીમાત્રના પરમપિતા પરમેશ્વરના દરબારમાં વિશુદ્ધ કરાયેલી પ્રાર્થના સંભળાઈ અને સૌની અગત્યની વચ્ચે માત્ર કલાકમાં દરિયાઠાડે પોતાનો પ્રયત્ન પ્રવાહ બદલ્યો. અત્રે મોટા કલાકમાં તો સિંધુ નદીના નીર ચુરકુના બંધથી ચાર માઈલ ગયાં અને લોઢા કરણથી મંત્રમુગ્ધ બન્યા. આમ તે સમયે દેશ એક મહાન આફતમાંથી બચવા પામ્યો.

ધર્મિરના અસ્તિત્વમાં અશ્રદ્ધા આણનાર આત્માઓને ઉપ અદ્ભુત પ્રસંગ નિઃશંક ધડો લેવાલાયક છે.

ખરું છે કે પ્રભુની શક્તિ મહાન છે. તે ક્ષણમાત્રમાં રાય અને રાયને રંક બનાવે છે; તરણનો મેરુ અને મેરુનું ત ઉપગ્રવે ॥ અને જળ ત્યાં સ્થળ અને સ્થળ ત્યાં જળ કરી શકે છે.

ખરા દિલથી કરાયેલી પ્રાર્થનાના પ્રતાપે બંદીવાનની બે તૂટી ને ટુકડે ટુકડા થઈ જાય છે. દુઃખી અને દહીંનાં અસાધ્ય અને દર્દ દર્દ થાય છે. સતી સ્ત્રીના સિયળની રક્ષા થાય છે, પ્રાણીમાં કેવું અને કેટલું જાળર બગ રહેલું છે તેનાં સંકટો દરેક ધર્મશાસ્ત્રમાં મોઝૂદ છે. મિ. કાઉપરે સાત્ત્વ કહ્યું “પાપીમાં પાપી મનુષ્ય એક ચિત્તે પ્રાર્થના કરે છે, ત્યારે સેતા અંગેઝાંગ મૂકે છે. આ રપટ દર્શાવે ॥ કે, સેતાને પ્રાર્થના પ્રભાવ અસલ થઈ પડે છે.

રાખમાં અગ્નિની જેમ પ્રાર્થનામાં અદ્ભુત શક્તિ છુપી પડી છે. ઠાણ વિરલાજ પ્રાર્થનારૂપી મહાન શક્તિના શસ્ત્રનો સફળ કરી પોતાનું અને અન્ય આત્માઓનું કલ્યાણ સાધી શકે છે.

એ અદ્ભુત પ્રાર્થનાનો એકાદ તણખો આપણામાં સંચાર થાય. શ્રીગ્રન્થ સૌને આપે.

ॐ १११-ईश्वरनाम-महिमा ॐ

(लेखक:-श्री. रमेशप्रसादजी. जी. एस. सी.)

सृष्टि के आरंभ में मनुष्य जैसे ही न रहे हों, पशु पक्षियों की उत्पत्ति इस समय जैसे ही न हुई हो, पेड़ पौधों का अस्तित्व जैसे ही न हो, सारा संसार तबसावन अधिकारभय जैसे ही रहा हो, इस समय सूर्य चंद्रमा का नामोनिशान जैसे ही न हो, प्रकाश का अभाव जैसे ही हो किंतु इस अनादि काल में भी शब्द थे ! आवाज थी वह आवाज याहे जंजापात का जंजारव हो, याहे उदधि के उताव तरंगों का लीपलु गर्जन हो, याहे ब्रह्म नक्षत्रों के सृष्टि लय का तुमुल धर्पलु हो। किंतु यह थी इस समय भी गरर. शब्द अनादि है. इसकी उत्पत्ति का हमें पता नहीं कि क्या और क्योंकर दुष्ट.

अनादि के इस अनवरचित और अपरिपुष्ट शब्द का समय पाकर आदि मनुष्यों ने ओक स्वर लहरी के रूप में सुना. यह स्वर लहरी ओक विशेष ताव और लय से युक्त हो कर ओंकार के रूप में प्रादित दुष्ट थी. ओ सभी ध्वनियों और अक्षर विशेषों की जननी है. ईरी से क्रमशः मायत्री, व्याहृति तथा वेदां की उत्पत्ति दुर्ग. यह ओकाक्षर अपरिवर्तनशील अनादि ध्वनि हय का सर्व श्रेष्ठ नाम है. यह सिरम् सांतम् अद्वैतम् है. उपनिषद् में इसकी व्याप्ति का अल्लाहभर में दर्शाया है. ओं ही से सृष्टि का आरंभ हुआ था, ओंम् ही में संसार स्थित है और ओ ही में संसार का लय है.

गीता में ओंम् का " ईत्येकाक्षरं ब्रह्म " कहा गया है उपनिषद् में " ओम् ध्वनि ब्रह्म " " ओम् ध्वनि सर्वम् " आदि मंत्र आते हैं. इन से जना जना है कि ईश्वर का नाम ही ईश्वर है, ईश्वर और ईश्वर का नाम हो सर्वत्र वरतु नहीं है. रामायण में भी इस मंत्र है:-

“ नामहि रूपहि नहि फलु मेदा ”

येक जगह पर जे पुनसीदासछ कहते है—

“ नाम रूप दोउ ईश उपाधी । ”

उनका यह भी कहना है कि नाम और रूप में हीन जग और हीन छोटा है उस अर्थ में मत पडो—

“ को बड़ छोट कहत अपराधू । ”

किंतु वे अपनी इस बात पर अडे नहीं रहते, आगे यह कर वे नाम का नामी (धर्म) से भी जग मानते है—

अगुण सगुण दोऊ ग्रह स्वरूपा ।

अकथ अगाध अनादि अनूपा ॥

मोरे मत बड़ नाम दु हूं से ।

किय जेहि युग निज यश निज वृत्ते ॥

इस में आगे येक दोहा और मिलता है—

कहजं नाम बड़ राम ते, निज विचार अनुसार ।

इस दोहे में ‘राम’ शब्द आया है, कहीं आप यह न समझें कि इत्यर्थ के पुन राम से नाम अर्थात् धर्म का नाम जग है, इस सिधे वे स्पष्ट कर देते हैं कि नाम “ग्रह-येक” से भी जग है.

ग्रह राम ते नाम बड़, वर दायक वरदानि ।

आप पूछ सकते हैं कि नाम राम से जगकर कैसे है? इसका

उत्तर मैं स्वयं न हूँगा. पुनसीदासछ से ही इसका विस्तृत उत्तर सुन लीजिये—

भंज्यो राम आप भव चापू । भव-भय-भंजन नाम प्रतापू ॥

दंडक वन प्रभु कीन्ह सुहायन ।

जनमन अमित नाम किय पायन ॥

निश्चर निकर दले रघुनन्दन ।

नाम सकल कलि-कलुष निकन्दन ॥

शवरी गीघ सुसेवकनि, सुगति दीन्ह रघुनाथ ।

नाम उधारे अमित खल, वेद विदित गुण गाथ ॥

राम सुकंठ विभीषण दोउ । राखे शरण जान सब कोऊ ॥
नाम अनेक गरीब निवाजे । लोक वेद वर विरद विराजे ॥
राम भालु कपि कटक चटोरा । सेतु हेतु श्रम कीन्ह न थोरा ॥
नाम लेत भय सिन्धु सुखार्ही । करहु विचार सुजन मन मार्ही ॥

इस प्रकार हम देखते हैं कि धृतिर का नाम धृतिर से भी अधिक इलहायक है। यह "भंगल भवन अभंगल डारी" है और "सकल सौभाग्य सुख भागि" है। यह पाप रुपी रुध का भस्म करने में अग्नि-रूप है।

१ "तूल अघ नाम पावक समानं ।"

नाम कल्पवृक्ष से भी बढ़कर है क्योंकि कल्पवृक्ष धर्म, अर्थ, काम तीन ही इल देता है और नाम धर्म, अर्थ, काम और मोक्ष आदि इल प्रदान करता है। नाम की बहुत बड़ी महिमा है। विनय पत्रिका से देखें तो यह उद्धृत कर नाम की महिमा का घेउ में रखा है।

सुमिर सनेह सों तु नाम राम राय को ।
संवर विसंवर को, सखा असहाय को ॥
भाग है अभागोद्व को, गुन गुनहीन को ।
गाहक गरीब को, दयाल दानि दीन को ॥
कुल अकुलीन को, सुन्यो हे वेद साखी हे ।
पांगुर को हाथ पांय, आंधरेको आंखि हे ॥
माय चाप भूखे को, अघार निराधार को ।
सेतु भय सागर को, हेतु सुख सार को ॥
राम नाम को प्रमाउ जानि जूडी आगि हे ।
सहित सदाह कलिकाल भीरु भागि हे ॥
राम नाम सों विरान जोग जप जागि हे ।
राम विधि भालइ न कम दाने दानि हे ॥
राम नाम मोदक सनेह सुधा पागि हे ।
पाइ परितोष न न द्वार द्वार चागि हे ॥

राम नाम काम तब जोई जोई मांगि है ।

नुलसीदास स्वारथ परमारयो न सांगि है ॥

नाम की भक्तिमा केवल हमारे अंशों की में नहीं वर्धित है,
परन पाश्चात्य संत भी ओके जगद कहते हैं.

अर्थात् गुम केवल रोटी भाकर अर्चित नहीं रह सकते हो
किंतु केवल धर्मर का नाम लेकर ही अर्चित रह सकते हो.

नाम की भक्तिमा जड़ी व्यापक है. इसे कहते कहने कितने
कितने ही भक्ति, भुक्ति, योगी, यती, देवता, अंधर्व आदि भर भिरे
हिर मनुष्यों की होन गिनती, गुलसीदासजी कहते हैं:—

राम न सकहि नाम गुण गाई ।

कौन राम ?

एक अनीद अरूप अनामा ।

अज सच्चिदानंद परधामा ॥

व्यापक विद्वत् रूप भगवाना ।

ऐसे राम को विश्व रूप है, जो अज, सच्चिदानंद है, जिनके
विषय में शास्त्रकारों ने 'नेति नेति' कहा है वे भी नाम की भक्तिमा
नहीं वर्धित कर सकते. अज वह हो गछ ! इससे अधिक कोछ कह
ही क्या सकता है ?

आज कल का जमाना जड़वाद का है. जड़त कम ही लोग
धर्मर या धर्मर के नाम में विश्वास करते हैं. आज कल के लोग
भौतिकवाद में—सांसारिक अंशों में इस प्रकार इसे दुखे हैं कि
उन्हे नाम में कोछ तथ्य दृष्टिगोचर नहीं होता. उनका कहना है
कि राम राम, कृष्ण कृष्ण, सिव सिव या ओं उं जपना या पूजा-
पादादि में समय लगाना समय की जरूरत है, इस समय में वे
किसी लाभदायक, काम में लगाने की सलाह देते हैं. ऐसे लोगो
से मेरा ओके प्रश्न है. जिस मनुष्य ने मिथी कभी नहीं भाव वह
मिथी का स्वाद कैसे गन सकता है. धर्मर तो प्रेम के लूके हैं, उनको
यहां ज्ञेय, नीय, आत्मत्व, धर्म सभी जराजर हैं किंतु जो प्रेम, भक्ति
और श्रद्धा से धर्मर का पुकारते हैं वे ही धर्मर के अस्तित्व का,

धृतिर की असीम कृपा का अनुभव कर सकते हैं, देवाधिदेव महादेव-
७ का कहना है—‘प्रेम ते प्रकट होदि भगवाना।’

महात्मा तुलसीदासजी कहते हैं—

“मिलहि न रघुपति विनु अनुरागा”

गीतामें श्रीकृष्ण कहते हैं—

“ये भजन्ति तु मां भक्त्या मयिते तेषु चाप्यहम्”

भगवान सभी के हृदयमें बसते हैं किंतु जिनका हृदय शुद्ध और पवित्र है वे ही उनका दर्शन पाते हैं। श्रीकृष्णजीरसस्य धन सभ से आगे बढ़ गये हैं। वे कहते हैं—

“मन ऐसो निर्मल भयो, जैसो गंगा नीर ।

पीछे पीछे हरि फिरें, कहत कवीर कवीर ॥”

अर्थात् मन गंगाजल सा निर्मल हो गये पर धृतिर की दूबने की आवश्यकता ही नहीं रहती। जैसे बकों के पीछे स्वयं धृतिर दौड़ते दौड़ते हैं।

हम संयम में धृतिरानी शिवानंदजी सरस्वती का कहना है कि “अग्नि का उष्णता प्रदान करने में किसी के प्रति कोष्ठ पक्ष-पात नहीं है, पर उष्णता वही प्राप्त करता है जो अग्नि का सेवन करता है पर इससे जो दूर है उसे अग्नि की उष्णता नहीं मिल सकती। अथवा जिस प्रकार सूर्य का प्रकाश सर्वत्र भिड़ी, जल और हवा पर सभ रूप से पड़ता है पर उसका प्रतिबिम्ब जल वा हवा ही में ही पड़ता है, इसी प्रकार भगवान का अनुग्रह भी निर्मल चित में ही अपना लब्धत-रूप धारण करता है।”

धृतिर का नाम जपने में कोष्ठ भी सुमानियत नहीं है। आप यदि जल और जहां नाम-जप कर सकते हैं। यहाँ तक कि पैराने में भी नाम-जप करने में कोष्ठ नहीं, अतः, आपका हृदय शुद्ध हो। हमारे समायज में भी बिभा है—

भावकुभाव धनस्य शालसह । नाम जपत मंगल दिशि दमह ॥
गिरि नी—

उलटा नाम जपन जग जाना । पालमोकि भये ग्रह समाना ॥

शुद्ध में एक शक्ति निहित है, इस शक्ति का हमें तब ज्ञान होता है जब हम उस के द्वारा आत्मज्ञ देखते हैं। जिस समय आप भोगन कर रहे हों उस समय यदि कोई मनुष्य 'विद्या' शुद्ध का उच्चारण करे तो आप का मन तितना उठता है, यहाँ तक कि आप के तक कर दे सकने दें। उसी प्रकार जब आप दसगुना या सत्सुख का नाम सुनते हैं तब आप के मुँह में पानी भी आता है- जब इन भावों की शुद्धों में ऐसी शक्ति है तब राम, कृष्ण, शिव, ईश आदि के उच्चारण में ऐसी शक्ति है उसे एक अभिराम अनुभवी के शुद्धों में सुनिश्च—

“ऊँकार के उच्चारण से जो कंपन पैदा होता है वह क्षान्ति शक्तिशाली है कि उस से जड़ी से जड़ी ध्वस्त ज्ञान की ज्ञान में गिर सकती है..... इसके शुद्ध उच्चारण से मनुष्य शरीर से दूरके कण में एक नया कंपन पैदा होता है जो शरीर की शुद्ध शक्ति का अभ्यस्त कर देता है। इन जानों पर विश्वास दिखाना कठिन है किंतु एक बार इसकी परीक्षा करने से ज्ञान पडेगा कि यह शक्ति कहाँ तक गीक और सत्य है।”

स्वामी शिवानंद सरस्वति एक जगह लिखते हैं:—

“ध्वनि का नाम-रूप या नाम चिंतन मन पर जगद्वस्त प्रभाव डालता है। यह चित्त को शुद्ध करता है, मन के पुराने पुरे संस्कारों को नाश करता है और आधुनिक प्रवृत्ति को दूर करके भक्त को ध्वनि के संमुख लाता है।”

गुह्यसीमास २७ कहते हैं:—

देखिय रूप नाम आधीना । रूप ज्ञान नहीं नाम चिहीना ॥
सुमिरिय नाम रूप चिनु देखे । आवत हृदय सनेह विसेखे ॥
अब प्रश्न यह उठता है कि नाम के सुमिरने से रूप का दर्शन कैसे होता है ?

विज्ञान का सिद्धांत है कि ध्वनि आकृति उत्पन्न करती है। यदि आप किसी यात्री में जावूँ ईला कर रहा हूँ और उसके किनारे २ ओ॥ तब से भारना शुरू करें जिस से यात्री में कंपन हो तो

कुछ समय बाद उस जाल में एक आकृति जन गयीगी। यदि जाल में पुन, जगज्जर कर किसी दूसरे ताल से मारे तो दूसरी आकृति जनेगी। यही कारण है कि ईश्वर के किसी एक नाम विशेष का जप या कीर्तन करने करते उस रूप का दर्शन होने लगता है।

निरंतर ध्यान और विचार के द्वारा मनुष्य के मन में एक आदत सी पड़ जाती है। कुछ दिनों के बाद, मनुष्य जिस पदार्थ के विषय में चिंता करता रहता है, उसी में लय हो जाता है। यदि उसका चिंतनीय विषय ईश्वर का कोष्ठ स्वरूप हुआ तो वह शुद्ध और दैविक-विभूतियों से युक्त हो जाता है, अंत में एक बार भी ईश्वर का नाम प्रेम और श्रद्धा से लेने से मनुष्य के हृदय में एक अविच्छेदीय भाव उत्पन्न होता है, इस की कोष्ठ भी आजमायश कर सकते हैं। जो लोग ईश्वर का नाम लेने से चिड़ते हैं, वे एक बार-प्रेम से ईश्वर का नाम लेकर स्वयं अनुभव कर सकते हैं कि उनका हृदय कैसे आश्चर्य जनक भाव से ओतप्रोत हो जाता है।

अपने ईश्वर के नाम के समकारों का ध्यान में वर्णन कर समझ करंगा। कभीर की ईश्वरलक्षित भयह्वर है। वे राम के पडे भारी लक्ष्य थे और राम के नाम पर कष्ट असंभव जातो का कर दिख लाते थे। उनका पुत्र कभास पिता के आश्चर्य-अरे कामों का देख कर चिंतित रह जाता था। एक दिन की घटना है कि एक कष्ट रोगी कभीर के समकारों का मुन कर अपने रोग के निवारणार्थ उनसे प्रार्थना करने आया। जीय में उसकी बेठ कभास से होमछ। कभास ने सोचा अच्छा भोका दाय लगा उसने राम-नाम के प्रचार के मन्यना आदा। छत्रिये उसने कुछ रोगी से कहा—
“तुम दो बार राम, राम कहो, तुम्हारी बीमारी अच्छी हो जायगी।”
रोगी ने ऐसा ही किया किंतु उसकी बीमारी अच्छी नहीं हुई।
कभास ने यह देखकर जग आश्चर्य हुआ क्योंकि उसके पिता राम-नाम के सहारे प्रतिदिन कितने ही असाध्य रोग अच्छा करते थे।
ईश्वरिये कभासने पिता से छत्र घटना की चर्चा की। कभीर अपने पुत्र पर पडे रंग दूजे उन्हीने कहा “जो बीमारी एक बार राम

નામ લેને સે અચ્છી હો ચકતી થી ઉમરે જિએ દો બાર રામનામ કહવાને કી કયા આવસ્યકતા થી ? અરુ, એક કામ કરો, ઉસ રોગી કો ખૂબ મારો. મારતે મારતે જળ વહ મિર પડે, ઉસે ઉઠાકર મંઝા મેં લેખકર ખડા કરો તળ ઉસયે કહો કિ વહ ગ્રેમ સે એક બાર રામ નામ લે." કમાલને એમ્મા દી કિયા. કુદ-રોગી મંઝા નદી મેં ખડા દોકર જ્યોંદીં ગ્રેમ સે રામ કા નામ લિયા ઉસકા રોગ દૂર હો ગયા.

કમાલ નેં ચે સારી જાનેં અપને પિતા સે કહી. કખીર ને કહા-ગુમ્હારા સંશય અબી દૂર નહીં દુઆ, ગુમ્હારે મનમેં અબી બી શંકા હૈ કિ રામનામ મેં ઇનના પ્રજાવ કહાં સે આયા. ઇસ લિયે તુમ એક બાર ગુલસીદાસજી કે વહાં જાઓ. " પિતા કી આગા શિરોધાર્ય કર કમાલ ગુલસીદાસજી કે વહાં ગયા. કમાલ વહાં પહુચ્યા ઉરા સમય ગુલસીદાસ અપની કુટિયા મેં પૂજ કર રહે ચે ઓર ઉસકે બાહર ૫૦૦ કુદ રોગી બેઠે ઉનકી ઇતખર કર રહે ચે. કમાલને અંક કર કુટિયા મેં દેખા-ગુલસીદાસજી કી પૂજ સમાપ્ત હો ચુકી થી.

એક ગુલસી-પત્ર પર રામ-નામ લિખ કર ઉન્હોને અપને કમખડુ મેં કુખાયા ઓર ઉસ જલ કો કુદ રોગિયોં પર છીકક દિયા. દેખતે દેખતે વે સબી લસે ચંગે હો ગયે. વહ સળ દેખકર કમાલ પિતાકે પાસ લોટ આયા ઓર જો કુજ ઉસને દેખા ચા પિતા કે સમક્ષ ઉસે જ્યોં કા ત્યોં વર્ણન કિયા.

કખીર ને સળ કુજ સુનકર કહા: "બેટા! અબી બી ગુમ્હારે મનમેં સંશય હૈ. એક બાર સૂરદાસજી કે પાસ સે બી હો આઓ." કમાલ ચલા, યમુના નદી કે તીર પર એક કુટી કે સામને સૂરદાસ કો બેઠા પાયા. સૂરદાસ બિચારે અધે ચે. ઉનકે સામને જતકર કમાલને અપના પરિચય દિયા ઓર આગા પાકર બેઠ ગયા. મન-દી મન સોચને લગા વહ અંધા કયા ચમતકાર દિખલાએગા? ઇતને મેં સૂરદાસને કહા "દેખો જમ્મા! નદી મેં કયા જહૂતા ચલા જતા હૈ!" કમાલ ને દેખા ઓર કહા "જાગા, એક સળ હૈ." "ઉસે પકડ ર લા સકતે હો, પકડ લાઓ." કમાલ સળ લાને કે લિયે ચલા સોચને લગા ઇસ અંધે કો વહ સળ ઉસે દિખલાઇ દિયા, નો

૧૧૨-આનંદની અપ્રતીતિમાં હેતુતા

(લેખક:-શ્રી. વડોદરા કાનજી વાલજી દહર)

પ્રાતઃસ્મરણીય સ્વનામધન્ય સ્વામી શ્રીવિશ્વદાનંદનું નામ ભારતીય વિદ્વાનોથી ભાખ્યેજ અનભિચ દશે. કાશીનિવાસી પંડિતા-મગધય શ્રીચિવકુમાર મિત્ર જેવા સરસ્વતીના પરમોપાસક સ્વામી-જીના શિષ્ય હતા. ગમે તેવા નાસ્તિક હૃદયને પણ એક વેળા સ્વામી-જીનું વાક્યમ આસ્તિકતાની મધુરતાનો સ્વાદ આપ્યા સિવાય રહેતું નહિ. તેમની નિઃસ્પૃહ વૃત્તિ અને સંસાર તરફની અનાસક્તિ અદ્ભુત હતી. કાશીના અનેક વિદ્વાન સંન્યાસીઓ અને મુમુક્ષુઓ સ્વામીજીનાં જ્ઞાનનો અને તેઓશ્રીની સ્વરૂપનિષ્ઠતાનો અનુભવ પ્રાપ્ત કરવા અહ-નિશ એકત્રિત થતા હતા. સ્વામીજીની પર્ણકુટીએ જ્ઞાનની પરબ ખૂણી હતું અને તેથી પર્ણકુટીનાં દ્વાર પર જ્ઞાનશિક્ષુઓની બીડ ઓસ-રતીજ ન હતી.

ઈ. સ. ૧૯૦૦ ના અરસામાં એક મારવાડી.....ગૃહસ્થ સ્વામીજીના ભવદીર્ઘતારક પવિત્ર ચરણોની ધૂણિ સિર પર ચડાવવા સ્વામીજીની સમીપે ઉપરિથિત થયો અને ઉપનિષદ, બ્રહ્મસૂત્ર, ભગવદ્-ગીતા પ્રભૃતિ અદ્વિતીય બ્રહ્મનું પ્રતિપાદન કરનારા ગ્રંથોના ચાક્ષી રહેલા પતિતપાવની ભાગીરથી મંગાના નિર્મળ પ્રવાહ સમા વ્યાખ્યા-નોનો અપૂર્વ લાભ પ્રાપ્ત કરવા તત્પર બન્યો.

સાધનચતુષ્ટયસંપન્ન મુમુક્ષુઓ અને સંન્યાસીઓની મુખાકૃતિ પર આત્મનિજાની અનેરી જ્યોત ચમકતી પ્રતીત થઈ, તેમનાં શેષ શેષથી આનંદની લહેરો જીજ્ઞાસી મારવાડી ગ્રંથસ્થને દષ્ટિગોચર થઈ. પોતાને તેવા અનુપમ આનંદની અપ્રતીતિમાં શે પ્રતિબંધ હશે એ પૂછવાનું મન મારવાડી ગ્રંથસ્થને થઈ આવ્યું.

એક વેળા પૂજ્ય સ્વામીજી એકાંતમાં બેસી સ્વરૂપચિંતન કરી રહ્યા હતા. મારવાડી ગૃહસ્થે પ્રદક્ષિણા કરીને સાદાંમ પ્રણિપાત 'શિષ્યસ્તેદમ્' ની બાવના થઈ નીચેનાં વચનો અતિ દીન-

તાથી સ્વામીજી પ્રતિ ઉચાર્યો:—

“ભગવન! સ્વામિન! મેરે ચિત્તમે સંશય કી જવાલા જલ રહી હૈ. ધસ લિયે મેં પ્રશ્ન કરને કી ચાહ કરતા હું. આપ આપાઠી મેઘ કે સમાન ઉપદેશ કી વર્ષા ચલાતે હો. સુનને વાલેં કા ચિત્ત પ્રસન્નતા કા અનુભવ કર કે સ્થિર હો જતા હૈ ઓર સ્વરૂપનિષ્ઠા કી અપૂર્વ જ્યોત ઉન્હો કે મુખમંડળ પર દિપ્તિ પડતી હૈ. મેરે ચિત્ત કા ચાંચલ અખતક નષ્ટ નહીં હુવા. મુઝે આનંદ કી પ્રતીતિ બેમાલૂમ હો રહી હૈ. કારન કોન હોગા સમઝ મેં અખતક નહોં આયા. ભગવન! મેં પ્રાર્થના કર કે પૂજતા હું કે મુઝે કોન કર્તવ્ય કરના હોગા. કૃપયા મુઝે ઉત્તર દે.”

સ્વામીજીએ મારવાડી ગૃહસ્થનાં વચનો સાંભળી થોડી વાર ધ્યાન-સ્થ રહી કહ્યું કે, “તુમને કિસિકા વિશ્વાસધાન તો અખતક નહોં ક્રિયા હૈ!” મારવાડી ગૃહસ્થ સ્વામીજીનું વચન શ્રવણ કરી દિગ્ભૂદ બની ગયો. સ્વામીજીએ પ્રત્યુત્તર મેળવવા એક દષ્ટિપાન કર્યો, પણ થોડીજ ક્ષણમાં મારવાડી ગૃહસ્થની આંખે શ્રાવણશાદ્રપદની વર્ષાને સ્થાન આપ્યું. અંતઃકરણનાં ગેબી કમાડને આશ્રયે ધણી વખત સુધી પુરાષ રહેલું વિશ્વાસધાનનું મહાપાપ મુખદારા બહાર નીકળવા બિહ્વારૂપી સાંકળને ખખડાવવા લાગ્યું. મહાપુરુષો પાસે શું કામ પાપ ગુપ્ત રહી શકે છે?

તમોગુણને રજોગુણ દબાવી શકે અને એ તમ તથા રજને સત્ત્વગુણ દબાવી શકે છે. તમોગુણનો સ્વભાવ નિદ્રા, આગસ, દીર્ઘ-સૂચતા આદિ મંદતા છે અને રજોગુણનો સ્વભાવ તેથી વિપરીત અનાવસ્થ, સીધતા વગેરેનો ઉત્પાદક છે. જ્યારે સત્ત્વગુણ કેવળ આત્મ-નિષ્ઠા, શાંતિ, ધીરજ, ક્ષમા વગેરેથી યુક્ત છે અને તેની મદદતાનાં પ્રકરણો સત્સાઓમાં વર્ણવાયલાં દષ્ટિગોચર થાય છે. વસિષ્ઠ, વામ-દેવ, બૃહ, અમિત, પુલસ્ત, પ્રજ્ઞાનિ મહાત્માઓ શુદ્ધ સત્ત્વગુણી હતા અને તેમનાથી મોટા મોટા પૃથ્વીર્ધી પણ કરતા રહેતા, અર્ધાંત્ર તેમનો અપરાધ જાણ્યે-અજાણ્યે પણ ન થઈ જાય તેની કાળજીપૂર્વક સંભાળ રાખતા અને તેમના ચરણોમાં દીત અને રત્નમણિ પોતાના મુકુટો બિંદીભારથી વમરસરોવરે ચૂકતા. રામકૃષ્ણાદિ લીલાવિમલોએ પણ

એ તપસ્વીઓની ચરણધૂતિ માથે ચડાવી છે. તપસ્વી મહાત્માઓન દ્વાર આમળ રાગમદાસગ્નઓએ પોતાનાં પાપોનાં પ્રાયશ્ચિત્તો કર્યાં છે. પોતાનાં દુઃખો રડવામાં કરીએ હીલુષ માની નથી અને અભિમાનનાં પડખો ઉતારી નાખ્યાં છે.

સ્વામી શ્રીવિશુદ્ધાનંદજી જેવા અદ્વિતીય ત્યાગવાન મહાત્માન ચરણોમાં મારવાડી.....શૃદ્ધથ પોતાનું ચિર ખુદાવી પાપન પ્રકટ કરે તો તેમાં શી નવાઇ છે? સર્વશુભનો એ સ્વભાવસિદ્ધ મહિમા છે. મારવાડી.....શૃદ્ધથે સ્વામીજીને પ્રાર્થના કરી જણાવ્યું કે, “ભગવન્! દીનાનાથ! મેં બધા પાપી હું, મેં વિશ્વાસઘાતી હું. મેરા પરિત્રાણ કરો સ્વામિન્! જળ્ય મેં શ્રેષ્ઠીવર્ધ.....મારવાડી કા મુનીમ થા ઓર મેરા વિશ્વાસ પર ઉન્હો કી કુઠાન કી સખ કાપવાહી હો રહી થી તજ્ય મેને ઐસી વગ્દહ સે પચાસ સહસ્ર રૂપિયે જમા કિયે થે, કિ ઉસકા પતા કિસીકૂં ન મિલ સકે. દેશાંતર મેં મેરે વિશ્વાસ પર માલ કા સોદા કિયા જતા થા. ઉસી સમય પર માલ કા બાજર ગિર જાય તો શેઠ કે નામ પર નુકસાની કા બોજ લગાયા કરતા થા ઓર માલ કા બાજર બદલ જાને પર નફા કી રકમ કા માલિક મેં બન જોહતા થા. બજ્ય કયા કરે, ઈશ્વર કૃપા સે દ્રવ્ય બી મુઝે હીક પ્રાપ્ત હુવા હૈ. આપ કહિયે સો હમ કરે.”

પૂજ્ય સ્વામીજીએ પરમ ગંભીરતાથી જણાવ્યું કે, હે પ્રિય બંધો! યદિ આત્મદર્શન કી દિવ્ય આનંદ કી લહરિયાં પ્રાપ્ત કરનેકું ચાહતે હો તો પાપ કા પ્રાયશ્ચિત્ત કરને કે લીયે પ્રયત્ન કરના પડેગા. આપને માલિક કા વિશ્વાસઘાત કર કે સિયા હુવા દ્રવ્ય બ્યાજ ચડાકર કે શીઘ્ર વાપસ દેના હોગા ઓર શુન્દહ સ્વીકૃત કર કે ક્ષમા માયના કરની પડેગી. ઉપાય સીધા હૈ. અમલ કરના આપની ઇચ્છા કા વિષય હૈ.”

મારવાડી.....શૃદ્ધથે સ્વામીજીનાં નિર્મળ અને પાપને ઘોષ નાખનારાં અનુપમ વચનો શ્રવણ કરી નત્રતાપૂર્વક જણાવ્યું કે, “મેં દ્રવ્ય વાપસ કરને કે લિયે તૈયાર હું. બ્યાજ દેને મેં મુઝે કોઇ હરકત પ્રતીત નહીં હોતી હૈ. સખકુછ શુચરણોકી આગા કે મુતાબિક કિયા જાવગા. મગર શુન્દહ સ્વીકૃત કર કે ક્ષમા માયના કરને કી

તકાત મેરે મેં નહોં હે! દ્રવ્ય વાપસ કરને સે બી ગુન્હા કા સ્વીકાર
ઔર ક્ષમા યાચના મુઝે કદિન માલૂમ હોતી હે.”

સ્વામીજીએ થોડી વાર વિચાર કરી કહ્યું કે, “અજ તુમ અપની
ઔર સેં દ્રવ્ય ભેજ દોં. ક્ષમા યાચના કે લિયે ફિર વિચાર કિયા જાય-
ગા.” મારવાડી ગૃહસ્થે તરત પોતાના શેડની પેઢી પર પોતે લીધેલું દ્રવ્ય
બાજ સહિત કોઇ બજાતા નામથી મોકલવી આપ્યું અને એ વર્ત-
માન પૂજ્ય સ્વામીજીને નિવેદન કર્યા અને આત્મચિંતનનો અભ્યાસ
વધારવા માંડ્યો.

દ્રવ્ય મોકલ્યા પછી એકાદ મહિને સ્વામીજીએ મારવાડી ગૃહ-
સ્થને ચિત્તની અવસ્થા વિશે પૂછ્યું, ત્યારે તેણે પ્રથમ કરતાં અભ્યાસ-
કામે આંતઃકરણની સ્થિતિ શ્રેષ્ઠ હોવાનું જણાવ્યું અને વિદ્યેપની સતા-
વાદી બાહ્ય ઓછી થઇ ગઇ છે, એમ કહી સ્વામીજીના ચરણોમાં
મરનક નમાવ્યું.

કેટલોક કાલ વ્યતીત થયા પછી પ્રમંગલચાત્ર પૂજ્ય સ્વામીજી
કલકત્તે પધાયાં. તેમણે ઉક્ત મારવાડી ગૃહસ્થના શેડને ઓલાવી રૂપિયા
૭૫૦૦૦ પંચોતેર હજાર તેમને પડોંચ્યા છે કે કેમ એ સંબંધમાં પૂછ-
માછ કરી અને રૂપિયા તેના ખરા માલિકને પડોંચ્યા છે એમ નિશ્ચય
કર્યો. સ્વામીજીએ રૂપિયા મોકલનારનું બજાતું અગાન નામ સંપૂર્ણ
હકીકત જાહેર કરી રપટ કર્યું અને રૂપિયા મોકલનારને માફીનો
પત્ર લખી નાખવા જણાવ્યું. માફીનો પત્ર મળ્યા પછી મારવાડી
ગૃહસ્થે શેડની ઉદારતા અને ક્ષમાશીલતાના ગુણોનો પ્રમંથા કરી ઉદ-
યનો બાર હજારો કર્યાં. પૂજ્ય સ્વામીજીની કૃપાથી તેની આત્મનિષ્ઠા
દઢ થઈ ગઇ અને જગતનો પ્રવૃત્તિ દેવગુપ્તા સર્પ જેવી અનુભૂત
થઈ શરૂઆતનો અપાર આનંદ તેને પ્રાપ્ત થયો. મહાપુરંગનો
સંગમન જગનનાં આલિંગ બંધને નો સ્પર્શ કરી નાખે છે.

ત્યાંથી મનુષ્ય વ્યવહારની વિશુદ્ધિ કરતો નથી, ત્યાંથી તેના
આત્મજ્ઞાનના ચન્દો, સ્તીગ્જ્ઞાન, સ્તીગ્જ્ઞાન બાજનારા પાંચરાનાં પુરા-
રેડ પે.પદના ચન્દોથી જરાએ રંગુ કીનતી નથી નિષ્કાષ મનુષ્યને
આત્મજ્ઞાન પુરવચકે આનંદ સ્વરૂપ અને જાણનાં કૃપાદાર પ્રાપ્ત

વાય છે. સાપુરોનો ઉપદેશ નિષ્ણપ અંતઃકરણને રચતું કરે છે.

જૂમિ પર મેષ વરસા કરે છે તેમ સાપુરો સજ્જાન અને દુર્ગત ઉત્થાવને એકમરણો ઉપદેશ આપે છે. પણ ખેડાયેલી ખાતર-વાળા જૂમિમાં પડેલો વરસાદ જેમ પાકનો દેનુ બને છે, તેમ સાધન-અનુદયસંપન્ન નિષ્ણપ અંતઃકરણમાં જ્ઞાનનું પ્રતિબિંબ પડે છે.

રૂપિયા પચોતેર હજારની રકમ મારવાડી શેઠને તેના મુનીમ તરફથી આવેલી હતી. તેમાં એક લાખ રૂપિયા ઉમેરી શ્રીવિશ્વદાનંદ કોલેજ ખુલ્લી મૂકવા એક હંડ તેણે ઊભું કર્યું. સ્વામીજીના નામ પર મારવાડી ધનપતિઓએ કાચગાંનાં મોઢાં ઊડી નાખ્યાં. કલકત્તામાં વિશ્વદાનંદ કોલેજ ખુલ્લી મૂકવામાં આવી. આજ લગભગ સાતસો વિદ્યાર્થીઓ કોલેજનો લાભ લઈ રહ્યા છે. કલકત્તામાં એક વિશ્વદાનંદ હોરિપટલ છે અને તેનું હંડ આશરે ત્રીસ લાખ કરતાં વધુ છે. તેનું જન્મ મહાન અતિથય વિદ્યાળ છે. આધુર્વેદિક ઔપધેા અને અંગ્રેજી ઔપધેાની તેમાં અલગ અલગ અનુપમ વ્યવસ્થા એ હોરિપટલમાં કરવામાં આવેલી છે. હરદીઓના શુભારે કાયમી આદસો ખાટલાઓ છે.

અનેક જીવોને લવસાગરથી પાર ઉતારવાનાં ઔપધેા આપનારને તથા સરીરના રોમો દૂર કરવાનાં ઔપધેા આમ ચાતુ ધર્મ મર્મા છે. વિશ્વાસધાતના મહાપાપથી બચાવી લેનાર જીવ-મુક્તિનો અર્જુન આનંદ અર્ધનારા મહાપુરુષના પવિત્ર નામ પર આદસો પરાં પકાર કાંઈ વધારે કહેવાય કે ?

(‘વિશ્વજ્યોતિ’ના એક અંકમાંથી)

७११३-श्रीहरिवावाजी का वांघ ७

उन दिनों की स्मृति मेरे हृदय पटल पर अभी बिजकुल ही
मनी दुर्घ है। इस की सी जान प्रतीत होती है, किंतु पूरा
जग भीन गया। आर, तेर वर्ष पड़िसे की वे घटनायेँ ऐसी
हैं, मानों अभी दुर्घ हैं।

उन दिनों मैं अनूप शहर में अपने पितृगुह्य पं० अहरीप्रसाद-
भट्टान में एक जड़ जड़ कर रहा था, वहीं पास में
दीर्घांकरु की धर्मशास्त्रा में जंवे के स्वर्गीय छात्रा कुंदनबाब-
रे दुजे थे। उनके सभ से अडे पौत्र जार्ज रामेश्वर उ उन
जड़ भीमार थे। वैद्य डाक्टरों ने उन रोग का असाध्य बताया
थे वे जगवती लागीरंधी के नट पर जगवनाम की शरख आये
साधना: वहीं से निकलता था, मेरे अडे अडे आलों के कारख
आने जाने प्रलाम कर लेते थे, और रुग्ण रामेश्वर भी
पदने पर नमस्कार कर लेते थे। धीरे धीरे मैं रामेश्वर के पास
जाने लगा। जहां मैं हहरा था उसके पीछे ही निरंतर अपांड
होना था उसमें छात्रा के स्वर्गीय जतीने जाजू दीराबाब-
के ही जेरो से दाढ़ भारकर रुदन करते थे, कभी कभी रात्रि में
निद्रा भुल जाती तब उनके रुदन से चौंक पड़ता। उन दिनों
च पथ के परियथ से एकदम ग्रन्थ था, अज भी ग्रन्थ सा
हैं। किन्तु अज गुरुजनों और भट्टाभाओं के द्वारा हतना जान
हैं, कि रुदन भी एक प्रमुप्राप्ति के साधनों में से सर्वोत्तम
न है, और प्रेम के विचारों में से एक प्रधान विचार है। पड़िसे
भी जान नहीं था। धीरे धीरे मेरी सभी लक्ष्मों से परियथ
लगा। नरेश्वरी के देवगुह्य स्वर्गीय गुरु पंडित भुल से
रुनेकरने लगे जंवे के प्रधान लक्ष्म पं० श्रीराम उ से भी
दिनों की परियथ दुआ। उन दिनों वहां लक्ष्मों की भीड़ लगी
थी।

राजेश्वर श्रुति से गेरी जाते जड़या होती रहती, हन्तेने एक दिन कहा—“मैं तो श्रीमद्वाराज (श्री हरिआत्मा) के साक्षात् लगन की समजना हूँ, आपने उनके दर्शन नहीं किये. वे तो प्रेम के रूप की हैं.” इन शब्दों का मेरे शुद्ध हृदय पर डोल विशेष प्रभाव नहीं पड़ा. किंतु मैं कभी कभी मद्वाराज की कथा में लगे लगाने, उन दिनों वे एक ऊँची की किताय की कथा कहने थे (वह था वह ‘गौराचंद’ की होगी) उनके प्रधान श्रीता थे, स्वर्गीय पं० रामचंद्रशेखर भट्टता और पं० जदरीप्रसादश्रु. कथा सुनते सुनते पंडितश्रु की अथुधारा निरंतर जड़ने लगती. तब तक श्री जैन्य भद्रा प्रभु के जवन से मैं निरंकुश अनभिज्ञ था. कथा के अतिरिक्त समय में श्री हरिआत्मा पंडितश्रु के पास आने वहाँ तथा अन्य स्थानों में भी मुझे उनके दर्शन होते, मुझे उनकी गंभीर मुद्रा और नम्रता बहुत पसंद आता. वे जगत् की कभी मिथने पढ़िये से प्रभाव करते. मैं लगभग डेढ़ महीने वहाँ रहा. इस काल में वहाँ सैकड़ों प्रधान प्रधान भक्त आये और गये, किंतु उन सब के दर्शनों के अतिरिक्त विशेष ज्ञात किसी से नहीं की. उन दिनों मुझे इस संजोध में जाते करने की विशेष योग्यता भी नहीं थी. नमस्कार प्रख्याम के अतिरिक्त मद्वाराज श्रु से भी डोह विशेष जाते नहीं दुष्ट. मेरा ज्ञान समाप्त हुआ. मैंने अनूप शहर छोड़ दिया.

इस के लगभग एक साल बाद की मैंने सुना कि गंवे में श्री गंगाश्रु का जांध जांध गया है, अपने दुर्भाग्य से जांध जांध समय मैं इस अपूर्व आनंद के अपनी आर्षों से अवशोषित कर सका. किंतु इससे संजोध में जे जे जाते सुनी उन पर पढ़ि तो विश्वास होता नहीं था, किंतु आज सोचता हूँ, अविश्वास का क्या कारण है? श्रद्धा के सामने डौन सा कार्य असंभव है.

जांध जांधने के बाद जड़न जार मुझे जांध पर आने अवसर प्राप्त हुआ. तब जांध संजोधी बहुत सी जाते सुनने में आ जांध के जलने का हतिहास अत्रोक्ति है. इसे यह सोच की देख इस संकुचित स्थान में विजने में सर्वथा असंभव है. इसे

लविष्य में डार्क देवतुल्य खेपक बिजेगे यहाँ तो हमें केवल आंध के संकीर्तन महोत्सव की आते जतानी है, इसी की यह अनुक्रम-युक्त भाव है।

गंगाञ्ज के दो तट हैं। एक ठो पहाड उहने दूसरे ठो आदर. जहाँ किनारे पर जेजे जेजे पहाड जैसे टीले हों उसे पहाड कहते हैं. जहाँ समतल भूमि हो उसे आदर कहते हैं. इहाँ धंस पार आदर पडती है तो इहाँ उस पार. धसका नियम नहीं कि धसी पार पहाड हो. गंगा आदर में जसा है. वहाँ गरीब लोग धंस की ओंपडी बना कर रहने हैं, वसोत में जल गंगाञ्ज बढ जाती थी तब सैकड़ों गाँवों में आद का जल भर जाता था और वजहों नर नारी तथा पशुपक्षी प्राणों की आहुति दे देते और अपना सर्वस्व गंगा देते. महाराजञ्ज के सामने भी एक पार जयंकर आद आध, उन्होंने लोगो की दयनीय दशा अपनी आंखों से देखी. संत-हृदय नवनीत समान होता ही है. आद की जयंकर ठेस लगने से वह पिघल कर बहने लगा. उन्होंने निश्चय किया "कि हम गंगाञ्ज का आंध आंधिगे."

लोगों ने सुना डार्क सुन कर खुप रह गये. डार्क मुँह छिपा कर दंसने लगे. डार्क दिखगो उठाने लगे. किसी किसी ने तो मुँह पर ही हथ दिया. जल छतनी पडी गवनंभेट ही धंस आंध का नहीं जयंकरा सही तो आप क्या जनवाओगे ? जय्यो इहाँ राटी भांग आओ. धंस यक़र में मत दंसो.

महाराज ने सज की आते सुनीं. एक रधंस के पास गये कि "आध, हम आंध आंधिगे कुछ मदद करो." उसने दंस कर कहा "स्वामीञ्ज, जयं के जिये दस जीस रुपये आदो तो ले जय्यो आंधतो जयं बुझा."

आप सुनवाप वहाँ से चले आये. दूसरे दिन आपने अपने लकठों से कहा—"कह जार्क आंध जाधना है सज लोग छट्टे होना." हिन्दी ने दन्ती समझी, हिन्दी ने जेज समझा. डार्क संहदे में पड गया. किन्तु महाराज के अनन्य लकठों का दद विश्वास था कि

मदाराज के लिये जाँध जाँध देना क्या असंभव है। कोष्ठ विधास से कोष्ठ अपिधास से, कोष्ठ तमासा देने की निबन्ध से कोष्ठ साधु के सादस पर मुख्य होकर निबन्ध तिमि पर अंकित दुजे। बाद से दुष्पी जड़न से गाँवों के ओपुरुष छंटे हो गये। दानरों की भी थी, उस में ओपुरुष, जावकण्डे, गरीजअभीर, भूषणपंडित सभी थे, मदाराज ने अपने लगे कुने के ऊपर से काया वस्त्र का देटा जाँधा और ओक टेकरीसे स्वयं ही मिट्टी डालने लगे फिर क्या था, सभी ने मदाराज का अनुकरण किया।

हरे राम हरे राम राम राम हरे हरे ।
हरे कृष्ण हरे कृष्ण कृष्ण कृष्ण हरे हरे ॥

हस भंत्र का पद कर मिट्टी लरी जती और धसी भंत्र का पद कर मिट्टी डाली जाती। दिन राति जरागर काम होने लगा। दूर दूर से दानरों आदमी रोज आने लगे। सभी प्रकार के लोग आते थे, कोष्ठ कामनासे आता, कोष्ठ उपदेश देने आता, कोष्ठ पुत्र के लिये आता, कोष्ठ धन के लिये, कोष्ठ रोगनिवृत्ति के लिये, मदाराज के पास आने लगे। मदाराज मिट्टी डालने डालते कहते थे "मैं कुछ नहीं जानता। जाँध पर मिट्टी डालो गंगाज सज लक्षा करगी।" कहावत है "अर्थीदोषं न पश्यति।" जो जो सेक मिट्टी डालने लगे। मिट्टी डालने लगीं। गरीज अभीर, नौकर हाकिम, पंडित भूषण, अंधे कोढ़ी सभी मिट्टी डालने लगे। धनिकों ने धन अगया, किसी ने सवारी दी, किसी ने कंकड़ छंटे किये, कोष्ठ नाथ ले आया, किसी ने टाक-रियाँ और शवडे छंटे किये, किसी ने बोग्गनों का प्रणय किया, धज्जिनियर स्वयं आ गये। उ-होने कहा जाँध गलत जूध रहा है। मदाराज ने कहा—"सज डीक है, जगवान का नाम लो।" धज्जिनियर पर अपने आप ही सुधारने लगे। दानरों ओ पुरुषों के नामधेय से आगच्छ गुंजने लगा। सभी प्राणुधन से जाँध बनाने लगे। उन दिनों जिसने मदाराज का परिश्रम करते देखा होता वही जान सकता है, कि मदाराज के शरीर में उन दिनों होना

देवी शक्ति काम कर रही थी। वे निरंतर मिट्टी ढाते रहते थे। यकना तो कभी जलते ही नहीं थे, गाँवों के भूषण लोग भूषण कस कर टाकरी लर देते और कहते—“भाभाशु, छसे छडाओ।” महाराज हँसते और छडाते। सुगह से जे ढाने लगने तो अकदम शाम को ही हटते। पैशाप ज्येष्ठ की कड़ी होपहरी निरंतर मिट्टी ढाने में ही सिर पर से उतर जाती।

एक दिन आपने प्रतिज्ञा की कि पाँच अमुक स्थान तक कल तक न जाँधे तो मैं गंगाशु में डूब कर प्राण दे दूँगा। सभी को विश्वास हो गया ऐसा होना असंभव है। महाराज अपनी प्रतिज्ञा भंग करेगे नहीं। छस सभावार ने उस प्रांतलर में हलकल मचादी। सैंकड़ों गाँवों के स्त्रीपुरुष जाँध जनाने में जुट गये। महाराज जिना जाये और जिना विश्राम किये पूरे योथीस धटे मिट्टी ढाते रहे। छया की लाखिमा का अंत होते होते एक ओर जेरे का जयघोष हुआ। निर्दिष्ट स्थान तक जाँध जाँध गया। छस प्रकार महाराज के प्राणों को जयते देण सभी को अपार हँस हुआ।

जाँध का काम खला पडा भित्तों में जाँध गया सैंकड़ों धनिकों की सहायता और सहाजुभूति भी स्वयं ही प्राप्त हो गछ। तब महाराज स्वर्गीय लाखा कुंदनलाखशु को लेकर खंडा करने निकले। महाराज के प्रजल प्रताप का प्रकाश तो आरों और ईश ही गया था, स्थान स्थान पर उनके यशसौरस के गीत गाये जाने लगे। जात की जात में एक लाख के लजलज खंडा हो गया। कुछ ही काज में आहटस भिन्न का जाँध जाँध गया। फिर तो मजदूरों ने भी आगे के जाँध को जाँधवा दिया। यदि मजदूरों ने छसे जाँधवाती तो इसआर लाख रुपये से कम का छस्टीमेट छज्जिनियर न जाता, किंतु महाराज ने ताखी जलने जलने ही छस काम को करा दिया।

जाँध जाँध करने पर मजे के पास उनके भक्तों ने एक कुटिया बनवादी उसकी मददर दिवाली भी पछी जन गछ। आंति आंति के रक्ष लभ गये। कुटिया जरी दी मुंदर जनी दो ओर ओर कभरे दे, एक छोटा रस जल घर. आसपास में भोजनालय और एक कुटी
शु १११

भी अलग है, स्थान जग ही अन्य है, गंगाजल के मिलकुल गर्भ में है, पहिले वहां गंगाजल की प्रजव धारा बहती थी, अग भी भरसात में छसके आरों और अथाह बल भर जाता है, बांध पर धने सीसभ के वृक्ष लगे है, जो देखने में जडे ही लगे मालूम पडते है, कुटिया के सामने ओक जग जारी कीर्तनभवन बन गया है, जिस में पांचसो छसो आदमी आसानी से कीर्तन कर सकते है, उसके पास ही बांध के ऊपर भीस पच्चीस कच्ची कुटियाये हैं जिन में गंगारनानाये और उत्सवों पर जाहर के भक्त ठहरते हैं, महाराज यैत्र की पूर्णिमा पर पंदरह बीस दिन का जग जारी उत्सव किया करते हैं, जिन में समाह तक अष्टा कीर्तन कथा, रास, रामलीला व्याख्यान अखिलय आदि भी होते हैं.

छपर तीन आर वरों से उत्सव नहीं दुये थे, महाराज बांध से ओकदम छिदासीन हो गये थे, वहां रहते भी नहीं थे, दो वर्ष दुये तज पांच छ महीने रह कर मैने वही धीयैतन्य मरितावसि के पांचों भंडे लिख कर समाप्त किये थे, उन दिनों महाराज जंवे में भौन वृत्ति से रहते थे.

माघ के महीने में मैं प्रयाग में अपनी संध्यावट की कुटिया के नीचे बैठा था, कि सहसा महाराज वहां पधारे, छमारे छप का पारावार नहीं रहा, महाराज की परभक्षुपा रहती है, कि अयोध्य होने पर भी असीम कृपा रखते हैं, महाराजने पांचसात दिनों तक संध्यावट के नीचे ही रहने की कृपा की कुछ जकनों के अस्तंत आग्रह करने पर आप बांध की ओर चले गये.

पिछले कादचुन के कृष्णपक्ष में महाराज फिर पधारे, आपने कहा—“छडिया जाया की आज्ञा है, अज के बांध पर जैसा उत्सव करे जैसा पहिले कभी न हुआ हो, महाराजोंकी सन्निधि में जो काम किया जाता है वह हमरों जगतप से ब्रेव है, ओक तो अलग कथा सुनना, दूसरे महाराजों के समक्ष सुनना छसमें जभीन आस-का अंतर है, सभी जडे जडे महाराज पधारेजे तुम भी अवश्य आजा सिराधार की महाराज छसी दिन “कथायु” संपा-

■ श्रीहनुमानप्रसादञ्च पोद्दार के पास यत्र गये.

जात बहुत बड़ी है, स्थान बहुत ही छोटा है, अतः संक्षिप्त ही नहीं अति संक्षिप्त बिना किये काम चलने का नहीं. प्रयाग से श्रीजयरामदासञ्च 'दीन' और उनके गुरुदेव पूज्य श्री नामाभावा भी उत्सव में पधारे थे. हम भी उनके साथ होत्रिये. जयरामदे रेश्मन से बांध इस-गारह भिन्न है, कच्चा रास्ता है, पैदलगाडियां चलती हैं. महाराज ने इस कच्चे पीछड़ रास्ते में एक धारी मोटर भी दौड़ा रुकभी थी. रेश्मन पर पयासों पैदलगाडियां भड़ी थीं कोष्ठ भी उत्सव के लिये उत्तरे इसे सवारी तैयार मिलेगी. महीने भर तक यही गाडियों का तांता रहा लगा. हाथी घोड़े रज्ज्मे और छडे निरंतर आते जाते रहते थे.

संकीर्तनभवन से आगे बहुत से तंभू तने थे, जिसमें आसपास के बहुत से रहस सपरिवार निवास करते थे. इसके सामने रेती में सैकड़ों हंस की कुटिया बनाकर एक जाड़ा बांध दिया था, इस आश्रम का नाम था भक्त भंडव. संकीर्तन सदन से महाराज की कुटिया के लिये जो रोस है उसके पूर की ओर एक छोटा सा आश्रम बनाया था उसका नाम था "प्रेमधाम" इसमें पंढरद-भीस कुटियां होंगी. श्री. हनुमानप्रसादञ्च पोद्दार अपने साथियों के सहित इसी में रहते थे. पश्चिम की ओर जैसा ही एक आश्रम था उसका नाम था "आनंदश्रम" जिस में सैकड़ों साधु संन्यासी और विरक्त रहते थे. जूँदावन के श्रीगौरांगदासञ्च महाराज इसी में थे. लका भंडव से बहुत दूर पर महाराज ने अपनी और श्री स्वामी कृष्णानंदञ्च अवधूत जैन. जे, की दो कुटियां बनवायी.

महाराज की पक्की कुटिया के अद्वारे में विशेष प्रबंध था. (उसके पीछे ही पंढर था) श्री नामाभावाञ्च और दीनञ्च, श्री हरिनाम्नाञ्च, स्वामी सिवानंदञ्च तथा हम लोग इसमें भीतर अन्नम अन्नम करने में रहते थे. महात्माओं के भोजनो का प्रबंध यही था. सर्व साधारण लोगों का भोजन जंडार-गृह में बनता था, जिसमें हमसे आदमी रोज भोजन करते थे. जादर के लकड़ों में

અલિંગ, દેહલી, ખુર્જદ્દર, ખુરખ, ખરેલી, હાથરસ, ચન્દોલી, સદતા, મુરાદાબાદ, બદાયુન, ફરુખાબાદ, અગ્રમેર આદિ સ્થાનોં કે બહુત સે ભક્ત ઓર ભક્તમંડલિયાં ઇકેદી દુધ થી પ્રાતઃકાલ સાત બજે સે દસ બજે તક રાસ દોતા થા. દસ સે અગ્રારહ બજે તક કીર્તન ગાયન, અગ્રારહ સે દો બજે તક ભોગ્ગન વિગ્રામ, દો સે પાંચ બજે તક કથા, વ્યાખ્યાન, સત્સંગ. રાત્રિ મેં આઠ બજે સે અગ્રારહ બજે તક ભજન, કીર્તન, ગાયન. ઓર પ્રાતઃ સાડેચાર સે સાડેપાંચ તક પ્રભાતી કીર્તન, સાયંકાલ દો એક ઘટે કીર્તન, દોનોં સંધિયોં કે કીર્તન કીર્તનભવન મેં પ્રતિદિન હોતે થે. યહ નિયમ પ્રાયઃ હમેશા હી રહતા થા. સમય કી પાખંદી ભરતક કી જાતી થી. ઉત્સવ મેં કથા હુઆ, યહ તો અવશ્યનીય હૈ, કિંતુ ઇતના હી કહ જા સકતા હૈ, નિરંતર અમૃત કી વર્ષા હી હોતી રહતી થી, જો બી ભક્ત વડાં ગયે, ઉન્હેં દિન-રાત્રિ કા કુછ પતા નહીં ચલતા થા. કિ કય દિન હુઆ ઓર કય રાત્રિ.

આગળ મહાત્માઓં મેં શ્રી નામાબાબા, શ્રી ઉડિયાબાબા, શ્રી ભોસેબાબા, શ્રી સંતરામજી, શ્રી સ્વામી શિવાનંદજી, શ્રી. સ્વ. કૃષ્ણાનંદજી, શ્રી જયરામદાસજી દીન, શ્રી મોતીબાબાજી, શ્રી ગૌરાં-મદાસજી કે નામ વિશેષ ઉલ્લેખનીય હૈ. પંડિત, ભક્ત, કીર્તનકાર, ગાયક ઓર અન્ય બહુત સે મહાનુભાવોં ને હસ ઉત્સવ કી શોભા બદાઇ. પંદરહ દિનોં તક જંગલ મેં મંજલ રહા, બડા હી મનોરમ દ્રશ્ય થા, ભક્તોં કા અપૂર્વ સમ્મિલન થા. કલિયુગ કા વડાં ભાન બી નહીં હોતા થા. કીર્તનભવન મેં નિરંતર અખંડ કીર્તન હોતા રહતા થા, ઓર પંડાલ મેં કાર્યક્રમ અગ્રમ ચાલૂ થા. વિશેષ કથા કહેં જો વડાં ગયા વહ જા પછતાયા. ઓર ન ગયા વહ જા પછતાયા. જાનેવાલા હસ લિયે પછતાયા કિ એના સમાગમ ફિર થાયદ હી દેખને કો કબી મિલે ઓર ન જાનેવાલા હસલિયે કિ હા! હમ ન દુએ એસે સત્સમાગમ કે સમય.

('સંકીર્તન' માસિકના એક અંકમાંથી)

११४-मंत्र जाप मम दृढ विश्वासा

(लेखक:-श्री पं० सूर्यप्रसादजी नागर)

“विनु विदवास भगति नहि, तेहि विनु द्रवहि न राम”
 विश्वास भक्ति का एक मुख्य अंग है, बिना विश्वास के भगति
 (भक्ति) नहीं होती जिसके बिना भगवत की कृपा दुर्लभ है और
 “राम कृपा विनु स्वपनेहुँ जीव न लह विश्राम”

जिस प्रकार नाभी में स्थित कस्तूरी का न जानता हुआ
 मृग, उस सुगंध के कारण भस्त्र, लतादुग्ध, पक्ष्मण आदि सूँघता
 दौड़ता है और अन्त में प्राप्त होता है, वैसे इसी प्रकार हमारा
 मन हृदयकमल में स्थित सुख की आनन्द की न जानता हुआ
 उस सुख के आभास मात्र को, मृगतृष्णावत् को दृढ़ता हुआ उस
 संसार में नाना क्लेशों का प्राप्त होता है, और जिस प्रकार मृग
 यह मन कर कि सुगंध की आनन्द मेरी ही नाभी में स्थित है
 और उस पर विश्वास लाकर, संपूर्ण दुःख से छूट कर, एक ही
 स्थान पर स्थित उस सुगंध का अक्षय आनन्द नित्य ही ले सकता
 है वैसे इसी प्रकार हमारा मन सरकार के यशों का, उनही कृपा
 कोरका, उनही विरहावधि का दृढ विश्वास करके भक्तिपथ पर आश्रित
 होता है उसे निश्चय ही भगवत्कृपा प्राप्त होती है और उसका
 मन ले कि,

“छानत ही निशिदिवस मरुयो”

उन्ही समय से स्थित होकर पूर्ण आनन्द या अक्षय सुख का
 प्राप्त हुआ विश्राम का पाना है

अन्यत्र “गुरु संकर शिष्यो” संकररूप सहगुरु की शरण
 गकर संन्यस्त प्रकार से मंत्र मद्धन करता हुआ, (मुमुक्षु) मंत्र का
 मन्त्र करता हुआ, मेरे में दृढ विश्वास रखता हुआ,

“मम पद मनहि बांध चटकोरी”

सुगंधी भगवत का ताम्र ज्योतिरता हुआ मेरे ही यशों में ले

“उलटा नाम जपत जग जाना ।

वालमीक भये ब्रह्म समाना ॥”

उलटा नाम जपते दुझे भी दृढ विश्वास रखते दुझे, वालमीक भूषि, स्वयं होते दुझे भी ब्रह्म समान अथवा स्वयं ही ब्रह्म रूप हो गये। यही जप में असाधारण शक्ति है कि जपते जपते साधक स्वयं नामी के मुखों के धारण करता हुआ, तद्रूप हो जाता है। “राम” इस मंत्र का जप करते दुझे (यद्यपि उलटा ही किया) स्वयं ही रम गये और ब्रह्मरूप हो गये।

मंत्र की शक्ति असाधारण है “मंत्र परम लघु लघु वश, विधि, दरि, दर सुर, सर्व, महा मत्त गजराज उठं वश कर अंकुश भव” जिस प्रकार छोटा सा अंकुश भनवासे हाथी को सरसता से पथ करसेता है, इसी प्रकार हमारा मन भरत हाथी है, जो सब मनता हुआ भी कुछ नहीं मनता, सब देखता हुआ भी कुछ नहीं देखता, इसको पथ करने का एक मात्र उपाय सद्गुरु की कृपा से प्राप्त पर लघु मंत्र ही है, जिससे जपते जपते यह मन हाथी वत्त मन धारे पथ में आने लगता है। इसकी मत्तता दूर होने लगती है, इस मन का मद उतरने लगता है, और पुनः विश्राम पूर्ण विश्राम का प्राप्त होता है।

नाम की भद्रिमा क्या है, कि—

॥ जपहुं जाय शंकर शत नामा ।

होइय हृदय तुरत विश्रामा ॥”

हे नारद (मेरे में दृढ विश्वास करो) तुम केवल शंकरजी के सो नामों का जप करो तुम का तुरंत ही विश्राम प्राप्त होगा। अधिक नहीं केवल शंकर के सो नामों का जप, और तुरंत, इसी समय, इसी क्षण तुमका निश्चय ही विश्राम प्राप्त होगा अपने सरद नदीं है। अतः नामजप की भद्रिमा विश्राम है।

पुनः “नान श्रुत्वा नपि नम्रदि योगी” नाम का प्रभाव जप ही द्वारा मिले होता है। नम्रवत् के नाम का जप निद्रा काय करके साधक मनता है, यह मनता क्या है? कि—

“मोह निशा सब सोचन दारा ।”

कि मोह ही रात्रि में यह श्रवण सो रहा है और—

“जानिय तबहिं जीव जड़ जागा ।

जब सब विषय विलास विरागा ॥”

अर्थात् विषय में विराग, भगवत नाम के रूप द्वारा ही प्रकट होता है यह निश्चय है. अतः रूप इस तरह श्रवण के भवनिष्ठा से जगाने का एक उत्तम उपाय है,

“मंत्र जाप मम हृदय विभ्यासा ।

पंचम भजन सो वेद प्रकासा ॥”

भगवान् में हृदय विभ्यास कर के मंत्र का रूप करना पांचवीं भक्ति है. बिना श्रवण के, बिना सत्संग के भक्ति की और प्रवृत्ति नहीं होती, ‘अति हरि कृपा’ होने पर सत्संग प्राप्त होकर भगवत् के मार्ग में चलने की श्रृंखला होती है. सत्संग में हरिकृपा है. इसका सत्प्रेम श्रवण ही दूसरी भक्ति है. कृपा से भगवान् में प्रेम होता है, उनका अनुभव करने का श्रवणता है तब सहज ही श्रवण में लकर उनकी सेवा होती है जो तीसरी भक्ति है. भगवद्-भजन में रचि होने पर, स्वयं उनकी कृपा का अनुभव करके, उनके गुणों का मुक्ताकंद से बिना किसी कामना के, प्रीत्यर्थ जानने का श्रवणता है. यह श्रवण-ज्ञान ही चौथी भक्ति है. इस के उपरांत शांति से उन के नाम का रूप और उन में हृदय विभ्यास कर के रहना. इसमें कृपा रहस्य है यह बात हो जाता है. जब ऐसी रहनि हो जाती है तब ही पांचवीं भक्ति की सिद्धि होती है.

मंत्रानुप असाधारण साधन है. रूप यह भगवान् का रूप ही है. “यद्वा नां जप यद्वोऽस्मि” (गीता १०-२५) मंत्र का प्रेम सहित रूप परम वाच्य है—

राम

पर

तुलसी,

नेह निवाहु ।

जीवन लाहु ॥

वरचै रामायण)

મંત્રજળ્ય પ્રેમ સે હોના ચાહિએ તબી વહ ઇષ્ટદેવ કે પ્રેમ કેા ઉત્પન્ન કરતા હૈ. મનુ-શતરૂપાશ્ર કે વિષય મેં યહ લિખા હૈ કિ—

ઘાદશ અક્ષર મંત્રવર, જપહિં સહિત અનુરાગ ।

વાસુદેવ પદપંકજહ, દંપતિ મન અતિ લાગ ॥

ઇસસે યહી જ્ઞાત ઝલકતી હૈ. પરંતુ પ્રેમ જિના વિશ્વાસ કે નહીં હોના. જિનુ પરતીતિ હોઈ નહિ પ્રીતિ. ઇસસે ઇષ્ટદેવ મેં વિશ્વાસ હોના આવશ્યક હૈ. તબી સાધન કી સફલતા હૈ.

મંત્ર—જપ કોઇ તાંત્રિક ટોના ટટકા નહીં હૈ. વિશ્વાસ હી ઇસકી સફલતા કા રહસ્ય હૈ. જળ્ય પ્રીત્યર્થ સ્વાભાવિક હી હૃદય સે પ્રિયતમ ભગવાન કા નામ નિકલે તબી જપ કી સાર્થકતા હૈ.

મંત્ર—જપ કિસી પ્રકાર બી કિયા જાય તો બી વહ હિનકર હી હૈ પર હર એક પ્રકાર કા મંત્રજળ્ય ભક્તિ નહીં હૈ. વિશ્વાસ-પૂર્વક કિયા હુઆ જપ હી ભક્તિ હૈ. પ્રેમપૂર્વક ઇશ્વાર સે કિયા હુઆ કર્મ હી ભક્તિ કા ઘોતક હો સકતા હૈ, બેમાર ટાલને, નેમ ‘નિમ-ટાને’, કામના-સાધને તથા અન્ય એસે કિસી પ્રયોજન સે કિયા હુઆ જપ હિનકર ભલે હી હો પર વહ (સ્વતઃ) ભક્તિ નહીં હૈ. ઇસ કિયે જો વિશ્વાસપૂર્વક જપ કરતા હૈ વહી પાંચવીં ભક્તિ કા અનુક્રમ કરતા હૈ દુસરા નહીં.

વેદ મેં ઇસ પાંચવીં ભક્તિ-દૃઢ વિશ્વાસપૂર્વક મંત્ર-જપ-પર પ્રકાસ યજ્ઞ મયા હૈ. ગ્રામીન ઉપનિષદોં મેં “ૐ” મંત્ર કી મહિમા ૨૫૪ લિખી હૈ. ૩૬, ૧, ૨, ૧૫, મુંડક ૨, ૨, ૪, તૈત્તરીય, ૧, ૮, આદિ સ્થલોં મેં ઉપનિષદોં મેં “ૐ” કી મહિમા મિલતી હૈ. ખ્યાન કે સાથ જપ કરને કી જ્ઞાત બી કહી ગઇ હૈ. ઇસ પ્રકાર મંત્ર-જપ વેદોં મેં પાયા જતા હૈ કોપનિષદ મેં યહ બી લિખા હૈ કિ—

નૈવ યાચા ન મનસા પ્રાપ્તું શખ્યો ન ચક્ષુષા ।

અસ્તીતિ મુવતોન્યપ્ર કથં તદુપલભ્યસે ॥

અસ્તીત્યેવોપલબ્ધપ્યસ્તત્ત્વમાયેન ચોમયોઃ ।

અસ્તીત્યેવોપલબ્ધસ્ય તત્ત્વમાયઃ પ્રસીદતિ ॥

(૨, ૬, ૧૨-૧૩)

(न पाप्मी से, न मन से ही प्राप्त होने योग्य है न आंखों के ही दिखाई देता है इससे "दे" इस प्रकार कहने वाले (विश्वासी) को छोड़कर दूसरे उसे कैसे पा सकते हैं और जैसा समझने से ही (उस) पुरुष की कृपा होती है.

इससे विश्वास की परमार्थ में नये आवश्यकता है वह स्पष्ट हो जाती है. इस तरह यह निर्विवाद सिद्ध है कि वेदों में विश्वास पूर्वक मंत्र-रूप के साधन का उद्देश्य है.

भक्ति-प्रधान राम, कृष्ण आदि अनारविमयक उपनिषदों में लगवनाम की महिमा का स्पष्ट उद्देश्य है और कवि संतरथ उपनिषद में तो—

हरे राम हरे राम राम राम हरे हरे ।
हरे कृष्ण हरे कृष्ण कृष्ण हरे हरे ॥
इस मंत्र के ही कलियुग में तारक माना है.

('शंकासमाधानांक' भांभी

७१५-एक भीख दो

(लेखक:-श्री. कृष्णदत्त भट्ट शास्त्री)

द्वार द्वार मैं तुझे मांगना, फिरता हूँ निज हाथ पसार ।
कोई देगा क्या प्रभु प्यारा, मुझको मेरा जीवनसार ॥
पूजा घरमें रत्न मिल तेरे, गीत जहां गाते भाई ।
घन दौलत की भीख मिली, पर तेरी भीख-नहीं पाई ॥
रोटी पैसा बटोरते हैं, नाम तुम्हारा लेले कर ।
कई पुजारी, कई भिखारी, औरों के जा जा कर घर ॥
नाम तुम्हारा मिल जाये यदि, है क्या जग का राज्य अखिल ।
अपना सब सर्वस्व सौंप कर, भीख तुम्हारी जाये मिल ॥

—चंडीचर विद्यालंकार

यह किस रक्के भसीदा का मकां है?
जमी जिसका चहारम आसमां है?

अरे, यही तो है हमारे अलबेले प्रियतम, प्यारे भायक, सच्चे दिवपर का भवान ! उसके सिवा ऐसा विशास और सुंदर भवान हो ही किस का सकता है ?

सच्चे प्रेमी के संसार के कलु कलु में अपने प्यारे की दी ३५भाधुरी दीप पड़ती है, जिस ओर उसकी नजर जाती है उसी ओर उसे उसका प्यारा और उसकी धारीगरी दीप पड़ती है, वह प्रेमोन्मत्त होकर गा छिंता है, कि—

कुछ न पूछो कि मुझे इश्क में क्या मिलता है ।
दर्द जय उठता है इक लुफ्त नया मिलता है ॥
जरे जरे से नुमायां है तेरी शाने बज्जूद ।
पचे पचे से तेरा पार ! पता मिलता है ॥
देख लो हाथ को दामन के मुक़ाविल रखकर ।
खून आशिफ़ से कहीं रंगे हिना मिलता है ।
दहर में, कावे में, मसजिद में, कलेसाओं में ।
हर जगह तेरी ही कुदरत का पता मिलता है ॥

नसीबत देने वाले लोग भी अजब्य सुनकी होते हैं, सभी को नसीबत देने का आभास हो जाते हैं, जानते हैं कि—प्रेमी स्वार्थी शर नहीं होता, प्रकृति के कलु कलु में उसे अपना प्यारा दीप पड़ता है, वह तो निधरदेभता है छिंद प्यारे की के भौजूद पाना दे, अगर वह लोग तब भी डाढ़े भानने वाले, इरमा की जसते हैं, कि—

तनहा न उसे अपने दिले तंग में पहचान ।
हर याग में हर दस्त में, हर संग में पहचान ॥
घेरंग में, पारंग में, नैरंग में पहचान ।
मंज़िल में, मुक़ामात में हर संग में पहचान ॥
हर राह में, हर साथ में हर संग में पहचान ।
हर अजम इरादे में हर आहंग में पहचान ॥
हर जान में हर यात में हर दंग में पहचान ।
भासिक हि-तो-दिलदार को हर रंग में पहचान ॥

गनाय ! आपकी इरमाने के पेश्वर की ह्म जान का वे अनु-

जब कर चुके हैं, ऐसा न होता तो जला खदीह सरभद क्यों
कहता, कि—

फिदाये तो शयम् विया विया,
कि तो बहर-सूरते किमी आई,
मन तुग खूब मीशनासम् ।

आरे, प्यारे दिलवर! मैं कुर्बान नगीं तुज पर! आ, आ,
तू याहे जिस सक्क में, जिस सूरत में आये, मैं तुझे भूम पढ़-
नानता हूँ. आज तू भीत ही सक्क में आया है तब भी मैं तुझे
मजबूरी पढ़ाना गया. जडा अच्छा किया तूने जो मेरा सर छिड़ा
दिया वना मैं तो सर दह के भारे जडा बेचैन था. सारा किस्सा
भतम होगया. प्यारे! मैं तेरे छिन्न अहसान का जडा शुक्र गुमर हूँ.

सर जुदा कर्द अज तनम् शोखे कि घामापार बूद,
किस्सा कोतह कर्द वना वदे सर विसयार बूद!

जिस दिन सरभद का जम्हरयस पर, कलगाव पर ले
जया ग रहा था, उस दिन सारा हिन्दी सहर उसके दर्शनों के
छमज पडा था. बीड छतनी अधिक थी कि कन्धे छिन्ने ग रहे थे,
हूँदने पर भी रास्ता न भिन्नना था; मानो किसी सड़गदे की प्यारत
ग रही हो. जनसमुद्र का न ओर दीप रहा था न छोर. आप
उस समय भी प्रेमभद में भरत हो अपने प्यारे से इरमा
रहे थे कि—

बजुमें इइके तो अम् सी मीकुशन्द गौगपस्त,
तो नीज घरसरे वाम जाकि खुश तमाशा एस्त!

प्यारे! मुझे तुज से प्रेम करने के अपराध में कल दिया ग
रहा है. यह सारा सार गुव, केवावव किसी का है. तू भी अडारी
पर यदकर देण तो-हैसा जदिया तमाशा है.

अक पार अक लकत के ओंपडे में आम लगी. आप दूसरी
ओर ही चीन्हे छिड़ा छिड़ा कर किसी में जवनेदुजे कदने लगे पाव
दिलवर! भूम आगे! आज अम्मे के रूप में आओ. पर प्रेमो,

मेरी नज़रों से ऐसे छुपे रह सकते हो ? किसी भी सूरत में आओ मैं तुम्हें बिना पहिचाने नहीं मान सकता।

एक लकड़वा रोटी बनाकर भोग लगाने का जैने ही न रहे थे कि एक कुत्ता रोटियां मुँह में दबाकर लाग यत्ना, आप ही की इतारी लेकर उसके पीछे खिलवाते दुझे दौड़े—नाथ ! राटियां इभी ही हैं जरा छुँके सुपड तो खेने दो ! तब भोग लगाना।

लक्षा प्रभुप्रेम के जैसे दीवाने घट घट में उस साँध का दर्शन न करेगे तो कौन करेगा ? छन्डी का तो कहना है कि—

“जिधर देखता हूँ उधर तू ही तू है,
कि हरशय में जलवा तेरा हूयहू है ॥”

उमर लकड़वा ने किसी युवाभ से जे कि जकरी यराता था, पूछा कि—“तू एक जकरी मेरे हाथ भेजेगा ?” उसने जवाब दिया कि—“जकरियों का भासिक दूसरा है, मुझे तो इनके यराने का काम सिपुई है。” छस पर उमर बोले कि—“इनका भासिक यहाँ तो नहीं देपता है, उससे हट देना कि एक जकरी को भेजिया छहा ले गया。” तब यरवाड़े ने कहा, कि—“जे जकरियों का भासिक नहीं देपता तो घट घट व्यापी भासिक तो देपता है。” यह सुनकर उमर राने लगे और उसके भासिक को जुलवाकर मुँह मांगी भोक्ष दे उस युवाभ को छुड़ा लिया और यह हटकर विदा दिया, कि—“जैसे तेरी सन्धाध ने तुझको छस युवाभी से छुड़ाया है, उसी प्रकार वह परभोक्ष में भी तुझको नरों के त्रास से जयाकर मुपरधान में अयस पास दे。”

धन्य है जैसे सौभाग्यवान जे घट घट में छरी प्रकार अपने प्रियतम की रपभापुरी का दर्शन किया करते हैं, जैसे सीधे सादे, बोले जाते सन्धे लकड़वा जगवान का जदुत प्रिय है—

निरमल मन जनसो मोहि पाया ।

मोहि फपट छल छिद्र न भावा ॥

जैसे प्रभुप्रेम के दीवाने लकड़वा अपना सभ कुछ छुटा कर जगवान के द्वार पर एक जिपारी के रप में आ जिराने दे और पुकारने लगने दे कि—

महलों से लेकर छपर तक, नीचे से लेकर ऊपर तक,
 क्या कूलों में क्या कांटों में, घोर विमिर में या तारों में,
 इस दुनिया में क्या है मेरा? सब कुछ तेरा सब कुछ तेरा!

मैं हूँ एक भिखारी तेरा ॥ १ ॥

जो देता है ले लेता है, और किसी को दे देता है,
 सब कुछ वैसा ही रहता है, नहीं खजाना यह घटता है,
 फूँ किससे फिर है यह मेरा, सब कुछ तेरा सब कुछ तेरा!

मैं हूँ एक भिखारी तेरा ॥ २ ॥

अपने सारे साथी संगी, यमुधा जिनसे प्यारी लगती,
 उनकी स्मृति भी मिट जाती है, अन्त शून्य में मिली जाती है,
 मोह वंधे कह देते मेरा। सब कुछ तेरा सब कुछ तेरा!

मैं हूँ एक भिखारी तेरा ॥ ३ ॥

खाली आए खाली जाते, जैसे थे वैसे ही जाते,
 जब जाते ऐसे ही जाते, लेकर साथ न कुछ भी जाते,
 क्या है मेरा क्या है मेरा! सब कुछ तेरा सब कुछ तेरा!

मैं हूँ एक भिखारी तेरा ॥ ४ ॥

—यंशीधर विद्यालंकार

प्रभियों का तो अपने प्यारे का दर्यान जने रहने में ही
 आनंद आता है, कहने है, कि—

लाख सवतनत से बढ़ कर है हमें पासपानी तेरी ।

धुंधे अज्ञात हमारी और काष्ठ धुंधी ही नहीं है—

कोई आरजू हमें नहीं है, एक चाह जानी तेरी ।

कुछ न चाहिये, चाहिये सिर्फ महेश्वरानी तेरी ॥

—प्रताप नारायण

हमारा तो केवल तुम से वास्ता है, औरों से हमें मतलब ही
 क्या? हमारे तो जे कुछ हो सो तुम्हीं हो। तुम्हीं पर हम अपना
 सभ कुछ निभार चुके, अज हम दूसरों से काष्ठ सरोकार रखें ही
 क्यों? अज तो तुम्हीं ही हमारे ओक मात्र अवश्वजन हो, अज
 ? मैं तो—

वारि चुकी मन मोहन पै मन,
आनन्दकन्द निहार चुकी री ।
धारि चुकी उर सांवरि मूरति,
लोक कै लाज विसारी चुकी री ॥
जारि चुकी कुल कानि भट्ट अव
नीको बुरो तो विचारी चुकी री ।
डारि चुकी गल बांही कुमार के,
प्रानन को बलिहार चुकी री ॥

—श्री पति

अज तो तेरे ही हाथ निभाह है ! याड़े भार याड़े निहा
हम तो अपना धर्म अदा कर चुके ! अज तू याड़े जो कुछ करे
हुंकराहे या प्यार करे, हमें धूस से डार्फ मतलब नहीं. हम तो तुझे
अपना सज कुछ दे चुके, खुद स्वयं भी तेरे हो चुके. अज हमें—

किसी की पर्वा नहीं रहीं,
सय से दूटा अब नाता है ।

तुम्हीं हो सय कुछ छोड़ कर,
तुम्हें कौन कह जाता है ॥

धैर्यकूफ कोई हथर उधर फिरते मारे मारे होंगे ।
किसी तरह से हम अज, तुमसे न कभी सपारे होंगे ॥

हमने तो जिस दिन अपना सज कुछ तुम्हारे दरवाज़ों पर
न्योछावर किया था उसी दिन साक्ष साक्ष दह दिया था, कि—

क्यों ? प्यारे अवनधन ! तुम्हारे दरबारविहों पर नैयद अपना
अवन जेंट अदा रहा हूँ. नाथ ! धूसे स्वीकार कर अनुमदित करो.
स्वामिन ! वो मेरे यद हाथ, अज से ये केवल तेरी आगाधारिता
में दी गये, तेरी लुकुटि के दी धियारे पर नाथे. अज तक मेरे
अज के न जाने कितने अमूल्य हाथों, धटों, भदीनों तथा वरों
॥ उपयोग व्यर्थ सारदीन कियों में होता रहा है, पर नाथ ! अज
तो रूप कर नैसा करो कि धूस अवन के जो हाथ येव रद भये हैं—

ਉਨ ਕਾ ਉਪਯੋਗ ਅਯ ਕੇਵਲ ਤੇਰੀ ਅਯਾਂਤ ਉਪਾਸਨਾ, ਪੂਜ ਐਰੇ
 ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਮੇਂ ਦੀ ਛੇ। ਥੇ ਫੇਵ ! ਮੇਰੇ ਧਰ ਪੈਰ, ਥੇ ਅਯ ਸੇ ਕੇਵਲ
 ਉਸੀ ਮਾਗ ਪਰ ਧਰੇਂ ਜਿਸ ਪਰ ਪ੍ਰਯਾਨਾ ਆਛੇ। ਸਵਾਮਿਨ ! ਥੇ ਮੇਰੀ
 ਧਰ ਵਾਧੀ ਐਰੇ ਛੇ, ਮੁਝੇ ਜਾਨੇ-ਅਯ ਕੇਵਲ ਅਪਨੇ ਮਾਧਿਕ ਦੀ ਛੇ
 ਗੀਤ। ਧਰ ਛੇਛੇ ਅਯ ਸੇ ਕੇਵਲ ਤੇਰੇ ਸਦੇਸ਼ਾਂ ਸੇ ਪ੍ਰਥਾਂ ਰਹੇਂ ਮੇਰੇ ਧਾਰੇ
 ਮਾਲਿਕ ! ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਨੇ ਕੁਝ ਧਨ ਦੀਤਤ ਛੇ, ਰੁਪਯਾ-ਪੈਸਾ ਛੇ ਧਰ ਸਭੀ
 ਗੁਮਫਾਰੇ ਧਰੇਂ ਮੇਂ ਨਿਵੇਦਿਤ ਛੇ, ਮੈਂ ਅਯ ਉਸਤੀ ਸੁਰਤ ਨੀ ਨਹੀਂ
 ਦੇਖਨਾ ਆਛੇ। ਮੁਝੇ ਅਯ ਐਕੇ ਭਾਨੀ ਭੈਰੀ ਦੀ ਨੀ ਆਰਤ ਨਹੀਂ।
 ਅਪਨੀ ਗੁਮਫਾਰੇ ਧਰੇਂ ਮੇਂ ਛੇ ਪ੍ਰਿਥਤਮ ! ਗੁਮਫਾਰੇ ਛੇ ਰਹਾਂ ਛੇ।
 ਨੈਸਾ ਆਛੇ ਧਰ ਸੇ ਭਾਮ ਥੇ। ਨਾਥ ! ਸਭ ਕੁਝ ਆਯ ਤੇਰੇ ਧਰੇਂ ਪਰ
 ਆਯਾਵਰ ਕਰ ਰਹਾਂ ਛੇ ਫਿਰ ਮੇਰੀ ਧਰੇਂ ਦੀ ਆਤ ਦੀ ਕਥਾ ਛੇ ? ਧਰੇਂ
 ਨੀ ਪ੍ਰ ਅਪਨੀ ਧਰੇਂ ਆਨਾ ਆਛੇ। ਦਿਲਵਰ, ਧਰ ਛੇਛੇ ਗੁਮਫਾਰੇ ਛੇ ਅਪਨੇ
 ਕਰੇਂ, ਆਰੇ ! ਧਰੇਂ ਤੇ ਗੁਮਫਾਰੇ ਦੀ ਆਯ ਛੇ ਧਰੇਂ ਧਰੇਂ ਨਾਥ ! ਧਰੇਂ
 ਗੁਮ ਅਪਨਾ ਆਛੇ ਸਿੰਘਾਸਨ ਆਨਾ ਆਛੇ ਤਭੀ ਛੇਛੇ ਰਹੇਂ। ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ
 ਮੁਝ ਮੇਂ ਛੇ ਦੀ ਕਥਾ ? ਤੇ ਨੀ, ਨੇ ਕੁਝ ਧਰੇਂ ਆਯ ਛੇ ਉਸੇ ਨੀ ਮੇਂ
 ਤੇਰੇ ਆਨੇ ਮੇਂ ਆਯਿਕ ਕਰ ਰਹਾਂ ਛੇ। ਅਯ ਮੇਂ ਅਪਨੀ ਕਛੀ ਨੇ
 ਵਾਧੀ ਸਾਰੀ ਆਯੇਂ ਗੁਮਫਾਰੇ ਛੇ ਮੁਝ। ਕੇਵਲ ਧਰ 'ਮੈਂ' ਦੀ ਰਹ ਗਯਾ ਛੇ ਅਯ
 ਧਰੇਂ ਆਰੇ ਕਛਾਂ ਆਯੇਂ ? ਨੈਸੇ ਪ੍ਰੇਮ ਆਰੇ ਸਭ ਆਯੇਂ ਰਵੀਕਾਰ ਕਰ ਮੁਝੇ
 ਅਨੁਮਤਿਤ ਆਯਾ ਛੇ ਉਸੀ ਆਯਿਕ ਧਰੇਂ ਨੀ ਰਵੀਕਾਰ ਕਰਨੇ ਦੀ ਆਯਾ ਦਿਖਾ
 ਅਯ ਸੇ ਮੁਝੇ ਫੁੱਲੇ ਵਾਧੇ ਗੁਮ ਮੇਂ ਦੀ ਮੁਝੇ ਪਾਯਾ ਧਰੇਂ ਧਰੇਂ ਧਰੇਂ ਛੇ।

ਅਯ ਆਯਾ, ਆਯਾਯਾ ਨਾਥ ! ਕਿ ਮੁਝੇ ਗੁਮਫਾਰੇ ਆਯਾ ਆਯਾ
 ਆਰੇ ਕਛਾਂ ਆਯਾ ਛੇ ? ਅਯ : ਅਯ ਆਯੇਂ ਨੀ ਨਿਧਰ ਕਰ ਆਯਾ ਛੇ
 ਕਿ ਗੁਮ ਆਛੇ ਆਯੇਂ ਆਯਾ ਸਮਝਾਯਾ, ਮਾਰੇ, ਪੀਠਾ, ਨਾਰਾਯ ਛੇ-ਕੁਝ
 ਨੀ ਕਰੇ। ਆਯ ਅਯ ਧਰੇਂ ਸੇ ਆਯ ਸੇ ਮਸ ਆਯੇਂ ਵਾਧੇ ਆਯ ਨਹੀਂ। ਅਯ
 ਤੇ ਆਯ ਗੁਮਫਾਰੇ ਆਯੇਂ ਪਰ ਧਰੇਂ ਰਹਾ ਆਯੇਂ। ਅਯ ਆਯਾ ਕਿਸੀ ਮੇਂ
 ਕਥਾ ਆਯਾ ਨੇ ਆਯੇਂ ਧਰੇਂ ਸੇ ਆਯਾ ਸਕੇ। ਸਵਧ ਗੁਮ ਨੀ ਅਸਮਧ
 ਰਹੇਂ, ਆਯੋਂ, ਆਯੋਂ, ਆਯੇਂ ਜਿਸ ਤਾਰ ਤੇ ਪੜ੍ਹ ਰਹਾ ਛੇ ਗੁਮ ਤੇ ਸਵਧ
 ਦੀ ਉਸਮੇਂ ਆਯੇਂ ਆਯੇਂ ਆਯੇਂ ਕਰੇਂ ਛੇ। ਧਰ ਤਾਰ ਦੇ ਆਯਾ ਮਹੀਨ ਮਗਰ
 ਆਯ ਆਯਾ ਉਨਾ ਦੀ ਆਯਾ ਛੇ। ਆਯਾ ਆਯਾ ਅਯਾ ਛੇ, ਤਭੀ ਤੇ

रसनिधि ने कहा है कि—

या झीने हित तार में चल ऐतो अधिकाय ।

अखिल लोक को ईसदू यासों वांध्यो जाय ॥

धसखिये सभज रउणो कि तुम्हारी सखी कोशिशें ओकार जयंगी.
तुम हमें जितना सताओगे हमें उतना ही अधिक भण आयगा. क्योंकि.
मिली यह दर्द में लज्जत, कि जख्मे दिल पै गर कोई ।
छिड़कत है नमक तो हम, उसे मरहम समझते हैं ॥

धसखिये तो—

मुजरिमे इदक के अरमान निराले देखे,

जुर्म का हौसला बढ़ता है सज़ा पाने से ।

अच्छा है, अजब हम भी देखते हैं—

जफ़ायें तुम किये जाओ, बफ़ायें हम किये जायें,

हमें भी देखना यह है कि कितने बेबफ़ा तुम हो ।

अजब तो हम तुम्हारे दर्वाजे पर आउंगे हैं. क्योंकि हमें

पूरा भरोसा है, कि—

मेरे शाहे खूयां ! कभी तेरे दर से,

सदा कोई मायूस जाता नहीं है ।

क्या हमारे ऊपर ही तुम्हारी दयादृष्टि न होगी ? ऐसा तो
तुम्हारे दरबार में जे ध-साह न होना आदिये. दयासागर के नाते
तो तुम्हारा हज़रत यही है, कि—

मानिये कहना दरे दौलत पै रहने दीजिये ।

हम ग़रीबों से है सारी यादशाही आपकी ।

नाय, हमारी शिक्षा यही है, क्या धितनी छोटी सी भीष
जो तुम न दे सकोगे ?

हर सुबह उठके तुमसे मांगूं हूँ मैं तुझी को,

तेरे सिपाय मेरा कुछ मुदया नहीं है ।

—अकबर

(' संकीर्तन ' ना ओक अंकभांधी)

૭૧૧૬-સંતોની જીવંત વાણી

મનુષ્યના મનમાં આવતા સામાન્ય વિચાર અને સૂતિના ખળભળાટમાં હિલચલતા વિચારો વચ્ચે હમેશાં ધણું અંતર હોય છે અને તે ખરાબર છે. સપાટ જમીનવાળા પ્રદેશમાં થકને યાંત્રપણે વહેતી નદીના પડોળા પ્રવાહમાં જોયા જોયા પરંતો વચ્ચેની સાંકડી ખીણોમાં થકને એક ખડક પરથી ખીણ ખડક પર હલંગો મારતી ધો ધો વહેતી નદીનું જોશ ક્યાંથી હોય ? મોર હમેશાં ટુકે છે, પણ આપાદ મહિનાનો કાળો મેઘ દૂર ચડી આવેલો જોઈ ત્યારે તે જાંચી ડોક કરી 'મે આવ' 'મે આર' કરી ટુકડા લાગે છે, તે વખતે તેનો એ કેકારવ વધારે ઉગત, વધારે આનંદ આપનારો અને વધારે મીઠો હોય છે ! તેટલોજ ફેર સામાન્ય વિચારોમાં અને સૂતિ થઈ આવવાથી તનમય થઈ મથેલા અંતઃકરણમાંથી વિનાપ્રવાસે નીકળતા વિચારો વચ્ચે હોય છે. સામાન્ય વિચારો વિચારચક્તિથી મને તેટલા બરપૂર હોય, તોપણ અંતઃકરણમાં સૂતિની ગેરહાજરીને લીધે તેમાં ચેતના, તેજ, પ્રતિભા કે જુસ્સો હોનાં નથી ! જે વખતે આત્મા જંધતો હોય છે અને વિવેકબુદ્ધિ દેડકું મળેલા સાપની પેઠે મંઠ થયેલી હોય છે, તેવા વખતમાં જનમ મામેલા વિચારોમાં તેજસ્વિતા ક્યાંથીજ આવે ! એકાદ વિષયનો વિચાર કરતાં કરતાં એની જોડે તનમય થઈ જઈને આપણે ત્યારે બોલવા લાગીએ છીએ, ત્યારે આપણા મનમાં વિચારો જેટલા જોરથી દોડવા લાગે છે, તેટલા હમેશાં આવે છે કે ? સામાન્ય વિચારો વચ્ચે અને સૂતિથી આવતા વિચારો વચ્ચેનો આ ફેર કાયમનો છે. સૂતિના વિચારમાં ચેતન્ય હોય છે, સૂતિના વિચારમાં તેજસ્વિતા હોય છે. સૂતિના વિચારમાં મૂએલાંને સજીવન કરવાની, કરમાયેલાંને ખીલવવાની ચક્તિ હોય છે. સૂતિના વિચાર જંધતા અંતઃકરણને જગાડીને હિનતિ અને કપાળને માર્ગે દારે છે; સામાન્ય વિચારોમાં એ ચક્તિ હોતી નથી અને તેથીજ કાળના ધસારામાં બહુ દિવસ ન ટકતાં તે જુલાઈ-ઝૂંસાઈ મળે છે.

પરંતુ સ્ફૂર્તિના વિચાર મરતા નથી, શૂંસાતા નથી. સ્ફૂર્તિના વિચાર ચિરંજીવ છે. બુદ્ધ, ખ્રિસ્ત, મહંમદ, શંકરાચાર્ય એ સૌને મર્યા આજ કેટલાએ જમાના વીતી ગયા પણ એમણે દુનિયાને દાન કરેલા વિચારો મૃત્યુ પામ્યા નથી. એ વિચાર અમર છે. શ્રીરામકૃષ્ણ પરમહંસ એકે યુનિવર્સિટીના પ્રેન્સિપાલ નહોતા. એ સત્પુરુષને પૂરું લખતાંવાંચતાં પણ આવડતું નહોતું, પરંતુ અંતઃકરણમાં આધ્યાત્મિક સ્ફૂર્તિનો સૂર્ય જીમવાથી તેમના વિચારોનાં કિરણ એટલે દૂર સુધી અને એટલી તેજસ્વિતાથી પ્રકાશ્યાં કે હિંદુધર્મની અને વેદાંતની મસ્કરી કરનારા અને ડોહરને (ત્રણ રૂપિયાની કિંમતવાળો અમેરિકામાં ચાલતો સિક્કો) દેવ માનનારા અમેરિકન લોકો પણ એમની ભક્તિ કરવા લાગ્યા. એનુંજ નામ સ્ફૂર્તિ. સ્વામી વિવેકાનંદ અને સ્વામી રામતીર્થ ઉપદેશદાન દઇને આ દેશનું થોડામાં થોડા વખતમાં વધારેમાં વધારે કન્યાણુ કરી શક્યા તેનું પણ ખરું કારણ શું? તેમના વિચારોમાં વહેતી સ્ફૂર્તિજ. એવા જીવનદાયક સ્ફૂર્તિના સાક્ષાત્ અવતાર જેવા સંતોનો એક એક શબ્દ તેમથી તપતા સૂર્યના એક એક કિરણ જેવાજ હોય છે. સ્ફૂર્તિની વાણી એ જીવંત વાણી છે. એવું જીવંતપણું એમની વાણીમાં હતું, તેથીજ તેમના વખતમાં-અને આપારે પણ-કરોડો લોકો એમના વિચાર વાંચી કે ખીમની પાસેથી આસ્થાપૂર્વક સાંભળીને નવું જીવન મેળવે છે. પોતાનો ઉદ્ધાર કરી લે છે. ધન્ય એવા સંતોને!

ભારતના યુવાનો! સ્ફૂર્તિના વિચાર હમેશાંજ બહુ મુંઝવે હોય છે એ ખરું; પણ તેમાંએ કેટલાક વિચાર એટલા તો મોહક, એટલા તો તેજસ્વી અને હૃદયમાં ચેતનની વ્યોત પ્રગટાવનારા હોય છે કે, મને તેટલી વાર વાંચીએ, તમે તેટલી વાર સાંભળીએ છતાંએ મન તમ કવું નથી. જેમ જેમ તેનો રસ આપીએ, જેમ જેમ તેમાંની કાવ્યગીતાના મૂર સાંભળીએ, તેમ તેમ મન એ તરફ વધારે ને વધારેજ આકર્ષાય છે અને આપણા વિચારોને નવું જીવન મળી ચિત્તરત્તિ ઉન્ન્યાસપૂર્ણ રહેવા લાગે છે! વ્યવહારમાં-પછી એ વ્યવહાર નાનો દો કે મોટો દો, એક વ્યક્તિનો દો કે આખા રાષ્ટ્રનો

હો-કુઃખના પ્રસંગ તો આવવાનાજ. નાના વ્યવહારની મુશ્કેલીઓ નાની, મોટાની મોટી; પણ મુશ્કેલીઓના કાંટા વિનાતો આ જગતમાં એકે વ્યવહાર નથી. મુશ્કેલીઓ વડેજ આપણા પ્રયત્નોની કસોટી થાય છે, આપણું સામર્થ્ય વધે છે એ ખરું; પણ એ મુશ્કેલીઓને વખતે ઉદ્વેગ, લાચ, નાહિમેદી અને કુર્મજતાની યાપણ મનને વાગ્યા વિના રહેતી નથી. માન-અપમાનના, સંકેતના, નાહિ-મેદીના, કુઃખના પ્રસંગ આ સંસારમાં કેના પર નથી આવતા? અને તે વેળાએ કેનું મન ખિજ નથી થતું? આ સંસારમાં મૂંઝવાયેલા સૂતરના કોડડા જેવા વાંકાયૂંકા વ્યવહારને ઉકેલવામાં સૌ કોઈને કુઃખનાં દર્શન થાય છે; સૌ કોઈને જાનૈયા-માંડવિયાને ભાગે આવતાં દુઃખાણાંની પેટે બલાણું શુકન સાંભળવા પડે છે અને એવે વખતે સૌ કોઈ ખિજ થાય છે. સૌ કોઈ સંસારને ખારોએ કહી-કાંટાભર્યો કહી-નિકે છે. સંસારનાં મુખકુઃખ, માનઅપમાન, સિદ્ધિ-અસિદ્ધિને સરખાંજ મણનારા સત્પુરુષોની વાત જુદી. એમને એમનાજ ગજ વડે માપવા જોઈએ. આપણી અદ્વાનભરી દૂંઝી નજરનો ગજ એમને ન પહોંચે. પણ એવા અઘૌકિક સંત પુરુષોની ખરાબરી સંસારના અનેક ખારાખાટા વ્યવહારમાં રાતદિવસ ઝૂંટતો સામાન્ય મનુષ્ય શી રીતે કરી શકે? સારાંશ એજ કે આંતરણે ટેરવે મણી શકાય એટલા, એવા વિરલા સંતો અને સત્પુરુષોને હોડી દહાડે તો ઘણાખરા મનુષ્યો વ્યવહારની ખડતલતાથી કંટાળતા અને ખિજ થયેલા નજરે પડે છે. આવા પ્રસંગો જીવનમાં ત્યાં ત્યાં, આરંભે, કમલે કમલે, પથરાયેલા છે. તેથી એવે પ્રસંગે કુર્મજતાથી કૂચતા મનને આશા અને ઉમેદનું અમૃત જેવું મીઠું દૂધ પાષ્ટ પુનર્જીવન બક્ષનારી કામધેનુ સંતોની અમોઘ, ઓજરવી, અમૃતઝરતી અનુભવની વાણીજ છે! શ્રીમત્ સ્વામી વિવેકાનંદ, સ્વામી રામતીર્થ, ધીરામકૃષ્ણ પરમહંસ વગેરેનાં સૂતિદાયક, ચેતનાદાયક બોધવચનોને હૃદયમાં સતત ગુંજતાં કરી એના મહામંત્રોના પડયા આપણામાંથી ઉદારવા એજ કુઃખનું મોટામાં મોટું ઔષધ છે. સંતોના સ્મરણમાનથી કુઃખ જીર્ણ રહેશે નહિ. એ સંતોના

ફક્ત તસવીર તરફ નજર કરતાંની સાથેજ હૃદયમાંની બધી દુખળી
મનોવૃત્તિઓ દાર યજ્ઞ બન્ય છે. તેમનું મુખકમળ આપણા અંતરમાં
ઓજસ ઉત્પન્ન કરે છે. અંતઃકરણમાં આખા જગતને બાય ભીડી
પ્રેમને તાંતણે બાંધે એવડા વિશ્વપ્રેમની છાપ બિડે છે. ઓકણુતાની
કલંકમેય ધોવાઈ જઈ હૃદયમાં સ્ફૂર્તિનો ઝરો ધો ધો વહેવા લાગે
છે, ઉત્સાહ દાબ્યો દબાતો નથી, જીવન સમાચું સમાતું નથી અને
સ્વામી વિવેકાનંદ કહેના તેમ આપણા હૃદયમાં આત્મકેમ્પરી ગર્જવા
લાગે છે ! અહાહા ! કેટલો એ સંતોની શક્તિનો પ્રભાવ ! એમની
શક્તિનો મહિમા આપણાં જેવાં ક્ષુદ્ર મનુષ્યો શો ગાશે ? અને ગાય
તોપણ કેટલોક ? નિરાશ થયેલા, દુર્બળ બની ગયેલા, સંકટો અને
મુશ્કેલીઓથી ગળી જઈ દિવંત હારી બેઠેલાં મનુષ્યો ! દુઃખથી
તપેલા મનને શાંત કરવા, હૃદયમાં ચેનના રેડી અખૂટ સામર્થ્યનો
ઝરો ઉત્પન્ન કરવા અને ચિત્તને ઉત્તેજન આપી જાગે જાગે દોરી
જવાના હેતુથી એ સંતશિરોમણિના જીવંત બોલ ખાસ ચૂંટી
કાઢી તમારા તોપત્રયનું નિવારણ કરવા તમને મોકળે હાથે વહેંચવાનું
યોગ્યું છે. તમારાં જીવનને સાત્ત્વિક ઓપ આપીને અનંત સુખના
અધિકારી બનાવનારી અને હેતથી દેવા સાથે ચાંપી તમારાં યાકેલાં
મનને પ્રેમથી પંપાળનારી આ તમારી સંતત્રણી માતા અહીં
તમને કેડે લેવા ઉત્સુક છે ! આ સત્પુરુષત્રણીનું સ્મરણ કરો, આ
જનનીત્રયના મોં તરફ જુઓ. જગવાન પાર્થસારથિનું પુણ્યપાવન
નામ ઉચ્ચારો અને પછી આ અમૃતસંજીવની માત્રા પીઓ ! તમારાં
દુઃખમાત્ર મીઠુની પેડે ઓગળી જશે. તમારો આત્મા જાગૃત થશે,
તમારું સામર્થ્ય વધશે અને “તેષામહંસમુદ્ધર્તા મૃત્યુ સંસાર-
સાગરાત્” એ જગવાન શ્રીકૃષ્ણનું વચન તમારી આંખ સામે
તરી આવી તમારાં જીવન આ સંસારસાગરની પાર કરવા
જેટલા, એટલુંજ નહિ પણ તે યશસ્વીપણે પાર કરવા જેટલા અ-
ધિક કર્તૃત્વસાગી તમે ખાતરીથી બનશો ! સંતોની-સત્પુરુષોની-વાણી-
નો પ્રભાવજ એવો છે. શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા તમને જાગૃત અને
જીવનપૂર્ણ કરો એજ પ્રાર્થના !

(૧) કુષ્મ અને નિરાશાના મારા વચ્ચે દિવંત દારી નક્કે પાછા ફરવું એ નામદોષ છે. જે જે કષ્ટ બને છે તે બધું સારાને મારેજ છે એવો દંડ બરોસો-બ્રહ્મ રાખીને ઇશ્વરની ઇચ્છાને મૂકે મોટે માન આપ. 'આપ કેમ થવું?' અને 'ક્યાં' તેમ શા માટે થવું જોઈએ?' એવી ચોપટ કરીશ મા! મુશ્કેલીઓ આવશે, મન પાછું દંડશે પણ જગજગતનીના ઉપરની બ્રહ્મ કમરા દબા મા "મર્યેવ મન આઘત્સ્વ, મયિ વુદ્ધિ નિવેશય ॥" એવો ઉપદેશ જે સારથિએ અર્જુનને ક્યો તેનેજ સાદ કર!! એજ તને પણ આ કુહર માવાના મેળામાંથી મુખને માર્ગ દેખાડશે! જા! આ ક્ષણેજ એ પાર્થસારથિના મદિરે જા! એટલે એ અનાથનો બેલી, અશરણોનો ઘરણ, જેણે ગોકુળમાં સરણ મનતા ગોવર્ગિયાઓની સોખત સ્વીકારી રક્ષા કરી, જે અતિથઈ ગુહકને ગાઢ આશિર્ગત આપતાં અચકાચો નહિ, જેણે પુલાવતારમાં વેશ્યા અંબાલીના આમંત્રણને પ્રસન્નમુખે સ્વીકારીને તેનો ઉદાર ક્યો, જેણે સમાજમાં સૌથી છુટા ગણાતા બકતોની ખાતર અવતાર લીધા અને જેણે બકત નરસિંયાનાં બધાં સંકટ પોતાને માથે ઝોડી લઈ તેનું આખું સંસારસંકટ ચલાવ્યું, એ બચવાન શ્રીકૃષ્ણ જરૂર તને સહાય કરશે.

(૨) સત્ય, પ્રેમ અને લાગણી એ ત્રણ મુખ્ય તમારા અંતઃકરણમાં વસ્યા પછી તમને દરાવવાની આખા બ્રહ્માંડમાં કોઈની શક્તિ નથી. તમારા અંતઃકરણમાં ખરી લાગણી છે? મૃત્યુની પણ કશી પરવા ન રહે એટલી નિઃસ્વાર્થતા તમારામાં આવી છે? લોકકલ્યાણના આ પવિત્ર કાર્ય ઉપર તમારી અનન્ય ભક્તિ-અસીમ અનુરાગ છે? તો બેફિકર રહો! મોત કે બીકતા બાંધથી ખીંચો મા! ચલો, 'સહુ ચલો જીતવા જંગ' જુઓ કર્તવ્યનિયમો વાગતાં સંજગામ છે, બોલતો, ચાલતો સમાજનારાયણ તમારી સેવા-પૂજનની અપેક્ષા રાખે છે, આગળ ચાલવા માંડે તમારા દંડ આત્મનિશ્ચયની સામે હિમાલય જેવડા બિંચા અને આજેવા અનંત પ્રતિજ્ઞો પણ જોતજોતામાં પીતળી જશે.

(૩) જે પોતાનીજ ખાતર આ સંસારમાં જીવે છે તે જીવ:

મૂએલોજ છે; જે જગતના કલ્યાણની ખાતર-માનવજનતિના ઉદ્ધારની ખાતર-મરે છે એજ ખરો ચિરંજીવ !

(૪) અગણિત દુઃખથી ભરેલા આ લયંકર સંસારસાગરમાં રહીને એક હાથે આંખના આંસુ લૂછતાં લૂછતાંજ ખીખ હાથ વડે જે લોકોને કલ્યાણનો માર્ગ બતાવે તેજ ખરો પુરુષ !

(૫) ત્યાં દુનિયા વાહ વાહ કરે અને તાળીઓ વગાડી યાત્રાશી આપે ત્યાં તો એકાદી 'હરખાની મા' એ હજાર ઠેકાણે ધરવીરતા દેખાડશે ! પરંતુ લોકોની નિંદાસ્તુતિની લેશ પણ દરકાર ન કરતાં જે સદાકાળ સુકૃત કરતો રહે છે એજ ખરો પરમાયો !

(૬) ઉદાસીનો રાહુ તમારા ચિત્તને ગળે, ત્યારે નિરાશાથી નંખાઈ જતા ના. એમ ને એમ થોડાક દિવસ જવા દો એટલે તમને એની મેળેજ લાગશે કે તમારો અંતરાત્મા જન્યૂત થઈ તમારામાંજ વનરાજ કેસરીનું સામર્થ્ય ઉત્પન્ન થયું છે.

(૭) વૃત્તિઓ દુઃખભાર તળે ધુંદાઈ નિયોવાઈ ગયા સિવાય કર્તવ્ય-જન્યૂતિ થતી નથી. માથા ઉપર માર્યા વિના સાપ ફેલ્યું માંડી ખડો થતો નથી.

(૮) વિપન્નાવસ્થા મોટી યાજ્ઞા છે. સાધુપુરુષો અને તત્ત્વ-જ્ઞાનીઓ એ યાજ્ઞામાં બળે છે. પ્રચંડ શક્તિવાળા આ આખા વિશ્વના ચૂરેચૂરા થઈ જાય તોપણ ન ડગે એવી અતુલનીય ઇચ્છા-શક્તિ આ યાજ્ઞામાં બળીનેજ સંપાદન કરી શકાય છે.

(૯) ઓ ઠાઈ પોતાને હાથે રોપેલાં ઝાડને પોતાના દેખતાં ફળ આવેલ જોવા હચકે છે. પણ જનન એવાંજ 'ઉદ્દભરુ' લોકોથી વરસું હોત તો 'સમાયણ' નું ઝાડ પૃથ્વી ઉપર હોત નહિ. 'ખ્રિસ્ત' 'નાનક' ઇત્યાદિ સંતોના મહાપ્રયત્નોનાં ફળ તેમને પોતાને અપવા મળ્યાં કે ?

(૧૦) જિજ્ઞાસુ પરિસ્થિતિમાં મનુષ્યની નીતિ અને કર્તવ્યની જાણનાઓમાં પણ ફેર પડે છે. એ ફેર ઓળખીને તદનુરોધે જે વર્તે છે, તેજ જીવનકલહમાં સદાએ સરસો થઈ રહે છે.

(૧૧) એકજ સ્થિતિને વળગી રહેવું કિંવા એકજ સ્થિતિને ચિરકાળ ટકાવી રાખવાનો પ્રયત્ન કરવો એમ બંધી અધોગતિનું મૂળ છે. શુદ્ધિ અને વિકાસનો આડે દામ દઇ મનુષ્ય પશુપાત્રથી અંધ યતાંજ સર્વ પ્રકારનાં દુઃખ દોડી આવે છે.

(૧૨) ત્યાં જુદી પશુ દાર ખાઇને દનાય થાય છે, ત્યાં પ્રેમ જમ મેળવે છે.

(૧૩) વિષયના મોહથી જે જિતાતો નથી તે નિઃસંશય આખા જગતને છોડયે. પાવિત્ર્ય વિના ચૌર્ય નથી પાવિત્ર્ય વિના ઐક્ય નથી, પાવિત્ર્ય વિના શાંતિ નથી, પાવિત્ર્ય વિના વિજય નથી!

(૧૪) શુદ્ધ જુદિ, વિદ્યાજ દષ્ટિ. “અઘ્યાપારેષુ ઘ્યાપાર” ન કરવાનો નિશ્ચય, ખીજના દોષ સ્પર્શદષ્ટિ સખી ગણી જવા, મનની તરપરતા, એ બધા સદૃશ્યોનું અવલંબન કરી સોડોનો પ્રેમ સંપાદન કરવો અને તે ટકાવી રાખી તેમને ઉત્પતિપથે લઇ જવામાં રત રહેવું એ એક રાષ્ટ્રીય તપજ છે.

(૧૫) પ્રેમતરવનું અવલંબન કરીને સદાકાળ વર્તવાથી નાઇનું પર્યવસાન પણ તત્કાળ ખરા લાભમાં થાય છે.

(૧૬) શુદ્ધ હેતુ પર્વત જેવડી અઘ્યણોના પણ ચૂરા કરી નાખી આગળ જાય છે.

(૧૭) અખૂદ ધૈર્ય, તીવ્ર કર્મજુદિ અને ઉજ્જવળ ચારિત્ર્ય એ ત્રણ વિજયના ત્રિકોણની ત્રણ બાજુઓ છે.

(૧૮) સંસારમાં ભોગવર્ષા પડતાં વિવિધ દુઃખોનું કારણ ‘મનના સમતોલનો અભાવ’ જ છે. પર્વત ઉપરની સાંકડી કાં ઉપર કિંવા સરકસમાંના તાર ઉપર ચાલતાં જેમ શરીરનો તો સંભાળવો પડે છે, તેવી જ રીતે મનનું ઇશ્વર તરફ રહેનારું ગુરુત્તર મધ્ય જ્યારે ચળે છે ત્યારેજ દુઃખના કુંગર તૂટી પડે છે.

(૧૯) અંતઃકરણની શુદ્ધિ કરવા સારુ અને પાશવશક્તિને ઉપર વિજય મેળવવા સારુ ચાર વસ્તુઓ જરૂર જરૂરી છે. (૧) આત્મ

(૨) સત્ય આચરણ (૩) શૂત્રાચાર પર નિષ્કામ પ્રે

અને (૪) નિષ્કામ આચરણ.

(૨૦) જીવનના તમામ દરવાજા ઉપર “ખેંચો” એમ લખેલું છે. પણ તે બરાબર ન સમજવાથી તમે “ધક્કેલવા” લાગો છો, તો દરવાજા કૈવી રીતે જીવડે વારુ? ધક્કેલવું એટલે બુદ્ધિવાદ કરવો અને ખેંચવું એટલે બીજાઓનાં અંતઃકરણને પ્રેમ વડે સ્વાધીન કરી લેવાં એ છે. (‘ચિત્રમય જગત’ના એક અંકમાંથી)

૭૧૭-ભક્તિરસામૃત

રામકો ગુલામનામ રામ બોલા રામ રાખ્યો,
કામ ધૃહૈ નામ દૈ હૌં કબહું કહત હૌં;
રોડી લૂંગા નીકે રાખે આગેમ કહૂં વેઠ લાપે,
ભલો હૈ હે તેરો તાતે આનંદ લહત હૌં.

શ્રીભક્તચિરોમણિ ગોસ્વામી વૃદ્ધસીદાસજી કહે છે કે, હું પૂર્ણ-પુરુષોત્તમ શ્રીરામચંદ્રનો સેવક છું તથા મારા ગુરુદેવે મારું નામ પણ રામબોલાજી રાખ્યું છે, તેથી મારું કામ એજ છે કે, હું આ અમૃતમય બે અક્ષરોના રામનામને હમેશાં લીધા કરું છું. મારા સ્વામી મને ખાનપાન આપે છે અને હું મોજ કરું છું અને હવે આમજ પણ મારું કસ્યાણુ થશે કારણ કે હું રામભજન કરું છું. સમસ્ત વેદ અને પુરાણો ભવિષ્ય સુધરવાની આ રીતને ટેકા આપે છે. મારા આ લોક અને પરલોક બન્ને સુધરી રહ્યા છે તેથી મારો ૯૫ સમાતો નથી.

બાંધ્યો હૌં કરમ જડ ગરમ મૂઠ નિગડ,
મુનત દુસહ હુતો સાંસતિ સહજ હૌં;
આરત અનાઘ નાઘ કીશલપાલ કૃપાલ,
હીન્હોં હીનિ હીન દેખો દુરિત દહજ હૌં.

આ પદેશાં હું લપંકર કર્મબંધનોના અભિમાનની બેડીમાં બંધાયેલો હતો અને અસીમ માતનાઓ બોમવી રહ્યો હતો. અતે

~ ૧૧૮-શાની ઇચ્છા છે ? ~

(લેખક:-શ્રી. દીવાન મહેશચંદ્રજી આર્પ)

૧. જો માસ્વાની ઇચ્છા હોય તો વિયવિકારોને માર.
૨. જીવવાની ઇચ્છા હોય તો ઇન્દ્રિયોને છૂત.
૩. ખાવાની ઇચ્છા હોય તો અભિમાન અને ક્રોધને ખા.
૪. પીવાની ઇચ્છા હોય તો શુદ્ધિરસ પી.
૫. પહેરવાની ઇચ્છા હોય તો ભઝાઇનો પહેરવેય પહેર.
૬. આપવાની ઇચ્છા હોય તો નીચી નજરે આપ અને જૂઠી જા.
૭. જવાની ઇચ્છા હોય તો પવિત્ર સ્થાનોમાં જા.
૮. લેવાની ઇચ્છા હોય તો મોરાઓના આશીર્વાદ લે.
૯. આવવાની ઇચ્છા હોય તો નિર્બંધની મદદે આવ.
૧૦. તોખાઈની ઇચ્છા હોય તો ખુરામઓ અને અત્યાચારોથી તોખાઈ કર.

૧૧. ખોલવાની ઇચ્છા હોય તો મીઠું ખોલ.
૧૨. તોગવાની ઇચ્છા હોય તો વાત ને તોળ અને ખરાખર તોળ.
૧૩. જોવાની ઇચ્છા હોય તો આદિકાર અને અનાદિકારને જો.
૧૪. સાંતળવાની ઇચ્છા હોય તો ઇશ્વરની પ્રાર્થના અને નિર્બંધોનો અવાજ સાંતળ.
૧૫. રોવાની ઇચ્છા હોય તો ખરાજ આવ્યાર પર રો.
૧૬. હસવાની ઇચ્છા હોય તો પોતાનાં પાપ પર હસ.

('વૈદિકધર્મ' માસિકના એક અંકમાંથી)

७११-उत्तम सलाह ७

(लेखक:-श्री. पीतांबरदास अर्जुनश्र वारडे)

१. भारवा याहो तो जोटी कामनाओने भारे.
२. श्रुतवा याहो तो तृष्णाओने श्रुतो.
३. भावा याहो तो क्रोधनी वषने मम भाओ.
४. पीवा याहो तो धिक्करना नामगपतुं शरणत पीओ.
५. पैहेरवा याहो तो लक्षपशुतुं अंगरभुं पहेरो.
६. देवा याहो हो तो नीची नजर करीने जे जालु

जुली जओ.

७. सेवा याहो हो तो सोना आशीर्वाद दो.
८. जवा याहो हो तीर्थस्थलोभां जओ.
९. आववा याहो हो तो दुःखियाओनी सहायभां आवो.
१०. छोडवा याहो हो तो पाप अने दुराचारोने छोडो.
११. जोखवा याहो हो तो भीहां भुखूं वेधु जोखो.
१२. तोणवा याहो हो तो घातने तोणो अने परापर तोणो.
१३. जेवा याहो हो तो पोते पोतानेज लुओ.
१४. सांजणवा याहो हो तो धिक्करनी प्रसंसा अने दुःखि-
याओना पोहारोने सांजणो.

१५. स्वकर्तव्य भजवशो तो संसारखरनी ખુશી તમારીજ છે.

ઉત્તમ કલ્યાણનાં સૂત્રો

૧. શ્રીભગવાન સર્વશક્તિવાન છે.
૨. શ્રીભગવાન સર્વોત્તમો છે.
૩. શ્રીભગવાન સૌના સ્વામી છે.
૪. શ્રીભગવાન પરમ દયાળુ છે.
૫. શ્રીભગવાન સૌના મુક્ત છે.
૬. શ્રીભગવાન સત્યસંકલ્પ છે.

૭. શ્રીભગવાનની સામે કોઈ એક પગલું ભરે છે, તો ભગવાન તેની સામા દોડી આવે છે.

૮. શ્રીભગવાન અમારું નિત્ય કલ્યાણ કરે છે.

૯. શ્રીભગવાનનું સ્મરણભજન કરવામાંજ આપણા જીવનની સાર્થકતા છે.

૧૦. ભજનસ્મરણ કરવાથી ભગવાનની દયાનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ થાય છે.

૧૧. ભજનસ્મરણ કરવાથી મોટાં પાપ ભગવાનની કૃપા વડે સહેજે વિનાશ ગમ્ય છે.

૧૨. ભજન કરવાથી ચિત્તમાં શાંતિ અને આનંદનો અનુભવ થાય છે.

૧૩. ભજનથી ભગવાનનો પ્રેમ પ્રાપ્ત થાય છે.

૧૪. ભગવદ્પ્રેમ એજ જીવનનો પરમ પુરુષાર્થ તથા સાધન છે.

૧૫. ભજન વિશ્વાસ વગર બનતું નથી.

૧૬. વિશ્વાસ સત્સંગ કર્યા વિના બંધાતો નથી.

૧૭. સત્સંગ અને વિશ્વાસ (શ્રદ્ધા) જામે ત્યારેજ ખરું ભજન થાય છે.

૧૮. સત્ પરમાત્માનું નામ છે. અર્થાત્ જ્યાં પરમાત્માનું રહસ્ય, પ્રભાવ, ગુણ, લીલાની ચર્ચાઓ થતી હોય એ સત્સંગ છે.

૧૯. ભગવત્પદ્મિમાના ગ્રંથો વાંચવા એ પણ સત્સંગ છે.

૨૦. સત્સંગમાં જે ઉપદેશ મળે તે ધારણ કરવો જોઈએ.

૨૧. આંતઃકરણ સાફ રાખવું, કલ્યાય મેલગમ્ભાવ થયો હશે તો ત્યાં ઉપદેશ દેરશે નહિ.

૨૨. મેલનો નાશ કરવા માટે ભગવદ્નામના જપ કરવા જોઈએ.

૨૩. ભગવદ્નામજપ કરવાથી તે મેલ એવી રીતે તરત બગી રાખ થઈ જાય છે, કે જેવી રીતે મૂકું ધાસ અગ્નિ લાગવાથી.

૨૪. સત્સંગ અને નામજપ બન્ને સાથેજ હોવાં જોઈએ.

૨૫. નામજપથી મેલ નાશ પામશે અને સત્સંગથી ભમ દૂર થશે, એટલે ભગવાનમાં વિશ્વાસ બંધાયેજ.

૨૬. વિશ્વાસ જંઘાતાં ચઢા વધતી ગયે.
 ૨૭. વિશ્વાસ અને શ્રદ્ધાથી ભગવદ્ભજન જિંઘા જાવડું થયે.
 ૨૮. આદરબુદ્ધિ, પ્રેમબુદ્ધિ, નિષ્કામભાવ, મુક્ત રાખવો. કેટલુંકે મૂક મળે પણ વેચવો નહિ. જીવનનો બધો સમય અને બધાં કાર્યોમાં ભગન થતું રહે એજ ભજનનો હેતુભાવ છે.
 ૨૯. એવા ભાવભજન થકી સતત ભગવદ્પ્રેમની પ્રાપ્તિ થાય છે.
 ૩૦. ભગવદ્પ્રેમ અને ભગવાનમાં કંઈ ભેદ નથી.
 ૩૧. ભગવદ્પ્રેમની પ્રાપ્તિથી ભગવાનની પ્રાપ્તિ થાય છે અને મનુષ્યજીવનની સફળતા એમાંજ છે.
 ('વિશ્વત્તેયોતિ'ના એક અંકમાંથી)

૭૨૦-પરમાર્થ વાક્યાવલિ

(લેખક:—શ્રી. જિંઙાયનો ઉપાનકર)

અખિલ વિશ્વમાં માત્ર એકજ પરમાત્મતત્ત્વ સમાન રીતે પ્રસરીલું છે.
 ઇશ્વરના વિરાટસ્વરૂપમાં આપણી પૃથ્વી રાષ્ટ્રના દાણા જેવડી પણ ન મળ્યાય.
 ત્યાં આ વિશાળ પૃથ્વીજ એક રાષ્ટ્રના દાણા જેવડી તેમાંના એક જીવની રીતે વિસાન ?
 ઇશ્વરની અનંતતાનો વિચાર કરતાંજ આપણી અસ્પૃતા જણાય આવશે.
 આપણી બુદ્ધિમાં ઇશ્વરની અનંતતાનો ખ્યાલ થશે, ત્યારેજ અદંગર ગતિન થઇ જશે.
 ઇશ્વરને મેળવવા માટે આપણે નાનામાં નાના હોવાનો ભાવ ધરવો પડે છે.
 ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરતી વેળા આપણે તેના આગક છીએ એમ અવશ્ય માનવું.

પ્રાર્થનાકાળે આપણે એક મોટા મનુષ્ય, ભક્ત કે મહંત છીએ એ ભાવ દૂર કરવો.

મોટાપણાનું ભાન સર્વદા તજી ન દેવાય તો પ્રાર્થનાકાળે જરૂર તજી દેવું.

ધર્મરત્ની પ્રાર્થનામાં રહેલું ગૂઢ તત્ત્વ જોણે જાણ્યું છે, તેનાથી તે વિના ન રહેવાય.

ખાધા વિના એક દિવસ ચલાવી લેવાશે પણ પ્રાર્થના કર્યા વિના ભક્તથી નહિ રહેવાય.

પ્રભુની પ્રાર્થનાનું સામર્થ્ય દસ્ય દારૂગોળાના બળથી અનંત-મણું વધારે છે.

હૃદયમાં ગલીપત્તી થવા માંડે ત્યારે જાણવું કે પ્રભુની પ્રાર્થના સાચી થાય છે.

કુડંબની જાળખમાં રહીને પણ પ્રભુને જાણવા હોય તો સત્સંગનું સેવન કરવું.

સંસારમાં અનેરા સુખનો અનુભવ લેવા માટે કાદુંબિક પ્રાર્થના દાખલ કરવી.

સવારસાંજ પ્રાર્થના કરવાનો સમય ન મળે તો સાંજના અંધારા કલાક નિયમ કરો.

આઠ દિવસ પ્રાર્થના કર્યા પછી તેનું રહસ્ય દરેકને અંતરમાં દેખાવા લાગશે.

દિવસભરનો કળિયોકંઠાસ, ઉદ્વેગ પ્રાર્થનાના અંધારા કલાકમાં ધોવાઈ જશે.

અંધારા કલાકમાં એકાદ મિનિટ પણ જે સાચી પ્રાર્થના થઈ તો મહાન ફળ મળશે.

જેને પ્રભુ કરતાં જન્મ પર પ્યાર વધારે હોય છે, તે પ્રાર્થનાનું રહસ્ય નથી કળી શકેતો.

પ્રાર્થનામાં આનંદાનંદની સ્થિતિ આવે તે પૂર્વે ચિરદેવતા અનુભવાય છે.

હૃદય પીગળીને આંખમાંથી આંસુ પડવા માટે એ વિરહની પ્રાર્થનાનો સમય છે.

નયનામુખો પ્રભુના વિરહથી અરુણલિત રીતે વહે છે, એ સાધકની પ્રાર્થના છે.

દાનીની પ્રાર્થનામાં વિરહભાવ નથી હોતો, પણ પ્રભુમિલનથી આનંદાનંદ હોય છે.

અદ્વૈતભાવની રિયતિમાં પ્રાર્થના નથી હોતી, પણ કેવળ સ્વરૂપમાં નિમગ્નતાજ હોય છે.

('વિશ્વભ્યોત્તિ'ના એક અંકમાંથી)

૧૨૧-જીવનસૂત્રો

(સંપ્રાદય:-શ્રી. દાકેર ગો. ચાહ)

સૃષ્ટિમાં જોટલા આણુઓ છે તેટલા આર્ગ પ્રભુપ્રાપ્તિ માટે છે; પણ તે સર્વમાં સેવા એ સર્વોત્તમ અને દ્વંદ્વમાં દ્વંદ્વે માત્ર છે.

ડિઝીઓ માણુસના નામને દીપાવે છે, પણ માણુસને તો શ્રમ દીપાવે છે.

નિશ્ચયા એ નરમાં અંતિમ તરત છે, તે કાઢી નાખે ત્યારેમ નર સાચો 'નર' થાય.

જીગતો સ્વર્ગ, કૃત્ત્વ ગૌવન અને પ્રકટતો ગ્રેમ કયે વખતે પોતાનું રૂપ બદલશે તેની ખજાર પડી શકતી નથી.

પૈસો ઉદરનિર્વાહનું સાધન છે, સાધ્ય નથી.

પહેલો પ્રયત્ન, પછી સફળતા. પ્રયત્નની ચરઆત અને સફળતા વચ્ચે સદન કરવાનું આવેજ. એ સદન કરવા તૈયાર નથી, તે સફળતા મેળવી શકતો નથી.

ગ્રેમમાં દંડ થદા અને પોતાના સ્વર્ગ ઉપર વિશ્વાસ કે ખેદ-ઘરી હોય તોજ સ્નેહ નબી શકે છે.

ચડતી અને પડતી સર્વની છે. આજે જે ચડે છે તેજ કાલે

પડે છે; કાસે જે પડે છે તેજ આગળ ચડે છે. તેમાં અંતરની રિયર-
તાનેજ જાળવવાની છે.

શરીરને ટકાવી રાખવા માટે જરૂરના હોય તેટલાજ ભોખ્ય
પદાર્થોનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ.

પોલાણી ભોખાડની સાંકળના બંધન કરતાંએ વધારે જાગ્રત
બંધન રહેતું કહેવાય છે. દિત જરાએ જાળવાતું ન હોય અને દાનિ
ઉધાડી હોય છતાં એવી અનિદ્ર રહેતોને માથુસો વગગી રહેતા
જેવાય છે. તેથીજ ઉત્પત્તિ આઘી ને આઘી રહેવા પામે છે.

ધર્મને પાલખાલ કરનાર ધનનો દુરુપયોગ છે; ધર્મને આગાદ
કરનાર વૈરાગ્ય છે.

તૃપ્તિની કોઠી કોઈથી ભરાઈ છે ?

અમૃત પાવો તો અમૃત જિગે; ઝેર પાવો તો ઝેર જિગે.

આ સૃષ્ટિયુગ હોકરાની રમતમાં જીજ્ઞાસા દડા જેવું છે. દડો
દે જમીનને અથડાય એટલે પાછો જાયો જીજ્ઞાસા અને જાંચે ચમ્મા
પછી પાછો જાયો ન જાય, તેમ ત્યાં ને ત્યાં પથુ નજ રહે, પથુ પાછો
પૃથ્વી પરજ પડે. દુઃખ પથુ આ પ્રમાણે ચિખરે ચમ્મા પછી
ચોપડું થાયજ.

પ્રયત્નનું બજ થોડું નથી.

ખોટા કામને સુલતવી રાખતાં ધીખવું.

જો ધનિયો અને મન વશ હોય તો પરમાત્માનું ધ્યાન બધાથી
વધારે કમ્પાણીનું ઉત્તમ સાધન છે.

દવાના ફેરફારથી ચામડી એકસરખી રાખવી હોય તો વેસેલાઈન
તેલ, કોલ્ડક્રીમ વગેરે ઉપચાર છે; તેમજ નસીબરખી દવાના ફેરફારમાં
મનની રિયનિ સરખી રાખવા માટે દહના, ઘૈર્, સદનચીતતા વગેરે
ઉપચારો આવશ્યક છે.

જમન દુઃખી છે, કેમકે વર્તમાનનું સુખ તે સમજી શકતું નથી.

જાતાં, બેસતાં, ચાલતાં, દરેક વખતે નામનો જપ કરવામાં
આવે, નામને કદી પણ ન છુટાવ; આ જમવદ્વ્યાપ્તિનો જાદુજ સહે-
લામાં સહેલો ઉપાય છે.

દેવનો ખદ્દો દેવથી ન લેનાં પ્રેમથી લેવો.

ચાંતિ અને પ્રેમ આરોગ્યતા આપનાર છે.

કુમળુ હૃદય એક પાસ કમળથી પણ કામળ અને બીજી પાસ પળથી પણ કદિન દોષ રહે છે.

ત્યારે વિનાશકાળ આવે છે, ત્યારે માણસની શુદ્ધિ બમિન મર્મ નામ છે ને પોતે જો હરે છે તે સારું જ કરે છે એમ માની વિનાશકાળની નજર ને નજર જાણ છે.

દરેક મનુષ્યનું જ્ઞાન તેના પોતાના હૃદયમાં છે.

એક માત્ર ભાગ્યને બરોસે રહી પુરુષાર્થ કરવાનું ત્યાગે નહિ અધિભ્રમ સુખ લેવાં હોય તો નિષ્કામ કર્મ કરવાં.

મા, મિત્ર, બહેન અને કંઈક ચોરુ-એ મળી એક 'શુદ્ધિ' થાય એજ ખરી શુદ્ધિ છે.

નિશ્ચા, વિનય અને વિવેક મેળવી દાન, દયા અને દીનતાનો ઉપયોગ કરવો.

કોઈ પણ કાર્ય કરતી વખતે સામાની સ્થિતિમાં પોતાને મૂકી દેવાની ટેવ પાડવી.

જગતમાં છતાં જગતથી દૂર રહેવું એ સુખનો ઉચ્ચ પ્રકાર છે.

વિનયથી, ચાંત, શુદ્ધકાર્યમાં કુશળ અને ચોખ્ખી રીતે ભાગીદારી સંભાળ લેનારી શ્રી વંશ છે.

શ્રીઓ પોતાનું કર્તવ્ય બરાબર ઝાળખસે એટલે તેઓને ભોંકું સ્વાતંત્ર્ય કેમ મેળવવું તેનો માર્ગ પણ જાણે.

વિચાર કરનારાં અને કાર્ય કરનારાં માણસો જુદી જુદી પ્રકૃતિનાં છે. એકને દેશકાળ સાથે બહુ ઘોડો સંબંધ છે; અન્યને પગલે પગલે દેશકાળનો વિચાર કરવો પડે છે.

ખરું સુખ આત્મપ્રતિષ્ઠામાં નહિ, પણ આત્મોત્સર્ગ અથવા આત્મ-વિસર્જનમાં છે. વિષયનાં સુખ તથા ધનની તૃષ્ણા જીવને રખડાવે છે.

એમ એ ની કિમી મેળવવી સહેલી છે, પણ સત્યમતની કિમી મેળવવી અઘરી છે. પરિશ્રમ કરતા રહે તો ધંધર જરૂર સફળ કરશે; પ્રયત્ન ન કરનારનો અવાજ ધંધર પણ સાંભળતો નથી.

જૂલ થાય એ માણસનો સ્વભાવ છે. જૂલ સુધારવી એ માણસનો ધર્મ છે. જેણે જૂલ કરી નથી તે દેવ છે. જે જૂલ સુધારતો નથી તે પશુ છે.

તમારું મગજ શાંત રાખો. કામ સંબંધે બહુબાટ ન કરો. સૌંદર્યવતી વસ્તુથી આપણે આકર્ષાઈએ એ નબળાઈ છે. એ આકર્ષણ કરતાં વધુ પ્રબળ આકર્ષણથી જે ન અંબલ્ય એ બળવાન છે. એકવાર જેના તરફ આકર્ષણ થયું તેનેજ ચાહવું, તેનેજ પૂજવું, તેનીજ સાથે જીવન ગુજારવું, એ સાચો પ્રણય છે.

તમારામાં હિંમત, હોંસ તથા ઉત્સાહ હશે તો તમે ક્ષેત્ર પામશો. કંટાળવું એ માણસનો સ્વભાવ છે, પણ તેમ ન થાય તેની સાવચેતી રાખી મને તેવો સમય સુખમાં કાઢવા કોશિશ કરવી.

માણસના વિચાર બદલાવાનું ન જોઈએ એવો નિયમ નથી. જ્ઞાનદાન એ અજ્ઞાન તથા વિદ્યાદાન કરતાં મોટું છે. હમેશાં નિયમસર થોડું થોડું કરતા રહેજો.

પ્રસન્ન મુખથી પ્રયત્ન કરો; ઉગતિનું દ્વાર પ્રયત્ન કરનારને મારે ખુલ્લું છે.

દુનિયામાં કોઈ માણસ બીજાના ઉપર ઉપકાર કરે છે એમ કદાપિ માનવું નહિ.

ભય-જોખમ એ આપણી કષ્ટપનાનુંજ ફળ હોય છે, મારે તેનું અસ્તિત્વ સ્વીકારવું નહિ.

તમારા કામની યોજના તૈયાર કરો અને પછી તેને વળગી રહો. અચ્ચણે કે સરળતાના પ્રસંગે આવે તેમાંએ તે કાર્ય સતત ચલાવ્યા કરો.

તમે જે કાંઈ કરશો તેનાં ફળ તમારે પોતાને ભોગવવાનાં છે. ઉત્સાહ અને ખંતની આગળ કોઈ પણ કામ અચરું નથી. જે કામ તમે હાથમાં લો-આરંભો, તેનું પરિણામ સારું કે નરું ન આવે ત્યાંનુકૂળ એ મૂકી દેવું નહિ.

વેપાર કે નોકરીમાં જે માણસ સત્યને વળગી રહેશે, તે આ દુનિયામાં પૈતૃક સુખી થશે; એટલુંજ નહિ પણ પરલોકમાં તેના

આત્માનું પણ કલ્યાણ થશે, કારણ કે સત્ એજ ધર્મ છે.

પરમેશ્વર લાયકી નહિ, પણ આસિયીજ મદદ કરે છે; એ આસિયને લાયક બનવાનું કામ આપણે સિર રહે છે.

સ્વરૂપનું જ્ઞાન એ સમગ્ર સુખનું મૂળ છે.

જેણે મોડું કામ સાધવું હોય તેણે કાચર થવું નહિ.

ભણું કહેવા કરતાં જૂઠું કહેવું એ મું' સારું નથી.

જીવન ગમતા અને ન ગમતા-રસદાર અને સુકા-પ્રસંગોની સાકળથી બંધાયેલું છે.

ધર્મિયે માનવીને, જગતમાં પોતાને માટે શું શું થઈ રહ્યું છે તે જોવા, જાણવાની યક્તિ આપી દેત, તો દુનિયાના ઘણા મોટા-જાનો નાશ થાત.

અનિષ્ટ ભાવિના પડખાયા ઘણી વખત વર્તમાનકાળ સુધી લંબાય છે; દુઃખદ ભાવિની પમલીઓના પડખા ઘણી વખત આત્મ-જાજતા હોય છે; આંખ હોય તે જુએ છે, કાન હોય તે સાંભળે છે ને જ્ઞાન હોય તે સમજે છે.

જેમના પ્રતિ રામ કૃપા કરીને જુએ છે, તેમને કાઠ પણ વિષં અડચણ કરી શકતું નથી.

કળિયુગમાં રામના નામરૂપ કલ્પતરુ કલ્યાણના નિવાસરૂપ છે.

આપણે આવતાં મનુષ્યની બુદ્ધિ આપોઆપ ખીણી જાય છે.

જ્યારે તમને લાગે કે, તમારી શારીરિક ને માનસિક યક્તિઓ દુનિયામાંનું તમારું સ્થાન ટકાવી રાખવા જેટલી બળવાન નથી, ત્યારે તમારી જિંદગીને નિર્મૂલ્ય ગણીને ફેંકી દેજો.

લાખ વાતની એક વાત:—

સુતો માણસ સાત લાખ વિચારો કરે તો તે નકામા છે, તેમ બેઠો માણસ બોનેર લાખ વિચારો કરે તે પણ નકામા છે, જ્યારે—

જો એ માણસ એક વિચાર કરે તે ઘણોજ કામનો છે; કારણ કે જે જો એ યદને કામે લાગે તેજ ઉત્તમિ મેળવી શકે છે.

('વિશ્વજ્યોતિ'ના એક અંકમાંથી)

ॐ १२૨-ત્રિપુટી ॐ

૧. ત્રણ પ્રકારની વાનોથી સદા દૂર રહો. (૧) પોતાની તારીફ, (૨) બીજાની નિંદા અને (૩) પરદોષદર્શન.

૨. ત્રણ વાતો બરાબર ધ્યાનમાં રાખી વર્તનમાં મૂકો. (૧) ઈશ્વરરમરણ, (૨) બીજાનું સન્માન અને (૩) પોતાના દોષ જોવા તે.

૩. ત્રણ વાતો સદા વિચારો. (૧) પ્રભુપ્રેમ કેવી રીતે મેળવી શકું ? (૨) દુષ્ટિયાંનાં દુઃખ કેવી રીતે દૂર થાય ? અને (૩) હૃદય પાપચત્વ-પાપથી રહિત કેવી રીતે કરી શકું ?

૪. ત્રણ પ્રવૃત્તિથી સદા દૂર રહો. (૧) પરચર્યાથી, (૨) વાદવિવાદથી અને (૩) નેતાગીરી-આગેવાનીપણું લેવાથી.

૫. ત્રણ ઉપર હમેશાં દયા રાખો. (૧) અખજા પર, (૨) ત્રિકળ-ગાંડા મનુષ્ય પર અને (૩) રસ્તો ભૂલેલ પર.

૬. ત્રણનાં ઉપર કદીએ દયા ન કરવી, (૧) પોતાનાં પાપ ઉપર, (૨) આજસ ઉપર અને (૩) પોતાની ઉત્ક્રાંતિતા, ઉદતાઉ ઉપર.

૭. ત્રણ બાબતો પર કાબૂ રાખો. (૧) મન, (૨) ઇન્દ્રિયો અને (૩) જીભ.

૮. ત્રણથી હમેશાં ઊંટે રહો. (૧) અહંકારથી, (૨) મમતાથી અને (૩) આસક્તિથી.

૯. ત્રણ ઉપર સદ્ભાવ રાખો. (૧) ઈશ્વર પર, (૨) સદાચાર પર અને (૩) તરીબો પર.

૧૦. ત્રણથી સદા ડરતા રહો. (૧) અભિમાનથી, (૨) દંભથી અને (૩) લોભથી.

૧૧. ત્રણની પાસે નમ જનો. (૧) ગુરુ, (૨) માતા અને (૩) પિતા.

૧૨. ત્રણ પર સદા પ્રેમ રાખો. (૧) હૃદય પર, (૨) ધર્મ પર અને (૩) દેશ પર.

૧૩. ત્રણને સદા હૃદયમાં ધારી રાખો. (૧) દયા, (૨) ક્ષમા અને (૩) વિનય.

૧૪. ત્રણનું સદા સેવન કરો. (૧) સંત, (૨) સત્સાજ અને (૩) પવિત્ર ભૂમિ.

૧૫. હૃદયમાંથી ત્રણને હાંકી કાઢો. (૧) રાગ, (૨) દેવ અને (૩) મતસર.

૧૬. ત્રણ પ્રનોતું સદા પાઝન કરો. (૧) પરમીત્યાગ, (૨) (૨) પરધનત્યાગ અને (૩) અસહાયની સેવા.

૧૭. ત્રણનું સદા ભરણપોષણ કરો. (૧) માતાપિતા, (૨) સ્ત્રી-અને બાળકો અને (૩) દીન-દુઃખી.

૧૮. ત્રણની સંગત કદી ન કરો. (૧) વ્યભિચારીની, (૨) જુગારીની અને (૩) લખાડીની.

૧૯. ત્રણની રિયતિ પર વિશેષ ધ્યાન આપો. (૧) વિધવા સ્ત્રી, (૨) અનાથ બાળક અને (૩) દુઃખી અથવા પરાશ્ચિત્ત બ્રાહ્મી પર.

૨૦. ત્રણની જરૂરિયાત પર ખૂબ ધ્યાન આપો. (૧) મૃત્યુ બ્રાહ્મી, (૨) સંસાર-ગૃહસ્થાશ્રમ ત્યાગી અને (૩) કાંઈ પણ નહિ માગવાવાળા અતિથિ ઉપર.

૨૧. ત્રણની દરકાર ન કરો. (૧) ધર્મ પાળવામાં ભોગવવા પડતા કષ્ટની, (૨) બીજાનાં દુઃખ-કષ્ટ દૂર કરવા માટે થતા ધન-વ્યયની અને (૩) સેમીની સેવામાં પોતાનાં ચરીર-અથવા સુખ-સમવડતાની.

૨૨. ત્રણ જણને અટકાવો નહિ. (૧) જલદી ઉપડી જવા-વાળી માદીમાં બેસનાર મુસાફરને, (૨) અન્યની સેવા કરનારને અને (૩) દાતારને.

૨૩. ત્રણ કાર્યમાં આગ્રહ કરો. (૧) કોર્ટે લડવામાં-લડાઈ-જયડા કરવામાં, (૨) વાદવિવાદમાં અને (૩) બીજાના દોષ જોવામાં.

૨૪. ત્રણ પ્રકારના આવેશ વખતે કોઈ પણ કામ કરતાં અટકો (૧) ક્રોધાવેશમાં, (૨) કામાવેશમાં અને (૩) લોભના આવેશમાં.

૨૫. ત્રણનું ખૂબ સન્માન કરો. (૧) વૃદ્ધનું, (૨) સાચા બ્રાહ્મણનું અને (૩) નિર્ધન દરિદ્રનારાયણનું.

૨૬. ત્રણને હૃદયના ભાવપૂર્વક અપનાવો. (૧) પ્રભુના પ્રેમને, (૨) સંતમહાત્માને અને (૩) સત્યાચને.

૨૭. ત્રણની સન્મુખ નમ્ર જનો. (૧) ગુરુદેવ, (૨) વિદ્વાન અને (૩) રાજપુરુષ.

૨૮. ત્રણ કાર્યમાં મનને સ્થિર કરો. (૧) પ્રભુભજન, (૨) જ્ઞાનમાં અને (૩) સતસંગમાં.

૨૯. ત્રણ જાતનાં અશુભોને પવિત્ર માનો. (૧) પ્રેમનાં, (૨) કરુણાનાં અને (૩) સહાનુભૂતિનાં.

૩૦. ત્રણ સ્થિતિ ભેગવવાથી દૂર રહો. (૧) મદંત, (૨) અન્યને દીક્ષા આપી ચેક્ષા બનાવી ગુરુ બનવાની અને (૩) માસિક બનવાની.

૩૧. ત્રણ બનવામાં આનંદ માનો. (૧) અઘાત સેવક, (૨) બ્યર્થ નિંદાના પાત્ર અને (૩) પરનાં મુખનું સાધન.

૩૨. ત્રણ વાતનો દુરામદ ન કરો. (૧) સંપ્રદાયનો, (૨) વેદનો અને (૩) પોતાના મતનો.

૩૩. ત્રણ વાતોનો સદા આગ્રહ રાખો. (૧) સત્યનો, (૨) સદ્-ધર્મનો અને (૩) સત્ચારિત્ર્યનો.

૩૪. ત્રણ કરશે નહિ. (૧) શિષ્ય, (૨) જાત અને (૩) માન-આદ્રમ વગેરે.

(' દંભ્યાણ ' માસિકના એક અંકમાંથી)

૭૧૨૩-ઓજસ

ઓજસ એ ચારિત્ર્યની શુદ્ધિ પ્રાપ્ત થતી એક દિવ્ય વસ્તુ છે. જેમ જેમ ચારિત્ર્યની વિશુદ્ધિ તેમ તેમ તેની પ્રાપ્તિ અને બળ વધારે. ઓજસ એટલે દિવ્યતા. મનુષ્ય દેખાવમાં મમે તેવા કદૂષે હોય તોપણ ઓજસની પ્રાપ્તિને લીધે તે ન્યાંત્યાં પોતાના પ્રભાવને જમાવી શકે છે. વર્તનચત્ર મનુષ્ય દેહે મમે તેવા સુંદર હોવા છતાં યિષ્ટ સમાજમાં ન્યાંત્યાં હડધૂત થાય છે. પોતાની વિકૃતતાની કિંમત વર્તનથી અંકાય છે. બી. એ. કે એમ. એ. ની આધુનિક ડિગ્રીઓથી નહિ.

મનુષ્યે જો કંઈ પણ પ્રાપ્ત કરવાનું હોય તો તે પોતાના ઓજસને વધારી પોતાનો પ્રભાવ વધારવાનું છે. મોઢા ઉપર કે શરીર ઉપર પદ્મપાંડરો કે કીમોના લપેડા કરવાથી ઓજસ કંઈ વધતું નથી. એથી તો ત્વચાની સુંદરતા કંઈક અંશે વધે છે; પણ એ સુંદરતા જોવામાત્રની છે. તેથી કંઈ કિંમતની આંકણી થતી નથી; માટે જનસમાજમાં જો કંઈ કિંમત વધારવી હોય તો તમારા વર્તનને શુદ્ધ રાખો. પોતાનું વર્તન અથવા રહેણીકરણી એવી શુદ્ધ હોવી જોઈએ કે કોઈને પણ આંમળી ચીંધવાપણું રહે નહિ. મુખાંગે ભારતભૂમિમાં તમારો જન્મ થયો છે. પૂર્વકાળમાં થઈ ગયેલા ઋષિમુનિઓ અને મહાત્મા સંતપુરુષોના જીવનનો અભ્યાસ કરો. તેમની કિંમત તેમના વિશુદ્ધ ચારિત્ર્યથી અંકાતી હતી અને ચારિત્ર્યની શુદ્ધિથી તેમનું ઓજસ વધતું હતું. તમે પણ જીવનમાં તે માર્ગ સ્વીકારવાનો નિયમ રાખો. તમારું ઓજસ વધશે. ઓજસપ્રાપ્તિનો આ રાજમાર્ગ છે. તપ, ધારણા, ખાન, જાદિ બીજા ઓજસપ્રાપ્તિના અનેક માર્ગો છે; પણ ચારિત્ર્યનું પ્રથમ ગુણધર્મ જે ચૂકે છે, તે બીજા અનેક પ્રસંગોમાં ચૂકતો જાય છે. ખરી રીતે તો એવા ચારિત્ર્યચત્ર પશુઓથી ભક્તિ, જીવનના કે એવા મુખાંગે ઉપર મર્મ સકાતું જ નથી.

આધુનિક કાળના વાતાવરણમાં તો ચારિત્ર્યની કિંમત જુદા-
તીજ નય છે. આ પણ એક યુગપ્રભાવ છે. વિપ્રમ પ્રસંગોમાં
અંતરની શક્તિ રાખી તમારો ચારિત્ર્યનો દીપક એવો રાખો કે
સર્વની તેના પર નગ્નર પડે. ચારિત્ર્યદીપને કદી ગમે તેવા વર્તનથી
ગંધો પડવા દેશો નહિ. તેનાથીજ તમારું ઓજસ વધશે.

('મહિલાશૂપણ' ના એક અંકમાંથી)

૭૧૨૪-તારે કરવું હોય તે કરને

(લેખક:-શ્રી. મણિલાલ દિરાણી)

ભજન

તારે કરવું હોય તે કરને, નથી પ્રભુથી કંઈ છાતું;
મનમાં ઘાટ નવા નવા ઘડને, નથી ધાયું તારું થવાનું-ટેક
હરિ વિષુ પાન ન હાલે, મિથ્યા અભિમાનમાં રાચે;
મારું મારું કરી ગાને મરી જાયે, સાથે આવે નહિ લગારે-તારે
ઝાઝી જ'જળો લેગી કરીને, સુખ છું શું અનુભવે;
તૃષ્ણા વધતાં સંતોષ ખોલે, કોકડું શું ચવાયા કરે-તારે
માયાના રાજ્યમાં કોકડું ઉકેલતાં, મત હરિનું સ્મરણ ચૂકે;
શાંતિ ત્યાગી આખી જિંદગીમાં, સમય એજે શુભાવે-તારે
શક્તિ યોવનની જિંદગી શુભાવી, હવે બુદ્ધાપે શું ધોળે ?
સંજ્યા પછીનું કહાપણ ટાળી, પસ્તાયે શું વળે-તારે
આ કરું ને પેહું કરુંમાં, આવ્યો મરણને આરે;
મનમાંનું તો મનમાં રહીને, ગર્વ બધો અહીં ગળે-તારે
સાચો શ્વેદ હોય તે તો, સચ્ચિદાનંદને જાણે;
નય રાખે તેમ સંતોષે રહીને, ભજનમાં રસ માણે-તારે

૧૨૫—ચર્મચક્ષુની કિંમત કેટલી અને દિવ્યચક્ષુની કેટલી ?

(લેખક:—શ્રી. પંડિત ક. ક. લાલન)

એક ફકીર રસ્તામાં ખૂબ જૂનો પાડતો પાડતો આવ્યો હતો. તે ખુદને એટલીજ નમ્ર પ્રાર્થના કરતો હતો કે, “હે ખુદ! મેરા જેસા કોઈ કુખી નહિ, કોઈ કુખી નહિ. મુઝકો કોસ લીધે બનાયા ? ખુદ હમકું લે લો.”

દરરોજ આ રીતે ટહેલ નાખતો નાખતો તે શહેરનાં ચોટાં રાજમાર્ગ, લબ્ધ બજારો અને ધોરી રસ્તાઓને ખૂંદી નાખી શકે રના એક છેડાથી બીજા છેડા સુધી નીકળી જતો. તે રાત્રીને દિવસે ફર્યાજ કરતો. તેને ધૂન લાગી હતી ટહેલ નાખવાની. પણ એ ? તેની સમજ પ્રમાણે ખોટી ન હતી. એ ગિયારો ધણેજ કુખી હતો. દિવસે માંડ માંડ તેને એ ટંકનું બોજન પણ આરોગવા મળતું કપડાં પણ ચીંથરેલાં પહેરવા મળતાં. તો પછી સૂરા, બેસવા ? આરામની તો વાનજ ક્યાં ? તેને નહોતું ધરનાર. તે અસ્થિરતા ઓટલે સુધ રાત્રી પસાર કરતો.

આ રીતે દિવસો નિર્ગમન કરતાં કરતાં એક દિવસે સુખના પ્રયંડ તાપમાં રખડી રાજમાર્ગ ઉપર ટહેલ નાખતો નાખતો તે પસાર થતો હતો. ત્યાં એ શહેરના બાદશાહને કાને તેના શબ્દો પડ્યા બાદશાહ અંધ હતા. તેમણે હજૂરિયાને મોકલી તે ફકીરને બોલાવ્યો ને પૂછ્યું: “ફકીર! તુમકું કયા ચમત્કાર હૈ ?” ફકીરે કહ્યું: “જલ્દાં ના ! મેરા જેસા કોઈ કુખી નહિ હૈ.” બાદશાહે કહ્યું: કે, “મેરા જેસા કોઈ કુખી નહિ.” ફકીરે જવાબ આપ્યો “ખુદાવિદ ! આપ તો ખુખી હો.” બાદશાહે કહ્યું: “તુએ કયા કુખ હૈ ? કયા ચઢીયે તુમકો ?” ફકીરે બાદશાહને ચિન્નિ કરી કહ્યું: “જલ્દાં પના ! મેં બહોત કુખ હૈ. મેરી પાસ પેસા નહિ હૈ, કોઈ દે ખાના બી નહિ મિલ

મગર આપકુ ક્યા દુઃખ હૈ ? આપકુ તો મઝા હૈ. ” બાદશાહે જવાબ આપ્યો: “ સચ્ચા, મેં એ દેશ ઔર શહેર ડા બાદશાહ હું, મેરે અધિકારી કોઇ નહિ મગર દુઃખ કી બાત પેહી હૈ કે મેરે આંખ નહિ હૈ. તુમેરી આંખ મુઝકો દે દો તો મેં આપકું પાંચસે અસરકિયાં દે દઉં. ”

ફકીરે કહ્યું: “ અચ્છા, મગર જહાંપના ! મજૂર કીજીયે, પાંચસે નહિ કૃપા કરકે મુઝકું હજાર અસરકિયાં દો તો મેં મેરી આંખ દે શકતા હું. ”

બાદશાહે તે વાત કખૂલ કરી. ફકીર પાછો કહેવા લાગ્યો કે, “ ખુદાવિંદ ! હજાર નહિ મગર પાંચહજાર અસરકિયાં દો તો મેં મેરી આંખ દે શકતા હું. ”

બાદશાહને આંખ વિનાના જીવન આગળ મહોરોની કંઈ કિંમત જણાઈ નહિ, તેથી તેણે એ શરત પણ કખૂલ કરી.

ફકીર પણ બાદશાહની આંખ મેજવવાની ઉત્સુકતા જોઈ લોભી બન્યો ને તેણે કહ્યું કે, “ જહાંપના ! આંખ તો મેં તબ દે શકતા હું જબ આપ મેરેકુ આધા રાજ દે દો. ”

બાદશાહે ચર્મચક્ષુની (આંખની) કિંમત રાત્ન્ય કરતાં પણ વધુ માની, તેની લોભુપતાને હદ નહોતી. તેણે તે શરત પણ કખૂલ કરી.

ફકીરની વાંછનાએ પણ હદ છોડીને તેણે કહ્યું: “ ખુદાવિંદ ! નહિ આપ આખા રાજ દે દો તો મેં મેરી આંખ દે શકતા હું. ”

બાદશાહ વિચારમાં પડ્યો. વિચારને અંતે તેણે નિર્ણય કર્યો કે, રાત્ન્ય ભલે જાય, પરંતુ મને આંખ ગ્રામ થાય તો જોઈ તો શકું. ભલે હું ન ભોગવું પણ મને આવશ્યકતા વસ્તુઓ તો જોવા મળશે.

અહીં ફકીરને પણ વિચાર આવ્યો કે, હું આંખ આપી દઉં તો પછી હું આંધળો સધને શું કરી શકીશ ? રાત્ન્ય મળશે તોપણ તેને જોઈ તો શકીશ નહિ તો પછી એ ન બની શકે. તેણે બાદશાહને જણાવી દીધું કે, “ જહાંપના ! આપકા રાજ સે મેરી આંખો કી કિંમત નહિ દે મેં નહિ દે શકતા હું; મગર આપ સમજીએ કે આપકો ચમકે કી આંખ નહિ દે; મગર ઇચ્છે બી જાદી કિંમતવાલા આપ મેં ૧૬ (બીસ) દે, દેહ મેં ૨૬ નહિ દે તો આંખ કી ફૂલ કિંમત નહિ

હે. એવા રૂઢ સે આપ ખુદ કા પિઝન સકતે હો."

બાદશાહ પણ પોતાના આત્માને ઝાળખવા લાગ્યો અને તેને વિચાર આવ્યો કે આંખ એ તો ચર્મચક્ષુ છે. તેની કિંમત મેં રાજ્ય-થી પણ અધિક ગણી. પરંતુ એ ચર્મચક્ષુથી (આંખથી) વધારે કિંમતવાળો તેમાં રહીને બેનારો આત્મા છે. બે તે આત્મારૂપી દિવ્ય-ચક્ષુ ન હોય તો ચર્મચક્ષુ શા કામનાં? દેહમાંથી આત્મા ચાલ્યો ત્યાર પછી આંખની કિંમત ધી? પછી તેને ખ્યાલ આવ્યો ને તે પોતાનામાં રહેલા આત્મારૂપી દિવ્યચક્ષુથી પરમાત્માને (ખુદાને) પોતાનામાં જોઈ શક્યો. પરમાત્મા તો (ખુદા તો) ત્રણ લોકના સ્વામી છે, બ્યારે હું તો આ બુમિનોજ સ્વામી છું માટે ચર્મચક્ષુની કિંમત વિશેષમાં વિશેષ એક રાજ્ય જેટલી છે અને દિવ્યચક્ષુની સાથે ચર્મચક્ષુ હોય તો પરમાત્માનું રાજ્ય તે આત્મામાં સુવરાજ છે. તેના વારસ હોવાથી એ ત્રણ લોકનો પણ રાજા છે. માટે ચર્મચક્ષુની કિંમત કરતાં દિવ્યચક્ષુની કિંમત વધારે છે; એટલુંજ નહિ પણ આત્મારૂપી દિવ્યચક્ષુ ઉપરાંત ચર્મચક્ષુ હોય તો એક પ્રોફેસરના કહેવા પ્રમાણે મનુષ્ય પાસે એવા સામગ્રી છે કે તે દેહદષ્ટિ હોય તો પ્રજુનો વાદસરોય થઈ શકે છે. મનઃચક્ષુ હોય તો તે પ્રજુનો ઝોરસ સુવરાજ હોઈ શકે છે અને દિવ્યચક્ષુ હોય તો તે પ્રજુનો સખા થઈ શકે છે.

જેમ સુદામા કૃષ્ણ જેવાના સખા થવાથી મહાવિધિવાન થયા હતા તેમ દિવ્યચક્ષુવાળો આત્મા પ્રજુનો સખા હોવાથી પ્રજુની રિદિ તે પોતાની રિદિ અનુભવી શકે છે. માટે શ્રીમદ્ રામચંદ્ર લખે છે કે, "કર વિચાર તો પામ."

આ વાતની સરખામણી

(૧) બાદશાહ અને ફકીર બન્ને જણ દુઃખી હતા. અનુક્રમે એક ચર્મચક્ષુ વિના બ્યારે બીજો દોલત વિના.

(૨) બન્નેને માણસની મદદની જરૂર હતી. બાદશાહને ચર્મચક્ષુ નહિ હોવાથી દોરવા માટે, બ્યારે ફકીરને પોતાનું દબદર દિવ્યચક્ષુ સાથે દોલતવાન માણસની.

(૩) બન્ને ખુદાને પ્રાર્થના કરતા હતા. એક ચર્મચક્ષુના દુઃખે, જ્યારે બીજો ગરીબાઈના દુઃખે.

(૪) એક દુઃખ પદવીએ એટલે સત્રાટ હતો, જ્યારે બીજો નીચેની કક્ષાએ એટલે પરિવાજક હતો.

(૫) બન્નેને કિંમતનું ભાન થયું. એકને સત્યની કિંમત કરતાં પણ આંખની કિંમત વધુ લાગી, જ્યારે બીજાને આંખ કરતાં પણ દેહની કિંમત વધુ જણાઈ. આ રીતે પાછળથી બન્નેને સ્વયં ભાન ઉત્પન્ન થયું.

(૬) બન્નેને પાછળથી જણાયું કે, પોતાના દેહમાં રહેલા આત્મારૂપી દિવ્યચક્ષુની કિંમત સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે અને તેનાથીજ પરમાત્માને પામી શકાય છે, તેના સખા થઈ શકાય છે.

(૭) આ દુનિયા અને પરદુનિયાનો તે રાગ બની શકે છે.

સત્રાટ એ પ્રગ્નની સેવા લે છે, જ્યારે પરિવાજક અખિલ માનવતાની સેવા કરે છે. પરંતુ જ્યારે પોતાના આત્મામાં રહેલા દિવ્યચક્ષુનું સત્રાટને અને પરિવાજકને દર્શન થાય છે ત્યારે પ્રસંગ પ્રમાણે સત્રાટ (શ્રીરાજચંદ્રજી પ્રમાણે) પ્રગ્નનો સેવક બને છે અને પરિવાજક પ્રસંગ પ્રમાણે (ભગવાન ખુદની પેઠે કે મહાત્મા ગાંધીજીની પેઠે) જમતવંચ થઈ શકે છે.

(‘મહિલાશૂણ્ય’ ના એક અંકમાંથી)

૧૨૬-ત્રેમયોગી શ્રીમણિભાઈજી શાસ્ત્રી

(લેખક: આચાર્ય શ્રીઅનંતલાલજી ગોસ્વામી)

તિष्ठन् वृन्दाटवीकुञ्जे चिद्यति विदधात्ययम् ।

ધીરાધાતુષ્ણયોઃ પાદપદ્મણુ રુપણો જનઃ ॥

ત્રેમયજ્ઞ મેં વિચરનેશ્વરોં હી આતેં બી વિચિત્ર હોતી દે. ત્રેમ-યોગી પદ્મિન્યરદ્રીમણિભાઈજી શાસ્ત્રી ગુજરાત પ્રાંત કે એક અનુપમ મહાત્મા હો મયે દે. વિદ્વાનોં મેં જહન કમ એસે પુરે જાને દે,

જિનમેં વિદ્યા કે સાથ હો કોર તપસ્યા, ત્યાગ, ભક્તિ, પ્રેમ ઓર
 ગાનકા સામંતર્ય હો. વેદ, ઉપનિષદ, ન્યાય, વ્યાકરણ, સાહિત્ય તથા
 જ્યોતિષ આદિ સબ શાસ્ત્રોં મેં ઇનકા અભ્યાસ આશ્ચર્યજનક થા.
 મહાભાષ્ય કે લિખે તો ચે મહર્ષિં હી માને જાને ચે. આપ પાશ્ચિમીય
 સૂત્રોં કે અનુસાર ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ, શ્રીમદ્ભાગવત તથા શ્રીમદ્મદ-
 ગીતા કે મત્રોં એવં શ્લોકોં કી પ્રેમપરક વ્યાખ્યા ક્રિયા કરતે ચે.
 ઉનકી વ્યાખ્યાશૈલી ઇનીની આકર્ષક હોતી થી કિ જો બી ઉસે સુનતા
 મુગ્ધ હો જાતા થા. શાસ્ત્રીય અંગ્રેજ મેં બી મૅટ્રિક પરીક્ષા પાસ ચે,
 પરંતુ કબી ઇનકે મુખ સે અંગ્રેજ કા એક શબ્દ બી સુનને મેં નહીં આયા.
 આપ અહમદાબાદ સે જન્મીતક 'રામજી' કે નામસે પ્રસિદ્ધ ચે.
 ઇનકા જન્મ સુરત જિલ્લે કે અભિરામા (અગ્રામા) ગાંવ મેં હુઆ
 થા. ઇનકે પિતા એવં પિતામહ બી અપને સમય કે એક હી વિદ્વાન
 ચે. રામજી 'અજાતશત્રુ' ચે. સ્વામવર્ણુ દુનવી-પતલી દેહ મેં કહિ.
 તપશ્વર્ણુ એવં ત્યાગ કી તેજેમયી આભા કસીડી પર સુવર્ણુ-રેખા
 સમાન ઝલકતી થી. હસ કહિન કલિકાલ મેં ઇનકા ત્યાગ આદર્શ
 થા. ઘર મેં પત્ની, પુત્ર, પૌત્ર એવં જાતાઓં કા પરિવાર થા. ઇસ
 પ્રકાર ભરાપૂરા કુટુંબ હોતે હુએ બી આપને કબી કિસી સે ચાચના
 નહીં કી. યદિ આપ કે દર્શનોં કે લિખે આનેવાસે સહસ્રોં પ્રેમી
 ભક્તોં મેં સે કોઇ કંઈ (રૂપયા, વસ્ત્ર અથવા પાત્રાદિ) ભેંટરૂપ મેં
 આગે રખ દેતા, તો આપ મંદ મુસકાન કે સાથ બડેં હી મીઠે શબ્દોં
 મેં કહને-“ભાઈ! ઇસે લે જાઓ; ઓર કિસી કો દે દેના. ઇસકી
 આવશ્યકતા નહીં દે.” ઇનકા દૃઢ નિશ્ચય થા કિ સજકા પાલન પ્રભુ
 કરતે હૈં મનુષ્ય કા યહ મિથ્યાભિમાન હૈ કિ વહ અપને કા પરિવાર
 કા પાલનકર્તા માન ગૃહતા દે.

આપ પ્રાતઃકાલ સે સંખ્યાપર્યંત સારા સમય જપ, સંખ્યા,
 સેવા તથા લાલજ કે લાઠ ચાવ મેં હી જિતાને ચે કેવલ એક બાર
 રાત્રિ મેં અસ્પાહાર કરતે. અંત સમય મેં એક વર્ષસે અત્ર ત્યાગ
 દિધા થા, કેવલ ચાવ ઓર ફલ હી લેતે ચે. જલ્દ ચડા દે, જાન
 બો દો રહેગદેં ઓર ભજન પૂજન બી.

ल्योतिष और कर्मकांड के ज्ञान के विषय में आपकी प्रसिद्धि दूर-दूर तक फैली हुई थी। इस-पांय दशनाथी प्रतिदिन आये ही रहते। जड़ुन-से दुनिया सकाम पुरुष जन्मपत्रों का जंडल जगल में दबाये धनको घेरे रहते। आप जडे प्रेम तथा परिश्रम से उनके जन्मपत्र देपकर सज्जा समाधान करते थे। विद्वों की निवृत्ति का विषय पूछने पर कहते, 'भाई! 'राधाकृष्ण, राधाकृष्ण' कहा करो। राई, केदू, शनि-कोष्ठ कुछ भी नहीं जिगाड सकेगा।' धनके जयन पर विश्वास करके जे ली 'राधाकृष्ण' नाम का जप करता या उसे नियम से संभ्यापूर्वक लिखता, उसकी आपत्ति अवश्य दूर हो जाती। इस प्रकार आपने करोड़ों की संभ्या में 'राधाकृष्ण' नाम लिखाया तथा स्वयं भी लिखा। धनकी जगत् तथा निद्रावस्था में निरंतर 'श्रीराधाकृष्ण' नाम का उच्चारण होता रहता था।

शास्त्रीजी के विचार जडे उदार थे, उनमें सांप्रदायिक पक्षपात लेशमात्र भी न था। यदि आपके पास आकर कोष्ठ कहता कि जग-वान के दशन जडे दुर्लभ हैं, तो यह बात आप को जड़ी भटकती। आप कहते, "भाई, ऐसी बात क्यों कहते हो? जगवान तो तुम्हारे पास हैं, आज ही उनको पकड लो। उनसे भिक्षने की धृष्टता तो करो। जगवान प्रश्न से नहीं, उत्कट अभिज्ञाया से भिक्षते हैं। जप पुम प्रेम से पुकारोगे तो वे छिपे नहीं रह सकने। उनके भिक्षने से पहले तुम्हीं उनसे क्यों नहीं भिक्ष लेते? हेजो, प्रेम में अनिव-रणीय शक्ति है, उसके द्वारा सज्ज सहज हो जाता है। जगवान में प्रेम अवश्य होगा, किंतु पहले उनके 'श्रीराधाकृष्ण' नाम में प्रेम और विश्वास होना चाहिये।' वे प्रायः कहा करते थे कि 'विश्व के अक्षरमात्र, तथा प्रत्येक वता-पक्षव में 'श्रीराधाकृष्ण' प्रेम-रूपसे प्रविष्ट हैं। रम्योपासना के साधनपथ में आते ही प्रेमयोग का प्रारंभ होता है। उस समय सज्ज में समनुद्धि रजते दुजे, अपने में प्रेममय प्रभु की धृष्टता पर छोड दे और फिर धीरे-धीरे प्रेम के ररे पथ में यत्न पडे। प्रभु में प्रेम हो जाने पर उनकी प्राप्ति का प्रश्न ही नहीं रहता। विमुक्त प्रेम का वक्ष्य ही यह है कि उसका संजथ

श्रीराधाकृष्ण से हो, हिन्दी लौकिक विषयों से नहीं, जिस प्रेम का सम्बंध लौकिक विषयों से होता है, वह तो मोह है, 'यही उनके विचार से प्रेम-तत्त्व की सीधी-सादी व्याख्या थी. इसे वे शास्त्रीय प्रमाणाँ से भी सिद्ध करने थे. जगत्मान श्रीचैतन्य महाप्रभुद्वारा प्रसारित प्रेमतत्त्व में उनका अटल विश्वास था.

यज्ञे निजसिद्ध वेद करिया स्मरण ।

निश दिन करे राधाकृष्णेर भजन ॥

श्री चैतन्यदेव के इस मंत्र के परम उपासक थे. श्रीमद्भागवत-दशमस्कंध में मगधरित्र को दहना सुनना उनके दिल में पड़ा था. प्रसंग आते ही उनकी आंखें प्रेमाश्रुओं से भर जातीं और कंठ गहम हो जाता.

'योगे वियोगवृत्तिः प्रेमा,' 'तत्सुखसुखित्वम्, 'जडुं गुणमयं देहम्' तथा 'त्वयि धृतासवस्त्वां विचिन्वते'

छत्यादि सूत्रों और श्रीमद्भागवत के वाक्यों की व्याख्या करते हुए आप प्रेमानंद में छूके जाते थे.

संस्कृत की हीन दशा, उसकी वर्तमान पाछमौली तथा स्वार्थ-पक्ष शास्त्रों के अर्थ में छेनेवाले अनर्थ के लिये भी आप सदैव दुःखित रहते थे.

जैसे बार बारों धाम की यात्रा करते हुए आप श्रीवृंदावन में पधारें. उस समय आपकी प्रकृति दुर्घ कि मल से जालस्वरूप श्रीकृष्ण को अपने साथ धर ले गले. पुनलकिशोर श्रीराधाकृष्ण तो वृंदावन छोड़कर पधारेंगे नहीं, इसलिये जालस्वरूप बालछ को ही साथ ले गये. उनका साहचर्य, जैसा आप अग्रज करते रहे थे, प्रेम के जेक प्रत्यक्ष आदर्श था. प्रेमयोगी शास्त्रीछ और जालरूप श्रीबाल की जाते जही अद्वैतिक हैं. वे कही नहीं जा सकतीं. शास्त्रीछ तीन भास पहले हमसे स्वयं कहा था कि मुझे बालछ समतार प्रत्यक्ष हो गया. अज मेरी कान्हा भी अखिलाता रोप नहीं रहे.

इस नम्र रीतिर को लागने समय श्रीशास्त्रीछ बार दिन अर्धचैतन अवस्था में 'राधाकृष्ण,' 'गोविंद,' 'नाथ' छत्यादि:

રહતે ભગવન્ચિંતન મેં તદ્દલોન રહે થે. ઇસી અવસ્થા મેં ઉન્હોંને પોપ ફ્રૉ ૧ સં ૧૯૬૬ વિં રવિવાર કો અપને પ્રિયનમ કો પ્રેમધામ મેં પ્રવેશ ક્રિયા. ઉનકા અંતિમ પ્રત્યાપ બી યહો યાન્ 'ગોવર્દન ચક્રો... સધાજી યક મયીં.....' ઉનકે વિયોગ સે ઉનકે પરિવાર ઓર પ્રેમિયોં કો જેસા ધક્કા લગા દે, ઉસે વે હી જાનતે હેં. કરુણામય પ્રભુ ઉન્હેં સાર્વજનિક પ્રદાન કરેં. ઉનકે પ્રેમિયોં કો બી ચાહિયે કિ વે અપને સમજી કો દિખાયે હુએ પ્રેમપથ મેં બઢે ચક્રેં ઓર શ્રીધામીજી કી પ્રેમમયી આત્મા કો પ્રસન્ન કરનેકે લિયે પહેલે સે બી અધિક 'શ્રીરાધા-કૃષ્ણ' નામકી રટન લગાયે રહેં.

૧૨૭-શારીરિક રોગનો અકસીર ઇલાજ શ્રીભગવન્નામસ્મરણ

(લેખક:-પંડિત શ્રી. બદુકનાથજી ચર્મા, એમ. એ. સાહિત્યોપાધ્યાય)

આ લેખનું મથાજી જોઇનેજ ઘણાં લોકો જશે. આજના બદુરંગી જમાનામાં બધેજ બુદ્ધિની બોલબાલા પ્રવર્તે છે. કેટલાક આદમીઓને તો બુદ્ધિનો અપયો થઇ ગયો હોય છે. બુદ્ધિનો અપયો થઇ ગયો હોય એવાં ને કંઈ કહેવું એ તો પાણીની સપાટી પર હીટીઓ દોરી ચિતરામણ રચવાની મથામણ જેવું નિરર્થક છે. એ વાચકોને માટે આ લખાણ હેઝ નહિ. જેઓ સમજી છે-આરથાણુ છે તેમને માટેજ આ લખાણ છે. એવાં સમજી અને આરથાણુઓની પણ પહેલેથી હું ક્ષમા માગી લઉં છું. દારણ કે તેમની આમળ પણ હું જે વાત રજૂ કરવા ચાહું છું, તેને વિજ્ઞાનની મદદર નથી થાયી. વિજ્ઞાનની મદદર વચરની કોઇ પણ વાત આજકાલ કાને ધરવામાં નથી આવતી. તર્કસિદ્ધ ન હોય યાને બુદ્ધિમાં ન કિતરે એવી કોઇજ વાત સાંભળવામાં નથી આવતી. દોરને ને સગાંસંબંધીઓ પણ એવી વાત સાંભળીને ક્રોધાં હાંસી ઉઠાવે છે. અને એ વાતની પૂરી ખતર છે. તેથી પહેલેથીજ જણાવી દઉં છું કે જે વાત

હું રજૂ કરવા માગું છું, તે વિજ્ઞાનના ધોરણને અનુસરીને રજૂ કરવાનો છું. તર્કવાદીઓને બડકાવનારી કાષ્ટજ વાત એમાં નહિ હોય. ભગવત્પ્રામસ્મરણ એ સારીરિક રોગ માત્રનો અકસીર ઇલાજ છે

એ મારા આ લેખનો મુદ્દો છે. એના તરફ હું સમગ્ર ને આરથાચ વર્ગનું ધ્યાન એવવા માગું છું.

અત્રે કાષ્ટ એવું પૂછી શકે ખરું કે, “ભગવત્પ્રામસ્મરણથી શું એવા આદમીનો રોગ પણ મટી શકે છે કે જેના દિક્ષમાં નામસ્મરણ વિશે માત્ર કહેવા પૂરતીજ આરથા હોય તે તેના પ્રભાવમાં તો જરાએ વિશ્વાસ ન હોય ?”

અથવા “શું ભગવાન્નામનું મનમાં ને મનમાં કે મોટેથી રહ્ય માત્ર ક્યાં કરવાળી રોગી સંપૂર્ણ સાજો થઈ જાય ખરો ?”

હું ચોતે તેમજ મારા જેવા વિચાર ધરાવનારાઓ આ પ્રશ્નોના જવાબમાં બેધડક ઉચ્ચરીશું કે, “હા, અવશ્ય.” અમારા એ નિર્ણયનું પ્રમાણ માગવામાં આવે તો કહીશું કે, “અનુમાનની વૈજ્ઞાનિક પ્રક્રિયા (પદ્ધતિ) એજ અમારું પ્રમાણ છે. કેટલાંક ઉદાહરણો એકાં કરીને તે પરથી એક સામાન્ય નિયમ ઉપજાવી કાઢવો તેને વિજ્ઞાનની પરિભાષામાં ‘અનુમાન પદ્ધતિ’ કહે છે. એ અનુમાન પદ્ધતિજ અમારા ઉપરોક્ત નિર્ણયનું પ્રમાણ છે.

હવે આ સંબંધમાં વધુ વિવેચન ન કરતાં થોડાંક ઉદાહરણોજ ટાંકવાનું યોગ્ય મર્ણ્ય છે. એમ કરવામાં મારી પોતાની અંતઃખાબતો આવી જાય, તો તેને માટે વાચકવર્ગ મને માફ કરે.

મારા પોતાનાજ લખણથી હું પ્રારંભ કરું છું.

સને ૧૯૪૫ના એપ્રિલ મહિનાની વાત છે. એકાએક હું મંભી ખીમારીમાં સપડાયો. અજબ પ્રકારની ખીમારી હતી. મારા હૃદયન ધનક્રરા કદંગી રીતે વંધી ગયા ને આખા શરીરમાં અજબ વેદન થવા માંડી. આખું શરીર અંદરખાનેથી કપેતું હતું. બહાર એ કયુંજ નહોતું થતું. કોરોડરજીમાં વગ દેવાના ન હોય તેવા વિગિ અનુભવ થતો હતો મનમાં દંતધડા વખરના વિચારતરંગો

જતા હતા ને પાછા ચમી જતા હતા. કરોડના ઉપદ્રા બામમાં એક વિચિત્ર ક્ષણ થતો હતો. એને લઈને એ ભાગ વારાફરતી સંક્રાંતિમાં ને ફેલાતો હોવાનો અનુભવ થતો હતો. મારી જીવનદોરી તૂટી રહી છે ને હું ‘આ આશ્વો’ ‘ઓ આશ્વો’ એમ મનમાં થતું હતું. મનમાં ને મનમાં હું અતિમ કૃચ્છની તૈયારી રહ્યો હતો. નાડીઓમાં શોધી ફરવાની ક્રિયા બહુ વેગથી ચાલતી હતી. આમ છતાં નવાઈની વાત એ હતી કે શારીરિક કે માનસિક ભેદમાંથી એક પ્રકારની નબળાઈ જણાતી નહોતી. મારી આ માંદગીની વાત સરખી મેં કાઢીને ફરી નહોતી. મારા ડોક્ટરમિત્રને કાને મારી આ માંદગીનો અણસારો સરખો પહોંચવા ન પામે તેની મેં ખાસ ખબરદારી રાખી હતી. કારણ એ દિવસોમાં બેરીબેરી રોગનો ઉપદ્રવ બનારસમાં પૂર જોસમાં ચાલતો હતો. બેજ મહિના પર મારા એક પૂજ્ય ગુરુ કે જેમની સાથે કામ કરવાનું સદ્ભાગ્ય પણ મને પાછળથી પ્રાપ્ત થયું હતું, તેઓ આજ રોગનો શિકાર બન્યા હતા. એટલે મારી આ વિચિત્ર બીમારીની ગંધ કાઢીને પણ પહોંચે તો તે કંઈનું કંઈ ધારી બેસે ને ઓડનું ચોડ વેનરી નાખે, એનો મને ડર હતો. આપણા ઘણાખરા ડોક્ટરોની નૈપત તો સારી હોય છે, પણ એમાંના કેટલાક વધારે પડતો દેખાવો પણ કરે છે. દવા કરાવવા આવેલા પ્રત્યેક રોગીની ખામનમાં, તપાસને નામે તેઓ કંઈને કંઈ કરવાના તો ખરાજ. દરદીને છત્રો ચૂવાડશે, જીંધો ફેરવશે, બૂંગળાઓ મૂકશે, છાતી પર ને પાંચળાઓ પર ટોચારા મારશે, જીભ કઢાવશે, આંખોનાં પોપચાં કાઢશે વગેરે કંઈ ને કંઈ ધમાકા કરશે અને દરદીની મુંઝવણ દશે તો પિચકારી વાટે દવા પહોંચતી કરવાનું દરાવી પિચકારીઓ પણ ચેત્યો. આવું કંઈ કંઈ કરે છે. પરંતુ માનવીનું જીવન એ કંઈ રમત નથી. મારી માંદગી ખરેખાર કદંગી હતી. મારી કરોડમાં તેમજ મસ્તકમાં વિચાર થઈ ગયો હતો એ બિચકુલ સાચી વાત હતી. પરંતુ વિદ્યાપીઠની લાચકન ધરાવનારા મારા ડોક્ટરમિત્રો એને ક્યો રોગ દસવશે ને કેવી ચૂંથાચૂંથ કરશે તે તો પ્રત્યુનેજ ખબર ! આમાં આમાં કદંબોને લઈને મૂંઝા મૂંઝા પડી રહી સહન કરવાનુંજ

મેં શેઠજી ગળ્યું. કોઈને કશીજ વાત કરી નહિ. પરંતુ દુઃખીનું ખરાબમાં ખરાબ પરિણામ મારે એટલે કે મૃત્યુ મારે હું મારી વચ્ચે તૈયાર કરી રહ્યો હતો, એ તો સાચું જ.

મારી એ તૈયારીમાં 'રામનામ'નો ઉચ્ચાર મારા મુખમાંથી સદાજાણે નિસરવા લાગ્યો. કોઈ પણ જાતના ખાસ પ્રયત્ન વગર રામનામનો જાપ ચાલુ રહ્યો. રાત્રે ખાટલા પરની મારી પદ્મચેત્રાં હું પડ્યો હતો, ત્યારે મારી છાતી એટલી બધી ધડકવા લાગી કે એ ધબકારાને પરિણામે મારો ખાટલો પણ દબમગમવા લાગ્યો. એ ધબકારાનો વિચાર કરતાં કરતા એકાએક એવી ભાવના મારા મનમાં પ્રગટી કે, હૃદયના એ ઉતાવળે ધડકવામાં 'રામનામ'નું ઉચ્ચારણ થઈ રહ્યું છે-હૃદયમાં રામરત્નની ક્રિયા ચાલુ થઈ છે. એવી માનના પ્રગટવા સાથેજ મારું દરક દલકું પડેલું જણાયું. મને કંઈક આરામ લાગવા માંડ્યો. અનાયાસેજ મને એક કીમતી જડીબુટ્ટી મળી ગઈ. એની સાથેજ મારા હૃદયમાં કંઈપણ પડવા માંડેલી આશાની જ્યોત ફરીને ઝગમગવા લાગી. એક સારા નિયામિવાની માથેક હૃદયમાં એક વાર ફરીને મારા કાનમાં આવી ગયો ને તેનું બધું ઉર્જાજાગૃક થઈ ગયું. અપૂર્વ શાંતિ અને શીતળતાનો અનુભવ હવે મને થવા લાગ્યો. મારા શરીરની બધીજ વેદના છૂમંતર થઈ ગઈ. જૂન મહિનાની આખર સુધીમાં તો મારી તગિયત બિલકુલ સુધરી ગઈ. એક વાત અહીં સ્પષ્ટરૂપે સમજી લેવાની છે અને તે એ કે રામનામનો આશરો લેતી વખતે મારા મનમાં રામનામ પ્રતિ ખાસ પ્રેમભાવ નહોતો. મારું જ્ઞાન તો હૃદયના ધબકારા બણીજ હતું. રત્નચુની તમારું પરીક્ષાનાં 'પ' મંત્રવત્ આવતી રહેલી.

મારા મનમાં હવે એ જાણવાની ચટપટી થઈ છે, આ પ્રયોગ મારા એકજ્ઞાનાજ રોગમાં સફળ નીવડ્યો છે કે બધાનીજ બાળનમાં એકસરખો ઉપયોગી નીવડી શકે છે ? તેની ખાતરી માટે મેં એવી જાતના દાખલા જ્યાંત્યાંથી એકઠા કરવા માંડ્યા. એવા તો કેટલાક દાખલા હું સંધરી શક્યો છું. તેમાંના થોડાક ખાસ દાખલાઓ વાચકવર્ગની ખાતરી માટે આ ઠેકાણે ઉતારું છું. એ ઉદાહરણો- એ દાખલાઓ એટલા તો સ્પષ્ટ છે કે, એને વિષે મારે પોતાને કોઈ પણ પ્રકારની વિશેષ ટીકા ઉમેરવાની જરૂર નથી રહેતી.

૧. યુગ્મરી અથવા એક સદૃશ્યની વાત છે. તેમને જપારે જ્યારે તાવ ચડવા માંડતો ત્યારે ત્યારે ટાઢ ભરાઈને શરીર કંપવા લાગતું. એવે પ્રસંગે તેઓ ટાઢની ધુમ્મરીની સાથે સાથેજ રામનામની ધૂન જોડી દેતા. પરિણામે થોડીજ વારમાં એમનો તાવ ઊતરી જતો ને કંપારી અદૃશ્ય થઈ જતી. તાવભરેલે શરીરે એક વાર તેઓ શાંત, સ્થિર અને નિશ્ચેષ્ટ ભાવે જિજ્ઞાસામાં પડ્યા હતા. એ વખતે મેં એમને પૂછ્યું કે, “આપ આ શું કરી રહ્યા છો ?” તેના જવાબમાં તેમણે પોતાના ‘રામચરણ’ના પ્રયોગની બધી વાત કહી સંભળાવેલી.

૨. એક ભણેલાગણેલા સજ્જનને સખત પ્રકારની ખાંસીનું દરદ લાગ્યું પડ્યું હતું. સારા સારા નામાંકિત ડોક્ટરો પાસે ચિકિત્સા કરાવતાં તેમાંના કેટલાકજે ક્ષય રોગની શરૂઆત હોવાનો મત જિજ્ઞાસો. પછી તો પૂછવુંજ શું ? ક્ષયની ભડકમાજ એ દરદી દિન-પ્રતિદિન ગળવા લાગ્યો અને આ નહિ ને પેલો ઉપચાર કરવા લાગ્યો. મોટા ગણાતા તમામ ડોક્ટરો, વૈદ્યો ને હકીમો પાસે એ ફરી વળ્યો. તેમણે જે જે ઉપાય બતાવ્યા ને જે જે ઓસડો ખવડાવ્યાં તે તે તમામનું સ્ત્રેષ્ઠ કરતાં એ હેરાન હેરાન થઈ ગયો. પૈસા તો એણે પાણીની માફક ખર્ચ્યા. ધીરજ અને શાંતિ બન્ને એને છોડી મયાં, પણ હીલા દરદે એનો કેડો ન મૂક્યો તે નજ મૂક્યો. દલાડે જિંદગી એની હાલત વધારે બગડેલી જણાવા લાગી. બિચારો છેકજ નિરુદ્ધ થઈ ગયો. છેવટે કંટાળીને પોતાનો ચેપ બીજાને ન જોડે

એવા સદ્વિચારથી તે કાઢને પણ દલાકારવા વગર ઘરમાંથી બાગી નીકળ્યો, પણ ધસાવશે ચરીરે જઈ જઈને તે કટકું જઈ ચકે? થોડેક દૂર ગયો ત્યાં તે યાત્રીને લોચ યથા માર્ગમાં મળી પડ્યો. એ માર્ગે રહી સાધુઓની એક જમાત જતી હતી. જમાતના સાધુઓ પોતાના ચીપિયાનો રણકાર કરતા 'સીતારામ-સીતારામ' ની ધૂન ગાતા ચાલતા હતા. એ ધૂન પેલા દરદીને કાને અચકાતાં તેણે પણ પોતાની રહીસહી ચક્તિ એકઠી કરીને 'સીતારામ' ની ધૂન ત્રીલી લીધી ને 'સીતારામ-સીતારામ' નું ઉચ્ચારણ કરવા લાગ્યો. જમાત તો પસાર થઈ ગઈ, પણ પેલા દરદીની ધૂન જમની તેમ ચાલુ રહી. 'રામ-રામ' 'સીતારામ' જપતો એ પડ્યો હતો. તે રથે ધરનાં માણસો એને જોળનાં જોળનાં આવી પહોંચ્યાં ને એના અચકા દેહને જોળામાં નાખીને ઘેર લઈ આવ્યાં. ઘર ભેગા થયા પછી પણ એની રામધૂન ન છૂટી. અનેક રીતે વાર્ધા છતાં એનું 'સીતારામ' નું રદણ એકધારું ચાલુજ રહ્યું. થોડા દિવસ બાદ એની તબિયતમાં સુધારો થતો લાગ્યો. હવે તો એ ગૃહસ્થ બિલકુલ નિરાગી બની ગયા છે ને બાકીની જિંદગીમાં કોઈ પણ ભતની દવા ન ખાતાનો દંડ સંકલ્પ પણ એમણે કરી લીધો છે. દવા માત્રને એ 'ઝેર' ગણે છે.

૩. એક આદમીના મરતકમાં અચલ વેદના જીવડી હતી. એ વેદનાનો માર્ગો બિચારો તરફડી રહ્યો હતો. તે જોઈ એક ભક્ષા મિત્રે એને શિખામણ આપી કે, "ભાઈ! અમરથો આમ તરફક મા. ઉદ્ધ-આંદ કરવાને બદલે માથામાં ઝાટકો મારે તેની સાથે રામનામનો ઉચ્ચાર તું કરવા માંડ. એથી તને આરામ જણાશે." એ દરદીએ પોતાના ભક્ષા મિત્રની શિખામણ પ્રમાણે ક્યું કે નહિ તેનો તે મને કંઈ ખ્યાલ નથી રહ્યો. પરંતુ તે પછી મેં પોતે માથાનો દુખાવો મટાડવા એ ઉપાય અનેક ચર મારી ભત પર અજમાયો છે ને મને બંધીજ વાર ફાપદો થયેલા છે. આ સહેલા ધવાજને એકાદ વાર પણ જમાતી એવાની વાચકવર્ગને મારી નામ વિનંતિ છે. ફાપદો નહિ

તુકસાન તો એથી કંઈજ થવાનું નથી.

પ્રેમર અગદેવ ઉપાખ્યાય નામના મારા એક મિત્ર છે.

તેમની પાસેથી હું બાળી ચક્રો પું કે, એક વયોદ્ધ મારુદને પુરા-
નીમાં દારનો લગુ લાગુ પડી હતી. એ જૂરી લતમાંથી છટકાની
હજી તો એ માસ્તરની ધણીએ હતી. પરંતુ એ છૂટી ચક્રતી નહોતી.
તે બિચારો લાચાર હતો. દાર દીંચલો એ એના છવનમાં દયાપાણીની
જેમ સ્વાભાવિક ખની મધું હતું. એવામાં એક વાર એને એક સાધુ-
રામનો ભેટો થયો. સાધુરામે એને રામનામ જપવાનો ઉપદેશ આપ્યો.
માસ્તરના દિવમાં એ વાત વસી ગઈ ને એણે રામનામનો જપ શરૂ
કરી દીધો. પરિણામે દાર પ્રત્યેની એની આસક્તિ ધીરે ધીરે ઘટવા
લાગી અને હાલ તો તે એ જૂરી લતમાંથી સંપૂર્ણ છૂટી ગયો છે;
એટલુંજ નહિ પણ એવો તો ભગવન યુદ્ધ ગયો છે કે પીવાની વાત
સરખી એને હવે રુચતી નથી. એની ઉંમર અત્યારે સિત્તેર વર્ષની
થઈ ગઈ છે, છતાં એની તાંદુરસ્તી કોઈ પણ રીતે ક્યજેલી લાગતી નથી.

૫. મારા પોતાના અનુભવમાં પણ એવાજ એક કિસ્સો થોડાંક
વર્ષ પર આવ્યો છે. એક શેઠ ગાંધખોરીની જૂરી લતથી હેરાન
પરેશાન ખની મલા હતો. એક વાર એક શેઠના મામમાં કોઈ એક
મોટા સંન્યાસી ચાતુર્ભાસ ગાળવા આવી ચડ્યા. શેઠ એ સંન્યાસીના
દર્શને જવા આવવા લાગ્યા. એકવાર પ્રસંગ સાધી શેઠએ સ્વા-
મીજીને પ્રાર્થના કરી કે, "મહારાજ! કોઈ એવી તદ્દખીર ખતાવો
કે જેથી હું ભગવાનને ચીલે ચડી જાઉં." વાતમાં ને વાતમાં સ્વા-
મીજીને ખબર પડી ગઈ કે, શેઠ તો હારે ગાંધખોર. છે રાજ
સવા રૂપિયાનો ગાંધે એ કૂંકી નાખે છે. સ્વામીજીએ તે દિવસે તો
શેઠ સાથે વિશેષ કંઈજ વાત ન કરી. બીજે દિવસે શેઠ પાછા
સ્વામીજીનાં દર્શને આવ્યા ને સ્વામીજીનાં ચરણોમાં પડી કાકજી
કરવા લાગ્યા કે, "મહારાજ! મેં બહુ બહુ કોયિય કરી જેમ છે
છતાં વ્યસનમાંથી છૂટી ચક્રાતું નથી. છટકાની હજી તો બહુએ
છે પણ હું કઈ લાચાર પર દયા કરો!" શેઠની આંખોમાં
આંસુ ઊભરતાં હતાં. એવી લાચાર અવસ્થા જોઈને સ્વામીજીએ
એને ઉપદેશ આપ્યો કે, "હીક છે, રાંધે ચૂરા પડેલા દરેકજ રામ-
નામના દસબજર જપ કરવાનો નીમ - " સ્વામીજીને આદેશ

શેઠજી માથે ચડાવ્યો ને પૂરી આસ્થાથી તે પાઞ્યો. એને પરિણામે મહિના માસમાં તો તેમની ગાંઠખોરીની ખૂબી લત સંપૂર્ણ છૂટી ગઈ. સ્વામીજીને સ્વમુખેથી આ વાત મેં સાંભળી છે. સ્વામીજી એ વાત કહી સંભળાવતા હતા, ત્યારે શેઠજી પોતે પણ હાજર હતા. શેઠજી પર સ્વામીજીની ભારે કૃપા થઈ છે.

૬. બીજો એવોજ એક કિસ્સો મને સારી રીતે યાદ છે. એક વૃદ્ધ મુનશી હતા. સરકારી નોકરીમાં તે સારો હોલો ધરાવતા હતા. તેમને દારૂ પીવાની ખૂબી લત હતી. પાકા દારૂડિયા હતા. એક વાર સ્વ. શ્રી. સ્વામાચરણ લાહિરીનો પ્રસંગ એમને પડ્યો. બસનમાંથી છૂટવા બાબતની વાતચીતમાં લાહિરીજીએ ટકોર કરી કે, “ભાઈ! રામનામનો આશરો લો; બીજો કોઈજ માર્ગ નથી.” મુનશીજીના દિલમાં એ વાત વસી ગઈ. રામનામને પ્રતાપે તેમની બાદશી છૂટી ગઈ તે બાબતની ધડી ને કાલનો દહાડો.

આવાં તો બીજાં કેટલાંજી દર્શાવે છે. પરંતુ એ બધાંને ટાંકી બતાવીને લેખનું કદ વધારવાની મારી ધુન્ધા નથી. આજકાલના ભ્રમેલ બુદ્ધિવાળાઓ આવા પ્રસંગોની ચૂંચણીને નવીન ‘ભક્તમાળ’ રચનાના પ્રયત્ન સમી ગણી કાઢશે ને મસ્કરી પણ કરશે. પરંતુ મેં તો યદ્યપિ આતમાં કહી દીધું છે કે, મારો અભિપ્રાય એથી જુદોજ છે. ભગવદ્ગામરમરણની બાબતમાં બિહતી બધી ચંકાઓનું નિવારણ કરવાની મારી ચૂંચણ નથી, એ તો કું માધ્યમથીને જણાવી દઉં છું. નામરમરણ એ તો અધ્યાત્મ ક્ષેત્રની સર્વોત્તમ વસ્તુ છે. એ ચમત્કારી ચીજના પ્રભાવે મનુષ્યના અંતરમાં રહેલા સર્વોત્કૃષ્ટ ભાવો પ્રદીપ્ત થઈ દિવ્ય ચેતનવાળા બને છે. દુઃખી આત્મ દુઃખોને એનાથી પૂરી શાંતિ દરદરમેય મગતી રહી છે.

જગતના મોટા ભાગના લોકો પ્રાર્થને કોઈ દેવી ચતામાં માને છે. એ સત્તાને તેઓ પછી ચાહે તે નામથી સંબોધતા હોય-ચાહે તે નામથી યોગ્યભાવતા હોય, પણ એવી કે... “અસ્તિ-ત્વમાં તેઓ માને તો હજી મોટા મોટા... ‘એ’ નો ધનકાર નથી કરી ચક્રા એ બધાજ... ‘અ’ દતા-

ભગવાનનાં અસંખ્ય નામોમાંથી હરકોઈ એટલું ભાવપૂર્વક વારંવાર રટણ કરવાથી અવાજનાં મોળાં ઉત્પન્ન થાય છે. નામ-રમરણના પ્રભાવ સંખંધમાં નામરસના અનુભવી સંજ્ઞાનોનાં દિલમાં કોઈ જાતની આશંકા કદાપિ જન્મી નથી. એક પળવાર માટે પણ નહિજ. સદેહ કે આશંકાને એવાંનાં હૃદયમાં રથાનજ ક્યાંથી મળે ? અંતરમાં જોતજોત રહેલી નામ-રમરણની વૃત્તિદ્વારા 'નામી'ની સાથે એમનો સંખંધ એટલો તો માઢ બની ગયો હોય છે કે, તેને પરિણામે નામ વિશેની એમની આરથા અવિચલ બની ગઈ હોય છે. એટલેજ નામ-સાધનામાં પ્રવૃત્ત થયેલા અને નામ-રસે રંગાયેલા મનુષ્યના ઘાત ગંભીર હૃદયમાં સદેહના પરપોટા કદાપિ જાડા નથી; એટલુંજ નહિ પણ વિપરીત બાલો પણ કદાપિ પ્રગટવા પામતા નથી. શંકા કે શંકાઓનો તો મારા જેવા અનાડીઓના માર્ગમાંજ ઉપરિચિત થાય છે. એવાં એ સદેહોનાં મોળાં અને કુતર્કના પરપોટાઓને ચીરીને તથા તરેહવાર સંશયોની અંધારી મલીઓ વટાવીને એ મધુમય પરમ ધામમાં પહોંચવાનું રહે છે. એ પરમ ધામમાં નિરંતર વસંતઋતુજ વિશ્વસે છે અને ત્યાં જુઓ ત્યાં સર્વ જીવાદ્યહેર જણાય છે.

ભગવાનનું નામ કેવી જગદ્ગ અસર નિપજાવે છે, તે વાસ્તવિક જ્ઞાનના અભાવવાળા અને આ વિષયના કેવળ બિનઅનુભવી યજ્ઞસને બતાવવાની કે સમજાવવાની એકા કરવી બિલકુલ નિરર્થક છે. ભગ-વન્નામ જીવાત્માની અંતઃચેતના તથા સુધી ચેતનાને કેવી જાગૃત કરી આપે છે, એ તો મનોવિજ્ઞાનનો કોઈ નિષ્ણાનજ બતાવી શકે. હેઠ્ઠાં કેટલાંક વર્ગોમાં મનોવિજ્ઞાને ઠીક પ્રગતિ સાધી છે. તેપણ અંતઃચેતનાના ક્ષેત્રથી આગળ તેની મનિ નથી યઈ શકી. મનોવિજ્ઞાનના પંડિતો પણ આ વાત સ્વીકારે છે. એટલે મનોવિજ્ઞાનના ક્ષેત્રમાં જે જે કંઈ શોધો દાઢ લાગી છે, તેના આધારે ચેતનાના ક્ષેત્રની બહારના પ્રદેશમાં આપણી મનિજ નથી યઈ શકી. અત્યાર સુધીની મનોવિજ્ઞાનની માનવ શોધો બીનિક ક્ષેત્રથી આગળ વધીજ નથી શકી. તેમાં વજા મુસીજ તો એ છે કે, બાહ્ય વિષયોનો આપણને જોટલો સંપર્ક છે. 'તું' આપણને જોટલું બાન છે, તેટલું

અંતઃસ્થનું કયાં છે ? આ બાજુ જગત પણ સૂક્ષ્મ જગનનું જ સ્થૂળ-સ્વરૂપ છે. વસ્તુસ્થિતિ આવી હોવાથી જે બાબતોનો નિર્ણય તક-શુદ્ધિ નથી થઈ શકતો, તેવી બાબતમાં સદૃશ વિશ્વાસ બંધાવાને બદલે શંકાશીલવૃત્તિ ઉદ્ભવવી એ બિંધકૃત સ્વાભાવિક છે; એટલું જ નહિ પણ સમ્યાધની નિયાનીરૂપ છે.

વારુ, તો હવે આપણે એના બાહ્યરૂપનો જ વિચાર કરવો રહ્યો. પરંતુ એ પ્રયત્ન માનવજીવનના એકાંગી ને અધૂરા અભ્યાસમાં જ પરિણમવાથી જ એવી દશા થઈ છે. આપણી મનોવૃત્તિ પણ એવી બની ગઈ છે કે અંતરના તત્ત્વપ્રદેશમાં પ્રવેશવાને બદલે બાહ્ય દૃષ્ટિજ આપ-ણને વધારે સ્વાભાવિક થઈ પડી છે. એટલા માટે જ મેં સ્થૂળશરીર સાથે સંબંધ ધરાવતી જ ઘોડીક ઘટનાઓ વર્ણવી છે. આશા છે કે વાચકવર્ગ આ અભોધ ઔપધનો પ્રયોગ સ્વયં કરી જોઈ મારા કથનની સમ્યાધની કસોટી કરી જોશે.

અંગ્રેજ પંડિત એફ. ટી. જુડેસે ટેનિસન કવિ વિશે એક મનો-રંજક વાત લખી છે. ટેનિસન કવિ પોતે પોતાના જ નામનો 'આ-ર્થ્રોડ' શબ્દનો ઉચ્ચાર કરતો કરતો સમાધિસ્થ થઈ જતો હતો. આમ બાબત છે, તો પછી આપણે સુપરિચિત ને ટેવાઈ ગયેલાં નામોના ઉચ્ચારણ દ્વારા એ પ્રકારનો સમાધિનો અનુભવ ક્યાં ન કરી શકીએ ? વારંવાર કાને પડતા કે મુખે ઉચ્ચારાતા કોઈ પણ સૂરનો પ્રભાવ માનવીના સમગ્ર સ્નાયુમંડળ પર પડ્યા વગર રહેતો નથી, એ બલિકૃત સાચી વાત છે. ઉપર જે જે ઘટનાઓનો ઉલ્લેખ મેં કર્યો છે, તેમાં દર્શાવેલા મોટા બામના બ્યાધિઓનો સંબંધ સ્નાયુઓ સાથે જ હતો અને સ્નાયુમંડળને અસર પડે ચાડનારી એક ખાસ પ્રક્રિયાને કારણે જ એ રોગો મટવા પામ્યા હતા. આપણી હાલનું આજ્ઞાશક્તિ એવી નાબૂદ થઈ પડી છે કે, કોઈ પણ બનાવનો પ્રભાવ ઝટ દેતો કોને આપણા મગજ પર તથા આપણી સંવેદન-શક્તિ પર પડે છે. સ્નાયુચિત્તરનાં દરો એ આજ્ઞાકાલ સાધારણ થઈ પડ્યાં છે. બરખામ-રમરખા-પ્રનુના નામનું એક પદ રટખ દરવાચી કે.ઈ. પળુ જાનનું સ્નાયુચિત્તરનું દરદ મરી જનુજ જોડએ એવો દર

વિશ્વાસ મને છે. આપણા પૂર્વજોને આ અદ્ભુત જડીયુટી કયાંથી ને કેમ કરતાં હાય લાગી મઠ એ તો સમ જાણે! પરંતુ એ જડીયુટી દરેક દેવની દરેકાઇ બાવામાં મળી આવે છે, એ તો ખરું જ! ભગ-વદ્માનનો જેટલો પ્રભાવ મનુષ્યની અંતરેનના તથા રનાયુગ્મગ પર પડે છે એટલો બીજા કોઈ પણ સજ્જનો નથી પડતો એ સાર સાચું છે. સૂતાં પહેલાં ધીરે ધીરે, શાંતિપૂર્વક ભગવાનનું નામસ્મરણ થોડીક વાર, થોડીક ક્ષણો માટે કરવાનો આદત પાડવાથી તેની જાદુઈ અસર જણાયા વગર રહેશે નહિ. દિવસરભના અમથી યાદીને લોથ બનેશે મનુષ્ય ઝટ દેતોડને નિદ્રાદેવીની મીઠી મોદમાં લેટી જશે અને રના-યુગ્મોમાં એવી સ્વસ્થતા આવેલી લાગશે કે બીજો દિવસે સવારે જાંતમાં બરાબર એને પોતાનામાં ચક્તિઓનો અખૂટ ભંડાર ભરેશે હોવાનો અનુભવ થયા વગર નહિ રહે. આજની ડોક્ટરી વિદ્યાને આ વાતની પ્રતીતિ મેળવવાની હજી જાણી છે. પરંતુ આપણા પૂર્વજો આપણા ઋષિમુનિઓ આ રહસ્યના અચ્છા જાણકાર હતા. ધન્વં-તરિ એ આપણા ભારતવર્ષનો સર્વશ્રેષ્ઠ ચિકિત્સક ગણાય છે. ભગવાનનો એ અવતાર મનાય છે. એ ધન્વંતરિ ભગવાનનાં નીચેનાં વેણ આપણે હમેશાં યાદ રાખવાં જોઈએ:—

અચ્યુતાનન્ત ગોવિંદ નામોદ્ધારણ મેષજાત્ ।

નદયન્તિ સકલા રોગાઃ સત્યં સત્યં વદામ્યહમ્ ॥

અર્થાત્ કે, “હું સાચે સાચું જ કહું છું કે અચ્યુત, અનંત, ગોવિંદ એ નામોના ઉચ્ચારણ માત્રથી સર્વ જાતના રોગ મટી જાય છે.”

તો પછી મારા સુત વાચકવર્ગ પાસે હું એવી આશા રાખું કે, તેઓ આ અદ્ભુત પ્રયોગને થોડા દહાડા-છમાનદારીપૂર્વક અજમાવી લેવાનું દારવે તો તે આશા વધારે પડતી નહિજ જણાય. પ્રયોગ બિલકુલ નિર્દોષ છે. એનાથી કોઈ જાતની હાનિ થવાનો મુદ્દવ સંભવ નથી. પ્રયોગના આયરુષ્યો કોઈ પણ જાતનો કાપડો તેમને જણાતાં તેમ આમજનવાના લાભાર્થે પોતાનો અનુભવ રજૂ કરવાની ટું તેમને વિનંતિ ગુમરું છું. કે જેથી ભગવાનની અમોરતામાં જન-સમુદાયનો વિશ્વાસ બંધાવામાં મદદ મળે.

७१२८-वंगाल में संकीर्तन ७

(लेखक:-श्री चैतन्य सरस्व यंगरीक)

घंटे श्रीरूपण चैतन्य नित्यानंदी सहोदितो ।

गौडोदये पुष्पचंतो चित्रो शंदो तमोनुदो ॥

जंग देश भावप्रधान ललित कलाओं का डिपासक है. जंगाल भायुक्तता और प्रकृतिप्रियता जगत प्रसिद्ध है. यों तो सभी प्रांतों संकीर्तन किसी न किसी रूप में अनादि काल से यथा ही आता है. वर्तमान समय के संकीर्तन का प्रतिपादक श्रीचैतन्य महाप्रभु ही आरंभ समझा जाता है. नामसंकीर्तन के जंगदेश में प्रथम किं श्री चैतन्य ही हैं. श्री अद्वैत प्रभु-श्री चैतन्य महाप्रभु के दय के पूर्व पंडित प्रवर श्री अद्वैताचार्य ही वैश्वदे के दिनायती के अति श्रेष्ठ थे. छन्दी आचार्य सरणों के अकनिष्ठ तपश्चर्या श्री चैतन्य का प्राकट्य हुआ. आचार्य नित्यप्रति तुलसी और जल से साक्षिभ्रातृ की पूजा किया करने थे. आचार्य के पिता तर्क पंचानन लाड्ड के राग दिव्यसिंह के सभापंडित थे. उनकी एक मात्र अतिम संतान थे. अपनी अतिम अवस्था में तर्क पंचानन अपने नन्य भ्रातृ को छोड़ कर शान्तिपुर में गये थे. वही पर दुभारे यरित्रनायक का जन्म हुआ. आचार्य ही अद्वाधु, धार्मिक थे, अकृतों पर जल भी कभी संकट पड़ता वे संपूर्ण श्रद्धा से कहते, "जगत्तान स्वयं आकर अकृतों को निरुद्ध करेगा."

श्री चैतन्य-श्री अद्वैत प्रभु की साधना सक्षम दुष्ट-अकृतों आनंद देने वाले थी और दरिद्र प्राकट्य साके १४०७ की पून पूर्णिमा के दिन हुआ. जाइकाव में वे जड़े ही यंगल अकृतों को छेड़ने में छन्दे जल आनंद आता था. जल आप यथा धर्म की यात्रा के गये तब वहा श्री चरितपुरंज ने छन्दे में पात्रवपन का न करने कोनसा मंत्र हूँ दिया कि वे

गये. ज्यों ही व्याकरण की जगह रामनाम का पाठ
श्रुत लगे. पहिले ही पहिल आपने इस मंत्र से संकीर्तन की
नींव डाली:—

हरे हरये नमः कृष्ण यादवाय नमः ।

गोपाल गोविंद राम श्री मधुसूदन ॥

इसके अनंतर तो संकीर्तन की ध्वनि से संपूर्ण जंग प्रांत
गूंज उठा. श्री नित्यानंद, श्री हरिदास, श्री गदाधर, श्री. मुरारी
आदि प्रधान प्रधान लक्ष्मण आकर संकीर्तन दल में सम्मिलित हो गये.
यारों ओर जोल करताव की सुमधुर ध्वनि सुनाई देती थी. इस
समय प्रायः नामसंकीर्तन और पदकीर्तन होते थे.

कुछ दिनों नवद्वीप में संकीर्तन का प्रचार करके श्रीमन्महा-
नन्द सन्यास धारण करके श्री जगन्नाथपुरी में रहने लगे. वहां
रथयात्रा के अवसर पर सैकड़ों लक्ष्मण श्री महाप्रभु के दर्शनों के
लिये जाने थे और क्या कीर्तन करते दुआ ३-४ महीने निवास
करते थे वह समय सुवर्ण का समय था. सभी प्रेम में विभोर
होकर गाते जानते और नाचते थे. इन लक्ष्मणों के संसर्ग से उड़ीसा
प्रांत में भी संकीर्तन का प्रचार होने लगा और जड़न से उड़िया
श्री चैतन्य के अनन्य लक्ष्मण बन गये.

श्रीमन्महाप्रभु की आज्ञा सिरोधार्य करके श्री नित्यानंद प्रभु ने
सन्यास त्याग कर गृहस्थाश्रम में प्रवेश किया. उन्होंने तो लक्ष्मण
जागीरधी की जंग प्रांत में सरिता ही जड़ा दी. अधिकतर वे नीच
समझे जाने वाले लोगों में कीर्तन का प्रचार करते थे. तो भी उनके
जड़े जड़े धनी मानी सम्मान सिद्ध बन गये. उन्होंने श्रीचैतन्य और
श्रीकृष्ण के नाम का समान रूप से प्रचार किया, जड़न से नये नये
लक्ष्मण और प्रचारक बन गये. जंगल के डोने डोने में संकीर्तन
की सुमधुर ध्वनि सुनाई देने लगी.

इसके अनंतर श्रीमन्महाप्रभु के आदेश से धीरे धीरे और लक्ष्मण
श्रीचंद्रावन में वास करने के लिये आने लगे. सगसे पहिले गोस्वामी
लोचनदास और गोस्वामी भूषणदास चंद्रावन में पधारे. इनके अन-

तर श्री ३५, श्री सनातन, श्री ७१, श्री गोपाल भट्ट, श्री रघुनाथ भट्ट और श्री रघुनाथदास गोस्वामी कृपया: एक के बाद एक पधारे। फिर तो वृंदावन में जंगली बज्जों का तांता ही लग गया। धन ६ गोस्वामियों ने संकीर्तन के प्रचार और प्रसार में जग उद्योग किया। श्री ३५ और सनातन के सभी ने एक स्वर से आचार्य स्वीकार किया। धन के अनंतर श्री ७१ गोस्वामी गौडीय वैष्णवों के सर्वमान्य आचार्य दुये। श्री गोपाल भट्ट ने श्री वृंदावन धाम में ही श्री राधारमण्य का प्रकटन किया, धनके अतीविक प्रेम के देपकर सावित्राभक्त की मूर्ति में से श्री राधारमण्य प्रकट हो गये थे। श्रीमन्महाप्रभु ने धनके लिये अपने भाने का पीठा और डोरी भेज। श्री ७१ गोस्वामी वैष्णव बज्जों के शिष्या दीक्षा दे दे कर गौड देव में भक्ति और संकीर्तन के प्रचार के लिये भेजने लगे। प्रेम पिपासु भक्त से गौडीय वैष्णव श्री वृंदावन धाम में आकार आचार्य बरजों के नीचे गिरकर अपनी गिरफ्तार की प्रेम-पिपासा के बुझाने लगे। धन आगत वैष्णवों में ३ अत्यन्त ही प्रसिद्ध और प्रचारक दुये। उनके नाम हैं श्री श्रीनिवास आचार्य हाकुर भट्टाराज, श्री नरोत्तमदास हाकुर भट्टाराज और श्री स्वामानन्द।

आचार्य श्रीनिवास हाकुर के पिता का नाम श्री गंगाधर था। वे श्री चैतन्य के अनन्य उपासक और सच्चे भक्त थे। श्री चैतन्य की सन्यास दीक्षा उन्होंने अपनी आंजा से देपी थी। जल सुवर्ण वर्ण श्री चैतन्य के हाथे हाथे धुंधरावे जात्र करते गये तब वे प्रेम में अंधार हो गये और 'हा चैतन्य, हा चैतन्य' कह कह कर जड़न दिनों तक कन्दन करते रहे। लोगों ने उनका ऐसी दया देप कर उनका नाम चैतन्यदास रण दिया। श्री चैतन्यदास सत्यभुज में दुःख ही थे। उनके प्राण और के बरजों के अनुमन थे।

उन्हे पुत्र की इच्छा उत्पन्न दुःख। श्री चैतन्य-न्द आशीर्वाद दिया कि पुत्र के द्वारा तपन होकर श्री चैतन्य का आशीर्वाद

सत्य हुआ और थोड़े ही काल में उनके एक परम सुंदर तेजस्वी पुत्र हुआ जिसका नाम रखा गया श्रीनिवास।

श्रीनिवासजी ने अपनी यौवनावस्था में पदार्पण नहीं किया था कि उनके पिता परबोकवासी हो गये। उससे वे अपनी जन्म-भूमि आकन्दी को छोड़ कर अपनी ननसाध जगन्निग्राम में आकर रहने लगे। वहां उन्हें अपने नाना श्री जलराम आचार्य की संपत्ति मिल गयी थी। उन दिनों जगतों में श्री नरहरि सरदार की अजी अभ्यासि थी। जगतों में वे "सरदार हाकुर" के नाम से प्रसिद्ध थे। आचार्य जलराम ने उनके यशों की शरण ली। सरदार हाकुर भी धनसे मिल कर उनके प्रसन्न हुये और उन्हें सभति दी कि तुम पुरी में जाकर श्रीमन्महाप्रभु श्रीकृष्ण चैतन्यदेव के दर्शन कर आओ।

अपने मातापिता के मुख से वे आह्वयकाल से ही श्री चैतन्यदेव की शीलाओं को सुनते रहे थे। श्री चैतन्य के पार्श्वदा के नाम उन्हें अपने परम आत्मीय पुरुष की भांति कंठस्थ थे। वे श्री चैतन्य की शीलाओं को सुनते सुनते रुदन करने लगते। आज सरदार हाकुर की ऐसी आशा पाकर वे सीधे जगन्नाथपुरी की ओर यत्र पडे। मार्ग में वे भांति भांति के मनसुमे जांघते गये। पार्श्वदा से घिरे हुये श्रीमन्महाप्रभु उनके हाँगे, मैं उनके श्री यशों में अपना भरतक रणूंगा, वे मेरे भरतक पर अपना परद हस्त डेरेंगे, वे तो पतित पावन हैं, दीनदयालु हैं। वे तो अपने पुत्रों को भी आखिंजन करते हैं। मैं उनकी दीन सन्तान हूँ। रास्ते भर वे धन्वी जातों को सोचते गते थे। वे जगन्नाथपुरी के समीप भी न पहुँचे थे कि उन्हें एक छद्म-विहारक सभाचार मिला "श्रीचैतन्य इस धराधाम के ताम्र गये।" उनके शोक की सीमा नहीं रही, वे अर्चन हो गये। भूत प्राय होकर अनेक हो गये। इस बेहोमी में ही मानो महाप्रभु उनके निकट आये दे और आदेश कर रहे हैं:— "श्रीनिवास, तू नोवा यत्र में न और महाधर पंडित के नकर दर्शन कर। मैं उन से ते पिये कह आया हूँ।"

प्रातःकाल उठकर उन्हींने प्रभु स्वप्न को मृत्यु समझा और उन्हींने मोड़ देव के लौटने का विचार छोड़ दिया। वे नीलायक की ओर चले पड़े। नीलायक में चलकर उन्हींने पंडित गोस्वामी का स्थान पूछा। जिस जगह से भी वे पंडित गोस्वामी का पता पूछते वही राते लगता। श्रीनिवास का मन छोटा हो गया। वे धीरे धीरे उदास मन से चलने लगे। एक वृद्ध जगह उन्हीं पंडित गोस्वामी के स्थान तक पहुंचा आया। वहां श्रीनिवास ने देखा कि एक हाथ की मूर्ति के समान पंडित गोस्वामी बैठे हैं। वे उनकी ओसी दृष्टि देकर अधीर हो गये और वहीं आश्रम के एक कोने में सुपथाप पड़े रहे। प्रातःकाल उठकर उन्हींने पंडित गोस्वामी के चरणों में 'श्री नैन्य श्री नैन्य' इत्यादि प्रणाम किया। जैसे हाथ धोकर निद्रा में पड़ा हुआ मनुष्य जेब की आवाज सुनकर भड़ककर उठता है वैसे ही श्रीनैन्य का नाम सुनते ही पंडित गोस्वामी जागकर उठे। भड़े हुए और दहने लगे: "यह हीन अशौचिक पुरुष है, जो मुझे जैसे स्वर्गीय नाभाभूत का पान करा देता है।" श्रीनिवास राते राते उनके चरणों पर सोट गये और पादों की भांति कूट कूटकर राते लगे। पंडित गोस्वामी ने उन्हीं जेब से आश्विंमन किया। आश्विंमन करते ही वे दहने लगे—“गुम्हारे आश्विंमन से मुझे ऐसी प्रतीति दी जाती है कि तुम को भद्राश्रु के अनन्य आश्रयी हो। तुम अपना परिचय मुझे बताओ।” श्रीनिवास ने राते राते अपना नाम बताया। तब भद्राश्रु को वे पंडित गोस्वामी दहने लगे—“श्रीनिवास! आज रात्रि में ही मुझे स्वप्न हुआ है कि तुम यहाँ आ रहे हो। भद्राश्रु मुझे आदेश कर गये हैं कि मैं तुम्हें श्रीमद्-भागवत पढ़ाऊँगा। किन्तु मेरी भागवत ही पुराने समय पढ़ने योग्य नहीं रही। निरंतर के अशुभवाद से इसके सभी पृष्ठ भीय गये हैं और अक्षर भी मिट गये हैं। अब तुम अपनी भीमांश में उरकार लोके के पात्र बनकर नष्ट भागवत की पोखी से आओ, मैं उन्हीं पर लिख देता हूँ। श्रीनैन्य के निरुद्ध में मेरा दृष्ट हो गया है। मेरे घर की जगह जाँच जाँच नहीं, तुम बहरी करो।”

पंडित गोस्वामीजी की ऐसी आवाज पाकर श्रीनिवास किसी समय सरकार हाकुर के पास चला पड़े। उन दिनों न तो ऐसी सड़कें थीं, न मोटर और न रेल की। वर्षों होते ही चार भहीने के खिये यात्रा समाप्त करनी पड़ती थी। श्रीनिवास जो रास्ते के कष्टों का सहते दुजे श्रीमंड पड़्ये। उनके पड़्यने के पूर्व ही चंपूषु मौन-दश में श्री चैतन्य के निरोधक का सभाचार पड़्य युक्त था। सरकार हाकुर ने अंधीर होकर ये सच जाने सुनीं। उन दिनों श्रीमद्भागवत की पुस्तक मामूली चीज नहीं थी, बहुत सा द्रव्य व्यय करके वह खिभाई जाती थी। सरकार गोस्वामी ने नष्टी की ओर श्रीमद्भागवत का प्रयत्न कर दिया। श्रीनिवासजी उसे लेकर सीधे पुरी के खिये चला पड़े। वे ओरक दिन भी वहां न रुके।

जड़ी जड़ी आवाजों की पुटलियों के साथ वे श्रीमद्भागवत की पुस्तक का लाहे दुजे ल रके थे कि रास्ते में उन्होंने पंडित गोस्वामी के गोक्षोकममन का हृदयविदारक सभाचार सुना। उसे सुनकर उनका हृदय टूट टूट हो गया। वे किंकराविभूत बनकर ओरक जगह पड़े रहे। उन्होंने सोचा—“अज पुरी यत्रना व्यथं है।” अतः वे फिर पुरी न लकर गौड देस की ओर चोट पड़े। रास्ते में उन्होंने और ली जो सभाचार सुने उनसे उनके दुःख का पाराचार नदों रहा। वे कुछ समय ही न सके कि मेरा ऐसा दुर्भाग्य क्यों है। उन्होंने सुना कि श्री चैतन्य के विशेष में श्री अद्वैताचार्य और श्री नित्यानंदजी ली छत्र धराधाम का त्याग कर चले गये, इन ओर के अनंतर दूसरे, तीसरे और चौथे सभाचारों ने उन्हें पातल बना दिया। अज वे क्या करने।

अंत में उन्होंने श्रीचैतन्य की लोकाभूमि के दर्शन का निश्चय किया। वे परम पावन नवद्वीप क्षेत्र में पड़्ये। उन दिनों मदाग्रज के विशेष में श्रीरिष्यप्रियाजी घर तपरवागम लयन गिना रही थीं, वे मदाग्रज की मिलनी ही भावासें लपटी, इन उनसे ही आवाजों पर निराद करती थीं और घर के लीनर रहती थीं, किसी भी पुरुष से जाने नदों करती थीं। श्रीनिवास ने राते

राते उन्हें लक्ष्य करके साष्टांग प्रणाम दिया। श्रीविष्णुप्रियाञ्च ने दासियों के द्वारा उन्हें आशिर्वाद दिया और अपने घर में ही रहने के लिये स्थान दिया। श्रीनिवास वहां तीन-चार दिनों तक रहे। श्रीविष्णुप्रियाञ्च को भी रात्रि में महाप्रभु ने स्वप्न दिया था कि श्रीनिवास को पुत्र की तरफ ध्यान करना। श्रीविष्णुप्रिया से आशा और आशीर्वाद लेकर वे श्रीअद्वैताचार्य के घर गये। वहां आचार्य की पत्नी ने अपने दावों से रसोष्ठ बनाकर उन्हें भिक्षाष्ट। वहां कुछ दिन रहकर श्रीनित्यानंद की प्रत्यार भूमि पकड़के चले गये। वहां पर श्रीनित्यानंद की दोनों पत्नियों ने तथा उनके पुत्र ने उनका भूषण सत्कार दिया।

इन सभी से विदा होकर वे सरकार गोरखाम्ही की आशा से भक्ति ग्रंथों का अध्ययन करने के लिये कुछ काल के अनंतर श्रीचंडावन की ओर चले। सरकार हाकर की आशा थी कि वहां गोरखाम्ही पाद, श्री ३५ सनातन से भक्तितत्त्व का अध्ययन करें। ७२वीं श्रिये वे ओं पंथ हो काग्न समझ कर गया, काशी, प्रयाग आदि अनेक तीर्थों में होते हुये चंडावन पहुँचे।

रास्ते में फिर उन्होंने ओं लक्ष्य को चूर चूर करने वाली बात सुनी 'श्री सनातन गोरखाम्ही इस संसार को छोड़ कर चल लसे।' अब वे क्या करते। श्रीमन्नमदाप्रभु का स्वप्न में उन्हें आदेश हुआ कि तुम श्रीगोपाधमद्वय से दीक्षा लेंगे। छत्ती निमित्त वे चंडावन में गोरखाम्ही के चरणों का आश्रय ग्रहण करने चले थे। वे श्रीमन्नमद्वय गोरखाम्ही का आश्रय पूछते पूछते गये। श्रीगोरखाम्ही पाद को उनके आने का समाचार पहिले से ही जान था। अतः वे उन्हें श्री गोरखाम्ही गोपाधमद्वय के पास ले गये। श्री लक्ष्मी गोरखाम्ही उन्हें देखते ही चमक गये और बोले—'श्रीनिवास! श्रीमन्नमदाप्रभु ने तुम्हारे स्वप्न में मुझे जो पत्र लिखा है उसे तुम स्वयं पढ़ लो।' श्रीनिवास जिस पत्र में मदाप्रभु द्वारा अपना समाचार पढ़कर मह-मह हो गये। निज निज पर संपूर्ण वैष्णवों के समक्ष में लक्ष्मी गोरखाम्ही श्रीनिवास को दीक्षा दी। श्रीनिवास ने सभी मन्त्रों

की यशस्वीदना की ओर वे श्रीश्व गोस्वामी की संनिधि में
रहकर लज्जितत्वं का अध्ययन करने लगे.

उन्ही दिनों जेतडी के राजा श्रीकृष्णानंददास मजूमदारजी के
एक भात्र पुत्र श्रीनरोत्तमदास के इस संसार से वैराग्य हुआ. वे
आत्मकाय से ही श्रियितन्य की वीलाओं से अनुसंग रूपते थे. श्री-
श्रितन्य इस धराधाम के त्याग कर गये. अज धन अर्भकसुओं
से उनके दर्शन न हो सके थे इस बात को स्मरण करते वे रुदन
करते करते जेहोय हो जाते. उनके प्राण श्रियितन्य-गरवों की में
सदा अभय करते रहते. श्रियितन्य की आनंदमयी मधुमयी त्रैमयी
वीलाओं का ही उन्हे आधार था. आनापिता के लोको की यह
हवा अम्ली नहीं लगती थी. वे उसे संसार में हंसाने का भांति
भांति से उद्योग करते थे. सदा उनके उपर कदा पहरा रूपते थे,
कि राजकुमार कदी भाग न लय. किंतु जागने वाले को पहरा
क्या कर सकता है? नरोत्तम के अज एक क्षण भी घर में रहना
जारी हो गया. वे संसारी भूषण को जडभूष से उपाड कर
देना चाहते थे. ऐसी हवा में एक दिन सुवर्ण पथ्य हानिनी
छुति वाले श्रीगोस्वामी ने उन्हे स्वप्न में दर्शन देकर उपदेश दिया
कि तुम अज धन अज अंशों के तिलागति देकर श्रीधाम दंडावन
में जाओ. और वहां श्रीशेखनाथ गोस्वामीजी से दीक्षा लो. जस,
हिर कथा या भौका पाने की एक दिन वे रात्रि में उठ कर श्री-
दंडावन की ओर गये. कंकरीया पथरीया पथ था, राजकुमार
के पैदल चलने का इन्ही अभ्यास नहीं था, जोगन के लिये पास
में पैसा नहीं था, डिंही से जाग तक भांगा नहीं. अना भांगने
में भी जस सकेय था. हिर घरवालों का भी जय था कि कदी
नीय में से पकड़ न ले लये. धन सभी अनुविधाओं का आगना
करते दूजे नरोत्तम श्रीदंडावन में पहुँच गये रात्रि की धकावट
और निरंतर की जूझ रुदन के आस्य वे आत्मंत की दुर्गल हो
गये वे. श्रीश्व गोस्वामीजी उन्हे अपने स्थान पर ले गये. वहां
उन्होंने महाप्रभु के स्वप्न की जग सुनाय इसे सुन कर श्रीश्व

ગોસ્વામી ઉન્હેં શ્રીલોકનાથ ગોસ્વામી કી કુંજ મેં લે ગયે. લોકનાથ ગોસ્વામી ઉન દિનાં ચીર ઘાટ કે સનીપ રહતે થે. શ્રીગોસ્વામી પાદ રૂપ ઓર સનાતન કે સંસાર સે પ્રયાણ કર બને કે કારણ વે અત્યંત હી દુઃખી થે. ગોસ્વામીજીને ઉન્હેં નરોત્તમદાસ કા પરિચય કરાયા ઓર દીક્ષા દેને કી બી પ્રાર્થના કી. ગોસ્વામીજી ને કહા “મેરી પ્રતિજ્ઞા હૈ કિ મૈ જીવન મેં કિસી કા શિષ્ય ન બના-ઉંગા, તુમ કિસી ઓર સે દીક્ષા લેવો.”

ઇસ પર શ્રી નરોત્તમદાસજીને કહા—“પ્રભો! મેરી પ્રતિજ્ઞા હૈ, કિ મૈ આપ સે હી દીક્ષા લૂંગા.” દોનાં હી થડ ગયે. દોનાં અપને અપને અલગ અલગ સ્થાનો મેં રહને લગે. શ્રી નરોત્તમદાસજી છિપકર એક સાલ તક ઉનકી ઘોર સેવા કરતે રહેં યહાં તક કિ ઉનકે મલ કા ભી ઉદા કર દૂર ફેંક આતે થે. સાલબર બાદ શિષ્ય કી વિજય દુષ્ટ. ગોસ્વામી પાદ કા અપની પ્રતિજ્ઞા છોડની પડી ઓર નરોત્તમદાસ ઉનકે પ્રિય શિષ્ય બન ગયે.

કસી પ્રકાર શ્રી સ્વામીનાંદજી બી ગૌડ દેસ સે આકર જૂંદાવન મેં રહને લગે. શ્રી શ્રીનિવાસજી, શ્રી નરોત્તમદાસજી ઓર શ્રી સ્વામીનાંદજી થે તીનોં હી શ્રી જીવ ગોસ્વામી કે ચરણો મેં રહ કર ભક્તિ-શાસ્ત્રોં કા અધ્યયન કરને લગે. થોડે હી દિનોં મેં થે તીનોં ભક્તિ-શાસ્ત્ર મેં પારંગત હો ગયે. તજ શ્રી જીવ ગોસ્વામી ને શ્રી શ્રીનિવાસજી કા લો “આચાર્ય દાકુર” ઓર શ્રી નરોત્તમદાસજી કા “દાકુર મહાસય” કી ઉપાધિ દી ઓર ઇન તીનોં કા ગૌડ દેસ મેં ભક્તિનર ને પ્રચાર કરને કે લિયે ભેગ. પુસ્તકોં કે બિના પ્રચાર કૈસે હો સકેગા? અતઃ ઇન સબી ગોસ્વામિયોં કી બનામ દુષ્ટ એક માઠી પુસ્તકોં કા વિધિવત્ મોમનમેં મેં લખેટ કર ઇનકે સાથ ભેગ દાં. માઠી કી રક્ષા કે લિયે ૧૦ યજ્ઞધારી સિપાદી બી મુ.ય કર દિયે. અનંત દેખનુંવોં કે બીચ મેં માઠી મરગી. થે તીને: બી દેખનુંવોં કા પદધૂતિ મસ્તક પર મલ કર અનુવિમોચન કરતે દુયે મરગ દિયે.

રતરતે મેં જગ થે બન રિપ્પપુર કે સનીપ પડુંમે તજ નદલા રે. લો યજ્ઞધારી યજ્ઞ ઇનકે ઉપર દૂટ પડે ઓર માઠી કા છીન કર

ले गये. डाकूओं ने किसी को भारा पीटा नहीं. छस घटना से ये तीनों अधीर हो गये. तब श्रीनिवासजी ने कहा "हम पड़ेरेदारों को श्री वृंदावन भोग दो. आप दोनो जोड़ देश गये. मैं तो जय तक पुस्तकों को पता न लगेगा तब कहीं भी न जाऊंगा. पुस्तकों न मिलेंगी तो मैं प्रालु हो दूंगा" उनकी आवाज पावन की गई. श्री. स्वामीजी ने तो छरीसा में धर्म का प्रचार करने लगे गये और हाकिम नरोत्तमदासजी अपनी जन्मभूमि जेलरी में आ गये. माता-पिता अपने विरहाल के निष्ठुर पुत्र को पाकर परम प्रसन्न हुए. हाकिम महाशय वहीं रह कर लोगों को भक्तिशास्त्र की शिक्षा दिला देने लगे.

धर आचार्य श्रीनिवासजी जन निष्कपूर की गलियों और सड़कों पर खर लमाने लगे, जो मित्र जाता उसे ही आ लेने और वृद्ध के नीचे पड़े रहने. एक आलाख के साथ वे निष्कपूर के राजा हमीर के दरबार में गये. हमीर पराक्रमी और धर्म-प्रेमी थे. वे श्रीमद्भागवत की कथा सुनते थे. उनकी सभा में एक पंडित किसी श्लोक का अशुद्ध अर्थ कर रहा था श्रीनिवास आचार्य उसे सदन न कर सके. उन्होंने बार बार पंडित को दोष और किसीने छस भक्ति वेप साधारण पुरुष को जात पर ध्यान नहीं दिया. किंतु राजा ने उनसे अर्थ करने की प्रार्थना की, तब वे लुहस्पति के समान गंभीर वाली में अर्थ करने लगे. धनके अर्थ को सुन कर राजा रोने लगे. धनका जडा सत्कार किया और छस नगरी में आने का हारेण पूजा. आचार्य ने आदि से अंत तक अपनी कथा सुना दी. छसे सुन कर राजा रो पडा और रोते रोते उन्हें एक दखान में ले गया और कहा—“प्रभो! यह डाकू आप के सामने भडा है और आपकी यह सज संपत्ति रप्पी है. धन पुस्तकों में से एक पृष्ठ की धर उधर नहीं दूंगा है. छस संपत्ति को अदण्ड कीजिये और डाकू को जे माड़े हंड दीजिये” उन पुस्तकों के दर्शन मात्र से आचार्य के रोमांच हो गये. उन्होंने प्रभो के द्वारे सा-धन प्रणाम किया और बार बार वे उन्हें अंगने लगे. राजा उसी समय उनकी विध्व जन गया. उनका जडा सारी सुमान किया

उनके लिये अलग-अलग मंदिर बनवा दिया जिसमें वे कभी कभी आकर रहने थे। गुरु की आज्ञा से श्री श्रीनिवास आचार्य ने अपने दो विवाद किये। श्रीनरोत्तम दाकुर आग्र-म अविवादित रहे। स्था-मान-दण्ड विरक्तों की तरह घूम घूम कर प्रचार करने लगे। इन तीनों ने जोड़ देय में एक नवजवन का संचार किया और इनके गरीब अभिर, राम भदाराज, शेड शाहकार, हरिद्र और पंडित लाप्पा शिष्य दुये। छन्दोंने जटुतसे आचार्य परिवारों का जन्म दिया। इनके अनंतर उनकी वंश परंपरा और शिष्य परंपरा में जटुत से आचार्य दुये और आज भी हैं जे संकीर्तन प्रचार का अपना प्रधान कर्तव्य समझते हैं।

श्री परमहंस रामकृष्ण देव भी प्रेम में विद्वत् होकर 'संकीर्तन' करने थे। संकीर्तन प्रचार में उनके द्वारा जटुन कुछ हुआ है। आलोसमान के प्रचारक श्री देवचंद्र सेन भी अपने शिष्यों सहित कलकत्ते की गलियों में संकीर्तन करते करते भस्त हो गते थे और स्वयं गले में पञ्चावज डाल कर जलते हुए नृत्य करने थे।

सन् १७७७ में जमशेद के मुर्शिदाबाद जिल्ले के अंतरगत दादापाडा ग्राम में एक और भी महापुरुष का जन्म हुआ, जिन्हें लीला संवरण किये अभी १०, १२ वर्ष ही होते हैं। उनका नाम था महाप्रभु जमदग्नि। जटुलकत जिन्हें साक्षात् श्री गैतन्य का अवतार ही मानते हैं। उनकी तपस्या अपूर्व थी। वे त्याग, वैराग्य और तपस्या की सञ्च भर्ति थे। वे लज्जत आधी सनाथी तक धन धराधाम पर विराजे। १७ साल तक वे छन्दोंने अन्नभयं जवन का आदर्श उपरिधत किया। बीस के १७ वर्षों तक वे गांव गांव और नगर नगर में घूम घूम कर संकीर्तन का प्रचार करने लगे। इनके द्वारा लकड़ा कीर्तन मंडलिया जनी, जटुन से संकीर्तन सत्तों की स्थापना हुई। अंत के १७ वर्ष तक छन्दोंने एक शिष्यप्रभु परमहंस सिद्ध पुरुष की ज्ञानि जवन जिताना। इन दिनों वे मौन रहने थे और गरीब की हस्ती भी किया की परवाद नहीं रखते थे, दिनभर और जवनभुक्त की तरफ देते। इनका

एक जंघु संप्रदाय अलग ही है जिसके द्वारा संकीर्तन का प्रचार
अद्वैत हो रहा है.

वर्तमान समय में जाया रामदासजी के द्वारा जंघास में
संकीर्तन का पूरा प्रचार हो रहा है. आप के जंगमन में लाखों
शिष्य हैं जिनमें गृहस्थ और लाभी दोनों ही प्रकार के हैं. आपने
अद्वैत से भठ और भठिरों की स्थापना कराई है. प्रेम की आप
साक्षात् भूति हैं. इन पंक्तियों के लेखक हैं आप के संकीर्तन के
हेमने का सौभाग्य प्राप्त हुआ है. संकीर्तन में आप के नेत्रों से
धतने अक्षु निकलने हैं कि कपड़ा नियोडा न सकता है. प्रेम में
विह्वल हो जाते हैं. आवश्यक बाहों की रक्षा के समान आपके नेत्रों
से आंसुओं की गड़ी लग जाती है. विशेषकर आप अपना शिष्य
भंडारी के सहित पदकीर्तन की करते हैं.

भायापुर के भठ के आचार्य श्री गोस्वामी भक्तिसिद्धांत तीर्थ
जी के द्वारा भी संकीर्तन का पूरा प्रचार हो रहा है. आपके समुदाय
में प्रायः नवसिद्धि पुरुष ही विशेष हैं. बिज बिज स्थानों में आप-
के तीस-चासीस भठ हैं. बिंदी, जंघा, अंगरेज आदि में कथ
पत्र प्रकाशित होते हैं. आपके शिष्य विद्यालय में भी संकीर्तन
का प्रचार कर रहे हैं. नव-सिद्धि जनता पर आप का अच्छा
प्रभाव है. श्री गैर-नव का लीखाओं के प्रकाशन में इनका परिश्रम
शुभ है.

इनके अलावा और भी जंगदेश में जितने प्रभावशाली
पुरुष हैं, किसी न किसी अंश में संकीर्तन का आश्रय समीने
लिया है, समीने अपने प्रचार में संकीर्तन का स्थान दिया है.
जंगदेश में नाम संकीर्तन की अपेक्षा पदसंकीर्तन का प्रचार विशेष है.
धन्य है वह भूमि जहां संकीर्तन की सुमधुर ध्वनि सनत गूंजती
रहती है.

(“संकीर्तन”ना एक अंकमांथी)

१२९-संकीर्तनार्थ मन को प्रवोध

(लेखक:-श्री. लक्ष्मणवर श्रीनिवासदासजी पोद्दार)

हे मन ! तू अद्विनिंशि श्री लक्ष्मणवाम जी तथा कीर्तन में लगा रह क्योकि सर्व साक्ष्य एक मत से नाम-नामी का अभेद बताते दुखे क्षियुग में इसे ही एक मात्र साधन बताते हैं.

हे मन ! सांसारिक समस्त कार्य माया में इंसानेवासे ही है, अनन्तर यदि अपना लक्ष्य आदता है तो रात-दिन श्रीलक्ष्मणवाम में लगा रह नदी तो इस मूर्खता के इल से इस प्रकार ही नारकीय जीवन भोगता रहेगा.

हे मन ! निःसार मायाक्षी संसार में इंसान क्यो लटक रहा है ? हेम, क्षियुग में केवल लक्ष्मणवाम जी तथा कीर्तन मात्र से ही तेरा कल्याण हो सकता है.

हे मन ! जब नाम-नामी का अभेद है तब श्रीलक्ष्मणवाम जी तथा कीर्तन द्वारा क्यो नदीं जन्म सुख कर लेता !

हे मन ! तू क्यो मूर्खतावश कृतमता कर रहा है जो श्रीलक्ष्मणवाम और कीर्तन न कर विषयवासना में लटक रहा है.

हे मन ! जब सर्व साक्ष्य एक मत से नाम-नामी का अभेद और क्षियुग में श्रीलक्ष्मणवाम का ही एक मात्र साधन बताते हैं तब क्यो मूर्खतावश कृतमता हो रहा है, क्यो नदीं अद्विनिंशि लक्ष्मणवाम में लगा रहना !

हे मन ! मनुष्यदेह का मुख्य उद्देश्य तो लक्ष्मणवाम की प्राप्ति है फिर भी लक्ष्मणवाम गुणों प्राप्त है तब भी क्यो मूर्खता और कृतमता कर रहा है. ? क्यो नदीं श्रीलक्ष्मणवाम लक्ष्मणवाम में लगा रह उद्देश्य चक्ष कर लेता !

हे मन ! श्रीलक्ष्मणवाम की मूर्खता का रत्नचक्षण क्यो नदीं कर लेता ! फिर क्या अन्य योनियो में गुंठे बंध रत्न प्राप्त हो

संभ्रा ! और विषयों का रस तो औरसी लक्ष योनियों में भी मिल सकता है।

हे भन ! इस नारदीय ध्वन से क्यों त्रैम करता है ? श्री-भगवन्नाम जपकीर्तन करके जलवास से क्यों नहीं छुटकारा प्राप्त कर लेता ?

हे भन ! यह सुवर्ण सुयोगने श्री भगवान की दया मात्र से अनुपमदेह के कारण मिटा है इसे मत छो. श्री भगवन्नाम जपकीर्तन में लगन नहि तो औरसी की दावाहि तुझे योही जलाती रहेगी.

हे भन ! देव विषयवासनाओं में लगे दुष्टे तुझ में तथा अन्य पशु आदि योनियों में क्या भेद है. अतः अनुपमदेह के श्रीभगवन्नाम जपकीर्तन द्वारा सहज कर ले.

हे भन ! क्यों वृथा घन, स्त्री, पुत्र, कीर्ति आदि के प्रलो-भन में इसा रात-दिन समय छो रहा है अनुपम देह यही गने पर क्या किसी अन्य देह से श्रीभगवन्नाम जपकीर्तन कर संभ्रा ?

हे भन ! दो दिन में यह देह यही गयगी. फिर क्या श्रीभग-वन्नाम जपकीर्तन जन संभ्रा, यदि नहीं, तो सर्वदेव त्याग इस में क्यों नहीं लग जाता है ?

हे भन ! धिक्कार दे जे नाम-नामी के अनेक के धतने प्रभाष पाने पर भी तुझ से श्रीभगवन्नाम जपकीर्तन नहीं होता.

हे भन ! श्रीभगवन्नाम जपकीर्तन में लमा रह. देव, भद्रि और भद्रात्माओं ने इसी सत्य के विषे संसार से मुँह मोड़ इसे प्रत्यक्ष अनुभव करके ही नाम नामी का अनेक जलवाया है.

हे भन ! देव इतिहास में तुझे जन्म देकर भी तेरे इत्याद्य प्राप्ति के विषे ही श्रीभगवन्नाम की पूर्णता का प्राप्त होने का साधन जनवाया गया है. फिर तू छंय नाम स्वरूप से विमुक्त क्यों हो रहा है ?

हे भन ! जड़ पथ जटार जिया. अज तो श्रीभगवन्नाम जप-कीर्तन कर अन्यथा पीछे पछानने से क्या होगा.

हे भन ! श्रीभगवन्नाम की रट लगाकर देव तो सदी. देव

वर्तमान काल में किस योग का आश्रय लेना चाहिये? ५५५

तुझे परमानन्द की प्राप्ति होती है ना नहीं।

हे मन! विचारो तो सही जे लगवन्नाम रहने पर भी तुझे जप कीर्तन में रुचि नहीं होती तो पीछे तेरी क्या दावत होगी?

हे मन! सांसारिक क्लेशों से तू श्रीलगवन्नाम जपकीर्तन बिना किसी तरह भी छुटकारा प्राप्त नहीं कर सकता। जैसे हो जप-कीर्तन करना अभी से शुरू कर दे, नहीं तो "पीछे करूंगा" इस विचार में ही समय व्यतीत हो जायगा।

हे मन! जप समस्त शास्त्र नाम और नामों के अभेद और कलियुग में नाम ही एक मात्र साधन अतथाते हैं तब एक पल के लिये नाम के भूलना कितनी बड़ी भूलता है, कृतघ्नता है, अतएव तू अहर्निश तैलधारावत् नामजप तथा कीर्तन कर।

('संकीर्तन' ना एक अंकभांथी)

१३०-वर्तमान कालमें किस योगका आश्रय लेना चाहिये ?

(श्री परमपूज्यपाद श्री विद्यास्वाभीष्ट महाराजके विचार)

पदमे मैंने आसाम और बूझान आदि प्रांतों में दंडयोगियों की बहुत योग्य की थी। मुझे जिस हिंसी प्रसिद्ध दंडयोगी का पता लगता उसीके पास जाता और उसकी सेवा कर उसके अनुभव का पता लगाने का प्रयत्न करता। मैंने जैसे कई दंडयोगी देखे हैं जिन्हें तीन-तीन बार-बार पड़े की समाधि होती थी। परंतु उनकी वास्तविक स्थिति का पता लगाने पर यही विधि हुआ कि उनमें से किसीका भी निर्विघ्न समाधि सिद्ध नहीं दुर्ध, हां, सविघ्न समाधि में उनकी स्थिति अवश्य थी। उनके निज, मैंने प्रायः सभी दंडयोगियों का राजी भी पाया। दंडयोग का मुख्य लक्ष्य चीरंकी पुष्टि है; परंतु मैंने अधिकांश दंडयोगियों का चीरंजंभी राजांसे भी भरन पाया है। हिंसी, भूतभूत, हिंसी, रज्जुदोष और हिंसी, किन्ती अन्य राज के

यंगुल में दूँसे देखा है। इससे मेरी यह दृढ़ धारणा हो गयी है कि वर्तमान काल दहयोग के अनुकूल नहीं है; इस समय दहयोगद्वारा पूर्णता प्राप्त करना प्रायः सर्वथा असंभव है।

इसका यह अलिप्राय नहीं है कि दहयोग का मार्ग ही श्रम-पूर्ण है और इससे किसी भी समय पूर्णता प्राप्त नहीं होती थी। इस समय इसका जो विपरीत परिणाम होता है उससे मुख्य कारण ये है—

१-दहयोगी का वीर्य शुद्ध होना चाहिये, और इसका इस समय प्रायः सर्वथा अभाव है।

२-दहयोग का अभ्यास सहन करनेयोग्य जल प्रायः नहीं देखा जाता।

३-सिद्ध दहयोगी शुरु का मिलना भी अत्यन्त दुर्लभ है।

इसके सिवा ध्यान और वैराग्य की कमी होनेके कारण आधुनिक दहयोगी प्रायः अर्थलोलुप और व्यय प्रवृत्ति के दौरे में होते हैं। इनके जल में ईसकर मैने जड़त-से साधकों-के जीवन नष्ट होते देखे हैं। इसलिये मेरा विचार है कि अपने कल्याण की उन्मादवादी के इस ओर प्रवृत्त नहीं होना चाहिये।

इस प्रकार जड़त-से दहयोगियों से निराश होने पर मुझे ऐसे ऐसे महात्मा मिले जिन्होंने ध्यानयोगद्वारा निर्विकल्प समाधि सिद्ध की। इनके संसर्ग से मुझे यह अनुभव हुआ कि सिद्धासन और शाम्भवी मुद्रा के द्वारा पूर्ण स्थिति प्राप्त की जा सकती है। यह मार्ग सर्वथा सरल और निरापेक्ष है। इसके सिवा लज्जवद्भजन, नाम-संकीर्तन और जप के द्वारा भी लज्जवद्भजन प्राप्त होती देणी नहीं है। यह मार्ग सर्वसाधारण के लिये जड़त, विपयोगी है। परंतु जैसे जल के साधकों में भी विचारकी कमी होने के कारण प्रायः आंतरिक क्रोध और लोभादि दोष देखे गये हैं। इस लिये इस मार्ग का अनुसरण करनेवालों को भी विचारकी जड़त आवश्यकता है; तभी वे लज्जवद्भक्ति से पूरा लाभ उठा सकते हैं।

ॐ १३१-ध्यान-महोत्सव ॐ

(लेखक:-श्री. वैष्णवदासानुदास श्रीहरिदास घोषाल)

प्रसिद्ध कीर्तन-गायक श्रीरामदास पाप्पाण्ड के श्रीगुरुदेव श्रीरामभय्यरजुदास पाप्पाण्ड परम भक्त वैष्णव थे. उनका निवास-स्थान जंगाल के यशोहर जिले के मद्धिषभावा गांव में था. वे जवानी के प्रारंभ में ही घर छोड़कर जगुडा जिले के लवानीपुर गांव में चले गये थे और वहां उन्होंने श्रीकाशीमाता के मंदिर में जंगीय सं. १२६८ के सूर्यमदल के दिन भक्त-पुरश्चरण किया. माता श्रीकाशीने दर्शन देकर उनको यह आदेश दिया कि तुम श्रीअयोध्या में सरयू नदी के तट पर जाओ, वहां तुम्हें श्रीगुरुदेव की प्राप्ति होगी. आदेश के अनुसार वे अयोध्या गये और वहां उन्होंने श्रीरामभय्यरजुपुरी के निकट भक्तोपदेश भिक्षा. और उनके आज्ञानुसार वे श्रीमथुरा, वृंदावन, काशी, गया, प्रयाग इत्यादि विभिन्न तीर्थस्थानों का दर्शन करके अंत में श्रीधाम नवद्वीप आये और जगलघाट के निकट श्रीगौरहरि पाप्पा सेना भेष लेकर उन्होंने आश्रम में निवास करने लगे.

जंगीय १३०२ संवत् के पैशाच मास में वे एक दिन कीर्तन करते-करते श्रीमदाग्रजु का दर्शन करने गए थे. उस समय एक ठाढ़े रंग की कुतिया उनके साथ-साथ चलने लगी. वे श्रीमदाग्रजु का दर्शन करके जगलघाट लौट आये, तो कुतिया भी उनके साथ-ही-साथ चली आयी. उन्होंने आश्रम के सेवक को बुलाकर कहा 'हंस 'लज्जि मा' के लोगन के द्विजे भद्राग्रजु देहो.' उसी दिन से उस कुतिया को सभी लोग 'लज्जि मा' के नाम से पुकारने लगे. और उसी दिन से 'लज्जि मा' कभी अनिवेदिन (जगदान के नाम न लमायी दुष्ट) नीज नहि मदल करती. आश्रम में कुछ दिन रहने के बाद 'लज्जि मा' ने देहत्याग किया. श्रीभय्यरजुदास पाप्पाण्ड भद्राग्रजु लज्जि मा का वाद-महोत्सव करने की चेष्टा में लग गये और धरीन्यास के पंद्रहवें दिन एक महोत्सव करने का निश्चय

ક્રિયા. ચોદકવે દિન બાબાજી મહાશયને અપને પ્રિય ભક્ત શ્રીનવ-
દ્વીપદાસ બાબાજી કો યદ આદેશ દિયા કિ, " તુમ નવદ્વીપ કે સમી
વૈષ્ણવોં કો નિમન્ત્રિત કર આઝો." ઉનકે આદેશાનુસાર શ્રીનવદ્વીપ-
દાસ નિમન્ત્રણ દે આયે. કુછ દેર કે બાદ જળ વૈષ્ણવોં ને યદ સુના
કિ યદ કુતિયા કો શ્રાદ્ધ-મહોત્સવ હૈ તખ ઉન્હોંને શ્રીચરણદાસ બા-
બાજી કો યદ કહણા ભેગ કિ, " કુતિયાકે મહોત્સવ મેં હમલોગોં મેં સે
કોઇ બી સમિંસિત નહિ હોગા." યદ સુનકર બાબાજી મહાશય વિશેષ
ચિંતિત હુએ, ક્યોંકિ પ્રાયઃ દોસો વૈષ્ણવોં કે પ્રસાદ કે ઉપયુક્ત
ભોગ સામગ્રિ કો સંમદ કર સિધા ગયા યા. એસે સમય ઉન્હેં યદ
સંવાદ મિલા કિ કોઈ બી વૈષ્ણવ ઇસ મહોત્સવ મેં પ્રસાદ પાને
નહિ આવેંગે. કુછ કણોં કે બાદ ઉન્હોંને નવદ્વીપદાસ કો પુછાકર
કહા નવદ્વીપ! યદિ વૈષ્ણવગણ નહિ આતે તો ફિર અખ કયા
જાય, તુમ એક કામ કરો; નવદ્વીપ મેં જિતને કુતે હોં, સખકે
નિમન્ત્રણ દે આઝો, માર્ગ મેં જ્યોં હી કિસી કુતે કો દેખો, ત્યોં
હી તુમ મતે મેં કપડા ઝલકર દપ્કરવ પ્રજામ કરકે કહો ' હમારી
ભક્તિ મા ' ને શરીર-ત્યાગ દિયા હૈ, દલ ઉનકો મહોત્સવ હોગા.
આપલોગ કૃપા કરકે બધુ બાંધવોંસમેત બઝાવપાટ કે નિકટ શ્રીગૌ.
રહરિ બાબાજી કે આશ્રમ મેં ઉપસ્થિત હોકર દોપદર કો વહાં મહા-
પ્રસાદ મહણ કીગિયેમા. ' યદ સુનકર શ્રીનવદ્વીપદાસ ચુરવાક્ય મેં
દહ વિશ્વાસ કરકે અતવાલે પાગલ કી ભાતિ મૂંખતે હુએ કુતોં કો
નિમન્ત્રણ દેને ચલે. વે જહાં બી કિસી કુતે કો દેખતે, વહીં દપ્ક-
વત-પ્રભુમ કરકે હાથ લેકર અધુપૂર્ણ નેત્રોસે ઉસકો દહને લખતે
- ' કલ હમારી ' ભક્તિ મા ' કો શ્રાદ્ધ-મહોત્સવ હોગા, આપલોગ
બધુબાંધવસમેત હમારે ચુરદેવ કે આશ્રમ મેં આકર મહાપ્રસાદ
મહણ કરકે હમલોગોં કો કૃતાર્થ કરે' ઓર અપને સ્વભતિયોં કો
નિમન્ત્રણ દે કર હમ લેગોં કો ચિર અનુમદીત કરે. ' માર્ગ મેં
કુતોં કો ઇસ પ્રકાર નિમન્ત્રિત હોતે દેખકર દપ્કોં મેં સે કોઇ તો શ્રીનવ-
દ્વીપદાસજી કી હમી કરના કોઇ, ઉનકી મખોલ વડાતા, કોઇ ઉન્હેં
પાગલ સમજના, કિંતુ નવદ્વીપદાસજી કો ઇસ ઓર જલ બી ખાન

नदि था, वे तन-भन-वयन से श्रीगुरुदेव का आदेश पालन कर रहे थे। इस प्रकार समस्त नवद्वीप की परिक्रमा करके और कुत्तों को निभंत्रण दे कर रात्रि को नौ बजे के समय श्रीनवद्वीपदासजी आश्रम में लौट आये।

इस ध्यान-महोत्सव की जात सारे नवद्वीप में फैल गयी। और यारों ओर से आ-आकर लोग दौतूडवपूर्वक इस दृश्य को देखने के लिये एकत्रित होने लगे।

प्रायः २०० भक्तों के जानेयोग्य रसोष्ठ जनने लगी। धीरे-धीरे इस जगने को आये, किंतु एक भी कुत्ता न दीप पडा। तब सब लोग आपस में दाना भूरी करने लगे कि 'भक्षा, यह भी कपी हो सकता है? कुत्तों की पशु जति दहरी, वे भी कहीं निभंत्रण की जात समझ सकते हैं? उनका निभंत्रण ग्रहण करके भोजन के लिये आना असंभव है।' कौं कौं कहने लगे कि 'अरे भाई! तुमलोग धन जायाजो को नदि जनते, ये सिद्ध पुरुष हैं, ये प्रत्येक श्रव में श्रीनिताष्टांद (नितानंदप्रभु) का दर्शन करते हैं, संभवतः श्रीनिताष्टांद कोष लीला करना यादते हैं, हेमो न, क्या होता है।' इसके बाद एक दूसरे संलग्नने कहा 'अब तो प्रायः पारद जगने को है, अलीनक तो एक भी कुत्ता नदि नजर पडता किंतु आश्रम की जात यह न हेमो कि श्रीगुरुदास जायाजो ऐसे निश्चित बैठे हैं, कुत्तों के न आने से लोग छन्दे पागल कहेंगे, पर उस ओर धन की दृष्टि ही नदि है, उन्हे सब को गस्ती-गस्ती रसोष्ठ जनाने के लिये उत्साहित कर रहे हैं।' दोने-दोते जग हो जगने को आये और रसोष्ठ जनकर तैयार हो गयी, तब लोगोंने हेमो कि यारों ओर से भिन्न-भिन्न प्रकार के कुत्ते दौने दूजे जग-वपाट ही ओर आ रहे हैं। इस दृश्य को देखकर सभी लोग आश्चर्य में हुए गये। देखने-देखने प्रायः आधे घंटे के अंदर प्रायः दो सौ कुत्ते आकर जमा हो गये।

ज.ज.जो महाशयने ज्यों ही हेमो कि कुत्तरपी महापुरुषजग १५२ गये हैं तो ही उन्हांने उन लोगो को जटायु दृश्य किया

और जगज्जगत् के सामने रास्ते में पंक्तियों में उन के पैरों के
 शिथे प्रणम कर दिया. रास्ते के दोनों किनारे अनगिनत लोग इस
 दृश्य में देखने लगे.

जाद में जाजाऊ भद्रोदयने हाथ जोड़ करके कुत्तरपी भद्रा-
 रुषों से कहा 'आपलोगों की आज्ञा हो तो पत्तल परस हूँ.' उन
 के यह कहते ही सजने मुँह ऊपर उठाकर धन की ओर देखा तब
 जाजाऊने उन लोगों को पंक्तियों में बिठाकर पत्तल देने की व्यव-
 स्था की और अडे-अडे जर्नलों में छल, जात, तरकारी, दही, पीर
 छत्पादि सभी चीजों को एक में निधाकर परोसने के लिये आदेश
 दिया. आर भुक्त्य भोजन परोसने लगे. उस समय भगनभेदी
 हरिभ्वनिसे श्रीनवद्वीप का आकाश पूर्युहपसे गूँग उठा. जब सज
 पत्तलों में भोजन परोसा जा चुका और मिट्टी के गिदासों में
 जल दिया जा चुका तब जाजाऊ भद्रोदयने फिर हाथ जोड़कर कहा
 'अब आपलोग प्रसाद भद्रोदय करें.' कहने के साथ ही सज कुत्ते
 शांति के साथ भोजन करने लगे. आर परोसनेवाले सजजन धूम-धूम-
 कर सज को परोसे कर रहे थे. जैसे ही किसी के पत्तल में प्रसाद
 समाप्त होता था वैसे ही वे लोग उनके पत्तल में प्रसाद दे डेते
 थे. भोजन करने वाले कुत्तों में से जब किसीका पेट भर जाता तो
 वह दोनों हाथ ऊपर उठा उठाकर पीछे की ओर पैर मलता था. जब
 सजने भोजन कर लिया तब सभी इस प्रकार पीछे की ओर पैर
 मये. इसके बाद जाजाऊ भद्रोदयने अपने प्रिय सिध्द नवद्वीपदासज
 से कहा कि तुम कुत्तरपी धन भद्रापुरुषों का यशोभाषित हो और
 लोगों के जूझनरपी प्रसाद को उठाकर रख दो. इस बात में सुनते
 ही श्रीनवद्वीपदासज एक कठारे में जल लाये और उन्हीं सज
 कुत्तरपी भद्राभाषों का यशोभाषित किया और सभी पत्तलों से
 प्रसाद उठाकर रक्खा. फिर जाजाऊ भद्रोदयने श्वानवेशी देवियों से
 कहा—'यदि आपलोग पूरा प्रसाद पा चुके हों तो दासप्री नृटियों
 को समा करके अपने-अपने स्थानों का प्रस्थान कीजिये.' उन
 क्षणों में वे सब धीरे-धीरे गये गये.

राह-किनारे जाते होकर जे लोग इस स्थानमहोत्सव का दर्शन कर रहे थे उन सभी लोगोंने जाते आगम से इन स्थानवेष्टी भद्रात्माओं का स्वरसुभृत और प्रसाद पाया और इसके कारण अपने के पुन्य समझा।

इसके उपरान्त आगम भद्राचार स्थिर नदि रह सकें। वे दौड़कर आये और उन प्रसादी-पतकों के उपर इस छोरसे उस छोर तक खोदने लगे। कथा: सज पतकों गायण हो, गयी और भजनमलोंने खोद खोदकर इस स्थान को साफ कर दिया।

नवद्वीपवासी भजनगण इस आश्रयस्थली का देखकर, आगम भद्राचार की अतीति के शक्ति का गुणगान करते-करते अपने-अपने घरोंको चले गये।

जंगल १३०२ स. ० के वैशाख मास में यह घटना कुछ दिन लोगोंने इस वीर का देखा था उनमें से कुछ संन्यास आगम शक्ति हैं। यह सिद्ध तैत्तिरीय वर्ष पदमे की घटना है।

इसके अतिरिक्त श्रीचरणदास आगम भद्राचार केवल 'श्री निनाथ गोदांज' इस नाम की शक्ति से स्मयान की शिनासे कि भुंटी-का छाकर गिरा कर दिया था। इस आगम के जिन लोगोंने था, उनमें से आगम जो जड़नेरे शक्ति हैं। १३१२ (जंगल स. ११ में श्रीचरणदास आगमने सरिरे त्याग किया था। अ उनके प्रिय शिष्य विष्णुमान कीर्तन-भाषक श्रीरामदास आगम ६ मुख्य दिनीय के उनके निरोभाव का महोत्सव प्रत्येक वर्ष भना।

(‘इत्याज’ना ओके अंक)

७१३२-मा आओ !

—०—

जगज्जननी, भविष्यसुरमहिनी, मा, ओक बार आओ, ओर हम भारतीयां के कलह देप धर्मा की दहती दुध ज्वाला से निकालो। रचना और प्रलय, ज्ञान और भरण के सूत्र के संयावन करने के लिये जग तुम अटकास करती हो, तो उसमें काटि काटि झुल्लाओ जनते और जन जन कर जगज्जनने हैं। मा, हम जनते हैं कि सृष्टि तुम्हारा लारव और प्रलय तुम्हारा दाँव है। तुम काशी महाभया कराववना तथा महाभयपूरण हो। सृष्टि रचना के प्रारंभ में तुम थीं और अंत में भी तुम्हीं-तुम हो, तुम्हारे बिना संसार का कोण पदार्थ नहीं था।

तुम्हारे लक्षों ने अनेकों नाम से तुम्हें संबोधित किया है। तुम्हारे ज्ञान का मुख्य अंत ही 'परिचाणाय साधूनां विनाशाय च दुष्कृताम्' रहा है। रक्त भीमों के कारण जग संसार का पुण्य नाहि नाहि करने लगता है। जग धर्म के नाम पर असंख्य अत्याचारों की सृष्टि होने लगती है तब हम जनते हैं कि मा तुम भरकरवाह लेकर भिमान में आती हो, तुम्हारा बड़ रूप, ओह ! कितना भीषण, कितना रौद्र, देख कर हृदय अथ से कंपित हो जाता है। काले काले घने केश, बैरव वेश, नेत्र से क्रोधाग्नि की लपटें, ऐसा ज्ञात होता है कि संसार की सभस्त विभूतिवां ही आपकी इस क्रोधाग्नि में जलन हो गयेगी। माता, तुम्हारे तीसरे नेत्र की ज्वाला जिससे कि कलह किरणें बूट निकलती हैं और भस्म पर सिंहर का टीका कितना डरावना मालूम होता है।

मा ! तुम अनादि क्षय से असुरों के नाश में संलग्न हो, तुम्हारी यह लाज जिदवा बोध रसना रक्त पीने की अभ्यस्त होतयी है पर अभी तक तुम्हारा अप्पर न सरा, करवाह की आस न जुड़ी, अभी तुम्हारी चञ्छा ज्ञान होती है कि भूज दिव जोल कर असुरों का रक्त पीना चाहती हो मा ! जगज्जनी बैरवी ! पिये और

अच्छी तरह पियो, असुरों के रक्त को पियो धतना पियो कि तुम्हारी रक्तपिपासा शांत हो जाय! पर हम जानते हैं मा! तुम्हारी प्यास शांत होना भी क्या कष्ट असाधारण थात है? यदि निरंतर रूप से भी तुम रक्तपान करती रहोगी तब भी यह प्यास कठिना से जुड़ेगी.

मा! क्या तुम्हें ज्ञात है कि भारत में आज तुम्हारे नाम पर कितनी पशुभक्षि हो रही हैं उन निःसहाय भूजे अशोध पशुओं को किस प्रकार ओंके की दाय में भौत के घाट उतारा जा रहा है. ऐसी अन्याय पूर्ण स्थितियों में जीव जाती हैं. तुम्हारी सनातन तुम्हारे ही नाम पर अपने स्वार्थ और अपनी लक्षाध के लिये, अपनी भोगाशमना सिद्धि के लिये तुम्हारी प्यारी मोली मोली संतान की हत्या करके उसमें रक्त को पवित्र रक्त मानकर तुम्हारी पूजा करती है. अमा! विचारने की थात है कि भाता के रक्त से भाता के पवित्र स्थान को कलंकित और अपवित्र करके आपकी प्रसन्नता को ध्वस्त किस प्रकार कष्ट हो सकता है?

मा! आप तो जगज्जननी विश्वरंघा जगवती अंया कहलाती हैं, आज आपकी ही पूजा करनेवाले अश्विमान, देव, कलहस्ति में जलम होने वाले यह आरतवासी अपने धन, पुत्र, स्वार्थ, वैभव, सिद्धि के लिये जल, मोक्षार्थकार वय हवा के पत्र पशु, जकरे, जैसे, भुगै आदि के गर्भों पर छुरी डेर कर आपसे सहायता का वरदान मादने हैं. क्या यह आशयकृपुभवत् नदी. क्या छन निरीह प्राणियों की हत्या करने वाला भी कभी मुष्ठी रद सकता है?

अंजे! यह तो तुम्हारा सुख्या काम नदी, भाता! धरका अंत तो क्षीय हो होना चाहिये. मा! आज तेरे नाम का स्मरण करने के लिये भारत में सान दग्गर तेरे भदिर हैं, जहां तुझे प्रसन्न करने के लिये लाखों निरपराध जकरे और जैसे की हत्याओं की जाती है ओंके जल और है मा! यह यह कि कष्ट छन अविधानों के होने के लिये तेरा पीर प्रथन करता है तो उसमें सामने तेरे ही नामांकक पूव तेरे नाम पर नये नये प्रथाओं का प्रमाण पेश करने

है। जो सदासर उनके चिन्ता के लक्ष्य है। मा! तेरे नाम पर वर्तमान दशा में तो यह आत्माचार नही देखा जाता। तेरा नाम लेकर जिन मंदिरों में भूजे और निरपराध प्राणियों का रक्त बहाया जाता हो, वह मंदिर नही, कसावटपाने है।

हे मा! तुम्हारा एक लाख रामचंद्र यहाँ नामक कछ वर्ष से इस पाप-पुण्य का अंत करने के लिये सत्याश्रम कर रहा है, जिसे तेरी कृपा से अजय तक तो कछ स्थानों में सख्यता की मिथी है जिस से जात होता है कि मा! तेरी कृपा की इस प्रथा का अजय अंत ही करने का है। इस वीर का अजय की पार काशी मंदिर कलकत्ता पर तेरे जलधनु के विरुद्ध अनशन अत आरंभ होगा। यह दिन बाद-पह शुक्ल पूर्णमासी का है और इसने एक जरी सभा में प्रतिज्ञा की है कि "जय तक काशी-ज के मंदिर के होने वाले प्राण-वध का सदा के लिये अंत न होगा तब तक मैं अनशन करूँगा।"

मा! आओ! और एक पार उन जल बहाने वालों के उदरों में ऐसी दवा की लावना भर हो कि वह एक स्वर से पुकार उठें पशुपति मां के नाम पर यज्ञना धूर्त्ता, अज्ञानता, और पाप-पुण्य है।

मा! अन्त में हमारी हिर एक पार यही प्रार्थना है कि तुम तो सदैव कुशल, राक्षसों और आत्माचारियों का मान भर्न करती रहती हो, हिर इस अलावे भारत में ही क्यों, इस प्रकार के असंख्य आत्माचार, व्यभिचार, जेधमानी-धूर्त्ता-धर्म के नाम पर अधर्म-आत्माचार-हमी-जय-कपट-ब्रूण दवाओं अजयों और समस्त जनता आर्तनाद सुना ग रहा है। कृपा, दम इसे मा! आपके आश्रम की मुखना समझें, यदि ऐसा है तो आओ! आकर हमारा धन अनशनन पापों से उद्धार करो।

जो! वीर रामचंद्र! लंका में जन कर आओ! मा का आशीर्वाद है कि तुम अपनी प्रतिज्ञा पर सख्यता प्राप्त करो। मां में यदि कछ तुम्हें भदावीर, सुधीर, विनीत सरीपा-सागी मित्र जय तो उमे जो अपने साथ ले दो! जय, विजय तुम्हारे साथ है।

AUGUST 1911 (मन-मोक्षना अश्रम)

J. A. S.

BIKANER

...

...

~ ૧૩૩-કહે પ્રભુ! તું ક્યાં ગયો છે? ~

(લેખિકા:-શ્રીમતિ ગંગાબહેન પટેલ)

આહ! ઈશ્વર તું ક્યાં છે? શું આ ગગનચુંગિત મંદિરોમાં તારો વાસ છે? શું સિલ્પીની કળામાંથી ઉત્પન્ન થયેલી મનુષ્યકલ્પિત આકૃતિઓમાં તું વસ્યો છે? તારા નામનો સર્વત્ર મહિમા ગવાય છે. ત્યારે તું શું એક મંદિર કે અપાસરામાં, એક મસ્જિદ કે દેવળમાં બસાઈ બેસે બસે? ના, પ્રભુ! ના; મારી બુદ્ધિ એ સ્વીકારવા ના ઠહે છે. ત્યારે તું ક્યાં છે?

કોઈ તને વઘો પહેરાવે છે, ચણમાર ધરાવે છે, હાડે છે, નવરાવે છે, જમાડે છે, સુરાડે છે ત્યારે ખરેખર મને મૂંઝવણ થાય છે. અરે! ખારીખારણાં બંધ કરી તને સંતાડી દેવામાં આવે ત્યારે મને મૂંઝવણ ન થાય? ખરેખર હું તો મૂંઝાઉં છું. પ્રભુ! તારા અક્ષર ચોર ચોરી જાય છે; વળી તને કોઈ અડીને અલગાવી જાય છે એવું સાંભળી હે મહાગજવાન બાપ—પવિત્ર પિતા મને દુઃખ થાય છે. પ્રભુ! ત્યારે તારી સેવાના ઇન્કાર સેવાય છે, ત્યારે તારે નામે તૈયાર કરેલું પકવ અન્ન પૈસાવાળાજ પામે છે, ત્યારે એ દયા નિધિ! તારાં ગરીબ બાળકો તારા પ્રસાદથી ચકા રોટલા મારે ટળવળે છે! એવું એવું દેખીને મને ચંકા થાય છે કે પ્રભુ! જો એ પ્રસાદ ધરાય છે તે તું જ છે કે? નહિ પ્રભુ! નહિ! તું! ત્યાં તો નહિજ દોઢ! જો તું. ત્યાં દોઢ તો તારે મન બેઠ કેમ દોષ! તારે તો માયાના કેશથી આંડીને પગના નખ સુધીમાં એક અંતનીજ બાવના દોષ! આહ! ત્યારેજ હું સોધું છું કે તું ક્યાં છે?

પ્રભુ! તારા નામથી કેટલો કોલાહલ! કોઈ કહે આ પ્રભુ મારો, અહીં તમારે નહિ આવવું. પાપીઓને પ્રભુ પાતે આવવાનો અધિકાર નથી. તમે નીચ હો, નીચ જાનિયો પ્રભુ હોરાઈ જાય. એ પ્રભુ! આવી દીકાઓ સાંભળ્યા પછી અને આવાં તારાં બાળકોને પિત્રાર્થ પછી પણ તું એ સંકુચિત સ્થાનમાં બેસી

રહીય ખરો? કહે પ્રભુ! કહે! તું સર્વનો છે કે ચોરાક ઇગરદારનો? તેજ ગીતામાં કહ્યું છે કે, “ સર્વ ભૂતો મારામાં છે અને હું સર્વમાં છું. ” તો આ છું?

કોઇ કહે મારા પ્રભુ પાસે તમારાથી નહિ અગ્રાધ, દુરથી દર્શન કરો. તો કોઇ કહેશે કે દુરથી પણ- મારો પ્રભુ તારે જોવા નહિ. કોઇ કહેશે કે મારો પ્રભુ તો કેવળ શાંતિપ્રિય હોઇ શાંતિમાંજ સૂએ છે, તેની પાસે ગડગડ નહિ કરવી. કોઈ કહેશે કે મારા પ્રભુના મંદિરમાં હજારો મીષ્ટાન્નપ્રતિષ્ઠા સગમાવી અંધકાર દૂર કરું છું.

કોઇ કહે મારા પ્રભુ પાસે દીવો લાવવાથી જીવંત્વા યર્ષ જાય છે, તો કોઇ કહેશે અમારા પ્રભુ અગ્નિ ને આયુ સુખક વિના રહેજ નહિ. ત્યારે કેટલાક ગિરિકંદરામાં આહવેક જગવના મુક્ત જીવે તારી વિમૂર્તિમાં નાચી રહે છે. જળ, રમળ અને જૂનમાત્રમાં એ તારી ઝાંખી કરી પૃથ્વી સંતેપમાં મુદાતે છે. નાનાં મધુરાં નિર્દોષ બાળકોને કોઈ જગ્યા તારા વિના જણાતી ન હોય તેમ તે આનંદ કહ્યોલ કરે છે. પણ હું તો નથી મુક્તમાં કે નથી કોમળ નિર્દોષ બાળક! એટલેજ જીવિનાં વમળો અને સંઘવસમુદ્રમાં અથાગે છે અને રાત્રિદિવસ એજ શોધું છું કે પ્રભુ! તું ક્યાં છે? શોઠા કહે છે કે તું પરમાર્થી કાર્યોમાં વસે છે. હું શોધવા નીકળી ત્યારે રાગી-ઓની સારવાર જેવા પરમાર્થી ધામમાં મેં તને શોધ્યો. પણ ત્યાં તો રાગ પરીક્ષકોની શ્રીમતોની સારવાર અને મરીળો પ્રત્યેની ખેદ-કારી જોષ હું વાસી બેઠી.

અનાથગૃહોમાં ગઇ ત્યાં પ્રદર્શન મારેનાં અનાથો અને સંતાક-વાનાં અનાથો મેં દીઠાં. ત્યાં પણ બેઠું પ્રચંડ મોજું ફરી વલેઈ મેં જોયું. મદમાં મઠ ત્યાં મદંતની ધનસેચ કરવાર શ્રીમંતો અને રાત્રિદિવસ જનમહેનત કરી જન પત્ની નાખનાર એ મરીઓની વચ્ચે મદંત મદારાગની રૂતિઓએ મોટા કિસ્સો બોલો કરેલો હોય એમ જોયું.

ધાર્મિક કૃતિમાં વિષોપાર્જનાથે ધન માગતા મરીઓને નિરાશ થતા અને ધનચન દુરહીઓનાં સગાંઓને અથવા ઝોળખીનાંઓને આશ્રય વધતા મેં જોયા. મરીઓને ધનને અગ્રાવે આત્મધાન કરતા

અને શ્રીમંતોને દેવાળું કાઢતાં મોં ન્તેયા. ન્યાયાસન, ધર્મોસન, વિદ્યા-મંદિર, આરોગ્યશુદ્ધ, જ્ઞાનમંદિર અને ઉદ્યોગમંદિરમાં પણ પ્રભુ મેં તને શોધ્યો.

ત્યાં ત્યાં ગઈ ત્યાં ત્યાં તને ઇગરે રાખનાર ઇગરદારોએ અને મૂંઝવી નાખી. પ્રભુ! હું નથી માનતી કે તું ખરેખર ખોવાયો છે. તું છે એ વાત હું સ્વીકારું છું. જગન્નિયંતા તને દોરવાનો દંભ કરનારા અને ભુલાવામાં નાખવા મહેનત કરે છે, તેમાંથી અને રક્ષા અને કહે તું ક્યાં છે? ('મુંગઈ સમાચાર'ના એક અંકમાંથી)

૧૩૪-ઈરાનનો મહાકવિ હાફિઝ શિરાઝી

(લેખક:—શ્રી. નાઝિમ અન્સારી)

પસ અઝ મુલાઝિમતે અયસો હરકે મદરુયાં,

એ કારદા કે કુની રોરે હાફિઝ અઝગર કુન!

“તારાં સુખ અને અંદમુખી મુંદરીઓની સેરા પછી, તારી જે કામ કરવાનું છે તે એજ કે, તું હાફિઝનાં કાવ્યો મોઢે યાદ કર!”

થા માટે? આ સવાલનો જવાબ આ લેખકે આજથી એકવીસ વરસ ઉપર આપ્યો છે: “હાફિઝ એવા પુરુષો સાહિત્યના બગીચામાં વીખેરી ગયો છે જે કદી કરમાવાનાં નથી, તે એવો દીપક પ્રકાશિત કરી ગયો છે, જે સદાકાળ પ્રકાશિત રહેશે! તે એવો મધુર રાગ સંભળાવી ગયો છે, જેના પડયા જગતની સમાપ્તિ સુધી સંભળાતા રહેશે. હાફિઝના કાવ્યના પ્રેમીઓ બોમ્બે કાવ્યોને હાથ પાડુ લગાડના નહિ. અને શિરાઝના મદિરાના મનવાલાઓ બોમ્બે મદિરા તરફ જોવાનાએ નહિ!”

પણ આ બધું થા માટે? હાફિઝના સર્વોપરીપણાનું કાંઈ કારણ? આવો, આજના મુખ પ્રસન્ને આપણે તે શોધી કાઢવાનો પ્રયત્ન કરીએ.

હાફિઝનાં કાવ્યોમાં જે ખાસ ખૂબી છે અને જે તેના કાવ્યોને હિન્દના બોમ્બે સપ્તશ્રી મદાન દર્શિઓનાં કાવ્યોથી અડઅડ દેખાડે છે, તે તેમાં સમાવેલું જ્ઞાનંતરી રહેવાનું સિદ્ધાંત છે. હાફિઝ તમને જે

બોધ આપે છે, તે એજ કે, કદી નિરાશાને તમારી પાસે પણ ફરકવા દો નહિ ! જે વખત તમને મળે છે, તેને અમૂલ્ય સમજો, જીવનનો ભરોસો નથી. એટલે ખાઓ, પીઓ અને આનંદી રહો. કેમકે—

ઉમરે અઝીઝ કાળિયે સોઝો યુવાઝ નીસ્ત,
ઇન રિસ્તેદરા મસૂઝકે, ચંદીન દરાઝ નીસ્ત !

“વહાલું” જીવન બાળવા અને ગાળવા કાળે નથી. આ દોરારૂપી શ્વાસને બાળતો નહિ કેમકે તે ઝાઝો લાંબો નથી !” હાદિજનાં કાબ્યોમાં દરેક ભાવના અને દરેક વર્ણના માણસ માટે કાંઈ નહિ ને કાંઈ આનંદનું સાધન મળશે ને મળશેજ. યમસુલ ઉલમા મવલાના હાથીના શબ્દોમાં “જેઓ કાબ્યપ્રેમીઓ છે, અથવા જેઓ યોગના સ્વાદની કાંઈ માહિતી ધરાવે છે, જેઓ રાગરાગણીમાં રસ લે છે અથવા જેઓ મઘપાનમાં આનંદ લે છે, કે જેઓનાં હૃદયોમાં પ્રેમનો અગ્નિ બળે છે, તે સધળાઓ હાદિજનાં કાબ્યોના પૂર્ણરીઓ છે ! નાયરંગના જલસાઓમાં, સાધુઓની સભાઓમાં, કાવાખાનાઓ અને દારની ભઠ્ઠીઓમાં, કવિઓનાં સંમેલનોમાં, ઈશ્વરચાનીઓની પરિપદોમાં, સારાંથ કે દરેક રથજે આ “લિસાતુલ ગયમ” (ઈશ્વરવાણી ભાષનાર)નાજ પડખા સંભળાવા લાગ્યા !”

“લિસાતુલ ગયમ” એ હાદિજનું પ્રતિષ્ઠિત નામ અથવા ખિતાબ છે. આ નામે તેઓ કેવી રીતે પ્રસિદ્ધ થયા પામ્યા, તેની કથા ખસિતજ ધણી રસીકી છે. હાદિજનાં કાબ્યોનો તમે અભ્યાસ કરશો, તો તમને તેમાં ધૂતારા, સ્વર્થી અને દોંગી સાધુઓ, મદાતમાઓ મોટી પાથડીવાળાઓ એટલે દોંગી ધર્મશાસ્ત્રીઓની ટેકડી અને નિંદા કરનારાં કાબ્યો મોટી સંખ્યામાં મળશે. એજ કારણસર તેઓ તેમના સમકાલીન ધર્મશાસ્ત્રીઓ અને ધર્મગુરુઓમાં ધણાજ અજમામણા થઈ પડ્યા હતા. તેમનો જ્યારે દેહાંત થયો, ત્યારે તેમના વિરોધીઓને તેમનું મુઠ્ઠું રઝગાવી, તેમની ઉપર કીનો લેવાની એક ઉત્તમ તક હાથ લાગી ! સૌથી પહેલાં કહેવાના ધર્મગુરુઓ અને ધર્મશાસ્ત્રીઓ આમગ આન્યા અને એવો વાંધો ઉઠાવ્યો કે, હાદિજના આચાર-વિચાર ઇસ્લામધર્મની વિરુદ્ધ હોવાના કારણે તેમનું મુઠ્ઠું મુસલ-

માનોના કચ્છરતાનમાં દટાઈ ચકેજ નહિ! આનો હાદિજના માનના-
સંઓ અને અનુયાયીઓએ ઇનકાર કર્યો. પણ ધર્મગુરુઓ તો બસ
પોતાનીજ હદ લઈ બેઠા અને કહેવા લાગ્યા કે, “અમે મરનારના
ધરમામધર્મ વિરુદ્ધ આચારવિચારો તેમના કાવ્ય-સંગ્રહ (દીવાન)માં
દેખાડી આપીશું! આખરે લોકો ‘દીવાને-હાદિજ’ (હાદિજનાં
કાવ્યોનું) પુસ્તક) લઈ આવ્યા અને તે ઉધાડતાજ નીચકી કડી
દષ્ટિગોચર થઈ:—

કદમ દરીગ મદાર અઝ જનાઝએ હાદિજ,
કે, મર્યે પુરઝે ગુનાહસ્ત ધીરવદ બ બહિસ્ત!

અર્થાત્ કે “તું હાદિજનું મુઝકું ઉદાવવામાં પાછીપાની કરતો નહિ
કેમકે ભલે તે પાપનો ભરેલો છે, પરંતુ તે જશે તો સ્વર્ગમાંજ!!”
આ આગમચેતી જોષને સધળા હાજર રહેલાઓ દંગજ થઈ ગયા.
હાદિજના વખાણુનારાઓ અને તેમના અનુયાયીઓના આનંદનો પાર
રહ્યો નહિ; વળી મુસ્લિમો અને ધર્મગુરુઓને પણ ચુપકીદી ધારણ
કરવી પડી અને ધણુજ માનપાન સાથે હાદિજ તેજ રથજે એટલે
ઈશાનના મુસલ્લા નામક ગામડામાં રોકના નદીના કાંઠે દટાયા; આ
જગ્યા સ્વર્ગીય હાદિજને ફેટલી વહાલી હતી, તે તેમની નીચકી
હોટી ઉપરથી જણાશે:—

મિદેહ સાકી! મયેબાકી, કે, દર જમત ન ખાલી માદત,
કિનારે આમે “રોકનાખાદે” ગુલમસ્તે “મુસલ્લા” રા!

એટલે “હે મદિરા પાનાર (સાકી) મને અનંત મદિરા આપ,
કેમકે સ્વર્ગમાં તને ‘રોકનાખાદે’ નદીનો કાંઠો અને મુસલ્લાના
ખંડીયાની સરેલ મજશે નહિ!”

હા, ઉપર આ લખતાં તો હું જૂઠીજ ગયો કે, મરજુના દિવ-
સથીજ ‘હાદિજ’ને “કિસાનુલ ગયબ”નો ખિતાબ મળ્યો! એટલે
અધાસચાપ્પી બાખનાર!!

હાદિજની આ આકાશચાપ્પી ઉપર આજ સુધી લોકો અને
મુખ્ય કરીને ઈરાનીઓ એટલી તો શ્રદ્ધા ધરાવે છે કે, તેમની આ-
લિખ સહાયતા વગર કે.ઈ કામ કરનાજ નથો. એટલે કમચે ને પતચે

તેમના કામ્યસંમદમાંથી “કાલ” જુએ છે. અત્રે કહેવું અત્યંત યથા પડશે કે, ધરાનીઓમાં જરૂરથીઓ અને મગોણો એ બન્ને પક્ષોનો સમાવેશ થાય છે.

હાફિઝની આકાશવાણીના સંબંધમાં ઇતિહાસકર્તાઓએ ઘણી ખેંચાણકારક નોંધો લીધી છે. તે સપ્તળી જે ભેગી કરવામાં આવે તો એક વાંચવા ભેગા દળદાર પુસ્તક તૈયાર થાય.

(‘મુબ્બાહ સમાચાર’ના અંકમાંથી)

૧૩૫-બ્રહ્મચર્ય રક્ષાર્થે ક્રિયાત્મક નિર્દેશ

(અનુવાદક:-શ્રી. નર્મદાચંદ્ર જિજ્ઞાસુ)

[યુરુકુલ સોનગઢના બ્રહ્મચારીઓ પ્રતિ નિર્દેશાયેલો આ બ્રહ્મચર્યરક્ષાનો અનુબૂત ઉપદેશ વિશેષતઃ યુરુકુલોમાં લજ્જતાં બાલકોને વિશેષ સંબાધ છે. સામાન્યતઃ તમામ વિદ્યાર્થી આલમને અત્યંત ઉપયુક્ત સમજી આચાર્ય શ્રી. પં. દેવરાજજીના અમરકંઠ દિંદી લેખોમાંથી આ અનુવાદિત છે]

૧. સર્વેન્દ્રિય સંગમ કરો, વિશેષતઃ સ્વાદેન્દ્રિયનો નિત્ય સંયમ કરો.

૨. મનને શાંત કરો. કોઈ ઘટનાને કારણે મન વિકૃત વા કુબ્ધ થાય તો તાકાલ વિશ્વાસ ખેંચીને પ્રાણને રોકો અને જૂમધ વા હૃદયમાં ધ્યાન કરો તથા એ સ્થાનનો થોડો કાળ ત્યાગ કરો.

૩. પોતાનાથી ૭ ફૂટ દૂર ૫૨ નજર રાખી નીચે દષ્ટિ કરીને ચાલો.

૪. મનને લલચાવનાર મોહક પદાર્થો-કેશકલાપ, કપડાં, ચહેરો, ચિત્રો, સ્ત્રીઓ આદિ ઉપર એક વાર અચાનક દષ્ટિ પડતાં ગમરાઓ નહિ; પરંતુ બીજી વાર દષ્ટિ નાખશો નહિ.

૫. કેવળ સુંદરતાને લીધે પુષ્પાદિ મુલાયમ પદાર્થોનું કામળ જીવન સંમદવામાંથી પોતાને બચાવો.

૬. પરસ્પરના સ્પર્શથી જન્મીને એક બીજા સાથે દરવાદરવા, ગમવાબેસવા કર્યાદિનો વ્યવહાર રાખો.

૭. બાહ્યાડંબર, ટાપટીપ, શૃંગાર આદિના દેખાવો ન કરો, પરંતુ પૂર્ણ રીતે શુદ્ધ, સ્વચ્છ રહો.

૮. કુસ્તી કરતાં સ્પર્શથી ન ડરો, કુસ્તી કરનાર સામેનાને ચતુ માની લઈ તેની સાથે કુસ્તી કરો.

૯. મૂત્રેન્દ્રિયના સુંડખાતમાં અને આસપાસ જાંઘોના વલણ શુધ્ધ મેલ થવા દેશો નહિ.

૧૦. પોતાનો વ્યવહાર એટલો સરળ અને સ્પષ્ટ રાખો કે કદી પણ જરાએ કોઈ વાત કે વસ્તુ છુપાવવાનો ભાવ સરખો મનમાં ન આવે.

૧૧. પોતે પોતાને પ્રાયઃ પ્રતિપજે પોતાના આચાર્ય, અધ્યક્ષ, અધિકારી, અધ્યાપક ક્રિયા કોઈ વિદ્વા અને આચારસંપન્ન બ્રહ્મચારીની દૃષ્ટિ નીચે રાખો.

૧૨. પોતાના કોઈ વિશ્વાસપાત્ર સહાયકની સન્મુખ પોતાના દોષો કદી નાખવાની આદત પાડો અને એ દોષોથી છૂટવાના ઉપાયો પ્રાપ્ત કરતા રહો.

૧૩. ઉપરછંદા-દૂંકા વિચારોમાંથી મનને દહાવી જિંડા-મંજીર વિચારોમાં મનને લગાવીને ધકેલી દો.

૧૪. સર્વદા સ્મરણ રાખજો કે તમે સંસારમાં યાત્રીય જીવનનો માર્ગ દેખાડવા માટે અર્થાત્ જીવનજોને સન્માર્ગ પર લાવવાને રસ્તે તૈયારી કરી રહ્યા છો.

૧૫. યાત્રીય જ્ઞાન પોતાની સ્મૃતિને આધારે દેવા કરતાં પોતાના જીવન પર દેનાર બનવાનો પ્રયત્ન કરો.

૧૬. એક દિવસ પહેરેલાં વસ્ત્ર બીજો દિવસે ધોવા વિના પહેરશો નહિ. જે કપડાં ધોઈ ન શકો તેને તડકામાં અગર દવામાં ખુદ્દાં કરી નાશ બનાવતા રહો.

૧૭. પોતાના વિસ્તારમાં એકેએક કપડાને અલગ કરી રોજ તડકે લાવો અને તડકે જતો રહે તે પહેલાંજ ખંખેરી નાખીને ગિસ્તરાનો પીટો વાગ્યે મૂકો દો.

૧૮. મોઢાં પહેરેલાં કે વાપરેલાં વસ્ત્રો પડેરા કે વાપરો નહિ.

૧૯. અન્યોન્ય સદાયતાની દૃષ્ટિ સિવાય કેવળ શોષ કે મોઝ ખાતર રુમાલ આદિ વસ્ત્રોની પરસ્પરની આપલે છોડી દો.

૨૦. રંગીન વસ્ત્રોમાંથી મન ખેંચી લઈને ગુણ વસ્ત્રો તરફ મનને વાળી જાઓ.

૨૧. સૂવું, બેસવું, બેસવું, ફરવું, ફરવું, બોલવું, ચાલવું આદિ પોતાની સમસ્ત ક્રિયાઓમાંથી સુસ્તીનો-ઢીલાપણોનો સર્વથા ત્યાગ કરો. હરેક ક્રિયા-કર્મ ઓળસ્કિતાની સાથે રક્ષિતપૂર્વક કરો.

૨૨. પોતાના વૈયક્તિક જીવન સાથે સંબંધ રાખનારાં કાર્યોનો બોલો બીજા પર નાખતાં બચો. તપસ્વી બનો અને જીવનની ચિંતા-ઓમાંથી બચો.

૨૩. યાદ રાખજો કે ધ્વજચર્યાની રક્ષાથી તમને શારીરિક કે માનસિક કોષ કષ્ટ રહી શકશે નહિ.

૨૪. રાતે પેટભર ખાઈને સૂઓ નહિ. ચોખ્ખા આદિ નિઘાસ્તા-વાળું બોજન રાતે ખાઓ નહિ.

૨૫. સ્વપ્નદોષ થતો હોય તો રાતે બોજન ન કરશો. સૂવા પહેલાં નિત્ય મૂત્રોત્સર્ગ કરતા રહો. પ્રાયઃ ત્રણ કે ચારના મુમારે સ્વપ્નદોષ થાય છે. જેટલે વાગે થતો હોય તે પહેલાં જીડી મૂત્રોત્સર્ગ કરી સ્વસ્થ થઈ ઈશ્વરનું ધ્યાન ધરી ધ્વજચારી રહેવાને હઠનાઈ બજ માગી શાંત થઈ સૂઈ જાઓ. જો જાગવાનો સમય થયો હોય તો પછી સૂવું નહિ, પણ બિસ્તરો વાળી વાંચો, લખો યા ફરવા ચાલ્યા જાઓ.

૨૬. રાતે મોં લંકીને કદી સૂવું નહિ. ઉકળાટભર્યાં સ્થાનમાં સૂવું નહિ. ઓરડામાં હવાનો ખુફ્ફો સંચાર થાય તેમ બારીબારણાં ખુલ્લાં રાખો. બિંધા સૂશો નહિ.

૨૭. કમજિયાત રહેવાથી સ્વપ્નદોષ થતો હોય તો સૂતા પહેલાં બસ્તીથી મજ સાફ કરના રહો.

૨૮. ઘંટીના ચાખ્યા વગરના લોટની રોટલી ખાઓ. દાઝ-શાકમાં ચોરૂંક મીઠું, સુદેશ હળદર અને કાળાં મરી નાખવાં પર્થક છે. મરચાં, ખસાલા, તેવાદિનું સેવન ન કરો. મીઠાઈઓ અને તલેલી વીજેથી પરદેશ રહો. બોજન એટલું ચાવો કે ચાવતાં ચાવતાં તેમાં

મીઠાશ આવે. બંધકોષ દૂર કરવા માટે તાજી બાજી અને ફળ ખાઓ.

૨૯. તેલની માલિશ એટલા બળથી કરો કે તે શરીરમાં પ્રવિષ્ટ થઈ જાય. પછી રહેલા તેલને સાબુ ચોળી નાહીને કાઢી નાખો.

૩૦. પંચતત્ત્વના બનેલા આ આખાએ જન્મતર્કના આપણા શરીરને પણ સુરક્ષિત રાખવાને માટે સ્વચ્છ માટી, નિર્મળ જળ, સ્વચ્છ ખુસ્કું આકાશ, સૂર્યનું સ્વચ્છ તેજ અને સ્વચ્છ વાયુ એજ પંચતત્ત્વો અસાવર્યક છે. શરીરમાં જે તત્ત્વની જોટલી કમી તેટલો વ્યાધિ છે, કષ્ટ છે, એમ સમજી આહાર, વિહાર ને વ્યવહાર પ્રાકૃતિક રાખો, તો રોગ થશે નહિ અને થવા દશે તોપણ પ્રાકૃતિક ઉપચારોથી મટી જશે, તથા ખાનપાન, વસ્ત્રાદિ પર સંયમ સાંપડશે.

૩૧. હંમેશાં પગના પંજા ઉપર ભાર મૂકીને રહીનિથી ચાલો.

૩૨. પ્રેમીઓની પ્રેમકથાઓથી પૂર્ણ ઉપન્યાસો, નોવેલ્સો, કાવ્ય, નાટકો આદિ સાહિત્ય કોઈ પણ ભાષામાં હોય તોપણ વાંચશો નહિ.

૩૩. પોતાના ભાવો અને વિચારોને સુસ્પષ્ટ, સુસંબદ્ધ અને પ્રબલ બનાવો તો ભાષામાં સ્વયમેવ સીંદર્ય, ઔચિત્ય અને બળ આવી જશે.

૩૪. નિત્ય પ્રાતઃસાધન ધણી વેગથી શુદ્ધ ખુસ્કી હવામાં ૭ મિનિટનું ભ્રમણ કરો. કનજિયાત રહેતી હોય તો પ્રાતઃકાળ અર્ધો શેર દેડાં વા મરમ પાણીનાં ત્રણ માસા સોડાકાર્ગ ઓગાળીને તે પાણી પીને ભ્રમણાર્થ ચાલ્યા જાઓ.

૩૫. માનસિક અને શારીરિક કંટોર શ્રમ કરો. બહારની કસરતમાં સમૂહનો અંદર વિશેષ ભાગ લો.

૩૬. એક નોટબૂક રાખી તેમાં પ્રતિદિન પ્રાપ્ત થયેલા આદેશો-ઉપદેશો નોંધો. પોતાના સત્ત્વ અને અસત્ત્વ બાવોને પણ નોંધતા રહો. એ ઉપરથી જીવનની ઉન્નતિ-અવનન તપાસતા રહો.

૩૭. સર્વદા પોતાના કર્તવ્ય પર આરદ્ધ રહો. કોઈ તમને શું કહે છે કે કહેશે તેની પરવાદ ન રાખો.

૩૮. ત્રિનેત્રા, નાટક, નાચરઆદિ જોવા જશો નહિ. રાતે વહેલા નિવન લગવે રૂંધેને પ્રાતઃ આભ્યમુદ્ધર્ગમાં ઝીંટી જાઓ.

૧૩૬-બ્રહ્મચર્યભંગ વિષે વે કડવાં વચનો

બ્રહ્મચર્યના મહિમા વિષે બ્રહ્મચર્ય નામના નિર્ગંધમાં અમોએ વિસ્તારથી લખ્યું છે અને તે નિર્ગંધ વાંચવાને અમો દરેક જુવાન પુરુષ તથા જુવાન સ્ત્રીને ખાસ લલામણ કરીએ છીએ. આ માનસિકમાં પણ એ વિષે અમો અમારા જુવાન પ્રાદેશને તેમજ જુવાન તરુણ અને તરુણીઓનાં વડીલોને સમયોચિત સૂચના અને સલાહ આપવાને ચૂક્યા નથી. નાના પ્રકારના રોગો અને નબળાઈઓનું મોટામાં મોટું કારણ બ્રહ્મચર્યના ભંગમાં રહેલું છે એ વાત અમે એક કંઠતા વધુ વખત જણાવેલી છે અને અમારા લેખોમાં આવના અગત્યના વિષયોની પુનરુક્તિનો અમારા ઉપર દોષ આવે તો તે અમારે માથે ઓઢી લઇને પણ અમો એકના એક વિષયનું વારંવાર દમરણ અને સમર્થન કરવા માગીએ છીએ. તેનું કારણ એટલુંજ છે કે, બ્રહ્મચર્ય જેવા ઉત્તમ આચારના પાલનમાંજ શારીરિક ઉન્નતિનો અને આરોગ્યતાનો મુખ્ય આધાર રહેલો છે.

ખચપણની અવસ્થા ધણાએક લયમરેલાં જોખમોમાંથી પસાર થાય છે. પણ જે અવસ્થા વિષે અને જે અવસ્થાના રક્ષણ વિષે અમે બોલવા માગીએ છીએ, તે અવસ્થાને અમે જેટલો મોટો ભય રહેલો છે, એવો ભય બીજી કોઈ પણ અવસ્થાને અંગે જોવામાં આવેલો નથી. એ અવસ્થા જુવાનીની છે. જુવાનીના દીવાનપણામાં જુવાન સ્ત્રી-પુરુષો ધણા પ્રકારની ખરાબીઓ, વ્યસનો અને કુટેવોનાં ભોગ લેઈ પડે છે, પણ જે દુરાચરણ અથવા શારીરિક પાપ મોટામાં મોટી ખરાબી કરે છે તે પોતાને હાથે બ્રહ્મચર્યનો ભંગ કરવા સંબધી છે. ભયંકરમાં ભયંકર આ દુરાચરણ દરેક પ્રજામાંનાં જુવાન પુરુષો તેમજ સ્ત્રીઓને પોતાના પ્રાણહારક પાસમાં પકડે છે. એ દુર્ગંધ જુવાન સ્ત્રી-પુરુષોની અતિ ઘણી મોટી સંખ્યાને અકાળ મૃત્યુને રાખી દે છે અને માનવોનાં અંતઃકરણને ત્રીધી નાખે છે.

એક તરુણની શું કહે છે તે સંમતો:—“બ્રહ્મચર્યનો ભંગ કર-

વાની ખૂરી ટેવ માણસજાતનાં ઘણાં પાપોનું પણ પાપ છે અને દુર્યુષ્ણનો પણ દુર્યુષ્ણ છે અને સ્ત્રી-પુરુષોના અયોગ્ય ગેરકાયદેસર યથેલા સંબંધથી જોડાઈ ખરાબીઓ થાય છે, તે બધી ખરાબીઓ કરતાં પણ પોતાને હાથે કરેલો અહમચર્યનો લંગ ઘણી વધારે મોટી ખરાબીઓ કરી માણસજાતમાં પુરુષત્વની મોટી હાનિ, વીર્ય સંબંધી અનેક દરિયાદો અને અનીતિને જન્મ આપે છે. આ વાત અક્ષરે અક્ષર ખરી છે, કેમકે સઘળાં પાપો અને સઘળા દુર્યુષ્ણો મનની નિર્બળતામાંથી જન્મ પામે છે અને એ નિર્બળતાને જન્મ આપનાર આ અધાર શારીરિક પાપ અહમચર્યનો લંગ છે. આના જેવું બીજું એક પણ પાપ દુનિયામાં જોવામાં આવતું નથી. આ પાપ સર્વત્ર પ્રસરેલું છે અને તેમ છતાં દુઃખની વાત એ છે કે આપણે તે પાપનાં આચરણથી અંધારામાં રહીએ છીએ. એક જીવાન દીકરો આ પાપાચરણથી પોતાના શરીરની પાપમાલી કરે છે ત્યાંસુધી માથાપ અંધારામાં રહે છે, પણ આ પાપાચરણ જીવાન માણસો ઉપર જખરો હુમલો કરે છે અને ભવિષ્યની સર્વ ઉમેદો અને આશાઓને તોડી પાડે છે.

અહો! તે કેવડી મોટી ખરાબી છે! એક બાજુએથી બીજી બધી ખરાબીઓ એકઠી કરો-ચોરી, હુમ્મલો, દગાઈ, ખૂન, હાકટાપણું, તંબાકુ, વગેરે હાનિકારક સ્ત્રીઓનાં વ્યસનો, સઘળા રોગો અને દાદી નીકળનારી ભયંકર રોગી મરકીઓ-એક ત્રાગ્ધવામાં આ બધી ખરાબીઓને મૂકો અને બીજા ત્રાગ્ધવામાં અહમચર્યના હાથ વળી થના લગ્નની પાપમાલીને મૂકો અને પછી મુક્તગતો કરો તો આ એકજ ખરાબીનું પદ્યું બીજી બધી ખરાબીઓના પદ્ધતિ કરતાં ઘણું નીચું જશે. તમે જિંદગીની વિચાર કરશો તો માણસ પડશે કે આ ગુમ પાપાચરણથી માણસજાતની જેવી અવદયા થાય છે, એવી અવદયા ઉપરની બધી ખરાબીઓ એકઠી મળીને પણ કરી શકતી નથી. બીજાં બધાં દુરાચરણોથી થતી ખરાબી જલદી જાહેર થાય છે અને મુરખોઓ અને સદુષ્ટો સદવાસીઓ આપણને આપણી જૂઠામાંથી વેરેલા ખરાબી લે છે, પણ આ ગુમ દુરાચરણ તો ગુમપણે પોતાનો ખરો નુકસાનને પછી ખરાબી કર્યા પછી પ્રકટ થાય છે અને પછી

આ પાપાયરણથી થયેલ ખરાબી અને પાપમાઝીમાંથી બચવાનો સમય રહેતો નથી.

આ કુર્યુણથી જે ખરાબી થાય છે તેનું વર્ણન કરવાને અમને શબ્દો જડતા નથી. આ યુક્ત કુર્યુણનું અને તેથી થતી હાનિનું વર્ણન ખુલ્લા શબ્દોમાં કરવું એ કામ અમને લણું કઠિન લાગે છે. ગરીબ બિચારો જીવાન! જે માણસ આવી કુટેવનો ભોગ થઈ પડ્યો હોય અને જેના ઉપર પાપી કુર્યુણે વિજય મેળવ્યો હોય, તે જીવાનને તેની નાદાનીથી જાણીતો અને જાગૃત કરવો એ અમે અમારી ફરજ સમજીને અમે તેને નીચેના શબ્દો સાંભળવાની ભલામણ કરીએ છીએ:—

ભલા જીવાન માણસ! તું તને પૂછું છું કે, તું એક એવા રસ્તા ઉપર ચાલતો હોય કે જે રસ્તો તને જહારથી ક્ષણિક આનંદ આપનારો માલૂમ પડતો હોય; પણ જે રસ્તો તને એક એવા ભયંકર નાશકારક ખાડામાં લઈ જનારો હોય કે જેમાંથી તું ફરી જહાર નહિ નીકળી શકતાં ભવિષ્યનાં તારાં સર્વં સુખો હમેશાં માટે એ પાપાયરણથી ખાડામાં હોમવાને તું પ્રવૃત્ત થયો હોય એવા વિનાશકારક રસ્તાથી તને કોઈ એનાવે તો તું તેનો કાંઈ ઉપકાર માને કે નહિ? તું ઉપકાર માને કે નહિ માને, તોપણ તને એવા ચિકટ રસ્તે જતાં બચાવવો એ અમારી ફરજ સમજી બે બોલ કહીએ છીએ તે લક્ષ્યપૂર્વક અરે જીવાન માણસ! તું સાંભળ.

તારા ઉપર એક મોટો દુસ્મન ડોકિયાં કરી રહેલો છે. તે તને એક હઠકા પ્રકારની સિજગત અને લાલચમાં નાખવાને તલપી રહેલો છે અને તું તે સિજગત લાલચનો ભોગ થઈ પડવાને અણી પર આવી રહ્યો છે. તું એવી લાલચથી બચ્યો હોત, પણ અજ્ઞાનતા અને ખરાબ સોજન તને એ પાપાયરણના અધોર કૃત્યમાં દોરી જવાને પ્રસંગ સર્જે છે અને યોદ્ધા મશવત તને એ કૃત્યમાં દોરી જવાને માટે બસ છે.

એ પાપાયરણ તારા શરીરની પાપમાઝી કરે છે, તારા યુવાનો ચાલને કરમાવી નાખે છે, તારી નાડીઓને તોડી પાડે છે. તારા જરૂરમિને આલવી નાખે છે અને તારા આખા શરીરને ખજાજગારી દે છે; એટલુંજ નહિ પણ એ પાપાયરણ તારી મન અને તારા

સદાચારને બ્રહ્મ કરે છે અને નહારામાં નહારા વિચારે અને દુષ્ટ લાગણીઓને પેદા કરે છે. આ પાપાચરણથી જે ભયંકર ખરાબીઓ તારી આપી જિંદગીની પાયમાલી કરે છે, તેનું વર્ણન કરવાને અમારી કલમ સમર્થ નથી. એ પાપાચરણથી યતી ખરાબીઓનું દ્વંદ્વ વર્ણન અત્રે આપવામાં આવે છે.

પોતાને હાથે અક્ષયર્થનો ભંગ કરવો તે એક ખરાબમાં ખરાબ અને મહાદુઃખદાયક વ્યાધિ છે. એ વ્યાધિનાં લક્ષણો આ પ્રમાણે છે:-
શરીર દુર્બળ અને ચહેરા ચીડિયો, ફિક્કો તથા ફિક્કરમંદ થાય છે, મુખાકૃતિ લેરાઇ ગયેલી, દીન તથા ખિન્ન થાય છે; આંખો જાંડી ગય છે, મોં લાંબકું તથા દટ્ટિ નીચી થાય છે. તે ભયભીત અને ચિંતાતુર દેખાય છે, જાણે કે તેનું પાપાચરણ બીજાના જાણુવામાં આવી જશે. સ્વભાવે તે બીજાને બે ઓળખે અને છાતી ધણીજ નાદિંમત થાય છે. સદજ કારણથી તે બડકી જાડે છે. તેને જાંઘ ઓછી આવે છે અને સ્વપ્નાં ધણાં આવે છે. તેના હાથ પગ બહુધા ઠંડા હોય છે અને શરીરનું જોર હણાઇ ગયાની આ એક ખાસિયત છે. જે આ કુટુંબનો જલદીથી અટકાવ થઇ શરીર મુધારવાના યોગ્ય ઉપાયો ન લેવામાં આવે તો શરીરનો હાથ થતો જાય છે, નસો ખેંચાય છે, તબાવ છે અને સંકોચાય છે તથા તાણ અને આંચકીનો રોગ લાગુ પડે છે. હિરદીરિયાનું બૂન તેના શરીરમાં બરાબ છે અને બિચારો છુવાન માણસ અરધા માંડાધેલા જેવો અથવા ખરેખરો માંડો (ઉન્માદી) બની જાય છે.

આ સિવાય બીજી નાની નાની અનેક ગુપ્ત ફરિયાદો હોય છે કે જે દરદી પોતેજ સમજી શકે છે અને ધણી વાર યરમને લીધે બીજાને કહી શકે નથી અને કહે છે તોપણ તેનું ખરું કારણ તે ગુપ્ત રાખે છે. ખાસ કરીને માળાપો અને વડીલોને આ બધી ફરિયાદોની અંધારામાંજ રાખે છે. તે ફરિયાદો આ પ્રમાણે છે:-

સ્વપ્નચક્ષિ ઓછી થઇ જાય છે, તંદુરસ્તીમાં અપ્યવરથા થાય છે, સ્વભાવમાં એકદમ ફેરફાર થાય છે, અંચગતા ઓછી થાય છે અને કામકાજમાં અગત્ય અને નિરતતા પેદા થાય છે; મન

એવું તો અધ્યવસિત અને અસ્થિર બને છે કે કોઈ કામ તે નિયમસર અને નિશ્ચયપૂર્વક કરી શકતો નથી; મગજનાં બધાં કામ નબળાં પડે છે. પેસાજ કરતાં તેને દરદ યાચ છે, અથવા પેસાજની દાબત વારંવાર ચલા કરે છે. સદજ ક્ષરણ બનતાં તે અધીરો, આક્રો અને ઉરોગ્રાહ બને છે; વીર્ય પાણી જેવું ઝરે છે, વીર્યપ્રાતની સાથે સળકા યાય છે, કાચળીમાં દરદ યાય છે; કાચળીમાં વળન વધારે લાગે છે અને સ્વપ્નમાં વારંવાર વીર્યપ્રાત યાય છે. આમળ જતાં ધાતુસાવનો બચંકર વ્યાધિ લાગુ પડે છે, જેથી શરીર લેવાઈ જાય છે. આ પ્રમાણે શરીર લીધું પડી જવાથી આ કમનસીબ માણસ ધીમે ધીમે પુરુષત્વહીન બનતો જાય છે. જો કોઈ સ્ત્રી આવા દુરાચરણમાં પડે છે, તો તેનામાંથી સ્ત્રીપણના સહયોગે અને તેનું સ્ત્રીપણ નાશ પામે છે. હૃદયનો વ્યાધિ પણ આવી ખરાબીમાંથી યાય છે. શરીરનો બાંધો સંપૂર્ણ બંધાવા પહેલાં જો કોઈ સ્ત્રી આવી કુટેવનો ભોગ થઈ પડે છે, તેનું શરીર પૂર્ણ શક્તિ અને વિકાસ પામતું અટકે છે, તેને ખૂંધ નિકળે છે, દુબળો યાય છે, સાંધા નરમ પડે છે, ચહેરા ફિજો, ડાળા જીંડા અને આંખની આસપાસ કાણું કુંડાળું યાય છે; આંખનું તેજ ઓછું યાય છે, દષ્ટિ નબળી તથા ટૂંકી યાય છે; ચહેરા ઉપર ફેડલીઓ ફૂટે છે, વાળ ખરી પડે છે, માથામાં ટાંચ પડે છે, માથામાં દરદ યાય છે, વાંસામાં તથા કમરમાં ફાટ યાય છે, ટેકા વિના સીધું બેસી શકતું નથી; સવારમાં પથારીમાંથી જીંદવાની ખરજ થતી નથી અને કોઈ કામમાં લાગવાની ઇચ્છા થતી નથી.

પ્રહાયર્યનો અસ્વાભાવિક રીતે ભાગ કરવાના પાપની આ બધી શિક્ષાઓ છે અને એ પાપ કુદરતના કાયદા વિરુદ્ધનું હોવાથી કુદરત એ પાપની શિક્ષાઓ આપ્યા વિના રહેતીજ નથી. બીજા કોઈ પણ શારીરિક પાપને માટે કુદરતના કાયદાની કલમેમાં આવી શિક્ષા શરમાવી નથી. આ પાપાચરણ માટે આટલી બધી શિક્ષાઓ શરમાવેલી છે, તે ઉપરથી ખાતરી યાય છે કે આ પાપ પલ્લ મોડું છે.

આ પાપાચરણની શિક્ષા આટલેથીજ અટકતી નથી. કુદરતના

કાયદા અતિ સખ્ત કહો કે આ પાપને અતિ મોટું કહો, પણ કુદરત એવું ફરમાવે છે કે, આ પાપચરણની શિક્ષા પાપાચરણ કરનારનાં છોકરાંએ પણ થોડી કે ઘણી ભોગવવી જોઈએ. ધર્મ કરીને તો એવા પાપચરણીઓથી સંતાનો થતાં નથી, પણ કદી કમનસીબે તેને દીનભાગી સંતાનો પ્રાપ્ત થાય છે, તો તે સંતાનો થોડો કે ઘણો માળાપના આ પાપાચરણનો વારસો લઈને જન્મે છે, આવું અવશ્ય બને છે. અમો જુવાન માણસોને ભડકાવવા મામતા નથી પણ આ સર્વ સાચ વાત લખીને અમો તેમને આવા પાપાચરણમાં નહિ પડવાને ચેતવીએ છીએ. પડ્યા પછી તે પાપાચરણને છોડી દેવાને સૂચવીએ છીએ અને એવા પાપાચરણીઓને સંતાનો થાય તો તેમણે તેમના ઉપર પાકી દેખરેખ રાખવાને પાકી ભલામણ કરીએ છીએ; કેમકે માળાપનો જે જે વારસો લઈને છોકરાઓ જન્મે છે, તે વારસામાં હાથ વતી વીર્યનો ભંગ કરવાની દેવનો વારસો પણ તેમને મળેલોજ હોય છે. માટે જે માળાપોએ પોતાની અગાન અવસ્થામાં આવી ભૂસો કરી હોય, તેમણે આ બધી ખરાબીઓથી વાકેફ થઈને અને પોતાને યોગ્ય અનુભવને ધ્યાનમાં લઈને પોતાના છોકરાંઓએ જીવી દેવમાં ન પડે તેને માટે તેમણે તેમના ઉપર પ્રતિ દિવસ દેખરેખ રાખવી જોઈએ અને આવી ખરાબીથી તેમને ચેતવવા જોઈએ.

પણ માળાપોએ બાળકોને શી રીતે ચેતવણી આપવી અને આવી વાતની શિખામણ આપવી એ ચોક્કસ છે કે નહિ? અમે આગળ જણાવી ચૂક્યા છીએ અને ફરી પણ જણાવીએ છીએ કે, માળાપોએ પોતાનાં બાળકોને કાંઈ પણ યુક્તિથી, કાંઈ પણ પ્રકારથી, કાંઈ પણ પ્રકારની બીજી વાતોમાં વીંટીને આ સંજોગથી ચોક્કસ સલાહ અને ચેતવણી તેમને આપવીજ જોઈએ; કેટલાક લોકો સંબંધનાની ખાતર આવી વાતો પોતાના છોકરાં આગળ કાઢવાને આંચકો ખાચે છે અને તેમ કરવું અચોક્કસ માને છે, પણ આ એક દેવનું દારૂ છે. આપણાં કુટુંબોમાં આવી વાતોના ઉચારો કરવાનો ચાલ નથી, તેથી આપણને તે નવવધ સરખું લાગે છે ખરું, પણ દેવ પાટો એટલે તબને એમજ લાગશે કે આ પણ એક પ્રકારની તમારી

ફરજ છે. યરીરનું રક્ષણ કરવું તેને અમે તો મુખ્ય ધર્મ સમજીએ છીએ અને જ્યારે યરીરના બીજાં અંગોનાં કાર્યોની આપણે દેખરેખ રાખીએ છીએ, તો આ અંગોની શા માટે દેખરેખ ન રાખવી જોઈએ ? આપણા બાળકના કાન પાકે છે તો તેના ઉપાય કરીએ છીએ, આંખ નબળી પડે છે તો ડોક્ટર પાસે દોડીએ છીએ, એટલું જ નહિ પણ હોકરો બહુ વાંચવાંય કરતો હોય તો તેને આપણે ચેતવીએ છીએ કે, “તારી આંખો ખરાબ થશે, માટે વાંચવાનું છોડી દે.” આવી જ રીતે યરીરના છૂપા બગોનો ખોટો ઉપયોગ નહિ કરવા તથા તેનું રક્ષણ કરવાની સલાહ, સૂચના કે સાવચેતી આપવી એ વડોલોની ફરજ છે અને જેઓ એ ફરજ અદા કરવાની મદ્દત કરે છે, તેમનાં હોકરાં જરૂર પસ્તાવામાં આવી પડે છે અને માળાપો પણ પાછળથી પસ્તાય છે અને ગલસાય છે. અમે ઘણા જુવાન છોકરાઓને એવું બોલતા સાંભળ્યા છે કે, “માળાપોની અગ્નિ તથા ઓછી કાળજીના પરિણામે અમારે આવાં દુઃખો ભોગવવાં પડે છે; જે માળાપોએ નાનપણથી જ અમારી સંભાળ રાખી હોત તો આ પરિણામ આવત નહિ.” જુવાન સમજી છોકરાઓની આ ફરિયાદ અક્ષરેઅક્ષર ખરી છે. માળાપો પોતાના ગરમી-વગેરે વારસામાં જિતરનારા રોગોથી રોગી છોકરાંને જન્મ આપે છે અને ધર્મશાસ્ત્ર (જુઓ મનુસ્મૃતિ) તેમજ વૈદકશાસ્ત્ર એવી પ્રજાને નહિ ઉત્પન્ન કરવાની આજ્ઞા આપે છે, છતાં તેઓ તેમ કરે છે, તે પાપકૃદ્ધ તેમને ભોમવવાનું હોય છે તે તો બાલ્ય પર રહ્યું, પણ છોકરાં યથા પછી માળાપો તેમના તમામ અવયવો અને તે અવયવોની ક્રિયા ઉપર પણ દેખરેખ રાખતાં નથી.

માળાપો અથવા વડોલોની મદ્દતથી છોકરાં રોગી થાય અથવા માલુસાઇ અને પુરુષાતનમાંથી જાય એ શું થોડી દિલગીરી અને અફસોસની વાત છે ? માળાપોની મદ્દત અને અગ્નિતાથી સેંકડો બાળકો પાલભાલ થાય છે, સેંકડો છોકરાઓ પુરુષાતનમાંથી જાય છે, સેંકડો છોડીઓ ઓપણામાંથી જાય છે અને આવી રીતે દળરો સંતાનો વડોલો અને માળાપોની અગ્નિતા તથા મદ્દતનાં ભોગ યથ

પડી ખાયલાં, અકલ્પ વિનાનાં, મગજનાં ખસી ગયેલાં, વિલક્ષણ સ્વ-
ભાવનાં, ચીડિયાં, માંડાધેલાં અને ઉન્માદી થાય છે, એટલું જ નહિ
પણ આ સંસારમાં તેઓ નકામાં થઈ પડી પોતાની આવી દુઃખ-
દાયક દયાતીને વારતે માળાપોને શાપ દેતાં અકાળ મૃત્યુને આધીન થાય છે.

ત્યારે ખીન બધા અવયવોની સંભાળ રાખીએ છીએ, ત્યારે
શરીરના છૂપા અવયવોની સંભાળ શા માટે નહિ રાખવી જોઈએ?
અમુક અવયવોને છૂપાં અને સરમથી સંતાડવાનાં અંગે ઠરાવવાનું
કુદરતે ફરમાવ્યું નથી, માણસોએ એવું ઠરાવ્યું છે. પશુઓ નમ્ર
અવસ્થામાં ફરે છે અને તેમ છતાં વિકાર વિનાનાં સાથે રહે છે.
જમજી માણસો પણ નમ્ર અથવા અર્ધનમ્ર હાલતમાં રહે છે અને
જપાનના સુધરેલા લોકો એકજ હોજમાં નમ્ર હાલતમાં સાથે નહાય
છે; તેમ કરવામાં તેમણે સરમ માની નથી. યુરોપ, અમેરિકાના સુધરેલા
દેશોની સ્ત્રીઓ પોતાના ગુણ અવયવો પુરુષ-ડોક્ટરોને દર્શાવી પણ
સંકોચ વગર બતાવે છે, સુધાણીનું કામ પણ ધણી વાર પુરુષ-ડોક્ટરો
કરે છે; શું આપણે આ વાતને અનીતિમરેલી અને સરમમરેલી માનીને
પિછારીશું? પણ તે લોકોએ તેમાં અનીતિ કે અયોગ્ય માનેલ
નથી અને દર્શાવે પણ વિકાર વિનાં તેઓ પોતપોતાના ધર્મો બજાવે
છે. આવી વાતો કેવળ એ અથવા શ્રદ્ધિ ઉપર આધાર રાખે છે.
આપણી ટેવો અને શ્રદ્ધિઓને ખીનઓ પસંદ નથી કરતા અને ખીન-
ઓની ટેવો અને શ્રદ્ધિઓને આપણે પસંદ નથી કરતા. તે ઉપરથી
એમ તો નહિજ કહેવાય કે આપણી ટેવો અને શ્રદ્ધિઓ સારી છે અને
તેમની સારી નથી અથવા તેમની સારી છે અને આપણી સારી
નથી. એવીજ રીતે આપણા શરીરના અવયવોના સંબંધમાં કહેવાને
માટે નહિ તો નખગો અથવા મંદગાડની હાલતમાં સરમનો પડે
તો એવા વિકાર વિનાના વ્યવહારો રાખે. પુરુષોએ પુરુષવર્મ સાથે
અને સ્ત્રીઓએ સ્ત્રીવર્મ સાથે આ બાબતની સરમ મૂકીને છૂટ લેવી
જોઈએ. પોતપોતાનાં ગુણ દરેકની પાસે કહેલી જોઈએ અથવા પડીસોએ
પોતાનાં હોકસોઓની ખાનગી વર્તણૂક ઉપર પાંચ દેવરેખ રાખવી
જોઈએ. આપણા લોકોમાં હોદ્દાઓ પોતાના ખાનગી દરેક અથવા

ખાનગી અવધવો સંજથી ફરિયાદો પોતાની મા આગ
દૃષ્ટી કરી શકે છે, એટલી દૃષ્ટી હોકરાઓ પોતાનાં ખાન-
ગી અવધા ચિત્તોની વાત પોતાના બાપ કે વડીલોને કરી શકે
પણ આવા ચરમના પડદાથી ઘણી મોટી ખરાબીઓ થાય
એવી ખરાબીઓના કેસો અમો વેદકથાઓ કરવાવાળા વૈદો
પાસે વારંવાર આવે છે. મોટી ચરમથીજ ગુણ દરદો વધી
ત્યાંસુધી માળાપોને ખજર પડતી નથી.

એવીજ રીતે હોકરાઓ ખરાબ સોજતમાં પડી જવાને
હાથ વતી વીચું કાઢી નાખવાની કુટેવમાં પડી પોતાના ચરીરની
મનની પાચમાત્રી કરી નાખે છે ત્યાંસુધી માળાપોને ખજર પડતી
પણ જો વડીલ આવી ખરાબીથી તેમને વાકેફ કરતા હોય, તે
સોજત તથા ખાનગી રીતમાત ઉપર પાકી દેખરેખ રાખતા
અને તેમના અવધવો તેમજ પ્રકૃતિમાં ફેરફાર થાય છે, તેનું વાર
અવધોકન કર્યા કરતા હોય, તો એક વખત આવી કુટેવના ખાન-
ગીતરેલા હોકરાને થોડીજ ખરાબી સાથે પાછો બચાવી લેવાય છે.

સંતતિ માટે માળાપો જપ્તપ કરે છે અને અનેક સંકટો
છે, પણ હોકરાં થયા પછી તેમનાં ચરીરની જોષ્ટતી સંભાળ રાખ-
નથી અને પછી એજ હોકરાંઓ મૂર્ખ, બાપલાં અથવા રોગી નીક-
છે ત્યારે પાછા પરતાય છે. આવાં નામદં હોકરાંઓ કરતાં પણ
પણ વધારે ઉપયોગમાં છે. જે હેતુ માટે માળાપો પ્રયાસ કરે છે અને
પોતાના પ્રાણ પાથરે છે, તે હેતુ આવાં બાપલાં અને રોગી હોકરાં
ઓથી શી રીતે પાર પડે? પરાક્રમી અને નીરોગી સંતાનો પેદા
કરવામાંજ માળાપોનો હેતુ પાર પડે અને નહિ તો પ્રજા વિના
મરુતું એ વધારે સારું છે.

(‘વૈદકપત્ર’ના એક અંકમાંથી)

❖ ૧૩૭-સપ્તપદી ❖

[ચોરીમાં અમિને કેટલીક આહુતિઓ આપ્યા પછી અને ક્ષેત્ર-પાલાદિ અમુક ક્રિયાઓ થઈ રહ્યા પછી કન્યા અને વર અગ્નિનારા-પથુની આજુબાજુ ચાર મંગળફેરા ફેરે છે. તે વખતે એક માનસિક દસ્તાવેજ-કોલકરાર-લખાઈ રહ્યો હોય છે. તે વાંચી સંભળાવવામાં આવે છે. એટલે-લમરૂપી આ કોલકરારનો સાર વરકન્યા સપ્તપદી-રૂપે બોલી સંભળાવે છે. અગ્નિનારાયણ, વરકન્યાના માતપિતા અને ખીન્ન સંબંધીઓ સાક્ષીરૂપે તે સાંભળી પોતાની સંમતિ આપે છે. પરંતુનાર વરકન્યાએ આ સપ્તપદી અવસ્ય સાંભળવી નોંધએ અને સાંભળનારાઓએ પોતે પરજીતી વખતે કરેલા કોલકરારનો કેટલો ભંગ કર્યો છે તે વિચારવું નોંધએ.]

અમિની વેદી પાસે ચોખાની સાત દમલીઓ કરવામાં આવે છે અને એક એક દમલી પાસે, જેમ જેમ કન્યા પગ મૂકતી જાય છે; તેમ તેમ વર એક એક મૂલ બોલતો જાય છે.

વર બોલે છે:—

(૧) ॐ વકનિવે વિષ્ણુસ્થાનયતુ ॥

અર્થ—હે સ્ત્રી! પહેલે પગલે વિષ્ણુ, તારે માટે અન્નાદિ તમામ સમપદ કરે.

(૨) ॐ ક્ષે ઉર્જેયિષ્ણુસ્થાનયતુ ॥

અર્થ—હે સ્ત્રી! ખીન્ને પગલે વિષ્ણુ તને બે (સરીરજન અને આત્મજન) આપે!

(૩) ॐ ત્રીણિંશય સ્પોળાય વિષ્ણુસ્થાનયતુ ॥

અર્થ—હે પ્રિયા! ત્રીજે પગલે વિષ્ણુ તને ધન-સંપત્તિ વધુ આપે.

(૪) ॐ પત્યારિ માંયોનયાય વિષ્ણુસ્થાનયતુ ॥

અર્થ—હે સ્ત્રી! ચોથું પગલું ભરતાં, વિધ્ય તને પુત્રપૌત્રાદિ સુખ આપે.

(૫) ॐ પંચ પશુમ્યો વિષ્ણુસ્ત્વાનયતુ ॥

અર્થ—હે સ્ત્રી! પાંચમું પગલું ભરતાં વિધ્ય તને ગાય, બગદાદિ પશુ આપે.

(૬) ॐ પદ્મ ઋતુમ્યો વિષ્ણુસ્ત્વાનયતુ ॥

અર્થ—હે સ્ત્રી! છઠું પગલું ભરતાં વિધ્ય તને છએ ઋતુઓમાં સુખ આપે. (છએ ઋતુમાં તારું શરીર આરોગ્ય રહે અને છએ ઋતુમાં પ્રાપ્ત થતાં સુખ ભોગવવા જેટલી દ્રવ્યાદિ સંપત્તિ તને પ્રાપ્ત થાઓ.

(૭) ॐ સચ્ચે સત્પદામચ સા મામમતા મય, વિષ્ણુસ્ત્વાનયતુ ॥

અર્થ—હે સ્ત્રી! હવે સાતમું પગલું ભર, તું સદા મને અતુ-સરજે, મન વાણી અને કાયાથી જરા પણ અવગણ્યાલીય નહિ; તો વિધ્ય તારો આ લોક મુંઢારી, તને પરચોકનાં સુખ આપશે. વળી હે સ્ત્રી! આ દેશમાં સતીઓનો ઇતિહાસ નવીન નથી, સાંભળ.

શ્રીરામમાં સીતા, નળરાજમાં દમયંતી, વસિષ્ઠમાં અરુષેતી, દિલીપમાં સુદક્ષિણા, પાંડવોમાં દ્રૌપદી, સત્યવાદી હરિશ્ચંદ્રમાં તારા, અત્રિમાં અનસૂયા, દુર્યોધનમાં યકુતલા અને શ્રીકૃષ્ણમાં રુકિમણીજી. જે ઉત્તમ ભાવથી રહેતાં હતાં, તે ઉત્તમ ભાવમાં હું કે જે તારો પતિ છું તેમાં રહેજે.

કન્યા જવાબ આપે છે:—

૧. કન્યા પ્રથમ પગલે કહે છે કે, “હે પતિ! આ મારો અને આપનો મેળાપ, એ કાંઈ સામાન્ય મેળાપ નથી, મારા અનેક જન્મનાં પુર્યોથી આપ અને (પતિરૂપે) પ્રાપ્ત થયા હો અને તમારાથી મારું સમગ્ર સૌન્દર્ય છે.”

વિવેચન—પતિ પ્રત્યેના પોતાના ભાવનું મૂલ્ય કરે છે અને પતિ સું વસ્તુ છે; ને પોતે સમજે છે.

૨. કન્યા બીજે પગલે કહે છે કે, “હે પ્રિય! આપના કુટુંબને-આખાજીવ પાળીશ; અને આપણા ઘરમાં જે કંઈ દશે તેથી સંતોષ માનીશ.”

વિવેચન—સેવા અને સંતોષ ચણગારનું બાન કરાવે છે.

૩. કન્યા ત્રીજે પગલે કહે છે કે, “હે પતિ! હું આપની ભક્તિમાં પ્રીતિવાળી અને હું આપના પ્રત્યે મીઠું બોલનારી થઈશ.

૪. કન્યા ચોથે પગલે કહે છે કે, “મન, વાણી અને કર્મથી પવિત્રપણે ચણગારાઇને તમારી સાથે ક્રિડા કરીશ.”

૫. કન્યા પાંચમે પગલે કહે છે કે, “હે નાથ! કુટુંબમાં હું ધીરજ રાખીશ, સુખમાં પ્રસન્ન રહીશ. તમારાં સુખકુટુંબની ભાગીદાર થઈશ. વળી હું અન્ય પુરુષની કદી નહિ-ચાઉં.”

૬. કન્યા છઠ્ઠે પગલે કહે છે કે “હે આર્ય! હોમયજુર્હિ કાર્યોમાં તથા ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષનાં કાર્યોમાં મારા મનની શક્તિઓ (સદા) આપને અનુસરશે.”

૭. કન્યા સાતમે પગલે કહે છે કે, “અહીં આપણા બેઢિના સાક્ષી વિપ્લવ ભગવાન છે. આપે મને ફોસલાવી પટાવીને, કપટથી મેળવી નથી, પણ (માતાપિતાની સંમતિથી) આપણા બેઢ વચ્ચે પ્રીતિ ઉત્પન્ન થતાં આપણે પરસ્પર હોએ.”

વિવેચન—૧ થી ૭ આ સમપદીમાં શું તરી આવે છે? આ સાત પ્રતિશબ્દોમાં દયા, દીનતા, પવિત્રતા અને પ્રેમ તરી આવે છે.

સંસારમાં માતાપિતા, ભાઈપડેન અને બીજા મિત્રો-અનેક મહે; પણ આ કાચકરાર-આ અનન્યલાવ-પતિ સાથેજ દોષ.

(“મહિલાજૂવણ”ના એક અકર્મથી)

७१૨૮-સતીનો પાલિયો ૭

(લેખક:-શ્રી. વસંત શુક્લ)

પાવાગઢના પતાર્ધ રાવળે પાવાગઢનું પતન બેગધ્યું અને પાવાગઢનો મુલક બેગડાએ હસ્તગત કર્યો. સંતા હુમાખનું બગ વંધું ચાલ્યું. બેગડાના સરદારોએ ન્યાંત્યાં ફેર વર્તાવી મૂક્યો. હંદકાદ અને ગામ બાળવાની ધમકીઓ પણ બેગડાને તાબે ન થનાર ગામોને અપાઈ ચૂકી.

ઉભરવાણુ ગામ પાવાગઢની તળેટીએ સરજના સોનેરી કિરણો હાથે સૌંદર્યની ઝાંખી કરાવતું અભેસિંગ પરેશ જેવા વીરના તંત્ર નીચે ઊભું હતું.

એક સવારે ઉભરવાણુમાં પણ રાડ આવી કે બેગડાના સૈન્યો બેગડાને તાબે ન થનાર ઉભરવાણુ પર ધસમસતા આવે છે.

અભેસિંગે વર્ષો સુધી રાવળના હાથ નીચે પાવાગઢનો ઉભરવાણી દરવાજો સાચવવાનું કામ કર્યું હતું. પાવાગઢના નાશ પછી એ ઉભરવાણુ આવીને વસ્યો હતો. બાપદાદની પદચાર્ધ ચાકી આવતી હતી. અભેસિંગ અશીર્વાદો દતો. પરંતુ અશીર્વાદના ઘેનમાં એની યમશેર ધાર્યું બગ આપતી હતી.

ગામના જુવાનો અભેસિંગના એક સાદે રોળે મળ્યા.

અમરો રાડોડ અભેસિંગનો ચાર ડિં થી મહેમાન બન્યો હતો. એ પણ તલવાર-હાથમાં લઈને બહાર ફરતો હતો.

“અમરાજી! તમે મહેમાન થઈને તલવાર ના તાણતા. અમારે તો તમારો જવાબ આપવો રહ્યો. લલે અમે ગામના સદુ ખપી જઈએ તેનો વાંધો નહિ.” અભેસિંગે અમરાને કહ્યું અને તેની આંખો લાલધૂમ બની.

“અભેસિંગ મોટા! આ કાચરની વાણી મને શોભે નહિ. બહાર ધૂમ મચેલી હોય અને અમરો કાચર થઈ જાવરાના ખૂંજે મોંઘાઈ રહેશે? ફરી આવાં વેણુ આ કાદતા.”

“જુવાન ! તારા મનનો તું મુખત્યાર છે.”

ગામના જુવાનો પણ તીર, કામઠાં ને તલવારો લઈને કચાર-નાએ આવી પહોંચ્યા હતા. વૃદ્ધ વયે લટકતો અભેસિંગ પણ ખાંડના ખેલ ખેલવા મરજિયો જન્યો હતો.

બેગડાની સેના ગામમાં ભરાઈ. ગામની રિયતિ જૂંડી થઈ પડી. દુશ્મનદળ ગામમાં પ્રવેશ્યું.

હત્તેઆમના ધોયવાળા સિપાઈઓ શું કરી નાખશે ? એ ખ્યાલે પરાંદમાં સંજળાતા ઘંટીનાઈ પેઠે ઉભરવાણુ ગામનાં ઘેરાંએ રહેનની ધૂન મચાવી. ઘેરાંની આ રીત પર અભેસિંગ જરા મૂંઝવણમાં પડી ગયો. ત્યાં તો સૈનિકાનો સૂર સંજળાયો.

“અભેસિંગ ! એક દારૂ ખસી જ. તારા દેદની લખડી પડતી ચામડી નાકકની કપાઈને લેવો. ઘર્ષ જરો.”

અભેસિંગના કાન સરવા જન્યા. ચોરની ખુમારી મરતકમાં દરી રહેલી આખા દેહમાં પ્રવેશી. એ દરીને બોલ્યો :

“એ વેળુ અભેસિંગને માટે ના હોય. કોઈ કાચર હૃદયના બીરને તમારા મીઠા ઘખ્દોથી ભોળવજો. અભેસિંગમાં પ્રાણુ દરો, અરે ! લોહીનું એક પુંદ દસે ત્યાંસુધી એ પોતાના વહાલા વતનને માટે ખવિદાન આપતાં પાડે નહિ હો. રાવળ જેવા મદારાગતની સેવા કરતાં અભેસિંગની જિંદગી ખતમ થવા આવી. એ અભેસિંગ પોતાની કીડીઓ વડે આ બધું જોઈ દરી દામ બેસે ? એવી આશાને સ્વપ્નામાં પણ જન્મવા ના દેતા.”

“અભેસિંગ ! અમને તારી દયા આવે છે. માત્ર તારું એક વૃદ્ધ ધરીર જોઈને...અને બીજું અમારી રેંમદદિ નારા ઉપર પડતી દે.ય તો તારી રચમીતકિતના સ્વભાવ પર.”

“જવા દો એ તમારા નામરદાઈ બરેલા બોલને. અભેસિંગ પોતાના જાનને-વતનને કાળે પોતાના દેહને હોમી દેવા નૈવાર છે. અભેસિંગનું ઇરાદ આજપણ વીરજાતનું આજનું આવે છે. એ કદાપિ ધડ-પજુતા ઈશમાં નહિ મુખાવે એ નહીં માનજો.” અભેસિંગ રે.ગા ક.દે.ય સમરેરને મૂંઝવે લેતાં બોલે.

અભેસિંગથી યાકેલા સિપાઇઓ જુવાનો પર તૂટી પડ્યા. જલ્દી
ઓચિંતી આબમાંથી વીજળી જમીન પર પડી. ચક્રમક ઝપ્પો. વીરની
સાથે વીર અથડાયો. સાવજ સાથે સાવજે કુસ્તી આદરી !

જેવાનું તો ધણું હતું. પણ કાણ જુએ ?

અભેસિંગનો મહેમાન અમરો રોડોડ મજબૂતું ગમસાણુ મચાવી
રહ્યો હતો. એની તલવાર વીજળીના પંખા પેઠે યંત્રવત્ પોતાના દેહની
સલામતી સાચવતી અને યત્નનાં ચિર કાપતી ફરી રહી હતી.

અને જુવાનોની ધમરા પણ ઝોઝી ન હતી. પોતાના ગામ પર
મુસલમાનોનું આક્રમણ, એ એમને છાતીમાં ભેંકાતા તીરની વેદના
પેઠે સાક્ષત્ હતું. જુવાનોની આગળ અમરો રોડોડ હતો. તે ચેતનની
ચિનગારી વારંવાર સાથીઓને પૂર્યેજ જતો હતો અને ચેતનવંતા-
ચેતનરસ પીનારા જુવાનો વારંધડીએ નવી તાકાત, નવી સૂતિથી
ધસારો કર્યેજ જતા હતા.

અભેસિંગની સેવા અમાપ હતી. એની સેવાની મહત્તરીજ થક
શકે તેમ ન હતું.

સિપાઇઓનું ઘરાતન, અલોપ થક મધુ. એમના પત્ર દીક્ષા બની
ગયા. પગલાં પીછે હા ફરી રહ્યાં. એક ખેયરાળા જુવાનોએ દંટાણું
ગામ બચાવ્યું. જગતા ગામને ઉગાધું. કેટલાક જુવાને પોતાના
આત્માનું બલિદાન પણ આપ્યું.

સફતી આંખ પારકા ગામને તારનાર અમરો રોડોડ પર પડી.
આ પરમજી આદમીની રોમે વીંટળાઈને સફ બેઠા. અમરાની સેવા
વર્ણવી ન શકાય તેવી હતી. યત્નના દળમાં અનેક વાર ધૂસીને એજે
પોતાનું પાણી જનારી આપ્યું હતું.

અમરો રોડોડની જનમાં જન્મે તલવારના ઝટકા હતા. લોહી
દહતું હતું અને તેની આંખ નજી વેદના અનુભવતી હતી.

x

x

x

x

“દિરી ! અમરાજીની સેવા બરાબર કરવો.” અભેસિંગે બેરે
જવા નીકળનાં કહ્યું અને ચંદા અમરાના ટોચિયા પર આવીને
લગન અનુભવનાં બેઠી. એની ઉંમર ચૌવનનાં બ્રમરા લેતી હતી.

તેજ તે અહીં આ છાપ-

ના ના હોય. સીધા સીધો
તરફ ના જોતો."

હું, મને કદી તારાથી
ને એ સખ્તો પોતાના
પોતાનો ટેક સાચવવા

ગામનાંએ હવેથી પગ
નહિ રહે."

નિંદગીમાં
બધો હતો ચંદા
હતી ચંદાએ
"ચંદા!"
પરોણા ન દે
ધિકાવી મૂકી
"ચંદા!"
"નહિ,
ગામની આગ્રહ
"ચંદા!"
હા એનો બદલો

વેળા ખેતરમાંથી છાપરીએ આવ્યો. આ વેળા અણુમાણુની ઉશ્કેરણીએ એનો વહેમ પાકો કરી આપ્યો અને સતી ચંદા પર અમરાએ તહેામત મૂક્યું.

ચંદાને ઘરમાંથી કાઢી મૂકી. એ એના મામાને ઘેર જઈને રહી. એનો મામો પણ અમરાને મનાવવા ચંદાને લઈ તાડે આવ્યો. પણ અમરો એકનો બે ના થયો. ચંદા તેનાથી તિરસ્કારાયલી જ રહી. ચંદાનો આધાત અસહ્ય થઈ પડ્યો. જીવન કરતાં એને જીવનબલિદાન પ્યારું લાગ્યું. પુરુષોના વહેમો સ્વભાવ પ્રત્યે એને તિરસ્કાર થયો. અને એક સવારે ચંદાએ કૂવામાં પડી પોતાનું બલિદાન આપ્યું.

આજે અમરાની છાપરીએ કાબાઈ આવ્યો. એનું અંત સતીના શાપથી બળી રહ્યું હતું.

“અમરા ! ચંદા નિર્દોષ છે. એ સતીની આખર લેવા માટે જ મેં મારું બળ અજમાવ્યું હતું. એને માફ કર, મને માફી અપાવ.”

ચંદાના મામાએ ખોળ કરીને એનું મુઠકું બહાર કાઢ્યું. અમરો એના મૃત દેહ આગળ જઈને ઊભો. કાબાઈ પણ સતીનો શાપ પાડેો ખેંચાવા આવ્યો હતો. ચંદાના, પુનિત ચંદાના-સતી ચંદાના, મૃત ખોળિયાને નિદાનતાં અમરો બેશુદ્ધ થઈ ધરણી પર પટકાઈ પડ્યો.

મૃત સતી ચંદાનો દેહ ચેતનવિહીન દશામાં પણ અમરા જેવા વહેમો પતિ પર તિરસ્કારાયેલો અને કાબાઈ જેવા નિષ્કુર હૃદયના માનવીને શાપ આપતો દસ્યમાન થતો હતો.

અમરો પામલ થઈ ગયો. કાબાઈ દીવાની હાલતમાં રખડતો થઈ ગયો. તાડછાનું તેજ ઓસરી ગયું. જાણે સૂરજચંદ્ર ઉત્તપ આથમી ગયા હોય, તેમ એક સતી ચંદાના બલિદાનથી મામમાં અંધકાર ભાસવા લાગ્યો.

આજે પણ તાડછાની લાગેલે જે અનેક પાળિયા ઉધાઈના ઘર વચ્ચે અડધો દેખા દે છે, તેમાં એક સતી ચંદાનો પણ છે.

(“આરામ”ના દીપોત્સવી અંકમાંથી)

૭૧૩૯-મોગ

(લેખક:—શ્રી. યશિન ઓઝા)

“બેટા ! આજ તું ન જા તો ?” કરુણસ્વરે માતા બોલી બેઠી.

“પણ બા ! આવડો મોટો ત્યાં મેળો ભરાય ને હું શા માટે ન જાઉં ?”

“જા, તેનો તો વાંધો નહિ; પણ તું ત્યાં જા ત્યારે પાણીમાં તો પડતોજ દબાયને ? પાણીનો ભરોસો નહિ !” પોતાના એકના એક પુત્રનો વિયોગ માતા ન સહી શકી.

“બા, જો પાસેના મગનભાઈ પણ જવાના છે ને રમુભાઈ પણ પાછળથી ત્યાં આવવાના છે. એની સાથેજ હું સાવકલ ઉપર જઈશ. તું શા માટે મૂંઝાય છે ? મને કેવું તરતાં આવડે છે એની તો તને ખબર છે. જોને હું તરવાની દરીયાઈમાં તો રૂપાનો ખાસો લાવ્યો હતો તે તું કેમ ખૂલી જાય છે ?” પુત્રે પોતાની શક્તિનું પ્રદર્શન કર્યું.

“તોય તે પાણીનો ભરોસો નહિ !” માતાએ એકના એક વાક્યનો પુનરાવ્યાર કર્યો. પણી વખત ગભરામણમાં લોકો એકજ વાક્ય જાણી રાખે છે.

“હીક, જા તો ખરો, પણ ઘરીર સાચવજે. એ પાણીનો ભરોસો નહિ. મારા સમ ખાધને કંદે કે નાહવા નહિ પડે !” પોતાના પુત્રને જતાં ન અટકાવતાં વિરહી માતાએ રોદપ્રગલ્ભ કર્યું.

“હા બા, લે તારા સમ નાહવા નહિ પડે !” પુત્રે મક્કમતા ધરી રહ્યું. “તું તારે નિશ્ચિંત રહેજે; હું સવારે જઈને સાંજે બધા સાથે આવતો રહીશ.”

“જે દંત્ર તો મારે તને પેલી તારી સાથે બળે છે તે રમા સાથે પરણાવવો છે.” ને માતાની આંખમાં રોદાધુ ઝેલરાયાં.

“જો, લે આ તારા માટે ખાસ કરીલેલા લૂગડાં પહેરી જા.” માતાને મહેનતમયૂરી કરીને પોતાના મગન માટે આ લૂગડાં તિવરેખા દેતા.

પ્રથમ તો તેને તે લૂગડાં તરફ તિરસ્કાર આવ્યો. પણ માતાનું વચન દેવાય ? અને તેણે નવા લૂગડાં પહેર્યાં.

“હો, બા ત્યારે હું જાઉં છું. ચિંતા કરતી નાહ.” મગન બહાર નીકળ્યો.

માતાની ઇતીના ધમકારા એકદમ વધી ગયા. તેની આંખમાંથી અશ્રુનાં બે બિંદુ ખરી પડ્યાં. કોણ જાણે મગન આજ પાકોજ આવવાનો ન હોય તેમ માતા અનિમેષ નયને મગનને જોઈ રહી અને ટણુણુ...સાંકડક ઊપર ઘંટડી વગાડનો મગન તેની દષ્ટિમર્શદામાંથી બહાર નીકળી ગયો.

માતાએ મગન માટે કંઈ કંઈ સ્વપ્નો બાંધ્યાં હતાં. મહેનત અને મજૂરી કરીને પણ પોતાના વહાલસોયા પુત્રને લણાવવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો હતો. અને થોડા દિવસમાં એક રૂપરૂપના અંબારસમી કન્યા પોતાના ઘરને શોભાવતી જોવાને કંઈ કંઈ ઠેડ હતા.

x

x

x

x

■ આહાહાહા ! પાણી ફેટલું ઊઠાગા મારે છે !” પવનની લહરીઓ પાણીને હલમલાવતી હતી. નાનાં છોકરાંઓ કંકરાઓ નાંખી અંદર વર્તુલો રચતાં હતાં. “ચાલ, ચાલ મગન હુજડી મારીએ, જોઈ યું રહ્યો છે ? તારા જેવો મહાન તરવેયો પાણીને જોઈ સ્તબ્ધ બિભો રહે એ કેવું કહેવાય !” તેની સાથેના ફેટલાકે કહ્યું.

મગન હજી અન્યમનરૂની જેમ બિભો હતો. વિધવા માતાનું વાતસલ્યમયું મુખ તેની નજર સામે તથા કરતું હતું. તેણે પાણીમાં જોયું તો બધા લહેરથી આમ તેમ તરતા હતા. તરનારનું હૃદય પાણી જોઈ ફેટે છે. મગનનું પણ તેમ યથું. માતાને આપેલ વચનની યજ્ઞિ અહીં નાહવાની અનન્ય મજા પાસે મંદ પડી. તરતજ ફાગિયું પહેરી તે પણ પાણીમાં લહેર કરવા પડ્યો.

“આવજો રમુખાઈ !” કહેતો મગન હુજડી ખાઈ ગયો.

મગનને અડવા કોઈ સમર્થ ન હતું. જ્યાં જૂજ નાદો, આખરે છેલ્લો દાર મગનને લેવાનો હતો. મગન જૂજ નાદો એટલે ઘડી પણ ગયો હતો. તેનું અંત ધૂજતું હતું. ઇત્યાં તેનો ઉત્સાહ મંદ પડ્યો.

ન હતો ને તેણે ડૂબકી મારી. કોઈ તેને પકડી શક્યું નહિ.

પણ એક મિનિટ બે મિનિટ ત્રણ મિનિટ અને પાંચ મિનિટ પણ મગન બહાર કેમ ન નીકળ્યો. બધાનાં ગાત્ર શિથિલ બની ગયાં ને થોડીવારમાં “બૂઝો બૂઝો” ખૂમ પડી ને બે ચાર જણ કાઢવા પડ્યા. આખરે બે જણે યશને એક દેહને બહાર ખેંચ્યો. તેના મિત્રોના મુખમાંથી ક્ષણી ચીસ નીકળી ગઈ. “આજ મગન” તરતજ ઊંધે માથે લટકાવ્યો. ને પાણી કાઢી નાખ્યું. તરતજ ગાડી કરી દવાખાને પહોંચાવ્યો. પણ ગાડીના ખડખડાટની અંદરજ આત્માનો ફડકાટ સમાધ ગયો. મૃત્યુનું બીપણ હારથ સમાધ ગયું. મગનનો આત્મ-દીપક ઓલવાઈ ગયો હતો. મગનને નહિ પણ મગનના શયને દવાખાને પહોંચાડ્યું પણ બ્યથ્થું!!

x

x

x

x

“મગન હજી કેમ ન આવ્યો?” બારણું જરાક ખખડે ને માતા બારણે આંટા ખાઈ આવે. માતાનો આત્મા ફડકતો હતો. તેનું અંગે-અંગ કંપનું હતું. તેના મુખ ઉપર રુદનની છાયા હતી. ત્યાં તો તેના નામનો તાર આવ્યો. તાર સેતાં માતાનો હાથ ધૂન્યો. તે પાસેના અંગ્રેજ નિયામના શિક્ષક પાસે ગઈ તો જવાબ મળ્યો કે ઘેર નથી. નિરાશ થઈ આગળ આવી. ને એક વિદ્યાર્થી પાસે તાર વંચાવ્યો.

આ યખ્તે સાંભળતાંજ માતાનું અંતર ફફડી ઊઠ્યું. “મારી શંકા સાચી ઠરી!” ગરીબના એકના એક દીકરાનો પાણીએ ભોગ લીધા અને ઘેર પહોંચતાંજ માતા મૃતિંત બની ઉંખરામાં દગ્ગા પડી ને તેનો આત્મા પણ મગનનો સંગાથી બન્યો!

(“ચુગરાતી પંચ”ના એક અંકમાંથી)

૭૧૪૦-સમાજના સ્વપ્નમાં

(લેખક:-શ્રી. ચીમનલાલ વલ્લભદાસ શાહ)

નિર્દોષ રમતોમાં રાચતી, કુદરત, માતાને ખોજે કંઈકોઈ કરતી, ઠાણી બોલીથી મોટેરાને આનંદ આપતી, આઘાઓના હલકા કિસ્સાઓ રચતી નવ વર્ષની નિર્દોષ પુષ્પાને ક્યાં ખજર હતી કે લવિષ્માં પોતાની આઘાઓ ફગાવતી થયે કે કેમ? ચપગ પુષ્પા બાળકોના સમૂહમાં અનોખી ભાત પાડતી હતી. આનંદમાં અને ઉત્સાસમાં ખેલતી ફૂંટી બાલિકા ચંદ્રની માથેકે વાદિ પામવા લાગી. રિવાજોસમાં બુદ્ધિશાળી પુષ્પા પ્રત્યેક વર્ષે પ્રથમ નંબરે ઉત્તીર્ણ થતી હતી. સંમીન-કલા, ગરબા, રમતગમત અને જાહેર હરીફાઈ વચ્ચેનાં પ્રમુખસ્થાન ભોગવતી હતી. અપ-કુ-ડેટ ફેશનેબલ પહેરવેશમાં સુસજ્જ થઈ તેને પોતાના તરફ આકર્ષવા યુવકો સામા આવતા હતા અને મૂંગું મંદ હાસ્ય કરતા હતા. યાત્રિમાં જમણું હોય ત્યારે યુવકો કોઈ સારી ચાનમો લઈ તેની પાસે જતા અને વાર્તાલાપનો પ્રસંગ ખોળતા હતા, પૂર્ણિમાના ચંદ્ર સમાન પુષ્પા પૂર્ણ કળાએ ખીલી બેસી હતી. અંગે અંગમાંથી યુવાનીની ફોરમ ઝીંટી હતી. પુષ્પ ખીલી બેસી હતું અને પુષ્પનો મધુર રસ ચૂસવા જમરો આલુગાલુ ગુંગરવ કરી રહ્યા હતા. પુષ્પને કોણ ચૂંટશે તે કલ્પના બહારની વસ્તુ હતી.

યાત્રિના કહેવાતા યાત્રિ પટેલો-દિતેશ્વરોની સંમતિથી ચૌદ વર્ષની નિર્દોષ, સંસારથી અજાણ બાલિકાનું સગપણ ચાલીસ વર્ષના આઘેક વયના ખીજવર સાથે થયું. “સ્વસ્તિ” શબ્દો વડે તેનો હાલ પ્રતિનેસોંપવામાં આવ્યો. કુમારિકા મટી પુષ્પા અખંડ સૌન્દર્યવતી બની.

પિતૃશ્રદ્ધેથી તે શ્વશુરશ્રદ્ધે સિધાવી. શ્રુત્યુને મુખે પદોંચેલા એક વદ પત્ર પાસેથી સંસારમુખ ક્યાંથી મેળવી શકે? તેની આઘાઓના ચૂરેચૂરા થઈ ગયા, હાલમીજૂત થઈ ગયા! આને માટે જરાજદાર કોણ? રદિયુક્ત સમાજ કે રક્તથી નિર્ચંદ ચક્રાવળાર યાત્રિપટેલો? સમાજ, માતાપિતા અને દલાલો ઉપર દરેકજા ચાપોના વરસાદ

વરસાવતી, નસીબ ઉપર અશ્રુઓ સારતી પુષ્પા દિવસો નિર્ગમન કરવા લાગી. એકજ માસમાં તેનો પતિ મૃત્યુલોક તરફ પરધામમાં પહોંચી ગયો. તે સધવા મટી વિધવા બની. અલંકારો કાઢી લીધા, શિર ઉપરનો સુંદર ચોટલો ઉતારાવી નાખ્યો અને સ્થામ વસ્ત્ર પરિધાન કરાવ્યાં. તેનાં શુકન તો શું પણ " રાંડ, ખરાબ પમલાની, ડાકણ " વગેરે યજ્ઞોદીથી લોક-સમૂહ નવાજતો હતો. નણુંદોભાઈનાં મહેલુનાં-પ્રભાતે ઈશ્વર-સ્તવનને બદલે સુષુપ્ત પડતાં હતાં. વહેલી પ્રભાતના પાંચ વાગ્યાથી રાત્રિના નવ વાગ્યા સુધી ગૃહકાર્યનું સધણું કામ દળવું, ખાંડવું, સાફ કરવું વગેરે મજૂરથી પણ હલકટ રીતે કરવું પડતું હતું. કોમના હૃદયમાં દયા આવતી ન હતી. કાર્ય કરવામાં ટીક થાય તો માળોનો વરસાદ અને પિતા કે પતિએ કદાચ દસ્ત નહિ ઉપાડ્યો હોય પણ નણુંદની તમામ સહન કરવી પડતી હતી. સૌ નિર્દયતાથી તેની પાસેથી વૈનરું કરાવતાં હતાં અને તેના બદલામાં વધ્યુંપટવું, ટાકુંજીનું, લૂખુંસૂકું અન્ન બે ટંક પોતાના ઉદરના પોપણ માટે મળતું હતું. આ બધાં કષ્ટો તે મૂંઝા પ્રાણીની માફક સહન કરતી હતી.

જયશંકરની મિષ્ટ મધુ વાણી ને ફેંચેનેમણ ટાપરીપ બરેલા કેખા-વધી પાણીની માછલી જેમ જાળમાં ફસાઇ જાય તેમ તેઓનો સંબંધ આગળ વધવા લાગ્યો. પણ પાપનો ધડો ફૂલ્યા સિવાય રહેતો નથી. તેના ચરીરનાં અંગોમાં ફેરફાર થયો. તેના પેટે વાત ગુમ રાખી નહિ. અમાસની અધારી રાત્રિએ તેને ગૃહ બહાર કાઢી મૂકી. તે જયશંકર પાસે ગઇ પણ આશરો ન મળ્યો. પુનર્જન્મના આપેલા પચનને તેણે પાળ્યું નહિ. દેહ રચ્યો તેને આશ્રય ન મળ્યો. સમાજથી તરછોડાયેલી નિરાધાર બાળવિધવા નસીબને આધારે બપોલક જંગલમાં ચાલી નોકળી. તે ક્યાં ગઇ તેની તપાસ કરવા કોઈએ પ્રયાન કર્યો નહિ. નદી-તળાવમાં પડી આપવાન કર્યો હશે, પમુએએ ફાડી ખાધી હશે, વગેરે અરવાઓ યોગ દિવસ પછી યદેરમાં ચાલી અને રાત પડી ગઇ.

ગંધી ગંધી ખાઈએ ચંદ્રજીવર કરતી જેખડો ઉપર કાચવીને આવતી તે નદીનો એક જંની જેખડ ઉપર આવી જંની રહી, ઉપરથી

નગર નાખતાં ચક્કર આવતાં છતાં પુષ્પા મર્તિવલ થોડા વખત
ચાંત જિભી રહી. સામવાનો કાઝો વાજ્યો અને ફરીથી એક વાર
પ્રજ્ઞપ્રાર્થના કરી નદીમાં ઝંપલાવવા તૈયાર થઈ, પણ કેટલું અતલ
વ્યક્તિએ તેને આ કૃત્ય કરતાં અટકાવી. પાછળ નગર ફેરવી. એક
ભગવાં વસ્ત્રધારી સાધુ ચાંત મુખમુઢાએ જિભો દબો. “બેટા આપવાન
શા માટે? હજી તારા શરીર ઉપર યુવાનીની ફેરમ લીડે છે.” સાધુએ કહ્યું.

પુષ્પા—મહારાજ, સમાજમાં માત્ર જેની બાળવિધવાઓ
માટે સ્થાન નથી. મારે માટે તો નદી સિવાય કોઈ આશ્રયસ્થાન નથી.

સાધુ—બેટા, શા માટે કંઈપણ કરે છે? ચાલ મારી સાથે
મદૂલીમાં રહેજે અને ઈશ્વરસ્તવનમાં દિવસો નિર્મમન કરજે.

પુષ્પા—મહારાજ, હું પાપિણી છું. લોકો તમને ધિક્કારશે.
મારે માટે કંઈને શા માટે વડેરી લો છો? અને મરવા દો.

સાધુ—બેટા, લોકનિંદાઓથી સાધુપુરુષો ડરતા નથી. પ્રત્યેક
નિરાધારને આશ્રય આપવો એ અમારો પરમ ધર્મ છે.

(‘યુગ્મરાત્રી પંચ’ના એક અંકમાંથી)

૭૧૪૧-ટેલિવિઝન માટે ટંડો પ્રકાશ ૭

ટેલિવિઝન માટે કામ કરનારાઓને પ્રખર દીવાના પ્રકાશનો
તાપ સદન કરવો પડે છે. આ ઉપલુનામાન ન વધે એ માટે રહે-
ડિયોમાં ફરતા કેમેરા માટે દિગ્ચિત વ્યવસ્થા ટેલિવિઝન એન્જિનિ-
યર્સને રાખવી પડે છે. આમ છતાં પાણીથી ઈંડા કરેલા ‘કચાટ’
મકાઈની આંકે લેમ્પ્સની શોધથી આ વ્યવસ્થામાં ધણી સુધારતા
પ્રાપ્ત થઈ છે; પરિણામ એ આવ્યું છે કે પ્રથમ કરતાં જમણે
પ્રકાશ મળવા લાગ્યો અને ઉપલુના માત્ર પ્રથમથી જે નેટલી
જે ઉત્પન્ન થઈ. આ શોધમાં દર મિનિટ ૩ કચાટ પાણી એક
કચાટ નેટમાં એક પ્રકારની ગ્રાહવજીથી ચમ્પાર થાય છે અને
એથી જે ગરમી પેદા થાય છે, તેનું પ્રમાણ એકંદરે ૬૬ ટકા નેટલું
આપું દાય છે.

(‘પ્રમજ’ના એક અંકમાંથી)

१४२-एक विधवाकी आत्मकथा

हाथी से एक महिला ने लिखा है:-

श्रीमान् सम्पादकजी,

मेरा जन्मोत्सव मोड स्टेशन पर जहासी का काम करता था। उस समय वहाँ का स्टेशन-मास्टर एक भद्रासी था। उसने मेरे जन्मोत्सव को प्रोत्साहित कर मुझे अपने यहाँ रण लाया। उस समय मेरी अवस्था केवल आरठ वर्ष की थी; इसलिये मैं वहाँ पर रहने के लिये भर्त्सना हुआ। मेरी छद्मता या अनिच्छा का कुछ प्रश्न ही न था। उस अतीत वर्ष के भद्रासी ने मुझे अपनी काम-वृत्ति का साधन रक्खा। उससे मुझे तीन लड़के और दो लड़कियाँ हुई। जल्दो जल्दी काम ही उत्तम है यह कि अकेले स्टेशन-मास्टर की मृत्यु हो गई। उनका स्वर्गतीया स्वर्गीय पत्नी से दो लड़के थे। एक श्री. एससी. में छात्रावासा में पढ़ा करता था और दूसरा पिता के साथ ही रहा करता था। उनकी मृत्यु के बाद उन दोनों ने सारा सामान बँट कर वहाँ से उठा लिया कि जब दुम लोगों के रेलवे वाले यहाँ न रहने देंगे। विद्वान् सामान देख में मददगार रहेगा। मैं उनकी मृत्यु से दुःखित थी। निवृत्त अन्धकार में थी। मेरा राना सुनने वाला कुछ न था। जल्दो सुन छोटे थे। मेरे दुःख से वे भी बिकल हो उठते थे। असी ही परिस्थिति में मुझे वहाँ आकेली छोड़ कर वे दोनों जाकर वहाँ से सुपुत्राच यत्ने गये। उस वृत्त की दासता का मैं क्या ज्ञान करूँ। वह एक दिन दहलाने वाला अवर्जनीय दृश्य था। न रहने का, घर, न जाने का अन्ध। न कुछ जन्म, न कुछ मेरे दुःख का पूछने वाला था। पर उस परमात्मा की मुक्त अनाथ विधवा और जल्दो पर नरस आया। उसने मेरी मदद के लिये एक सम्मान में जेमा। वह मुझे जन्मउत्सव से गये। मैं उनके परिवार में निवृत्त कर रहने लगी। पर जल्दो समय दस तरह जन्मन न कर सकी। उनकी भी दहलाने रहना भार हो गया। दसरी जन्माने में

रेलवे कंपनी की तरफ से मुझे और मेरे सौतेले बच्चे को देने
 आठ सौ के दिसाण से सवा लेखसि सौ रुपये तीनों में भिजे. इस
 समय मुझसे उनके पाँच बच्चे ने कहा कि तुम औरत हो, तुम्हारे
 पास रुपये रहेंगे तो भयं कर दोगी, छसखिमे मैं दिहावत से
 तुम्हारे रुपयों को बैंक में रण कर छसका व्याज तुम्हें देता रहूँगा,
 जिससे तुम्हारा भयं बच गयगा. मैंने स्वीकार कर दिया और
 अपने भयं के वारने पञ्चत्तर ओं सौ पञ्चत्तर रुपये रण कर पाकी ज
 सौ रुपये उसके हाथ में दे दिया. उसने मुझे उसी दिन ओं सौ पुस्तक
 दिखलाई और कहा कि तुम्हारे रुपये मैंने तुम्हारे नाम से जनारस
 बैंक में जमा कर दिया है. तुम जण यादोगी तण भिज गयेगे और
 किताब अपने ही पास रण दिया. फिर मुझसे कहा कि तुम राय-
 परेकी बड़ी लज्जा. यहाँ मेरा भाव है. वह तुम्हारी परवरिश
 तुम्हारे व्याज के रुपयों से करेगा. मैं करीब साव जर उसके पास रही
 और उसके बाद मुझे नीय प्रकृति के पुरुषों के लक्षण, उस मेरे पुत्रपुत्र्य
 व्यक्ति में दिखलाई दिये, अर्थात् उसने मुझसे ही काम-तुम्हिल करनीयाकी
 सम्पादक, दिखने यम आती है, पर उस नीय को वह पता न
 था कि उसके पिता से ही उसी के जैसे पाँच लज्जे दुजे. छस बार
 मुझे उस स्थान को छोड़ना पड़ा. मैं काँची आ यम. यहाँ किसी
 तरह सिखाई हत्यादि से अपना पाकी जवन जिता रही हूँ. उसने
 न मुझे रुपये की दिये न व्याज की दिये ! मैंने अदावत में कर-
 भास्त ही तो पता यथा कि जनारस बैंक में मेरे पुत्र के नामसे
 रुपये जमा थे, जे नायाजिम है और स्टेशन-भारतर का जमा
 लडा उसका संरक्षक जण कर रुपये लेकर, यहाँ से विजगापदम
 जिले में ओं सौ लमींदार के यहाँ नौकर है. उसके नाम पर वारण
 गया और वह त्रिस्तार होकर यहाँ आया. यहाँ पर मुझे उसने
 पट्ट से प्रशमन दिये और राते दुजे समझाने लगा कि " तुम
 मेरी ना के जरागर हो और तुम्हीं मुझको जेव में लेज दोगी ?
 क्या तुम मुझे लमा नहीं करोगी ? मैं यहाँ गकर वरन्त रुपये
 लेज दूँगा और विधास के दिये जे ये ओं सौ पन्नीस रुपये

તુમ્હારે બ્યાજ મેં કે હૈં; ખાકી કુલ રુપયે જાકર મય બ્યાજ રવાનાકર
દૂંગા." ઇસ તરફ કે પ્રલોભન દેકર ઔર એક સૌ પચીસે રુપયે દેકર
વહ ચલા ગયા ઔર પૌચ વર્ષ ખીત ગયે, પર કોઇ પત્ર તક નહીં દીયા.

ઇસ ખીચ મેં મેરી બડી લડકી સોલહ વર્ષ કી હો સુકી થી,
પર શાદી કરને કે લિયે રુપયે ન થે. જબ બોજન હી કી તકલીફ
થી તો શાદી કી અવસ્થા કૈસે હો ? ઔર મેં કબી કહીં ગઇ નહીં
થી. સીને-પિરોને સે કાફી પૈસે બી નહીં મિલતે થે. ઇસ દીન
અવસ્થા કો દેખ કર યુવતી લડકી કે દિલ પર ચોટ પડુંગી ઔર
હસી ચિન્તા મેં રોગિની હોકર હસને અપને પ્રાણોં કી આદુતિ દે
દી. હસ સમય બી મૈને કઇ જવાબી તાર ઔર પત્ર ભેજે, પર હસ
મદારી કે પાપાણુહલ્ય કો મુઝ અનાથોં કી દુર્દસામસ્ત આહેં નહીં
પિધલા સકીં. અબ મેં ખુદ રોગિની હો ગઇ હૂં. મેરા એકમાત્ર પુત્ર
વાસુદેવ તેરહ વર્ષ કો હો ગયા હૈ. યજોપવીત તક નહીં દુઆ. યહો
કુછ સજ્જન પુરુષોં કી કૃપા સે સારસ્વત ખત્રી વિદ્યાલય મેં ક્રિ-
શ્ચિપ મિલને સે વહ પદ રહા હૈ. મેરી ઑખેં, જો ઇસ રોગિની
અવસ્થા મેં ખૂસી દુઃખ હૈ, ઔર જો કરુણાપૂર્ણ પુત્ર કો દેખ રહી
હૈ, ન માલુમ કિસ વકત બન્દ હો જાવૈ. મેરા બચ્ચા મુઝે ઇસ દીન
અવસ્થા કો દેખ મેરે સિરદાને બેઠ કર અબ રોતા હૈ, તો મેરા કસે-
જા દૃઢ જાતા હૈ. બવિધ્ય અન્ધકાર મેં હૈ. પર ઇશ્વર કે હાથ મેં હૈ.
સમ્પાદકજી, પહે-લિખે પુરુષ-સમાજ કે અન્દર બી ઇતને કઠોર
હલ્ય ઔર અનાથ વિધવાઓં કો રુલાને વાલે પાપાણુ-હલ્ય પાપી બી
મોબૂદ હૈ, તો કહિએ, દેશ કે અન્દર સ્ત્રી-સમાજ કી ખાસ કર
વિધવાઓં ઔર અનાથોં કી દુર્દસા ન હો તો કયા હો ? સમ્પાદકજી,
મેં જાનુન હમ પડી-લિખી હૂં, ઇસલિએ મેરે પત્ર કી ચલનિયોં કો
દીક કર લેને કી કૃપા કરૈ. ઔર પુરુષ-સમાજ કે એસે નીચ પુરુષોં
સે બચને કે લિયે મેરે પત્ર કો અપને 'સાદ' કે અન્દર જમદ દેકર
મેરે હલ્ય કી અન્તિમ ઇન્જા કો પૂર્ણ કરૈ. હમ વિધવાઓં કી આત્મ-
નાદ કો દેશ કે ચામને રખને કે લિએ તિહોં એકમાત્ર પત્ર આપકા
'સાદ' હી તો હૈ. શિર ને દૃઢ જાતી. આશા હૈ, મેરી ઇન્જા કી

પૂર્તિ કરેગે.

ભવદીપા, રામકલી દેવી-કાશી

ઈસ પત્ર કે સમ્બન્ધ મેં દિપ્તિથી કી કોઈ જરૂરત નહીં હૈ. પર પ્રેમિકા બી દેવલ હસે હપવાના હી ચાહતી હૈ, તથાપી હસમેં એક ઐસી શિક્ષા નિહિત હૈ, જિસસે દૂસરી બદિને લાઝ ઉઠા સકતી હૈ ઓર વલ વલ હૈ કિ ઐસી વિધવાઓં કો ખાસ કર રુપે પૈસે કે મામસે મેં સદસા કિસી કો વિશ્વાસ નહીં કરના ચાહિએ. સાય હી હસ વિધવા કો હમારી સલાહ હૈ કિ વલ મુકદમે કો કામજ-પત્ર એક બાર ફિર કિસી વડીલ કો દિખાવે ઓર અગર સમ્ભવ હો તો ઉસ મદ્રાસી કે પ્રતિ કાનૂની કારવાઈ કરે. સંપાદક-“ચૌદ”

૭૧૪૩-સોરઠી રાણીઓનાં રુદન

(લેખક:-શ્રી. “ રજવાડાની રાણી ”)

મહેલના ઝરખાનાં

સંસારમાં સ્ત્રીઓની દુર્દશાનો પાર નથી. ત્યાં જુઓ ત્યાં નારીઓનું નિકંદન કાઢી નાખવામાં પુરુષો પાછું વાળીને જોતા નથી. દિંદુ ઐરાંઓને લલાટે યુલામી લખાયેલી છે. એ યુલામી અસલ બને છે ત્યારે બળી મરવાનો-અન્ય માર્ગે આપઘાત કરવાનો ઉપાય સ્ત્રીને અખત્યાર કરવો પડે છે. આમાંય સામાન્ય રીતે બીજાં ઐરાંઓને સમાજમાં દરવાજરવાની અને હજવામજવાની છૂટ હોવાના કારણે ઠંડકે આશ્વાસન મળે છે પરંતુ મારા જેવી જે રાજની રાણીઓ તરીકે દરવાજરવના ઝરખાંથી પાંજરામાં પુરાયેલી પંખી-સ્ત્રીઓની દાલત અકચનીય છે.

સુખી કે દુઃખી ?

પૂર્વના કાંઈ મદાપાપી કર્મસંજોગો અમને રાજની રાણીઓ બનાવે છે. અમારાં માથાપો એમજ સમજે છે દીકરીને તેઓ દર-બારેને આપીને દિગેલે દીચકતી, નોકરો પર તેમજ દેવત પર : ચલાવતી, દામીનાથી લદાયેલી અને સમૃદ્ધિની સ્વામિની

અનાવીને કૃતકૃત્ય બને છે. અમારા જેવી સ્થિતિ જેને વીતી હોય તેજ જાણે! જનતાનાં તમામ બેરાઓ પણ અમને પૂર્વજન્મે પુણ્ય કરીને અવતરેલી ગણે છે કારણ કે તે સિવાય અમે રાજની ધણી-યાણી ક્યાંથી થઈએ આવી માન્યતા છે. ઘરનું અને જાદારનું વૈતરું કરવું પડતું હોવાથી અમને એવઆરામ ભોગવતી જોઈને સંપૂર્ણ મુખી માને છે. પણ કાળજનના ઘા અમારે કાને કહેવા? અમે મુખી છીએ કે દુઃખી તે તો અમે ને અમારા ત્રિલોકનો નાથજ જાણે છે! મામની જાણ્યો અમને મજા આવે છે ત્યારે તો ખરેખર અમે દિગ્દર્શી ખાદ પર મૂકતી હોઈએ, તોફાને અનેક કામે ચીંધતી હોઈએ, અમારી દાજરીમા ફેટલાય ખવાસ-જોલાં હોય છે અને દસી દસીને આવનાર સાથે વાતોમાં લળાએ છીએ. પણ પછી ?

દિવસ કેમ વીતે છે ?

એ વધુમી વાત કહેતાં પણ કંપારી છટે છે. ઝોટલું સારું છે કે અમે રાજની માલિક ગણાતી હોવાથી દિવસે ફેટલાંય માણસો ખુશામન માટે, સ્વાર્થ માટે, પરોપકાર માટે, હર્ષાનુષ્ઠિ માટે કે એવાં કારણોએ આસ્થાજ આવે છે મામની સ્ત્રીઓ તો અગમહગમની વાતો વળમળાવી કદી જાય. આમ અમારો દિવસ ત્રપાટા બેર પસાર થઈ જાય છે. ખીમતોની આપવીતી સ્થાજગવામા, તેમને દિલાસો આપવામાં અને ફેટલાંકને કપડાની, રોકડાની, સીધાની કે એવી ખીછ મદદો આપવામાં અમારું દુઃખ અમને યાદજ આવતું નથી. પાંચ-રામાં પુરાયા છતાં અમે આખો દિવસ કશોય કરતી હોઈએ છીએ. મામજોડોની ગેરદાજરીનાં અમારે કાદાર, દોર, દુધ-દહીં ધી, નીરજ, રસોડું વગેરેની જાગજગ વગમીજ દોય છે. મરજ કોને ત્યાંથી તે આયમે ત્યાં લગી આવી ધમાચકડી આસ્થાજ કરે છે. પણ પછી ?

રાતની આદત

રાતનું પ.જી થઈ મવા પછીજ અમારી કમજખની મરે થાય છે. ત્યારેજ અમને ખજર પડે છે કે અને જીવતાં દોજખમા પડેલી છીએ, અમે જાગજગ જોની કેટીમાથી પણ નીકળી મરેલી છીએ, અને જાગજગ સ્વપ્નરેલી વરસેલી જાગજગ છીએ. મરજ માંગજાના

મેર બેસવાની સાથે અમારા મુખનો મૂરજ પણ આપમી જાય છે. રાજરાણી તરીકેના જીવનની ઝાંખી દિવસ આપમ્યા પછીજ એના બચકર રૂપમાં આવીને ખડી થાય છે. અમે કેટલી કારમી જિંદગાની જીવીએ હીએ તેનો ખ્યાલ વાળુ પછીના વખત પછીજ થઈ શકાય છે. એ કુનિયાના અણમારી જવો! તમે સાચેજ માનો છો કે રાજની રાણીઓ સુખી હોય છે? હું કહું છું કે સેંકડે પાંચ ટકા પણ તમે બધા માનો છો તેટલી સુખી હોતી નથી.

રાતના રાત્ર

આનું કારણ? કારણ અમારા રાજવીઓ, દરબારો, નવાબો ઠાકોરો કે જે કહો તે મોટે ભાગે રાજ્યના નહિ પણ રાતના રાત્ર હોય છે. અમે જેમ આખો દિવસ ખુશ મિત્રજમાં ગાળીએ હીએ તેમ તેઓ આખી રાત આનંદમાં પસાર કરે છે. દિવસે ઠાકા જેવા ગણ્યાતા દરબારો રાતે ગાંડાતૂર બનીને પોતાની જાતને બૂધી જાય છે! અરે! પોતે માણસ છે કે મેદાં તેનું પણ તેમને જ્ઞાન રહેતું નથી! આવી સ્થિતિમાં અમારી દેશાતી પણ તેમની સ્મૃતિમાંથી બૂંસાઈ જાય છે. સૂરજ આપમે ત્યાંથી તે ત્યાં સૂરજ-બીજે ત્યાં લગીની તેમની હાલત આવીજ હોય છે. જેમ જેમ રાત ગળતી જાય છે તેમ તેમ તેમની અને તેમના સોજતીઓની મરતી વધતી જાય છે. મારા જેવી પતિપ્રેમી પત્નીઓ રાહ જોતી જોતી ટોસિયામાં ઢગી પડે છે. જ્યારે જ્યારે રૂઢકામાં બિંધ બિંડે ત્યારે દરબારના ટોસિયા સામું જોવાય જે ખાલીખમ પડ્યો હોય છે. દરબારોને રાત રજિયામણી બને છે ત્યારે રાણીઓની તે વેરણુ બને છે. આ તો સાધારણ રીતે એકદમ અપવાદ સિવાય તમામ રજવાડાની વાત થઈ પણ જેનું જીવન ઝેર બને છે તેવી હતભાગી રાણીઓની કથની કાઠ ભાગ્યેજ તેના યથાર્થ સ્વરૂપમાં જણતું દરે.

જરા સાંસળો

આ વાત વણીજ ગંભીર છે, એકદમ ખાનગી છે, માણસાઈ દોષ તેને હાડોઢાઢ બિતરી જાય એવી છે અને જતાંય સાવ સાચી છે. અમારી અનેરી આસાઓને હિસદી દેનારી, છતે વણીએ વેધજ્ય આપ-

નારી કેટલીએ ગૌરવવતી મરાસણીઓને ગાળ ચઢાવનારી પતિવ્રતા પત્નીઓને મોતના મુખમાં મૂકનારી અને રેદિયાળ સ્વભાવની રાણીને લહેર કરાવનારી એ કલંકકથા છે. એ તો સૌ કોઈ જાણે છે કે રજવાડામાં દલે અફીણને બદલે દારૂ બિડવા માંજ્યો છે. અફીણના કસુંબા તો અમુક માપસરજ પિવાતા પણ દારૂના સીધાનો તો સુમારજ રહેતો નથી ! જેટલા દિવાય તેટલા દીગે છે ને દિવાલે છે. આવી યરાખખોરીમાં સારા માણસો તો હોયજ ચાના ? નાશાયક દ્રવ્યકોટાળા રાતે બેગી મળીને જૂથ દીગે છે અને પછી ગાંડાતૂર ખનીને ન કરવાનાં કામો કરે છે ! કોઈને જ્ઞાન રહેતું નથી તેથી મર્યાદા જાણવાતી નથી. જેને જેમ ફાલે તેમ બકવાદ કરવા મંડી જાય છે. અસભ્ય શબ્દો ને મસ્કરીઓ સર થાય છે અને પછી ? એ કહેતાં શુભજ બિપડતી નથી.

મનુષ્યવધી વર્ણિત

કાયમ યરાખસેવનથી અને ખીજ એવી કુટેવોથી અમારા દર-બારોમાંના કોઈ કોઈ મનુષ્યત્વ શુભાવી બેસે છે અને છતાંય પોતે મનુષ્ય છે તેમ દેખાડવા એક પર ખીજ એમ અનેક રાખીઓ પરજે છે કે રખાતો રાખે છે ! આવી દયામાં સંતાન તો યાયજ ક્યાંથી ? એટલે સંતાન માટે એક-બે-ત્રણ-ચાર એમ લમો કરીને રણવાસમાં રાખીઓનું જૂથ એકઠું કરવામાં આવે છે. પરજી પરજીને અડેક મહેનમાં તેમને ચઢાવી દેવામાં આવે છે ! આવા પુરુષત્વહીન દરખા-રોની રાખીઓની કરબકથાના થોડાં દૃષ્ટાંતો માત્ર નનૂના તરીકે આપું એ અપોજ્ય નહિ મળાય. સરખ મૂકીને પણ આ વાત બહાર પાડવા માટે મન પાવું નારાજ થાય છે. પણ એ વગર આરો નથી. દુનિયા ખરી વાત જાણે તો દલે પછી કંઈક ગુધારો થાય અને અમારાં શબ્દર એજે વર્તા અટકે એ આશાએ આ જમાનામાં પેપરાના પાને ચંદરાની હિંનન કરી પડે છે. હું કોઈ ખાસ વ્યક્તિને માટે લખતી નથી પણ મને મહેલો અનુભવ અને મારી બહેનપણીઓની સ્મૃતિથી અનુકંપાઓને આપરે આ વાત આવેપું છું.

એક રાણીનાં વીતક

એક દરબારી રાજકુમાર કોલેજનું વિદ્યાર્થી હોયને નીકળ્યા ત્યારે ખૂબજ વખણાતા હતા. મહાગુણોના પાર નહોતો. રાજ્યને દીવાલથી એમ સૌ માનતા. પણ માદી મગ્યા પછી ટણકેટણના પ્રતારે દારૂ દીધવા માંડ્યો અને પાપમાઝીને પંથે ધસડાયા. હાલત એટલે કંઈ ખરાબ થઈ કે રાજ બોલ્યું! પોતાની સતી જેની રાણીને નણમાં દેહલીએ વાર અન્યાય કરેલો તેમાંથી બે દાખલા આપું. (૧) એક વખત તાબાના એક મામમાં બધાં ગયાં. પોતે મોટરમાં રાજવાનીમાં ગયા અને રાણીને બરાબર દિવસ આયથ્યે શિખરામમાં આવવા આમ્રા મળી. રાણી માત્ર અરધો કલાક વહેંચાં ચલાવી સીમમાં રોકાણું અને બરાબર દિવસ આયથ્યે જવાની તૈયારી કરી હાં દરબારને ખબર પડવાથી આખી રાત સીમમાં ગાગવા આમ્રા થઈ! એક શિખરામ હાંકનાર સિવાય બીજો ચોકીદાર પણ આયો નહિ! (૨) આજ રાણીને શરામની લહેજત લેવા દરબારે ફરમાવતાં ના પાડવાથી તડકામાં ઉઘાડે પગે ખરા બપોરે અમાલીમાં જીભી રાખીને છ મહિના પિયર મોકલી દીધી! અને પાછળથી બીજી કરી જે દરબારને અનુસરતી થઈ.

નિયોગનો અખતરો

એક દરબારને પહેલી રાણીથી બાળક ન થતાં બીજી કરી. આ બંને પર નિયોગનો સ્વીકાર કરવાનું દબાણ દરબારે કર્યું. પણ પેલી જાતવાળી હોવાથી ના પાડનાં ત્રીજી કરી. એની પણ એજ હરીફાઈ થઈ ચોથી કરી! હેલ્લી મરીબ ધરની હોવાથી તેમજ સંસ્કાર સ્ત્રી નહિ હોવાથી દરબારની આમ્રા માથે ચડાવી અને પરપુરુષદ્વારા સંતાન નની માતા બની!

ભાવ બગાડવા

એક દરબારના ધરમાં આવેજ પ્રયોગ કરે થયો. પણ ધધા-વીને બાકએ ના મુજાવી દીધી અને તે દિવસથી દરબારની પધારી પણ મદમાં કરાવવી બંધ કરી દીધી! આ બાઈ એવી તેજવાળી નીકળી કે દરબારને ખુશ્વા ચબ્દોમાં સંજગાવે અને બીજી આપવા

ઠાઠ તૈયાર થાય તો તેનાં માબાપને અને બાઈને ચોખ્ખું કહે કે,
“છોકરાં દરબારને પોતાને થાય તો ભલે, બાકી બાઈને કાઠને
થવાનાં નથી. મારા સાથે ભવ બાગવા ભલે આવવું હોય તો આવે.”
આથી બીજી કરી નથી.

વધુ દાખલા

એક દરબારે રાણીની નામરજી છતાં પોતાની દાગરીમાં તેને
દાર પાયો ને બજારકાર કરાવ્યો. આ આધાતથી તે બીમાર પડી
ને થોડાજ દિવસોમાં મરણશયય થઈ!

એક દરબારને યરાળ-ચોખ્ખીન બનાવીને તેનો નાલાયક દીવાન
તેની રાણીએને પોતાને બંગલે બોલાવતો અને તેમને ઠાઠ ઠાઠ
બદાને ફસાવીને બ્રહ્મ કરતો. દરબાર પાસે એવા નાલાયક માણસોની
ટાળી ગોઠવેલી કે આખી રાત ચકચૂર રાખે અને ધાધરી પહેરીને
નાચવાની તાલીમ આપે!

આવા તો ઘણાજ દાખલા છે. કોઈ ઠાઠ દરબાર કોઈ રખા-
તની પાછળ દીવાના બન્યા છે તો ઠાઠ ગુમ થઈ ગયા છે તો ઠાઠએ
બન ગુમાવ્યા છે. આ બધા પછી અમે રાજરાણીઓ સુખી હીએ
એમ તમે કહી શકશો?

(સામાજિક ‘સુબર્ષ સમાચાર’ના એક અંકમાંથી)

૧૪૪-વિધવાઓની કરુણ દશા

(લેખિકા:-શ્રીમતી રંબાગૌરી માધી)

હિંદુ તમાજમાં વિધવાઓની દશા શોચનીય છે. હિંદુ વિધ-
વાને પડીને વિધવાએ દાઢ ધોઈ નાખ્યા છે. વિધવા ત્યાગની મૂર્તિ
છે અને ત્યાગમાં તરાપેલી એ મંમલ મૂર્તિને આપણે વંદના કરવાને
બદલે ગુન્હકારીએ છીએ, પિસારીએ છીએ, અભાગણી અને અપ-
મુકનિવાગ રહીને હાંધૂન કરીએ છીએ.

વિધવા—આ સંજ્ઞા વિધવાનું સંબંધિત ખડું કરી શકે છે.
નહી સંજ્ઞા નહીને મહાન્યાયીએ હરિજન સંજ્ઞા સુખ્યો તેમ વિધવા

ચન્દની જગ્યાએ બીજી ચન્દ ચોળવ તો તેઓની દરમ્મ દયામાં સુધારો થવાનો સંભવ ખરો? કાઠિયાવાડ તરફ વિધવાને ‘સંતીકંડ’ કહીને સંભોધે છે. આ ચન્દ કેટલો કડક થાય છે? ચન્દમાં કેટલી તિરસ્કારવૃત્તિ રહેલી છે? વિધવાને તિરસ્કારતાં પડેલાં એટલું યાદ રાખજો કે તે પણ આચા અને ઠાકરની બાલિકા હતી, ચોખ ઉંમરે અનેક અભિલાષાઓ સાથે પરણી, અનેક ધમ્મો અને મહત્વાકાંક્ષાઓ તૃપ્ત કરવા પ્રબુતામાં પગલાં માર્યાં. આવી બાલિકાનો પતિ મરણ પામ્યો, તેની આચાર્યતા ખીલવા પહેલાંજ કરમાઈ ગઈ, આશા નિરાશામાં ફેરવાઈ ગઈ, તેના ઉપર દુઃખે ભયંકર તાંડવ-નૃત્ય શરૂ કર્યું. તેના હૃદયના ચૂરેચૂર થઈ ગયા. તેની કુનિયા અષ્ટ-કારમય બની ગઈ, તેનું જીવન ધૂળમાં મળી ગયું. આટલું ઓછું હોય તેમ પુરુષસભાજો તેને માટે અનેક કાયદાઓ રચ્યા અને સ્ત્રીઓ તેનો અમલ કરાવવો શરૂ કર્યો.

પુરુષવર્ગ—પુરુષોએ સ્ત્રીઓને ચમદી નાખતા અનેક કાયદાઓ બનાવ્યા છે તેમાં વિધવા માટે યોગ્યતા કાયદાઓમાં તો દૂરતાની પરાકાષ્ઠા બતાવી છે. પુરુષે પોતે દેવનું સ્થાન લીધું અને સ્ત્રીને દાસી બનાવી. સ્ત્રી તે પુરુષનું રમકડું. પુરુષને મનપસંદ હોય ત્યાં સુધી તેની સાથે રમે અને પછી નકામું મલ્લીને ફેંકી દે પરંતુ સ્ત્રીએ તો સૂતાંબેસતાં, ખાતાપીતાં, હરતાફરતાં, દરેક પળે, દરેક ધડીએ પતિવંશ બ્યાન ધરવાનું!

સૌમાર્યાવસ્થામાં જો રમે દાસી દેવને જૂસી જાય તો દેવ કોપાયમાન થઈને સામ, દામ અને દંડથી તેનું બ્યાન ધરાવી શકે પરંતુ મૃત્યુ પછી શું થાય? આ માટે કડક કાયદાઓ બનાવ્યા અને તે કાયદાનું ઉલ્લંઘન કરનાર સ્ત્રીને ત્રીસ નરકમાં પડવાનો ભવ બતાવ્યો. વિધવા શું કરી શકે અને શું ન કરી શકે તેનું બારીબારી વિવેચન કરનાર અને કાયદા ધડનાર દે પુરુષવર્ગ! તેં તારા વર્ગ માટે શું કર્યું? એક સ્ત્રી માંદગીને બિજાને હોય ત્યાંજ બીજા માટે વાટાપાટ ચલાવનાં તને ધરમ નથી આવતી? રમવાનમાંજ બીજા લમની વાતો કરતાં અરેરાટી નથી થતી? જ્યાંસુધી બહેનદીકરીઓ

વિધવા છે ત્યાંમુઠ્ઠી તું વિધુર નથી રહી ચકતો? પ્રભુની દૃષ્ટિમાં તમે બન્ને સુરખાં નથી? જો હો તો પછી તમને વધારે દુઃખ અને ઓ-ઓને કેમ નહિ?

ગ્રીષ્મી પ્રત્યે—પૃથ્વીએ વિધવાઓને પીગી નાખનારા કાયદા પશ્ચાત્તે તેનો અમલ કરવામાં ઓરજનોગ મોટા હાથ છે. ઓ-ઓગ વિધવાની દશા વધારે ગ્રામ્યનીય કરે છે. સાચું પુત્રવધૂને અભાગપી અને ખરાબ પત્રાંની મળે છે, વડીલ તેને સુવં દુઃખનું કાઠજી મળે છે, સાહેલીઓ તેનો બદિખાર કરે છે, પાટાચની ઓઝા તેને અપશુકનિવાગ મળીને નિદે છે અને માંત્રિક પ્રસંગોમાં તેની હાજરી દુઃખની નથી. ત્યારે એક ઓ પણ ખોટી ઓનું દુઃખ સુખથી ન થકે, તેને આશ્વાસન ન આપે, ત્યારે પુરુષ પાસેથી થી આશ્વાસન મળે? મારી તો બહેનને વિનિ છે કે વિધવા તરફ નિષ્કુર ન બને પશું તેને આપણા જેવીજ મળવા જેટલો દુઃખ-પથો હશે. ત્યાંમુઠ્ઠી તેને પ્રમથી નહિ આવકાગે, ત્યાંમુઠ્ઠી વિના-ઓએ માંત્રિક પ્રસંગમાં ભાગ લેવા નહિ નોનરે, ત્યાંમુઠ્ઠી તેના-અભુગળના દુઃખના એકેએક બાવો વચનને તેને સુત્રાવવા પ્રયત્ન નહિ કરે ત્યાંમુઠ્ઠી તેઓનું દુઃખ ઓઝું થવા સંભવ નથી.

વિધવા ઉપર 'ખગલ પત્રાં'ની 'અભાગપી' ઇત્યાદિ આરોપ મૂકવામાં ઓરજનોગ મોટા હિસ્સા છે તે વળતાર ગ્રામિ થાય છે. એક ઓ ખોટી ઓને પડી પડી તેના દુઃખની વાદ આપીને, તેની વિધિનું વર્જન કરીને, તેનો કઠુષ્ઠ દશાને વધારે કઠુષ્ઠ બનાવી દે છે અને તેની રહીસદી ચકિતને પણ દુઃખરૂપી અમિઠુંકના દોષી છે બચકર પાપ કરે છે.

વિધવા પ્રત્યે—વર્તમાનકાળમાં કેમવધૂનો પ્રચાર ફીક થયો છે અને વધારાજીવ થયે છે. તું અને પશ્ચિમનું અંતર પદનું મન છે. આપણાં પાશ્વર્ય સ્વભાવ અને વિચાર પ્રવેશ કરવા પામ્યા છે. ત્યાંમુઠ્ઠી સ્વરૂપે આરતી થયે છે, તેઓનાં સ્વભાવનો રૂપિ ખાસવા હાવી છે અને અંદરનો મારે તનખા મળી છે. વિધવાઓનાં પણ સ્વરૂપે આરતી થયે છે. પુરુષોનાં (અને હજી વધુ બધાં બધાં

કેળવણીનો પ્રચાર નથી થયો ત્યાં) વિધવા નસીબને દોષ દેતી બેસી રહેતી અને રડતી. પેલેતર પાપ ક્યાં દશે તો આ બવ ભોજનમાં પડે છે, તે સિદ્ધાંતમાં એ સંતોષ માનતી અને સમાજ પ્રત્યે દોષ દાખવતી ન હતી. પરંતુ અત્યારે તે સ્થિતિ નથી. વિધવા પુરુષો જેટલાજ દક્ષ માગી રહી છે, પુનર્વર્ગની છૂટ માગી રહી છે, સમાજ તરફથી સ્ત્રી-પુરુષ વચ્ચેના ભેદભાવો ટાળવા તનતોડે પ્રયાસ કરી રહી છે. તેની લડતમાં દરેક બહેનો સદાય આપી રહી છે પરંતુ વર્ગોથી આવતા રૂઢિ-રિવાજોને તોડતાં અને નવા કામદાઓ બનાવતાં અને તેનો અમલ કરતાં સમય લાગશે. લોકોને પણ જરા નહું નહું લાગશે. યુદ્ધો તેમાં સ્વેચ્છાચારીપણું અને પાપના ભડાગ લેશે. એ આપણે તેથી ડરીશું નહિ. પરંતુ વિધવાઓએ એ બૂલવું ન લેઈએ કે 'હિતાવશે આંખા ન પાડે' કાંઈ વિધવા સ્ત્રી પોતે પણ પુરુષની જેમજ કરી શકે છે તેમ માનીને સમાજના કામદાનું ઉદ્ધેષન કરે છે. થોડો સમય તેમાં મગ્ન માણે છે. પરંતુ એકજ બૂલને લઈને તેની કેટલી અવનતિ થાય છે? આપણે સમાજને અવગણીએ, તેના કામદાઓ તોડીએ, લોકોનો ડર ન રાખીએ, પરંતુ તેમ કરવા જતાં ભવિષ્ય ઊજળું થશે? નહિજ. જ્યાં સુધી પુરુષ વિધવા સ્ત્રીને વિરૂપ્ત ભાજન સમજીને હસાવવામાં આનંદ માણતો રહેશે, જ્યાંસુધી એકજ બૂલ કરેલી સ્ત્રીને સમાજ સુધરવાની તક નહિ આપે પરંતુ જોડા ખાડામાંજ ધકેલી દેશે, ત્યાંસુધી સ્ત્રીઓનો ખોટો ઉત્પાત યા કામનો? વિધવાને પુરુષ જેટલાજ દક્ષો મળવા લેઈએ તે હું માતું હું અને વિધુરે વિધવા સાથેજ લગ્ન કરવાં લેઈએ તે પણ હું માતું હું. પરંતુ માન્યેથી શું? ધરડો ડોસો પાંચમી વાર પરચુવા નીકળે તોપણ તે વિધવાને નહિજ પરજે. તે તો કુમગ્ન બાળાનોજ ભોજ માગશે અને આપણેજ સીવર તોમ લાંબા સાદે ગીતો લવકારીને આનંદ માણશે. જ્યાં આટલો ભેદભાવ છે, જ્યાં સ્ત્રીનું સ્થાન આટલું નીચું છે, ત્યાં મારા ધારવા પ્રમાણે બગવો કરવા કરતાં પરિવર્તન નીજ વગરે જરૂર છે. વિધવાઓને હું વિનંતિ કરું કે તેઓ આવેશને ને ન થઈ જતાં શુદ્ધિપૂર્વક વિચાર કરે, વ્યક્તિત્વ રૂળવે, આત્માચાર

સામે ઝુંબેચ ઉઠાને, સ્વતંત્ર બનવા કોસિય કરે, પણ પરણવાથીજ સધળું સુખ મળી જતું નથી તેવો બાર કેળવે અને પ્રભાવશાળી જીવન જીવવા પ્રયત્ન કરે.

કંઈકે તો કરો—સમાજ તથા કુટુંબરૂપી રથ બે પૈમાંથીજ ચાલે છે તે કોઈએ બૂલવું ન જોઈએ. એક પૈકું તે સ્ત્રી અને બીજું તે પુરુષ. બન્નેની ગતિ બરાબરજ રહેવી જોઈએ.

પરંતુ દુર્ભાગ્યે આપણામાં પુરુષરૂપી ચક્ર જલદી ફરે છે, ચંચળ બની રહ્યું છે; બ્યારે સ્ત્રીરૂપી ચક્ર કાઢવમાંજ ખૂંચતું જાય છે. વિધવાનો પ્રશ્ન મહાન છે. બાંધુધી તેના ઉકેલ નહિ થાય ત્યાંબુધી આપણી પ્રગતિ સંભવિત નથી. વિધવાને પરણવાના દક્ક મળવાજ જોઈએ. ધણીની મિલકત તેના હાથમાંજ જળી જોઈએ. આર્થિક સ્થિતિ ખરાબ હોય તેને માટે પણ સમાજે બદોબસ્ત કરવો જોઈએ. જે વિધવા પરણવા ઇચ્છતી હોય તે પરણી શકે પરંતુ જે ન ઇચ્છતી હોય તેઓ માટે શાળાઓ ખોલાવી જોઈએ, બાંધુ તંઓને મૃદુવૃદ્ધોગો શીખવવામાં આવે અને સાથે સાથે દેશસેવાની તાલીમ પણ મળે. વડીલોએ પોતાની વિધવા પુત્રી અને પુત્રવધૂન શાળામાં મોકલવી, જેથી તેઓનું મન હાથમાં પ્રવૃત્ત રહેશે અને પરિણામે બીજા વિચાર-રૂપી જૂન તેમના મન ઉપર ચઢી નહિ બેસે. ઉદ્યોગો શીખવાથી તેઓ સ્વતંત્ર બની શકશે, પોતાનું પોતાનું કમાઈ લેશે અને દેશ-સેવાની તાલીમથી બીજાનાં દુઃખનાં બામ લેવા તૈયાર બનશે અને બીજાના તેમજ દેશના દુઃખમાં પોતાનું દુઃખ વિચારે પાડી શકશે. હજી વિધવાને પરણવાના દક્ક આપવાથીજ બધા પ્રશ્નો ઉકેલ નથી. આનો ખરો ઉકેલ તો તેઓ માટે શાળાઓ ખોલવામાં અને સમાજનું માનસ ફેરવવામાં છે. આર્થિક મુશ્કેલીને લઈને તેમજ સમાજના સંતાપને લઈને ધણી સ્થિતિમાં પરણવા ઇચ્છે છે. જે વડીલો આ બે ઉપાયો સોમનસ તે ધણીને તેઓનો પ્રેમ ધણેજ સ્વરૂપ બની રહેશે અને દેશને તેઓ સેવાના અપૂર્વ વાલ બનશે.

('નરસિંહ'ના એક અંકમાંથી)

૭૧૪૫-નિરપરાધી વિધવા ૭

(લેખક:-શ્રી. કૃષ્ણકાંત મૂળચંદ્રભાઈ દેસાઈ, ખી. એ.)

વિશ્વનાથ વિધુર હતા. તેમને એક પુત્રીરત્ન હતું. મંજુશા રમે મૌરવણી અને આકર્ષક હતી. તેની સુકુમાર દેહવ્રતામાં સૌંદર્ય લધુ હતું. વિશ્વનાથને પુત્રના કોડ હતા પણ પત્નીના અકાળ અવસાનથી એ કોડ અતૃપ્ત રહ્યા હતા. પોતાની પાછળ કોઈ પિંડ મૂકનાર નથી, એ વિચારે તે ચિંતાવુર રહેતા, જાણે સ્વર્ગનાં દ્વાર પુત્ર વગર તેમને માટે ખંધજ હશે. ખીજી પત્ની કરવાનો વિચાર તો હતો પણ ઘડપણમાં કોઈ સમજી માથુસ કન્યાને કુવામાં નાખે એમ હતું નહિ, એટલે એ વિચાર તેમને માંડી વાળવો પડ્યો. આખરે એમની મુશાક એક જીદીજ રીતે પાર પડી.

વિષ્ણુપ્રસાદ એમના માડોશી હતા. તે પણ વિધુર હતા. તેમને પુત્રની તો ખોટ ન હતી પણ ઘડપણમાં સેવાચારી કરનાર પત્ની ન હતી. એટલે તેમની પુત્રી ઉમાનાં લગ્ન બાદ જીવનસંગિનીની તેમને પણ જરૂર હતી. વિષ્ણુપ્રસાદ વિશ્વનાથની મૂંઝવણ પામી ગયા હતા. એક દિન તેઓ વિશ્વનાથને ઘેર જઈ ચડ્યા.

વિશ્વનાથ ઉઘાડે શરીરે પાટ પર બેસી પાન ચાવતા હતા. આગળ વધી ગયેલી કાંઠ પર આત્મસંતોષથી હાથ ફેરવતા હતા.

વિષ્ણુપ્રસાદ—ઓહો બાપ વિશ્વનાથ, કેમ કાંઈ મંજીર વિચારમાં જણાયો છો, એવું તે શું કુઃખ છે ?

વિશ્વનાથ—કુઃખના તો કુંજર પડ્યા છે, પણ હવે કુઃખ રમે પણ શું વળવાનું છે; કાલે આ જીવનદીપક પણ જુગાધન જવાનો છે ને ?

વિષ્ણુપ્રસાદ ઘોળી મૂકે પર હાથ ફેરવના બોલ્યા: “અરે બાપ એમાં ના દિમન શું ચવાનું છે ? કરો લગ્ન કું કન્યા આપું. મારી ઉમાને.....”

વિશ્વનાથ કંપક આશ્ચર્યથી બોલ્યા: “ઉમાને! મારા જેવા વૃદ્ધ સાથે ?”

વિષ્ણુપ્રસાદ—કેમ એમાં શું? મંલુકાને મને આપો. કરો સાદું. બનેના દુઃખનો અંત આવે. આપણે દુઃખી થઈએ અને આપણાં જ છોકરાં એટલો પણ ભોગ ન આપે?

વિશ્વનાથ વિચારમાં ડૂબી ગયા. આખરે સ્વાર્થભુક્તિનોજ વિજય થયો.

વિશ્વનાથ બોલ્યા: “આ તો મુદ્દાની વાત. મારી પણ આશા ફળશે ત્યાં ત્યારે કાલેજ ચાલવા કરી દઈએ.”

x x x x

જે નિર્દોષ બાળાઓનું આ રીતે સમાજની વેદી પર બળિદાન દેવાયું. સ્ત્રી એટલે પુરુષની વાસનાનું રમકડું એ ત્યાં ન્યાયે નિરપરાધી બાળાઓ પર સ્વાર્થની કાતિલ છરી છરી વળી. મંલુકા સાસરે ગઈ. વિષ્ણુપ્રસાદને શ્વનસંગિની મળી, પત્ની નહિ. મંલુકાનાં લમશ્વનનાં સ્વપ્નાં સરી પડ્યાં. ગિંદગીને આરે બિભેસો વૃદ્ધ પુરુષ શ્વનનાં પગથિયાં ચડતી તરછીના હૃદયની બિર્નિએને ક્યાંથી ઝીંઝી થકે? અરુપમાં સ્વડતી કે તૃષાતુર હરિણીની દયા મંલુકાની હતી. લમશ્વનના સુખથી વંચિત મંલુકા ધીમે ધીમે સુકાતી ગઈ.

વિધિથી મંલુકાનું આટલું સુખ પણ ન સદન થયું. વિષ્ણુપ્રસાદ માંદગીને બિલાને પડ્યો. મંલુકાએ પોતાની ફરજ બજાવી. નેકદિલથી વૃદ્ધ પતિની સારવાર કરી પણ મૃત્યુ દૂર ન થયું. મંલુકા વિધવા બની. તેની રમુવેલ તો ફરમાઈ હતી ત્યાં આ વાનપ્રાણ થયો. તેના શ્વનમાં અધિકાર સિવાય બીજું કંઈ ન રહ્યું. જે વર્ષે ખાદ મંલુકા વિધવા બની. કાંઈ વસ્ત્રે પોતાને પિતૃવૃદ્ધે આવી એનું કર્મ નજે બાળાયું.

વિષ્ણુપ્રસાદનો સ્વાર્થ સયો દંત્રા પડપડના એને સેવાચાકરી કરનાર એક દાતી મળી હતી. તે પણ દુનિયાની દૃષ્ટિએ એની પરિણીતા પત્ની હતી.

x x x x

ઉમા વિશ્વનાથને ત્યાં પોતાના દુઃખી દિનો ગુનારતી હતી.

મંલુકાના આવવાથી તેનું દુઃખ કાંઈ ઓછું થયું હતું. બન્નેનું જીવન સરખું હતું. એક વિધવા હતી. બીજી પડદા પાછળની વિધવા હતી. એકદા મંલુકા વેણી ચૂંચતી હતી ત્યાં ઉમા આવી ચડી.

ઉમા—મંલુ, વેણી કેને માટે ?

મંલુકા—કેમ ? તમારે માટે. આજે તો લક્ષ્મણજીવાનાં હો ને ?

ઉમા—આ પણ આપણા જેવાંજ છે, જ્યાં લક્ષ્મણે નામે બાળાઓ કસાઈખાને જાય છે. મંલુ, મારે સૌંદર્યનો ખપ નથી. તારા પિતાથીને તેનો ખપ નથી. તેને તો પુત્ર જોઈએ. મારા આદર્શો, મારા અભિલાષોની કબર થઈ ગયું છે, તો હવે એના પર મધુર ખુશ્બોભર્યાં પુષ્પો ધાને ચડાવવાં ?

મંલુકાની આંખમાં અશ્રુ આંખ્યાં. તેણે કહ્યું : “ હિંદુ સમાજમાં સ્ત્રી એટલે પુરુષો માટે વાસનાનું રમકડું. પ્રજોત્પત્તિ માટેનું સાધન. ઉમા, મારા જેવી ત્રણ કરોડ વિધવાઓનાં આંસુથી પણ આ હિંદુ સમાજ કમમતો નથી. આ પાપ ક્યારે ધોવાશે ?

ઉમા—અહેન, પુરુષો પાપ ને પુણ્ય એકજ સમજે છે. હિંદુઓ ધર્મને નામે પાપાચાર કરી રહ્યા છે. આપણાં મંદિરોમાં પણ ધર્મ-રત્ની દષ્ટિ સમીપ પાપલીલા રમાય છે. હવે તો સ્ત્રીઓ જાતેજ મમૂલ થાય તોજ આ પાપ અટકે, પણ હવે શું ? રાંડચા પછીનું હાલપણ !

ઉમાએ મંલુકા પાસેથી વેણી સમ બહાર ફેંકી દીધી. તેનાં ચક્ષુમાં અશ્રુ ઊલરાયાં. મંલુકા પણ રડવા લાગી. કેવું હર્દયનું જીવન !

x

x

x

x

વર્ગો વર્ગો. મંલુકાનું દુઃખ પણ વધ્યું. લોકનિંદાથી મંલુકા ત્રાસી ગઈ. જીવનમાં તેને માટે કાંઈ પણ આશ્વસ્યસ્થાન ન હતું. એને જોઈને હિંદુ સમાજ જાણે અજડતો દોષ તેમ સર્વ કોઈ એનાથી દૂર રહેતું. માંજલિક પ્રયત્નોમાં એની ડાયા પણ દુઃખદાયક થઈ પડતી. મંલુકા કંટાળી ગઈ. આખરે તેણે આત્મધાન કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. રાત્રિના બાર વાગ્યા હતા. ઉમા વિચિત્રતા પાસે હતી. સર્વજ્ઞ રમચાન જેટલી નીરવતા હતી. મંલુકા ગડી. બારણું ઉઘાડી બહારના અધારમાં અદરપ થઈ ગઈ. ગામજાઓએ એક વિચાર જુલો હતો. કેટલીય

બાળાઓએ આ કૂવામાં પડી અખંડ શાન્તિ મેળવી હતી. મંજુલા કૂવા પર ચડી અંદર જોયું. તે રડી પડી, પોતે થું કરી રહી છે એનો ખ્યાલ આવતાં તેનું શરીર ધ્રુજી ઊઠ્યું. પણ હૃદયમાં અંગારા દતો. દુનિયામાં તેનું સ્વર્ગન કોઈ ન હતું. તે દુઃખી હતી. દુઃખને અંત લાવવા તેણે કૂવામાં પડતું ચૂક્યું. એક હૃદયવેદક ચીસ! પડવાનો અવાજ! અને મંજુલાનો દેહ જડ બની કૂવામાં સમાયો!

x x x x

ઉમા દુઃખમાં ખૂરતી હતી. મંજુલા તેના જીવનમાંથી અદૃશ્ય થઈ હતી. હવે કોઈ સ્વર્ગન ન હતું. દતો એક વાસનાસોબી વિશ્વનાથ.

ઉમા ચિત્તમ્રમ જેવી બની ગઈ હતી. મંજુલાની દિશાએ શ માટે ન જવું? આવા વિચારો આવતા પણ તેનામાં દિમિત ન હતી આખરે એ મુખમાં નાસી છૂટી. વિશ્વનાથ તે વખતે બહારમામ દના મુખમાં જેવા મદાન નગરમાં કોઈ પણ આશ્રમમાં રહી શકાશે એ વિચારથી ઉમાએ શૂદનો ત્યાગ કર્યો. વિશ્વનાથનું ઘર ઉમા માટે ગૃહ સમાન ન હતું. અનેક યાતનાઓ ને અનેક નિઃશ્વાસોથી બચું હતું વધારામાં મંજુલાની યાદ ઉમાને ઘણી સતાવતી. વિશ્વનાથ પ્રત્યે તે અલ્પમનો દતોજ. હવે તેના પ્રત્યે તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થયો. મંજુલા અને અને પોતાનું જીવન બદલાઈ કરનાર નરસાક્ષસ સાથે રહેવાનું તેને માટે અસંભવ થઈ પડ્યું.

x x x x

ઉમા મુખમાં આવી. કંઈ દિશાએ જવું તેની તેને ગમ ન હતું એક મોટા આઝીયાન મકાનમાં ને ગઈ કેઈ એક રૂપવતી સ્ત્રી લોચનેલી હતી. ઉમા અંદર ગઈ. કોઈ પણ નોકરી કમ્યા તે તત્પર હતી એમ ચાલના કરી. સ્ત્રીએ ત્યાંજ રહેવાનું કહ્યું. ઉમાને આશ્રય મળ્યો રાત્રી પડી હતી. ઉપરના ખડખડાંથી વાગિંચના ચૂર આવતા હતા સાથે કોઈ નાનવું હતું. ઉમા નમણ મઘ તે રૂપવતી ઓ કોઈ શૂદર્ય પાત્રી ન હતી પરંતુ એક નાનનીન વેશ્યા હતી. કાઠક ચાનનીન થઈ દેખ એન ઉમાને ધાન્યુન્યને પમથે ને એરડા નજીક હતી રત

"કેવ રાનની! તુદર નેલો નરસાક્ષ કે? તુ દાન રાખ્યા હો

કાંઈ માનનાન યિખવાડવું પડશે ને ?”

“ અરે, એની મેજેજ સપડાઇ છે. કાંઈ ગામડાનું રત્ન હાત્રે છે. પાંચ દહર સિવાય ઓછા દામ લેવાના નથી.”

“ જરા બોલવો તો ખરાં !” રૂપવતી રજનીએ ઉમાને બૂમ પાડી. ઉમાએ સ્વસ્થ થઇ અંદર પ્રવેશ કર્યો. નીચે આસન પર બેઠી. ગૃહસ્થની કાલિદા આંખ ઉમા પર સ્થિર થઇ.

રજની—આવ બહેન ઉમા, જો આ ગૃહસ્થને ત્યાં તારે જવું પડશે. આજે નહિ તો પાંચ દિવસ બાદ. તારે પણ કાંઈ કમાવું પડશે ને ?

ગૃહસ્થે નિર્લજ્જતાથી દસીને કહ્યું : “ આવું રૂપ છે તો પછી તો અહીં ટંકશાળા સમજવી.”

ઉમા—બહેન, તમારે ત્યાં નોકરી કરીશ. આ ધંધો કું નહિ કરું.

રજની—કેમ શું ખોટા ધંધો છે ? લોહીનો વેપાર ન થઇ શકે ? સ્ત્રીઓને વળી શીલ અને સદાચાર કેવા ?

ઉમા—ઓ તો પૂજ્યોગ્ય છે. આવી દશા સ્ત્રીની ન હોય. આપણે પુરોની પૂજા કરીએ છીએ એટલેજ એ લોકો પરચર બની જાય છે.

રજની—હિંદુ સમાજે સ્ત્રીને ગુલામ થવા સર્જી છે. મામા-પત્ની મિલકતમાં પણ તેનો હિસ્સો ન હોય અને જો નિઃસંતાન હોય તો પતિની મિલકતમાં પણ તેનો હિસ્સો બરબુરોપણ સિવાય ન હોય, તો પછી સ્ત્રીઓને અનીતિ સિવાય બીજું શું સાધન છે ? કું પણ ગૃહસ્થની પુત્રી હતી. અને આત્મારે સમાજે મને તરછોટી ત્યારે આ કલંકિત વેપાર કરું છું.

ઉમા મૂકબની બેસી રહી. થોડીવારે બેઠી બહાર જઇ રડવા લાગી.

x x x x

આજે ઉમાને પેલા ગૃહસ્થને ત્યાં જવાનું હતું. નરકચારનાં પચ્ચિયાં ચડવાનાં દના. ઉમા રડતી હતી. મંજુલા યાદ આવી. આત્મધાનથી એના દુઃખનો અંત આવ્યો હતો. ઉમાએ પણ આત્મ-ધાત કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. ચરિત્રનો નાશ એ તો મૃત્યુ કરતાં પણ નબીર ! ઉમા આપ સ્ત્રી હતી. શીલ અને સદાચારને એ જાળવણી

પૂજતી આવી હતી. એનો કેમ લોપ થાય ?

રાતના દશ વાગ્યે ઉમાને તેડવા મોટર આવવાની હતી. રજનીના ધરમાંથી નસાય એમ તો હતુંજ નહિ. કાંઈક બહાનું કાઢવું, એ વિચાર આવતાં તે નીચે જિતરી પડી. પહાણે તેને રોકી.

“ ગુણવંતરાય ચોપાટી પર મારી રાહ જોઈ ગેલા છે. તેમને ટેલિફોન આવ્યો છે. ખાસાહેએ પણ મને જવાની રજા આપી છે.” એમ કહી તે ઉતાવળથી ચાલી નીકળી. ક્યાં ? મૃત્યુને ભેટવા તે અધીરી બની હતી, સંસારમાં પાપ અને નરરાક્ષસો સિવાય કાંઈ ન હતું એની ખાતરી તેને થઈ ચૂકી હતી. કોઈ આશ્રમમાં પણ આવા નરરાક્ષસો કેમ ન હોય ? તેને પતિ હતો પણ કોર-હૃદય વિનાનો તેને ધર કહી શકાય એવું ધર તો હતું પણ તે દુઃખદર્દી બરપૂર ધર હતું ! ખીચનું કોણ હતું ? રજની જેવી સ્ત્રીઓ, જેઓ સમાજને દંધ દઈ ઝેર પ્રસરાવતી હતી ગુણવંતરાય જેવા નરપિશાચો જેઓ શીઘ્રસદાયારનો ત્યાગ કરી રજની જેવી વેસ્થાના ધર શોધતા હતા. આવા ત્યાગને તથાને ઉમા ચોપાટી તરફ દોડી. સર્વત્ર અંધકાર હતો, તે દોડી; સામે સમુદ્ર ધોર મઈ રહ્યો હતો. ચંદ્રના અગ્નિ-ગામાં સફેદ શીલુ ચળકી રવાં હતાં-કોઈ રાક્ષસની દંતાવસિ જેવાં... ઉમા કમર સુધી પાણીનાં દોડી મધ. એની આંખોમાંથી આંસુની ધારા વહી રહી હતી. સમુદ્રનાં મોગ્ન એના ચરીરને જાળે આવકારતાં ન હોય, એમ જિજ્ઞાસામાં હતાં ! ઉમાએ એક નિઃશ્વાસ નાખ્યો, એ હવામાં અદૃશ્ય થઈ ગયો. “ મંલુકા ” “ મંલુકા ” એમ પોકાર કરતી તે સમુદ્રનાં પાણીમાં તૂટી પડી. તેના કરતાં ઊંચાને અંત આવી ગયો. તેને એક આશ્રયસ્થાન મળી ગયું. વિશ્વનાથની આરાધા અધૂરી રહી. મંલુકા અને ઉમાના આત્મચાન-એના પાપથી એને માટે સ્વર્ગનાં દાર તો સદાયને માટે બંધન થઈ ગયા હતાં. એ પુત્રાના પિંડોથી એ દાર કિયડવાનાં ન હતા.

એ નિરપરાધી બાળાઓએ સમાજની વેદી પર નાતનવાન કર્યો. કેના પાંડે ! (‘ ગુન્દાતી પંચ ’ ના એક અંકમાંથી)

૧૪૬-પઠાણોના પંજામાં સપડાયેલી વ્રાહ્મણ યુવતી

હિંદુ સંસારનો સળગતો પ્રતી

“ મને પહાણો લખે જાય છે. એક નહિ, બે નહિ, પણ પાંચ પાંચ પહાણોએ મારી કાપા ચૂંધી નાખી છે. હું અધમૂઠ થઈ ગઈ છું. બ્રાહ્મણી છું. ગાય છું, મને કોઈ બચાવો.”

કારમી ચીસ સંભળાઈ

આવી કારમી ચીસ એક સવારે અમદાવાદના કાચુપુર સ્ટેશન ઉપર સંભળાઈ અને હું સ્ટેશનની ડાખાંની દુકાન ઉપર ડાખાં ખરીદતો હતો તે પૈસા ચૂકવી દોડ્યો.

જેઠું છું તો કોઈ સિનેમા સ્ટારની ખૂબસૂરતીને પણ ભુલાવી દે તેવી એક રૂપરૂપનો અંબાર યુવતી પહાણો વચ્ચે ઘેરાઈ પડી હતી. તેનો નાજુક દેહ શિકારીઓની સામે ફસાઈ પડેલી સસઘીની જેમ ધરધર કંપતો હતો અને તેની શ્રાવણભાદરવો વરસાવતી આંખો દયા યાચતી હતી. કોઈ પથ્થર હૃદયમાં પણ અનુકંપા પ્રકટે તેવી તેની સ્થિતિ કરુણાગ્નિક હતી.

પહાણોએ યુવતીને ઉઠાવી

જેમ હું પહોંચ્યો તેમ બીજા પણ પહોંચ્યા અને જોતજોતામાં પહાણો અને યુવતીની આસપાસ મોટું ટોળું જામી ગયું.

પણ પહાણો કાંઈ એવાં ટોળાંથી થોડાકજ ગમરાય છે ? તેમાંના એકે યુવતીને કમરમાંથી ઉઠાવી અને જેમ કાંઈ કસાઈ બે બે કરતું થેડું ખસે નાખી ખુશખુશાલ ચાલવા માર્ગે, તેમ ચીસો પાડતી યુવતીને ખસે નાખી પોતાની માલિકીની વસ્તુ ઉઠાવી ચાલો જતો દોડ્યો તેટલી આસાનીથી તેણે ચાલવા માંડ્યું.

પાલીસ આવી પહોંચી

પણ આમ કાંઈ લાંબો સમય ચાલ્યું નહિ. પહાણો, તે યુવતી

અને ટાળું ભાગ્યેજ પાંચપંદર કદમ આગળ વધ્યા ત્યાં તો પોલીસ દેખાઈ અને પઠાણો હરી ગયા. ટાળાએ પણ બાઇનો છુટકારો પાસેજ આવેલો લેખ છુટકારાનો દમ ખેંચ્યો અને કેટલાકે ખુશાલીના પોકારો કર્યા.

પહેલાં તો પોલીસે ટાળું વિખેરી નાખ્યું અને પછી પઠાણો પાસેથી યુવતીને છોડાવી તેની હકીકત પૂછવા માંડી.

તે ખૂબ ગમરાયેલી હતી. તેણે પોલીસને માત્ર એટલુંજ કહ્યું: “પઠાણો મને લઇ જાય છે. મને બચાવો.”

શુનો હોવાની શંકા

આ યુવાન અને ખૂબચૂરત યુવતીનાં માત્ર બેજ વાક્યોથી પોલીસને ખાતરી થઇ કે કાંઈક શુનો બન્યો છે અને બધાને પોલીસ ચોડી ઉપર લઇ જવા લેખ્યો. પોલીસે તરતજ સૌને ચોડી તરફ લીધા અને હું એ તમામ જાણવાનું કુતૂહલ રાખી ન શક્યો એટલે પાછળ પાછળ ગયો.

વાતનો પડદો ચિરાયો

અહીં પોલીસ અમલદારે પૂછપરછ ચાલુ કરી અને યુવતીની પાસેથી જાણવા માગ્યું કે તે કોણ હતી, પઠાણો તેને ઘોળે દિવસે, સંકેટો માનુસ વચ્ચેથી, કઇ દિંમત અને કઈ સચ્ચાઇ ઉપર હુકામી જતા હતા, વગેરે અનેક, સવાલો પૂછ્યા અને યુવતીએ દિંમતભેર તેના જવાબો આપ્યા. આમ યુવતીની પૂરી એક કલાકની જુખાનીથી પોલીસ અમલદારને જે સત્ય હકીકત લેખતી હતી તે મળી ગઈ અને આખીએ વાતનો પડદો ચિરાઇ ગયો.

બહેનોનાં સાને લાલ બત્તી

મને લખતાં દુઃખ થાય છે કે, મારે એ બનેલી હકીકત આજે હકીકતરૂપે પ્રકટ થા મુકતી પડે છે. હું આ હકીકત સેવાગૃહિથી ત્રેલાકને લખું છું. તેમાં બે મારી જૂઝ યતી દોષ તો આપ આ લેખ હાપરો નહિ અને બે મારી જેમ આવને પણ એમ જાણનું દોષ કે આ હાપરથી કોઈનો લાચારી આપજે દુખવતા નથી, કોઈનો ખાદનથી આપજે કરતા નથી, પણ સમાજની ખીંકે મૂંચી બનેલી

લાયાર બહેનોની સામે આ એક લાલ બત્તી ધરી આપણે
 સેવા કરીએ હીએ તોજ તે જાપણે. આપણી વાંચવા-લખવા
 વધારે કેળવણી લીધી ન હોય ઘણી તેવી બહેનો પતિને દેવ
 તેની હરેક આગા શિરસાવંઘ મળે છે, ત્યારે તે ક્યાં શિર
 નથી તે તેમને જણાવવા પૂરતોજ આ લેખ છે અને એટલે
 હું આખીએ બનેલી ઘટના આ નીચે ક્રમશઃ આપું છું.

ખિનઅનુભવી વરવહુ

બાબત એમ બનેલી કે જે યુવતી પદાણોમાં ફસાઈ પડી
 તે જાલાવાડમાં આવેલા એક શહેરના એક ખૂબ કુળવાન અને પ્રતિ
 કુટુંબની વહુ થતી હતી. તે તેના પતિ સાથે અમદાવાદ આવી
 વરવહુના બનેલા આ યુગલે પોતાના વતનથી માત્ર નામ
 ખરચી લીધી હતી અને તે ખલાસ થઈ જતાં ખૂબ તંગ હાલ
 આવી પડ્યાં અને વેરચાટતિના અધમ માત્ર ઉપર લપસ્યાં.
 બહુ એક મછી એક રી રીતે બન્યું તે હવે તપાસીએ.

ખરચી ખૂટી બેકાર બન્યો

એક સવારે આ કુટુંબની પાસે ખરચી માટે બોલી પાઈ
 હોતી, ત્યારે તેનો માલિક કે જેનું નામ આપવા હું ચાહતો નથી
 તેને હવેથી આપણે ચંકરલાલના નામે ઓળખીશું, તે ધંધાની તક
 શમાં ધર બહાર નીકળ્યો. આખું અમદાવાદ તે ફરી વળ્યો પ
 તેને કાંઈ ધંધો હાથ લાગ્યો નહિ. આખરે થાકીને તે ખાસખાસ
 ના ફૂટપાથ ઉપર બેઠો કે જ્યાં પદાણો અનેક જાતના બ્યવહાર
 કરતા માલૂમ પડે છે.

અહીં વાતવાનમાં તેને જાણવા મળ્યું કે કોઈએક પદાણ
 અંત ઉધાર પૈસા ધીરે છે અને તેને જોઈતા હશે તો જો તે શુદ્ધ
 હશે તો તેને ધીરશે.

પદાણના કરજમાં

ચંકરલાલની વાત તો સાચી હતી તે શુદ્ધ હશે. એક પદાણ
 શરાફને તે પોતાને ઘેર લખ મળે. પોતાની ઓરત પાસે ચાલ બના

વરાવી પદાલ્લુને પાઈ અને તેને ખાતરી કરી આપી કે આખા કાઠિયાવાડ, યુગ્ગરાતમાં જેની ખૂબસૂરતીની જોડી મળે નહિ તેવી એક ખૂબસૂરત ઓરતનો તે પતિ હતો. બસ યર્ષ રહ્યું. પછી તો પદાલ્લુ સરાફ તેને પાંચ પાંચ, દસ દસ ધીરવા લાગ્યો અને એ કુકુંબ શેવ, ગાંઠિયા, બજિયાં, ચાદ, નાટકસિનેમા કરવા લાગ્યું.

એમ અઢવાડિયામાં રૂપિયા પચાસ ધિરાયા અને પદાલ્લુ સરાફ અકગાયો.

દેવું વાળવાની યોજના

તેને બાઇની ખૂબસૂરતીની કોઈ તમા નહોતી, તેને ફક્ત રૂપિયાનું ચાર આના વ્યાજ જોઈતું હતું. તેણે તકાદા ઉપર તકાદા ચાલુ કરી એક માસમાં યુવતીને અને તેના પતિને ગભરાવી મૂક્યાં.

ખિચારી ગભરુ યુવનો અને તેનો પતિ આ ત્રાસમાંથી છૂટવા ચિંતા કરવા લાગ્યાં. વતનમાંથી પાછ મળે તેમ નહોતું. યુવતીના પિયરમાંથી પણ કાંઈ મળે તેમ નહોતું, સગાંસબધી કોરાં હતાં. એટલે આખરે પદાલ્લુ સરાફ દેવું વાળવાની જે યોજના દરરોજ સમજાવતો હતો, તે અમલમાં મૂકવાનો પતિપત્ની બંનેએ નિરધાર કર્યો. અને પદાલ્લુ સરાફ આવે ત્યારે તે જેને ત્યાં રહે તેને ત્યાં જવા બંને તૈયાર થઈને બેઠાં.

શિયળ વેચવા તૈયાર

પદાલ્લુ સરાફ તો દરરોજ પછા ખાતો હતો અને આખરી નિર્ભય જાણવા ખૂબ હતેજાર હતો અને જ્યારે તેને જાણવા મળ્યું કે તે યુવતીની ખૂબસૂરતી કોઈને ત્યાં ગીરો મૂકી પૈસા બરપાઈ કરવા તે યુવતી અને તેનો પતિ તૈયાર હતાં. ત્યારે તે ખૂબ ઉલ્લાસમાં આવી ગયો અને તત્કાળ તેણે કોઈ ગીરોદાર કાંધી આપવાનું વચન આપી ખરન્દી ચારે બીજા રૂપિયા પચાસ આપીને ચાલ્યો ગયો.

એક હજારનો દસ્તાવેજ થયો

તેજ ગમે પદાલ્લુ સરાફ અવી પહોંચ્યા અને બંનેને યાકે કર્યો કે ર. ૧૦૦૦) આ એક વરસ સુધી ચંકરવાવનો ઓરત ખાઈ ચંચળ દરરોજ ગમે ગિપને ત્યાં ગુચ જાય અને જ્યારે પાછી

પોતાના પતિ સંકરલાલને ત્યાં ચાલી આવે, એ રીતે ગ્રેહવશ થઈ છે. અને બાઈ ચંચળને મિયાંને ત્યાં મૂકવા તથા તેના જવાની જવાબદારી સંકરલાલ ઉપર નખાઈ છે અને એ અત્યે દરનાવેલ રહેઠાણના કામગીરી ઉપર લખાવીને સદી, પ્રિણ્ઝા, મતાં, સાક્ષી, કરીને મિયાંને સોંપવાની છે અને રૂ. ૧૦૦૦) લેવાના છે તે બંનેએ તરતજ તેને ત્યાં જવું.

પદાનુના તકાલેએ બંને મંજૂર પતિપત્નીને કોણ જાણે કેટલાંએ લાચાર બનાવી મૂક્યાં હતાં કે, આટલું હલકું કામ કરવા પણ બંને તૈયાર થઈ ગયાં. તરતજ માડી બોલાવવામાં આવી અને બંને તેમાં બેઠાં. પદાણુ પણ બેઠો અને માડી પૂરપાટ મિયાંને મુકામે પહોંચી.

શિયળજાગ થયો

અહીં કામગીરી થયા. સદી, પ્રિણ્ઝા, સાક્ષી થયાં. રૂપિયા અપાવી દસાક્ષી મહેનતાણાં ચૂકવાઈ ગયાં અને બાઈનું કદીએ નહિ અમકાયેલું શિયળ ચોખ્ખા રૂપિયા ૩૬૫) માં અમકાયું.

શરીર ભાંગી ગયું

પછી તે એક જામ અને બીજો અને બીજો જામ અને ત્રીજો એમ મિયાંના મિત્રો પણ આ બંને વસ્તુનો સ્વાદ ચાખવા આવવા લાગ્યા. દરેકજ નવા નવા ઇસમે દરેકજાણ ચલાવવા લાગ્યા અને પૂરું આવાગિયું પણ નહિ થયું હોય ત્યાં તે કમનસીબ ચંચળનું શરીર ભાંગીને જુદા થઈ ગયું અને તે ભાંગી.

ચંચળ માતાના આશ્વર્ય

તેને હવે તેની માતા સિવાય કોઈ સંધરે તેમ નહોતું. તેનાં માતાજી પેટલાદમાં નક્કી હતી તેથી ચંચળે સ્વીકારી તેની વાટ લીધી અને ત્યાં માની ગોદમાં લપાઈ ઘૂસકે ઘૂસકે રહી તેણે પોતાની સર્વ દુકીર્તિ દાલવી. પુત્રીને માએ ખૂબ આશ્વાસન આપ્યું અને તે પણ પુત્રીની વિનયકથા સાંભળી ખૂબ રહી.

નવો રસ્તો નીકળ્યો

આખરે પોતાની સર્વ યક્તિ એકી કરી માએ રસ્તો દાલવી

અને એમ નક્કી થયું કે ચંચળે સિનિયર થઇ જવું અને શિક્ષકા બનવું. ચંચળે પણ માને વિશ્વાસ આપ્યો કે આવાં નદારાં કામોમાંથી કાયમ ફારેજ થવા તે પોતાની પળે પળ શિક્ષણ પછવાડે આપશે અને જેમ બને તેમ જલદી પાસ થઇ શિક્ષિકા બની સ્વતંત્ર અને ધર્મિષ્ઠ જીવન ગાળશે. આ રીતે ઉઠેલ આવ્યો અને ચંચળને વિશેષ અભ્યાસ માટે રાજકોટ મોકલવાની ગોઠવણ થઇ.

ફરી અમદાવાદ રોડાને.

બીજા પરોડે ચંચળ અને તેના મામા કાઠિયાવાડ જવા પેટ-લાદથી નીકળ્યાં અને સવારના ૯૪ સાત પણ થયા નહોતા ત્યાં અમદાવાદ પહોંચ્યાં. આ તેજ સવાર હતી કે જે સવારે પઠાણો શંકરલાલને લઇ ચંચળનો પત્તો મેળવવા પેટલાદ જતા હતા અને દ્રેષનને ઊપડવાની વાર હોવાથી રોડાન ઉપર માણસોનાં મોં બેતા આંદાફેરા કરતા હતા.

પઠાણોના ભેટા થયો

આમ ચંચળને અને તેના મામાને કાઠિયાવાડ જવું અને શંકરલાલને અને પઠાણોને પેટલાદ જવું એટલે બધાનો અકરમાત ભેટો કાળુપુર રોડાન ઉપર થઇ ગયો અને ત્યાંજ ચંચળની બાળ પઠાણોને શંકરલાલે આપી એટલે તેને પ્લેટફોર્મ ઉપરજ ઘેરી લેવામાં આવી. પઠાણોને કામમાં પડેલા બેઠ શંકરલાલ નાસી ગયો અને ચંચળનો મામો કે જે સર્વ પરગુથી અચાત હોતો તે આ બધું થું હું તે વિચારતો મૂઠ જેવો ટોળાં સામે ઊભો રહ્યો અને ત્યારે તેની માણેજ ચંચળને ખભે નાખી પઠાણો ચાલવા લાગ્યા ત્યારે તે પણ યુમરાણ મચાવતો પોલીસને લાવવા દોઢો.

ચંચળની મુક્તિના પ્રયત્નો

પણ પોલીસે તે વગરબોલાવીજ આવી પરોઝી હતી તેથી ચંચળનો મામો કે જેને હવે આપણે ઈશવલાલના નામે ઓળખીશું, તે પોતાની બાણેજને ડોઝવવા તેનાથી બનતા દરેક પ્રયત્નો કરવા લાગ્યો. ઈશવલાલે અમદાવાદના રોડાના ઝાલાવાડના ચાંદ્રજી આનેવા-નેન આ પ્રસંગે મદદ કરવા કહ્યું અને સીએ તેને દિલ્હીગઢન મદદ

હરી. એક વહીવટનું જે અર્દો ફોજદારી કામમાં કાબેજ ગણાય છે, તેમજે પણ આ કાચાર બાઇને હોડાવવામાં ખૂબ સફાય આપી.

પઠાણી દસ્તાવેજ ગેરકાયદેસર

તેજે સૌને સમજ પાડી કે બધું ગેરકાયદેસર હતું, રોમ્બના કામગિયા ઉપર કચાર, લખાણ, સડી, ચિઠ્ઠા, સાક્ષી બધું ગેરકાયદેસર હતું અને જો કોઇ બાઇની સામે જિંદી આંગળી પણ કરશે તો ફોજદારી ગુનાને પાત્ર બનશે.

આમ સૌ કોઈ સમજી ગયા કે બધું ગેરકાયદેસર હતું. બાઇની જુબાની એકાંતમાં લેવાઈ અને દસ્તાવેજ ગેરકાયદેસર અને રૂ બાતલ ગણાવેા.

બાઇની વિશેષ કનડમત ન થાય તે માટે તેને વળાવવા પોલીસ આપવામાં આવ્યા અને તેને વતન પહોંચાડવામાં આવી.

આવા બનાવો બન્યે બાય છે

આ દુઃખદ ઘટના કોઈ આગકાલ બની નથી. આ બનાવ બન્યાને કેટલીક દિવાળીઓ ચાલી ગઈ છે, છતાં આ જાતના બનાવો એટલા વિચાળ પ્રમાણમાં બનતા બન્યા છે કે આ દટાઈ ગયેલી વાતને તાજ કરવી પડે છે અને તેનો ઘખલો ટાંકી સમાજને તેની ફરજ માટે અને બહેનોને તેમની સલામતી માટે લાલ બત્તી બતાવવી પડે છે અને તેમાંએ ખાસ કરીને સમાજે સાવચેતીનાં મજબૂત પગલાં લેવાં જોઈએ. તેવી વેળા હવે જરૂર આવી પહોંચી છે, તે પણ બતાવવું જોઈએ.

દરેક મર્દ અને ઓરતનો પ્રશ્ન

અલબત્ત આ દિશામાં હમણાં હમણાં ધોખી પ્રગતિ થઈ રહી છે અને કોઇ અનાયાથમ કે કોઇ વિકાસગ્રસ્ત આવી વાતમાં રસ લઈ પોતાથી બનવું દરેક કરે છે; છતાં આ પ્રશ્ન એકલા અનાયાથમનો કે એકલાં વિકાસગ્રસ્તોનો ગણાવો ન જોઈએ. આ પ્રશ્ન દરેક મર્દ અને દરેક ઓરતનો ગણાવો જોઈએ. ખૂબ પવિત્ર ગણાવો જોઈએ અને તેનો નિઃશય લાવવા માટે સમાજે કટિબદ્ધ બનવું જોઈએ.

આગે કાંઈ મણિ કાંઈ શેરખાં સાથે કે કાંઈ ચારદા કાંઈ મિટ્ટીખાં સાથે ચાલી જાય છે, ત્યારે આવી ગભરુ બાળાની નાદાની તરફ આપણને અરેરાટી ઝગે છે, પણ તે અરેરાટી ક્ષણિકજ્ઞ હોય છે. તેટલી આપણી કમનસીબી છે. આપણે તેનાં મૂળ તપાસતાજ નથી.

ગરીબ કુટુંબોને મદદની જરૂર

પણ જો આપણે એ વાત ગ્રીણુવટથી વિચારીએ તો આપણને જણાશે કે, ઘણી ગરીબાઈ અને તંગ દાલતમાં જે કુટુંબ આવી પડે છે, તેને ત્યાંજ મોટા ભાગે આવા બનાવો બને છે. એવા કુટુંબોને થોડો ટોકા, થોડી દિંમત આપવાની જવાબદારી સમાજની છે.

આવાં પોલાંઓને બિભાં કરવાં તે પુણ્યનું કામ ગણી આપણે આગળ આવડું જોઈએ અને આપણી એક પણ બહેન વિનાશના પંથ ઉપર ચાલી ન જાય તેની આપણે તકેદારી રાખવી જોઈએ.

સામાજિક દુરજ

ખાવું, પીવું, ધુવું, બેસવું, બેઠવું અને કમાવું એ બધી દુરજ છે તેમ સમાજજીવન સ્વચ્છ અને સરળ રહે તે જોવું એ પણ આપણી દુરજ છે. નારી એ આપણી જન્મદાત્રી મંગા છે. તેના ઉત્કર્ષમાં આપણે ઉત્કર્ષ છે અને તેનાંજ બાળકો આપણે તેનામાંથીજ સંસ્કાર સિંચવાના છીએ.

આટલી વાત આપણે દરેક જગ્યા સમજીએ તો આવા બનાવો નાબૂદ બનવા તદ્દન સંભવ છે અને આપણે ત્યાંનું જાનિજીવન ખૂબ નીરાશી, દિંમતવાન અને ધર્મિજ રહે તેમાં પણ કાંઈ યંત્રા નથી.

હેતે વાચનાર બધુંજોને એટલીજ ચિનનિ કરું છું કે, આપ આ લેખ વાંચજો, વિચારજો અને આપનાથી જે કાંઈ વધારાકી નારી-ઉત્કર્ષના કામનાં નનથો, પાખીથી અને પૈત્રાથી સદાય આપી યકાય તે આપજો. જનપદે કે જાનપદે આ પણ પુણ્ય લાંબવ કરવાનો એક માર્ગ છે એટલી ચિનનિ છે.

('જીવહાસ' ના એક અંકમાંથી)

~ ૭૧૪૭-નારીમહિમા ~

(સંભાષક:-શ્રી. અબ્દુલકરીમ એમ. દીરાન)

૧. તમારું સ્વર્ગ તમારી માતાના ચરણો નીચે છે.
(દુઝરત મદમદ સ. અ.)
૨. હે ઓ! તું ધરતી માલિક બની જા. ત્યાં જોટલાં પ્રાણી
હોય તેટલાં બધાંની સાથે રાણી જેવો વર્તાવ કર. (અગ્રેદ)
૩. ઓ જૂંપડીને પણ રાજમદાવણથી પણ અધિક સુંદર
બનાવે છે. (રામાયણ)
૪. જે પરાઈ ઓઝા સામે પાપની દૃષ્ટિથી લુચ્છે છે, તે પર-
માતમાના દોષને જમાડે છે ને પોતાને માટે નફાને માત્ર સાધ કરે છે.
(રામતીર્થ)
૫. માતા એક દેવી છે, તેનું સ્વાગત કરો. (મસ્ત પ્રેમી)
૬. કોઈ પણ ઓના સતીત્વને અટકાવવા પહેલાં મરી જવું
લાખ દરજ્જા સારું છે. કોઈ પણ ઓને જૂરા કામથી બચાવી લેવી
તે સારામાં સારું કામ છે. (મદ્દાતમા માંધી)
૭. સૌંદર્યથી ઓ ગર્વિતા હોય છે. સારા વહેવારથી તેની પ્રસંસા
ધાય છે, પણ લજ્જાથી તે દેવી બની જાય છે. (શોકસપિયર)
૮. ઓ પરમાત્માનું બધાથી મોટું જાદુ છે. (આરકર ચાવણ)
૯. હું જે કંઈ કરું ના તો કાંઈ થાય તે બધું મારી માતાની
પ્રસાદી છે. (અબ્બાદમ કિંગન)
૧૦. એક આદર્શ મા સો શિક્ષકોથી પણ વધારે છે.
(લ્યોન્ દર્બટ)
૧૧. હું વીરના અને ધૈર્ય મારી માતાની જોદમાંથી જ છી-
એવો છું. (નેપોલિયન)
૧૨. મારી માતાને મરી ગયે દસ વર્ષ વીતી ગયાં છે, પણ
તે મારા વિચારો અને સખ્દમાં હજી જીવંત છે. (મથલીટ)
૧૩. બધાથી અધિક જ્ઞાનવાન એ પુરુષ ■ કે જેની ઓ
પતિવ્રતા અને મૃદુ સ્વભાવચાળા હોય અને તેની સાથે તેનો પતિ
પ્રેમથી જીવન વ્યતિન કરી શકે.

૭૧૪૮-લક્ષ્મીનો નિવાસ

લક્ષ્મીએ કલું-ભાગ્યશાળી, સત્યવચની, આજસ વિનાના, કાર્ય-કેશગ, ક્રોધ વિનાના, દેવતાનું આરાધન કરનારા, કરેલા ઉપકારને ભણનારા, જિતેન્દ્રિય તથા મહાબળવાન પુરુષને વિશે હું નિવાસ કરું છું. જેઓ સ્વધર્મમાં પરાયણ છે, ધર્મને જાણે છે, શક્તીની સેવા કરે છે, ઇન્દ્રિયોને કાબૂમાં રાખે છે, આત્માને જાળવે છે, ક્ષમાશીલ છે, સમર્થ છે, તેઓને ઘેર હું વસું છું.

જે સ્ત્રીઓ ક્ષમાશીલ છે, સત્ય બોલનારી છે, ઇન્દ્રિયોને કાબૂમાં રાખનારી, સરળતાવાળી, દેવતા અને બ્રાહ્મણોનું પૂજન કરનારી છે, જેઓનું દર્શન પ્રિય લાગે છે તેવી સૌભાગ્યશાળી, પતિવ્રતા, ઉત્તમ સ્વભાવવાળી અને સદ્ગુણોથી શોભતી સ્ત્રીઓમાં હું વસું છું.

હું વાદનોમાં, કન્યાઓમાં, આશ્રુપણોમાં, યજ્ઞોમાં, જળ પરસનારા મેષોમાં, ખીલેલી કમળોની તળાવડીઓમાં, દ્વાપીઓમાં, ગાયોનાં ગોઠરાંમાં, પ્રકૃષ્ટિત કમળવાળાં સરોવરોમાં, ઢાંસોના ચખ્ખોથી માછ રહેતી, કૌંચ પક્ષીઓના સ્વરોથી શોભાવમાન, ઠાઠે બિગેલાં શ્વેતોની ઢારોથી શોભતી, તપસ્વીઓં, બ્રાહ્મણો અને સિદ્ધ પુરુષોથી સેવાયેલી નદીઓમાં, બગદોમાં, રાજાઓમાં, સિંહાસનમાં અને સત્પુરુષોમાં નિત્ય વાસ કરું છું.

જે ઘરોમાં અગ્નિમાં દોમ ધાય છે, માયવું, બ્રાહ્મણોનું, દેવતાઓનું પૂજન ધાય છે, જે ઘરોમાં બલિદાન અપાય છે, અતિથિઓના સત્કાર ધાય છે, ત્યાં હું વસું છું. જે બ્રાહ્મણ દમેણાં વેદ અને યાજ્ઞ બળે છે, વચે છે તેવા બ્રાહ્મણોને વિશે, ધર્મ પર પ્રીતિ રાખનારા દાત્રિયોને વિશે, ખેતી પર પ્રીતિ રાખનારા વૈશ્યોને વિશે અને ગણે વર્ણની સેવા કરનારા શક્તીને વિશે હું વસું છું.

જે બ્રાહ્મણ, દાત્રિય, વૈશ્ય તથા શક્તી પેત્રપેતાનાં ધર્મોમાં તપસર નથી તેઓમાં, જેઓ નાતિક છે, વર્ણસંકર છે, કૃષ્ણો છે, દુરાચારી છે, કોરાર વચન બોલનારા છે, દેવ છે, મોટેરા પૂજ્યજનો તરફ માન

રાખતા નથી, ત્યાં હું વસતી નથી. જેઓનું ધૈર્ય, બળ, બુદ્ધિ અને માન ઓછું છે, જેઓ જેનીતેની સાથે કળિયા કરે છે, કોચ કરે છે, જેઓ મનમાં બીજું અને મોટીથી બીજું બોલે છે તેઓમાં, જેઓ ખાલજો અને રાગ્નઓનો દોષ કરે છે, વેદ અને શાસ્ત્રોની નિંદા કરે છે, હોમદહન-યજ્ઞ કરતા નથી, અપવિત્રપણે રહે છે, નાસ્તિક છે, તેઓમાં હું વસતી નથી.

જે સ્ત્રીઓ પોતાનાં ધરને સ્વચ્છ રાખતી નથી, પવિત્રપણે રહેતી નથી, જે સ્ત્રીઓ વિચાર્યા વિના કામ કરે છે, જે સ્ત્રીઓ પતિથી વિરહ વર્તન કરનારી છે, જે સ્ત્રીઓ હમેશાં પારકે ઘેર બેસવા જવામાં આનંદ માનનારી છે, સરમ રાખતી નથી, નિર્દય હોય છે, પાપકર્મ કરે છે, મલિન હે છે, પોતાનાં બન્ને મલોર્માં ચાલ્યા કરે છે, ધીરજ વિનાની છે, હમેશાં કંઠસકળિયા કરનારી છે, દિવસે અને સર્યોદય સુધી જે સ્ત્રીઓ જીવ્યા કરે છે, ધણે વખત પથારીમાં પડી રહે છે તેવી સ્ત્રીઓમાં તથા તેવી સ્ત્રીઓના ધરમાં લક્ષ્મી કહે છે હું વસતી નથી.

(‘આયુર્વેદ રહસ્યાક’ના એક અંકમાંથી)

૧૪૯-આકૃતિ પરથી લક્ષણની જાણ

(લેખક:-શ્રી. મગનલાલ મ. ભટ્ટ)

મનુષ્યના જન્મ સમયે મહોની પરિસ્થિતિ પરથી જન્મકુંડળી માંડીને જ્યોતિર્વિદ્યાના મણિતને આધારે જ્યોતિર્વિદ્યા મનુષ્યના આખા ભારી જીવનનો ઇતિહાસ આલેખવાની શક્તિ ધરાવે છે, એવી આપણામાંના ધણીને શ્રદ્ધા હોય છે. અનેક સમર્થ વિદ્વાનો તે જૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાનના ઝીણામાં ઝીણા પ્રસંગો અતિશય સ્પષ્ટતા પૂર્વક જણાવી શકવાનો દાવો કરે છે. જ્યોતિર્વિદ્યા અને જ્યોતિષીઓ કેટલે અંશે સાચા અથવા તે ખોટા છે, તેનો નિર્ણય કરવાનું આ રચાન નથી. છતાં માનવજાતિનો અનિ મોટો લાભ એક અથવા બીજાને આ વિદ્યામાં ઓછેવત્ અંશે શ્રદ્ધા ધરાવે છે. એ બાબતમાં

મતભેદ હોઈ શકે નહિ. બાળ્યેજ કોઈ મનુષ્ય એવો હશે કે જેણે પોતાના જીવનના એકાદ પ્રસંગે પણ કોઈ વ્યોતિષી મહારાજની સલાહ ન લીધી હોય.

હસ્તરેખા

આપણી હથેલીમાં કુદરતે દોરેલી અનેક વિચિત્ર રેખાઓની ગૂંથણીમાંથી પણ સામુદ્રિકશાસ્ત્ર કે ખીજી કોઈ પદ્ધતિ અનુસાર હસ્ત-રેખાશાસ્ત્રીઓ જીવન પ્રસંગો-ભારી પ્રસંગો આગળથી સમજી શકે છે એમ મનાય છે. ધણાક આવા શાસ્ત્રીઓ તમારો હાથ એક રૂપે નકશો હોય તે પ્રમાણે અંદરથી અનેક વસ્તુઓ સહેલાઈથી વાંચી શકે છે, આપણા મનનું સમાધાન કરી શકે છે અને પોતાને માટે સારી આર્થિક કમાણી પણ મેળવી શકે છે.

આ મહારાજોએ—વિદ્વાનોએ કરેલી આગાહીઓ અદ્ભુત રીતે સાચી પડ્યાનાં ધણાં અમત્કારિક દૃષ્ટાંતો ધણી વાર આપણા સાંભળવામાં આવે છે. વિદ્વાનો ધણી વાર સ્વમુખે પણ આ દૃષ્ટાંતો ટાંકી ખતાવવાની ઉતાવળ કરતા જણાય છે, છતાં સ્વાભાવિક રીતે આ જમાનાના મનુષ્યોની સત્યપ્રિયતામાં આપણને પૂરતો વિશ્વાસ ન હોવાથી કદાચ આપણે આ આત્મપ્રશંસા પ્રત્યે શંકાની નજરથી જોઈએ, તો તેમાં ખાસ કરીને કોઈને પણ દોષપાત્ર માની ન શકાય.

ખીજ પદ્ધતિઓ

આ જે પ્રાચિનકાળથી જિતરી આવેલાં મનાતાં શાસ્ત્રોને બાદ કરતાં ખીજ એવી અનેક પદ્ધતિઓ છે કે જે વડે મનુષ્યજીવનના પ્રસંગો નહિ પરંતુ તેનો સ્વભાવ, વર્તન, ચારિત્ર્ય અને સામાન્ય લક્ષણો વિશે પણ કદી શકાય. મસ્તકના આકાર પરથી ખાપરીની અંદર સંતાપલા ગુણો સોંધવાનું સાદસ કેટલાક મહાગુજાવ વિદ્વાનો ઉાવે છે અને અવલોકન તથા અનુભવદ્વારા આ અભ્યાસ પણ શાબ્દિક રૂપમાં પરિણમ્યો છે.

શરીરના અવયવો

તે કિપરંત કેય, કપાળ, કાન, જમર, આંખ, નાક, મૂઝ, દોઢા, માથ, ઘાટી, લઙ્ગા, મથું, ડાંતી, કમર, હાથ, હાંડી,

આંમળી, નખ, પમ, પમનો આકાર, ચાત, દાસ્ય, અવાજ, રંગ કે સ્વાભાવિક ચારીરિક આગામી પરથી મનુષ્યના સંબંધમાં અનેક પ્રકારની અટકળો કરવામાં આવે છે. આને માટે પણ અનેક પ્રયોગ લખાયા છે અને નિષ્ણત વિદ્વાનો વારંવાર એ વિષયો પર પોતાના વિચારો વ્યક્ત કરે છે. ધણી પ્રાચિનકાળથી મનુષ્યના અવસરોના બાદ દેખાવ પરથી તેમના શુભો વિશે અનેક ઉક્તિઓ પ્રચલિત છે અને આપણા પોતાના અનુભવ તથા અવલોકન પરથી જણાય છે કે:-

બૂની કહેવતો

આ ઉક્તિઓ ધણી વાર અમુક અંશે સાચી હોય છે. બહુ ઊંચા માણસો મોટે ભાગે મૂર્ખ હોય છે એવી માન્યતાને પરિણામે “બહોત લંબા સો બેવકૂફ”ની કહેવત આપણને વારંવાર યાદ અપાડે છે. જગતના બુદ્ધિશાળી પુરુષોની ચિત્રાવલિમાં ઊંચા માણસોનું પ્રમાણ નહિ જેવુંજ માણસ પડશે. આ અણુભાગતા પ્રમાણપત્રની લાયકાત ધરાવવા ઉપરાંત ઊંચાઈમાં બીજા અનેક ગેરફાયદાઓ સમાવેશ છે. જે માત્ર ધણી ઊંચા માણસોજ સારી રીતે સમજી શકે છે. (બહોત લંબા એટલે જ ટૂટથી પણ વધારે) બહુ નીચા કદના વાં મનુષ્યો તરફ જગત શંકાની દષ્ટિએ જેવું આવ્યું છે. એને માટે એમ કહેવાય છે કે, એ “જેટલો અંદર છે તેટલો બહાર નથી.” આ ગૃહસ્થને માથે ધણી વાર હુઆઈ અથવા દોગાઈના દુર્ગુણો દોષો લાંકવામાં આવે છે. પરંતુ માત્ર અનુભવ પ્રમાણે કેટલાક વામનજીઓ બેચક ધણી લઘા પણ હોય છે.

બઢા અને પાતળા

બહુ બઢા માણસોને માટે જગતને મોંઝે મસ્કરી છે. દાસ્ય છે, ઉપેક્ષા છે. ધણી વાર તેમની સ્થૂંઘતા એવી હોય છે કે બાળકો પણ તેમને નેતાં દસી પડે છે. યુરોપિયન પ્રજાઓમાં બઢા માણસોને આનંદી અને ભોળા માનવામાં આવે છે; છતાં બઢાપણ એ એક પ્રકારનો રોગ પણ હોઈ શકે અને કેટલાક બઢા માણસો અભિમાની અને દમદારી કરવાની ટેવવાળા પણ હોય છે. ધણીક બઢા માણસો છૂપી યોગના ઘડવામાં ધણી કુશળ હોય છે. બઢાઓમાં બહુ જોર હોતું નથી એ પણ એક

સામાન્ય માન્યતા છે. પાતળા સોટી જેવા માણસોને જગત 'ખેડોળ' તરીકે ઓળખે છે. એના હૃદયમાં હમેશાં ક્રોધ પ્રકારનો ખિન્નવાટ, ખગતરા, ઉગ્ર અસંતોષ ધૂમ્મા ફરે છે અને તેથી માંસ અને ચરબી સાથે એને કાયમનું વૈર બંધાઈ જાય છે. છતાં કેટલાક અતિશય લાગણીવાળા સહૃદય મનુષ્યો પણ દુર્બળ બની જાય છે. એ વાત તો એટલીજ સાચી છે કે, પાતળા માણસો સાધારણ રીતે વધુ તીખા અને ચીવટવાળા હોય છે. તેમની વાસના પર પણ ઘણી વખત તેઓ યોગ્ય સંયમ રાખી શકતા નથી. પાતળા માણસો સાથે તકરારમાં બેઠેલાં એક વાત હમેશાં યાદ રાખવી કે, "જ્યાં દેખડે ડરના નહિ એર પતલા દેખડે લડના નહિ."

આંખો

માંજરી આંખોવાળાને માટે પણ લોકકૃતિ બહુ ચારો અભિપ્રાય બતાવતી નથી. "માંજરાથી ખુદા ખેંચર" એ કહેવત છેક ઠાંડી નાખવા જેવી નથી. યુરોપની પ્રગ્નઓએ પ્રભુને તોખા પોકરાવી છે, તેની કાણુ ના પાડી શકશે? આપણા દેશમાં પણ માંજરી આંખો ધરાવનારી પ્રાગ્નઓ ખટપટી અને તોફાની તરીકે મનાય છે. માંજરી અને જૂરી આંખોમાં ઘણા ફરક છે. માંજરી એટલે લગભગ ખિન્નાડીના જેવી. એવી આંખોમાં બેડે બેડે અત્યંત દિલ્લકટ્તિ હોય છે. એ આંખોમાં કિનાખોરી હમેશાં ચમક્યા કરે છે.

કાળી આંખોમાં સૌંદર્ય અને લાગણીઓ લગેલી હોય છે, છતાં અત્યંત કાળી આંખો કંઈકે વિકારમૂલક તો છે. એવી આંખો પર કવિઓ અને કલાકારો ઘેલા બને છે. તદ્દન કાળી આંખો બાન્નેજ જોવામાં આવશે.

ચિરાંજ આંખો લાગણી અને બાવનાપ્રધાન હોય છે. ત્રીજી અને ચંચળ આંખો બુદ્ધિપ્રધાન અને કામજુવારી હોય છે. તદ્દન ઝીંકી આંખો પાછળ ધણી ચર કપટ ધુપાયનું હોય છે, તેન બહુ મોટી આંખો અને વાંકા જેવડા ડોળા બુદ્ધિનો અજાર બનાવે છે.

નાક-કાન

મોટા કાન-મહાત્મા ચાંધીના જેવું અદ્દનુત મનોબળ, કાવ્ય-

ચક્તિ અને દહીયાપણું કે દડતા બતાવે છે.

પણું લાંબું, મોટું, જડું જૂંચળા જેવું નાક સિદ્ધાંતોનો અર્થ અને આર્થિક લોભ બતાવે છે. એવા નાકના માલિકનામાં ચારિત્ર્ય બળ હોવું નથી.

લાંબુ છતાં પાતળું અણીદાર અને ઘાટીકું નાક વિચારશીલતા સૌંદર્ય અને કાર્યદક્ષતા બતાવે છે. એવા માણસો જેટલા કામ તેટલાજ દડ હોઈ શકે છે. તેઓ ચાંતિથી દસતા દસતા મૃત્યુને ભેગું શકે છે. બનતા મુધી આવા માણસો વિશ્વાસપાત્ર હોય છે. તેઓ એકજ પ્રવૃત્તિ પાછળ આખું જીવન રોકી શકે છે.

નાના, ટૂંકા અને ચપટા નાકના માણસો તકચારી અને લગ્ન પક વૃત્તિના હોય છે. છતાં નાના નાના વિષયમાં તેઓ અત્યંત સ્વાધી અને દયાહીન માલૂમ પડે છે. ઘણી વાર તેમનામાં વિષય-લોબુપતા પ્રમાણ બદારની હોય છે.

હોઠ-ગરદન

ઘણા પાતળા હોઠવાળા માણસો મક્કમ અને કૂર હોય છે. તેમનો ખંધાથેસો વિચાર ભાગ્યેજ ફેરવી શકાય છે. જડા હોઠવાળા માણસો મૂર્ખ અને વિચારી હોઈ શકે, પાતળાં ને ઊંચી ગરદનવાળા માણસો ભોળાં, મૂર્ખ અને પ્રમાણિક હોય છે, એ ગરદન ક્ષત્રિયવદ્ બતાવે છે. જડી અને ટૂંકી ગરદનવાળા મનુષ્યો દહીયા અને ખંધા હોય છે. છતાં આ નિયમ હમેશાં લાગુ પડતો નથી. વિચાર બિનત, છાતીવાળા માણસોમાં મર્દાનગી હોય છે. તેમની ચાલ પણ તેટલીજ સરળ અને નોરદાર હોય છે. સાંકડી છાતીવાળા, બાયલી ચાલના, ઓ જેવા અવાજના, પુરુષોનો ભાગ્યેજ વિશ્વાસ કરી શકાય.

અવાજ

જડુ જડો, ઘોઘરો અને કાન કાટી નાખે એવો ઘાટો નિમ્બુરતા અને જુદિની લીલુપ બતાવે છે. દડ અને કામગ છતાં ૨૫૪ અને ધીમે પણ પ્રસંગ આવે જુવંદ બની શકે એવો અવાજ કૃત્રિમતા, સપ્રમાણતા અને જુદિન તથા દડતા બતાવે છે.

હાસ્ય

અદ્દહાસ્ય—મહોદ્ધો જન્મવે તેવું હાસ્ય હસનારમાં કામળ લાગણી કે શુદ્ધ આનંદનો અભાવ હોય છે. એના હાસ્યમાં નર્મો વિચારહીણ આત્મસંતોષ હોય છે. જે માણસ કદી પણ મુક્ત હાસ્યે દસ્તી શકતો નથી તે મુત્સદી છે, કપટી છે, છતાં મદાસંયમી પણ હોઈ શકે.

કેટલાક માણસો વિનાકારણે હાંત ચળકાવ્યા કરે છે, અમસ્તા અમસ્તા મંદમંદ સ્મિત ફરકાવ્યા કરે છે, વાતવાતમાં હાહાહીહી કરી પાડે છે. તેઓ પૂરેપૂરા સ્વાર્થી હોય છે. કામ કદાવી લેવાને માટેજ તેઓ હસે છે. તેમનાં હાસ્ય પાછળ આનંદ નહિ પણ યોજના છે. આપણી વાત તેઓ બુલાવી દેવાને મથે છે.

મુંદર છતાં રાધતાન

સાધારણ રીતે ધરીરના કે અવયવોના આકાર કરતાં માત્ર મનુષ્યના મોં ઉપરથી આપણે તેના ગુણહોય વિશે અભિપ્રાય બાંધી શકીએ છીએ. ઉપર જણાવેલા અભિપ્રાયો લેખકના પોતાના નથી, એ તો માત્ર સામાન્ય રીતે લોકોમાં જેમ મનાવું આવ્યું છે તેમ જણાવ્યું છે. એમાં સત્ય પણ હોય અને અસત્ય પણ હોઈ શકે. મુંદર દેહધારીઓ રાધતાન કરતાં પણ વધારે નીચ બની શકે છે અને હરપા, અણપક માનવ જોળિયામાં અનેક વાર મદાત્માઓનાં પણ દર્શન થઈ શકે છે.

('મુંબઈ સામાયાર' ના એક અંકમાંથી)

૧૫૦-લોકવાણીએ લખેલી ચોમાસાની ઋતુચોપડી

ચોમાસાની ઋતુઓનાં બારીક નિરીક્ષણે કરી કરીને તેના પરથી લોકવાણીના તર્જનોએ કેટલાંક બહુ-વાક્યો રચી આપ્યાં. લોકોએ એ કહે કરીને કહીપકંદ એક પછી એક પેઢીને આપ્યાં.

સંપૂર્ણ માણસ પણ ઋતુઓની ચેષ્ટાઓનો મનુષ્યકાર તેમજ

તે તે ગ્રેહાનાં વાંની આગાદી બરગાદી પર ચાં ચાં પરિણામે પડે તેનો વાગેમાર રહેતો. આકાશ અને ધરતી એ ભોગોની આંખે તે પોતાની રોડીનાં સારંભાણં ભાગ્ય ઉઠેલવાની મોટી દિતાઓ છે.

‘ભડલી-વાક્ય’ આ બધાં સૂત્રોને સાચી કહેવાય છે! ખુબસો મળે છે કે ભડલી ડાચી નામે એક કણજણ થઈ ગઈ. એને ‘ધર યાવી’ સૂઝતી, તે પરથી એણે આ વાણી આપી.

લાગે છે કે એવી કાંઈ ચતુર ખેડૂતજાતએ જાંદગીનાં સાક-સિતેર વપ’ સુધી ઋતુઓનું બારીક નિરીક્ષણ કરીનેજ આ અનુભવસિદ્ધ વાણી ઉચ્ચારી હશે. આ બલિધ્ય-વાણી નથી પણ અનુભવવાણી છે.

વરસે આદર તો બારે પાંદરા—આદ્રાં નક્ષત્ર વરસે તો બારે માસ સીધા પાર બિતરે.

વરસે ઉત્તર તો ધાન ન ખાય કૂતર—ઉત્તરા કાશ્યપી નક્ષત્ર વરસે તો એટલું બધું ધાન્ય પાકે કે કૂતરાં પણ ન ખાય.

વરસે મધા તો ખડના એઘા—મધા નક્ષત્ર વરસે તો ધાસ પુષ્કળ થાય.

વરસે ભરણી તો નાર મેલે પરણી—ભરણી નક્ષત્ર વરસે તો પરણેલી બીને પણ તણ દેવી પડે એવો દુષ્કાળ પડે.

વરસે સ્વાંત તો ન વાગે તાંત—સ્વાંતિ નક્ષત્ર વરસે તો પીંજરાની તાંત ન વાગે, અર્થાત્ કપાસનાં ફૂલ ખરી જાય ને રોત પાક ન બિતરે.

અસળેખા સગી તો સગી ને ફગી તો ફગી—આશ્લેષ નક્ષત્ર બે સારું વરસે તો તો સારું, નહિતર તફન બગાડે.

રો’ણ દાઝી—રોહિણી નક્ષત્રમાં મેદ વિનાની એકલી વીજળી થઈ હોય તો બચંકર દુષ્કાળ પડે, એને ‘રો’ણ દાઝી’ કહે.

રો’ણ સુવાડી—કૃતિકા વરસી હોય અને રોહિણી વરસી તેમજ ચમકી હોય, તો સુવાડી કહેવાય એટલે કે સમૃદ્ધિ આપે.

ગાય બેંસને ‘સુવાડી’ કહેવાય છે.

રો’ણ કુંડાળાં—કૃતિકા નક્ષત્ર વરસે ને તે પછી રોહિણીમાં ખંટા ને વીજળી થાય તો ‘કુંડાળાં’ થાય એટલે કે પાંચ ગાય સારાં પાકે

જનનાને ખાવા અનાજ અને પોતાનાં નિર્વાહ પૂરતો ચારો કિલાડ વામાં મદદમૂત થાય છે. આ ઉપરાંત સૌરાષ્ટ્રની ધરામાં એ કરોડ થેટા, બકરાં અને એક લાખ બીજાં જાનવર ઘોડાં વગેરે પણ છે, જંગલી જાનવરો અને પંખીઓ પાર વચરનાં છે.

કાઠિયાવાડ પૂર્વે કુબુજ દેશ હતો

કાઠિયાવાડ દેશ પૂર્વે બહુજ કુબુજ હતો. સંવત ૧૯૫૬ના કુબુજ પહેલાં લગભગ ધણી વરસોમાં કુબુજ વરસાદ પડતો. અત્યારે કાઠિયાવાડમાં સરેરાશ વરસાદ ૨૦ થી ૨૫ ઇંચ જેટલો મળ્યા છે. સંવત ૧૯૫૬ ના કુબુજ પછી કાઠિયાવાડમાં દર ત્રીજે વરસે વરસાદની ખેંચ રલાજ કરી છે; એટલુંજ નહિ પરંતુ ઇસપનિયા કુબુજ પહેલાંની જે વરસાદની સરેરાશ હતી, તેથી ધણી ઓછી હાલ થઈ ગઈ છે. લગભગ ૧૦ ઇંચ વરસાદ સરેરાશ ઓછો પડે છે.

જૂના જમાનામાં કાઠિયાવાડમાં ત્યારે વસ્તી ઘોડી હતી, ત્યારે કાઠિયાવાડમાં બધાં શહેરો દરિયા કિનારે આવેલાં હતાં. નરાનગર રાજ્યમાં, જામનગર શહેરથી પશ્ચિમ દિશામાં લગભગ ત્રીસ માઈલ દૂર ભરાણા નામનું નાનું ગામડું આવેલું છે. ત્યાં ત્રણ માઈલ જેટલા વિસ્તારમાં એક સુંદર શહેર આવેલું હતું. આ શહેરનું નામ કનકાવતી હતું. કનકાવતીનગરીમાં ખડેરાને અત્યારે પણ વિશાળ જગ્યામાં પથરાયેલા જેઠ શકાય છે.

કનકાવતી શહેર કચ્છના અખાતને કાંઠે આવેલ હતું ત્યાંથી દારકાનગરી તરફ જતાં દરિયા કાંઠે પિંડતારક (હાલનું પિંડાર) નામનું શહેર હતું. પિંડાર ગામની નજદીકમાં દુર્ગા કાપિનો આશ્રમ છે. તે પછી ઓખા મંડળમાં દારકા નગરી આવેલ હતી. જામનગર દારકા રેલવે ઉપર બાટિયા કરીને રોડન આવે છે. ત્યાંથી ૭ માઈલ દુર રાણી કરીને ગામડું છે. ત્યાં આજળ પરશુરામ કાપિનો આશ્રમ આવેલો હતો. રેલુકા નદી દહણ પણ શુક્ર સ્વરથામાં હયાત છે.

કાઠિયાવાડને દક્ષિણ કિનારે 'નાવદરા' કરીને નરાનગર રાજ્યનું એક ગામ આવેલું છે. તેનું મૂળ નામ નાવદાર હતું. જૂના વખતમાં તે એક જંદર હતું.

એકમર વરસ પહેલાં પોરબંદરની હદમાં આવેલ મિયાણી ગામે પ્રભાત ચાંપડાની મોટી રાજધાનીનું શહેર હતું. આ શહેર સામેજ કોયલા કુંગર ઉપર હરસિદ્ધિ માતાનું જૂનું મંદિર હાલ પણ મોજૂદ છે. તે પછી દરિયા કાંઠે હાલનું પોરબંદર ચાને સુદામાપુરી પછી પ્રભાસપાટણ એમ શહેરો આવેલાં હતાં.

કાઠિયાવાડની મધ્યમાં બધાં જંગલો હતાં. જેમ જેમ આ પ્રદેશમાં વસ્તી વધતી ગઈ, તેમ તેમ જંગલો કપાતાં ગયાં અને કુંવારી જમીન ખેડાણ બનવા લાગી.

જેમ જેમ જંગલો કપાતાં ગયા તેમ તેમ વરસાદ ઓછો થવા લાગ્યો, જમીન ધોવાતી ગઈ, ફવાળોડા થવા લાગ્યા, નદીઓ સુકાઈ ગઈ.

કાઠિયાવાડનું જૂરતર-અવલોકન

જૂસ્તરશાસીઓ કાઠિયાવાડ વિષે એમ કહે છે કે, આ દ્વીપ-દ્વિપની કે જેટલી જમીન દ્રેષ નામના પથ્થરથી બનેલી છે. પશ્ચિમ હિંદુસ્તાનમાં લગભગ એ લાખ ચોરસ માઈલ જેટલા વિસ્તારમાં દ્રેષ પથ્થરવાળી જમીન આવેલી છે. જેમાં ગુજરાત, માળવા અને મધ્ય-હિંદ તેમજ દક્ષિણનો ભાગ આવી ગયો છે. જૂસ્તરશાસીઓ એમ પણ માને છે કે, આ દ્રેષ પથ્થરની ઊંડાઈ કાઠિયાવાડમાં લગભગ ૩૫૦૦ ફૂટ સુધી છે. જૂનાગઢમાં આવેલ જાંચામાં જાંચો પર્વત મિરનાર ૩૦૦૦ ફૂટ ઊંચો છે ને આખો દ્રેષ પથ્થરનો બનેલો છે.

કાઠિયાવાડના મુખ્ય ત્રણ પર્વતો મિરનાર, સેતુબંધે, બરડો. હમરો ને લાખો વરસ પહેલાં શ્રવતા વ્તાળામુખી પર્વતો હતા, એમ પણ જૂરતરવેતાઓ માને છે; પરંતુ હાલમાં આ બધા પર્વત હમરો વરસ થયાં યાંત છે. દ્રેષ પથ્થર બૂકપના પરિણામે બનેલો હોવાથી આરા ખડકોમાંથી કેવળ થતી જમીન યજ્ઞીજ રૂઝડુપ તણાવ છે.

કાઠિયાવાડ દ્વીપદ્વિપ દેશ દરિયાકાંઠાની નજીકની જમીન તેમજ કાલાવાડમાં આવેલ બાલ પ્રદેશની જમીન તેમજ નદીઓના મૂળ ભાગમાં આવેલ જમીન બધી નદીની રેલમાં તબ્બાઈ આવતાં રજ-કોળીની બનેલી દેહ અત્યંત રૂઝડુપ છે. ખાલ કરીને કુંગરાગ પ્રદેશમાં ખોળેખાં આવેલી બધી જમીન બહુજ રૂઝડુપ તણાવ છે,

કાઠિયાવાડના મુખ્ય ચાર વિભાગો

ભૌગોલિક દૃષ્ટિએ કાઠિયાવાડના મુખ્ય ચાર વિભાગ પાડવામાં આપ્યા છે. (૧) ઝાલાવાડ (૨) દાહાર (૩) સોરઠને (૪) ગોંડલવાડ. આ ચારે વિભાગમાં દક્ષિણ, જમીન, લોકોની રહેણીકરણી તો કે એકસરખું મળ્યાં પરંતુ થોડો થોડો ફેર રહે છે. દાખલા તરીકે ઝાલાવાડનો પ્રદેશ સપાટ છે. ઝાલાવાડમાં જંગલો જરા પણ નથી. ઝાડો ઓછાં છે. આ પ્રદેશ કચ્છના રણને લગતો હોય વરસાદનું પ્રમાણ ઓછું છે. કાઠિયાવાડના ખીખ પ્રાંતો કરતાં ઝાલાવાડમાં મરમી વધુ પડે છે. ઝાલાવાડનો મુખ્ય પાક કપાસનો અને ભાતમાં મોટા પ્રમાણમાં, ધઉ વધાય છે. ઝાલાવાડનાં અમુક ગામડાઓમાં તેમાં ખાસ ભાત પ્રદેશનાં ધણાં ગામડાઓમાં પાણીની સખ્ત અછત રહે છે. સારા વરસે પણ હિનાળામાં પાણીના કૂવા ઉપર તાગાં દહ રાતે માથુસો ચોટી ભરે, ત્યારે પીવા પૂરતું પાણી બેવળુ ધરને ગળે તેવી તેની સ્થિતિ છે. આવું સારે વરસે બને ત્યારે આ વરસે દુકાળ હોય ત્યાં પાણી વિના લોકોને કેવું અસહ્ય દુઃખ વેઠવું પડતું દશે, તેનો કંઈક ખ્યાલ આવશે. ઝાલાવાડનો આબો મુલક સપાટ છે. ધાંગધા, વડવાણ, લીંબડી, ધંધુકા તાલુકો, ચૂડા, મૂળી વગેરે રાજ્યની જમીન ઝાલાવાડમાં આવેલી છે. ઝાલાવાડમાં મુખ્ય નદીઓ બે છે. વડવાણની ભોમ્બો અને સુખભાદર. ભોમ્બોમાં સુખભાદર નદી ભાતપ્રદેશમાં રહે, ત્યારે ચિયાળામાં ઝાલિયા ધઉનું મોટા પ્રમાણમાં ત્યાં વાવેતર થયે છે.

દાહાર પ્રદેશમાં મોરબી, નવાનગર, ધ્રોળ, રાગકોટ, ગોંડલ અને વીરપુરના રાજ્યોની જમીન મુખ્યત્વે કરીને આવેલી છે. દાહાર પ્રદેશ ધારોચળ છે. દાહારમાં ટેક-ટેકાળે ધાર ટેકરીઓ આવેલી હોય જમીનનું ધોવાણ ધણું જ થાય છે.

ગોમ્બામાં રાગકોટ રાજ્યની જમીનને આજ નદી ધોય નાખે છે. નવાનગર રાજ્યની જમીનને લિંડ, ડોડી સરસોઇ, ઘી, સિંદળ, સ્વાતી વગેરે નદીઓ ધોય નાખે છે અને ગોંડલમાં ગોંડલી નદી તેમજ ધોસણ અથગ ભાદર નદી અને તેનાં વહેતાં ઝરણાં બેત-

રેના કાંપને તાણી દર વરસે લાખો ટન કાંપ દરિયા ભેજો થાય છે. હાવાર ધારોડ પ્રદેશ હોષ ખેતરનું ધોવાણ જલદી થાય છે.

કાઠિયાવાડ પ્રદેશની મધ્યમાં ખરડાની કરોડની પેઠે સરધારથી શરૂ થતી એક સરધારી ધાર આવેલી છે. આ સરધારી ધારનો ઠસ કાઠિયાવાડમાં કાંચામાં ભેંચી જગાએ આવેલ હોષ, જેટલી નદીઓ સરધારી ધારથી ઉત્તર દિશામાં વહે તે બધી કચ્છના અખાતમાં વહે છે અને સરધારી ધારની દક્ષિણ ભાગમાંથી નીકળતી નદીઓ અરબી સમુદ્રમાં વહે છે. આજ નદી સરધારી ધારમાંથી નીકળી રાજકોટ પાસેથી થઇ જામનગરમાં આવેલ ખાલ્ખા જામની નજીકમાં દરિયામાં ભળે છે. આજ નદીમાં ત્યારે પૂર આવે છે, ત્યારે રાજકોટ અને જામનગરની લાખો ટન જમીન ધોવાણ થઈ દરિયામાં ભળે છે.

મચ્છુ નદી વાંકાનેર ને મોરબી રાજ્યની જમીનને ધૂએ છે. ગોંડલ રાજ્યમાં ઓસમનો મોટો ખર આવેલો છે અને તે રાજ્યની જમીનનું ધોવાણ બાદર અને ગોંડલ નદીથી થાય છે.

સોરઠ-સ્રોથી મોટામાં મોટું જંગલ સોરઠમાં આવેલું છે. ગિરનું જંગલ એટલું બધું મોટું મણાનું કે આખી દુનિયામાં બેજ કેકાને સિંદ જેવાં જંગલી જાનવરો રહે છે. એક આફ્રિકાનાં જંગલોમાં ને બીજે જૂનાગઢમાં આવેલ ગિરના જંગલમાં.

હળદે: વરસ પડેલાં આ ગિર જંગલ કેક ખરડા સુધી પથરાયેલું હતું. આજળ ખરડા સુધી સિંદ આવતા એમ સોદો કહે છે. પરંતુ આ જંગલનો ૮૦ ટકા જેટલો ભાગ કપાઇ મરો દોવાથી, માત્ર ૨૦ ટકા જંગલ રહ્યું છે. સોરઠની ધરતીને દિરણ, સરસ્વતી, ત્રિવેણી, બાદર આદિ નદીઓ ધોવાણ કરી ખેતરોનો લાખો ટન કાંપ દર વરસે અરબી સમુદ્રમાં ખેંચી જાય છે.

ગેદિયવાડ પ્રદેશમાં જામનગર રાજ્યનો અમુક ભાગ જે સુપાટ છે, તે ખાદ કરતાં વાગાક, કુંડા, સરસેયાવાડ, પાત્રિનાના રાજ્યમાં આવેલ છેડુંને ખેતરે ધારોડ પ્રદેશ છે.

લાંડી રાજ્ય સુપાટ છે. આ પ્રદેશના ચેતુંજ નદી પાલિયાળા રાજ્યનો જમીનનું ધોવાણ કરે છે. જામનગરના પજ કેટલોક નાની મુ. ૨૧

નદીઓ દબરો. એકર જેટલી જમીનનું ધોવાણ કરી દર વરસે લાખો ટન કાંચ દરિયા બેળા કરે છે.

કાઠિયાવાડનો વરસાદ

સંવત ૧૯૫૬ પહેલાં કાઠિયાવાડમાં વરસાદની સરેરાશ ૩૦ થી ૩૫ ઇંચની હતી. હાલપનિયાનો દુષ્કાળ જ્યારે પડ્યો, ત્યારે જંગલો કપાઈ મયાની અસર કાઠિયાવાડ ઉપર પહેલીજ વાર થઈ. એ બપોરે દુષ્કાળ પછી દર ત્રીજે વરસે કાઠિયાવાડમાં નબળું વરસ આવે છે અને વરસાદની સરેરાશ પણ ઓછી થઈ ગઈ છે.

આજથી ત્રીસ વરસ પહેલાં હું માર્ચ મહિનામાં પ્રાચી પાટણ માત્રાએ ગયેલો, ત્યારે અમે બગદના ગાડામાં બેસીને પ્રભાસપાટણ આગળ દિરણ નદીનો પાંચ ફૂટ પહોળો પટ ઓળંગ્યો હતો. બાદર નદીમાં બારે માસ વહેણ રહેતું, તે હવે બધી નદીઓ ઓમાસા પછી ખેતણ મહિનામાં સુકાઈ જાય છે.

કાઠિયાવાડમાં ફક્ત માત્ર જેટલી જમીનમાં ફવાઓ હોય કે જમીનના દસમા ભાગમાં ફવાઓનાં પાણીથી પાછતર મેલ ઉતારાય છે. આખા કાઠિયાવાડમાં તળાવથી પરિચયન માત્ર નામનું જ થાય છે.

કાઠિયાવાડનાં તળાવો

કાઠિયાવાડની કુલ ૨૦૦૦૦ ચોરસ માઈલ જેટલી જમીનમાં માત્ર ગણ્યાગાંઠ્યાં થોડાંજ તળાવો છે. હાલના તરીકે નવાનગર રાજ્યમાં નીચે પ્રમાણે તળાવો ગંધાયાં છે:-

૧. રણજિતસાગર
૨. વીજરખી
૩. હંસરથળ
૪. બાડલા
૫. કેસિયા
૬. લાંટ બેટ સામપુર

જાનનગરમાં રાજ્યનું કુલ ક્ષેત્રફળ ૩૭૬૨ ચોરસ માઈલનું છે. પરિસ્થિતિ ઠીક ગણાય. પરંતુ વધુ ખરાબ પરિસ્થિતિ બીજાં રાજ્યોની છે. જૂનાગઢમાં એક પણ મોડું તળાવ નથી. મોંઝલમાં એક

ગોંડલનું તળાવ અને બીજું પાનેલીનું તળાવ એમ માત્ર બેજ તળાવો ૪૦ કે ૫૦ વરસ પહેલાં બાંધેલાં છે. બાવનગરમાં બે તળાવો છે. એક વિકટરને બીજું બેર તળાવ. રાજકોટમાં બે તળાવો બે નાના વોડળા બાંધી ફેરેલાં છે. જાંઘાવાડમાં નળકાંદાના કુદરતી તળાવ સિવાય એક પણ તળાવ નથી.

કાઠિયાવાડની ૨૦,૦૦૦ ચોરસ માઇલ જેટલી જમીનમાં ચોમાસાનો ધોધમાર વરસાદ પડે ત્યારે માત્ર ૫૦૦ ચોરસ માઇલ જેટલી જમીનમાં પડેલા વરસાદનું પાણી કાઠિયાવાડનાં તળાવોમાં એકઠું થાય છે. બાકીના ૧૯૫૦૦ ચોરસ માઇલમાં પડતો વરસાદ ખેતરોની જમીનનું ધોવાણ કરી દરિયામાં લાખો ટન કાંપ દર વરસે ઢસડી જાય છે. ગોદિલવાડ અને બાલ પ્રદેશનો કાંપ ખંભાતના અખાતમાં, સોરઠની જમીનનો કાંપ અરબી સમુદ્રમાં, દાવાર, કચ્છ અને જાંઘાવાડની જમીનનો કાંપ કચ્છના અખાતમાં ફેરોડો ટન દર વરસે જમા થાય છે. આવી જાતની પરિસ્થિતિ હજારો વરસ થયાં આવતી આવી છે.

આજુ સાથે વરસાદની તંગીથી કેવી સ્થિતિ બિતી થઈ છે તે જરા તપાસીએ.

૧. કાઠિયાવાડની એકએક નદી અને તળાવ પાણી વિનાનાં ખાલી થઈ ગયાં છે.

કાઠિયાવાડમાં ફેઠ જેટલી જમીનમાં ફવાઓ છે. તેમાં પણ પાણી જાંડાં બનરી ગયાં છે. હાપનિયા જેવા બપંકર દુષ્કાળમાં જે વાડીઓમાં બેતણુ કાસ આવતા, તે વાડીઓમાં અર્ધાં કાસનું પણ પાણી આ સાલ રહ્યું નથી.

કાઠિયાવાડનાં ધણાં ગામડાઓમાં માણસને પીવા પણ પાણી મળતું નથી, તે દોરને પાચા માટે તે કપાથીજ મળે !

૨. ૬૦ ટકા ખેતરો ધોવાઈ ગયાં હોવાથી નીચેની નજિયાની જમીન દેખાવા લાગી છે. આવી પરિસ્થિતિ હવે બે ચાલુ રહેશે તે જાય છે કે, દસ વરસમાં કાઠિયાવાડ પ્રદેશ વેતન અને ઉત્પાદક થઈ જશે. આવી પરિસ્થિતિ અવગણવા અને કાઠિયાવાડ દેશ રેલીનું રજુ

ન થાય તે માટે ગંભીર વિચાર કરી તે પ્રાપ્તના ઉપાયો તરતમાં પમર્યા લેવાં જોઈએ.

દુનિયાના બીજા ભાગોમાં કાલિયાવાડથી પણ ઓછો વરસાદ છે એવા દેશો આવેલા છે. છતાં ત્યાંની ધરતી અત્યંત ફળદ્રુપ્ત ખેતી સારામાં સારી થાય છે અને પાણી જોઈએ તેટલું ત્યાં મળી રહે છે.

મેં આવો પ્રદેશ અમેરિકામાં જોયો છે. અમેરિકામાં યુટા રાજ્ય છે. આ યુટા રાજ્યમાં મોરમન નામના લોકો રહે છે. આ સો વરસ પહેલાં મુ'બર્ક ઇલાહા જેવા યુટા પ્રદેશમાં માત્ર એક જાડ હતું, તે પ્રદેશમાં હાલ રહેતા મોરમન લોકોના વડવાઓ અને સો વરસ સુધી સખત મહેનત કર્યા પછી આખા દેશને વન જેવો બનાવી દીધો છે. "સૂકી ખેતી" નો સિદ્ધાંત આ પ્રદેશ કેટલે સુધી અમલમાં મૂકે છે, તેનો હવે ખ્યાલ આપું છું.

૧. યુટામાં દરેક ખેડૂતનું મકાન એવું બનાવવામાં આવે તે મકાનનાં નેવાંનું પાણી વરસાદ પડે, ત્યારે બધું એક ટાંકામાં કરવામાં આવે છે. આવી રીતે એમાં કરેલા પાણીમાંથી તે ખેડૂત ઘર આખું વરસ પાણી પી શકે તેટલું પાણી એક ઝત્રુમાં સાચવી રાખે છે.

૨. યુટાનાં દરેક ખેતર ફરતા તથા તથા ફૂટ જોડ્યા અને મળી પાળા બાંધવામાં આવ્યા છે. જેથી જેટલું વરસાદનું પાણી ખેતર પડે તે તે ખેતરમાં જ સીકે. ખેતરની જમીનનું એક પણ રજા ધોવાણુ થઈ નહીં કે વોડળામાં બમળ નહિ, તેમ દરેક ખેડૂત રાખી પાળા બાંધે છે.

૩. જ્યાં જ્યાં મોટી નદીઓ છે, ત્યાં ત્યાં થોડા જગ્યાએ ઇરિગેશન તજાવો બાંધી વધારાનું પાણી તજાવોમાં ભેળું કરે છે અને તે તજાવના પાણીમાંથી લાખો એકર જમીનને ઇરિગેશન પાણી વાપરવા આપે છે.

૪. જે પ્રદેશમાં ઇરિગેશન નથી, ત્યાં એથી તથા હમર જોડા ફવાઓ કરી તેમાંથી હવાનાં દમખવાનાં વાત્રાથી પાણી લઈ વાડીઓ બનાવી પુષ્કળ શાકભાજી ઉત્પન્ન કરે છે.

૫. યુટા દેશમાં એક મોટામાં મોટું ખારા પાણીનું સરોવર

છે. તે સરોવરને કાંઠે “સોલ્ટ લેઇક સિટી” નામનું યુદ્ધાની રાજ-
ધાનીનું મુંબઇ જેવડું શહેર આવેલું છે. આ શહેર વેરાન પ્રદેશમાં
ખાંધેલું છે, છતાં ત્યાં મેં સુંદરમાં સુંદર બગીચાઓ અને વાડીઓ જોઇ છે.

કાઠિયાવાડ દેશને વેરાન થતો અટકાવવા શું શું પગલાં લેવાં
જોઇએ, તે વિષે કેટલીક સૂચનાઓ હું કરું છું.

૧. કાઠિયાવાડમાં ૮૦ ટકા જંગલો કપાઇ જવાથી વરસાદનું
પ્રમાણ ૮૦ ટકા ઓછું થયું છે, માટે વરસાદ વધારવા જંગલો
વધારવાં જોઇએ. જ્યાં જ્યાં જંગલો હોય તે કાપવાની સખત બંધી
થવી જોઇએ અને જ્યાં જ્યાં વાવી સકાય તેવી ખરાબાની જમીનમાં
ઓછા વરસાદે થાય તેવાં ઝાડો વવરાવવા જોઇએ યુદ્ધા, ઓરદ્રેલિયા
આદિ દેશો કે જ્યાં વરસાદ ઓછો પડે છે ત્યાં જે ઝાડો ઊગે છે,
તેવાં ઝાડોનાં બી મંગાવી તેને વવરાવવા ત્રી કાસિય સતત બધાં
રાજ્યોએ કરવી જોઇએ. વૃક્ષારોપણ-દિન આખા કાઠિયાવાડમાં ઊગતાવો
જોઇએ. જેથી એકીસાથે એકજ દિવસે દશ લાખ માણસોએ ગામડે
ગામડે અને શહેરે શહેરે એક ઝાડ દર વરસે વાવવું અને તે ઉછેરવું.
દર વરસે દસ લાખ ઝાડ વવાય તો દસ વરસમાં એક કરોડ નવાં
ઝાડ કાઠિયાવાડમાં ઊગાડાય અને કંઈ પણ ખરચ વિના દસ વરસ-
માં જંગલનું મોટું પ્રમાણ વિના મહેનતે થઇ જાય.

૨. કાઠિયાવાડમાં એક પણ એવી સપાટ જમીન નથી કે, એક
દગર એકર એક ફોટે ખેડાયું હોય. ખેતરનું ધાવાણ ગામડે ગામડે
થતું અટકાવવા કાઠિયાવાડના દરેક ખેતર ફરતા ત્રણ ત્રણ ફૂટ ઊંચાં
અને મજબૂત પાળા બધા ખેડૂનો એત્રણ વરસામાં આપી લે,
તેથી જલની ગોદવણ દરેક રાજ્યમાં થતી જોઈએ. ખેતીનું પાણીના
આ પહેલાં પગથિયા તરફ જિનકાગર રહેશે, તો કાઠિયાવાડ દેશ ઉત્તમ
થઇ જશે. આ વાત બહુજ અગત્યની છે. માટે કાઠિયાવાડના દરેક
ખેડૂત દેશની આખાદીનો વિચાર મનમાં રાખી પોતાની અને તેડલી
મહેનત કરી બે વરસની અંદર પોતપોતાના ખેતર ફરતી મજબૂત
પાળા ખાંધી લે અને ખેતરનું ધાવાણ થતું નગનનાં અટકાવે.

૩. કાઠિયાવાડમાં આવેલ નાનામોટા રાજ્યોએ જેટ-જેટલી

નદીઓ, વોટખાઓ પોતાની દહમાં આવેલાં છે, તે બધાં બાંધી નદી-ઓનાં પાણી દરિયામાં જતાં અટકાવવાં જોઈએ. પાંચ વરસની આવી યોજનાઓ આખા કાઠિયાવાડનાં બધાં સભ્યોએ કરી નાખવી જોઈએ. આવાં નવાં તળાવો નીચે દર્શાવેલ નદીઓ ઉપર બધાંય તેા ધજો ફાલેલા થાય. (૧) બાદર નદી, (૨) આશ્ર નદી, (૩) વલુ નદી, (૪) હિરણ્ય નદી, (૫) શેત્રુંજી નદી, (૬) સાની નદી, (૭) સરસોઈ નદી, (૮) જિંટ નદી, (૯) ડાંડી નદી ને (૧૦) મઝુ નદી.

ઉપર પ્રમાણે દસ મોટાં તળાવો પાંચ વરસની અંદર બંધાઈ જવાં જોઈએ.

૪. જે ખેડૂનો વાડી ઉપર નવાં મકાન બાંધે ત્યાં મકાન પાસે પાકાં ટાંકાં બાંધવાની યોજના અને તેા દરેક સારી સ્થિતિવાળા ખેડૂનોએ કરવી જોઈએ.

૫. કાઠિયાવાડમાં જેટલા ધનનેરા રહે છે, તેઓએ કાઠિયાવાડના દરેક ગામના પાણીની નિકાસનો એન્જિનિયરિંગ દૃષ્ટિથી અવલોકન કરી ગામે ગામના નકસાઓ તૈયાર કરાવી ધરતું પાણી ધર નજીક બાધેલા ટાંકામાં ભેળું થાય, ખેતરનું પાણી ખેતરમાં જ સીકે, ગામની સીમનું પાણી ગામની સીમના નીચેના બાગમાં નાનકડું તળાવ બાંધી તેમાં ભેળું થાય અને મોટી નદીઓનાં પાણી મોટાં તળાવોમાં જમા થાય, એવી યોજનાઓ અધિકારીઓએ સતત કરવી જોઈએ.

જામનગર સભ્યમાં સિંદણ નદી બાંધવાની મહાન યોજના થોડા વખતમાં અમલમાં મૂકવાની છે, તે ખરેખર સ્તુત્ય છે.

કાઠિયાવાડ પ્રદેશમાં જેટલો વરસાદ પડે છે અને તે વરસાદનું પાણી નદીઓનાં પૂરમાં નકામું દરિયામાં જવાને બદલે એ બધાં પાણીનો જુદાં જુદાં જગ્યા તળાવોમાં સંમલ થાય, તેા કાઠિયાવાડ અને માટે કુખાજની બીતિમાંથી દૂર થાય.

કાઠિયાવાડમાં જામનગર, ધાંધા અને જૂનાગઢ સભ્ય સિવાય બીજાં કરવાના પ્રયોગો કાંઈ પણ સ્થળે થયા નથી. પ્રયોગો થયા છે, ત્યાં પણ આવા જિંદગી દૂરના.

ઝોનાં બોરિંગનાં પાણી ખેડૂતોની જમીનમાં પીત કરવા માટે આપવામાં આવતું નથી. કાલિયાવાડમાં ટ્રેપરોકની રચના એવી છે કે તેનાં પરાં વચ્ચે જેવી રીતે નદીઝોનાં વહેણ પૃથ્વીની સપાટી ઉપર વહે છે, તેવાજ પાણીના ઝરા કાલિયાવાડના ભૂગર્ભમાં અદોનિય વણા કરે છે; પરંતુ આવા જિંડા કૃષ્ણઝોનું પ્રમાણ કાલિયાવાડમાં બહુજ થોડું છે. જે પ્રદેશમાં વરસાદનાં પાણી ઉપરજ લાખો માણસોનું શ્વન દહી રહેલું છે, ત્યાં તો ખાસ જિંડા કૃષ્ણઝો દગ્ગરોની સંખ્યામાં ઘવા લેખએ. કારણ કે વરસાદ દર વરસે આવશેજ એવી કાંઈને ખાતરી નથી. ટ્રેપરોકમાં જિંડા કૃષ્ણ ઉતારવા માટે બે લાખ રૂપિયાની મચિનરી અમેરિકામાં મળે છે. કેલિફોર્નિયામાં જેટ-જેટલા કૃષ્ણઝો છે, તે બધા બે દગ્ગર ફૂટથી વધુ જિંડા છે ને ત્યાં બધા ખેડૂતો આવા કૃષ્ણઝો ઉપર દવા-દવાબુનું યંત્ર મૂકી મોલને પાણી પામ છે. જો અમેરિકામાં એમ ચર્ચ સકે તો કાલિયાવાડમાં કેમ ન ચર્ચ સકે! ધારો કે ટ્રેપરોકની જિંડાઈ સુધી પૂરતું પાણી ન નીકળે, તો ચાર દગ્ગર ફૂટ સુધી પણ ફીલ જિંડે જઈ સકે છે. આવા પ્રયોગો કરેકેરેક મોટા ચત્તે તરતમાં સરુ કરી દેવા લેખએ.

૭. આખા કાલિયાવાડમાં વરસાદમાં બે દિવસ જીજવવા.

(૧) રક્ષારોપણ-દિન.

(૨) પાળા-દિન.

આ દિવસે મરીબધી માંડી તવંગર ને રાગધી તે રંક સુધી બધાએ રક્ષો રોપવાં અને પાળા બાંધવા.

નવાનગર રાજ્યમાં પાળા બાંધવાનું સ્તુત્ય કામ રજાપૂત મનાજ તરસી ઉપાડવામાં આવ્યું છે, તેમાં મોટું રહસ્ય રહેલું છે. બહાં મહાસે આસ સુદેવની મરકરી કરે છે, પણ તેની કિંમત મમય આપ્યે જાણ્યે.

આખા મુંબઈ દવાકામાં ખેતીની કોલેજ આવ પુનામાં એક રહે છે. કાલિયાવાડ જેવા ખેતીપ્રધાન દેશમાં એક પણ ખેતી-દાગડ નથી, એ ખરેખર દિવ્યરીતીનો ચાર છે. કાલિયાવાડની ૮૦

ટકા વસ્તી જેતી ઉપર નિર્બંધ કરે છે. તે છતાં જેતી સુધારવાના સંગીન પ્રધાને કાર્થ સ્થળે લેવાતા નથી. રાજ્યના પ્રજા અમલદારો જેતીસુધારણા તરફ ધૃણાથી લુએ છે. પુનામાં માત્ર મેટ્રિક થયા પછી વિદ્યાર્થી દાખલ થઈ શકે છે.

અત્રી કોલેજ કાઠિયાવાડ દેશ મારે નકામી છે. આદર્શ જેતી શાળા એવી હોવી જોઈએ કે જ્યાં ખેડૂતોના દીકરાઓને ગુજરાતી ભાષામાં જેતીવિજ્ઞાન પદ્ધતિસર શીખવવામાં આવે. કાઠિયાવાડના મારે પ્રાંતમાં એક આવી શાળા સ્થાપવી ખાસ જરૂરની છે. જેતી શાળા સ્થાપવામાં દર વરસે રૂપિયા પાંચ હજાર જેટલું જ રાજ્ય ખચર ભોગવવું પડે; તે છતાં આ દિશામાં કોઈએ લક્ષ આપ્યું નથી એ ખરેખર ખેડની વાત છે.

હેવટમાં જેતી દૃષ્ટિએ કાઠિયાવાડ પ્રદેશમાં નાના નાના ઉપયોગી થઇ પડે કે જ્યારે કાઠિયાવાડમાં જંગલો વધે અને ખેતરે પાળા બંધાય.

તેમજ જે ઉપાયો આ લેખમાં સૂચવ્યા છે, તે તરફ કુલંક્ષવામાં આવશે તો લેખને મથાળે મેં જે પ્રમાણ ચિહ્ન મૂક્યું છે તે એકી નાખી મારે લખવું જ પડશે કે, "કાઠિયાવાડની રજા નશ્કના બલિધમાં રેતીનું રજુ બનશે."

પ્રજુ તે સમય ન દેખાડે.

('મુંબઈ સમાચાર' ના એક અંક)

૭૧૫૨-મન એ શું છે ?

તત્ત્વજ્ઞાન અને ધર્મની દૃષ્ટિએ મનવું પૃથક મેરમેરિકમ અને દિપ્તોદિકમમાં રોગીને બેહોશ કૃત્રિમ નિદ્રાવસ્થામાં લાવીને તેને વારંવાર સૂચના કરવા એના રુબ્જામને હાથમાં લઈ હાથને ખંખેરી તે દ્રવ્ય છે. તે પછી હાથ ધોઈને હાથમાં શુદ્ધ પ્રાણચક્રિત

તેના સરીરમાં પ્રવેશ કરાવે છે. પરંતુ આધુનિક ડોક્ટરો જે પ્રસિદ્ધ માનસશાસ્ત્રીઓ છે, તેઓ આ સિદ્ધાંતને માનતા નથી. મેરમેરિઝમ અને હિપ્નોટિઝમના પ્રયોગોને સુચિશિત વર્ગ માનતો નથી; કારણ કે આ પ્રયોગ બધા લોકો ઉપર સફળતાપૂર્વક થઈ શકતો નથી. અર્થાત્ બધા લોકોને તેમની ધમ્મઝા વિરુદ્ધ નિદ્રિત અવસ્થામાં નાખી શકાતા નથી. આગકાલ રોગનિવારણમાં માનસચિકિત્સાશાસ્ત્રને પ્રધાન-સ્થાન આપવામાં આવે છે. રોગી નિદ્રિત અવસ્થામાં હોય, અથવા ન હોય, તેની કંઈ બધું જરૂર નથી. માનસચિકિત્સાનો સિદ્ધાંત છે કે, જો તમારા સરીરમાં કંઈ પીડા અથવા વેદના થતી હોય તો મનને તે સ્થાન પર પાંચદસ મિનિટ એકાગ્ર કરો; કહો કે, " પીડા દૂર થઈ જતી, પીડા દૂર થઈ જતી, " તો ખરેખર ચોકાગ વખતમાં આરામ થવાનું જણાઈ આવશે અને બધું દુઃખ-દર્દી નાથ પામશે. એકત્રનાદારાગ પોતાના અને બીજાના રોગને દૂર કરી શકાય છે. માનસચિકિત્સાનું બધું રહસ્ય એકાગ્રતામાંજ રહેલું છે. જે પ્રમાણે સૂર્યનારાયણનાં છૂટાંબવાયાં કિરણ અગ્નિ ઉત્પન્ન કરી શકતાં નથી, પણ જ્યારે તે અગ્નિની શીથી (લેન્સ) કે દર્પણદ્વારા એકઠાં કરવામાં આવે છે કે તરત અગ્નિ ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. ચંચલ મન અને અસ્થિરતામાં કંઈ શક્તિ નથી. જ્યારે ચંચલ મન સ્થિર થઈ જાય છે, ત્યારે તે પોતાનું અદ્ભુત સામર્થ્ય બતાવી દે છે. બધી શક્તિઓ કરતાં તેની અગ્રાધ શક્તિ છે.

સાચાઓનું કથન છે કે, મનની કદરના ચક્રીજ આ સૃષ્ટિની રચના થઈ છે. સરીરના પ્રત્યેક અવયવના આત્મ અવનમાં મન બાપી રહેલું છે, મનનું આધિપત્ય બધા ઉપર છે. રોગ ઉપર પણ મનની સંપૂર્ણ સત્તા છે, એટલા માટે મન શું છે, મન-હોને કહે છે, એ જાણવાની ખાત્ર જરૂર છે. મનઃસક્રિયા જાણનારા અનુભવીઓનું કહેવું છે કે, મનજ સરીરનું રક્ષણ કરે છે. તેન જનજ સરીરનો નાશ કરે છે, મનજ જિવાડે છે ને મનજ મારે છે. રોગ પણ મનનો છે. રોગનું કારણ પણ મનજ છે. મનમાંજ સાચા કરચનો સક્રિય છે. સરીરરચનાના, રોગના અને સરીરને રચતી રાખનારા મન શું શું વિવ-

સહ્ય કામ કરે છે, તેજ શોષ અને અન્વેષણ આધુનિક પાઠ્યાલ ડોક્ટરો અને સુપ્રસિદ્ધ માનસશાસ્ત્રીઓ બહુ આનંદથી કરી રહ્યા છે.

મન શું છે ?

મન એ શું છે અને તે શાનું બનેલું છે, તેની ન્યાય્યા વિદ્યાન લોક જુદી જુદી રીતે કરે છે. ડોક્ટર મોડરને મનનો અર્થ એવો બતાવે છે કે, મન-વિચાર-શક્તિ-ભાવના, ઇચ્છા અને બીજી સંકલ્પ-શક્તિનું તત્ત્વ છે. મનનો મૂલ્ય 'બાહ્ય' બાજુના મારે વિચારશક્તિનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ.

મનનું સ્થાન

શરીરમાં મનનું સ્થાન ક્યાં છે એ બાજુનું બહુ આવશ્યક છે. સાધારણ રીતે મનનું સ્થાન મસ્તિક (માથું) માનવામાં આવે છે. કાંઈ માનસશાસ્ત્રીઓનો મત તેનાથી જુદો પણ છે. તેમનું કહેવું છે કે, મનનું સ્થાન મસ્તક નથી પણ, મન બધા શરીરના અણુ અણુમાં વ્યાપ્ત છે. માનસશાસ્ત્રી અલમર્ટનો મત એવો છે કે મસ્તક કેવળ તક-શક્તિ અથવા બુદ્ધિનું સ્થાન છે. મન-શક્તિ-પ્રેરણા-બુદ્ધિ આદિ શક્તિઓ આ ઠેકાણે નથી. ડોક્ટર મોડરનેનું કહેવું છે કે, મસ્તક એવું કારણ છે કે, શરીરના બધા અવયવો પોતાનું દૈનિક કાર્ય પોતાની આદતોના કારણેથીજ કરે છે. ડોક્ટર હેમ્લિનનું કહેવું છે કે, પ્રેરણાશક્તિનો મસ્તક સાથે કંઈ સંબંધ નથી. ધણી જાનવરો મનુષ્યોની અપેક્ષાનાં કંઈ કાર્ય પોતાની પ્રેરણાશક્તિ કરતાં વધારે ચતુરાઈથી કરે છે. તેમનું મસ્તક અપૂર્ણ છે અને કેટલાંકમાં મગજ હોતું પણ નથી. પ્રોફેસર એન્ડ્રેયોનો એવો મત છે કે, માણસ બધામાં હોય છે ત્યારે તેનું મસ્તક શાંત રહે છે અને નાચક ન્યાંમુધી માણસ છે ત્યાંમુધી શરીરનું રક્ષણ કરે છે. શાસ્ત્રીઓનું કહેવું છે કે, જાનવરોમાંથી બેળું (મસ્તકનો અભાગ) કાઢી લેતાં પણ એ પોતાનાં બધાં કામ બહુ આસરથી કરી શકે છે. કદુઆ આદિ જાનવરોનાં બેળાં કાઢી લઈને નોંધાયેલા પશુઓ છે કે, તેઓ પોતાનાં બેળાં વિના પણ કામ કરી શકે છે.

છે. તેથી તેમનામાં મનઃશક્તિ દેખાઈ આવે છે.

આ ઉપરથી ઘણા જણનો એવો મત છે કે, મનનું ઠેકાણું મસ્તક નથી. મસ્તક વિના પણ માનસિક કાર્ય થઈ શકે છે. મન કોઈ પણ પદાર્થથી દેખી શકાતું નથી, પણ પદાર્થદ્વારા વ્યક્ત થાય છે. મનુષ્યના શરીરના પ્રત્યેક અણુ અણુમાં મન રહેલું છે, એટલુંજ નહિ પણ જગતની બધી વસ્તુઓમાં મન હાજર છે. એટલે કે તે આખા જગતમાં વ્યાપેલું છે, અર્થાત્ એ સર્વવ્યાપક છે. સંસારમાં જે ચમત્કાર દેખાય છે, તે બધા મનનાજ છે. મન સત્વરાત્તર ઓતપ્રોત થયેલું છે એ ચૈતન્યની શક્તિ છે. એ શક્તિ વીજળીની શક્તિથી પણ સૂક્ષ્મ છે. પૈશ્વનિકો કહે છે કે, ચૈતન્યશક્તિના એક પરમાણુમાં ૨,૪૨,૨૫ મણુ વજન ઉઠાવવાની શક્તિ છે.

માણસનું મન બે પ્રકારનું છે. એક પ્રકટ મન અને બીજું શુભ મન. પ્રકટ મનનેજ જાણ મન, ચેતન મન અને જમન મન પણ કહે છે. શુભ મનને આંતર મન, અચેતન મન અને પ્રસુપ્ત મનથી પણ લોકો ઓળખે છે. અંગ્રેજીમાં પ્રકટ મનને આત્મસદ્શી કહે છે અને શુભ મનને પરલક્ષી કહે છે, એવો આધુનિક માનસશાસ્ત્રીઓનો મત છે. પ્રાચીનકાળના શાસ્ત્રીઓ બાન અથવા ચેતનાનેજ મન માનતા હતા અને તેમનો એવો નિર્ણય હતો કે, બાન વગરનું જે કામ થાય તેનો સંબંધ મગજ સાથે રહેલો છે.

આપણે ખાઈએ છીએ, પાણી પીએ છીએ, કામ અને શ્રવન-વ્યવહાર પણ કરીએ છીએ, તેનું જ્ઞાન આપણને છે. આપણે જે ભોજન જમીએ છીએ તે પેટમાં જાય છે. જઠરાગ્નિ તેને પચાવે છે, ત્યાંથી આંતરડાંમાં તેનો રસ થાય છે, પછી લોહી અને માંસ થાય છે. આ બધી ક્રિયા યી રીતે થાય છે, તેનું જ્ઞાન માણસને હોતું નથી. લોહી હૃદયના દમને શરીરના દરેક પરમાણુને પુષ્ટ કરે છે અને શરીરમાં બધે ફરે છે. શરીરનો દરેક અવયવ પોતાનો ખાસકર્યાવંશરમાંથી લઈ પોતાની શક્તિ કામન રાખે છે. શરીરની દૃષ્ટિ, કુદૃષ્ટિ કે નાથ સ્વાભાવિક રીતે થવાજ કરે છે, પછી આપણને તેનું જ્ઞાન દે. જ અવચ ન હોય, પ્રત્યેક અવયવ નિયમિત રીતે પોતાની

કાર્ય કર્યું નય છે. તેની ઉપર આપણું હૃદય રાતદિવસ ઘડકુલ રહે છે. કાળજી સંક્રાન્તો અધિકાર ચાલતો નથી આપણી મૂઝા પ્રમાણે ત્યાં ચાલી ઘડકું નથી. લોકી આખા શરીરમાં ફરતું રહે છે, કાળજી શરીરમાંથી એર ચૂસી લે છે. પેટ ખોનકને પચાવે છે, ફેફસાં શ્વાસ-ક્રિયા કર્યું નય છે, દાડકાં લોકીમાંથી ચૂનાનું સર્વ ખેંચી લે છે. આપણે કાંઈ પણ રાગ ઉપર દવા લઇએ છીએ તેને કાળજી દવા હોય તો કાળજી તેને ખેંચી લે છે. હૃદયની હાય તો હૃદય તેને ખેંચી લે છે. શરીરના કોઈ ભાગ ઉપર જખમ થયો હોય, તો તે ભાગ પોતાની મેલે ધીમે ધીમે સાજો થતો નય છે. દાડકું ભાંગી ગયું હોય તો તે ધણે દિવસે પોતાની મેલે સંધાઈ નય છે. હાથ-પગના નખ લેવગઆ પછી ફરી પોતાની મેલે વધે છે.

આ ઉપરથી એવું નિષ્કાસ છે કે, પ્રત્યેક અવયવમાં રચના બહુ છે અને તે મનઃશક્તિ આપણી પ્રાંત મનઃશક્તિ અભ્યાસથી એવું નિષ્કાસ છે.

આ ઉપરથી એવું જણાય છે કે, પ્રત્યેક અવયવમાં સ્વતઃ પ્રતિ-
 બળ અથવા મનઃશક્તિ છે અને તે મનઃશક્તિ આપણી પ્રકટ મન-
 શક્તિથી જુદી છે. શરીરરચનાના સુક્ષ્મ અભ્યાસથી એવું જણાય
 છે કે, જોન મનઃશક્તિ સિવાય બીજી યુક્ત મનઃશક્તિ પણ છે, જે
 આપણા જીવનમાં ન આવે તે પ્રમાણે શરીરનું રક્ષણ કરે છે. તેમ
 પ્રત્યેક અવયવ ઉપર પોતાનો અધિકાર ચલાવે છે. આ શક્તિ યુક્ત
 મનને આધીન છે. આ યુક્ત મન શરીરનું રક્ષણ કરવા માટે ઘડા
 તરફ રહે છે. જ્યારે શરીરમાં ખરાબ જંતુ ઉત્પન્ન થાય છે, તે
 વખત શરીરના આંત્ર અથવા બેગા યક તેની સાથે લડાઈ કરી તેનો
 નાશ કરે છે. શરીરમાં ચરદી, મરમી પણ શરીરની હાલત પ્રમાણે
 વધે ઘટે છે. જ્યારે શરીરમાં ઝેરી તત્વો વિશેષ પેદા થવા માંડે છે,
 તે વખતે તેને જઠાર કાઢી નાખવા માટે જંતુ મરમી ઉત્પન્ન થાય છે.
 આમ મરમીને આપણે તાવ કહીએ છીએ. જ્યારે પાચનશક્તિમાં
 મોટું વિકાર ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે કિડની અને દંત થવા
 માંડે છે અને તેનાથી ચપેલો વિકાર જઠાર નીકળી જાય છે. જો
 ફેફસાંમાં કાંઈ વિકાર થાય અથવા જઠાર કોઈક યક થવા દોષ તો
 ઉત્તર-પાંચી યક ફેફસાંમાંથી તે જઠાર નીકળી જાય છે. નાકમાં

કાંઈ ચાહ્યું મથું હોય તો જીંઠા આવીને બહાર નીકળી જાય છે. શરીરના ચાનતંતુ બ્યારે યાકી જાય છે, ત્યારે ગાઢ નિદ્રા આવી ચાનતંતુઓને વિગ્રામ મળે છે. શરીરમાં દુઃખ, દર્દ અને રોગથી રક્ષણ કરવા માટે તેમાં સ્વાભાવિક રીતે શક્તિ રહેલી છે, જે ગ્રામ મન છે. તેજ આ બધી ક્રિયા કરે છે.

પ્રાચીનકાળના માનસશાસ્ત્રી અને શરીરશાસ્ત્રીઓનો એવો મત હતો કે, શરીરની દેવ અથવા આદતથી તેની અંદર બેભાનથી બધું કામ થતું હતું. પણ પ્રોફેસર ફ્રેડરિક મેયરે હિપ્નોટિઝમ કરવાથી માલૂમ પડ્યું કે, મૃગી હિસ્ટીરિયા, મૂર્છા અને ભરનિદ્રામાં ચાલનારા માણસોનું બારીકાઈથી નિરીક્ષણ કર્યું અને વીસ વરસ પુર્વે તેનું અધ્યયન કરી નક્કી કર્યું કે, આપણી પ્રકટ મનઃશક્તિથી બીજી ગ્રામ મનઃશક્તિ પણ છે અને તેનામાં વળી બીજી મહાન ગ્રામ શક્તિઓ રહેલી છે. આ શક્તિ મેસ્મેરિઝમથી સચેત થયેલા પુરોમાં, સમાધિરથ થયેલા પ્યાનીઓમાં, નિદ્રાવશ થયેલા લોકોમાં, કવિઓમાં અને તત્ત્વવેત્તાઓમાં પોતાનો અદ્ભુત ચમત્કાર દેખાડે છે. કેટલાક શોષકો પોતાના વિચારોને વિચારોમાં આ પ્રમાણે સમાધિરથ થઈ જાય છે. તેમને પોતાના દેહનું પણ જ્ઞાન રહેતું નથી અને ગ્રામ મનની મદદથી મનુષ્યજાતિના કલ્યાણ માટે મહાન શોધો કરે છે. નિદ્રાવશ થયેલો માણસ (જેને અંગ્રેજીમાં સોગ્નેંસુસિસ્ટિક કહે છે તે) ભરનિદ્રામાંથી એકદમ જાગી જશે થઈ જાય છે, લખે છે, કુંચી લઈ તાણું ઉધાડે છે, બારણું ઉધાડે છે, રસ્તામાં ચાલે છે, અને પોતાની સામે ઠાંધ માણસ કે દોર આવે તો તેનાથી ખસી જાય છે. આ બધું કામ તે બધું આખોથી કરે છે. બ્યારે તે જાંઘમાંથી જમીને જોડે છે, ત્યારે તેણે જાંઘમાં કાંઈ કર્યું હોય તે તેને યાદ હોતું નથી. બ્યારે ઠોડ માણસ હાર દિપ્તોટિઝમનો પ્રયોગ કરી તેને બેભાન બનાવવામાં આવે છે, તે વખતે તેનું ગ્રામ મન જગમગ રહે છે ને બ્યારે તે શુદ્ધિમાં આવે છે, તે વખતે તેને ઠાંધ પણ યાદ રહેતી નથી.

આ બધા દાખલાથી પ્રોફેસરે એવું સિદ્ધ કર્યું છે કે, મનના બે સ્વરૂપ છે. જ્ઞાનથી જે કાંઈ કામ થાય છે તે પ્રકટ મનથી થાય

છે અને શરીરમાં, નિદ્રામાં, મેસ્મેરિઝમમાં, સમાધિમાં, દિરૂટીરિયામાં અને બૃતપ્રવેશમાં, ગ્રુમ મન બન્યુંત યર્ષ પોતાનું કામ કર્યે જાય છે અને પ્રકટ મન વિચાર કરવામાં, તેમ નિરીક્ષણ કરવામાં રોકાયેલું રહે છે અને શુદ્ધિમાં જેટલાં કામ યાય છે તે બધાં તે કરાવે છે અને જ્ઞાન આણ્યું જાય છે તે આ મન પણ ત્યાંથી આણ્યું જાય છે.

૧. શરીરના પ્રત્યેક અવયવમાં, અણુઅણુમાં મન વ્યાપ્ત છે. ગ્રુમ મન શરીરનો બધો બ્યાપાર ચલાવે છે. શરીરની રચના, પોષણ, બુદ્ધિ અને સંગઠન નિયમિત રીતે ગ્રુમ મનના હુકમ પ્રમાણે જ યાય છે. રોગોનો નાશ કરી શરીરને નીરાંગી કરવાની પણ તેનામાં શક્તિ રહેલી છે.

૨. ગ્રુમ મન રાત-દહાડો સ્વતંત્રતાથી પોતાનું કામ કર્યે જાય છે. આપણી આસપાસ જે કાંઈ કામ યર્ષ રહ્યું છે, તે બધાનો તે હિસાબ રાખે છે. તેના બંડારમાં સંપૂર્ણ સ્મરણશક્તિ રહેલી છે. બધા અનુભવોનો સંગ્રહ કરી પોતાના બંડારમાં જમા રાખે છે અને બધા સનાયુઓ પર તેનો અધિકાર છે.

૩. પ્રકટ મન ગ્રુમ મનની પાસે પોતાની ઇચ્છાનુકૂળ કામો કરાવી શકે છે. જ્યારે શરીરમાં કોઈ કામ વ્યવસ્થિત રીતે ના હોય તો પ્રકટ મન તેને જે કાંઈ હુકમ કરે તે પ્રમાણે તે તરત કરી દે છે અને તેની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તે છે.

૪. શરીરના જે અવયવમાં અથવા શરીરના કોઈ ભાગમાં રોગ થયો હોય, તે તે અવયવના મનને અથવા તે ભાગના મનને સૂચના આપે કે રોગ દૂર કરી દે. આથી અવશ્ય તે સ્વીકાર કરી લે છે અને તમારી આજ્ઞાનુસાર વ્યાધિને દૂર કરી દે છે.

૫. આપણા પોતાના ગ્રુમ મનને સૂચના આપ્યાથી પણ વ્યાધિ, રોગ, દુર્વ્યસન અને દુર્ગુણ વગેરેને તે દૂર કરી દે છે. આ પ્રકારે બીજા માણસના ગ્રુમ મનને સૂચના આપ્યાથી તેના રોગ વગેરે પણ નાશ પામે છે.

૬. જે માણસ ઉપર માનસચિકિત્સાનો પ્રયોગ કરવાનો હોય,

તે માણસ આપણી પાસે હોય અથવા દૂર હોય (સ્થળ વગેરે માટે કંઈ જોવાનું નથી, તેમ તેને આ વાતની ખબર હોય અથવા ન હોય) તેના આવા રોગ, દુર્ગુણ અને દુર્વ્યસન આદિ બધું દૂર કરવા માટે પણ સફળતાપૂર્વક પ્રયોગક્રિયા કરવામાં આવે છે.

૭. પૂર્ણ શ્રદ્ધાથી વારંવાર ગ્રુમ મનને આપણી ઇચ્છા પ્રકટ કરવી જોઈએ. એક વાર સૂચના આપ્યાથી કંઈ કામ થતું નથી. કોઈ રોગ માટે જ્યારે વાર સૂચના આપ્યાથી તે મટી જાય છે અને કોઈ રોગો પંદર મિનિટ કે અર્ધા કલાકમાં નાશ પામે છે. કોઈ રોગ કે દુર્ગુણને દૂર કરવા માટે એક અઠવાડિયું, એક મહિના ને બે મહિના પણ લાગે છે. આપણું પોતાનું ગ્રુમ મન આપણી ઇચ્છા પ્રમાણે જરૂર રોગનો નાશ કરી દે છે.

૮. જ્યારે પ્રકટ મન પોતાનો કારભાર બરોબર કરતું નથી, તે વખત ગ્રુમ મન જાગ્રત થઈને પોતાનો ચમત્કાર દેખાડી આપે છે. ગ્રુમ મન ઉપર સૂચનાશક્તિ અને કલ્પનાશક્તિથી અધિકાર પ્રાપ્ત કરવામાં આવે છે. ગ્રુમ મન કલ્પનાશક્તિને આધીન છે. આપણે તેને જેવી સૂચના આપીશું તેવુંજ તે કરી દેખાડશે.

૯. માનસશાસ્ત્રના પ્રયોગ કરનારને એ યાદ રાખવાનું આવશ્યક છે કે, મનમાં બધી જાતનું બળ અને અમોઘ સામર્થ્ય છે. મનનું સર્વ સ્થળે ને બધાંની ઉપર સામ્રાજ્ય છે, એટલા માટે વાસિકારમાં પણ કહેવું છે કે:-

મનો હિ જગતાં કર્તા મનો હિ પુરુષઃ સ્મૃતઃ ।

મનઃ કૃતં કૃતં લોકે ન શરીર કૃતે કૃતમ્ ॥

અર્થાત્ ત્રિલોકને ઉત્પન્ન કરનારું મનજ છે અને પુરુષ પણ મનજ કહેવાય છે. લોકમાં મનનું કંઈક તેજ કંઈક છે; શરીરનું કંઈક તે કંઈક નથી.

મહાત્માઓનો સિદ્ધાંત છે કે:-

મન एव मनुष्याणां कारणं बंधमोक्षयोः ।

મનજ માણસને બંધ અને મોક્ષનું કારણ છે. વળી જ્યત કહે છે તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે:—

જિતં જગત્ કેન મનો હિ ચેન ।
તેષુ પોતાનું મન જ્યતું તેષુ જ્યત જ્યતું.

(મહિરત્નમાળા-શ્લોક. ૧૧)

પ્રધ્વાદજ્યે દિરણ્યક્રયિયુને કન્યું છે કે, જો તમારું એક મનજ તમે છો તો ખરા જળિયા અને મન ના જિતાય તો મહાકાવર છે.

કસ્યાસ્તિ નાથ મનસો હિ મોક્ષઃ ।

કોનો નાથ યવાથી મોક્ષ થાય છે તો કહે છે કે, મનનો નાથ યવાથી મોક્ષ થાય છે. (મહિરત્નમાળા-શ્લોક. ૨૩)

મનનું સ્વરૂપ:—

અયં સોહમિદં તન્મે ઇતાવન્માત્રકં મનઃ ।

આ તે હું, તથા આ અને તે મારું એમ થયું એટલુંજ મનનું સ્વરૂપ છે, એટલા માટે મનને નિર્મળ રાખવું.

મનમાં રોગોને દૂર કરવાની પણ શક્તિ છે. વારંવાર વિચારોનું મનન અને દંડતાપૂર્વક બોલેલાં વાક્યો વડે કરેલા નિશ્ચયથી તેનામાં બળની વૃદ્ધિ થાય છે અને તે દંડ થવું જાય છે. સતી વખતે જો તમે એ વાક્યો ઉપર વારંવાર પૂર્ણ દંડ થવાથી વિચાર કરશો, તો ઘોઝાળ દહાડાના અભ્યાસથી તમારો નિશ્ચય દંડ થઈ જશે.

૧૦. આપણા શરીરના આરોગ્યનું રક્ષણ, આપણું ગુપ્ત મન સ્વાભાવિક રીતે ઉત્તમ પ્રકારથી કરે છે. તેને માટે આપણે બીજું કંઈ કરવું પડતું નથી. આપણું એટલુંજ કરવું છે કે, આપણા શરીરમાં કોઈ વ્યાધિ આવૂંમ પડી આવે કે તરતાતરત ગુપ્ત મન અને શરીરના અણ અણનાં બીજાં અસંખ્ય મનને વારંવાર એવી મૂંચના આપવી કે, તમે તમારા કર્તવ્યકર્મમાં બરોજર ચિત્ત રાખો, વારંવાર તેને આરા આપીને તેને પોતાનું કાર્ય ઠીક ઠીક કરવા માટે કહેવું એજ માનસચિકિત્સાશાસ્ત્રનો મુખ્ય સિદ્ધાંત છે.

(' મુંજશ સમાચાર 'ના દીપોત્સવી અંકમાંથી)

ADARSH

JAN

BIKANER

૬૧૫૩-પુનર્જન્મના પુરાવા

(લેખક:-એક જ્યોતિષી)

બેહતર વર્ષો પૂર્વે મેં તારું ખૂન કરી નાખ્યું હતું

મનુષ્યની સ્મૃતિ ધણી નિર્બળ છે. પાંચદશ વર્ષ ઉપર બનેલા મુક્તમગ્નગો લાગ્યેજ યાદ રહી શકે છે. શૈશવ સમયનો ઇતિહાસ સદ્ય કોઈ બૂલી જાય છે. “હું” છ માસનો કે એક વર્ષનો બાળક હોય અને આવા પ્રકારનું જીવન ગાળે” એમ કોણ કહી શકે છે? બાલ્યાવસ્થામાં મૃત થયેલાં માતા-પિતા ને અન્ય સ્નેહીઓનું મુખરમરણ બૂંસાઈ જાય છે.

માનવસ્મૃતિ આટલી નિર્બળ હોવા છતાં પણ કોષ્ઠક અગ્નિપ્રયોગ પ્રદેશમાં જતા અથવા અપરિચિત સ્થાન કે મકાનની મુલાકાત લેતાં આપણને ધણી વાર જીંડે જીંડે લાગે છે કે, આ સ્થળ તદ્દન અપરિચિત નથી. કોષ્ઠક વખતે આપણે જોયું હોય એમ મનમાં લાગ્યા હોય છે. આવી લાગણીને મારે કંઈ પણ કારણ આપી શકાતું નથી.

અસાધારણ કૌશલ્ય

કેટલાક બાળકો એક લઘુ વયથીજ અમુક વિષયમાં અસાધારણ કૌશલ્ય બતાવે છે. મણિત જેવા મદન વિષયમાં કેટલાક બાળકો અદ્ભુત પ્રગતિ કરી શકે છે. કોઈ સંસ્કૃતમાં તો કોઈ અન્ય ભાષા-ઓમાં અસામાન્ય સ્વચ્છતા અભ્યાસ કરી શકે છે. સામાન્ય છુદ્ધિવાળા બાળકોને અથવા તો મોટી વયના મનુષ્યોને શીખતા જેમાં વર્ષો લાગે તે ઉપર્યુક્ત અસાધારણ કૌશલ્યવાળાં બાળકો અલ્પ સંખ્યામાં જ મળે શકે છે.

જન્મથીજ કેટલાંક બાળકોમાં કેટલાક આગળ પડતા યુગો જોવામાં આવે છે. પાંચસાત વર્ષની વયમાળા મુદ્ધ અથવા તો બેપાંચ વર્ષના અન્ય સાદાસરના પ્રવૃત્તિઓ પ્રત્યેના તેનો સ્વાભાવિક પક્ષપાત બાળક તેના વર્તનથી જણાવી આપે છે. મદન યોદ્ધાઓ, વિજ્ઞાનજ્ઞો, વિદ્વાનો, સાક્ષરો, કવિઓ અને કલાકારોની બાલ્યાવસ્થા-

માંથીજ તેમના કેટલાક ગુણો સ્પષ્ટ જણાઇ આવે છે, એ વાત તો ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ છે.

આ ઉપરાંત કેટલીક વિચિત્રતાઓ જન્મની સાથેજ લીટરી આવે છે. અમુક માણસને જોતાંજ આપણે કાંઈ પણ ખાસ કારણ સિવાય તેના તરફ કાંઈ ગુમ આકર્ષણથી જોયાપણે હીએ એજ પ્રમાણે કેટલાક તરફ કાંઈ પણ દેખીતા કારણ વિના તિરસ્કાર અને અનાદરની લાગણી ઉદ્ભવે છે.

પૂર્વજીવન

આ સધળાં દષ્ટાંતો પરથી ઘણાક વિદ્વાનો એમ માને છે કે, પ્રત્યેક મનુષ્યનું પૂર્વજીવન હોવાનો સંભવ છે અને તેમ હોય તોજ ઉપર જણાવેલી સધળી વિચિત્રતાઓ સકારણુ સમ્પન્ની જાય છે.

પૂર્વ અને પૂર્વજન્મના સિદ્ધાંતમાં આર્થ પ્રજા તો અનાદિકાળથી માન્યતા ધરાવે છે. એજ પ્રમાણે બૌદ્ધમતના સધળા માનવીઓ પુનર્જન્મમાં દડતાથી માને છે. તેમના મત પ્રમાણે તો મનુષ્યની આજે જે સ્થિતિ હોય તેને માટે તેનાં આગલા જીવનનાં કર્મો જવાબદાર છે. ગયા જન્મોમાં તમે જેવાં કર્મો કર્યાં હોય, તેનું પરિણામ શુભ અથવા અશુભ આ અને આવતા અસંખ્ય જન્મોમાં તમારે ભોગવ્યેજ છૂટકો. એક બાજકે ચહેનચાહને ત્યાં જન્મી ચક્રવર્તી સમ્રાટ બને અને બીજું બાજક તેજ ફણે કાંઈ બિખારણને ત્યાં અવતરી ભિક્ષા માગવામાં બાકીનું જીવન માળે છે. એ સ્થિતિને માટે જત જન્મોનાં કર્મોજ જવાબદાર હોય શકે એમ તેઓ દડતાથી માને છે. પૌર્વાત્ય દેશોમાં આવી માન્યતાઓ તર્કન સ્વાભાવિક ધર્મપદી છે. તેમના ઇતિહાસોમાં, ધર્મગ્રંથોમાં, કથાઓમાં, આરાં દષ્ટાંતો વારંવાર વર્ણવવામાં આવે છે અને જનના તત્ત્વથી ચક્રાપૂર્વક માનવામાં આવે છે. આજે પણ લગભગ એવી દ્રષ્ટિ માનવાનો સમુદાય પુનર્જન્મના સિદ્ધાંતમાં માને છે.

યેલજા કે સત્ય ?

પુરાણ અમેરિકામાં આવી જાનેને યેલજા તરીકે હતી માધ્યમાં

આવતી; પરંતુ આ દેશોમાં પણ કેટલાંક એવાં દર્શાવેલાં જીવંતો આવ્યાં છે કે જેથી વિદ્વાનો આ વિષય પર ગંભીર વિચાર કરવાને પ્રેરણા છે. આ દેશોમાંના ઘણાંક વિદ્વાનોએ, સાક્ષરોએ અને તત્ત્વ-વેત્તાઓએ, પુનર્જન્મના સિદ્ધાંતનો અમુક અંશે ઉપાડો સ્વીકાર કર્યો છે અને તેમની માન્યતાને અનુકૂળ એવાં અનેક વ્યાખ્યાનો, લેખો અને પુસ્તકો જનતા સમક્ષ વારંવાર રજૂ કરી રહ્યા છે.

ઇંગ્લેંડના એક વિદ્વાને પોતાનાં સંશોધનથી પ્રકાશમાં આવેલાં કેટલાંક દર્શાવેલાં પ્રસિદ્ધ કર્યાં છે, તે ઉપર્યુક્ત માન્યતાના સમર્થન માટે અને આપવામાં આવ્યાં છે.

એક પંદર વર્ષની બાળા પોતાનાં માનપિતા સાથે ઇંગ્લેંડના એક અતિ પ્રાચીન દેવળમાં પ્રાર્થના કરવા માટે ગઇ. આ રથળે તે ઠી પલ્લુ આગળ આવી નહોતી. દેવળમાં થોડીક વાર ફર્યા પછી તેણે પિતાને કહ્યું: "આ ઠેકાણે હું આગળ આવી હોઇશ. આ રથળ અને છેક પરિચિત જણાય છે." પિતાએ પ્રથમ તો આ વાત હસી કાઢી. પણ પછી તે બાળાએ પોતે ન જોયેલા એવા વિભાગનું વર્ણન કર્યું અને તપાસ કરતાં તે વાસ્તવિક માલૂમ પડ્યું. અમુક ઓર-કામાંથી બહાર જવાનું બારણું મેં જોયું છે. એમ કહેવાથી ત્યાં તપાસ કરતાં બારણું જણાયું નહિ; પરંતુ દેવળના પાકરીએ સ્વીકાર્યું કે, આવું બારણું હવે ખરું પણ જેતલ વર્ષ ઉપરજ પૂરી દેવામાં આવ્યું છે! આ દર્શાવેલી તે સમયે સમસ્ત ઇંગ્લેંડની જનતાનું ખાન ખેંચાયું હતું.

પોતાની કબર જડી

ઈ. સ. ૧૮૮૦ માં એક તરુણ સ્ત્રીને સ્વપ્નમાં સૂચના મળી કે, "તારે ડાર્સેટના પ્રાચીન દેવળમાં જવું." આ દેવળના ઉદ્યાનમાં ફરતાં આ બાળાએ જણાવ્યું કે, "હું અહીંયાં પ્રથમ વસવાટ કરી હતી. તેમજ મારી કબર પણ મારા જૂના નામથી કોતરેલું છે. ઉદ્યાનમાંજ દોઢો લેખો અને દોઢો વર્ષ પૂર્વેનાં પોતાનાં સર્વ સુસંવદ્ધાવાંઓની વિભવ નામદામ સાથે તેણે સવિસ્તર કર્યું

વિવેકી મનુષ્યને અધિકાર નથી. જે તત્ત્વ આપણે જાણ્યું નથી, તે નથી. અમર અસત્ છે એમ કહેવું શોભાયુક્ત નથી. સૂક્ષ્મચરીરને વાસનામય શરીર પણ કહેવામાં આવે છે. વાસના એટલે આપણે જે જે વિચાર કરીએ છીએ, જેવી જેવી ભાવનાઓ કરીએ છીએ, તેનાં સૂક્ષ્મ આંદોલનો મનમાં જામે છે અને તે વડે મન રચાય છે, એટલે શુદ્ધ વાસના વડે મન શુદ્ધ થાય છે અને અશુદ્ધ વાસના વડે મન કામનાવાણું અને ક્રોધી થાય છે. શુદ્ધ વાસનાવાણું મન સાર્વત્રિક કહેવાય છે, સાર્વત્રિક મનને જ્ઞાન થાય છે. જ્ઞાન એટલે પદાર્થનું યથાર્થ સ્વરૂપ જાણવું તે. આ સૂક્ષ્મચરીરમાં ત્રણ ગુણો રહેલા છે:- (૧) સત્ત્વગુણ, (૨) રજોગુણ, ને (૩) તમોગુણ. સત્ત્વગુણ વડે જ્ઞાન થાય છે, રજોગુણ વડે મનુષ્ય નાના પ્રકારની ઇચ્છા પૂર્ણ કરવામાં મગ્નો રહે છે અને તમોગુણ વડે સારું શું છે અને નાશું શું છે, તેનો મનુષ્ય વિચાર કરી શકતો નથી. માટે ધર્મગુરુઓએ તમોગુણ અને રજોગુણને પોતાને વશ કરવા માટે તથા સત્ત્વગુણ ધારણ કરવા માટે ઉપદેશ કરેલો છે. આટલું સમજાવ્યા પછી હવે મરણ એટલે શું તે સમજાવવામાં આવે છે. આપણે આમજ કહી મયા કે, સૂક્ષ્મચરીરનો નાશ ક્યો તેથી જીવનો નાશ થતો નથી. તે સમજાવવા માટે દૃષ્ટાંત આપવામાં આવે છે. એક લાકડી લઇને તેને ભાગી નાખવામાં આવે તો તેથી તેના નાના કડકા થાય છે, તે કડકાને બાળવામાં આવે તો તેની રાખોડી થાય છે. રાખોડીને વધારે બાળવામાં આવે તો તે હવારૂપે ધર્મ જાય છે, એટલે તે આપણી દૃષ્ટિએ જીવમાં આવતી નથી, તેથી તેનો નાશ થયો એમ માની શકાય નહિ; પણ તેનાં રૂપાંતર થયાં, જેમાં કે કડકા, રાખોડી અને હવા; માટે લાકડીનું અસત્ત્વ સ્વરૂપ બદલાઇને તેની જુદી જુદી અવસ્થાઓ થઇ તેથી તેનો નાશ થયો એમ કહી શકાય નહિ. તેજ પ્રમાણે સર્વે પ્રાણીઓ તથા પદાર્થની અવસ્થાઓ જુદી જુદી થાય, તે તેમનો નાશ થતોજ નથી એમ ઉપરના દૃષ્ટાંતથી તમારા જાણવામાં આવ્યું હશે. આનું નામ “મરણ” કહેવાય છે. મરણથી ક્યાનો નાશ થતો? ત્યારે શું થાય છે? એમ પ્રશ્ન કરવામાં આવે તો તેનું સમા-

ધાન આ પ્રમાણે છે. સૂક્ષ્મદેહ રથૂળદેહની અંદર રહેલો છે, એ સૂક્ષ્મ-
દેહ સત્તર તત્ત્વોનો બનેલો છે. તે તત્ત્વો આ પ્રમાણે છે:- (૫) પાંચ
પ્રાણ, (૫) યાનેન્દ્રિયો, (૫) કર્મેન્દ્રિયો, (૧) મન, (૧) બુદ્ધિ,
અર્થાત્ ૫+૫+૫+૧+૧=૧૭ આ સૂક્ષ્મદેહ રથૂળદેહનો નાશ થવાથી
તેનાથી છૂટો પડે છે એટલે તેનો નાશ થતો નથી. રથૂળદેહનો પણ
વાસ્તવિક રીતે નાશ થતો નથી, પણ તે જે પાંચ ભૂતોમાંથી બનેલો છે
તેમાં જે તે તત્ત્વ મળી જાય છે. સૂક્ષ્મદેહ તો કેવળ વાસનાનો બનેલો
છે, તેથી તે કથામાં મળી જતો નથી પણ સદા વિદ્યમાનજ રહે છે.
આ વિષય ઘણો સૂક્ષ્મ છે, માટે તેનું વિવેચન હવે પછી સમય
પ્રાપ્ત થયે કરવામાં આવશે. આ વાસનાનો બનેલો સૂક્ષ્મદેહ તેને
અનુકૂળ એવો રથૂળદેહ પ્રાપ્ત થતાં તેમાં જોડાય છે તે ફરીથી
પિતાના વીર્યમાં ઉત્પન્ન થઈ, માતાના ગર્ભમાં વીર્યનું પતન થવાથી
માતાના રજમાં મળી તેનો દેહ બંધાય છે, જેને આપણે રથૂળદેહ
કહીએ છીએ. તેનો જન્મ ફરીથી પોતાના પૂર્વજન્મની વાસના અનુ-
કૂળ દેહમાં-રથૂળદેહરૂપે સંસારમાં અવતરે છે. “એનું નામ પુન-
ર્જન્મ.” પોતાને અનુકૂળ રથૂળદેહની પ્રાપ્તિ થવાના વચલા વખત-
માં આ સૂક્ષ્મ વાસનાવાળો દેહ આ અનંત બ્રહ્માંડમાં પોતાને અનુકૂળ
ગોઠ રિયતિમાં રહે છે, એ રહેવાની રિયતિને આપણાં શાઓમાં સ્વર્ગ,
નરક એવાં રૂપકથી વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. આ વાસનામય દેહ
ત્યાંસુધી રથૂળદેહરીરમાં ન આવે ત્યાંસુધી તેનામાં નવી વાસના
ઉત્પન્ન થતી નથી. પણ તે બ્યારે રથૂળદેહમાં જન્મ લે છે એટલે
રથૂળદેહની સાથે જોડાય છે, ત્યારેજ તે નવાં કર્મ કરી નવી વાસ-
નાઓ વડે પુષ્ટિ પામે છે. હવે તે જન્મ પામી બીજી સારી વાસનાઓ
પામી સારાં કર્મ કરે છે તો તે ઉત્તમ માર્ગે જાય છે અને જે નહારી
વાસનાઓ પામી નહારાં કર્મ કરે છે તો તે નહારે માર્ગે જાય છે. આ
દારબુને લઈને આ રથૂળજન્મતને કર્મલોક એટલે નવી વાસના પ્રાપ્ત
કરવાનું રથાન કહેવામાં આવે છે. જે ધર્મોના અનુવાદોએ કહે છે
કે, મૂઆ પછી તરત સ્વર્ગમાં કે નરકમાં પડાય છે, ને ત્યાંથી ફરીથી
ફરી પણ જન્મ થતોજ નથી એમ કહેવું અન્યાયવાળું છે; કેમકે માત્ર

પાંચ-પચાસ વર્ષના એકજ જન્મથી ફરોડો કે અસંખ્ય વર્ષ સુધી નિરંતર રવર્ગ કે નરક મળે એ તો યદ્યપ્યેથી જૂઠ્ઠાને ફરીથી સુધારવાનો સમય ન આવે, એતો અન્યાયજ્ઞ કહેવાય. કુદરતનો નિયમ એવો હોજ નહિ, તે તો ઘણી દયાળુ છે, તે તો જમડે તેને સુધારે છે, તેને સુધારવાનો પ્રસંગ આપે છે, એમ આપણે ઘણી વાર આપણા મંદ-વાડમાં પણ જોઈએ છીએ. માટે પુનર્જન્મનો પ્રસંગ વારંવાર આવે છે; કારણ કે જો તેમ માનવામાં ન આવે તો એકજ જન્મનો અંત આવે, એટલે અનંતકાલ સુધી રવર્ગ કે નરકમાં પડી રહેવું પડે એ વાત સંભવી શકતી નથી; વળી જે લોકો પુનર્જન્મને માનતા નથી તેમની તે માન્યતા પણ ખોટી છે, કારણ કે આપણે ઉપર જોયું છે કે કોઈ પણ વસ્તુનો નાશ થતો નથી, અને સૂક્ષ્મરૂપે મરતો નથી.

વળી પુનર્જન્મ નથી એવું કહેનારની તકરાર એવી છે કે, વસ્તુનો નાશ થતો નથી એવું અમે ક્યારેય કહીએ છીએ, ને મરણ પછી તે વસ્તુ મમે તે કાર્મરૂપે રહે છે એ પણ ખરું છે, પણ જે વસ્તુ એક વાર હતી તેજ ફરીને અમુકરૂપે થઈ છે એમ સી રીતે માની શકાય ? તેના ઉત્તરમાં અમે નીચે પ્રમાણે પુનર્જન્મ નહિ માનનારાને પૂછીએ છીએ કે, નાનાં બાલક અવતરીને તરત મરી જાય છે, માણસો પણ બધાં સરખું જીવતાં નથી, કોઈ જન્મે છે ત્યાંથીજ ધનવાન હોય છે, કોઈનો જન્મ થવાથી માથાપતું ખારાતું પણ નાશ પામે છે, કોઈ આખી જિંદગીપર્યંત શ્રમ કરીને મરી જાય છે, છતાં તેને એક કોડી પણ મળતી નથી, કોઈને કોઈર વાગતાં દ્રવ્યના ચક્ર મળી આવે છે, એ બધું સી રીતે થતું હશે ? એટલુંજ નહિ પણ આપણે હજારો દેશો, હુઆ, દમગજાજ માણસ જોઈએ છીએ ને તે મરતાં સુધી મુખમાંજ મહાલગ્ના દેખાય છે, ત્યારે સારાનહારામાં ફેર શો ? જમતમાં મમે તેમ ચાલીએ તો સી દરકત છે ? એમજ હોય તો સારાઈ સારું ને નહારાતું નહાઈ એવો જે કારણ અને કાર્યનો સંબંધ છે તે તૂટી જશે અને જમતમાં સંબંધ હોવાને માટે જમતમાં મનસ્વી-સ્વચ્છંદ જેવું કાંઈ હોજ નહિ. જમતમાં સર્વ જનાવ નિયમ અનુસાર યથા કરે છે. માણસો જે જોમ જોમવે છે, તેમને જે રિશ્તિ

પ્રાપ્ત થાય છે, તેમનું આયુષ્ય, તેમજ અહીંયાં જે કયું પણ તે ભોગ્યું નહિ તો તે કરેલું કાણુ ભોગવશે ? જન્મતનો નિયમ એવો છે કે જે કરે તે ભોગવે, એ બધું તેની તેજ વસ્તુ ફરીજ જન્મ પામે છે, તેનો તેજ મુદ્દમદેહ ફરી જન્મે છે, એવું સ્વીકારીએ તોજ ઉપરના પ્રશ્નોના ખુલાસા થાય છે. પુનર્જન્મમાં નહિ માનનારા એમ કહેશે કે, આપણે પૂર્વજન્મ શો હોનો તેની આપણને ખબર નથી, એટલે પૂર્વનાં કર્મો માટે હાલમાં આપણને જે મુખ્ય મળતુ હોય અગર આપણને દુઃખ પડતું હોય તેનો કરો ઉપયોગ નથી, તો તેમનું તે કહેવું પણ યોગ્ય નથી. ગોળ અંધારામાં ખાવાથી પણ કાંઈ કંઠવો લાગતો નથી, તેમ પૂર્વનાં કર્મોનું સ્મરણ ન રહેવાથી તેનું ફળ ભોગવવામાં આપણને કાંઈ પણ પ્રકારની હાનિ થતી નથી. પૂર્વજન્મની સ્મૃતિ આપણને ન હોય એજ સારું છે, કેમકે તેથી આપણનેજ લાભ છે. પૂર્વજન્મના કર્મની સ્મૃતિ જો આપણને થાય તો તેથી સારાંનહારાં કર્મને માટે આપણને એટલો બધો પશ્ચાત્તાપ થાત કે આ જન્મમાં આપણા જેવા અસંતોષી મનુષ્યોને આ દુઃખમય જન્મત નરકરૂપ થાત અને સારાં કર્મ કરી ઉત્તિ પામવાનો ઉદ્ધોગજ કરત નહિ અને તેથી અધોગતિનેજ પામત; માટે જન્મતના ચાલતા નિયમો શા માટે બાંધ્યા, કાણે કયાં, એવી બાંજમડમાં પડ્યા વિના જે વસ્તુ જેમ છે તેમ રહેવા દે, જન્મતના દરેલા નિયમને અનુસરી, સદ્માર્ગે ચાલી, અબ્યુદય તથા શ્રેયસ પ્રાપ્ત કરવામાંજ મનુષ્યજન્મનું કર્તવ્ય છે. તેથી ઉત્તર તર્ક કરવાથી મનુષ્ય અધોગતિને પામે છે. કેટલાક તર્કવાદીઓ પ્રશ્ન કરે છે કે, મૂર્ખને શા માટે જિંદગી લટકાવ્યો છે ? તેને પૃથ્વીમાંથી કેમ ઉમાડ્યો નથી ? એવા પ્રશ્નો કરવા તદ્દન નકામા છે. પૂર્વજન્મની સ્મૃતિ નથી એજ વાત સારી છે, સ્મૃતિ કરતી હોય તો અન્યાસથી ઘણું થકે છે. બાજક અવરે છે તેવુંજ ધાવવા માડે છે, પડી જવાથી રહે છે, જૂખ લાગવાથી રુએ છે, એ બધું તેને કાણુ યાખવે છે ? તે ઉપરથી ખુદ્દુ જણાય છે કે, તેને પૂર્વજન્મની વાતના છે અને તેજ પૂર્વની સ્મૃતિનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ છે.

૫૨ની ઉપર કરોડો જીવ હયાતી જોખવે છે, ને સપજાની સ્થિતિ

રખી જેવામાં આવતી નથી. કાષ્ટ જંગલી તો કાષ્ટ પશુ
 અને બુદ્ધિવાળા, કાષ્ટ લક્ષ્મીપતિ ને કાષ્ટને ખાત્ર સરખું
 નથી, તેમજ ઓઢવા, પહેરવાનું પણ મળતું નથી; કાષ્ટ
 પુષ્ટ તો કાષ્ટ દુર્જા, કાષ્ટ રામથી પીડાતા, કાષ્ટ સુખી, તો
 સુખીજ ગણાય છે. ઈશ્વરે જીવને જુદી જુદી રિયતિમાં કેમ
 આવે પક્ષપાત કરવો ઈશ્વરને જાજે નહિ એમ કાષ્ટ કહે
 કે કહેવામાં આવે છે કે, ઈશ્વરનો પક્ષપાત છેજ નહિ. પૃથ્વી
 નેશાળ છે, જ્યાં અનેક જીવો શિક્ષણ લેવા માટે આવે છે.
 એટલું તો વિશાળ છે કે અનેક જન્મ થયા વિના મળી શકતું
 જેમકે કાંઈ સીખતાં આગળ વધતાં નિશાનિયો પંડિત બને
 જેમજ એક જંગલી અવસ્થામાં પડેલો જીવ નવી નવી નિર્દોષીઓ
 જંગલ સુધારાની ટોચે પહોંચેલા જીવના જેવો યાય છે. જેમ
 તે સારા કર્મ કરતો હશે, તેમ તેમ તેના જન્મો એક પછી એક
 થતા જશે. કર્મ કરવું તેના પોતાના હાથમાં છે અને તેથી દરેક
 જન્મનો આધાર તેના પોતાના ઉપર છે. એકજ માખાપને પેટ
 ઓઢરાઓ અવતરે છે અને તે જન્મેના સ્વભાવ અને ગુણ એક
 જાથી જુદા હોય છે. ઉદાહરણ તરીકે એક બહેનો તો બીજો મૂર્ખ.
 નું કારણ એજ છે કે એ જીવ જુદા જુદા વર્મના છે. હાલમાં
 આ હાખલાઓ ધણા બને છે કે, છેક બાળક હોય છે તેની બુદ્ધિ
 ટાઓની બુદ્ધિને જંગલી નાખે છે. એવા બાળક આ જન્મમાં
 અવધી લેતાં પહેલાં કંઈ કંઈ વિદ્યામાં અત્યંત પ્રવીણતા ધરાવે છે.
 વર્ષની વયનો ઓઢરા મણિતમાં મોટા મોટા પ્રોફેસરોને હંધાવે
 , તેવાજ બીજો ઓઢરા સંગીતમાં એટલી તો પ્રવીણતા ધરાવતો
 હોય છે કે, તેની સાથે મોટા મોટા ગવૈયા પણ દરીશાષ્ટ કરી શકતા
 થી. આટલી બધી વિદ્યાની પ્રવીણતા ક્યાંથી આવી? ઉત્તર એકજ
 છે કે, આગલા જન્મમાં એ જીવે જે અભ્યાસ કરેલો તેનું આ પરિ-
 પામ છે. સર વિલિયમ રોચન હેમિલ્ટન ત્રણ વરસની ઉંમરે દિગ્ધ-
 માપાનો અભ્યાસી થયો અને સાત વર્ષની વયે બલ્લભલાઓને દારાવે
 એમણે એવા તે નીકળી આવ્યો; એટલુંજ નહિ પણ તેર વર્ષની

ઉંમરે તો તેને તેર બાપાનું સારું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું હતું. આપણા પાઞ્ચ-
ળના જન્મોનું આપણને સ્મરણ નથી, પણ તે સ્મરણ નથી માટે
પાઞ્ચલા જન્મ નથી થયા એમ કહેવાય નહિ. આપણી બાલ્યાવસ્થાની
વાર્તાઓ આપણને સ્મરણ કર્યાં સાંભરે છે? આ સાધારણ નિયમ
છે; પરંતુ દાસમાં ધણા જીવો એવા પ્રગટ પડેલા છે કે જેઓ ખુદ્દી
રીતે એમ કહે છે કે, પાઞ્ચલા જન્મમાં અમે અમુક જગ્યાએ ને અમુક
કુટુંબમાં જીવન ધરતા હતા.

આ સિવાય મનુષ્યજીવનનો હેતુ આગળ વધવાનો છે, એમ
ત્યારે આપણે સમજીએ છીએ ત્યારે આપણને ખાતરી થાય છે કે,
એક જીવે જો આગળ વધવા માંડ્યું છે, તો તેને અધવચ અટકાવી
દેવાની ઈશ્વરની ઇચ્છા કદી પણ હોયજ નહિ! જુદા જુદા અનુભવો
લેવાને જીવ પૃથ્વી ઉપર આવે છે. એ અનુભવો લેવા માટે અને
તેમાંથી જ્ઞાન-સાર ગ્રહણ કરવા માટે ઈશ્વર જીવને અહીં મોકલે છે,
તો એ કામ પરિપૂર્ણ કરવાને ઈશ્વર તેને અનુકૂળ તક આપ્યા
વિના કદી રહેજ નહિ.

આવા વિચારોથી પુનર્જન્મનો નિયમ સિદ્ધ થાય છે. માણસનું
બહાર દેખાતું શરીર તો જીવથી જુદું છે. તે જીવનું અંગરખું છે.
એક અંગરખું જૂનું થાય અથવા ફાટી જાય ત્યારે માણસ તેને જેમ
બદલે, તેમજ જીવ શરીરરૂપી અંગરખાને બદલે છે. અંગરખું પહેરનાર
માણસ તો એકજ છે અને અંગરખાં જુદાં અને ધણાં છે, તેમજ
જીવ તો એકજ છે પણ તેનાં શરીર વારંવાર બદલાય છે અને તેનાથી
જુદાં છે. શરીરનું બદલાવું એજ પુનર્જન્મ.

આપણાં સ્મરણાં કમોં સારાં હશે તો દેવતાની જાતિમાં હવે
પણ આપણો જન્મ થશે. જો સ્મરણાંજ કમોં નજાં હશે તો નીચ
ચોનિમાં જન્મ થશે. જેવી કે પશુ, પક્ષિ આદિક અને આપણાં કમોં
જો સારાં અને નજાં એમ મિશ્ર હશે તો મનુષ્યચોનિમાં જન્મ થશે.

શરીરથી જીવ જુદો પડે છે તે સ્મરણ કહેવાય છે એમ આપણે
મન દહી જાય છીએ. એ પ્રમાણે જુદો પડ્યા પછી ફેરવાક સમયે

તે હવે શરીર ધારણ કરીને પૃથ્વી ઉપર પાડે આવે છે. આને પુન-
ર્જન્મ કહે છે એમ પણ આપણે કદી ગયા છીએ. આ પૃથ્વી ઉપરના
વિષયોમાં હવે ત્યાંસુખી લોભાષ્ટ રહે છે, ત્યાંસુખી તેને ફરી ફરીને
પૃથ્વી ઉપર જન્મ લેવો પડે છે; અર્થાત્ જ્યાં સુખી વાસના છે ત્યાં-
સુખી કુઃખ થવાનું છે. કુઃખથી ઘટતું હોય, પરમ સુખમાં રહેવું હોય,
ભોક્ષ ભોજવો હોય, તો વાસના તરફથી એજ તત્ત્વ છે.
('પડકાર'ના એક અંકમાંથી)

૧૫૫-ઘેરાં વાદલોમાં જ્ઞાનૂકતા વિદ્યુતના ચમકાર

શ્રીઓ વીજળીને આકર્ષણરૂપ હોવાની માન્યતા
ધનધેર વાદળ જામે, રજનીની ડાયા જેવો દિવસ બને, દિશા-
ઓમાંથી ભયાનક વેગે પવન ધસમસતો આવે ને બોમમાંથી નખજાં-
ખોચાંનાં હેલ્લ ખેસી જાય એવી મર્જનાઓ સંભળાય, એવા કુબ્ધ
વાતાવરણમાં પૃથ્વી ને બોમને તેજસ્વિસેટી સાંધી દેતી ચપગાના
આંખ આંજતાં ચમકારા મેલે અનુભવ્યા નથી !
વિદ્યુત, વીજળી, ચપગા, ચતુરા એમ અનેક નામ એ લોકોમાં
જોગખાય છે.

આઠ મહિના બાધે છે
“ દંતકથા કહે છે કે ઈશ્વર તેને આઠ મહિના બાંધી રાખે છે ને
“ આપાકનાં પ્રથમ દિવસે મેઘથી રાત જામે ” ત્યારે તેને મુક્ત કરે
છે અને માનવોને યરચરાવતી, ધરતીને યુગ્મવતી તે નિરંકુશ વિકરે
છે. છુલ્લે ત્યારે આકાશમાંથી ભોંય પર જીતરી સત્તાનાથ વાળે છે.
એની ચાલ અતી ઝડપી છે. એનું કાચું તે અતિ તરારથી કરે
છે. એનો વેગ આંખી ચકાતો નથી. એનો ભય અનામ છે. લોકલેલ્લ
ઉપર તેની શેઠ ભયંકર છે.
એની એ વિદ્યુત ક્યાંથી ઉત્પન્ન થાય છે ? તે ક્યારે પડે છે ?
કેવો વિનાશ ફેલાવે છે ?

દર્શાવો

વીજળી પચ્ચાનાં અનેક દર્શાવો જનસમૂહમાં પ્રસિદ્ધ છે. કોઇ ઝાડ, કોઇ લોખંડ કે એવી અમુક વસ્તુઓ પ્રત્યે તે વધુ આકર્ષાય છે, એમ લોકોની માન્યતા છે.

પરંતુ આ મનસ્વી વિદ્યુતથી ચોક્કસપણે બધી જવાનું કોઇ માણસના હાથમાં નથી; કારણ કે તમે ગમે, ત્યાં હો ત્યાં પડોંગીને તે તમારો ઘાત ફરી શકે છે ને કોઇ વખતે તમારાં કપડાંને સહેજ બાળીને તમને સાવ ઇજા વિનાનાં જીવતા રાખે છે.

વિચિત્ર બનાવો

તે તમારા વાગ બાળી નાખે ને તમને જીવતા રાખે, તમારો હાથ કાપી નાખે ને દેહ અખંડ રાખે કે તમારી પાસેના મકાનને જમીનદોસ્ત કરે. એના તરંગોનો પાર પામી શકાય તેમ નથી.

એક માણસ હાથમાં હાથનો પ્યાલો લઇને જતો હતો. એવામાં વીજળી પડી. હાથમાંના કાચના પ્યાલાના સહસ્ર ઠટકા ચઇ ગયા માણસ બચી ગયો.

એક સમયે છ ખેડૂનો ચાલ્યા જતા હતા. વીજળી પડી ને બધાને લાગ્યું કે છ જણા મૃત્યુ પામ્યા હતા. પણ લોકોએ તેમના વહેમ પ્રમાણે જગાં સુધી જમીનમાં તેમને દાટ્યા ને છમાંથી પાંચ જણ જીવતા થયા.

અનામ લાય

લોકવાર્તાઓને એના તાદસ્ય સ્વરૂપે વિદ્યુતનો બધા માનવીને જેટલો લાગે છે, તેટલો બીજી કોઇ વસ્તુને લાગતો નથી. એકજ દાખલો લઈએ. વિદ્યુતથી જેટલાં માણસો મરે છે તે કરતાં અનેકગણાં વધારે મરણો મોટરના અકસ્માતથી થાય છે. છતાં મોટરનો આપણને બધા નથી ને તેમાં વિનાશકોએ બેસીએ છીએ. ત્યારે વીજળીના ચમકારાથી આપણે હાણે હાણે બધા પામતાં ફરીએ છીએ.

એનો આકર્ષક ચમકારો ને ગર્જના એનાં હોય છે કે આપણે ૬૬૫ અંતિ ઝડપથી ધમકયા છાણે છે.

એટલે ત્યારે વીજળીનું તોહાન જાણે છે, ત્યારે માણસ સજામતી.

રયાન શોધીને બેસી જાય છે; છતાં ત્યાં પણ તેનાં અંતરનો દુઃખદ
જરાપણ મટતો નથી.

પતંગથી પ્રયોગ

દેન્કલિન નામના જનવિખ્યાત વૈદ્યાનિકે વિદ્યુતનો ખાસ અભ્યાસ
કયો હતો. તેણે કેટલાએ પ્રયોગો કર્યા હતા. એક પ્રયોગમાં તેણે એક
ખાસ પતંગ બનાવીને તેને જીંચે અતિ ઊંચે ઉડાવ્યો તે પતંગને
તેના ખાસ બનાવેલા દોર મારફતે જીંચે રહેલા વાતાવરણમાં વીજળિક
પ્રમાણનું માપ કાઢ્યું.

વાદળોમાં જન્મ

વિદ્યુતની ઉત્પત્તિ વાદળોમાં થાય છે. સામાન્ય માન્યતા એવી
છે કે ત્યારે મહાભારે જલધરો એકએક સાથે અદશ્ય છે, ત્યારે તે
ધારણાંથી વિદ્યુતનો જન્મ થાય છે.

પ્રયોગશાળાઓમાં વૈદ્યાનિકો આવી કૃત્રીમ વીજળીના તણખા
ઉત્પન્ન કરે છે; પરંતુ માઇક્રો સુધી ધાંખા ટ્રિસોટો તે વાદળોમાંથીજ
ઉત્પન્ન થાય છે.

હવામાં અનેક સ્થળે વીજળીનાં સ્રોતો રહેલાં છે, પરંતુ હવા
એ સામાન્ય પ્રજગતની વિદ્યુતવાહક નથી. અતિ જોરદાર વિદ્યુતપ્રવાહ
સામે હવા વિદ્યુતવાહક બને છે. વાદળોનું ત્યારે બંજાણ પડે છે ત્યારે
તેની વચમાંથી આ સ્રોતોને સાંકળતો એક ટ્રિસોટો નીકળે છે તે
તેને આધારે તે તે માર્ગે વિદ્યુતનો પ્રવાહ નીચે જતરે છે.

કેટલાક કહે છે કે વીજળી નીચે પડ્યા પછી પાછી ઉપર
આવી જાય છે. કોઈ કહે છે કે તે જમીનમાં જતરી જાય છે.

જમીનમાં

એનો આધાર વીજળી પડ્યાનાં રયાનની આસપાસના વાતા-
વરણનો છે. જો તેને વિદ્યુતનો બીજો પ્રવાહ મળી જાય તો તે તેમાં
મળી જાય છે. જો તેને જમીનમાં લઈ જવું કોઈ વાહક મળી જાય,
તો તે જમીનમાં જતરે છે.

વિદ્યુતની આ પ્રકૃતિ પરથી વિદ્યુત સામે રક્ષણ મેળવવાના
પ્રયોગો થયા છે.

તમે ફેટલાંએ જિંયાં ને મોટાં મકાનો પર ત્રાંખાની પટ્ટી એના મથાળેથી જમીનમાં જતી જોઈ દશે.

જિંયાં મકાનો

અતિ જિંયા મકાન પર વિદ્યુત પ્રથમ આકર્ષાય છે. દરે ઇચના ત્રીજા લામનો જેટલો જડો ત્રાંખાનો સળિયો જો મકાન પર જડી દેવામાં આવ્યો હોય, તો તે સળિયો વિદ્યુતને આકર્ષે છે ને તેને સલામત રીતે મકાનને ઇજા કર્યા વિના જમીનમાં ઉતારી દે છે. કોઈ વખતે એ સળિયો સામાન્ય પ્રબલતાવાળા વિદ્યુતને વિખેરી પણ નાખે છે.

દૃક્ષ પર

વિદ્યુત ધણે ભાગે દૃક્ષ પર પડે છે. દૃક્ષોત્તર એને આકર્ષણ હોય છે. દૃક્ષ મારફતે જમીનમાં જિતરવા પ્રયત્ન કરે છે ને તેમ કરતાં દૃક્ષને તે અંદરની બાજુએથી કાઢી નાખી તેના કુરચેકુરચા ઉઠાવી દે છે.

એટલે રક્ષણ માટે વિદ્યુતની આ પ્રકૃતિનો લાભ લેવો જોઈએ. વિદ્યુતવાદક કોઈ પણ સાધન વિદ્યુતને જમીનમાં લઈ જાય છે ને તેનું સાધન આપણી આસપાસ હોય તો તેથી ભય રહેતો નથી. છતાં એ સલામતી સાવ બચાવવું ન જોઈએ. એકિલ ટાવર પર ત્રાંખાની પટ્ટી હોવા છતાં તેની નજીકનાં દૃક્ષો પર વીજળી પડ્યાના દાખલા છે; છતાં આવો સળિયો રાખવો તે સલાહકારક છે. સામાન્ય રીતે ઘરોમાં રહેલાં નીચાં ઘરો પર વીજળી પડવાનો સંભવ ધણે ઓછો હોય છે.

અંગત સલામતી

અંગત સલામતી માટે જો કોઈ પોતાના ઘરમાં રહે તો તેને બપોરે સંભવ ઓછો છે, પરંતુ ઘરની અંદર ક્યો ભાગ વધુ સલામત છે તેની પસંદગી કરવા જોઈ નથી; કારણ કે ઘરમાં જો વિદ્યુત કોઈ ભાગે પ્રવેશે તો પછી તે ગમે તે જગ્યાએ પહોંચે છે. એક વખત એક ઘરમાં પાંચામાં બાજુક મુઠું હતું. ત્રીજી મારફતે વીજળી રૂંદમાં આવી. પાંચાનો નાશ કર્યો ને બાજુક જતી ગઈ.

૧૫૬-વરસાદ લાવી શકાય છે

યુરોપના બે મશહૂર વૈજ્ઞાનિકોએ રચ્યું કરેલી અજબ યોજના હવામાન પર આપણા અંકુશ રહી શકે કે નહિ? આપણી ધમ્મણ થાય તે પ્રમાણે વરસાદ આવે ને ધમ્મણ થાય તે પ્રમાણે વરસાદને રોકી રાખીએ એવું બની શકે કે નહિ? આગતું વિદ્યાન એટલી દહે આગળ વધ્યું છે કે, આ દિશામાં એ બધું કરી શકે. આ જાતના હવામાનનો અનુકૂળ રીતે ઉપયોગ કરી લેવાના કેટલાક સફળ અખતરા રશિયામાં થયેલા સાંભળ્યા છે, પણ એ બધું ફેલાવો પામ્યા હોય એમ દેખાતું નથી.

હમણાં જિટનના બે મશહૂર વિદ્યાનશાસ્ત્રીઓ સર ઓલિવર જોન અને સર એલોઝ ફેમિંગે ગહેર કયું છે કે, હવામાનને કાબૂમાં રાખવાનું આપણા હાથમાં છે. કંઈ નહિ તો દુકાળના સમયમાં વરસાદ લાવવાનું શક્ય તો છેજ, એમ એમનું કહેવું છે અને નવાં વારંવાર જળપ્રલય થતો હોય ત્યાં સુધી પાટ કરવાનું પણ શક્ય છે.

વરસાદનાં કારણો ગરમ અને બીની હવા જમીન પરથી ઝડે છે, ફેલાય છે અને પછી ઠંડી બની જાય છે. ઠંડી હવા ગરમ હવા જેટલી બીનાયને રાખી શકે નહિ, એમાંની પાણીની વરાળ થીજીને નાનાં ટીપા બની જાય છે. આ એકબીજા સાથે મળી મેઘાં બને છે, ને એ રીતે વરસાદ પડે. વરસાદને માટે એક મુખ્ય ચરત એ છે કે, હવામાં રજા નેમજો. કારણ કે વરસાદનું ટીપું ઠાઠ નક્કર રજાકણની આ બાજી જાય છે. આ રજાકણ પછે બાજે દરિયામાંથી ઊડેલા હોય કે ધુમાડામાંથી ફેલાતા મધકનો હોય. સર ઓલિવર અને સર એલોઝ કંઈ બીની હવાને

ડીને દમરો ફૂટ બંધે લઈ જવાની વાત કરતા નથી.

પણ એમની સૂચના તો એવી છે કે ધરતીની ઉપર જે જાડાં, રિયર અને બીનાશવાળાં વાદળો ધીમે ધીમે પસાર થતાં રહે છે ને, એમને એવી રીતે 'ઉશ્કેરી મુકાય' કે જેથી એમાંથી વરસાદનાં બિંદુઓ ખતી જાય. જેમ જળાનીઓ કાળા માછલીઓમાં નહાર વરતુ છાંંડીને એને ઉશ્કેરે છે, તે એમ કરીને મોતીના દાણા બનાવે છે તેમ.

વિમાનોનો ઉપયોગ

સર એઓઝની કલ્પના આવી છે: ખાસ 'વરસાદ પેદા કરનારાં' વિમાનો તૈયાર થાય, એમાં દબાયેલી હવાથી ભરેલાં મોટા મોટા સિલિન્ડરો અને ચક્રમકની ઝીણી ભૂખીથી ભરેલા બાલ્કા ભરવામાં આવે.

સામાન્ય રીતે વરસ્યા વિનાજ પસાર થઈ જાય એવું સરસ વાદળ દેખાતાં આ વિમાનો તરતજ બંધે ધસી જઈ એ વાદળમાં ઝંપલાવી દે.

એમાં ધસી જતાં ભારે દબાણ વાળા હવા છૂટી મુકાશે અને એમાં ચક્રમકની રજ ભગી જશે.

પરિણામે નાગચાંમાંથી વછૂટતી વખતે પાંજુ ચવાને ક્ષીધે વિષુતચક્રિત ધરાવતી હવાની ધારા બહાર વહેવા માંડશે. એમાં 'ઉશ્કેરાઈ જનારા' લાખો અણુઓ હશે જેની આસપાસ વરસાદનાં દીપાં બાંધી જશે. ને એમ થવુંજ જોઈએ એમ આ નિષ્પ્રાપ્તો માને છે.

અનેક વાર પુરવાર ધર્ષ થયું છે કે વીજગતિક ચાર્જ આપતાં વરાળમાંથી વરસાદનાં દીપાં ખતી જાય છે અને મોટા પાયા પરનો દાખલો લઈએ તો વીજગતીના ચમકારા પછી તરતજ વરસાદનાં ભારે દીપાં વરસી પડે છે.

અખતરો પૂજી થયા છે

આ વિચાર અવ્યવહાર લાગશે, પણ કેટલીક સરકારો તો આ વિચારે અખતરો કરી પાડી રહી છે. એવા ખાસ કરીને દનેરી જેવા યમનમ સંપૂર્ણ રીતે ખેતીચડીનો દેસ જેને હસા પરજ અધાર રાખેલાં પડે છે તે આ પ્રયોગ કરી રહ્યો છે.

બીજી યુક્તિઓ

આવા જે મહદૂર વૈજ્ઞાનિકોએ રજૂ કરેલી યોજના સફળ થાય એ શક્ય છે, પણ એ આર્થિક પાયા પર કામ કરી શકશે ખરી ? એ તો આ વૈજ્ઞાનિકો પણ કહી શકશે નહીં. એક એ બીજા પ્રયોગકર્તાઓ તાજેતરમાં વરસાદ પેદા કરવામાં સફળ નીવડ્યા છે.

એક ક્ય રસાયણશાસ્ત્રી બરફના ઝીણા પાઉકરનો જથ્થો વિમાનમાં બંધે લઈ ગયો અને જોડે જઈને એણે આ જૂંકી એક વાદળાં પર વેરી દીધી. એનો વિચાર વાદળાં પર એકાએક ઠંડાઈ લાવવાનો અને એની આસપાસ વરસાદના ટીપાં બાત્રી રહે એવો પદાર્થ જોડો કરવાનો હતો અને. જ્યોત્સના માઈક્રોના વિસ્તાર પર વરસાદ ખરેખર પડ્યો.

એક બીજા નિષ્ણાત-અમેરિકનનો દાવો છે કે એણે હવામાં 'નેગેટિવ ઇલેક્ટ્રીસિટી'ના ૫૦૦૦૦૦ વોલ્ટ ફેલાવીને વરસાદ પેદા કર્યો અને એજ ઉપાય વડે ત્રણ માઈલના વ્યાસવાળા ગોળ કુંડા-જાના વિસ્તારને ધુમ્મસમાંથી મુક્ત કર્યો હતો.

ધુમ્મસ વિખેરવાના બીજા કેટલાક પ્રયોગો પણ થયા છે. એક પ્રયોગમાં સર્ચલાઈટ જેવો પ્રકાશનો વીજળીનો ધોધ વહેવડાવવામાં આવતાં એવો તો ગરમીનો ધોધ પેદા થયો કે જેથી ધુમ્મસમાંનાં નાનાં નાનાં અધર રહી ગયેલાં ટીપાંઓની પાછી વરાળ બની ગઈ. એ પ્રયોગ ખરેખર જાડા ધુમ્મસમાંથી પર્વતમાંથી દ્રેન જેમ "ધાટ" મારફતે ધસી જાય તેમ રસ્તો કાઢવામાં સફળ નીવડ્યો. આ પ્રયોગ હવાઈ ખંદરો પર ભારે ઉપયોગી બની જાય તેમ છે. પણ એનું ખર્ચ ભારે હતું.

પિરામિડોનો ઉપયોગ પણ કેટલીક યોજનાઓ તો સાવ કાલ્પનિકજ છે. એક માણસે એવો દાવો કર્યો છે કે સિસરના પિરામિડો વરસાદ માટે જાણીયા છે. ગરમ હવાનો જથ્થો એમની સાથે અદળ ફેલાઈ જાય છે. જેથી એ ઠંડા બનીને વરસાદરૂપે જતરે

એટલે પિરામિડો બાંધો, એ એની સલાહ છે. એવા પિરામિડનો આજના દિસામે ત્રણ કરોડ પાઉંડ ખરચો થાય.

એની વાત સરસ હતી-સિદ્ધાંત તરીકે-પરંતો એજ સિદ્ધાંત પ્રમાણે વરસાદ લાવે છે.

‘એવીજ એજવાણી’ બીજી વાત દરિયા પરની બીની હવાને પ્રોફેસરોવાળી ગળણીદારા જીએ ચડાવવાની છે.

એ ઉપરાંત એક બીજા પણ ‘શોધક’ હતા, જેમને હળરો ૬૮ જીએ સંખ્યાબંધ બલૂનોના ટેકા પર સડ પાથરી દેવાનો વિચાર હતો.

આ યુક્તિ વડે હવાના પ્રવાહો જીએ લઈ જવામાં આવે. અને એક બીજા ‘પ્રયોજકે’ પાણીથી ભરેલાં તળાવ, કુડો, સરોવરોની આસપાસ આગ જલતી રાખવાતી સૂચના કરી હતી, જેથી બીની ગરમ હવા ઉપર જાય, ફેલાય અને પછી ઠંડી પડી જાય ને વરસાદ-રૂપે નીચે આવી પડે.

આમ આ બધી તરફોબોમાંથી સર ઓલિવર અને સર એન્ડ્રો-ઝનો ખ્યાલ જરા વધારે સફળ ને વ્યવહારુ લાગે છે. સૌથી પહેલાં નાસી જતાં વાદળોને પકડી પાડો. પછી એને ‘ઉતેજીને’ ફેલાઈ જવા દો. આ યુક્તિ બીજાં ક્ષેત્રોમાં સફળતાથી ચોગ્ગઈ છે, તો વરસાદમાં શા મારે નહિ?

અને થોડા વખતમાં એ થવાનુંજ છે.

(‘જન્મભૂમિ’ના એક અંકમાંથી)

૧૫૭-વિવિધ રંગોની જીવન પર અસર

લાગણીઓના આધાતો ત્રોટો ભાગે શાથી થાય છે?

તમારા પરના મેળનો, કપડાનો, ઓફિસની દોરાકેનો, ચાપ-ડીઓનો, હાઉન્ટન પેનનો રંગ કેવો છે? રંગના ફેરફારથી તમારી લાગણીઓ પર થોડા અસર થયેલી તને અનુભવી છે?

આધુનિક અભ્યાસો બદલેર હરે છે કે માનવીની લાગણી પર

શુભસંમંદ-ભાગ ૯ મો

રંગની સિતેર ટકા અસર થાય છે, રંગોની ગોઠવણને કારણે જ્યોતી વખતે જૂથ લાગે છે કે ખરી જાય છે. કારખાનાંઓમાં મજૂરી વધુ કામ કરે છે કે ઓછું તે, રંગને કારણે માનવીના મિત્ર પ્રકૃતિ રહે છે કે વિપાદમય બને છે? આપણે જેના પ્રત્યે કદી લક્ષ આપતા નથી તેવા રંગો માનવજીવન પર કેટલું પ્રભુત્વ લોગવે છે તે આ લેખમાં છે.

તમારા ઘરમાં, શયનગૃહમાં, દીવાનખાનામાં, પુસ્તકાલયમાં કે તમારી ઓફિસમાં દીવાલના, ફર્નિચરના કે બીજા વસ્તુઓના રંગ કેવા છે તેનો તમે કદી વિચાર કર્યો છે? આગમી, મોટર, ફામ, બસ કે કોઈ ધમારતના રંગોની તમારા પર કોઈ ખાસ અસર થઈ હોય તેવા તમને અનુભવ છે? તમારા નિયંત્રિત ઉપયોગની કે શોખની વસ્તુઓ એક જ જાતની હોવા છતાં, અમુક રંગની તમે પસંદ કરો છો? તમારા કોટ કે ખમીરનો રંગ, તમારી ટોપીનો રંગ તમારા ખૂટનો રંગ, તમારા ધોતિખાની કિનારીનો રંગ, તમારી કાઉન્ટન પેનનો રંગ-એ બધામાં તફાવત હોય છે તે તમને અમુક રંગ પસંદ પડે છે તે બીજાને બીજા પસંદ પડે છે તેનું તમે જાણો છો? કેટલાક રંગોનું દર્શન તમને પ્રિય લાગે છે, દિલને ગમે છે; બીજા કેટલાક રંગો જોઈને તમને ઘૂણા થાય છે.

રંગની અસર

વરસાદ વરસ્યા પછીની કુદરત, વસંતનાં રંગોરંગી પુષ્પોથી ભરેલા બગીચા, આસમાની આકાશ-આ બધું જોઈને તમને કેરી લાગણીઓ થાય છે? વસંત આગળ વધે છે તે ગ્રીષ્મ આવે છે તેમ તેમ લાલ, લીલાં, પીળાં, શ્વેત પુષ્પોનું તેજ વધતું જાય છે તે આખું જનન રંગમય બનતું લાગે છે.

માણસની આસપાસ રહેલા રંગો તથા તેના દેહ તથા મનની સ્થિતિ વચ્ચેનો સંબંધ એ વૈજ્ઞાનિકોના બિંદુ અભ્યાસનો વિષય રહેલ છે. રંગ અને રંગની માનવીના ઉપરની અસર વિશે એટલી તો ચોંકાવનારી શોધો થઈ છે કે તે વિષયો એક નિષ્ણાત, રંગ માનવ હિન્દોનો ઓથી મદતનો ખોરાક મળે છે. આ નિષ્ણાત

નામ ડો. એડવર્ડ મોડોવસ્કી છે. તેણે રંગની શારીરિક તથા માન-
સિક અસરોનો જીવનભર અભ્યાસ કર્યો છે.

અનેક કિસ્સા કે જેમાં રંગથી માનવીઓની વૃત્તિ બદલાઇ ગઇ
હોય તેની તેણે નોંધ લીધી છે. લંડનમાં બ્લેક ફાયર્સ થિયે નામનો
થેમ્સ નદી પર પુલ છે. એ જૂખરો કાળા રંગનો હતો. આ પુલ અનેક
આત્મહત્યા કરનારાઓને ખૂબ આકર્ષતો. તેમની સંખ્યા એટલી બધી
વધી ગઇ કે શહેરના સત્તાવાળાઓ મૂંઝવણમાં પડ્યા. દિવસ અને
રાત તેની રક્ષા કરવી અશક્ય હતી.

પુલનો રંગ બદલો

આ મૂંઝવણમાંથી માત્ર કાઢવા કોઇએ રંગના નિષ્ણાતને
જોલાવવાની સૂચના કરી. તેણે આ પુલને ખૂબતા લીલા રંગનો રંગી
નાખ્યો ને તરતજ અહીંથી ચલી આત્મહત્યાની સંખ્યામાં મોટો ઘટાડો
થયો. આ રંગ આત્મહત્યા કરનારાઓને આકર્ષક ન લાગ્યો.

આવોજ એક બીજો અમત્કાર આટલાંદિકને બીજો છેડે થયો.
ન્યુયોર્કનાં એક કારખાનાની સ્ત્રી-નોકરોએ ફરિયાદ કરી કે તે કાર-
ખાનાનું રસોડું સાવ ઘુબક હતું, ત્યાં અપાનો ખોરાક જરા પણ
જૂઝવિના ખવાતો હતો ને તે પચતો ન હતો. કારખાનાના માલિક-
કોએ કોઇ નવા રસોડાવા લાવવાને બદલે રસોડાના રંજમાંજ ફેરફાર
કરી નાખ્યો ને ઘુબક લાગતો સસેદિયા રંગ બદલીને દીરાજને ચગ-
તો નારંગી રંગ લગાવ્યો ને ખુરસીઓને પણ એવીજ વાનનો રંગ
આપવામાં આવ્યો.

પેક્ટી સ્ત્રી-નોકરો આ રંગની નવી યોગ્યતા જોઇને ખુશ થઇ
મઇ. ખંડ વધારે ઉખાલ્યો લાગ્યો ને ખોરાક વધારે સારો લાગ્યો.
કારણ કે તેમની દરેન્દિયોને વધારે લાગતા રંગનો ખોરાક મળ્યો હતો.

સિત્તેર દડા પ્રત્યાઘાત

ડો. મોડોવસ્કી કહે છે કે, “ માનવીનો લાયલીઓના સિત્તેર દડા
અપાનપ્રત્યાપાતો માનુષ્ય જે જુએ છે તેના પરિજ્ઞાનરૂપે દોષ છે,
માનવીની પાંચ દરેન્દિયો-રૂપણ, રંગ, રસ, સંધ અને શ્રવણ એ જાણનાં
રંગની દરેન્દિય માનવીને સૌથી વધુ આનંદ કે નુકસાન આપે છે.”

શુભસંમલન-ભાગ ૯ એ

તંદુરસ્તી તથા સારા કામ માટે આપણા ધરમાં, એંડિસમાં, ફુકાનોમાં, હોસ્પિટલોમાં, ચોગ્ય રંગો ખૂબ જરૂરી છે, કારણ કે અયોગ્ય રંગમિશ્રણ આપણને ખૂબ નુકસાન કરે છે.

અમેરિકામાં થયેલા પ્રયોગો એમ બતાવે છે કે કાળા બોર્ડ પર સફેદ ચાકથી લખવાને બદલે સફેદ બોર્ડ પર કાળા ચાકથી લખવામાં આવે તો બાળકો વધારે સારું કામ આપી શકે છે. પ્રયોગોથી ખીજ એ વાત નક્કી થઈ છે કે ઓપરેશનના ખંડમાં જે સફેદ રંગ હોય છે તેને બદલે આસમાની તથા લીલો રંગ વધારે કામ આપે છે. તેનાથી સરજનની આંખ સ્થિર બને છે ને તેનું કામ વધુ ખાતરી-વાળું બને છે ને દર્દ અને રોગ સાથે સંકળાયેલી હોસ્પિટલનો સફેદ રંગ પ્રતીક હોયને નવો રંગ દર્દીના વર્તનમાં પણ ફેરફાર કરે છે.

જ્ઞાનતંત્ર ને રંગો

જ્ઞાનતંત્રના રંગોને રંગોનો ફેરફાર જલદી અસર કરે છે. મત મહા-યુદ્ધમાં તોપગોળાથી આઘાત પામેલા એક સૈનિક સૂર્ય પ્રકાશનો આભાસ આપનારા ખંડમાં મુક્તતાં જલદી સારો થયો હતો. દીવાલનો ઉપરનો ભાગ સૂર્યપ્રકાશ નેવા પીળો હતો ને નીચેનો ભાગ ફિક્કો લીલો હતો. સાદી, પડદા, બત્તી વગેરે આ રંગની યોજનામાં ભજે તેવાં રખાયા હતાં. આખા ખંડનું વાતાવરણ એવું સરસ હતું કે રંગના મહત્ત્વને ઓછું પિછાળનારા તખીબોને પણ દર્દીના સાગ થવાથી ધણું જ આશ્ચર્ય થયું.

કરખાનાનાં કામ કરનારા કારીગરો પર તો રંગની અસર યંત્રો આજી આસમાની રંગે રંગેલાં છે. યાંબલા દળવા પૂરા છે તેવી જ રીતે સિલિંગ, ટેબલો વગેરે લુદા એક બીજામાં ભજે તેવા રંગથી રંગાયેલાં છે, પરિણામે મજૂરો સુખી છે ને વધારે કામ આપે છે.

સામાન્ય રીતે ફિક્કા રંગોને દૂર રાખવાની જરૂરિયાતો ઓછોત્રિ અનેમરોએ સ્વીકારી છે. મેજની ડોરો, દે-ડલ વગેરે ને રાત્રી રંગના નેમ્રએ, યંત્રોને દળવા આસમાની કે લીલાં રંગનાં નેમ્રએ. રંગો

અમજીવીની તબિયત તથા કાર્યસાધકતા બન્નેને સાજાં કરે છે ને સામાન્ય માણસ આવી ચળકતી દુકાન કે કારખાનામાં કામ કરવું વધુ પસંદ કરે છે.

જુદા જુદા રંગો

રાતો રંગ મોટરવ્યવહારને અટકાવની નિશાનીરૂપ હશે પણ માનવદેહને તો હિતેજક છે. કારખાનામાં તેની અસરનાં કલાકે કલાકનાં પરિણામો નીકળ્યાં છે. તે ઉપરાંત રમતગમતનાં મેદાનોમાં શાળામાં તથા રંગભૂમિ પર પણ તેની અસર છે.

અમેરિકામાં ફૂટબોલનો મહાન શિક્ષક એલોન્ઝો સ્ટેગ રંગની અસરમાં એટલું માનતો કે તેણે એ ખડો તૈયાર કરાવ્યા હતા. એક ચળકતો લાલ રંગનો. અહીં રમત પહેલાં ખેલાડીઓને તે હિતેજક શબ્દો કહેતો, બીજા આસમાની રંગનો હતો. અહીં તેઓ આરામસેતા. કેલિફોર્નિયાની સ્ટેન્ટફોર્ડ વિદ્યાપીઠના એક આધ્યાપકે નાટકમાં દર્શાવાતી લાગણીઓ વિશે જુદા જુદા રંગો નક્કી કર્યા હતા.

વૈજ્ઞાનિક રીતે પ્રયોગ કર્યા પછી એક શોધકને જણાયું છે કે રાતા રંગની રનાયુ પર ખૂબજ અસર છે. માણસની પ્રવૃત્તિ સામાન્ય પ્રકાશમાં ૨૩ એકમ હોય તો આસમાની રંગમાં ૨૪ એકમ થતી. લીલા રંગમાં ૨૮, પીળામાં ૩૦ ને નારંગી રંગમાં ૩૫ એકમ સુધી પ્રવૃત્તિ પહોંચતી. પણ જ્યારે કમળા જેવા લાલ રંગ માનવીના રનાયુ પર પડતો ત્યારે તેની પ્રવૃત્તિ ૪૨ એકમ જેટલે પહોંચી જતી. સામાન્ય પ્રકાશ કરતાં લગભગ બમણો આ આંકડો છે.

તેવીજ રીતે શાળામાં લાલ રંગના ખડો પ્રમાણે બાળકોને હિતેજક જણાયા છે. તેવીજ રીતે જુદા જુદા ઊંડા પર જેવા રંગનો પ્રકાશ પડે તે પ્રમાણમાં તેનો વિકાસ થતો માણસ પડ્યો છે. રાત કિરણો નીચે એક ઊંડ સામાન્ય કરતાં ચારગણી ઝડપે ગ્રેમતો જણાયો ને તેજ ઊંડ આસમાની રંગ નીચે ગ્રેમતો અટકી ગયો.

ખોરાક પર રંગની અસર

તરલ ચક્રચક્રા રંગોવાળી રસાણીમાં પીરતેલો ખોરાક રવારે બારે છે ને જલદી પચે છે, તેવીજ રીતે જનવાના ખંડનાં રાત્રી ૧

નારંગી રંગની બતીઓ ખાવામાં ખૂબ મદદરૂપ નીવડી છે. ત્યારે પીળા રંગના જોરાકડું દસ્ય બકારી યાથ તેવી ભાવના ઉત્પન્ન કરે છે. પ્રકાશની ગોઠવણના નિષ્ણાત દિવને એક પ્રયોગ કર્યો હતો. તેણે એક ખાણું આપ્યું. જોરાક એક હતો. તેની સાથે સંગીત હતું. વાર્તાકથન હતું. મધુર પીણાં દનાં પણ તેણે લીલા તથા લાલ સિવાય બીજા રંગનો પ્રકાશ રાખ્યો નહિ. પરિણામે જોરાકની ચીત્તેના રંગ ભેદભાવોને ખૂબ લાગી નહિ. બધાં વિવાદમય બન્યાં. ફેટલાંક તો માંદાં બની ગયાં તે રંગની અસરનો પ્રયોગ પુરવાર થયો.

રમતમમતમાં બિલિયર્ડ ટેબલની વાત લઈએ તો એમ જણાવું છે કે આત્મારે જે લીલા રંગનું કપડું તેના પર વપરાય છે તે ખડું ધમ્મનીય નથી. પીળા કે લીલા કાગળ પર જૂરી યાદી વાંચનારની આંખને ઝોણી થકવનારી લાગી છે. રાતા રંગનાં દ્રવ્યવસ્થ સૌથી વધારે સંખ્યામાં મળે છે ત્યારે કાઉન્ટન પેન લીલા રંગની વધારે ખરે છે. રસોડામાં ચળકતો રાતો, લીસો, નારંગી કે આસમાની રંગ હોય તો શુદ્ધિ કાંઈક સંતોષી રહે છે.

અન્ય સ્થળે રંગનો ઉપયોગ એત રંગ ચાંદ્રકા સાથે મળતો હોઈને તે રામાયક છે તે તેથી એત વચ્ચે પહેરતી કુમારિકાઓને જલદીથી પતિ મળી જાય છે. શયનચૂકમાં આરમાની કે જાંબુડિયા રંગથી અનિદા ફરે ધરે. આ બધા ખડોની દીવાલોના રંગો સાથે પ્રકાશ, પડકા, કનિચર વગેરેના રંગો પણ મળતા આવવા જોઈએ. રંગ રામપ્રદેશ માં રંગ લાગણીઓને અસર કરે છે. લીસો રંગ મોઢ વિકારને આપે છે. એત રંગ પવિત્રતાનું ચિહ્ન છે. લાલ રંગ મોઢ વિકારને ઉત્તેજન આપે છે. ખૂબજ ગુસ્સો આવે ત્યારે મોડું લાલ રંગનું બને છે, ખી કે નિરાશામાં તે ક્રિકકું કે સ્થામ પડી જાય છે. તે લાગણીથી રંગનાં આ પરિણામો દમેયાં બધાને યાદ રહ્યાં છે.

પરંતુ દેશ દેશ પ્રમાણે રંગની સંજ્ઞા ફરે છે. ચીનમાં સફેદ રંગ શોક દેખાડે છે. એક અમેરિકાની તેલની કંપનીએ પોતાનાં ગેસનાં મથકો શ્વેત રંગના રંગેલાં હોવાથી તેના ચીના ધરાકો એકદમ ઓછા થઈ ગયાં. ચીનનો શાહી રંગ પીળો છે, જાપાનમાં કાલ રંગ અગ્રિય છે કારણ કે આગ અને નાશનો સૂચક છે.

જીવનધોરણ બદલો

એનક આઇલેન્ડમાં રસ્તાઓ રંગવાના પ્રયોગો થાય છે તેને પરિણામે તેના પર પડતાં પ્રકાશનાં ઝળાંદળાંમાં ચાલીસ ટકાનો ઘટાડો થાય છે. રસ્તાના રંગથી ગ્રામ્યવિસ્તારમાં રસ્તો જલદી જડી જાય છે.

રંગથી માણસની ટેવોને પ્રિય અપ્રિય વસ્તુઓનો ખ્યાલ આવે છે. બુદ્ધિવાદીઓ આસમાની રંગ તરફ દોરે છે. ખેલાડીઓ રાતો રંગ પસંદ કરે છે. લહેરી માણસો નારંગી રંગ પસંદ કરે છે.

દરેક માણસને માટે જુદા જુદા રંગો સાનુકૂળ હોય છે તે રંગો જાણી લઇને એ મુજબ ખોરાક, રહેઠાણ, ફર્નિચર, કપડાં, ઓફિસ, કારખાનું વગેરે પસંદ કરો. કારણ કે સંપૂર્ણ સાનુકૂળ રંગમાં જિવાતું જીવન સૌથી તંદુરસ્ત ને સૌથી સુખી હોય છે.

('જન્મભૂમિ'ના એક અંકમાંથી)

૭૧૫૮-ધૂંકવાની ધૂરી આદત

માણસ દેખીતી રીતે બલે રોગી દોષો નથી, છતાંએ તેના ધરીરમાં રોગનાં જંતુઓ તો હોઈ શકે છે. માણસના ધરીરની તંદુરસ્ત હાલતને લીધે એ ઝેરી ધૂંકમાં રહેલાં ઝેરી અને જીરવેલાં જંતુઓ તેને રક્ત તાત્કાલિક અંતર દરી સક્રિય દોષનાં નથી, પણ તેનાં ધૂંકમાં જંતુઓની હયાતી તો હોય છેજ. એટલે ત્યારે આવો માણસ પૂઠે છે, ત્યારે તે જંતુઓ દવા વાટે બહાર ફેંચાય છે અને ત્યારે નવજાત માણસના ધરીરમાં શ્વેતરંગી ક્રિષ્ણાંશુ તે જંતુઓ દાખલ થાય છે, ત્યારે એવા માણસ પર જલકર રોગનો

દુઃખનો ધાય છે અને તેનું મરણ નીપજે છે.
 શારીરિક સ્વચ્છતા દીર્ઘાયુષનો એક અફર ઉપાય છે, કારણ
 કે સ્વાસ્થ્ય અને સ્વચ્છતાની વચ્ચે બહુજા માટે અને નિકટનો સંબંધ
 છે. આરોગ્યને માટે સ્વચ્છતાની ખાસ જરૂર છે. શારીરિક સ્વાસ્થ્ય
 સાચવી રાખવા માટે અમર તે સંપાદન કરવા માટે સ્વચ્છતા રાખ-
 વાની માણસને માટે અતિશય અગત્યનું તેમજ અનિવાર્ય છે. હો-
 થનાં પહેરવાનાં કપડાંલત્તાં, ઉપયોગમાં લેવાતાં વાસણ-ફૂસણ,
 ખાનપાન, હવાકિલસ આવવાનાં સ્થળો, ચૂનાનાં બિઝાનાંઓ તેમજ
 રહેવા કરવાનાં અને હરવાફરવાનાં સ્થળો એ સર્વને ખૂબજ સારી
 રીતે સ્વચ્છ રાખવાની ખાસ જરૂર છે; કારણ કે તેની આરોગ્ય પર
 બહુજા અકસીર અસર ધાય છે.

સ્વચ્છતા એ પ્રભુતા છે
 અંગ્રેજીમાં એક અતિશય પ્રાચીન અને લોકપ્રિય કહેવત છે
 કે, સ્વચ્છતા પ્રભુતાથી બીજી નંબર છે. એ કહેવતનો આશય અને
 શબ્દાર્થ યથાયોગ્ય છે, પણ દિલગીરીની વાત તો એ છે કે એ
 કહેવત પ્રમાણે વાસ્તવિક રીતે વર્તનારા અમર તે વર્તવાની ધમ્મા
 રાખનારાઓની સંખ્યા અતિશય અલ્પ છે. સ્વચ્છતા રાખવાની
 બાબતમાં બેદરકારી બતાવવાથી માણસખતનો કેટલો ભયંકર ખર્ચ
 થઈ રહ્યો છે, એની કંપના કરવાને માણસોએ ભાગ્યેજ પ્રયાસ કર્યો
 છે અમર તો કરે છે.

ચૂંકવાની ખૂરી આદત
 આપણામાં ચૂંકવાની એક ભાતની ખૂરી આદત છે અને તેથી
 મકાનોના ખૂણખાંચરા તેમજ ચડવાજીતરવાની સીડીઓ પર
 ચૂંકના લેપડાઓ અને પાનની પિયઝરીઓથી ખદખદતા હોય છે.
 આ પ્રમાણે બેદરકારીથી ચૂંકવાથી કેવું ભયંકર પરિણામ આવે છે
 તે ચૂંકનારને ખબર નથી; અને તેથીજ તે ભણેઅળપ્યે ભયંકર
 રોગોનો ઉત્પાદક બને છે; એટલુંજ નહિ પણ પરિણામે અનેક માનવ-
 પ્રાણીઓનાં અકાળે મૃત્યુ ઉપખવવામાં કારણભૂત બને છે.

બ્યાંત્યાં ન થૂંકે

થૂંકવાની આદત અને ખાસ કરીને ઘરોની જમીન ઉપર, ઓદિસોમાં, બહાર બાપણો આપવાનાં સ્થાનો-હોલોમાં, મોજમજલ માણવાના કે રમતમગત કરવાનાં સ્થળોમાં, સિનેમાઓ અને થિયેટરોમાં, રેલવેના ડબ્બાઓમાં, વર્કશોપોમાં તેમજ બીજાં ઘણાં સ્થળો કે જ્યાં હમેશાં અનેક માણસોની સતત અવરજવર રહ્યા કરે છે અગર તો જ્યાં એકલાં થાય છે, ત્યાં થૂંકવાની આદત ઘણીજ ગલીઓ-બરેલી હોવા ઉપરાંત અસુખાકારી ઉત્પન્ન કરનારી છે.

અનેક રોગો ઉત્પન્ન થાય છે

સામાન્ય રીતે સાગ્ર માણસને પારંપાર થૂંકવાની જરૂર હોતી નથી. બેલાયક થૂંકવું એજ એક ખરાબ અને નજિસ આદત છે, પણ સામાન્ય રીતે માણસના થૂંકવાથી બીભના માટે બદ્ધ થોડો ભય રહે છે; પણ જો કોઈ માણસમાં કોઈ જાતની બીમારી હોય છે અને થૂંકવામાં આવે તો તે થૂંક બીજાને માટે ખરેખર બપંકર બપ ઉત્પન્ન કરે છે, બપાનક પરિણામ ઉપજાવે છે. આખીએ દુનિયા પર જો કોઈ પણ અતિયથ ખરાબમાં ખરાબ અને બપંકરમાં બપંકર રોગ હોય તો તે એક માત્ર ક્ષયજ છે. આપણા દેશ-હિંદુસ્તાનમાં દર અગિયાર મરણોમાંથી એક મરણ એ ક્ષયના બપંકર રોગથી અથવા ક્ષયને મળતાં ફેફસાંના બીભ કોઈ રોગથી થાય છે. ક્ષયના શ્રવણે રોગથી પીડાતા દરદીના થૂંક વડે એક માણસનો રોગ બીભ માણસને લાગુ પડે છે, તેમજ બીજાનો રોગ બીજાને લાગુ પડે છે અને એમ તેનો એક સર્વત્ર ફેલાતો જાય છે. થૂંકની અંદર એ રોગનાં ખારીક જંતુઓ સૂક્ષ્મદર્શક યંત્રથીજ નીરખી શકાય તેવાં ઝીણાં જંતુઓ ખદખદતા હોય છે. થૂંક જેમ જેમ સૂકાવુ જાય છે, તેમ તેમ તેની અંદર ખદખદતાં ઝીણાં જંતુઓ હવામાં લેજલેજ યથ જાય છે અને પછી દયાની સાથે જાડાં ફેલાતાં જાય છે. દયાની સાથે જાડાં આ ઝીણાં શ્રવણે જંતુઓ ખાતો-ધૂંસ વાટે માણસોનાં ફેફસામાં દાખલ થાય છે. જે માણસોનાં ફેફસાંમાં આ ઝેરી જંતુઓ દાખલ થાય છે, તેઓની તંદુરસ્તી તે

પપતે ને નખળા હોય છે, તો એ જંગુઓ ત્યાં પોતાનું ઘર ધાતી રાગ ઉત્પન્ન કરે છે અને પરિણામે તેમનો જીવનદીપ હોલવી નાખે છે. આ પ્રમાણે બીજા અનેક પ્રકારના રાગો એ જંગુઓથી પેદા થાય છે.

ક્ષય લાગુ પડે છે શરીરમાં રાગનાં જંગુઓ તો હોઈ શકે છે. માણસના શરીરની તંદુરસ્ત હાલતને લીધે એ ઝેરી અને જીવલેષ જંગુઓ તેને ક્ષત તાત્કાલિક અસર કરી શક્યાં હોતાં નથી; પરંતુ તેના થૂંકમાં જંગુઓની હયાતી તો હોય છેજ, એટલે જ્યારે આવો માણસ થૂંકે છે ત્યારે તે જંગુઓ હવા વાટે બહાર ફેલાય છે અને જ્યારે નખળા માણસના શરીરમાં આસેપ્શીસની ક્રિયાદ્વારા તે જંગુઓ દાખલ થાય છે, ત્યારે તેવા માણસ પર બપંકર રાગનો ટુમસો થાય છે અને તેનું મરણ નીપજે છે.

ઘરમાં થૂંકદાનીઓ રાગો ન્યાંત્યાં થૂંકવાની આદત રાખવી એ બહુજ તુકસાનકારક છે. મકાનોની અંદર કે મઝજીતર કરવાની સીડીઓ ઉપર, બારીમાં કે વાજાટિયા ઉપર થૂંકવું એ બહુજ બપંકર છે. જે ઘર આગળ થૂંકવાની જરૂર પડે તો ઘરમાં થૂંકદાની રાખવી જોઈએ છે અને તે થૂંકદાનીમાં પાણી તથા જંગુમ એટલે જંગુઓનો નાશ કરે તેવી દવા નાખવી જોઈએ.

સૂર્યના પ્રકાશવાળાં સ્થળો થૂંકો રેલવેમાં કે જવાઆવવવાનાં વાહનો ટ્રામજસમાં થૂંકવાની જરૂર પડે તો પાટિયા પર ન થૂંકતાં બારીની બહાર થૂંકવું બહેતર છે-થૂંકવું જોઈએ. ખુલ્લા રસ્તા પર પડેલ થૂંકથી ઝાઝું જોખમ થવાનો સંભવ નથી; કારણ કે તડકાને લીધે બીજાને તે થૂંકની ક્રાંતિલ અસર પહોંચે તે પહેલાં તેનો નાશ થઈ જવાની ઘણીજ સંભાવના છે. સૂર્યના પ્રકાશ ન્યાં પૂરેપૂરો પડી શકે છે, તેવાં સ્થળોએ થૂંકવાની દરેક માણસે ખાસ કાળજી રાખવી પડે છે.

પૂરતું લક્ષ આપો

ઇંગ્લેંડ તથા આસ્ટ્રેલિયામાં તો રેલવે ગાડીઓમાં તથા ટ્રામ ગાડીઓમાં અને એવીજ બીજી જગ્યાઓમાં ફાવે તેમ નહિ ચૂંકવા માટે ચેતવણી આપતાં પાટિયાંઓ ચોટાડવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે ચેતવણી આપવાથી ત્યાંના લોકો બચકર નુકસાનીમાંથી બચી શક્યા છે. ત્યારે તે દેશોમાં આવાં ચેતવણીનાં પાટિયાંઓ જાહેર વાહનોમાં ચોટાડવાની પ્રથા શરૂ કરવામાં આવી, ત્યારે સત્તાધારીઓને એવી બીજી રહ્યા કરતી હતી કે કોઇ લોકો તે તરફ ધ્યાન આપશે નહિ, પણ ચોડાજ વખતમાં તેમનો એ બચ ટળી ગયો. સત્ય હકીકત તો એ બની કે લોકો એ સૂચનાઓ અને ચેતવણીઓ ઉપર કાળજીપૂર્વક લક્ષ આપવા લાગ્યા અને તેથી પરિણામ એ આવ્યું છે કે ચૂંક મારફત ફેલાતા ક્ષય અને એવા બીજા બચકર રોગોથી યતું મરણપ્રમાણુ તે દેશોમાં બહુજ ઘટી ગયું છે.

મૃત્યુપ્રમાણુ કમી કરો

આપણા દેશમાં તો એથી વિપરીતજ દશા જોવામાં આવે છે. આપણાં મહાનના દરેક ખૂંચાખાંચરા અને અવરજવર કરવાના માર્ગો તેમજ સડવાજીતરવાની સીડીઓ અને બારીઓ ચૂંકના લબકાઓથી ખદબદતાં નજરે પડે છે. કહેવું જરૂરી નથી કે આ પ્રમાણે જોકાળજીથી જ્યાંત્યાં ચૂંકવાની ખૂરી આદત હોવાના પરિણામે આપણા દેશમાં દર વર્ષે હજારો માણસો અકાળે મરણપ્રમાણુ યાય છે. ઇંગ્લેંડ અને આસ્ટ્રેલિયામાં જેમ સત્તાધારીઓ તરફથી ચૂંકવાની બાબતમાં ચેતવણીઓ અને સૂચનાઓ આપવાથી સુંદર પરિણામ આવ્યું છે, તેવુંજ સુંદર પરિણામ આપણા દેશ-દિંદુસ્તાનમાં પણ આવવાનો દરેક સંભવ છે; પણ આપણાં જાહેર તંદુરસ્તી ખાતાંઓએ એ દિશામાં કોઇ પણ સતેજ પગલું બરવાને હજી તૈયાર હોય તેમ જણાતું નથી. તેમજ આપણા સરીરરચાસ્થના જ્ઞાનમાં બચકર અજ્ઞાનતા ધરાવતા દેશી બાકાઓ તે દિશામાં પોતાની જાનેજ કોઇ પણ પગલું બરે તેની કોઇ સંભાવના પણ જણાતી નથી.

સ્વાસ્થ્ય સંપાદન કરો

નહેર તંદુરસ્તી ખાતાંઓએ સ્વચ્છતાનાં ચુંદર પરિણામ દર્શાવતું પ્રચારકાર્ય કરવાની ખાસ જરૂર છે એટલુંજ બસ નથી, પણ સ્વાસ્થ્ય જાળવવાના નિયમોનું કડક રીતે આમજનતા પાસે પાલન કરાવવાની પણ ખાસ આવશ્યકતા છે. દરેક યાત્રાઓમાં પણ સ્વાસ્થ્ય સંભાળવાના તેમજ સ્વચ્છતા રાખવાના પ્રિદ્ધાંતો સ્વીકૃતિ લેવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે જો યોગ્ય વર્ગો નિયમિત રીતે પ્રચારકાર્ય કરવામાં આવે તો સ્વાસ્થ્ય માટે ખાણસોના માનસમાં અજબ પરિવર્તન થઈ જાય તેમાં કાંઈ શંકા નથી. ('પ્રજામિત્ર કેસરી'ના એક અંકમાંથી)

૭૧૫૧-ઝવેરનો ઉપાય

પુસ્તકોનાં ખાસ કરીને ઉપકૃષ્ટિબધમાં, મોટામાં મોટા કાંઈ થતું હોય તો તે કંસારી, વાંદા, બિધઈ જેવાં જંતુ અને જીવાંતો છે. આ જીવાંતોનાં ધણાં વર્ગો છે-નામો પણ ધણાં છે. જીવાંતોમાં ખાસ કરીને ચાર જાત છે. એક જાત ચળકતા જૂપરા રંગની અને ધવળ જેવા નરમ ચરીરની છે. તેને અંગ્રેજીમાં 'સિલ્વર ફિથ' કહે છે. પા ઈંચ લાંબી માછલી હોય તેવું ચરીર હોય છે. અને પાણીમાં માછલી જે ઝડપે અને ચપલતાથી તરતી હોય છે તેવી જ રીતે તે ચાલે છે. તેનું ચરીર માથા આગળથી ચપકું થતું જાય છે અને પૂંછડી આગળ અણીદાર બની જાય છે. 'લાદીનાં જંતુ' એ અર્થનાં એનાં બીજાં પણ ધણાં નામો છે. ચુંદર, લાદી અને સ્કાથ એવા સાકરના રસ જેવા પદાર્થો એને બહુ ભાવતા હોય છે, તેથી તેના પદાર્થ લગાડીને બાંધેલી ચોપડીઓમાં અને કામજોમાં તે આકાર મેળવવા આવે છે. આ ચળકતા ચરીરવાળાં લાદીનાં જંતુ ઈંચના ત્રીજા કે ચોથા ભાગ જેટલી જાંબા રંગની રેખા હોય છે. પચ્ચેથી બન્ને બાજુ દળતી એક જાંબા રંગની રેખા હોય છે. જંતુની બીજી એક જાત છે, જેને ચોપડીના ચાંચ કદી ચકાવ. એનું ચરીર નરમ અને એક ઈંચના સોળમાથી પચ્ચીસમા ભાગ

સુધીની લંબાઇનું હોય છે. ગરમ અને ભેજવાળી જગ્યાએ અને અધારામાં અને જ્યાં લાગ્યેજ હાય અડતો હોય ત્યાં તે ચોટે છે. એ પણ લાઢી અને મુંદરના આધારને પસંદ કરે છે.

રાત્રે આપણે જે તમરાંને અવાજ સાંભળીએ છીએ, તે આ જંતુના જાતભાઈજ છે. આટલું નાનું સરખું જંતુ માણસ સાંભળી શકે એવો અવાજ કેમ કરી શકતું હશે, તે એક નવાઈ છે. એમ મનાય છે કે આવો અવાજ કરીને એ જંતુ પોતાના મિત્રોને સાદ કરે છે.

ત્રીજા જાત ■ કંસારીની. કંસારી સંપૂર્ણ રીતે શાકાહારી છે. લાકડાની મુગંધ લેવી, લાકડાની નજીક જવું અને લાકડું ખાવું એને ખૂબ પ્રિય હોય છે.

કંસારી એક ખીજ રીતે પણ શુદ્ધ હિંદુધર્મી છે. એની જાતમાં ચાર વર્ણો છે—બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને યદ્ર. એમાં જે બ્રાહ્મણનું કાર્ય કરે છે, ઇતર વર્ણને પોતાના ધર્મો સમજાવે છે અને ટુકમ કરે છે તે રાણી કહેવાય છે. જૂના સમયના બ્રાહ્મણો મંત્રજાળથી જેમ એક સ્થાનેથી ખીજ સ્થાને જડીને જતા, તેમ આ રાણી પોતાની પાંખોથી જડીને દૂર જઈ શકે છે. રાણીનું કામ પ્રજાવર્ધનનું પણ છે. તે સૌ વર્ણોમાં પૂજ્યસ્થાને છે. ખીજ જાત છે ક્ષત્રિયની નહિ પણ વૈશ્યની. વૈશ્ય જેમ પ્રજાસંસ્કૃતિનું પ્રતીક છે, વૈશ્ય ઉપર જેમ પ્રજાનો વિકાસ આધાર રાખે તેમ આમાં વૈશ્યના ધર્મો બળવતી વર્ણ કે જે ખીજ અર્થમાં રાજ્ય છે. તે સંસ્કૃતિનો પ્રચારક છે.

રાજ્ય પ્રજાને જન્મ આપવામાં મદદ કરે છે. ત્રીજા જાત ક્ષત્રિય અથવા સૈનિકની છે. તેનું કામ નગરરક્ષાનું છે અને ચોથી જાત યદ્ર અથવા વૈતરાની છે. નગરનું આરોગ્ય-ખાતું એમની જવાબદારી ઉપર છે. સૈનિક અને વૈતરાઓ ધિંમવિદીન અને અંધ હોય છે.

કંસારીઓનું જળ અમાપ હોય છે. અધારામાં એમને નિરાંતે કામ કરવા મળે તો તેઓ લાકડાં તો મું પણ પર્યટોને પણ કારી ખાય અને તેને એવું પોણું માગખું બનાવી દે કે સડેજ અડકતાં તે જમીન પર ફસડી પડીને જૂઠા યદ્ર બનવ. કંસારીનાં પરાક્રમોની જાણે તે કંઈ ઓરજ છે. પણ આ બાજનમાં ખાસ નામના મેજ-

વનાર તો બિધ છે. પુસ્તકની કાંઈ પણ જીવાતનો વિચાર કરતાં પહેલાં બિધનોજ વિચાર મુખ્યત્વે આવતો હોય છે. બિધ આગળ બધી જીવાત પાણી ભરે. ઉપર જે કંસારીની વર્ણવ્યવસ્થા કહેવામાં આવી તે વિશે તો એવો મત છે કે, બિધને બદલે ત્યાં કંસારીનું નામ મુકાઈ ગયું છે. કંસારી વિશે તો જે હો તે, પરંતુ કંસારી વિશે જે કહેવાયું છે તે વસ્તુ બિધ વિશે તો સાચીજ છે.

આ ઉપરાંત જુદી જુદી વ્યક્તિઓને ચોતાની માન્યતાનાં નામો આપીને ધણી જાતિઓને ઓળખાવી છે. આ બધી જાતિઓ બોધનાંક છે. સર આર્થર શિપ્લીએ એક જાતની જીવાત વિશે લખ્યું છે કે, "એક ગહેર પુસ્તકાલયના (જેનો અલગજ બહુ ઉપયોગ નહોતો થતો) સત્તાવીસ મોટા મંથો સોસરી એવી સીધી લોટીમાં બિધ પસાર થતી આરપાર નીકળી હતી કે, એથી પહેલાં કાણામાં દોરી પરાવી હોય તો સત્તાવીસે મંથ એક સાથે પકડીને બિધી ચકાવ." એક પુસ્તકાલયની એકેએક ચોપડીનું એકેએક પાનું અને જે કાંઈ આડું આવ્યું તેને ખાઈ ગઈ હોય તેવી એક બીજી જીવાતની જાત પણ એક મંથપાત્રે નોંધી છે.

પણ આ દરેક જીવાત સૂર્યના પ્રકાશથી ખૂબ ડરનારી અને નિશાચર હોય છે. ચોપડીના કાગળ, પૂર્ણ કે ચામડાનાં બંધન, ગુંદર, લાહી અને ચોપડીઓ રાખવાનાં કબજો કે થોડાઓ, જેવા જેવા સ્વાદ, તે પ્રભાવે તેઓ તે તે વસ્તુ પર તરાપ મારે છે. ધૂળ અને રંગ, બેળ અને ગરમી, હવામાનના એકાએકના ફેરફારો, સાદીના ડુકડા, લૂગડાનાં ચીંથરાં અને એવી વસ્તુઓ એમના આદર્શ ઓરા-કની અને વસવાટની સારી સમજ આપે છે.

વાંદાઓ પુસ્તકાલયોમાં આવવાની બહુ દિવંમત કરતા નથી, કારણ કે એની વસાહત માટે જે જે ચતુર્નું નેષ્ટએ તે ફવડ વ્યક્તિઓજ કરી શકે તેમ હોય છે. બ્યારે મંથપાત્રો છેક એવા ફવડ તો થઈ ચકતા નથી હોતા; પણ ને કદાચ આ વાંદાઓ પુસ્તકાલયોમાં પેસવા પામ્યા તો પછી મામલો તંજ બને છે. વાંદાને કાજો અને કાગળને મળતો વાદળી કે એવો રંગ મળતો હોય છે. વાંદાથી બચવાને ગુંદર

અને લાખના વારનિસને મેથિલેટ રિપરિટ અથવા રેક્રિટાઈડ રિપરિટમાં ઓગાળીને તેનાં જે પીછાં ચોપડીઓને લગાડી દેવાં જાય છે.

પંચમ વિઘાપીઠ પુસ્તકાલયમાં હીમતી દસ્તખ્તો અને મંથાના એક ભાગને લિધઈ લાગવી સર થઈ હતી. મંથપાત્રનું ખ્યાન મયું. તાખડતોખ ઉપાયો અજમાવ્યા. મોટી મોટી લાયબ્રેરીઓના અનુભવી મંથપાલોની સલાહ મંગાવી. જે સલાહો મળી તેનો સાર નીચે મુજબ છે:—

૧. પુસ્તકોને, કબાટોને, ઘોડાઓને બરાબર જાપડતા રહેા.

૨. પુસ્તકોમાં અને કબાટોમાં લીમડાનાં અથવા તમાકુનાં તફન સૂકાં પાન વેરી દો.

લીમડાનાં કે તમાકુનાં પાન તફન સૂકાં હોવાં જોઈએ, કે જેથી પુસ્તકોનાં પાનાંમાં ડાઘ ન પડે.

૩. કપૂરની માંગડીઓ અને દિનામ્લની શૂક્રી ચોપડીઓ વચ્ચે છોટા.

૪. ઉનાળામાં સૂકા હવા હોય ત્યારે ક્યારેક ક્યારેક તડકામાં પુસ્તકો મૂકો. આમ કરવાથી જીવાતનાં ઇંડાંઓ તરતજ નાશ પામે છે.

૫. યોગ્ય વિપદવ્યોનો ઉપયોગ કરીને જંતુઓનો નાશ કરવો. આ વિપદવ્યો માટે કેટલાંક મિથ્રવ્યો સૂચવવામાં આવ્યાં છે. અનુભવે જણાયું છે કે આ દ્રવ્યો ઠીક કામ કરે છે.

દારાઝીવ સબ્લિમેટ ફ્રે ઓ'સ, કાર્બોસિક એસિડ ફ્રે ઓ'સ, મેથિલેટ રિપરિટ ૧ પિન્ટ.

આ પ્રમાણમાં વસ્તુઓ વર્ષમાં બે વાર હળવે હાથે પીછી વતી પુસ્તકોની બહારની બાજુ અને અંદરની બાજુએ લગાડવી. “ઇમ્પિરિયલ ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ એગ્રિકલ્ચર”ના અને “ઇમ્પિરિયલ કોલેજ ઓફ ટ્રોપિકલ એગ્રિકલ્ચર”ના પુસ્તકાલયમાં આનો સતત સારો ઉપયોગ પુસ્તકોને માટે થાય છે.

આ નિધણ પ્રાનવપ્રાણીને માટે જોખમી છે, પરંતુ જીવાતને માટે જેટલા પ્રમાણમાં વપરાય છે, તેથી ડરવા જેવું ખાસ નથી દેવું. એના આ તરફને દારણે પંચમ વિઘાપીઠના પુસ્તકાલયે એની

તેના ધોડાઓના પાપાને એક ક્વાર્ટ કરોસિન અને એક ક્વાર્ટ દિનારિય .
 એક ધમ પાણીમાં નાખીને ભરેલા તાસકમાં સખીને કરે છે.
 કામજો ત્યારે બનાવાતા હોય છે ત્યારે એના માવામાં જ ને
 નીચેનાં રસાયણો ઉમેરવામાં આવે તો તેથી ઠીક સદત મળી રહે છે.
 હળદર ચોરસ ફૂટે ૧ ગેલન પ્રમાણે ફૂડ કરબોનિક.
 એક ચોરસફૂટે ૦૦૦૪૯ ઓસ પ્રમાણે બાયકાર્બોરાઇડ ઓફ
 મેગ્નેશિયમ અથવા ૦.૧૧૩ ઓસ પ્રમાણે કોપર સલ્ફેટ.

બેનઝીન ભરેલું વાસણ પુસ્તક ઘરમાં રાખીને ફેટલોક વખત
 તે બંધ રાખીએ તોપણ ચોપડીની છવાત નાચ પામતી હોય છે.
 બહુ મોટી લાથલેરીઓ માટે ૨૪ કલાકમાં સો ટકા ધાયુ
 પરિણામ આપે તેવા બીજા ઉપાયો છે, પણ તે બેખમકારક છે.
 સામાન્ય પ્રમાણમાં અને નાનાં ક્વાર્ટો માટે તો એજ ઉપાય છે કે
 પુસ્તકોને અંધારામાં ન રાખો, ત્યાં બેજ અને ઝરમીને વધી જવા
 ન દો અને કપૂર છત્યાદિના મિશ્રણનો ઉપયોગ કરો. *

૧૬૦-ચોમાસું વેસવાના ચમત્કારો

(લેખક:-શ્રી. મોહનલાલ ચામણ ગુપ્તાદા.)

(૧)

૧. દરિયામાં નવો ખજાના જાહેર ઉત્પન્ન થાય અને દરિયો વર-
 સાદની ગર્જના કરે, ત્યારે સમગ્ર પુરું કે એકબે દિવસમાં વરસાદ થશે.
૨. માછલીઓ દરિયામાં અધર જીછળવા માંડે.
૩. દલવા નામની એક માછલી થાય છે તે કાયમ પાણી-
 માં જ રહે છે, તે ઉપર આવતી જલ્લાય, ત્યારે જલધુનું કે વરસાદ-
 નશકમાં છે.
૪. જળચર પ્રાણીઓ પાણીમાં નદિ રહેતાં બહાર આવે.

* જૂન ૧૯૩૬ ના " મોડર્ન રિવ્યુ " માં જાણેલા સી. જી.
 મપરના લેખનો " જિમ્મી " જૂલાઈના અંકમાંનો અનુવાદ.

૫. મગર પાણી બહાર આવી અને આગોટે, ત્યારે જાણુવું કે વરસાદ જલદી થશે.

૬. દેડકા જમીન ઉપર આવી ફૂદવા લાગે, ત્યારે જાણુવું કે વરસાદ નજીકમાં છે.

૭. નદી તથા ફૂવાનાં પાણી બિનાં લાગે.

૮. મેર કેકારવ કરવા લાગે.

૯. ચકલીઓ બહુ અધ્ધર બિડી શકે નહિ, ત્યારે જાણુવું કે વરસાદ ચોવીસ દિવાકમાં થશે.

૧૦. કાગડા માળા બાંધવા મંડી જાય, ત્યારે જાણુવું કે વરસાદ થશે.

૧૧. ઢોર ડોક લાંબી કરી નસકોરાં ચૂંધવા લાગે ત્યારે—

૧૨. કીડીમંકેડી બિજરાય ત્યારે—

૧૩. કીડીઓ પોતાનું સ્થાન મૂકી નદીસ્થાને અનાજ લઈ જાય ત્યારે—

૧૪. આપણો અવાજ બહુ ખેચાવા લાગે ત્યારે—

૧૫. ગાય આકાશ સામું જુએ ત્યારે—

૧૬. વનસ્પતિની વાસ બહુ આવવા લાગે ત્યારે—

૧૭. ખડમાંકેડીઓ ગેલ કરતી માલૂમ પડે અને વાદળાં માથે આવતાં જણાય.

આવા ઘણા ચમત્કારો માલૂમ પડે છે.

x

x

x

x

(૨)

પાણી શોષવાની કળા

(એક કાઠીના પંડિતની પુરાણી ચોપડીમાંથી)

પાણી વચરની જગ્યામાં નેતરનાં આઠ જિઝ્યાં દોષ તો તે દિશાએ ત્રણ દોષ બંધ પાણી છે તેમ જાણવું.

જાણના આઠની પાસે જો પૂર્વ દિશામાં પાંચ રાસડા દોષ તો ત્યાંથી દિશા દિશાનાં ત્રણ પુરુષ જોડે બે પાણી છે એમ જાણવું. (ત્રણ પુરુષ=૧૦૦૦ દોષ)

નૌગોડાના ઝાડથી ત્રણ હાથ છેટે દખણાદો સફરો હોય, તો તે જમીનમાં પાણી છે તેમ જાણવું.

બોરડીના ઝાડથી પૂર્વ દિશાએ સફરો હોય, તો ત્યાંથી પશ્ચિમ દિશાએ ત્રણ પુરુષ જેટલે જમીનમાં પાણી છે તેમ જાણવું.

બહોડાના ઝાડ પાસે દક્ષિણ તરફ સફરો હોય, તો ત્યાંથી પૂર્વ દિશામાં દોઢ પુરુષ જેટલે પાણીનું વહેણ છે તેમ જાણવું.

કોષ્ટ પથ્થુ ઝાડના મૂળમાં એક હાથ ઉપર ઘણા દેડકા હોય, તો ત્યાં સાગચાર પુરુષ જેટલે પાણીનું વહેણ છે તેમ જાણવું.

મહુડાના ઝાડથી ઉત્તર દિશાએ સર્પનો સફરો હોય, તો ત્યાં પાંચ હાથ ઉડું પાણી છે તેમ જાણવું.

શિયાળા અને ઉનાળામાં પાણી વગરની જગ્યા પાસે ધો લીલી રહેલી હોય, તો ત્યાં એક પુરુષ જેટલે પાણી છે તેમ જાણવું.

('શુભસંમલન'ના એક અંકમાંથી)

૧૬૧-ફર્નિચર પાલીસ (ફ્રેંચ પાલીસ)

(લેખક:-શ્રી. ધનંજય રમણલાલ ચાહ)

લાકડાં ઉપર લગાવવા માટે ફર્નિચર પાલીસ બનાવવાની રીત નીચે પ્રમાણે છે:-

૧. બેલતેજ ૪ ભાગ.
૨. ટરપેન્ટાઈન ૪ ભાગ.
૩. સરકો ૪ ભાગ.
૪. મેથિલેટડ સ્પિરિટ ૧ ભાગ.

એ બધાને મેળવીને બાટલી ભરી લેા અને ત્યારે પાલીસ ઘાઉં વસ્તુ પર લગાડવું હોય ત્યારે તે બાટલીને પહેલાં ખૂબ ઢલાવો. ને વસ્તુ ઉપર ફ્રેંચ પાલીસ કરવાનું છે તેને કાચપેપર વતી ઘસી નાખો અને પોચા કપડા વડે તે પાલીસ લગાડો, મુંદર ચળકાટ મારવો. એથી પથ્થુ સાફ પાલીસ કરવું હોય તો એ હાથ મારવા.

૭૧૬૨-હૂવતાને કેમ વચાવશો? ૭

(લેખક:-શ્રી. રમણીકલાલ જેયંદભાઈ દલાલ. બી. એ. એલ. એલ. બી.)

ઠોઠ પણ માણસ ડૂળી ગયું હોય તો તેને બહાર કાઢી તરતજ ડોક્ટરને બોલાવવા મોકલવું.

ધોળાં, સૂકાં લૂગડાં, ગરમ પાણીની બાટલીઓ અથવા ગરમ ઊંટ મગાવવી.

આ બધું કરતાં પહેલાં એક જથ્થેને શ્વાસોચ્છાસની ક્રિયા કરાવવાનું ચાલુ કરાવી દેવું. બને તેટલો પ્રાણવાયુ ચરીરમાં જમ્ય તેમ કરવું. નજીકમાં લોકોનાં ટોળાં વળવા દેવાં નહિ. એથી હવા રૂંધાય છે. જે મદદ કરી શકે તેવા હોય તેનેજ નજીક આવવા દેવા.

દહીંને એક ટોટની કે ધાબળાની મડી વાળી તે પર ઊંધો મુવાડવો. માથું એક બાજુએ રાખવું. નાક ને મોઢું જમીનને ન અડવું જોઈએ. એની બાજુમાં ઘૂંટણિયે પડી એની કમર પર પાંસળા નીચે તમારા હાથ રાખી દબાવવું. આંગળીઓ ઉઘાડી રાખવી. અંગૂઠા પીઠ વચ્ચે રાખવા. દહીંનું પેટ જમીન સાથે દબાય તેમ જોર કરવું. એથી એનાં ફેફસાંમાંથી હવા બહાર જવા માંડશે.

પછી હાથ લઈ લીધા વિના દબાણુ ઓછું કરવું, એટલે ફેફસાંમાં નવી હવા બરાસે. ખૂબ જોરથી કે ખૂબ જલદી આમ કરવું નહિ. દર મિનિટે પંદર વાર આ ક્રિયા થાય તો ખસ છે. દબાવતી વખતે ત્રણ મથવા ને દબાણુ ઓછું કરતાં બે મથવા. એક પણ દાણુ અટક્યા વિના એકાદ કલાક સુધી આ પ્રમાણે કર્યાં કરવું. દહીં કુદરતી શ્વાસ લેતો થઈ જાય ત્યાંસુધી એ ક્રિયા ચાલુ રાખવી. શ્વાસ થઈ થાય ત્યારે તેની સાથે એકધારું દબાણુ રાખવું.

આવી બરાબર બવરથા યતાંજ જીલ બહાર આવશે ને મોઢાં-માંથી પાણી વહેવા માંડશે. જીલને અંદર કદી પણ જવા દેવી નહિ. ઈંતમાં જીલ મિલકત ન જાય તેની પણ સુજાણ રાખવી.

આમ શ્વાસોચ્છાસ લેવરાવાય ત્યારે બીજા મદદકર્તાઓએ

દહીનાં અંગ સૂકાં લૂગડાંથી મસગવાં. ત્યારે કુદરતી શ્વાસ લેવાય ત્યારે દહીંને સૂકા ધાબળામાં વીટી લેવો. ચારે બાજુ ગરમ પાણીની બાટલીઓ કે ગરમ ઈસી મૂકવી. જેમ અને તેમ વધારે ગરમી આપવી. દહીં પી ચકે ત્યારે ગરમ ને કડક કોફી પાવી.

આમ કુદરતી શ્વાસોચ્છ્વાસ લેવાનું કરે તથા પછી પછુ જો તે ક્રિયા મંદ પડતી જણાય તો ફરી તે ક્રિયા કરાવવી ને કુદરત કામ કરતી થઈ જાય ત્યાંસુધી ચાલુ રાખવી.

૧૬૩-અજમાવી જુઓ

૧. શુંદરમાં રસકપૂર નાખવાથી તે મંદાતો નથી કે બમડતો નથી.
૨. હાથ ઉપર ગમે તેવા કાંઈ પચ્યા હોય તો બાફેલા બટાટા-વડે હાથને ખૂબ ચોળીને ઘોષ નાખજો.
૩. ચૂસેથી ઉતારેલા ધનેમગના ગરમ વાસણમાં કદી તરત ટાકું પાણી ન રેડતા; કારણ કે એથી ધનેમગ ફાટીને બીખડી જાય છે.
૪. દૂધ ગરમ કરતા પહેલાં વાસણમાં ચોકું ઘી ચોપડશે તો દાઝીને ચોટી નહિ જાય.

આરોગ્ય

મેંતિના ચહેરા શુંદર બનાવવાને માટે થોડું થોડું દૂધ રાજ મેંતિ થસી જોજો. મેંતિમાં પાણીનો કામગો રાખીને, કંડે પાણી પણ મેં ઉપર ઝાંઝા કરજો. ચહેરા સ્વચ્છ અને મગનો થશે.

ગડગૂમડાને માટે અકસીર છંદાજ ગૂમડાને પાણીથી ઘોષ તેની ઉપર દિવસમાં ત્રણથી ચાર વાર કંકુનો લેપ કરવો.

બ્યાં સોજો આવ્યો હોય તેના ઉપર નિમક અને દળદર સમ ભાગે ઘષ્ઠ તેનો લેપ કરવો, કંકુમાં ચોળો ભાગ દળદર આવે છે. ૫૧ બાજ બીજું કંકુ આવે છે.

ॐ ૧૬૪-પ્રાણીઓનો વરસાદ! ૐ

(લેખક:-શ્રી. પદ્મકાંત ર. ચાહ)

હવામાંથી પ્રાણીઓનો વરસાદ પડ્યાની વાતો કેટલીક વાર આપણે સાંભળીએ છીએ, આવી ઘણી વાતો ગપ હોય છે પણ તેમાં કેટલુંક વધુ પણ હોય છે. પવનનો એકાદ વટોળિયો તળાવમાંથી કે ટાંચ ખાખોચિયામાંથી નાની નાની માછલીયો, જંતુઓનાં ઇંડાં, દેડકાં, છવ્વાં, વગેરે જાંચકી શકે અને એકાદ જગ્યાએ તેમને નીચે ફેંકે તો પ્રાણીઓના વરસાદ જેવું જ માલૂમ પડેને ?

પી. એચ. મોરસે (૧૮૬૭)માં આવાં પ્રાણીઓના વરસાદ વિષે વિવેચન કર્યું છે. લોકો આવા વરસાદને દેવી ચમત્કાર માને છે. આવા પ્રસંગ ખનતાં ઘણાની ધાર્મિક વૃત્તિ સતેજ થાય છે. અજ્ઞાનને લીધે અનેક જપ અને ચમત્કાર થાય છે, રથજે રથજે પ્રાર્થનાઓ થાય છે અને દેવની અવકૃપા ઊતરવાની આશંકા લોકો કરે છે. લોહીનો વરસાદ થાય છે ત્યારે તો લોકો ખરેખરા જ ગભરાઈ જાય છે. મોટા વિદ્વાનો (પણ વિજ્ઞાનમાં અવિદ્વાનો) પણ આવા ચમત્કારો(!)થી ભય પામી જાય છે, તો અજ્ઞાન શ્રદ્ધાળુ લોકો તો પૂછવું જ શું ?

પણ લોહીનો વરસાદ એ ખરી રીતે લોહીનો વરસાદ નથી હોતો. આવા લોહીનો વરસાદ પૃથ્વી પર ઘણી વાર નોંધાયો છે. લોહીનો વરસાદ એ પ્રકારનો હોય છે. નદીમાંથી લાલ જળો પવન વડે જાંચકાઈ જઈ ટાંચ અણધારેલે સ્થળે પડે છે અથવા તો પાણીમાં થતી ખમરીનાં લાલ ઇંડાં, કેટલાંક લાલ રંગનાં જંતુઓ વગેરે વટોળમાં ખેંચાઈને ટાંચ ટેકાણે વરસે છે! આપણા શરીરમાં જેવો લોહીનો દેમોન્ટોપિનનો રક્ત રંગ હોય છે, તેવાજ આ જાતનાં જંતુઓ (મીઝઓ)માં હોય છે, એટલે આપણને લોહીનો વરસાદ થયો હોય એમ લાગે છે.

ખીને નવાઈનો ખનાવ 'પ્રાણીઓનો વરસાદ' છે. પાંખ વન-

રની કીડીઓનાં ટોળાંમાંથી કેટલીક પાંખવાળી જિંઘે જીડીને હવામાં
નર અને માદાના સંયોગથી કીડીઓના લશ્કરને જન્મ આપે છે
અને પછી બધું વૃદ્ધિરૂપે નીચે જતરે છે! દૂંક સમયમાં નર અવસાન
પામે છે, માદા કીડીઓ પોતાની પાંખો ખંખેરી નાખે છે અને બીજા
પુત્રોની માતા થવા તૈયારી કરી કાંઈ ઠેકાણે આશ્રય શોધી લે છે.

મધની વૃદ્ધિ થઈ પછી જળવામાં છે. મધુમહિકાના અને છોડ
પરથી થયેલા મધના સાવ સાથે ઝાકળનાં જિંદુઓ મળવાથી આવી
વૃદ્ધિ ટપકે છે.

કેટલેક ઠેકાણે મધકનો વરસાદ પણ થયો છે. એ મધકનો
વરસાદ કહેવાય છે એટલુંજ. જાકી એમાં મધકનું તો ચિહ્ન પણ
પણ હોતું નથી. વનમાં પુષ્પોનો પરાગ નીચે પડે છે અને વનસ્પતિ,
પાંદડાં વગેરે સુકાઈ જઈને એના જૂઠાનું પડ જમીન પર પથરાય
જે. એ પુષ્પરજ પવનમાં જિંચકાઈ હવાઈ સહેલ આરંભે છે અને
કાંઈ સ્થળે નીચે વરસે છે. કેટલીક વાર તો પુષ્પાગ્રના રૂપમાં તે વૃક્ષો
પરથી જિંઘે જિડીતી માલૂમ પડે છે અને એ જંગલથી કેટલેકે દૂર
આવેલે સ્થળે લોકોને ચકિત કરતી નીચે ખંખેરાય છે! લોકો અને
તેટલી અટકો કરે અને વહેંચે બાંધે, પણ આકાશમાંથી કંઈ એવા
વરસાદ પડતો નથી એ સાદી અને સાચી હકીકત છે.

કેટલીક વાર આકાશમાંથી ઇન્દ્રનું વજ્ર પડે છે! પણ આ તો
કહેવાતા પેલા 'ખરતા તારાઓ' છે. એકાદ ધૂમકેતુની પૂંછડીમાંથી
ફૂટા પડેલા આવા કેટલાએ કુદડાઓ આકાશમાંથી ફરતા ફરતા જ્યારે
પૃથ્વીના સાનિધ્યમાં આવે છે, ત્યારે એમની ગતિ પૃથ્વીના ગુરુત્વાક-
ર્ષણને લીધે ખૂબજ વધી જાય છે અને હવામાં ધર્પણ થતાં ઉત્પન્ન
થયેલી ગરમીને પરિણામે પ્રકાશી જોડે છે. ધણી વાર તો પૃથ્વીની
સપાટી પર પહોંચતા પહેલાંજ તેઓ જળાને ભરમ થઈ જાય છે, પણ
કેટલીક વાર ઠંડાં સુધી તેઓ આવી શકે છે. આવા પથરો, નાનાં
અને મોટાં સંપ્રદસ્થાનમાં લેઈ ચકાય છે.
બેલેગાઇટ્સ નામના વિચિત્ર જાતના મૃતાવશેષો કેટલીક વાર
આના વરસાદરૂપે પડે છે. વચલી આંગળી જેટલા તેઓ લાંબા અને

ભગ હોય છે. ધણી વાર તેઓ વજરવરપે ઓળખાય છે, પણ તેઓ બેલેન્નાઈટ્સ નામના અત્યારે હુમ યર્ધ ગયેલ મત્સ્યનો મૃતાવશેષ છે. જૂના જમાનાના કોઈ સમુદ્રને તળિયેથી એનો ઉદ્ધવ થયેલો હોય છે.

પણ પ્રાણીઓના વરસાદની વાત તદ્દન કાઢી નાખવા જેવી નથી. આપણે ન જોઈ શકીએ તેમ અનેક સૂક્ષ્મજંતુઓ હવામાં તરતાં કરતાં હોય છે અને આપણી વપરાશની કોઈ વસ્તુમાં, જેમકે પાણીમાં, દૂધમાં, ડાઘમાં, પોરા પડે છે ત્યારે એમ પણ કેમ ન બની શકે કે હવામાંનાં આ સૂક્ષ્મજંતુઓનું જ એ પરિણામ હોઈ શકે? અલખત તે છેજ. બીજી એક માન્યતા એવી છે કે, પૃથ્વી પર જીવનની શરૂઆત બીજા કોઈ મહામાંથી ધસડાઈ આવેલાં જંતુઓને આભારી છે. મોટા મોટા વિજ્ઞાનવિશારદોએ પણ આ વાતને ટેકા આપેલો છે. એ એક શક્યતા છેજ, કારણ કે અતિ સૂક્ષ્મજીવન પ્રતિકૂળ અને ઉપજીતામાન અને બીજા વિરદ્ધ સંજોગો સામે લાંબા સમય સુધી ટકી શકે છે.

('યુવક'ના એક અંકમાંથી)

૭૬૫-ભારતીય શિષ્ટાચાર

મોટાએને સદાય 'આપ' કહેવા, 'તમે' નહિ.

સવારમાં જીદતાંજ પહેલવહેલા વડીલોનો સામનો થાય ત્યારે, તથા સૂઝ રહેતાં પહેલાં તેમનાથી અલગ થતા સમયે તેમને પ્રણામ કરવા. પહોં ઉચ્ચ કુટુંબોમાં સંખ્યા સમયે ત્યારે દીવાળતી કરવામાં આવે છે, ત્યારે પણ પ્રણામ કરવાનો નિયમ છે.

જો કોઈ નવા આદમીનો પરિચય કરવામાં આવે તો તેને પ્રણામ કરો.

દલાવની વગેરે અથવા કોઈ પ્રકારની બેટ તો કોઈ આપે તો તેને પણ પ્રણામ કરો. પ્રણામ કરતી વખતે હાથનાં કોઈ ભાગની પરતુ રાખવી નહિ. વગેરે પ્રણામ કરતી વખતે યાનિ અને વિનય રાખો.

કોઈ વડીલ બોલારે તો 'મુ છે!' 'હ' એવું ના બોલો, પણ

‘અ’, ‘અદા’ એમ કહેા. બંજાળીઓ એવે પ્રમથે ‘આગા’ અને રજપૂતાનામાં ‘દુકમ’ કહે છે.

લોકોને બોલાવવા, પત્ર લખવામાં અથવા તેમની ચર્ચા કરવામાં તેમના નામની પહેલાં ધી, ધીલુન, પંડિત, બાબુ, મહાશય કે મોલવી જે યોગ્ય હોય તે અવસ્થા મૂકવું.

પોતાના નામની આગળ ‘પંડિત’ શબ્દ મૂકવો નહિ.

પોતાથી મોટા હોય તેમની તરફ અને ત્યાંમુઠી પીઠ કરીને બેસવું અગર ચાલવું નહિ.

પોતાના યુર કે પિતા આદિની સાથે ચાલવાનું હોય તો તેમનાથી એકજે ડગલાં પાછળ રહેવું. જો એઓ પાછળ હોય તો રસ્તા આપીને તેમને આગળ જવા દેવા. જો તેમના હાથમાં કોઇ બોળે હોય તો તે બધા અથવા તેમનાં ચોડા બાગ પોતાના હાથમાં ઉઠાવી લો. કોઇ દરવાજામાં દાખલ થવાનું હોય તો પ્રથમ તેમનેજ દાખલ થવા દો. જો દરવાજો બંધ હોય તો આગળ જઈને તેને ખોલી આપવો અથવા જરૂર લાગે તો અંદર દીવાજતી પલ્લુ કરી આપવી.

જો દરવાજા ઉપર પડેા નાખેલો હોય તો ત્યાંમુઠી મોઢેરું અંદર ગય ત્યાંમુઠી તે પડદાને ઝાલી રાખો.

કોઇ કામ સાથે મળીને કરવાનું હોય તો જે નાનો હોય તેણે સૌથી પહેલાં તૈયાર થઈ જવું. જો બંને સાથે તૈયાર થાય તો તે સારું, પણ પોતાને માટે વડીલને ખોટી થઇ રહેવું પડે તેમ કરવું નહિ.

કોઇ મોટા હોય અને તે કોઇ દૂરના આદમીને બોલાવવાનું કહે તો તમારે તેમાં જરાએ રકમક ન કરતી, પણ જરા આગળ જઈને બોલાવી લાવવો અને જો કોઇ મોટાને બોલાવવા હોય તો દોડીને પાસે જઈને બોલાવો.

— કથા, વ્યાખ્યાન કે ભજનની વચમાંથી બિહતું નહિ; છતાં બિહતું જ પડે તો જે પ્રસંગ ચાલી રહ્યો હોય કે ભજન ચાલતું હોય તેને પૂરું થવા દો. જો વચમાં બીડી ગયો તો એમ જણાય કે તમારામાં પૂરતી સખૂરી નથી. વચમાં બેઠવાથી પોતાની અધીરાર્થ પ્રમટ થાય છે બોલનારા વિદ્વાન અથવા માનારનો એક પ્રમારનો અનાદર થાય છે,

વ્યાખ્યાન તથા કથા આદિમાં વાતો બહુ ન કરવી; જેઓ પાછળથી આવે તેમણે પાછળ બેસવું જોઈએ અને આગળ બેસવાની કોશિશ ન કરવી; જેને ખાંસીનો રોગ હોય તેણે કથા, વ્યાખ્યાન આદિમાં બેસીને વિદ્યન નાખવું નહિ જોઈએ, તેમજ તેમાં જીંધવું પણ નહિ.

જો આપણે કોઈ ચતુર ઉપર જોઈ જગા ઉપર જોવા રહીએ અને પછી નીચે જોએ તો કોઈ મોટાની સાથે વાતચીત કરવી હોય તો નીચે જોતરીને કરવી જોઈએ.

પોતાથી મોટા હોય તેમની સાથે વાત કરવી હોય તો જોવા થઈને વાત કરવી અને તેમાં જો તે પોતે જોવા હોય તો તે ખાસ કરીને જોવા થઈને વાત કરવી.

પોતાથી મોટાની સાથે કે મહેમાનની સાથે ગાડીમાં બેસવું હોય, તો તેમનાથી ડાબી બાજુએ બેસવું અથવા તો તેમની સામી બાજુએ બેસવું.

તે બીજી ગાડીમાં બેઠા હોય ને તેમની સાથે વાત કરવી હોય તો નીચે જોતરીને કરવી; તેમાં પણ જો તે પોતે ગાડીમાંથી નીચે જોતરે તો તો આપણે જરૂર જોતરવું.

કોઈ મોટા અગર મહેમાનો ઘેર આવે તો તેમનું સ્વાગત જોવા થઈને કરવું તથા તેઓ ત્યાં સુધી બેસે નહિ ત્યાં સુધી બેસવું નહિ; વળી જ્યારે તેઓ જવા માટે જઈ ત્યારે પણ તેમને દાર સુધી વગાવવા જવું. જો કોઈ પ્રેમથી આપણને મળવા આવે તો આપણે પણ તેમને અવશ્ય મળવા જવું.

કોઈ મોટા માણસ કે અતિથિ આપણા ઘરની રીતિથી વિપરીત વ્યવહાર કરી બેસે તો તેના ઉપર દસવું નહિ.

જોજન અથવા જગપાનના સમયે કોઈ અતિથિ, વિદ્વાન કે સંન્યાસી આવી જાય, તો તેમને જોજન માટે પ્રાર્થના કરી.

જો કોઈ મોટા અગર અતિથિ આપણે ત્યાં જોજન કરે તો તેને પોતાના હાથે પીરસવું એજ ચોખ્ખું છે અને તેના જમવા પછી જોજન લેવું. તેના પહેલાં કદી પણ ખાવું નહિ જોઈએ. જો સાથે બેસીને જમવાનું હોય તો પ્રથમ જોજન અતિથિની સામે રાખવું;

